

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

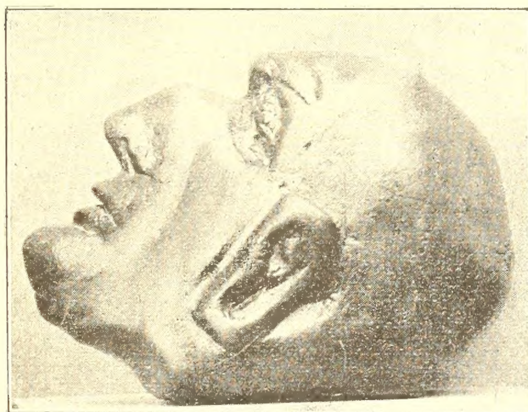
A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

UJ FOLYAM. XV. KÖTET.

NEGYVENÖT KÉPES TÁBLÁVAL ÉS HÁROMSZÁZNYOLCZ ÁBRÁVAL.

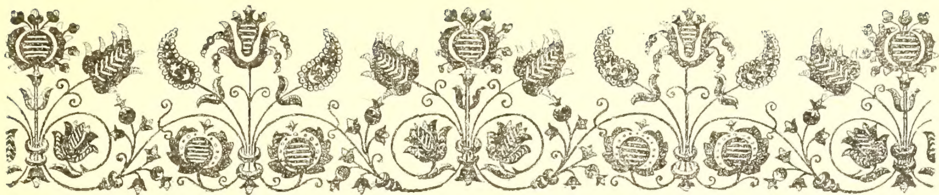
PAPPUSFEJ BOROSTYÁNKŐBŐL A SOPRONYI MUZEUMBAN.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1895.

Franklin-Társulat nyomdája.

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETŰRENDES SORA SZERINT.

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

II. Ókor és népvándorlási kor.

III. Középkor és Újkor.

IV. Érmészet.

V. Vegyes közlemények.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET. *(Megjelent 1895 február 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

KÜLÖNFÉLÉK.

MÁSODIK FÜZET. *(Megjelent 1895 április 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

HARMADIK FÜZET. *(Megjelent 1895 junius 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

KÜLÖNFÉLÉK.

NEGYEDIK FÜZET. *(Megjelent 1895 október 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

ÖTÖDIK FÜZET. *(Megjelent 1895 deczember 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

KÜLÖNFÉLÉK.

D) ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

A

C

D

I

J

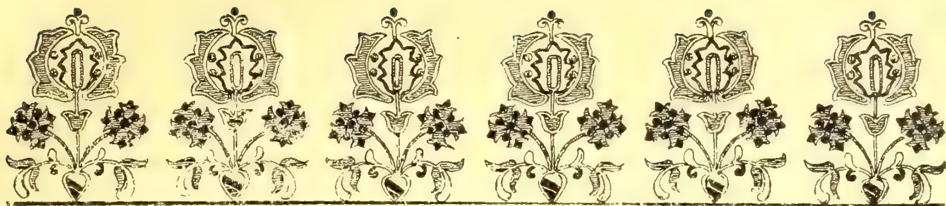
K

N

O

S

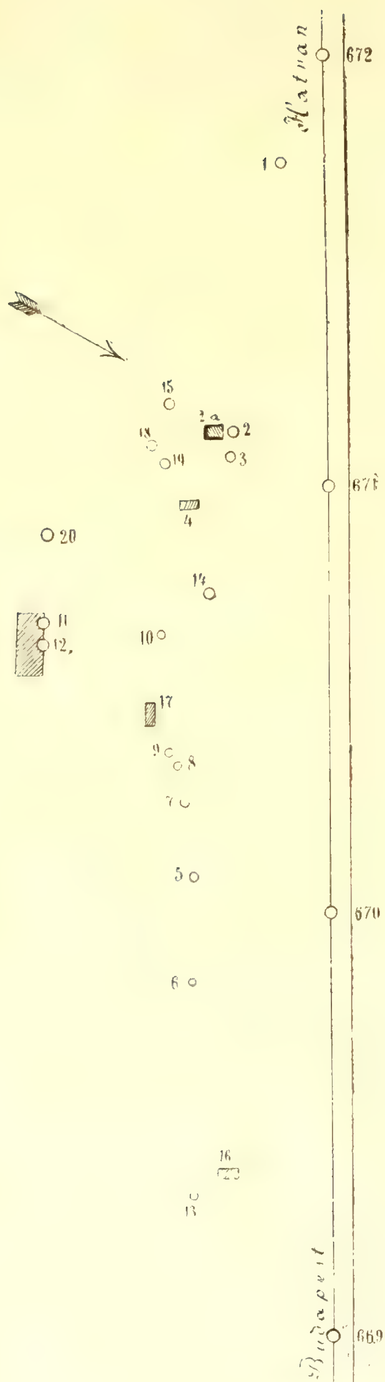
EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A HATVAN-BOLDOGI ÁSATÁSOK.

Pest-Kiskúnmegye legkeletibb szélén, Boldog község határában, a budapest—hatvani vasútvonal egy ellyptikus dombot szel át, melynek gerincze nyugat-keleti irányban húzódik eséssel a Zagyva felé s mely 126 méternyire fekszik a tenger színe felett. A dombnak a vasútvonaltól nyugatra eső részében, a vonal 669—672 szelvényei között készült a hatvani állomás rendező pályaudvara s e végett le kellett a domb e részét hordani. A földmunkálatok közben régiségekre akadtak, melyekről Wartha Vincze műegyetemi tanár úr a nemzeti múzeumnak jelentést tévén, kiküldettem azoknak megtekintésére s az esetleg szükséges ásatások megejtése végett. A helyszínére kiérvén, megtekintettem az addig előkerült s lovag Scarpa Henrik hatvani állomásfőnök, Trifunácz Izidor vasúti osztálymérnök s Ujj György vasúti mérnök urak által összegyűjtött leleteket, a melyeknek segélyével nem volt nehéz megállapítanom, hogy legnagyobb részben egy az ú. n. La Tène culturával bíró nép emlékeivel van dolgom. Egyes tárgyak mindazonáltal egyenesen a római ipar készítményeinek látszottak s ez lehetett bizonyíték a leletek késői kora és esetleges romanizálódás mellett, de más körülményekben is lelhette magyarázatát. Ez volt az ásatások által felvilágosítandó egyik kérdés, a másik az volt, ha valjon a leleteket telephely leltárának, avagy sírok mellékleteinek kell-e tekintenünk. — Az ásatás tehát kívánatos volt, de annak szakszerű keresztülvitele lehetetlennek bizonyult. Kimenetelem alkalmával ugyanis a domb öt különböző helyén mintegy 200 emberrel folyt a földhordás munkája a legnagyobb gyorsasággal, minthogy a vállalkozó május végéig volt köteles a dombból 75,000 m³ földet kiemeltetni és rendeltetési helyére elszállíttatni. Ily körülmények között figyelmes, lassú és fokozatos földmunkáról, a minőt a rendszeres ásatás feltételez, szó sem lehetett. Mindazonáltal 75,000 m³ föld kiemeléséről lévén szó oly helyen, a honnan már is érdekes leletek kerültek elő; ha le kellett is mondanom a rendszeres kutatásról, nem mondhattam le az esetleg előkerülendő leletek megszerzéséről s a körülmények megfigyeléséről. Erre szorítkoztam tehát s e kettős feladatomról következőkben számolok be:

a) *A domb rétegzete*, 4 méter mélységig következő volt: a felszíntől 30—40 cmnyire fekete humusréteg, tovább egész 90—150 cm. mélységig érintetlen sárga agyag s ez alatt szintén érintetlen vörös agyag.

b) *A lelőhelyek.* A szórványos leletektől eltekintve, a melyekről alább fogok szólni, különösen háromféle jellemző lelőhelyet lehetett meglehetős hatá-

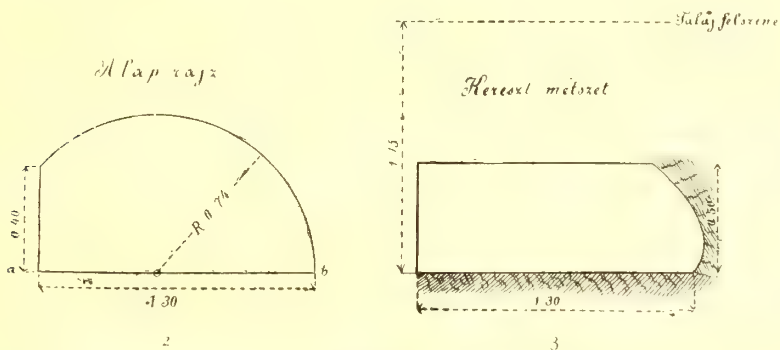
I.

AZ ÁSATÁSOK HELYSZÍNRAJZA.

Ujj György vasuti mérnök úr felvétele.

rozottsággal megfigyelni, a melyek nemcsak formájuk, hanem mellékleteik tekintetében is különböznek egymástól. Az egyik fajta, mely a legszembeötlőbb, a humus alatt kezdődik, illetve felső része a humussal annyira egybefolyik, hogy e részen biztos határt, ezen alkalommal megállapítani nem sikerült; s lemegy 100—120 cm. mélységig. A leásott földfalban olyanféle átmetszetet mutat, mint egy igen nagy kenyér keresztmetszete s a földfalnak érintetlen sárga, illetőleg vörös agyagból álló részéből élesen kiválik az által, hogy porhanyó fekete földet tartalmaz és legtöbb esetben széleit ujjnyi, sőt vastagabb sárgás-vörös sáv szegélyzi. Az e fajta lelőhelyek közül négy olyat sikerült találnom, a melyből a vasúti földmunka által szükségelt különféle bevágások és elhordások annyit meghagytak, a mennyiből némi következtetést lehetett tenni s melyek az 1-ső ábrán ide mellékelt helyszínrajzon az 1., 2., 3. és 13. szám alatt vannak feltüntetve. Az elsőnek körülbelül kétharmad része volt még meg, mikor átkutattam s ennek keresztmetszetét mutatja a 2-dik s alapját a 3-dik ábra. E rajzok annyira áttekinthetők, hogy teljesen felmentenek a méretek felsorolásától. E lelőhelyek, formájukat tekintve, szabálytalan félgömb, vagy csonka ellipszoid alakú nagyobb üregek, melyeknek alapja vagy ellipsis, vagy teljes kör. Ezen üregek oldalfalai ujjnyi, sőt többször még nagyobb vastagságban ki vannak tapasztva sártapaszszal, a mely tapasz vöröses-sárgára van kiégve, s néha egészen tiszta agyagból készült, néha szalmatörekkel és gabnaszemeket is tartalmazó ocsúval van keverve. Alapjaik szintén ki vannak ily módon tapasztva, de itt a tapasz rendesen vastagabb. Ez az égetett tapaszréteg adja az átmetszeteknek sárgás-vörös szegélyzetét. A helyszínrajz 3-dik száma alatt megjelölt üreg, melynél azonban csak annak alapja maradt meg, egy más faját mutatja a kitapasztás módjának. Ennél ugyanis a teljes köralakú alapnak kisározása úgy történt, hogy az üreg fenekére előbb egy réteg összetört edénycserepet

raktak le, mely között itt-ott egy-egy szivacsos kődarab is előfordul s erre a rétegre kenték rá jó két ujjnyi vastagon a teljesen keveretlen agyagtapasztékot, mely oly keményre volt égve, hogy egész darabban a beton benyomását keltette fel. Egész darabban kiemelni és beszállítani, fájdalom, nem lehetett, mert a legelső kiemelési kisérletnél darabokra töredezett. Hogy valjon az oldalfalak is ily módon voltak-e kitapasztva, azt nem konstatálhattam, mert egy előző bevágás az egész felső részét halomra döntötte. Nem valószínű azonban, hogy így dolgozták volna ki az oldalfalakat, mert először a felső törmelékben sem akadtam edénycserepekre vagy szivacsos kődarabokra, másodszor az általános tapasztalatom volt, hogy az üreg alapját mindig erősebben tapasztották, de végül a cseréptörmeléket bajos is lett volna a boltozatos oldalfalakon elhelyezni úgy, hogy a sározás alatt vagy előtt le ne hulljanak. A legérdekesebb ezen üregek közt az volt, mely a helyszínrajz 13-dik száma alatt van megjelölve. Ennek alapja elliptikus volt, de legnagyobb része már a földmunkásoknak esett áldozatul. Csak

FÉLGÖMB ALAKU ÜREG ALAPRAJZA ÉS KERESZTMETSZETE,
Ujj György vasuti mérnök ur felvétele.

az az oldala maradt meg, mely az ellipsis legnagyobb görbülete felől esik, vagyis úgy látszik, hogy a hátulsó része, ez azonban csaknem teljes magasságban. E maradványt sikerült kibontanom s ennek távlati rajzát mutatja a 4-dik ábra. Alapja és kúposan összehajló oldalfalai szivacsos kődarabokból vannak építve s belső ürege egy hasonlóan kőből rakott harántos közfal segélyével két részre osztatik, a falnak úgy külső mint belső oldala vastagon van sárral kitapasztva, csakhogy míg a külső tapaszréteg sárgás-vörös, addig a belső szürkés szinű. Ezt a körülményt nem tudom másként megmagyarázni, mint ha felteszem, hogy ez az egész építmény — bármi legyen is — vagy állandóan a föld felett állott, vagy egy kiásott gödörben szabadon állva készítették el s csak azután takarták be ismét földdel, miután elkészült. Úgy képzelem ugyanis, hogy miután a kőfalak elkészültek s kívül-belül kitapasztattak, az egész építményt előbb kívülről szabad tűznél égették ki s így a külső agyagsár sokkal előbb vörösre égett, semhogy a kő annyira áttüzesedett volna, hogy a benne levő ásványos festő alkatrészek megolvadva, színét megváltoztathatták volna; ellenben a belső tapasz, mint a melyet a tűz egyelőre közvetlenül nem ért, nedvesebben maradott s felvette magába a kő kékes festőanyagát s a később következő belső

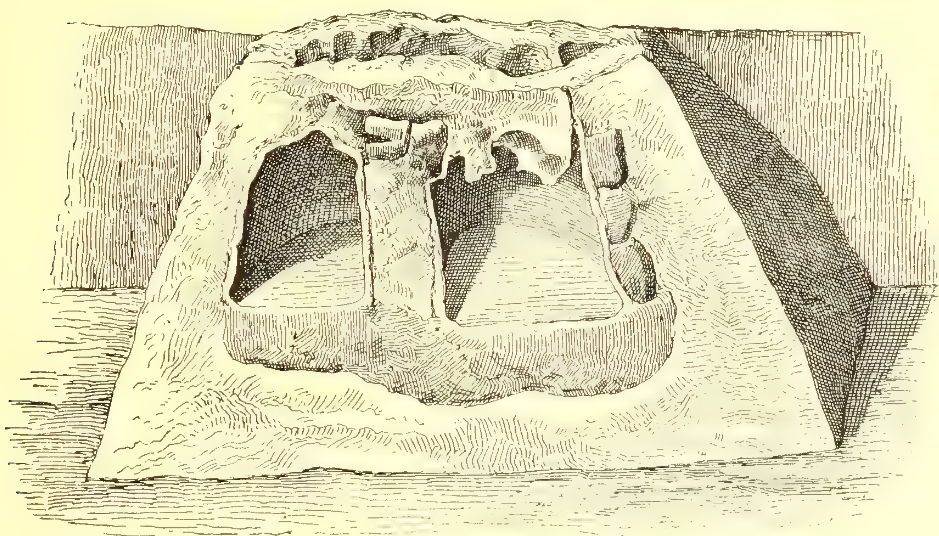
kiégetésnél szürke színt kapott. A szürke színt ez esetben ugyanis nem tulajdoníthatom a belső égetés alkalmával kifejlődött és bentfojtott füstnek, mert akkor azon összes üregeknél, melyek csak egyszerűen a földbe vannak ásva s falaik kitapasztva; a tapasznak, mint a mely ezeknél okvetlen belülről égettetett ki, szintén szürkésnek kellene lenni, holott ezeknél az, mint már fentebb mondtam, mindig sárgás-vörös. De nem tulajdoníthatom e színt annak a körülményes eljárásnak sem, hogy t. i. olajjal elegyitett, olvasztott fenyőgyantaréteggel vonták volna be s úgy tették volna ki a tűz behatásának — holott ez a nagy gonddal való kikészítés némi világot vethetne elég homályos rendeltetésére — mert hisz e tapasz nem fekete, hanem szürke és felülete nem is sima, hanem érdes. Végül pedig nem tulajdoníthatom annak sem, hogy tán csak is kívülről rakott tűzzel égették ki az egész építményt s hogy tehát a belső tapasz nem érintkezvén közvetlenül a tűzzel, csak a külső tűztől áttüzesedett kőfallal, e kisebb hőtől csak szürkére égett addig, míg a külső már vörössé lett; nem pedig azért, mert az építmény betetőzéséből maradt réteg világosan bizonyítja egy belső égetés nyomait. A tetőzet t. i. úgy készült, hogy az oldalfalak tetejére vastag faágakat tettek keresztűl-kasúl, az így támadt tetőt előbb lesározták, azután a sárrétegre köveket raktak s ezt a kőréteget újra lesározták. A belső tűz azután kiégette a sár közül a faágakat, de nyomuk ott maradt a főlep belső tapaszában, a mint azt a 4-dik ábrán lévő rajz is elég világosan mutatja. Meg kell még említenem, hogy ezen építmény alapja is rendkívül erősen van építve. Négyszeres réteget lehetett ugyanis megolvasni, melyeknek mindegyike egy kő s egy erre tapasztott agyagsárrétegből állott.

A mi az e fajta lelőhelyek tartalmát illeti, az valóban szegényes. Az egész üregüket betöltő porhanyó fekete föld között mindenek előtt égetett sárgás-vörös sártapasztöredékek fordulnak elő. Ezek bizonynyal a faltapaszból származnak, melyek a falnak egyik-másik részén történt bedőlése következtében keveredtek belé. Ezen kívül agyagedénycserepek, melyek rendesen több különféle edényből származnak s már akkor is töredékek voltak, mikor e helyekre kerültek, továbbá házi szárnyasok és más állatok égetett csontjai, széndarabok és pernyék.

Ily fajta üregek contourjai az egész terület minden pontján voltak észlelhetők, de azon négyet kivéve, melyeket fölsoroltam s a helyszínrajzban föltüntettem, a többiből oly csekély töredékeket hagyott fönn a földmunka, hogy azok semmi, az eddig elmondottaktól eltérő megfigyelésre támpontot nem nyujtottak.

A lelőhelyek másik faja közvetlenűl a most leírt üregek szomszédságában fordult mindig elő s a környező sárga, illetve vörös agyagfalból ez is mindig ép oly éles körvonalokkal vált ki porhanyó fekete föld tartalmával, mint az előbbiek; csakhogy míg azok félgömb vagy ellipsoid, addig ezek mindig hossznégyszög alakúak voltak s azonfelül tekintélyes nagyságúak. Hosszúságuk ugyanis 5—8, szélességük 3—5 méter közt váltakozott. Mélységük a felszíntől számítva, több-kevesebb szabályossággal a 145 cm. körül mozgott. Ezen üregek oldalfalain égetett kisározás nyomait nem észleltem. Fenekükön sem lehetett ezt határozottan megállapitani és pedig annál kevésbbé, mert fenekük mindig azon mély-

ségben feküdt, a hol már a vörös agyagréteg terült el. Másrészt a helyszínrajz 2 *a)* száma alatt megjelölt ily hosszüreg fenekének közepén azt tapasztaltam, hogy a porhanyó fekete földréteg, mintegy 35—40 cm. mélyen s ugyanily szélességben, még a 145 cm.-nél is mélyebben megy le s ott vagy ily szélességig húzódó csatornát, vagy ily széles és mély s bizonyos távolságban egymásra következő gödröket alkot. Hogy a két eset közűl melyik forog fenn, csak akkor lett volna megállapítható, ha csak egyetlen ily hosszüreget is teljes egészében érintetlenűl kaphattam s rendszeresen feltárhattam volna, a mi azonban nem volt lehetséges. Ezen hosszüregek tartalma, mindig csak azon leleteket értve, melyekről kétségtelenűl megállapíthattam, hogy ily fajta lelőhelyről kerültek elő, a következők:

4

a) A helyszínrajz 4-ik sz. a. megjelölt üregben négy La Tène ízlésű agyagedény és pedig egy fazék, két tál, egy csésze továbbá egy hasonló ízlésben készült kicsiny bögrécske töredéke, végül egy hasonló ízlésű, de három darabra tört egytagú vasfibula, melynek tűszerkezetéből a rugónak csaknem fele hiányzik s hiányzott már akkor is, mikor a földbe került, vagyis elhasznált darab. (L. az 5—10-ik ábrát). Hogy ezen edények miként voltak csoportosítva, azt nem tudom, mert a munkások az egész porhanyó földtömeget egyszerre döntötték le s azzal borultak ki e tárgyak is, tehát már megbolygatott helyzetben.

b) A helyszínrajz 16-ik sz. a. megjelölt üregben egy csaknem teljesen ép őrlőkő (l. III-ik tábla 8. sz.) és edénytöredékek.

c) A helyszínrajz 17-ik sz. a. megjelölt üregben egy lócsontváz feje és számos edénytöredék.

d) A helyszínrajz 2 *a)* sz. a. megjelölt üregben számos különféle edényből származó cserép és a fenekén mintegy 10 cm. szélességben húzódó hamú-

és pernyeréteg. Ezen üreg északi hosszoldalának déli vége felé egy félgömb alakú üreg is volt, még pedig annak közvetlen közelében; azonban ebből oly csekély részlet maradt fenn, hogy valamely, a két különféle üreg között esetleg létezhetett, összeköttetést fölfedezni nem lehetett, holott a pernyeréteg egészen ezen üreg felé vezetett.

A lelőhelyek harmadik faját a sírok képezik, melyek valamennyien égetlen temetkezések. Találtattak pedig:

1. Helyszínrajz 5. sz. a. gyermekcsontváz, kinyujtóztatott helyzetben, oldalai mellé fektetett karokkal, délfelé tekintő helyzetben (azaz feje északon volt) sírmelléklet nélkül; 30 cm. mélységben.

2. Helyszínrajz 6. sz. a. felnőtt csontváza, melyet azonban a munkások szétromboltak s így helyzete megállapítható nem volt; mellékleteiből is csak egy bronzfibulát menthettem meg, ezt is csak tűje nélkül s ketté tört állapotban. A töredékekből azonban typusa biztosan megállapítható s megegyez a helyszínrajz 9. sz. a. sírban talált ép fibulával (l. I. tábla 8. sz.). E sírüreg feneke 150 cm. mélyen volt.

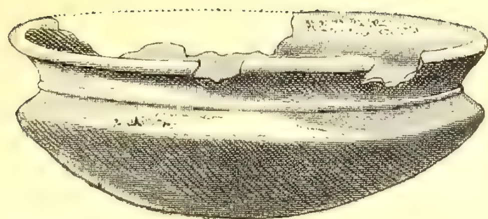
3. Helyszínrajz 7. szám alatt felnőtt csontváza a h. r. 5. szám alattihoz hasonló helyzetben. Ennek medenczecsontja alatt, a két felső lábszárcsont között, vízszintes helyzetben feküdt egy kicsiny fanyelű vaskés, mely azonban csak négy töredékben volt kiemelhető (l. I. t. 1. sz.). A sírüregben elszórva egy vékony torqueált bronzsodronykarika három darab töredéke került még elő (I. t. 2. sz.). E sír feneke 175 cm. mélyen feküdt s felette, mintegy 140 cm. mélységig, egyike a fent leírt félgömb alakú üregeknek terült el, melyet azoknak, kik e tetem számára a sírüreget ásták, okvetlenűl át kellett vágni. E félgömb alakú üregnek tartalma a többitől miben sem különbözött, mindössze, hogy hét nagyobb bordacsont is fordult elő benne, melyekről nem volt eldönthető: emberi vagy állati bordák-e?

4. Helyszínrajz 8. sz. alatt felnőtt asszony csontváza hasonló helyzetben, részben ép, részben töredék, 14 darab vas kapcsoló pánton kívül, (I. tábla 3—5. sz.) melyeken fasejtek nyomai látszanak s valószinűleg deszka összefoglalására szolgáltak, semmi más sírmelléklete nem volt; 160 cm. mélyen.

5. Helyszínrajz 9. sz. a. gyermekcsontváz hasonló helyzetben, fülei táján két darab római ízlésű sodronykarika függővel (I. tábla 6., 7. sz.), vállai körül két hasonló ízlésű kicsiny bronzfibulával (I. tábla 8., 9. sz.. Illetve a fibulák közűl az egyiknek csak a tűje került meg. E csontváz 175 cm. mélyen feküdt.

6. Helyszínrajz 10. sz. a. gyermekcsontváz *észak felé* tekintő, de különben egészen az előbbiekhez hasonló helyzetben. Ennek nyakán üveg- és korallgyöngyökből álló füzér volt, melyből 36 sötétkék három aranysárga, kettős kúpalakú kicsiny üveg és 21 darab átfúrt, halvány vörös korallgyöngyöt sikerült összegyűjtenem (I. tábla 10—16. sz.); a koponya alatt pedig 12—14 mm. átmérőjű, kissé lapított vékony sodronyból készült, bronz spirál tekercstöredéket (I. tábla 17. sz.) s egy vastárgy, úgy látszik, fibula (I. tábla 18. sz.), minden jellegzetesség nélkül való három darab töredékét leltem; 80 cm. mélyen.

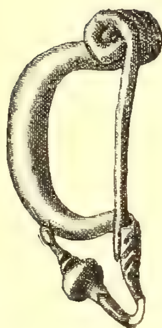
Végűl a helyszínrajz 12. sz. a. egy női csontváz *nyugat felé tekintő*, de különben egészen az előbbihez hasonló helyzetben. Nyakát többféle üveggyöngy-

6.

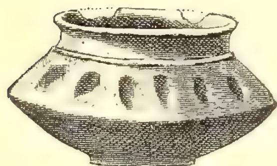
8.

10

5 *

12

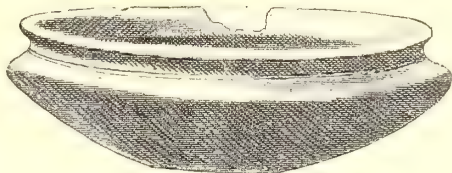
11.

9

14

7.

HATVAN-BOLDOGI EDÉNYEK.

* Az ábrákban bemutatott tárgyak a 10, 40 és a 41-ik ábra kivételével, mely a term. nagyság 1/3-a 2/9 nagyságban vannak ábrázolva

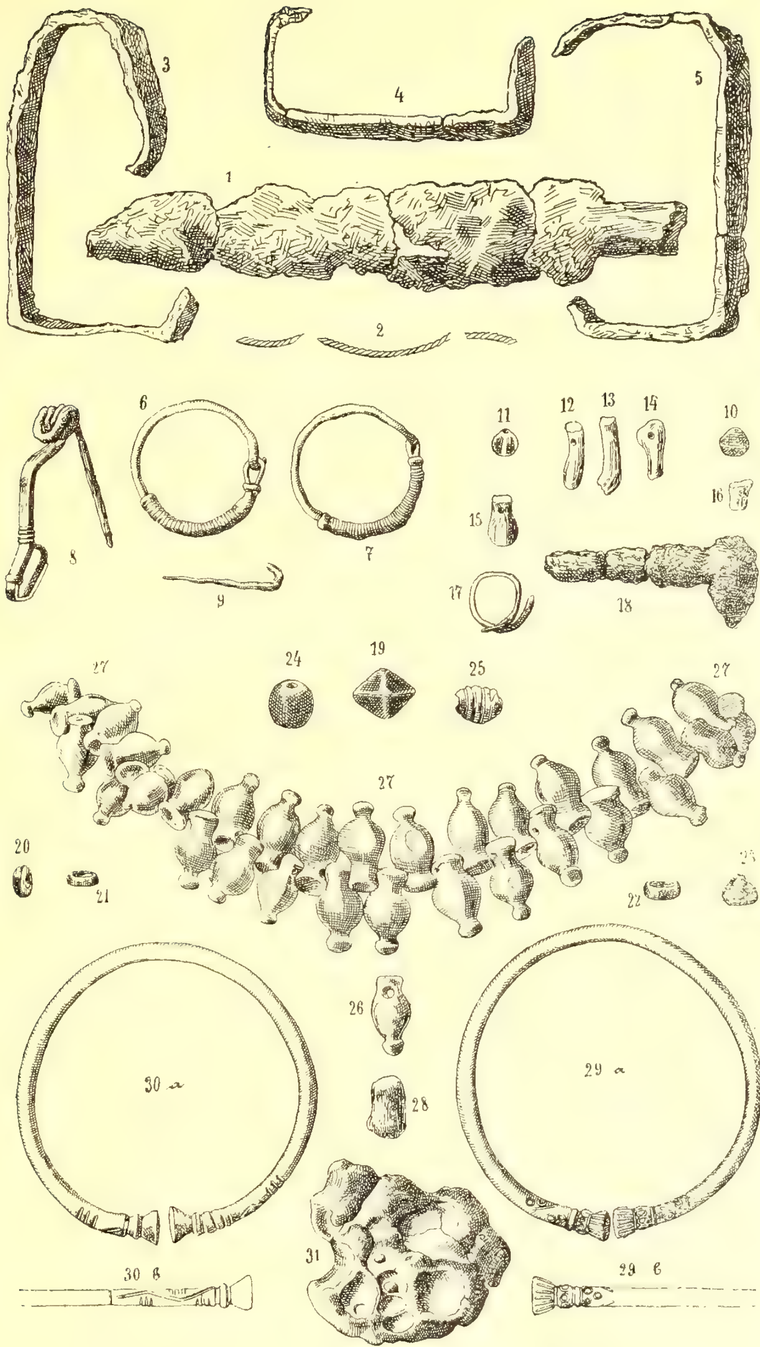
ből s korallszemekből alkotott gazdag gyöngyfüzér ékítette. Ezen füzérből 105 ép és 52 darab töredék üveggyöngyöt, továbbá két darab ép és két darab töredék korallszemet (I. tábla 28. sz.) menthettem meg. Az üveggyöngyök közűl 18 darab orsó, vagyis alapjaikkal egymásra tett kettős csonkakúp alakú (I. tábla 19. sz.). Ezek, egynek kivételével, valamennyien áttetszők, színre nézve pedig egy piszkos fehér, egy zöldes fehér, öt kék és 10 lilaszínű s az egyetlen opak darabnak színe narancssárga. Hosszúságuk 9 és 5, szélességük 10 és 6 mm. közt váltakozik, tehát valamennyi zömök, azaz szélesebb mint hosszú. 10 darab üveggyöngy vékony kerek pánt alakú (I. tábla 20—22. sz.), ezek mind áttetszők, kettő közülök lila, a többi piszkos fehér színű ; átmérőjük 6 mm., vastagságuk 1 és 3 mm. közt váltakozik. Egy üveggyöngy piczimy körte alakú (I. tábla 23. sz.), áttetsző lilaszínű, hossza 5, szélessége 6 mm. ; egy másik gömbidomú (I. tábla 24. sz.), feketeszínű, opak, átmérője 7 mm. ; ismét egy másik hengerded formájú (I. tábla 25. sz.), opak, zöldszínű, de nagyon rongált állapotú ; hossza 8, szélessége 6 mm. A többi 75 darab ép és 51 darab töredékgyöngy úgy forma, mint szín tekintetében megegyez egymással. Formájok, melyet teljesen csak a rajz magyarázhat meg (I. tábla 26., 27. sz.), egészben kosárka vagy üvegcse alakú csüngőt (pendeloque) mutat s hármas tagolású. Középtagja lefelé fordított körte alak, alsó, keskeny végén egy picziny gombbal (mely az alsó tagot képezi), felső végén hornyolatos s lapos tetejű, átfúrt, rövid nyakkal (mely a felső tagot alkotja s a lyuk következtében kissé belapúl). E magában is kellemes hatású alak azonban csak füzérben jut teljesen érvényre (I. tábla 27. sz.), a hol a nyak vékonyságánál fogva az egyes szemek oly módon szorúlnak egymáshoz, hogy testük gömbös része fölváltva majd a külső, majd a belső oldalra jut s kettő-kettő mint két-két féltag mindig egymást összhangzatosan kiegészítő rithmikus egységet ad.

E kosárka alakú gyöngyök valamennyien áttetsző zöldes fehérszínűek ; hosszúságuk 11 és 18, szélességük 5 és 12 mm. közt váltakozik. Az egész gyöngyfüzér igen jó fenntartású s az egyetlen narancssárga színű gyöngy kivételével opalizálódás egyiken sem mutatkozik. A gyöngyök közt egy darab megkeményedett illatos gyantát is leltem, melynek egyik oldalán mintegy hat ilyen kosarkás gyöngynek lenyomatát látjuk (I. tábla 31. sz.).

A csontváz karjain egy-egy karperecz volt. Mindkettő 3 mm. vastag, síma, hengerded sodronyból készült. Végeik kúp módra kiszélesülnek s hármas tagolású egyenesen lemetszett profilált végtagokat alkotnak. E végtagok az egyik példányon símák (I. tábla 30. sz.), a másikon ellenben a végső tagolást vésett rojtozat, a középsőt beütött pontos-köröcske dísz ékíti (I. tábla 29. sz.). A végtagok feletti rész mind a két példányon díszítve van, de egymástól elütő mintával. A síma végtagú példányt e részeken három-három rovátkával megszakított zeg-zúg vonal díszíti ; míg a másikat egy-egy kettős vonalú ékbe helyezett s beütött köröcskékből alkotott rosetta s az ék mindkét külső oldalán két-két beütött köröcske ékíti. — Átmérőjük egyik irányban 6·2, másik irányban 6·3 cm. E sír 80 cm. mélyen feküdt.

Az eddig fölsoroltakon kívül még sok más lelet is fordult elő, melyeket szórványos leleteknek kell neveznem, azon okból, mert ezekről nem állapíthattam biztosan meg, hogy akár az eddig leírt három fajta typikus lelőhelyek vala-

I. TÁBLA.

HATVAN-BOLDOGI RÉGISÉGEK.
A természetes nagyság egyharmada.

melyikéből, akár valamely más, biztosan megállapítható jelleggel bíró lelőhelyről kerültek volna elő. Azonban e leletek közt is két csoportot kell megkülönböztetnem. Az egyik csoportba azokat sorolom, a melyekről legalább azt megállapíthattam, hogy a telepnek mely pontján jöttek napfényre s így helyöket a helyszínrajzon föltüntethettem ; a másikba pedig azokat, melyekről még ez sem volt biztosan megállapítható.

Az első csoport leletei a következők :

1. Vasfokos kerek nyéllyukkal, egyik oldalon egyenszárú háromszög alakú, kissé lefelé hajló pengével, a másik oldalon 5 cm. hosszú, csúcsba futó pálczás taggal. A penge hossza 8·5, szélessége 3·2. Határozott jellege nincs (III. tábla 5 *a*, 5 *b*, sz.). Az eddigi La Tène ízlésű leletek közt a báró Nyáry-féle pilini leletekben fordult elő két fokos, de ezeknek pálczás tagja nem kerek, hanem négyoldalú, hasáb alakú s végeik nem futnak csúcsba, de kiszélesülnek. Rokonság köztük csak annyi, hogy úgy pengéjök, mint pálczás tagjok kissé lefelé hajlik. Találták a helyszínrajz 18. sz. a.

2. Kétfülű agyagedény (11-ik ábra). Eddig ismeretlen forma. Egészen mai rézmozsaraink alakját mutatja. Keskeny kerek talpa van. Nyilása alatt a fülek felső tövénél kettős domború keskeny szalag, alján egy bemélyített vonal fut körül. Finoman iszapolt agyagból, korongon készült, szürkére égett munka, mely 20 darabba törve került elő. Törés helyei már régiek voltak, s calcinált patnia borította őket, valamint az edény egész felületét ; magassága 14, szélessége 14 cm. A helyszínrajz 8. sz. a. csontváz lábától 50 cm.-nyire feküdt, de hozzátartozandósága megállapítható nem volt.

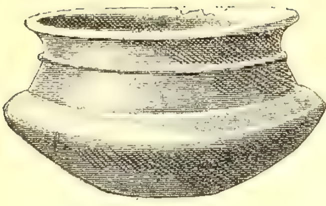
3. Fületlen agyagcsésze (12-ik ábra), két egymásra tett ellipsoidot mutató testtel, melyet felső részén haránt horpasztások ékítenek, keskeny kihajló peremmel, melynek töve körül domború szalag fut körül. Keskeny kerek talpa van. Az előbbihez hasonló anyagú és mívű ; magassága 27·8, szélessége 15 cm. Az előbbivel együtt lelték.

4. Nagyobb, fületlen agyag-urna (13-ik ábra). Magassága 23·6, szélessége 31 cm. 22 darabba törve vették ki a munkások a helyszínrajz 19. sz. a. megjelölt helyről. Anyaga és művezete mint az előbbié.

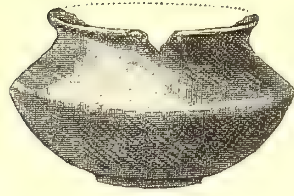
5. Hasonló anyagú és mívű agyagtál, melyet az előbbi urnával együtt leltek ép állapotban (14-ik ábra). Magassága 7·1, szélessége 25 cm. Mind a két edény felületét calcinált patina fedi s azon a helyen, a hol előkerültek, még más, de teljesen jellegtelen apró cserepek is hevertek, melyek esetleg valamely üreg alapjának lesározásánál az alapréteget képezhették, jóllehet sártapasztöredéket itt föl nem fedezhettem.

6. Hasonló anyagú és mívű kisebb keskeny, kerek talpú urna hat darab, összeállítható töredéke, melyek azonban nem adják az egész edényt. Jelen alakjában magassága 19, szélessége 20 cm. Felületét szintén calcinált patina fedi. A helyszínrajz 20 sz. a. megjelölt helyen került elő (15-ik ábra).

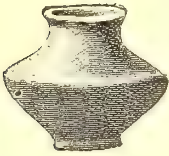
7. A 3-ik sz. alattihoz hasonló alakú, de nem talpas, nagyobb czésze formájú edény, mely égetett emberi csontokat tartalmazott s a helyszínrajz 14-dik sz. a. fordult elő 140 cm. mélységben. Egyik oldalából és pereméből egy darab kiányzik. Korongon készült, finoman iszapolt agyagból, de égetése az eddigiektől

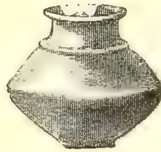
17.

18.

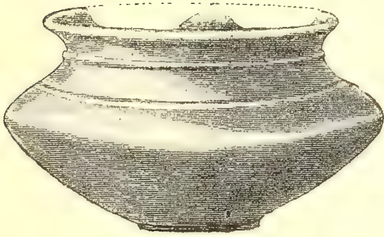
19.

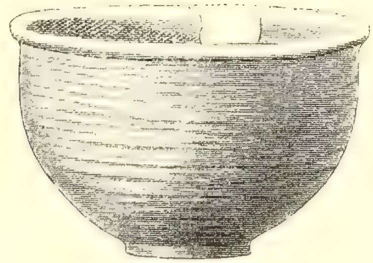
20.

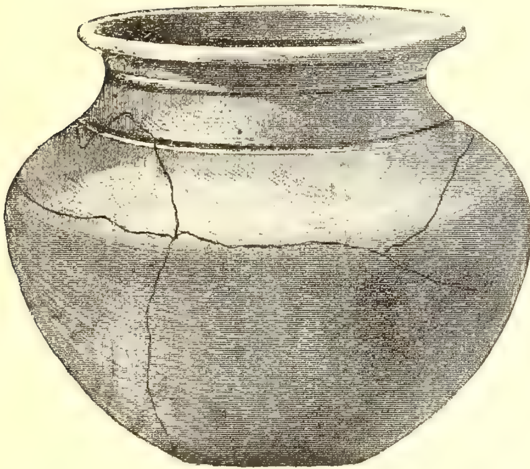
21.

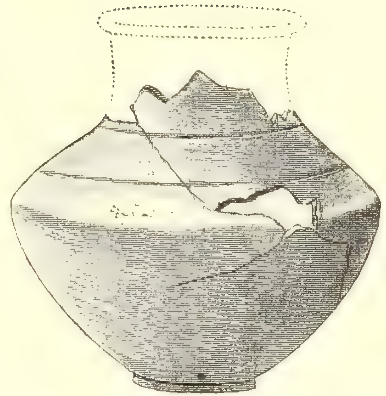
16.

22.

13.

15.

HATVAN-BOLDOGI EDÉNYEK $^1/_4$ N.

eltérőleg falainak felületén vékony rétegen ocker-sárgára, belsejében ellenben csak feketére égett. Magassága 11·5, szélessége 12·5 cm. (16-ik ábra.)

8. Karikás vas-zabla (III. tábla 3. sz.). Szájvasa csuklós két tagú, mindkét tagja profilált s középen tagolt, egyenes hengerded pálcza, végén egy-egy lyukkal. A belső lyukak segélyével egymásba kapcsolvák ; a külsőkbe pedig a szíjkarikák vannak fűzve. A szájvas hossza 13·7, a szíjkarikák átmérője 8 cm. Találták a helyszínrajz 11. sz. a. megjelölt helyen.

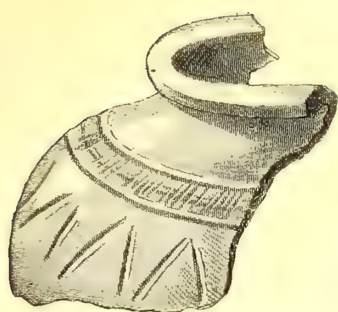
A szórványos leletek többi darabjainak lelőhelyét pontosan megállapítanom nem lehetett, mert részben még kiküldetésem előtt kerültek elő ; részben pedig künn létem alatt ugyan, de azon helytől, a hol időről-időre dolgoztam, oly távol, hogy nekem arról csak jóval később tettek jelentést, mint a lelet előkerült, a mikor tehát a munkások ellentmondó és különben is megbízhatatlan adataira voltam utalva. Ezeket fölvenni tehát annyi lett volna, mint helyszínrajzomat megbízhatatlanná és egy esetleges későbbi kutató számára is használhatatlanná tenni. Ezt pedig annál kevésbbé tehettem, mert a telep természete úgy is elég bizonytalan volt s mint alább látni fogjuk, elég megoldatlan kérdést hagyott fönn.

A leletek e csoportja agyag-*edényekből*, bronz-, vas-, agyag-, üveg- és kő-*ékszerek* és *használati tárgyakból*, *fegyverekből* és *két darab éremből áll.*

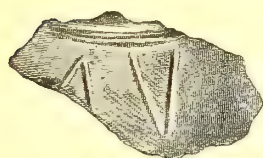
Az agyagedények a terület minden részéből kerültek elő. Az egész domb felszíne úgyszólván be volt hintve cseréptörmelékekkel, melyeket az eke (különösen a mélyen járó gőzeke, melylyel itt már régóta dolgoztatnak) tört össze és hozott felszínre. Ezen edények legnagyobb tömegét a *La Tène ízlésűek képezték.* Ezeknek anyaga mindig finoman iszapolt agyag ; valamennyi korongon készült, s vagy szürkére égetvék, vagy pedig oly módon, mint a 7-ik szám alatt leírt edény. Talapzatuk vékony s a göröncsér formáló lemezének körülfutó hornyolatokat képező nyomai vagy teljesen hiányzanak, vagy csak alig észrevehetők. Formájok állandóan két egymásra tett ellipsoid szelet idomot mutat, melyet egy, a kihajló peremet alkotó homorú gyűrűtest fejez be. Az egyes változatok eltérése egyrészt az edény felső és alsó részének egymáshoz való különböző arányaiban ; másrészt a felső résznek különböző, de lényegesen alig eltérő tagozásában áll. E tagozás mindig körülfutó domború szalagok vagy bemélyített vonalak segélyével történik. Jellemző sajátságuk végül az is, hogy talpuk soha sincs, hanem lapos fenekük, melynek közepén sokszor kerek behorpasztás van.

Ezen csoportban négy fő változatot találunk a hatvani edények közt és pedig : két nagyobb urna fajtát (5. és 13-ik ábra), mely mindegyik egy-egy példánynyal van képviselve, továbbá egy nagyobb fajta, öblös, csésze alakú edényt (8. és 17-ik ábra), melyből négy változatot és egy töredéket szolgáltat leletünk s végül egy tálformát (6., 7. és 14-ik ábra) két szép változattal képviselve.

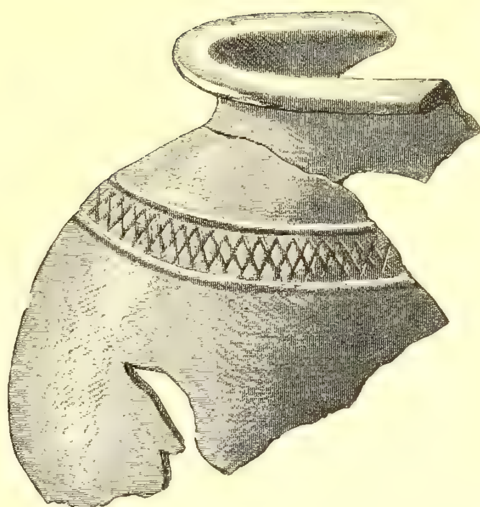
Az edények másik csoportját azok képezik, melyek nagy részben szintén a most vázolt typikus La Tène formát mutatják, de már módosítva a római agyagművesség *technikája* és *formái* által, vagyis az átmenetet képezik. A technikai eltérés részben abban áll, hogy ezeken *a formáló lemez hornyolatos nyomai mindenütt erősen látszanak ;* másrészt pedig abban, hogy az előbbieknél megkülönböztethető kétféle égetési módozathoz a vörösre égetés erősebb árnyalatai

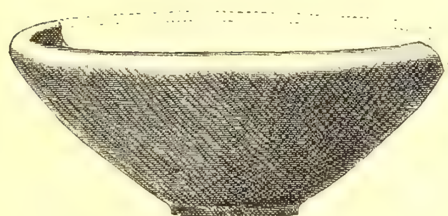
25.

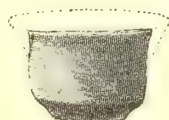
26.

24

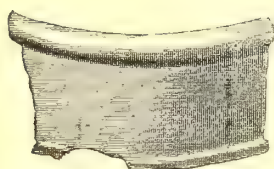
23

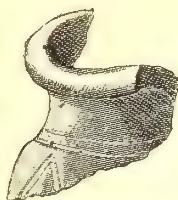
27.

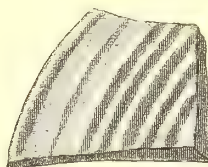
28

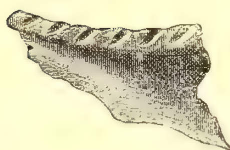
29.

30

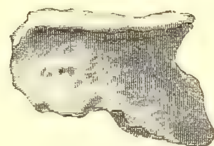
31

35

33.

37.

HATVAN-BOLDOGI EDÉNYEK $\frac{1}{4}$ N.

járulnak, mely egyik-másik példánynál csaknem a terra sigillaták tökéletes égetéséig emelkedik.

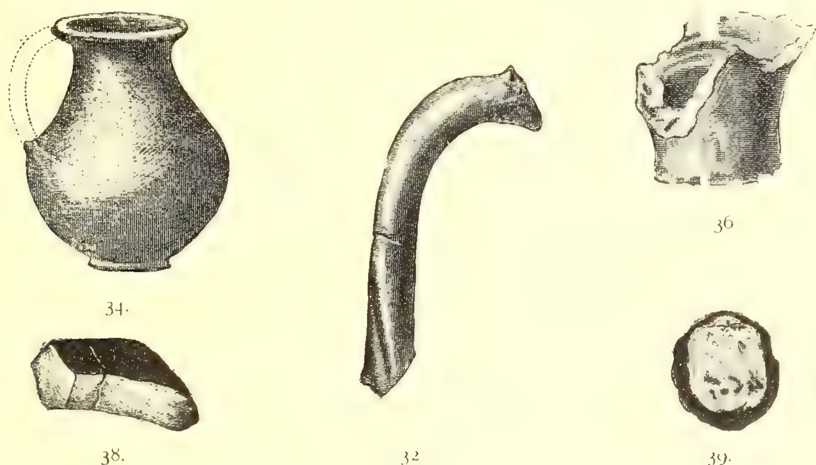
A formai módosulást jelzik, még a legtisztább formáknál is *a kifejlesztett keskeny, kerek talpak*, mint ezt a 15. számú urna (mely csak egy példányban fordult elő), a 12., 16., 18. számú csésze és a 19—21. számú bögrék (melyekből három fületlen, egy egyfülű ép s egy fületlennek, meg egy kétfülűnek töredékei találtattak) mutatják; — továbbá *az edény testének horpasztásokkal való tagozása*, melynek példáját a 12. számú csésze tünteti fel; végül *oly edényformák, melyek a római formák hatása alatt, de sokkal egyszerűbb kivitelben és gyarlóbb technikával állíttattak elő.* Ide kell sorolni első sorban a 11. számú (egyetlen példányban előfordult) mozsár alakú edényt, továbbá a 22. számú öblös csészét (melyből a leletek közt egy, öt darabból csaknem teljesen összeállítható példány és három darab töredék fordul elő), a 23. számú tálat (a leletek közt egy példánynyal s egy töredékkel képviselve), a 24. számú (három töredékből egybeállított) edényrészlet, mely egy nagyobb urna töredéke s melyet egymást keresztező, benyomott harántos vonalakból alkotott sáv ékít (hasonló edényből való töredék még tíz darab van a leletben s ezek közül egyiknek benyomott díszítés mintáját a 25. számú, négy másét pedig a 26. számú rajz mutatja, s egy darabnak a 24. számúhoz hasonló ékítése van), az 27. számú (két darabból egybeállított) mély csészetöredéket (melyből még egy másik töredék példány is előfordult), a 28. számú (három példányban előfordult) sekély csésze töredékét, a 29. és 30. számú edénynyak részletet, a 31. számú födő töredéket, a 32. és 33. számú két példányban előfordult edényfüleket.

Az edények harmadik csoportját azon agyagművek alkotják, melyek úgy forma, mint technika tekintetében teljesen a provincialis római agyagművesség termékei s ide sorozom a 34. számú két füles bögrét, melyeknek füle letört, s a 35. számú, nagyobb agyagurna töredékét, melyet nyiláspereménck szélén benyomott haránt rovátkok ékítenek s melyhez hasonló még más két darab van a leletek közt, s ezek közül az egyik hasonló díszítésű, a másik díszítetlen.

Van végül a leletek közt még három edénycserép, ú. m. két keskeny edényfenék 36. sz., s egy nyilás peremrészlet 37. sz. Ezeket nem osztályozhatom határozottan egyik csoportba sem az eddigi leletek alapján, mert sokkal kisebbek, semhogy karakterük lenne. A két edényfenék szemcsékkel kevert agyagból, korongon, de durván készült, a formáló lemez erős nyomaival, felületén vastag rétegig vörösre, belül feketére égetve. Habitusa után itélve leginkább a provincialis római termékekhez sorolnám. A nyilás peremrészlet hasonló anyagú és hasonló, bár sokkal gyarlóbb égetésű; de nem korongon készült, hanem kézzel formált. Ezt inkább a népvándorláskor durva edényeivel hozhatnám, habitusa után ítélve, kapcsolatba.

Az ékszerek közt legnagyobb számban a gyöngyök vannak képviselve. Van ezek közt 10 agyaggyöngy (II. tábla 1—3., 11. sz.), melyek ép oly jól lehettek orsógombok, mint ékszerek. A II. tábla 2-ik számú formából van 7 db.; a II. tábla 1., 3. és 11-ik számúból 1—1 darab a leletek közt. Az üveggyöngyök közt három változat van, melyeket a III. tábla 4—8. számok mutatnak; a II. tábla 4—7. számúból 10 darab van, valamennyi pasztából készült zöldesbarna színű,

fehér vagy czitromsárga zeg-zug vonalas betéttel ékített; több darabon máz nyomai is látszanak. Magasságuk 10 és 5, szélességük 14 és 9 mm. közt váltakozik, megjegyezvén, hogy nem a legszélesebbek egyúttal a legmagasabbak is és viszont, hanem vannak keskeny magas és széles alacsony darabok. A II. tábla 8-ik számú, melyből csak egy van, tejfehér színű s betétdísze nincs. Magassága 4, szélessége 6 mm. A II. tábla 9. sz. egy kettős fúrású szürke kőgyöngy képét mutatja, mely csak egy példányban fordult elő, s melynek magassága 6, szélessége 9 mm. Van ezeken kívül a leletben egy nagyobb világos zöld és egy kisebb világos kék alaktalan üveg-rög. (L. II. tábla 10. sz.) Az előbbinek hossza 34, szélessége 22 mm.; az utóbbinak hossza 10, szélessége 8 mm. E fajfa tárgyakhoz sorakozik a leletekből három agyag-korong (II. tábla 12. sz.), melyek közűl kettő valamely eltört edény cserepéből van csiszolva s egyik a közepén kilyukasztott. E kettő szürkére égett, fínoman iszapolt agyagú edényből származik. Az egyiknek

34. 36 38. 32 39.

átmérője 45, a másiknak 20 mm. A harmadik (II. tábla 12. sz.) önállóan készített darab kerek széles pánt alakban, fínoman iszapolt agyagból, erősen vörösre égetve, 45 mm. átmérővel.

Karperecz négy darab van a leletek közt, de ezek közűl egy sem ép; három darab ketté van törve, de teljesen egybeállítható (II. tábla 13—15. sz.), a negyedik ellenben hiányos és széthúzott állapotban van (II. tábla 16. sz.). Azonban valamennyin egyforma a patina s mind a tűz és olvadás nyomait viseli magán; a II. tábla 13. és 14. számok meg épen egybeforradtak a tűz következtében. Három darab hengerded sodronyból készült s a végeik felé két széles vízszintes rovátka sávval vannak ékítve. A negyedik példány két oldalán lapítva van s végeit három-három rovátka-sáv ékíti. A karpereczek átmérője egyik irányban 6·7, a másik irányban 5·8—6·8 cm.

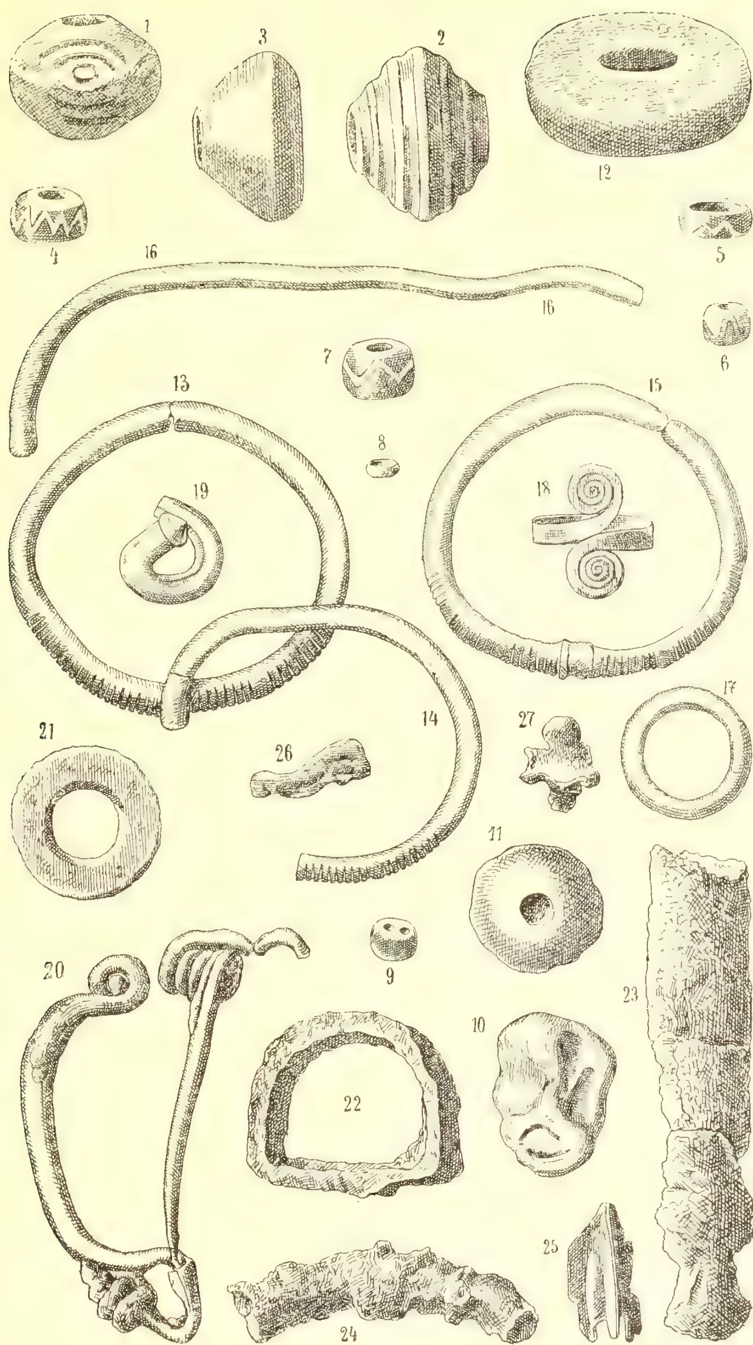
Két bronzgyűrűt is tartalmaz a lelet. Az egyik, II. tábla 17. számú, egyszerű, zárt, sima sodronykarika, kívül domború, belül kétlapú, élelt felülettel. Alsó fele vékonyabb; átmérője 26 mm. A másik, II. tábla 18. számú, 21 mm. széles szalagból hajlított nyilt karika, melynek végei egymás mellé futó spirál-

korongokká vannak felgöngyölítve s ez által a gyűrű fejét alkotják. Átmérője 19—23 mm.; fejének hossza 25, szélessége 11 mm. E gyűrűk patinája a karpereczekével megegyez s szintén a tűz nyomait viselik magukon s e két tekintetben megegyez velök a leletek közt előfordult két bronz sodronytöredék (II. tábla 26. 27. sz.), melyek egészen meghatározhatlan alakúra olvadtak össze. E karikákhoz csatlakozik egy 5 mm. vastag hengerded vassodronyból hajlított s finom elektronlemezzel bevont spirálkarika, melynek egyik végén kúpdad fej van. Rendeltetése bizonytalan, legvalószínűbb, hogy hajkarika volt (II. tábla 19. sz.).

Az ékszerek sorozatát egy, a 10-ik ábrán bemutatotthoz hasonló, de rugójánál eltört, La Tène ízlésű vasfibula rekeszti be, melynek hossza 9, szélesége 5 cm. (II. tábla 20. sz.)

A használati tárgyak közt három fenőkő töredék (38. sz.) egy a III. tábla 3. szám alattival teljesen megegyező zabla fele része (III. tábla 4. sz.), egy kocsikerék vaspántjának három töredéke (III. tábla 6. sz.), egy 3 cm. átmérőjű lapos vaskarika (II. t. 21. sz.) s egy félkörű, alul vízszintes záródású zárt vaspánt (II. tábla 22. sz.), melynek hossza 3·6, szélessége 3·9 cm. s egy ismeretlen rendeltetésű sima bronzkorong töredéke van (III. tábla 7. sz.). Ez utóbbinak patinája teljesen azonos a fentebb leírt bronztárgyakéval s a tűz nyomai ezen is látszanak; szélében egy helyütt kicsiny lyuk látszik; átmérője 18 cm. Ide kell soroznom még egy szabálytalan golyó idomú égetett agyagtárgyat is (39-ik ábra), melynek rendeltetése szintén bizonytalan, de legnagyobb valószínűséggel a hálónehezékek közé sorolható. Átmérője egyik irányban 5·4, másik irányban 4 cm.; továbbá egy vaskésnek 3 (II. tábla 23. sz.) s egy vaskarikának (II. tábla 24. sz.) 1 db. töredékét.

Fegyver csak három van e leletek közt, ú. m.: egy háromszárnyú köpüs bronz nyílhegy (II. tábla 25. sz.) a föntemlített bronztárgyakhoz hasonló patinával és égés nyomaival. Hossza 27, szélessége 13 mm.; és két vaskard. Az egyik (III. tábla 2. sz.) két darabbá van törve s egyébként is rongált állapotban van. Pengéje csúcsba fut, még pedig aránylag erős hajlással. Hossza 74·8 cm., melyből 11·5 a markolatra esik, a penge szélessége 5 cm. A markolat végének befejező gombja vagy lemeze hiányzik. A másik (III. tábla 1. sz.) sokkal becsesebb darab s egyike a legszebben megmaradt kardoknak, melyeket a La Tène ízlés korából hazánkban ismerünk. Nemcsak pengéje, a mely csaknem végig egyenlő 3·5 cm. szélességben fut s lefelé csak igen enyhén keskenyülve kissé kerekített hegyet alkot; hanem hüvelye is csaknem teljes; csak a közepén alul mutatkozik némi csekély sérülés és hiány. A hüvely két lemezből készült. Az előoldal lemezének két szélén domborúan kezelt, belül üres szegélypánt húzódik végig s ez alul két gombalakú, támpillértalphoz hasonló tagban végződve, a hüvely kidomborodó zárótagjának két oldalára támaszkodik (l. 40-ik ábrán *a*, *b*, részletrajzot). Ezen csatornába van beléeresztve a hüvely síma hátsó lemeze. A hüvely zárótagja fél ellipsis alakú, csigaszerűen záródó, kidomborodó tag, melyen a csigahajlást rozetták helyettesítik (l. 40-ik ábrán *a* részletrajzot). E zárótag csak a közepével és két rozettás végével érinti a hüvely végét, vagyis azt áttörten foglalja körül, rozettáinak díszítő tagozása úgy az elő, mint a háti oldalon más-más. Az előoldal díszítő tagozása czikkelyes középen egy ponttal s ezt mutatja a 40-ik ábra

HATVAN-BOLDOGI RÉGISÉGEK.
A természetes nagyság egyharmada

a részletrajza; a háti oldalt kanyargós indadísz ékíti, melynek mintáját a 40-ik ábra *b* részletrajza mutatja. A zárótag közepe is domború ékítésű volt, de ennek mintáját az előhaladott élegülés folytán ma már nem lehet kivenni. A zárótag alsó végétől mintegy 9 cm. magasságban két kör-körös rozetta-gomb ékíti a hüvely előoldalát, melyeknek a háti oldalom egy 15 mm. széles síma pánt felel meg. A hüvely háti oldalának felső részére a szíj vagy láncz számára való fül van erősítve. E fül 13 mm. széles vonalszegélyes lemezből készült. Alsó vége korong alakú, felső végét egy 20 mm. széles, ékített és vonalszegélyes (l. a 41-ik ábrán a 2-ik számú részletrajzot) díszpánt szorítja le, melyet az előlapon két díszesen profilált gömb fejez be (l. a 41-ik ábrán az 1-ső számú részletrajzot). A hüvelynek e két gombfeletti harang alakú végét vonalszegélybe keretelt domború indadísz ékíti (l. a 41-ik ábrán a 3-dik számú részletrajzot) az előoldalon. A penge markolata négyélű prizmatikus pálcza, melynek tövén a harang alakú keresztvas lemez, felső végén a profilált gomb foglal helyet. A kard egész hossza 69 cm. s ebből a pengére 53, a zárótagra 4·1, a markolatra 11·9 cm. esik.

Az érmek között egy Id. Philippustól származó római bronzérem (Coh. II. kiad. V. köt. 120. lap. 267. sz.) és egy lengyel ezüst poltura volt III. Zsigmond korából, melynek évszáma meghatározhatlan.

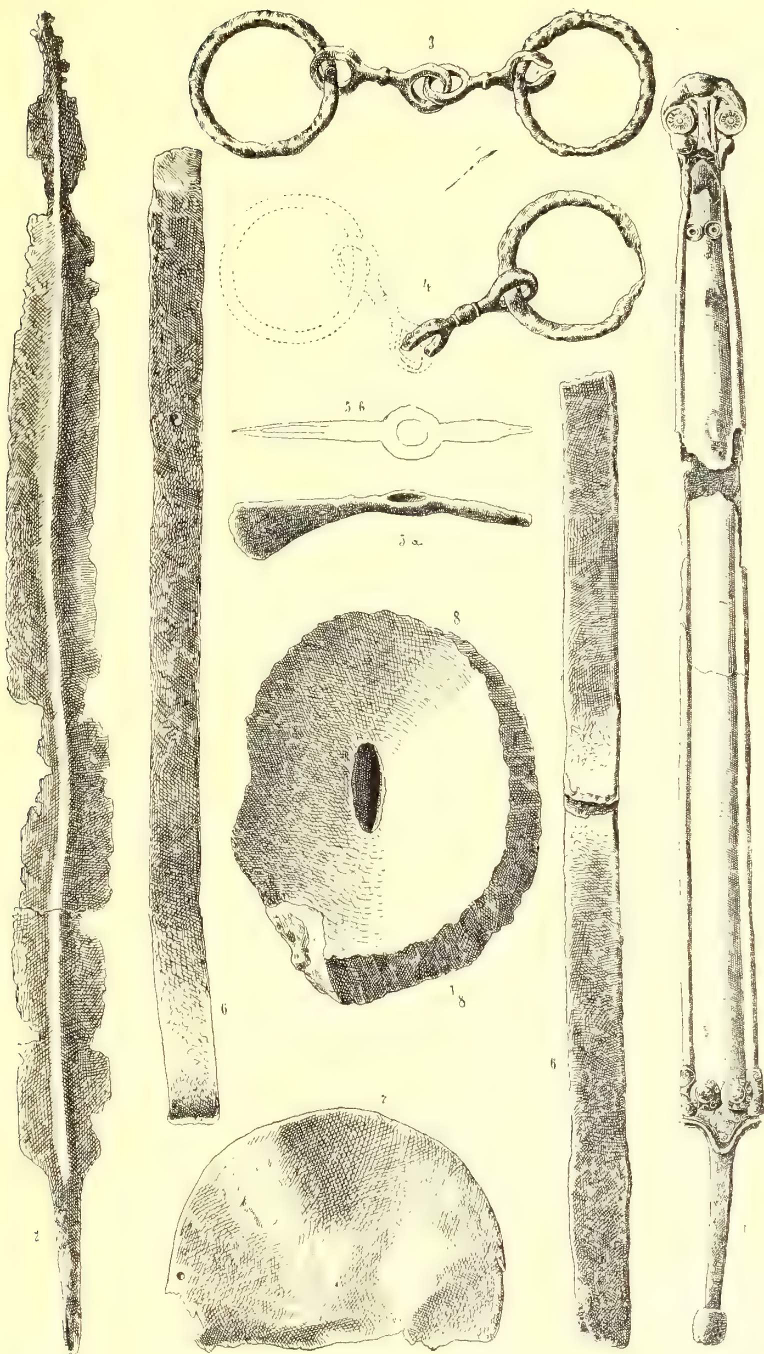
A hatvani leletek formáinak osztályozása akár külföldi, akár hazai analogiák nyomán nem okoz nehézséget. Legrégibb csoportjukat kétségtelenül a bronzok képezik, melyeknek viszonylagos korát a III-ik tábla 2-ik számú ketté tört vaskard állapítja meg. Ezt ugyanis formájánál fogva a vaskor kezdő szakaszába kell sorolni, ha mindjárt annak késő terméke lenne is. Ily karddal találjuk együtt a II. tábla 18-ik számúhoz hasonló spirálkorong fejű gyűrűket a csabrendneki temetőben,[1] a gyűrükkel pedig minden tévedés veszélye nélkül tekinthetjük egykorúaknak a karikagyűrűt, a II. tábla 13—16. számú karpereczeket a bronz korong töredéket (III. tábla 7. sz.) és a bronz nyílhegyet is (II. tábla 25. sz.)[3] és pedig annál inkább, mivel patinájok is teljesen megegyez s valamennyi a tűz behatásának egyforma nyomait viseli magán.

A második csoportnak korát a III. tábla 1. számú kard és a II. tábla 20. számú fibula határozzák meg. Mind a kettő a vaskor második szakaszának, a La Tène-nek jellemző darabja, még pedig a Tischler felosztása szerinti[2] kora La Tène-t

1 Hasonló nyílhegyek találhatók a n. múzeum gyűjteményében az aszódvidéki telepekről (I. Terem XLVI. 70—73.), Ménfőről (I. Terem XLV. 46, 47.), Pilinből (I. Terem) s több más lelőhelyről (II. Terem), továbbá Monajról (Arch. Ért. Új f. VII. 62.), Anarcsról (Arch. Ért. II. 225.). Hasonlókat említ Csoma József (Arch. Ért. Új f. VII. 61. 4. jegyzet), Sámsom (Bihar m.), Atkár (Heves m.), Koronczó és Téthről. E nyílhegyek vagy szórványos, magukra álló leleteket alkotnak, vagy pedig bronzkori, vagy átmeneti tárgyakkal együtt lelték őket, kivéve az anarcsi és monajiakat, melyek honfoglalási leletekkel egyszerre kerültek napfényre. Ezekről azonban már Nagy Géza kimutatta (A. É. Új f. XIII. 321.), hogy azok nem tekinthetők az említett leletek honfoglaláskori darabjaival egykorúaknak s ugyanott (11-ik jegyzet) külföldi analógiák nyomán is a kezdő vaskort jelölte meg mint azon művelődési kört, melybe tartozóknak kell őket tekintenünk.

2 Tischler Otto: Über Gliederung der La Tène-Periode und über die Decorirung der Eisenwaffen in dieser Zeit. Correspondez-Blatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte XVI. Jahrgang 1885 S. 157. Abbildungen ebenda S. 172; hiezu Korrekturen zum Karlsruher Berichte.

3 Arch. Ért. Új f. IV. 228—230.

HATVAN-BOLDOGI RÉGISÉGEK.
A természetes nagyság egyharmada.

(Früh La Tène) képviselik, melyet a kardoknál a pengének csaknem végig egyenlő szélessége, a harangalakú keresztvas gyakori hiánya és az à jour hüvely végtag; a fibuláknál pedig az jellemez, hogy a tűtoknak fölkanyarodó vége nincs a kengyel közepéhez erősítve, hanem szabadon áll. E jellemző sajátságokat tisztán mutatják az idézett hatvani példányok s e tekintetben leletünk csatlakozik a sopron-pécsi dombi,[1] a perkátai,[2] sümeg-rendeki[3] és imelyi[4] hazai leleteinkhez. Megjegyzendő azonban, hogy a hatvani kard *fél ellipsis alakú hüvely végtagjával* azonos analogiára csak az imelyi leletben előforduló, bár sokkal szélesebb kardhüvelyben talál. A külföldi irodalomból sem ismeretes ily formájú hüvely végtag (Ortband). A külföldi gyűjtemények közül részemről csak a Saint Germain-i múzeum gyűjteményéből ismerek hasonló, de kiadatlan példányt.

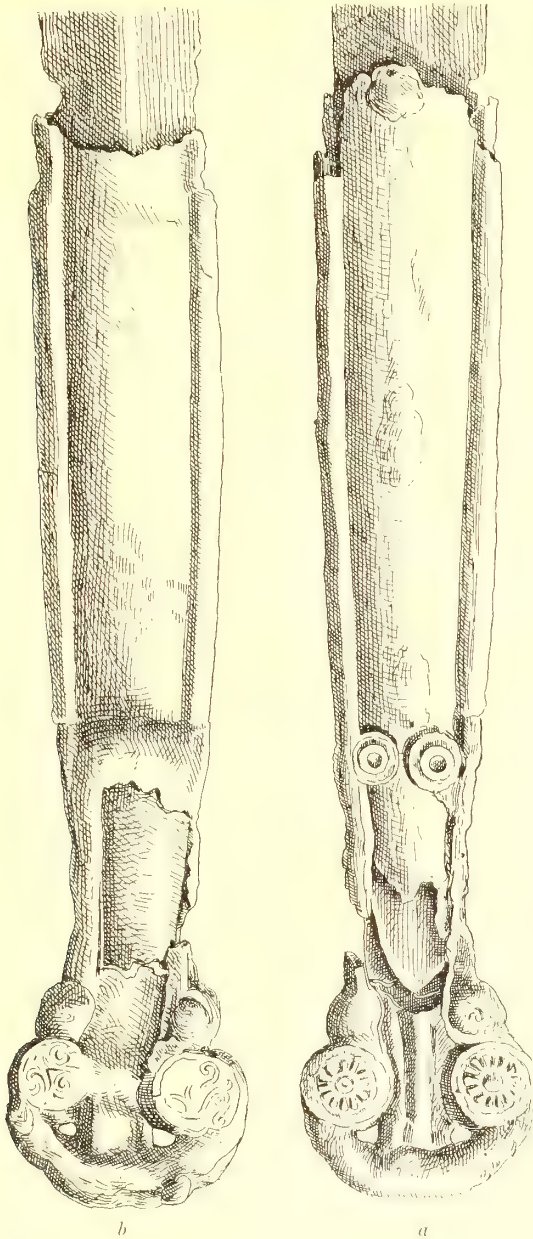
Ezen csoportba sorozom az edények közül azokat, melyeket fentebb tiszta La Tène ízlésűeknek jeleztem, az ékszerek közül pedig az elektron-lemezzel borított vas spirálkarikát, melyre analogiákat a pilini leletek[5] két táblával s Kelecsényi József gyűjteménye[6] egy darabbal szolgáltat hazai leleteinkből; a külföldi gyűjtemények közül pedig a párisi Louvre-ben találunk a Salle A. Origines Comparées-ben Rhodus szigetéről két darab ovális alakút, de mindkét végén egyenesen lemetszve, tehát kúpos végződés nélkül, továbbá L. vicomte de Castillon Curiumi (Cyprus szigetén) ásatásaiból 10 darabot arany lemezzel behúzva s végül egy darabot Egyptomból. Valamint a piliniek, úgy a curiumiak között is előfordul olyan példány, mely kígyófejjel végződik. A piliniek korára világot egyrészt azon agyag edényczifrázó minták[7] vetnek, melyekkel ezeket rendszerint együtt találták, mert ily mintájú czifrázatokat látunk a sopron-bécsi dombi edényeken is, továbbá a farkasfejes tükör fogantyú,[8] melyet szintén Pilinben leltek s végül az agyag orsógombok, melyeket szintén rendesen velök találtak s melyek a hatvani leletek közt előfordultakkal mindenben egyeznek. A curiumi leleteket pedig a velök együtt lelt ponczolt aranylemez helyezi a kora La Tène ízlés korába.

A hatvani zablák, melyeknek analogiáját hazai leleteink között hiába keressük, már az ú. n. közép La Tène typust képviselik; a kéttagú szájvas (mely a kora La Tène vas-zabláinál három tagból áll) és a túlnagygyá fejlesztett szíjkarikák jellemzik. Hozzá legközelebb álló analogiát is a közép La Tène ízlésre classicus lelőhely, t. i. a Marin-i (La Tène) telep zablái közt találunk,[9] de ez is eltér a hatvanitól annyiban, hogy a szájvas két tagjának külső végei nem karika, hanem átfúrt gömbalakúak.

A leletek többi tárgyai közt, bár nem lehet ily élesen megjelölni a typust, szintén nem nehéz az eligazodás. Föltétlen La Tène formák a helyszínrajz

1 Arch. Ért. Új f. VI. 97—11 .
2 Arch. Ért. Uj f. X. z64.
3 Arch. Ért. Új f. VI. 83.
4 N. múzeum II. Terem, 8. szekrény
5 Arch. Ért. R. f. III. 127. 5. ábra 128 l. 7. és 8. ábra
6 Arch. Ért. R. f. III. 168. 3. ábra.
7 Arch. Ért., R. f. III. 126. 1—4. ábra.
8 Arch. Ért. R. f. III. 127. 6. ábra.
9 Gross: La Tène Pl XII. 2.

12. sz. a. sírban lelt karpereczek (I. tábla 29 *a*, *b* 30 *a*, *b*), melyeket a pecsétlő forma végződés jellemez s analogiáit a soproni lelet karpereczeiben * és a szentesi

40. ábra.
HATVAN-BOLDOGI KARDVÉG 3/4 N.

leletből származó két karpereczben ** találjuk. Ezen ízlés termékei az ugyane sírban lelt kosárka alakú gyöngyök is (I. tábla 26, 27), bár egyetlen analogiájuk,

* Arch. Ért. R. f. XIV. XXIII. 5. 6.
** N. múzeum régiségtári növedéknaplója 140/1882. 5.

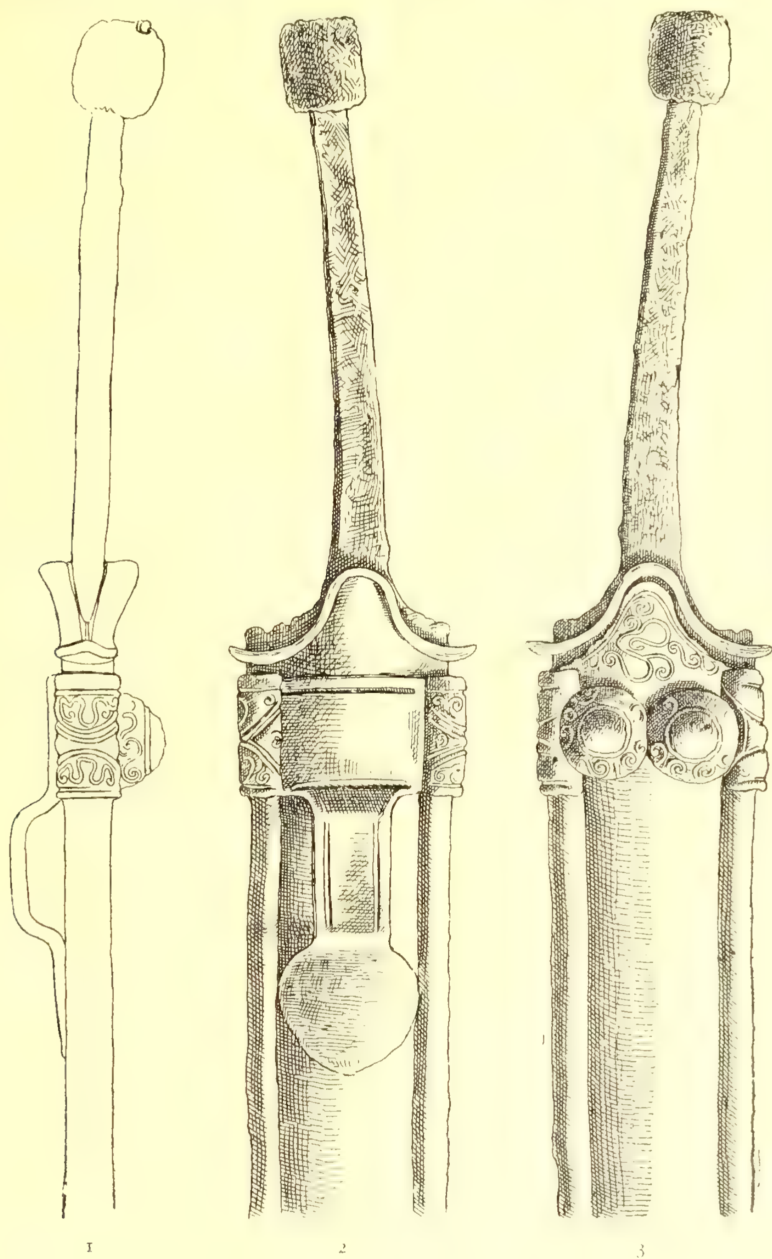
is (egyetlen szem) a fenéki kora népvándorláskori sírmező leletei közt fordul elő.[1] Csak egy tekintetet kell vetnünk e gyöngyökre, hogy meggyőződjünk, hogy ha valamire, úgy ezekre ráillik Hildebrandnak a La Tène ízlést oly találóan jellemző mondása, hogy *erősen profilált* s a kora La Tène fibulák lábának szabadon álló gombos végtagja és ezek között félre nem ismerhető az ízlésbeli rokonság. A gyöngysor többi gyöngyei azon általános formákat mutatják, melyek a Kr. u. első századokat általánosan jellemzik, de semmi *különös* jellezetességet nem mutatnak. Hogy az agyagedények közűl azokat, melyeket föntebb átmeneti formáknak jeleztem, typologice szintén ide kell sorolni ; tán fölösleges is külön fölemlítenem.

Római iparczikkek a leletben, a föntebb említett két bögrén és edénytöredéken kívül, a helyszínrajz 6. és 9. szám alatti sírokban lelt fibulák (I. tábla 8, 9.), az ez utóbbi sírban lelt függőpár (I. tábla 6. 7.) s valószínűleg a helyszínrajz 7. sz. a. sírban lelt vaskés és bronzsodrony karika töredékek is (I. tábla 1. 2.). A fibulákra hazai leleteinkben a szeged-öthalmi leletek közt kettőt,[2] a Pokorny László-féle gyűjteményből Szentes vidékéről szintén kettőt[3] ismerünk, magára álló leletekből pedig hét darabbal rendelkezik a n. múzeum gyűjteménye, megjegyezvén, hogy mindezek közűl teljesen megfelelő analogiát csak a Pokorny-féle képez, míg a többi csak változata, bár lényegtelen eltérésekkel. A függőpárra teljesen megfelelő analogiát szintén a szeged-öthalmi egyik függő[4] szolgáltat. Ugyane leletben találjuk más két változatát is, mely azonban sokkal díszesebb s csak formára nézve egyez meg vele ;[5] további analogiát egy, a szentesi leletekből való függő nyujt.[6] A kés maga, bármily jellegtelen szerszám is, rövid zömök formájával inkább a buda-újlaki római sír késére,[7] semmint a népvándorlás hosszabb, de a mi fő, rendesen keskeny késeire emlékeztet.

A leletek e csoportosításából kitűnik, hogy a hatvani domb a vaskor első szakaszától egészen a Kr. u III. század végéig terjedő emlékeket rejt. Hogy ezen emlékek első csoportja, mely csakis szórványos leletekkel van képviselve, égetett urna-temetkezésből származik, a fölött alig lehet kétség. Erre mutat első sorban a mindnyájokon egyformán konstatálható tűzben való olvadás nyoma, de erre utal másodsorban a leletek legközvetlenebb és legmegbízhatóbb analogiája, vagyis a csab-rendeki urna-temető. Kevésbbé kétségtelen az, hogy mily természetű lelőhelyekről származnak a középső csoportot (vagyis a La Tène ízlés korát) képviselő tárgyak. A valószínűség, melyet tekintélyes analogiák is támogatnak, a mellett szól, hogy úgy a félgömb és ellipsoid alakú kisebb, mint a hossznégyszög alakú nagyobb üregek is égetett temetkezések helyei s az e csoportba sorolt leletek is ilyenekből származnak. E mellett szól először a helyszínrajz 14-dik száma alatt lelt tiszta La Tène ízlésű agyagedény (16-ik ábra), mely

1 Arch. Közlemények 14. köt. (Új folyam XI. köt.) 1886. V. tábla 38. sz.
2 Arch, Ért. R. f. XIV. LII. 7.
3 N. múzeum régiségtári növedéknaplója 75/1894. 1249.
4 N. múzeumi régiségtári növedéknapló 66/1879. 217.
5 N. múzeumi régiségtári növedéknapló 66/1879. 216. és Arch. Ért. R. f. XIV. köt. LII. tábla 2 *b)*, 2 *c)* 3. sz.
6 N. múzeumi régiségtári növedéknapló 140/1882. 130.
7 N. múzeumi régiségtári növedéknapló 171/1880. 3.

határozottan égetett temetkezést tartalmaz. Ez, mint a helyszínrajz is mutatja, a lelőhely közepe táján jött napfényre, tehát oly helyen, a melynek szomszéd-

41. ábra.
HATVAN-BOLDOGI KARD $^{3}/_{4}$ N.

ságában mindkét fajta üregek konstatálhatók voltak. Hogy szorosan azon a helyen, a hol ez az edény találtatott, a fönt elmondott körülmények folytán ily contourokat nem konstatálhattam, az, a mint mellette nem, úgy ellene sem

bizonyít. De ezt a fölfogást támogatja az a körülmény is, hogy a dombban előfordult égetetlen temetkezések egyrészt, bár római elemekkel elegyes, sőt az által átalakított, de azonos, helyesebben az előbbiből megszakítás nélkül feljődött cultura emlékeit szolgáltatják, vagyis azt mutatják, hogy azok ugyanazon népnek későbbi időből való, de folytatólagos emékei; — másrészt ezen sírok irányításában is ugyanazon rendszertelenséget tapasztaljuk, mint a milyen hazai leleteink legclassicusabbját jellemzi azon a helyen, a hol a La Tène ízlés korából égetetlen temetkezések fordultak elő.[1]

Leginkább mellette szólanak azonban az analogiák. A pilini üregek formáját báró Nyáry Jenő nem említi tüzetesen, csak annyit mond,[2] hogy a halottakat kővel kirakott kriptákba, vagy mély kerek üregekbe, vagy közönséges sírfészekbe temették, s megemlíti, hogy a sírhelyek egy része ki van tapasztva. Ha a kerek alatt félgömb alakút értünk is, nem tudhatjuk, hogy a pilinieknél a félgömböt alapjával lefelé fordítva kell-e képzelnünk, mint a mi a hatvani üregeknél szabály, avagy alapjával fölfelé, mint a milyeneknek képét Storno állítja elénk a soproni sírfészkekről,[3] a mi pedig fontos kérdés, minthogy a boltozatos üreg nem igen látszik megfelelni egy sírgödör fogalmának. Ha azonban hitelt adhatunk ama rajzoknak (a mit nem tenni semmi okunk), melyeket a szász-újlalusi és paczalkai[4] katlansírok átmetszeteiről boldog emlékű Fenichel Sámuel közölt, akkor egyrészt a boltozatos sírüregek biztos analogiáit is megkaptuk, másrészt, bár kisebb méretekben, egy négyszög alakú katlansír analogiáját is[5] birjuk. A szász-újfalusi és paczalkai úgynevezett katlansírok annál erősebb analogiát képeznek, mert ezeknek feneke és oldalai is *gyakran* ki vannak tapasztva és vörösre égetve s tartalmuk is rendesen szén, csont, hamú, cseréptöredék és fekete televényföld s míg az emberi csontok maradványai alig észlelhetők, addig gyakran fordulnak elő égetett állati csontmaradványok. Ugyancsak e síroknál azt is tapasztalja Fenichel, hogy a sírok fenekére 4—12 kisebb-nagyobb követ dobtak. E kövekre földet hánytak oly formán, hogy egy síkot alkosson; erre szívós agyagból egy erősen megdöngölt, kisimított réteget készítettek, a mely mindig vörösre van kiégetve. Ez ugyanazon körülmény, melyet a hatvani gömb és ellipsoid alakúaknál észleltem s úgy fejeztem ki, hogy az üregek feneke mindig erősebben van készítve s melynek két pontosan megfigyelhetett módját le is írtam a helyszínrajz 3-ik és 13-ik száma alatt megjelölt üregek leírásánál. Ékszert vagy fegyvert a szász-újfalusi és paczalkai sírok sem szolgáltatnak, egy vasfibula töredékét kivéve — E sírok analogiáit a külföldön a dr. J. Undset által leírt katlansírokban találta fel Fenichel igen helyesen s a mennyiben a hatvaniak a paczalkai és sz.-újfalusiakkal egyeznek, annyiban találnak e külföldi leletekben azok is analogiára.

Nem szűkölködünk azonban olyan indiciumokban sem, melyek ellene szólnak a hatvani üregek sír voltának. Ez ellen szólnak legelső sorban a hossz-

1 V. ö. sopron-bécsi dombi leletek Arch. Ért. id. hely.
2 Arch. Ért. R. f. III. 127. l.
3 Sopron-bécsi dombi leletek Arch. Ért. id. h.
4 Arch. Ért. Új f. VIII. 263.
5 Id. h. 4. sz. paczalkai sír.

négyszögalakú üregek s különösen azoknak egy égetett temetkezés számára túlságosan nagy terjedelme. Igaz ugyan, hogy ily nagyobb fajta s épen hossznégyszögű sírüregre is van úgy hazai, mint külföldi példánk, de ezek mindig égetetlen temetkezéseket tartalmaznak, a minek nyomát ezen üregekből Hatvanban nem leltem. Az egyetlen jel, a mi ily nagyobb fajta temetkezéssel összeköttetésbe hozható s mely a Fourdrignier ásatásaiból (egy *George Millet*-nek nevezett helyről Marne-ben, Sommetourbe mellett) származó galata főnök kocsival eltemetett holttestét[1] hozza emlékezetünkbe (mely szintén ily nagy hossznégyszög alakú üregben találtatott), csak az a három, kocsikerékről való pánttöredék, mely a hatvani leletek közt előfordult. A hatvani keréktpánttöredékek azonban, mint említém, szórványos leletek. Továbbá e hosszúkás üregek falai soha sincsenek égetett tapaszszal burkolva; emberi csonttöredékeket egyetlen esetben sem találtam bennök, míg az égetés nyomait viselő állati csonttöredékek nagyon gyakoriak. Ezen üregek Fenichelre is azt a benyomást tették,[2] mintha konyhahulladékokkal telt gödrök lennének és a sírok közé ő is csak azért sorolja, mert ő *néha*, *bár ritkán*, szenesedett emberi maradványokat is lelt bennök. A külföldi analogiák ugyanezt a képet mutatják.[3] Ezzel szemben áll az a tapasztalat, hogy Hatvanban egy ép őrlőkő, három ép, de üres edény, egy lónak a feje s több edénynek olyan cserepe került ily üregekből elő, melyek már akkor elhasznált edényekből származtak, azaz már akkor eldobták őket, mint hasznavehetetleneket. Ezek a dolgok nagyon alkalmasak arra, hogy félig földbe ásott lakóhelyek gondolatát keltsék föl, különösen, ha tekintetbe veszszük azon helyeket is, hol a televény földréteg helyenkint a két méternél is mélyebben ment le s olyan forma gödröket alkotott, a melyek a födél fögerendáját tartó oszlopok helyeinek felelhettek meg. Vegyük még ehhez a helyszínrajz 36-dik szám alatt napfényre jött s a 4-dik ábrán lerajzolt ellipsoid alakú kőből épített üreg sajátságos szerkezetét, mely egy körkemenczéhez oly föltünően hasonlít s melynek közfalát egy sírnál alig tudjuk megmagyarázni; továbbá azt, hogy ily félgömb és ellipsoid alakú üregek rendesen a hossznégyszög alakúak szomszédságában voltak és az előbbiek feneke mindig magasabban feküdt az utóbbiakénál; nem felejtve el azt sem, hogy a helyszínrajz 2-dik számú hosszüregben talált pernyeréteg egy mellette lévő félgömb alakútól kiindulva harántosan lefelé vezetett a hosszüregbe; akkor indokoltnak fogjuk találni a kétkedést, mely ezen üregek sír volta fölött keletkezik s nem zárja ki teljesen azt sem, hogy azok félig földbe ásott lakások és ezekhez tartozó sütőkemenczék lettek volna. Ez ellen bizonyít persze mindaz, a mi azoknak sír volta *mellett* szól s még ezenfölül az is, hogy valamennyi üreg az érintetlen sárga és illetve vörös agyagba van ágyazva, tehát használatuk korában is a föld színe alatt állottak. Fájdalom, a hatvani leletek nem rendszeres ásatás eredményei s valamint nem szabad egy elkopott éremnek bizonytalan adataira támaszkodva egy új éremfajt megállapítanunk; ép úgy nem vagyunk följogosítva ily

1 Musée Saint Germain Salle IX. Vitrine 1. Hazai leleteinkből származó kocsival temetkezésekről a sír alakja és nagysága tekintetében nincsenek biztos adataink.

2 Arch. Ért. Új f. VIII. 264.

3 Arch. Ért. Uj f. VIII. 264.

zagyva leletek alapján új elméleteket állítani fel. E körülményeket azonban megemlíteni, úgy hiszem, kötelességem volt, már csak azért is, hogy oly ásatókat, kik a jövőben szerencsésebb körülmények közt esetleg rendszeresebben dolgozhatnak, ezeknek tekintetbe vételére figyelmessé tegyem.

Hogy a leletek harmadik csoportja, vagyis az égetetlen temetkezések mely időből származnak, a felől semmi kétséget nem hagynak fönn a velök talált tárgyak. A bronzfibulák a Tischler által aláhajtott lábú kézíjj fibulának nevezett typust mutatják s ezek a kelet-poroszországi sírokban Nero-tól (Kr. u. 54—68) Commodusig (Kr. u. 186—192) terjedő érmekkel együtt fordulnak elő.[1] Hazai analogiánkkal érmek nem fordulnak elő, de hogy az osztropatakai leletnél ezek korábbiak, azt bizonyítja az, hogy e leletben előforduló két aláhajtott lábú kézíjj fibula már kéttagú. Az osztropatakai leletet pedig Herennia Etruscilla Decius Trajanus (249—252) nejének érme datálja.[2] A kosárka alakú gyöngyök egyetlen analogiáját, mint említém, a fenéki sírmező nyújtja s ennek érmei a III. és IV. századból való római császárok érmei mellett feles számmal III. Valentiniánus (425—455)[3]-tól valók. Hogy azonban e gyöngyök a fenéki sírmezőben nem a népvándorláskori ízlés, hanem a La Tène-el kevert római ízlés maradványait képviselik, már föntebb említettem. Az illatos gyantát, bár nem tudni, sírmellékletekből származnak-e, ott találjuk a Torma Károly-féle aquincumi leletek közt.[4] Vas kapcsoló pántok már a sopron-bécsi dombi égetetlen La Tène temetkezéseknél fordulnak elő, bár e sírmellékletek a népvándorlási, sőt későbbi soros sírokat is jellemzik egész a Kr. u. XIII. század derekáig. Hogy azonban a népvándorlási korba ez égetetlen temetkezések át nem nyúlnak, azt bizonyítja azon körülmény, hogy közülök egyik sem mutatja az e korban szorosan megtartott keletelést. Az egyetlen római érem, mely a szórványos leletek közt fordul elő s a III. század derekából való, a kormeghatározásnál ugyan tekintetbe nem jöhet, de azt nem is zavarja. Kétségtelen tehát, hogy e temetkezések szorosan meg nem határozható időpontban, de még a tiszta La Tène ízlés uralkodásának korában megkezdődtek s egészen a Kr. u. III. század végéig tartottak.

Dr. Pósta Béla.

ÉCSEN (GYŐRMEGYE) TALÁLT RÓMAI KATONAI ELBOCSÁTÓ DIPLOMA.

Csak a minap volt szerencsém az «Archaeol. Értesítő» utolsó számában egy római feliratos sírkövet leírni, melyet nem régiben Pannonhalmán kiástak, most ismét azon kedvező alkalmam van, hogy egy

[1] Tischler Otto: Über die Formen der Gewandnadeln Zeitschrift für Anthropologie u. Urgeschichte Bayerns IV. Band, Heft 1. u. 2.

[2] Rómer: Arch. Közl. V. köt. Uj f. III. köt. 30 és 76. lap. Henszlmann u. o. 89. lap. Hampel Goldfund von Szilágysomlyó.

[3] Lipp Vilmos: A fenéki sírmező. Arch. Közl. XVI. Új f. XI. köt. 155. lap.

[4] Aquincumi múzeum.

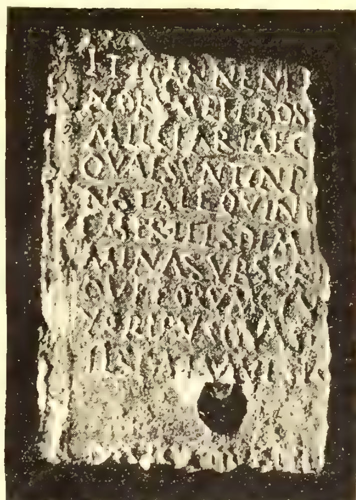
római emléket mutassak be, melyet a Pannon-hegynek (Montis Pannoniæ, mint már Sz.-István nevezi) lábánál elterülő *Ecs* község erdejében római pénzekkel együtt már 3 évvel ezelőtt találtak; de mostanáig rejtegették és kufár kezekbe került volna, ha nem sikerül illetékes helyre megmenteni.

Sajnos ugyan, hogy az emlék nagyon kis töredék, de annyit ki lehet venni belőle, hogy *Trajanus* császár uralkodásának milyen évében, melyik legatus alatt és milyen hadcsapat számára állították ki a diploma honestæ missionis-t, ha nincsenek is rajta azok nevei, kiknek tanúságtétele mellett állították ki.

Leletünk jelentőségét emeli az, hogy egy legatusnak, kinek szerepléséről Panonniában keveset tudtunk, nevét említi; továbbá fokozza

AZ ÉCSI DIPLOMA BELSEJE 1/1 N.

AZ ÉCSI DIPLOMA KÜLSEJE 1/1 N.

emlékünk értékét az a körülmény is, hogy Hűbner Epigraphikájának legújabb kiadása szerint* eddig csak 85 ily «diploma militare»-t ismertünk, mely számhoz hogyha hozzáteszszük Fröhlich R. tavalyi hasonló leletét Ó-Szőnyből, a miénk még mindig csak a 87-ik volna.

A diploma külső lapjának betűi szokás szerínt mélyebbek és szebben vannak vésve. A bronz-zsineg számára való lyuk fölött 10 sornak egy része van meg, de alatta már csak egy sor betűinek felső fele vehető ki nagynehezen.

Belső lapjának a külsővel keresztbe folyó írása hanyag vésésnek, vagy inkább vakarásnak mondható, de annyiban becses, hogy a külsőt némikép kiegészíti, sőt a datumot is tartalmazza. Sorainak száma öt. Anyaga bronz szép sötét-zöld patinával. Betűinek karaktere nem annyira

* Hübner, Römische Epigraphik Műller Iv. Handbuch-jának I. 706. l.

a Nemzeti Múzeumnak Romer-Dejadinsnél* közzétett Trajanus-féle diplomák betűivel, mint inkább *Cagnat* R. egy mintájáéval egyezik, mely szintén Trajanus-féle elbocsátó levelet közöl.**

Ezen hiányos szövegek a szokásos formulák nyomán így egészítendők ki, a belső lapon:

1. ESAR DIVI NERVAE F	1. (Imp. Ca)*esar Divi Nervae F*(ilius) (Traianus Augus)
2. VS GERM DACIC PM	2. (t)*us. Germ*(anicus) *Dacic*(us) *P*(ontifex) *M*(aximus) (Trib.)
3. OT XX IMP XIII ◍	3. (p)*ot.* **XX.** *Imp*(erii) **XIII** . . (. Cos ///) (Equiti)
4. BVS ET PEDITIBVS	4. *bus et peditibus* (qui militant in alis)
5. INOVE ET COHORTIB	5. *novem et cohortibus* (hány?)

a külső lap szövege pedig, mely részben kiegészíti az előbbit és annak folytatása: (Quæ Apellantur)

1. ET·I·CANNENE	1. **Et I.** *Cannene*(fatium) **(et I H** I S P A . .)
2. NORVM·ET·BOS	2. *norum* **et I.** *Bos*(poranorum) (et . . .)
3. MILLIARIA·E·C	3. *milliaria et C*(. . . . ◍ . . .)
4. QVAESVNT·IN·P	4. *quæ sunt in P*(annonia . . . . . .) (sub L. Lucio . . . Fil.)
5. NATALE·QVINI	5. *Natale, quini*(s et vicenis stipendiis)
6. EMERETIS·DIMI	6. *emeritis dimis*(sis honesta missione) (quorum no-)
7. MINA·SVBSRCRI	7. *mina subscri*(pta sunt ipsis liberis posteris-)
8. QVE·EORVM·CIV	8. *que eorum civi*(tatem dedit et connubium cum u-)
9. XORIBVS·QVAS·T	9. *xoribus, quas t*(unc habuissent cum est civitas)
10. IIS·DATA·AVT·SIC ◍	10. *iis data aut si qui*(caelibes essent cum iis, quas)
11. POSTEA·DVXISS	11. *postea duxis*-(sent dumtaxat singuli singulas).

Az aláírások, mint már említettük, hiányzanak a megmentett töredékről.

Az okirat keltének évét a belső lap ezen szavai határozzák meg: trib. potastatis XX. Imperii XIII. Trajanust tudvalevőleg 97-ben ad-

* «A m. n. múzeum feliratos emlékei» XLII—XLV. táblákon

** «Cours d'Epigraphie Latine» 1890. Páris, 269. l.

optálta fiának Nerva és ennek halála után 98-ban lőn császárrá Trajanus; ehhez hozzátevén diplománk számát, megkapjuk a 111-ét.

Ez a száztizenegyedik évszám a mi okmányunk egy más részével combinátióba hozatván, eddig ismeretlen adatot kapunk. Diplománk külső lapján ugyanis ezt olvassuk: sub... *Natale* etc. L. Minicius F. *Natalis*ről eddig azt tudtuk, hogy pályafutását mint quatuorvir viarum curandarum kezdte meg. Utóbb quaestor lett, nem tudni melyik provinciában, majd tribunus plebis, prætor és 104—105-ben Numidia legatusa.[1] Mint a III. legiónak legatusa Trajanus-nak dák hadjáratában kitüntette magát, azért tiszteletbeli czímeket kapott. Diplománk ezen hadjárat után kelt, azért nevezi magát a császár már Dacicusnak. Ezen háború után *Minicius* vagy *Minucius* 106-ban consul suffetussá[2] lett és az örök városban az olasz Tiberis Curatora Plinius után, a ki ez utóbbi hivatalt 105—107-ig viselte. A trónváltozásnál 117-ben Pannonia inferior (?) legatusa[3] volt és 119 körül Africa proconsulává tették. Utolsó reá vonatkozó adatunk 1888-ban Priscilla cimiteriumában került napfényre, de ez nem sokat mond.[4]

Az écsi diplomából tehát kiviláglik, hogy már 111-ben Pannonia legatusa volt, hogy az inferioré-e vagy superior-é? ez kérdéses volt. *Liebenam*, a római császárság alkotmány-történetében nem hiába kérdőjelet tett az inferior szó után. Diplománk nagy valószinűséggel a mellett szól, hogy *Minucius Natalis* Pannonia Superiornak volt legatusa.

Továbbá kitűnik ebből, hogy nemcsak a győri (133), tótvázsonyi (138-ban), aszári (148-ban) és eskői (154-ben), későbbi keletű diplomák idején volt Pannoniában a I. ala Canninefatium, vagy mint écsi okmányunk mondja, *Cannene*-fatium, hanem 111-ben is. Ezt az alatt különben a 74-ben kelt, Vespasianus-féle sikátori diploma is említi, mint Pannonia Superior lovas hadosztályát. (Dejardins.)

A külső lap 2-dik sorában levő *norum* lehet Hispanorum vagy Lusitanorum, mint a mely ala szintén előfordul más pannoniai feliratokon is.

Nagyobb nehézséget okoz ugyanazon sorban az *et Bos.* Ez valószinűleg *Bosporanorum.* Pedig eddig ezt csak egy *syriai*, egy nólai, egy apulumi s végül egy maros-keresztúri feliratos kőről, illetőleg téglabélyegről ismertük.[5] Mommsen kimutatja (C. I. L. III. k. 220. l.), hogy

1 Mommsen C. I. L. VIII. 2478, 2479. Ezt Rillmanus Baudot után közli, a ki Bessariani-Negoin romjai között találta a Minitius Natalisra vonatkozó feliratot. VIII. 4676. szerint Minitius' K. Madaurában volt legatus. Archaeol. Zeitung 1878. évf. 39 l. (Λούκιος Μινίκιος) Νατᾶλις στρατηγικὸς Ὀλυμπιάδι (Ephem-Epigr. I. 251.).

2 C. I. L. VI. 2016.

3 *Liebenam* M. Forschungen z. Verwaltunggesch. d. rőm. Kaiser. I. 384. l

4 «Mittheil. d. kais. deutsch. archaeol. Instituts zu. Rom. 1888. H. I. 84. l.

5 Cagnat Cours d'Epigraphie Latine. Paris, 1890. 266. l.

ez a bosporanus lovasság Keczelen állomásozott. Torma Maros-Keresztúrra helyezi.* Igaz, hogy ez későbbi időkről szól (158) és azért nem zárja ki, hogy 111-ben az *ala Bosporanorum* Pannoniában lehetett. Különben Torma ugyis hajlandó megkülönböztetni a tisztán bosporanus hadosztályt, az ala Gallorum *et* Bosporanorum lovasságtól.

A külső lap 3-ik sorának «*milliaria*» talán megfelel a többi, fönnebb említett felső-pannoniai elbocsátó levélben előforduló *Alpia Pannonia milliaria* gyalogcsapatnak, mert ezen kívül egyéb cohorsnak diplománk szövegében nem tudnánk helyet szorítani; ha csak ugyanezen sor végén levő *et* C a többi felső-pannoniai diplomában előforduló *Callaecorum*-nak nem olvassuk.

Érdekes, hogy ha még oly csekély is écsi töredékünk, de le lehet róla olvasni a rendes római elbocsátó oklevelek minden lényegesebb részét.

1. Megvannak a hadcsapatok nevezve, melyek privilegiumot kapnak. A hiányzó részen Trajanus óta már rendesen *militant* és nem militaverunt áll; ** mert h. missiót már adtak nekik.

2. Meg van nevezve a tartomány (in P.) és a legatus (Minucius Natalis).

3. Megvannak a szolgálati évek (quinis et vicenis stipendiis emeritis.) Itt figyelemre méltó, hogy diplománkban is, mint Trajanus idejétől fogva általában, nincs különbség téve a tényleg szolgálatban levő és elbocsátott katonák között és azért a formula már a Trajanus által megváltoztatott alakban említi a honesta missiót.

4. Megvan diplománkon a polgári jognak az utódokra való kiterjesztés (liberis posterisque eorum), a mely csak 145-ig dívott az elbocsátó levelekben. Ezután elhagyták 178-ig, a midőn e kifejezés ismét alkalmazást nyert.

5. Megkapják a katonák a jus civitatīst és a connubiumot is. A vége ugyan csonka, de kevéssé érdekel, hogy mily nevű katona diplomája volt, a tanuk nevei sem fontosak, az alsó datum hiányát sem kell nagyon sajnálnunk, mert megvan a császár uralkodásának éve.

Récsey Viktor.

* Torma K. Római katonai elbocsátó-levél. Arch. Ért. 1880

** Ephem. Epigr. IV. 150. l.

ADALÉK A BUDAPESTI NEMZETI MÚZEUM MEDUSA-DOMBORMŰVEI MAGYARÁZATÁHOZ.

A mióta e folyóiratban a budapesti nemzeti múzeum két dombor-művét ismertettem,[1] mely Medusa megöletését ábrázolja, előkerült egy rokontárgyú emlék, mely az előbbiekre újabb világosságot derít és azért úgy véltem, hogy e folyóirat olvasói előtt kedves dolgot művelek, ha azt itt bemutatom.

Loeschke a múlt évben egy Bonnban őrzött agyag-rhyton dombor-műves töredékét tette közzé,[2] mely Ruvóból származik. Föltevése, hogy azt a Kr. e. IV. században Tarentumban készítették, kétségtelenül helyes, ép úgy valószínű, hogy az agyagmű előképe Kis-Ázsiában készített ércz-dombormű volt; de még nem lehetett arra az első mintára ráutalni, melyből a kép tárgyáúl szolgáló előadást merítették. Loeschke azt a kérdést is fölvetette, hogy milyen forrásból eredhetett a bonni kép typusa és mivel ez lényegileg a budapesti dombormű typusával megegyező, bár mint késő római kézművesek készítményei, messze elmaradnak a görög művészet virágzása korában keletkezett ruvoi agyagmű szépségeitől és egyes részletekben el is térnek tőle — bizonyos, hogy Loeschke kutatásainak eredménye ezekre is szól.

Már azok a támpontok, melyekre én hivatkozhattam, meglehetős biztosan arra a föltevésre vezettek, hogy a budapesti Medusa-képek az ókorban messze földön hírre jutott remekmű utánzásai alapján keletkeztek, most a bonni dombormű fölhasználásával Loeschke szokott éles-látással, több más fontos érvvel gyarapította a bizonyítékok lánczolatát. A bonni mű készítési kora jóval meghaladja azoknak az analogiáknak a keletkezési idejét, melyeket én idéztem. A bonni Medusa képe meztelen felső testű, csinos fiatal nőt állít elénk, hajában kigyók tekerődznek, de az alak még szárnyas, ebben az előállítási módjában tehát a régibb és újabb fölfogás elemei összevegyűlnek és ez a körűlmény a 400 körűli Kr. előtti időre vall. Ugyanebbe az időbe tartozik a Galakidiből származó, ezüstedényen ábrázolt Anadyomene alakja[3] és az ismeretes pompejanus képen ábrázolt Iphigenia,[4] melyekkel a bonni Medusa úgy a magatartás, valamint az öltözet elrendezése tekintetében, tényleg rokonságban áll. Loeschke még egy lépéssel tovább megyen, összehasonlítja a bonni csoportot egy rokoncsoporttal, a sidoni sarkophágon ábrázolt perzsa csataképben[5] és e rokonságból azt a

1 Arch. Ért. 1889. 159—160. l.
2 Festschrift zu Ehren Brunn's. Bonn Cohen 1894.
3 Gazette arch. 1879 pl. 19.
4 Helbig Compan. Wandgem. 1304. sz.
5 Hamdy Bey és Reinach Nécropole â Sidon pl. 26.

következtetést vonja, hogy Nagy Sándor korában a Medusa-ölés művészi motivuma már széltében szerepelt a sarkophagokat díszítő szobrászok mintakönyveiben és ezért a minta, melyről a másolatot vették, jóval régibb lehetett. És végül szép fejtegetésében arra az eredményre jut, hogy már az a művészi önmérséklet is, mely a küzdelemnek a vérengzést megelőző pillanatának megválasztásában nyilvánul, Phidias korának művészi fölfogására vall és az első minta tehát abban az időben keletkezhetett. Csak kevéssel toldhatom meg Lœschke találó fejtegetéseit. 1891-ben volt Lœschke szíves nekem a bonni képet megmutatni és azóta magam is a Medusa-ölés typusának a korhatározásával foglalkoztam.

A küzdelmi motivum, mely mindezen előállításokban érvényesűl, azon művészi körbe tartozik, melyet azelőtt röviden Phidias nevéhez fűztek és a mely fönmaradt a Theseion, a Nike templom és a phigaliai templom domború képeiben. Valamennyi példánynak, mely a bonni kép typusával összefügg, az előmintája, nyilván rövidebb zophoros terének a díszítésére volt szánva. Ily rövidebb tér kínálkozott Asklepios epidaurosi trónusán, melyet Phidias tanítványának, Thrasymedesnek tulajdonítanak; a művész a trónus egyik oldalán Bellerophon harczát a chimaera ellen ábrázolta és ennek megfelelőleg a túlsó oldalra helyezte Perseus küzdelmét a Medusa ellen.* Thrasymedes koránál újabban ugyan némileg megváltoztak a nézetek, — miről itt részletesebben nem kívánok értekezni, — de még sem annyira, hogy nem lehetne összeegyeztetni Lœschke fölfogását a szóban lévő képtypus keletkezési koráról. Azért legalább lehetőnek tartom, hogy a bonni kép és analogiái Thrasymedes eredeti alkotásának utánzásai és annál inkább hajlandó vagyok ezt föltételezni, mert a fönmaradt utánzások közt többször épúgy párosúl a Medusa küzdelem a Bellerophon harczával, mint az epidaurosi trónuson. Dilthey föltevését, hogy Timomachos találta föl először a szóban levő compositiót, mint örömmel látom, Lœschke sem tette magáévá; a kort s a stilust tekintve, több okunk van Thrasymedesre gondolni, mint Timomachosra.**

Mindenesetre örvendenünk kell, hogyha ismét egy új és igen találó példán meggyőződhetünk arról, hogy a jó művészi traditiót még római korban és oly igénytelen szobrászati művek is megőrzik, a milyen a nemzeti múzeum domborműve.

Legyen szabad ez alkalmat arra fölhasználni, hogy a budapesti

* Pausanias II. 27. 2 — Overbeck Schriftquellen 853. sz., ez a typus nyilván az utóbb időkben a legkedveltebb volt; valószínű, hogy az alexandriai Serapeum oszlopcsarnokában létezett Perseus-kép (Berl. Philol. Wochenschrift 1890. 22. l) szintén ezt a fölfogást követte.

** Egy metszett kövön, mely Timomachus Medea-ját ábrázolja, a háttérben gorgoneiont látunk, de ez alig állítja elénk azt a fölfogást, melyet kifejez Plinius (XXXV. 136 — Overbeck 2119.)

múzeumnak a görög herosi mondát tárgyaló emlékeiről pótlólag még néhány megjegyzést tegyek.

Már régebben, mikor először értekeztem a Hector tetemének hurczoltatását ábrázoló domborműről,[1] biztosnak véltem, hogy az ott szereplő nők egyike Andromachét ábrázolja. Ez elnevezés helyességére újabb bizonyítékot leltem Kopenhágában, Jacobsen nagyszerű nycarlsbergi szoborgyűjteményében. E gyűjtemény újonnan szerzett és azért még számozatlan darabjai között egy domborműves töredéket láttam, rajta (a trójai) fal előtt karján gyermeket tartó nő van ábrázolva; nem lehet kétséges, hogy ez Andromache Astyanaxxal karján, a ki jelen van Hektor tetemének a hurczoltatásánál

Ugyancsak az Arch. Értesítőben[2] ismertettem a váczi sírláda egyik keskeny oldalának a domborművét és az ábrázolt jelenetben Menelaos és Helena trójai találkozására ismertem benne. Azóta Afrikában és a sidei nymphæumban találtak egy-egy rómaikori domborművet, mely ugyanazt a jelenetet ábrázolja.[3] Lanskoronski a sidei dombormű jelenétében Arest és Aphroditét látja. Hogyha e magyarázat helyes, akkor a három emléken rokon typusnak más-más értelemben való fölhasználása forogna fön; de valószínűbbnek tartom, hogy a mit a sidei képen ágynak nézett a magyarázó, az nem ágy, de oltár és akkor föl kell hagyni avval a magyarázattal, hogy a két alak Ares és Aphrodite.[4]

Majnai Frankfurtban, 1894. *Dr. Ziehen Gyula.*

LOVAS SÍROK TINNYE VIDÉKÉN (PEST M.).

A most épülő buda-esztergomi vasút munkálataihoz e vidék antik helyrajzának egyik legalaposabb ismerője, néhai dr. Fröhlich R. nagy reményeket fűzött s méltán, ha tekintetbe veszszük, hogy ez a régi Pannonia egyik legismertebb s legsűrűbben lakott részét szeli át Aquincumtól Esztergomig, hol a régi aquincum — bregetioi római hadúttal kevés kivétellel párhuzamosan halad, vagy közvetlen mellette, vagy attól alig 50—100 mtr távolságra, többször keresztezvén azt, vagy éppen annak nyomain haladva. Minden község, melyet érint, ismeretes római leleteiről: így Solymár, Vörösvár, Pilis-Szántó, Pilis-Csaba, Csév, Dorogh s Esztergom. Hogy e hosszú vonalon, oly nagy földmunkálatoknál, mint éppen ezen vidéken történik, hol a szántó ekéje majd minden évben vet fel egy-egy faragott, domborműves vagy feliratos követ, legrosszabb esetben egy-egy hamvedret, most éppen nem akadtak volna semmire, ez alig képzelhető.

Hogy voltak leletek, arra világos bizonyságot szolgáltattak azon lovas sírok, melyekre most őszszel a pestmegyei Tinnyeközség határához csatolt jászfalusi

1 Arch. Ért. 1889.
2 Arch. Ért. 1889. 304. l.
3 S. Reinach Chronique d' Orient 1890.
4 Vesd össze megjegyzéseimet Festschrift für Overbeck, Lipcse 1893, 119. s. k. ll.

pusztán akadtak. A vasut mérnökei erről se tettek tudtommal jelentést, s veszendőbe is ment jobbára az egész, talán helyrepótolhatlan kárára nemzeti őstörténelmünknek. Magam is csak úgy értesültem róla, hogy egy külön emberemet, a csőszömet bíztam meg azzal, hogy birtokomon s az ezzel szomszédos területeken a földmunkálatoknál netalán előforduló leletekre gondja legyen ; ez hozott a számomra e leletből egy munkástól megszerzett zablát s egy pár kengyelvasat. A mint aztán maga is kiment az ásatás helyére, még ott látta a rakásba halmozott lócsontot s egy kisebb rakásban az emberi csontokat, melyek mellett ott hevert a földön egy tompa szegbe végződő tarajnélküli sarkantyú, egyéb vas vagy fegyvernemüt azonban már nem látott sehol ; később kereste a sarkantyút, hogy elhozza nekem, de akkorra már ez is eltűnt. A vett értesítés után magam is kimentem a helyszínére, de ott akkor már semmit sem láttam.

Kérdezősködéseimre a munkások megmutatták a hegyolbalban azt a lankás, némileg laposabb kisebb területű helyet, mely egy szt-iványi lakos parcellája, hol egy mélyebb bevágást tettek, s ez alkalommal mintegy 4 mtr mélységben akadtak vagy tizenöt, a mérnök szerint körülbelöl harmincz csontvázra, melyek erős és szálas emberekéi lehettek, mert állítólag úgy a kar-, mint lábszárcsontok hosszabbak és erősebbek voltak, mint az ott dolgozó olasz munkásokéi. E csontvázak a mérnök szerint fejjel északnak, lábbal keletnek feküdtek sorban, egymástól mintegy 3—4 mtrre, mindegyik mellett oda volt temetve a lova is. Fegyver, lószerszám vagy egyéb mellékletnek, állítólag semmi nyoma sem volt. Hogy ez állítás nem felelt meg a valóságnak, mutatja a birtokomba került zabla s egy pár kengyelvas, melyekből még az is kitűnik, hogy nem származhattak egy egyéntől s legalább két egyéné lehettek, mert e kengyelvasnak, noha külső díszítésre és alakra megegyezők egymással, az egyik még is kisebb, mint a másik s így alakja is valamivel szűkebb s nyomottabb a nagyobbiknál. A nagyobbik magassága 17 cm., míg a kisebbiké csak $15^{1}/_{2}$ cm. s valószínű, hogy a rakáson heverő leletből csak úgy találomra lett a hasonlóság szerint összeválasztva ; már pedig ha két csontváznál volt ily melléklet, igen hihető, hogy valamennyinél is megvolt. E kengyelvasak alól, hol a láb támpontjául szolgáltak $3^{1}/_{2}$ cmter széles és elég erős lemezből állanak, melyeknek külső felén egy, a levélbordához hasonló, kissé a többitől kiemelkedő vonal húzódik annak közepén végig, e szélesebb lemez azután erős gömbölyű vassá alakúl a kengyel felső részében, melynek tetején van a szíj bevezetésére szolgáló szélesebb nyílás. Az egész a rozsdától kisebb-nagyobb mértékben meg van rongálva s egyszerű durva munka, valamint a zabla is, mely erős s eléggé vastag vasból van, közepén két egymáshoz kapcsolt részből áll, mindkét végén a vezető gyeplő részére lapos karikával.

Ennyi mindössze, mit az érdekes leletből sikerült megmentenem, melynek érdekét emeli még azon körülmény, hogy tudtommal ez az első ilynemű lelet Buda vidékén. Az emberi csontokat a munkások szerint a felügyelő egy nagyobb ládába rakatta s az ottani «Száraz ághoz» czímzett vendéglővel szemben levő pusztai sírkertbe temettette, így ezek talán meg volnának egy későbbi anthropologiai vizsgálat részére mentve. A csontok állítólag már nagyon porhanyók s törékenyek voltak, úgy, hogy mindössze csak egy ép koponya került volna a ládába, de ez feltűnő nagy, erős és a mostani koponyáktól elütő sajátságos alakú

lett volna. Állítólag az e koponya mellett levő lócsontváz szájában találtatott azon zabla s mellette a kengyelvasak, melyek gyűjteményembe kerültek. A sokkal erősebb s jobb karban levő lócsontokat, bizonyára valami csontszedő szedte össze és jó üzletet csinált velök.

E lovas sirokat, noha megvan bennök mindazon kellék, melyeket ősmagyar sírjainknál szoktunk találni, eltekintve talán az ott lelt sarkantyútól, mind a mellett hajlandó vagyok, nem annyira ősmagyar, mint inkább besenyő síroknak tartani, az alább következő okoknál fogva. Ugyanis véleményem szerint valószínű, hogy e vidéken, illetőleg a jászfalusi puszta helyen, a hol e sírokat találták, volt a régi időkben azon Buda vidéki besenyő telep, melyről Jerney «A magyarországi besenyőkről» czímű jeles értekezésében emlékszik, idézvén II. András királynak a leleszi prépostság nevére 1214-ben kiadott alapító leveléből a következőket: «Prædium etiam contulit, quod est circa Budam, Besenen nomine», de helyét már nem tudta megtalálni.

A besenyőkről mint jeles ijászokról tudjuk, hogy okleveleinkben felváltva sagittarii, vagyis ijász néven is neveztetnek. Ily sagittariusok — azaz ijászok besenyők voltak ezen, a török időkben elpusztult Jászfalu község lakói is, kik magukat egy II. Lajos királyhoz intézett folyamodványukban még sagittarü regii néven nevezik, ezektől származik az elpusztúlt falu s mostani puszta Jászfalu neve, századok folyamán feledékenységbe ment Besenyő nemzetiségi név így lehetett a kiváltságos foglalkozás és hivatás nevével felcserélve. Ez elpusztúlt faln templomának jelentéktelen romjai, pusztatemplom elnevezés alatt megvoltak még ezelőtt mintegy 10—12 évvel, mikor birtokosa szétbontatta, köveiből jelenleg egy major épült. E falu helyétől mintegy fél kilométernyire fekszik a fent leírt lovas sírok helye s így nagyon valószinű, hogy e falu lakóihoz tartozók lehettek az egykor ide temetettek is. Ez egykori besenyő vagy Jászfalu helyével szemben elterülő réten még ma is látható a rizstenyésztés vagy haltenyésztés czéljából emelt vízfelfogó töltés, megvan még az onnan Tinnyére vezető útnak a hegyoldalba vájt mély útja s többi nyomai a szántóföldek között.

Miután e sorokban az elpusztúlt falu régiségeivel foglalkozom, nem mulaszthatom el, — a nélkül azonban, hogy ezt a fenti sírlelettel bármi tekintetben összefüggőnek tartanám, — hogy említést ne tegyek egy kisebb barlangról, mely ugyanazon hegyen, hol a lovas sírok találtattak, majdnem egyenes vonalban ezek elett, mintegy 30 méter magasságban a mészkősziklában van, ennek szűk és ejtett nyílásán a kemény kőből álló oldalfalakon, most is meglátszik, hogy az faragás által lett tágítva, belsejében pedig, mely mintegy 30 embert fogadhat magába, állítólag a köralakú fal körül egy ülőhelynek alkalmas kőpadka volna, az üreg tetején pedig a hegy tetejére nyiló szelelőlyuk vagy kürtő. E barlang alatt a hegy tövénél, hol a megyei út az országútba torkollik, az út melletti árok ásása alkalmával ezelőtt mintegy 20 évvel találtak egy tinnyei puha mészkőbe vájt hamvedret hamuval és széles összehajtott vaspánttal, mindkettő megvan gyűjteményemben. A múlt években pedig az ottani birtokos a cséplőgép kiállításakor ugyanazon területen egy nagyobb kősírra akadt, mely — sajnos veszendőbe ment.

Budapest deczember 6-án 1894. *Vásárhelyi Géza.*

A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ RÉGISÉGEI.

I.

Ember- és állat-alakokat ábrázoló szobormaradványok.

A pécsi székesegyház altemplomába vezető két régi lépcsőház kőképeit Koller óta számosan tanúlmányozták, s eredetök és korukra, sőt az egyes képcsoportok jelentésére nézve is több eltérő vélemény jött forgalomba. Mégis azt az egy megrögzött balvéleményt, hogy e lejáratok kőképei Péter király sírját jelölik és Sámson megvakításának képsora az ő megvakítására vonatkozik, mind e sok írás sem tudta eloszlatni, s az még ma is mint színarany igazság szerepel — tankönyveinkben is.

E lejáratok féldomború kőképei, s azoknak összes figuralis és díszítményes töredékei csak a legutóbbi Schmidt-féle restauratió alkalmával jöttek teljesen napfényre; a mikor is, mint tudjuk, Czobor Béla igen tüzetes vizsgálat alapján megállapította a fenmaradt és hiányzó képcsoportok tárgyát és Zala György helyökbe hű másolatokat készített, az eredeti töredékek pedig ideiglenesen egy magtárba vándoroltak, a hol várják a megigért Pécsi Egyház-archeologiai Muzeum felállítását. Czobor e töredékek figuralis részéről és azok kiegészítéséről értekezett az Akadémiában; de dolgozata, az Akadémiai Értesítő-beli kivonattól eltekintve, napvilágot nem látott. Annál kevésbbé tett valaki közzé e művekből valamit hiteles, megbízható képekben. Ismerjük Henszlmannnak még a 60-as években készült fa- és aczélmetszeteit; ismerjük azt a tudós apparatust, melylyel ő e kőképeket és legapróbb díszítményeiket, az ő kedvencz eszméjének, a franczia eredetűségnek nézőpontjából tárgyalta; kiállította képeit Párisban is, hol azokról e kőképekben a clugny-iskola műveit, a franczia szaktudósok, szerinte azonnal felismerték; s így ő és mindazok, a kik az ő műveit ismerték, de e kőképeket újból, más nézőpontokból is, vagy helyesebben mondva, a franczia rokonságnak előitélete nélkül nem tanúlmányozták, abban a meggyőződésben éltek, hogy az ő tételei egészen tisztába hozott igazságok, s mint ilyenekről többé nincs is helye a vitának. Henszlmann ugyan még sokat, sőt tán igenis sokat remélt az előtte elfödött, és csak a Schmidt-féle restauratió alkalmával napfényre jött többi figuralis töredékektől; de e reménye inkább a lejárati kőképek tartalmára, a typologiai részre vonatkozott, s azt sohasem hitte, hogy bármiféle későbbi lelet a pécsi szoborművek franczia eredetűségét kétségessé tehetné, vagy azt éppen megczáfolhatná. Igaz, hogy e leletek, úgy a mint ma előttünk állanak, magukban, és archaeologiai tudásunk mai niveauja még nem elegendők

arra, hogy az ő tételeit tudományos bizonyossággal megczáfolhatnók, vagy ezek alapján az ő állításai helyébe tiszta igazságként elfogadható más elméletet állíthatnánk: de arra igen is elegendők, hogy minden további különös vizsgálódás nélkűl is az ő állításaiba vetett hitet alaposan megingassák. De nemcsak ezért érdemelnek e leletek különösebb figyelmet. Rendkívüli értéket nyernek ezek azáltal is, hogy egy időben az ornamentalis faragványoknak olyan nagy tömege jött napvilágra, a minőt egy stilus történelmére vonatkozó adatként csak a leggazdagabb európai múzeumok mutathatnak fel, s ezek az ornamentalis művek a művészi motivumoknak olyan dús és sok tekintetben eredeti fajait tárják elénk, hogy tisztán æsthetikai tekintetben is nagybecsűeknek mondhatók. Azonkívűl e töredékek egyrésze aligha meg nem előzi a romanismus korát, egészben véve pedig a román stilus fejlődésének minden korszakára világot vetnek; mert nagy változatosság van itt nemcsak az anyagban és motivumokban, hanem főkép ugyanazon motivumok művészi és kevésbbé művészi feldolgozásában is, sőt ugyanazon motivumok eredeti és másolt, tehát különböző korbeli példányaiban is.

A művészet története nem csak az V—X., hanem a X—XIII. százévre nézve is sok fontos kérdés megoldásában kizáróan stíltanúlmányokra van utalva. Igen helyesen emeli ki Raffælo Cattaneo Itaiiának V—IX. századbeli architecturájáról írt művében, hogy még a feliratok sem olyan csalhatatlan okmányok, mint véljük, mert azokat elhurczolták egyik helyről a másikra; de az alapos stíltanúlmányok nemcsak a korra, hanem a művészi árnyalatok és irányok vándorlása és elterjedésére is meglepő fényt vetnek, szóval olyasmiről is felvilágosítanak mit még okiratokból is vajmi ritkán olvashatunk ki! Hát még ha a művészettörténelem olyan szegény írott forrásokban, mint nálunk akár a késő középkor, sőt az új korra nézve is! Mennyivel nagyobb becsű adalék ekkor a pécsi lelet, melyből szabatos stilistikus meghatározások útján a művészetnek nemcsak magyarországi történetére nézve várhatunk nagybecsű eredményeket, hanem egyúttal adalékot nyújthatunk a művészi irányok vándorlása tekintetében tán már a Carolingi, de mindenesetre a X—XIII. százévekre nézve az egyetemes európai művészettörténelemhez is.

Ezeknek a figuralis és ornamentalis műveknek tanúlmányozásából kell e korra nézve a magyarországi művészettörténelemnek kiindúlnia, mert a mi eddig e téren nyilvánosságra jutott, vajmi kevés, sőt még az a kevés is, legalább a mennyiben a művek hű ábrázolásáról beszélünk, alig megbízható. Ám hasonlítsa össze a szíves olvasó a pécsi székesegyházból Henszlmann által közzétett nehány figuralis és decorativ ábrázolást, pl. csak egy oszlopfejet az itt közzéteendő fényképi reproductiókkal, s be fogja látni, milyen értéke van annak a következtetésnek,

melyet ő p. o. a Sámson által ledöntött oszlop fejezetének díszítményéből levon. Nagy igazságtalanság volna azonban ilyesmit szemrehányásként emlegetni. A modern reproductiók sok neme a művészet történetének fellendülését vonta maga után mindenütt; ezt a nagy előnyt tehát föl kell nekünk is használnunk, mert ha egy-két vonással oda dobott rajz többet ér, mint a legtudósabb szóbeli leírás, akkor bizonyára egy jó fényképi felvétel és annak jó sokszorosítása műtörténeti tekintetben többet ér mint a legművészibb kézi rajz. A pécsi lelet

1. A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ ÉJSZAKI LEJÁRATÁNAK ROMJAI.

fontos művészettörténeti esemény, de e mellett még igen számos ide vágó adatot, t. i. figuralis és decoratív faragványt gyüjthetünk össze az ország területéről. A kik nálunk eddig művészettörténelemmel foglalkoztak, éppen az ilynemű adalékokat mellőzték, vagy nem méltatták kellő figyelemre. Így ott vannak a dömösi, fejérvári kapitelek, s az országban szerte heverő romok számos apró részlete, a melyek mind gondos összegyűjtést érdemelnek, mert csak a meglevő nyers műtörténeti anyagnak rendszeres közzététele és összehasonlítása után beszélhetünk a mi művészeti emlékeinknek a külföldiekével való összehasonlításáról és csak azután arról, hogy vajjon van-e a magyar geniusnak is

valami része a magyarországi monumentális művek létrehozásában, vagy nincs? Vajjon egyszerre és a nyugati nemzetekkel együtt meritettünk-e mi is a közös antik forrásból, vagy csak az utánzókat utánoztuk vagy éppen összetett kézzel néztük, hogy mint és hogyan épitenek vagy rontanak nálunk a külföldi mesterek vagy kontárok?

Éppen ezért e töredékes művek közzétételénél egyelőre gondosan kerülök minden elhamarkodott állítást azoknak kora és eredete vagy

2. AZ ÚR MEGTILTJA A GYÜMÖLCSBŐL ENNI.

9. ISMERETLEN HELYRŐL VALÓ DOMBORMŰVES FÜLKE.

iskolája felől. Leírom, a mint találtam, s majd az ornamentális résznél legfölebb a már eddig összegyűjthetett külföldi analogiákat említem meg röviden, a nélkűl, hogy ezzel távolról is többet akarnék mondani, mint a puszta egymás mellé állítást. Ez az oka továbbá, hogy az anyag rendezésében is, habár stilisztikai okok a kövek anyaga, faragása, rendeltetése, feltalálási helye s más körűlményekből tán már most sikerűlne valamelyes kronologiai rendet megállapitani, ezt egészen mellőzöm, s először az altemplom lejáratainak, azután a templom más helyeiről való figuralis emlékeknek, továbbá az oszlopok és oszloprészek, s végre a tisztán síklapok díszítésére szolgáló faragványoknak leírására szorítkozom. a) *A pécsi székesegyház altemplomi kőképeinek maradványai.*

A pécsi székesegyház alaprajzáról ismeretes már a lejáratok helye, sőt az északinak északi oldala és a hajdani népoltárnak romjairól egy-egy összképet is közzétettem «A pécsi székesegyház» cz. nagyobb dolgozatomban, melyet itt ismétlünk. 1. ábra. Van e lejáratnak egy második fényképi felvétele is, mely a lejárat romjait éppen szemben az ajtó egész ívével feltünteti, de mivel lényegében ez sem nyújt több részletet, mint melyet már közzétettem, csak erre utalok. E képen látjuk,

3., 4. ANGYALOKTÓL TAPODOTT OROSZLÁNOK, AZ ITÉLŐBÍRÓ JOBBJA ÉS BALJA FELŐL.

hogy a hajdani éjszaki lejáratot az ajtó ívezetének magasságában balról és jobbról négy-négy erősen mélyített, s karcsú oszlopocskák által elválasztott fülke vette körül, a melyeknek bélleteit igen díszes és változatos díszítményes szalagok födték; minden fülke fenekén pedig egy-egy féldomború szobor állott. E fülke-sor fölött mindkét oldalon két-két, egymás fölé helyezett igen díszes keretbe foglalt képmező terült el, a melyeknek képei a lejárat üregét körülvevő mellvéd felső felét díszítették. A keleti fal ajtó fölötti része, mint az említett képen is látható,

a két oldali képmezők egész magasságában egy képmezőt alkotott, s ezen, mint a nyomokból némíleg kivehető volt, a sárkányokon tapodó Krisztus, mint a dicsőség királya és itélő bíró angyalaitól körűlvéve lehetett ábrázolva, az ajtóív fölött pedig a fal vastagságán jobb és balfelől egy-egy oroszlánra a pallost és mérleget tartó angyalok tapodtak, úgy, a mint azt Czobor utasításai alapján Zala Gy. reconstruálta. (L. «A pécsi székesegyház» 14 kép.) A fülkék nyolcz magányos domborművű szobor-alakjában Czobor, a fülkék alján néhol látható symbolumok, s némely alaknak kezében levő, bár alig felismerhető jelképe alapján, a világteremtés elbeszélését látja, s mindeniket e szerint állíttatta helyre. Felfogása és magyarázata egészben és nagyban kétségkívül

5. ANGYAL AZ ÉJSZAKI LEJÁRAT KELETI FALÁRÓL.

6. ANGYAL AZ ÉJSZAKI LEJÁRAT KELETI FALÁRÓL.

helyes, és ha tekintjük e romok rendkivűl rongált, elmosódott állapotát, el kell ismernünk, hogy Czobor e reconstructió által magának kiváló érdemeket szerzett. A hajdani képsorok tartalmának felismerésére neki vajmi kevés támasztó pontja volt, de még e kevés is, mint a lejárat említett összképe mutatja, fényképi ábrázolásra alig érdemes. Így az egész éjszaki lejárat déli faláról a fönmaradt töredékekből csak egy darabot említek, (2. ábra.) mely

1. *Az Urat* abban az alakban ábrázolja, midőn felemelt bal kezét tiltólag az élet fája felé tartja, s jobbjának felemelt mutatóujjával inti az emberpárt, hogy annak gyümölcséből ne egyenek. Ádám és Éva, kik itt jobbja felől állottak, már hiányzanak, valamint a szobor bal felét és fejét barbár kezek letördelték, s csupán a tunika, a drágaköves,

gyöngyös paszomántos tunicella és pallium láthatók. A képcsoportok értelmezésére nézve, de emelett az állat-alakok stilizálása tekintetéből is nevezetes továbbá két

2. *griffmadár lábú oroszlánnak fej* nélküli teste, (3., 4. ábra.) a melyeken két cherub állott egykor, de ma csak lábaik s köntöseik széle látható az oroszlánok hátán. Ezt a két alakot, mint említém, Czobor a másolatokon,

7. AZ ÉJSZAKI LEJÁRAT ÉJSZAKI FALÁNAK EGYIK FÜLKÉJE.

8. AZ ÉJSZAKI LEJÁRAT DÉLI FALÁNAK EGYIK DOMBORMŰVE.

igen helyesen, úgy egészítteté ki, mint az Itélő Krisztus jobbja és balja mellett álló két cherubot, kik közűl egyik a mérleget, másik a pallost, az igaz bíró, s a végrehajtó hatalom jelvényeit tartotta kezében. Ezek az állatok, s hátukon a cherubok, a lejárat keleti falán az ajtó felett állottak és ezek nem dombormüvek, mint a többi, hanem egész szobrok alakjában díszítették a mély képmezőt. (Lásd Gerecze: A pécsi székesegyház. 14. kép.) Mindkét oroszlán fekvő helyzetben, lombos farkát hátulsó lábai közt előre tolva, s oldalára vetve első lábaikkal

talán valamit tartottak. Mindkettőnek sörényéből megmaradt valami, továbbá az egyiknek grifféhez-hasonló hátulsó, másiknak pedig első talán oroszlán lába. Mind a két állat teste arányos, gömbölyded, s kivált a griffmadár-láb jó mintázatú; az egyiknek oldalbordáit is elég jól jelezte a kőfaragó. Mind e mellett a csigavonalban visszakondorodó hosszú sörényfürtök, valamint az egyiknek első lába könyöke modorossá teszik a faragványt. Mindkettő a legkeményebb fajú mészkő, felülete a régiségtől barna. A fejeket erőszak törte le, míg a lábakat ezen kívül

10. AZ ÚR MEGÁLDJA A VILÁGOT.

az idő is vagy tán az ide-oda hányás (mert az idő e kemény kőnek nem sokat árthatott) megviselte. (Méreteik: A jobbra néző oroszlán: 60×37 cm., a balra néző: 55×41 cm.)

Innen az éjszaki lejárat keleti faláról még csak az egykor Krisztus feje fölött két sorba elhelyezett angyalok közűl maradt meg töredekesen kettő:

3. *Angyal.* (5. ábra.) Ez bal tenyerét magasra kifelé tartja, míg a jobb kéz mellén nyugodott, s tán keresztet tartott. Fénykörös feje, mely csaknem egészen elvált a háttér talajától, fájdalom hiányzik. Ruházata rend-

kívül díszes: a síma tunika fölött térden alól érő derékon átkötött, de öblösen visszahulló tunicellát visel, melynek alsó szélét, valamint a jobb vállán gyöngyös szegélyzsinórral összetartott palliumnak néző felé fordúlt belsejét is kettős gyöngysor közé foglalt, drágaköves paszomány diszíti; ilyen két sor gyöngy övezi a tunika szűk újját, sőt tán nyakát is, de ez elsurlódott már. Az arányos és jól rajzolt szárnyak nagy tollait a művész nem részletezte, de a könyöktollakat gondosan, habár gépies egyformasággal faragta ki. A nyúlánk test arányai sem rosszak, de a két láb talaj és rövidítés nélkül függve tapad a háttérhez.

11. ÁDÁM ÉS ÉVA BŰNBEESÉSE.

14. A MENEKÜLŐ EMBERPÁR.

4. *Angyal.* (6. ábra.) Ruházata egyszerűbb. Bő újjú tunikát, s csupán csak mellén diszített tunicellát visel, de ez sem bizonyos. Palliuma egészen sima, de nyakán rosettás aggraffe tartja össze. Jobb kezében liliom, mellén nyugvó baljában tán kereszt. Testalkata és arányai egyeznek az előbbiével; de durvább, habár nem is modorosabb a ruharedőzés és pikkelyszerű, tehát természetesebb a szárnykönyök tollainak rajza. A fej itt nem vált el annyira a talajtól, habár a testről nem mondható, hogy kevésbbé domborodnék ki, mint az előbbi, melynél a fejfényt is széles lapos körszalag, itt pedig sima lapos tányér alkotja. Végre egészen más, jóval újabb, fehérebb a kő színe, s első tekintetre felismerhető,

hogy ez az előbbinek utánzásaként faragott és szabadon átalakított hanyag mása. Ilyen különbséggel különben két egymás mellett álló domborműnél még találkozni fogunk. (A táblák magassága 55 cm.) Az északi lejárat egyes fülkékbe állított reliefjei közűl is igen kevés van, a melyet részint a barbár kezek, részint pedig a talajból fölvett nedvesség vagy a rácsurgó eső végkép el nem pusztítottak. Mégis megemlítem a következőket:

5. *Az északi fal legbelső fülkéje* (7. ábra) a félkörív alatt nehány

12. AZ UR PARANCSOT AD A KIŰZÉSRE. 13. AZ ANGYAL FOGADJA AZ UR PARANCSÁT

cm.-re bal felé kiszélesedik, s a palmettákkal diszített fülkefal ezt a kiszélesedést diszítő szalagjával együtt követi. A fülke fenekén egykor, mint a többiben is, féldomború alak állott, de ma csak körvonalai vehetők ki, az alakot a csákány lefaragta, a diszítmény azonban elég ép, de erről alább lesz majd szó. (Nagysága 89×39 cm.)

6. *A déli fal egyik középső fülkéjében* (8. ábra.) a az alakot csupán nedvesség horzsolta le, s így a mozdulat kivehető. Az alak itt szakállas, ruházata lábfejig érő bőújjú tunika, míg a többi ruhadarab nem különböztethető meg. Két kezében maga előtt valamely tárgyat tart. A körzet diszítménye itt tönkrement. (Nagysága: 87×47 cm.)

7. *Egyik fülke fenekén* lehorzsolva ugyan, de még megkülönböztethető egy kis emberalak, melyből Czobor leolvashatta, hogy ez a fülke az ember teremtését ábrázolta.

8. *Szintén ilyen fülke*, (9. ábra.) melyben az egykori domborművű egyes alak helyét csak körvonala jelöli. Mindemellett ez a lap nem a lejáratokban foglalt helyet, mit elárul az is, hogy nagysága csak 67×53 cm Diszítményeiről alább lesz szó.

9. *Az Úr alakja mandorla közepén*, (10. ábra.) ülő helyzetben, balja felől pedig egy terebélyes nagy fa. Ezzel kezdődik az északi fal csoportképeinek sora. Az Úr e helyen és ilyen alakban nehezen érthető, különösen ha felteszszük, hogy az átelleni déli képsor szintén nyugat felől kezdődött, s a paradicsomi tilalom kihirdetésének képével végződött, a mint ezt Czobor a töredékek alapján kiegészítteté. Érthetetlen, mondom, mert mint az összképen látható, utána a paradicsomi bünbeesés képe következett. Ha azonban kapcsolatba hozzuk az éppen alatta álló fülkének ábrázolásával, mely az ember teremtését, tehát a világ teremtésének befejezését jelentette, akkor itt az Úr a szentírásnak következő szavaira vonatkoztatható: Isten megáldá a világot, mondván: Nevekedjetek stb. (Moz. I. K. I. 28.) Az Úr öltözete tunika és föléje öltött pallium, melynek alsó szélét a néző felé fordított belső felén egy sor gyöngy fedi. Zala e töredéket úgy egészíti ki, hogy az Úr mint világkormányzó baljában világgolyót tart, jobbját pedig áldásra emeli. (L. A pécsi székesegyház: 13. kép.)

10. *Éva szakítván a gyümölcsből, Ádám megízlelé*, (11. ábra.) s ez által vétkezett. A képsor egyik legépebb táblája, mely az előbbihez csatlakozik. Jobb felől a fa, melynek törzsén a felcsavarodott kigyó szájában egy almát nyújt Éva felé; ez pedig baljában egy letört galyat magasra tart. De háta mögött Ádám már szintén megízlelé, mert vétke miatti fájdalmában torkához és jobb arczához kap. Élénken emlékeztet e mozdulat a legrégibb magyar nyelvemlék, a Halotti beszéd elbeszélésére: «Torkukat megszakasztja vala.» A nyúlánk gömbölyded alakok tagjai elég arányosak. Ádám haja homlokán kettéválva, hátul hosszú czopfban lóg alá. Járásuk rogyó, de a mozdulatok elég kifejezők. A kő: 78×52 cm.

11. *Az Úr megparancsolja angyalának, hogy az engedetlen emberpárt üzze ki a paradicsomból.* (12. ábra.) Elég ép, ruhával födött alak, a melynek fejtöredékei részben előkerültek, s így ez itt teljesebb, mint az összképen. Az Úr testét csaknem bokáig érő szűk újjú tunica fedi, mely fölött tunicella látható; ennek nyakát pedig széles két sor gyöngy közé foglalt drágaköves paszomány szegélyezi; e fölött pallium, melynek mindkét vége mindkét vállán előre dobva két karjáról derékig alácsüng. A tunicella alsó szegélyén is paszomány fut végig. Az alak mozdulata térdben megtört, rogyó állás, a melylyel talán a művész az öregséget akarta jellemezni. Jobb kezében irattekercs, balját és ennek mutatóújját intőleg

felemeli, parancsolván az előtte álló angyalnak (melyet köv. B. képünk ábrázol), hogy űzze ki a bűnös emberpárt a paradicsomból. Feje körűl keresztes fénykör, Krisztusnak és az Atyának állandó ismertető jele látható. (77×40. cm.)

12. *A kiűzetés.* (13. ábra.) Feltünő elevenséggel fejezi ki ez az angyal azt a készséget, melylyel egy pillanatban veszi az Úr parancsát, s ugyanabban már mindkét kezét felemelve baljában pallossal űzi is maga előtt a menekülő és félénken visszatekintő bűnösöket. Itt a testtartás és termete is jóval elevenebb s bizonyos daliás kifejezés ömlik el rajta. Öltözete abban különbözik az Úrétól, hogy tunikájának szűk újját több sor apró gyöngy diszíti, fölötte pedig még rövid tunicellát is visel, melynek alsó szegélyét és bó újjait háromsoros paszomány fedi; a palliumot az angyal is éppen úgy viseli, mint az Úr. Kár, hogy az alak feje letörve és arcza erősen le van horzsolódva. Különben egyike a legépebb alakoknak. E két alaknál szembetűnő, hogy két külön kéz munkájával van dolgunk. Feltűnik a különbség először is a testalkaton: az angyal karcsúbb, mozdulata, habár az Úré is elég eleven, aránytalanúl hevesebb; a kezek és lábak, sőt a mennyire itélni lehet, a fejek alkotása és képzése is más; így különbség van, a mint láttuk, a ruházatban is; de legfőkép a két mű kidolgozásában. Így a redők jóval szögletesebbek, keményebbek az Úr, mint az angyal ruháján, sőt a ruhahajlások átmetszete is ez utóbbin mindenütt éles szögöt rajzol le, míg az angyalén félkörívszerű, azaz a redők gömbölydedek. Másfelől a közös vonások kétségtelenné teszik (már csak mivel e táblákat itt találták, s ide illenek) azt is, hogy az Úr alakja egy előbb itt állott táblának a kicserélése, pótolása, talán a megrongált réginek kevéssé gondos másolata, mely csak kidolgozásban tér el a régebbi, angyalt ábrázoló táblának stilusától. Még inkább, szinte érthetetlenűl különbözik ezektől a következő tábla

13. *A menekülő emberpár.* (14. ábra.) Ez a tábla feltünően lehorzsolt és nem annyira az erőszak, mint az idő viszontagságaitól megrongált állapotban van. Mind a mellett az élénk mozdulat, kivált a természetes fejtartás mind a két alakon jól kivehető. Kezét mind a kettő mellére teszi, s Éva elől lassabban, Ádám utána nagyobb lépésben halad kifelé. (Nagysága: 77×43 cm.) E két alaknak túlságosan lehorzsolt állapotát, helyesebben mondva, a nedvesség következtében való elmállását csakis a kő természetének tulajdoníthatjuk, mert ide nehezen fér az a gyanu, hogy ez a tábla régibb, mint az előbbi; mert az föl sem tehető, hogy restauráltatván a képsor, ilyen állapotban levő táblát helyén hagytak volna akkor, midőn az Úr alakját, mint láttuk, újjal kellett kicserélni. Hozzájárulhatott máskülönben e nagy különbség előidézéséhez az is, hogy tán a gondozatlan födélnyíláson éppen csak erre a táblára csurgott alá hosszabb ideig a víz és hólé, míg a más kettőt a véletlen megvédte.

14. *Izsák feláldozásának* ábrázolásából, mely az északi lejárat északi falának legfelső képsorán állhatott, csupán a lebegő angyal lába, ruhájának némi töredéke, a térdelő Izsák lába, s fejének fényköre maradt meg; ezért e tábla csupán a képsorok tárgyainak meghatározására nézve fontos, s itt csak annyit jegyezhetünk meg róla, hogy ezt, habár az egykori nedvességtől fekete, nem ez tette tönkre, hanem a csákány, melylyel a reliefet a mult száz év elején ideépített lépcsőfal kedvéért lefaragták.

Ezzel végződik az északi lejárat fönmaradt kőképeinek sora. A figuralis maradványok mellett többé-kevésbbé épen maradt diszítményes kövekről, különösen a nagybecsű kőképkeretekről csak a déli ejárat tárgyalása után lehet szó. *Gerecze Péter.*

NAGY LAJOS KELYHE ZÁRÁBAN.

Zára városa a híres szt. Simeon holtteste számára csinált aranyozott ezüst koporsón kívül egy érdekes magyar vonatkozású kelyhet is őriz, a mely úgy látszik, Nagy Lajos bőkezűségéből jutott oda s most ugyanott a szt. Simeonról nevezett templomban van. Mint minden, a mi e fejedelem ajándékából reánk maradt, úgy e kehely is elegancziája által tűnik ki első sorban s méltó párja az Aachenben lévő két ereklyetartónak, a melyekhez egyébiránt stilust illetőleg közel áll, de a míg amazok eredeti mivoltukban maradtak fenn, addig e kelyhet restaurálták, alighanem a XVII. században, s ezzel formájából bizonyos mértékig kivetkőztették és megzavarták az egyes tagozatok szép egyensúlyát.

Talpa szélesen elterűl, hat karélyú; azaz hosszú körív alakú tag, ugyanannyi letompított csúcsú, homorú oldalú háromszöggel váltakozik. Áttörött peremen áll. A körív alakú mezők felső részén vésett levél; három hegyes ujjra oszlik s belsejében czizelirozott virágokat rejt. Reája a liliomos magyar czímer van erősítve. Majdnem biztosra vehető, hogy e pajzsok egykor másutt voltak, mert nemcsak szokatlan helyen látjuk azokat, hanem mivel most eltakarják az említett virágokat, holott ezek nyíltan a szomszédos mezők pendantjai. E czímerek talán a karélyok kiszélesedő alsó részén állottak, ott, a hol most egy XVII. századbeli ezüst pléhből való rózsa szúr szemet, mint idegen, a kehely többi részétől teljesen elütő elem.

Feltevésünket még az a körülmény is támogatja, hogy a szomszédos mezőkön ugyancsak lenn találjuk a czímer kiegészítését, az Anjouház ismeretes klenodiumát, a strucztollas, a patkót rágó struczmadárral diszített sisakot. A stilizált ízléses levéldísz, a mely a czímeres dísz felett

NAGY LAJOS KELYHE ZÁRÁBAN.

látható email champlevé alapból válik ki. A zománcz színei áttetsző sötétkék és zöld. Zománczos volt egykoron a virágdísz is. Jelenleg kék és vörös lakk tölti ki a mélyedéseket. Megjegyzéskép és anélkül, hogy bármiféle következtetést czélszerűnek tartanék említeni, hogy azon gyűrük egyikén, a melyek szt. Simeon bal kezének mutató ujját diszítik, majdnem azonos stilizált czifraságot látni. Még nagyszámú ezüst szeg, minden oldalon 17, egészíti ki a talp diszítését, anélkül, hogy szépségét emelné; úgy hisszük, a szegeket is később rakták a kehelyre.

A stilus valóságos remekmű a maga nemében, van legjobban megtartva. Hat oldalú. Legalúl levélpárta közvetíti az átmenetet a talpba. Domború profilok tagozzák a szár alsó végét, egy a felsőt, az oldalakat pedig csúcsos kettős ablakok diszítik. Közepén a nodus, a kehely legszebb része. Formájára nézve kissé lapos gomb, a melyből nyolcz rotulus szökik ki; valamennyi négy karélyú s lapján a liliomos magyar czímert tűnteti fel. Hajdan ez is zománczos lehetett. A rotulusok között, úgy felűl, mint alúl, egy levélke borúl a nodusra. Ehhez hasonló, de nagyobb levelek alkotják a stilus felső befejezését. Virág módjára elrendezett hat tompaszögű sziromban ül a cuppa, melynek alakja elüt az egykorú kelyheknél szokásos cuppák alakjától: hosszabb, keskenyebb széle kihajlott; szóval harang és nem tölcsér alakú. Arra nézve nincsen elegendő támpont, hogy el lehessen dönteni, nem-e korábbi a cuppa a kehely többi részénél, mert ha egyfelől körvonalai e feltevés mellett szólanak, a kosárnak másfelől ugyanolyan hajlása van, mint a cuppának. A kosár egyes szirmaiban öt üres fülke van belerajzolva, ezekbe vésték a feszület, Mária, szt. János apostol, magyarországi szt. Erzsébet, szt. Katalin és szt. Lászlót. Az alakok háttere kétségkívül itt is zománczos volt. A kehely magassága 0.265 m. Bőrtokja is van; úgy látszik, hogy az eredeti.

E darab, daczára annak, hogy a javítás nyomait magán viseli, mint már említettük, a gótikus ötvösség legjobbjai közé sorolható. A milyen egyszerű, olyan fínom minden részlete s e tekintetben mintegy része egy sorozatnak, a melyhez az aacheni két ereklyetartót, a két fejedelmi czímert s a bécsi császári gyűjteményekben őrzött feszületet számítanók. Kivált ez utóbbinál jellemző az aránylag nagy lapos talp s felette emelkedő vékony kereszt egymáshoz való viszonya. Az aacheni két kapocsszerű emlék azonban egészen más művészi központból való. Hazáját, azt hiszem, a Velenczéből kisugárzó friulán műhelyekben kell keresni.

Radisics Jenő.

SZANDÁLY HRÁNITY BOSNYÁK VAJDA FELESÉGÉNEK EREKLYETARTÓJA ZÁRÁBAN.

A bosnyák középkori műveltségtörténet forrásait Dalmáczia parti városaiban kell keresnünk. A bosnyák művelődés az ország helyzeténél fogva nem önálló alapon fejlődött irányzat, csak annyiban lehet róla szó, a mennyiben a nagy olasz kultura napja verő fényében sütkéreztek a bosnyák hegyek lakói s egy-két sugara belé világított a Balkán-félsziget félreeső zugaiba is. Dalmáczia új latin városai: Zára, Sebenico, Trau, Spalato s kiváltképen Ragusa alkották azokat a kisebb művelődési középpontokat, a honnan a bosnyák-herczegovinai akkori előbbkelő és gazdagabb társadalom szükségleteit födözte. Mondanunk sem kell, hogy már a dalmát parti műveltség is csak második kiadása az Italia felől ható culturalis áramlatnak, mely a dalmát helybéli elemek feldolgozásában bizonyos különleges színezetet nyert. Mire ez az áramlat a bosnyák völgyekbe jutott, az eredetileg nyugati jellegű kultura formáiban, felfogásában egészen elváltozik. E tételeket majd akkor fejthetjük ki szabatosabban, ha az írott történelmi emlékeket, s a megmaradt műemlékeket szorgosan összegyüjtik s kellően feldolgozzák.

Műveltségtörténeti szempontból legtöbb anyagot foglal magában a ragusai köztársaság levéltára, mely két nagy osztályra; a politikaira s a törvénykezésire oszlik. A XIII. század végétől 1806-ig majdnem szakadatlan sorozatban következik egymásra a beléletre, s a társadalom fejlődésének megvilágítására vonatkozó adatok halmaza. Jireček Constantin, a bécsi egyetem tudós tanára, évek hosszú során át búvárolta e szempontból a mondott levéltárakat, tőle várjuk a Balkán-félsziget nyugati partjának műveltségtörténeti képét. Érdemes munkát végeztek a dalmát tudósok is, kik tisztán a magok erejéből derítettek föl számos, érdekes részletet. Sokat várhatunk a zárai orsz. kormánynak azon intézkedésétől is, hogy az egyes városok és szigetek fenmaradt régi irományait a zárai helytartóságnál összpontosíttatta, s újabban a műemlékek tanúlmányozása iránt is jóakaratot tanusít. Legfontosabb forrás a Levante kulturtörténetére nézve Velencze levéltára, melynek anyagát, bár évtizedek óta kutatják, a maga teljességében a mi magyar szempontunkból sem ismerjük rendszeresen.

A levéltárak azonban csak okleveleket s okiratokat tartalmaznak.

Dalmáczia partvidéke számos remek templomával s műemlékeivel valóságos művészettörténeti archivum, melyhez még a műipari s régi egyházi ötvösmunkák nagy tömegét is sorozhatjuk. A bécsi cs. kir. műemlékbizottság fennállása óta figyelmet fordított e tényleg osztrák tartományra. Első sorban néhai Eitelberger udvari tanácsost illeti az érdem, hogy: Die Kunstdenkmäler Dalmatiens czímű munkájával felköltötte a tudós világ érdeklődését. Ujabban Hauser tanár buzgólkodik, s kivált Spalato emlékei, jelesűl a dóm restauratiója körűl szerzett érdemeket. Eitelberger munkája azonban — mint azt maga is megvallja — inkább kalaúz s a sokszorosító művészet mai állását tekintve, ábrái már nem használhatók. Azonfelűl sem foglalkozott kellően a részletekkel, mert ideje sem volt hozzá. Nem mellőzhetjük itt a Jackson munkáját.[1] Jackson nagy lelkesedéssel és angol kitartással mindenről a saját szemével iparkodott felvilágosítást szerezni, s maga is építész meg jeles rajzoló lévén határozottan új szempontból, s az eddigieknél sokkal teljesebben tárgyalta Dalmácziát. Az osztrák-magyar monarchia leírásában Dalmácziának külön kötet jutott. Nem akarjuk a szerzők érdemét kisebbíteni, de bizony sokat — hely és tér szűke miatt — csak éppen hogy megemlítettek.

Magyar részről is érdeklődtek Dalmáczia iránt, kivált az ezredéves kiállítás adta meg rá az impulzust. Hampel a dalmát, illetőleg a raguzai ötvösmunkákról már régebben közölt egy tanulmányt e folyóiratban, megfordúltak tanúlmányozás czéljából Dalmácziában: Pulszky Károly, Radisics Jenő, Forster Gyula, újabban Czobor Béla. Egyöntetű terv szerint, helyről-helyre menvén, a kellő irodalmi és műtörténeti apparatussal még nem kutattuk a részleteket, melyek pedig a mi műveltségtörténetünknek is kiegészítői részeit képezik.

Csak Zára emlékeit kell szemügyre vennünk, hogy a magyar vonatkozásokról meggyőződjünk. Fondra Lőrincz a XVII. században megírván Szt.-Simon emlékezetét, egyúttal közli a zárai templomokban őrzött ereklyék lajstromát.[2] Az I. fejezetben (11. l.) adja a Szent-Anasztázia nevét viselő székesegyház tárgyait; ezek között olvassuk:

Szent-Márton ereklyéje.[3] Felirata:

Paulus, Martinus et Mladenus Croatiæ Præsides S. C. P. fieri iusserunt. Donatus vero Britanicus canonicus, et Crysogonus Nassius procuratores fabricæ vetustate deformatum Jo. Robobelli Antistitis consensu in melius constituerunt, anno 1496.

1 Jackson T. G. Dalmatia, the Quarnero and Istria with Cettigne in Montenegro and the island of Grado I—III. Oxford 1887

2 Istoria della insigna reliquia di San Simeone Profeta, che si venera in Zara Kiadta 1885-ben Ferrari. Cupitti G

3 In un quadro coperto d'argento.

Szent-Dániel próféta ereklyéje.[1] Felirata:

Paulus Banus Croatorum et totius Bosnæ Dominus me fecit fieri ad honorem So. Petri et Pauli et S. Danielis Prophatæ.

E két ereklyetartó, tekintve, hogy a feliratban megnevezett Subich nembéli brebiri gróf: Pál horvát bán és Bosznia ura 1312-ig élt, bizonynyal a XIII. század végén készűlt, a Márton-ereklyetartót a XV. végén igazíták helyre. Mind a két szent tárgy megvolt még a XVII. században is. Valószínű, hogy a tartók az idő s a használat folyamában elkoptak, az ereklyéket más tartókba helyezték, s a régi borítékok feliratostúl elkallódtak. Most csak a Fondra jegyzékéből tudjuk, hogy a Brébiri grófok, a Zrínyi-elődök katholikus, bogumil-ellenes magatartásokat tettleg is megbizonyíták, bár éppen Pál bánról mondják az egykorúak, hogy nagyon «felvilágosodott» ember volt.

Nem szólunk ez alkalommal Szent-Simon ereklye-koporsójáról, Zára főnevezetességéről, magyar történeti vonatkozású emlékeink egyik fontos tárgyáról, melyet nemsokára alaposan fog méltatni egy, a M. Tud. Akadémia útján megjelenendő munka.

Zárai tartózkodásunk alkalmával módunkban volt megnéznünk a Szt.-Máriáról nevezett apáczatemplom egyházi kincseit. Ezek között két egyforma nagyságú, 0·57 magas, emelt kézformájú ereklyetartót láttunk. Az egyik Szent-András és Máté, a másik Szent-Simon és Szent-Anasztázia ereklyéit foglalja magában.

Mindkettő aranyozott ezüst munka, sima felülettel, azt az indás díszű, trébelt mívű csíkos pántot kivéve, mely elől az ereklyetartó egész hosszában s a talpon látható. Elől kis ajtót látunk, melyet kristály-üveg föd, ezen keresztűl látjuk az ereklyéket.

Az ajtó hosszúkás négyszög formájú, ezüst, hajdan zománcz borítá, ma már csak nyoma látszik a czímeren s a feliraton. A zománcz sötétkék, zöld, sötét-sárga színű volt, s technikáját illetőleg a domború átlátszó zománczfajtához (émail translucide sur relief) tartozik, mely a XV. században dívott leginkább Olaszországban.[2]

Az ereklye ajtajának a szegélyén mindkét tárgyon a következő felírás olvasható: Memento: Dō: Famule: tue: Katerina: cōsrte:[3] potenti: viro: Dn̄o: Sendalio:[4] voievo: de: Bosne.

Mindkét ereklyetartó a bosnyák történetben nagy szerepet játszott, Szandály Hránity vajda feleségének, Katalinnak az ajándéka. Katalin, Hrvátinity Huknak, a Hervoja herczeg fitestvérének a leánya. Szandály

1 Inserte in tabella d'argento con le immagini de' ss. Pietro e Polo, e di S. Daniele.

2 A leirást Radisics Jenő t. barátomnak köszönöm, a ki Zárában rendkívűl sokat dolgozott.

3 Az egyiken (Szent-András) consorte.

4 Sandalio.

vajda Katalinnal 1398—1411 közt élt, s így az ereklyetartó készítésének az ideje is meg van adva.

Magának az ajándékozásnak a ténye is érdekes. Ugyanis az előbbkelő bosnyák családokban a középkorban a bogomil hitet vallották, így Hervoja Szandály feleségének a nagybátyja e hitnek az oszlopos emberei közé tartozott, a mi azonban nem gátolta, hogy a szerint, a mint érdekei kivánták, a katholikusokkal is barátságot tartson. A bogomil hit az akkori társadalom felsőbb rétegeiben inkább politikai irányzat s nem ritka a jelenség, hogy a család nőtagjai, vagy notorius bogomilek feleségei, buzgó keresztények. Nagyon érthető ez a jelenség, ha meggondoljuk, hogy a bogomil hitnek a házasságról nagyon különös fogalmai voltak. A leírtuk tárgyaknak az ajándékozása nyilvánvalóvá teszi, hogy a híres vajda neje — bár a férj felváltva minden hitet vallott — vagy katholikus volt, vagy legalább nagy jó indulattal viseltetett a dalmát partvidéken uralkodó vallás iránt. *Thallóczy Lajos.*

A KASSAI SZ. ERZSÉBET-EGYHÁZ TÖRTÉNETÉHEZ.

Középkori műemlékeink ez egyik legkiválóbbja az egész XV. századon át seregestől foglalkoztatta az építő- és kőfaragómestereket; a képírókat inkább a század második felében.

Építőmesterei közé számítom * Schynnagel Tádeust, aki az 1439., 1443. és 1446. évben Kassa főbírája volt.

A déli torony — az épület legifjabb része — építése még a XVI. század elején is folyt; legalább e czélra még 1516-ban is hagyományhoz jut a város. Güntert Mihály ez évben kelt végrendeletének erről szóló részei így szólanak:

«Testamentum et ultima voluntas domini Michaelis Güntert, factum ab eodem et *opletum* anno 1516. in di Quirini martyris, quæ fuit quarta Junii etc. Item dy schult, dy myr schuldyg ist der alte Kammergroff Emrich dyack auf der Rude, macht fl. 116; dye schult und das gelt lasz ich zcw dem *kyrchturm* der heiligen Elisabet zcw Casch. Item der baccalareus ausz der Molde yst schuldyg fl. 70 minus 1 ort, das sol er czalen auch zcw *dem baw des torms* sancte Elisabeth, dann der baccalareus hatt bereyt gelt von myr entphangen, das sollen dy testamententer eynmanen sat».

E végrendeletében az egyik oltárról is megemlékszik:

«Item dy andern drey messen sol lesen der herr prediger zcw Casch auff dem altar Crucis bey dem *koor* sat».

Mikor készült a nagy oltárkép, arról évszámos adatunk van.

És feltűnő, hogy ugyanez években négy képíró — kettő közülök magyar, egy lengyel, a negyedik ismeretlen származású — nyeri el a polgári jogot. **

* Arch. Ért. 1890. 340. lap.

** «*Judiciale*» Jegyzőkönyv Kassa város levéltárában.

Es Pedig: «1473. Jacobus pictor de Waradino nactus est inscivile feria tertia in die Floriani martyris; debet dare balistam.

Feria sexta in die Sixti. Demetrius pictor de Zenthywan in comitatus Batcz nactus est iuscivile huius civitatis, fideiussor Vincencius mensator.

1474. Item eodem die (t. i. feria sexta in crastino Nativitatis Marie) magister Petrus polonus pictor nactus est iuscivile huius civitatis; satis fecit.

Item eodem die magister Mathias pictor nactus est iuscivile huius famose civitatis; satis fecit».

Nem kell-e közöttük keresni az 1474—77. években készült nagy oltárkép festőit? Mert arra, hogy azt Wohlgemut Mihály festette, más bizonyítékunk eddig nincs, mint a festményen két ízben előforduló M W monogramm, mely azonban rejtheti magában pl. Mátyás képíró nevét is.

A középkori kassai festők tevékenységéről tanuskodik a következő adat:

1472. * Jerubin molerynn. Es ist gescheen an dem nagsten montag noch Galli dy erbare fraw Jerubin moleryn eynpekant hot, das sy schwldig ist dem ersamen herrn Hanns wogmeyster fl. auri xx., dofor verseczt Sy Im 4 *toffeln*, 2 grosse und 2 gemeyne alle *unser frawen pyld*. Dorczu hot Sy tag, bysz Sy die verkawffin mag, dorczw hat nymancz czwgreyffin czwischen alle Iren scholdtgetrawen noch kaynen eynsproch czwthwen. Es sey denn das obgemelte herr Hanns czuforaus seyn gelt heraws genympt etc.

Actum coram domino Jacob Czypser».

Az itt élt festők, kőfaragók stb. névsorát ** a következőkkel egészítem ki. Polgárjogot nyernek:

«1471. Lorincz stannhawer von Potak = (Sárospatak?) adeptus est iuscivile.

1472. Feria tertia in crastino Ephifanie meister Wendel steynmetcz de Woufen consecutus est iuscivile; tenetur balistam, dedit.

1473. Petrus carpentarius feria tertia ante Katherine adeptus est iuscivile.

1476. Petir Steynmecz adeptus est iuscivile feria tertia ante purificationis et debet dare balistam; fideiussores Hanns Kremnitczer et Hanns Czebner.

Michel Hinterleitner lapicida feria tertia in vigilia circumcisionis adeptus est iuscivile; dabit balistam».

A jegyzőkönyvek tanúsága szerint itt éltek még: Nicolaus moler 1394—1405; Cherubin moler 1460—68; özvegye Jerubin molerynn 1472; Peter moler v. Petrus pictor 1462—76; Stefan staynmecz 1467—76; meyster Mates der moler 1472; Melchior v. Malchiar steynmetcz 1472—76: Jacob moler v. Jacobus pictor 1474—76; Demetrius moler vagy pictor 1474—76; Georgius czimmerman 1474; Nicolaus pictor 1474; Cristoff steynmecz 1475; Jurg steynnecz 1475; Michel molerin 1475; Hans steynmecz 1475—76; Mertn steynmecz 1476; Mertn mawrer 1476; Wendel steynmecz 1476; Ambroius moler 1501—1516; Simon moler 1502—1514; Ambrosius mawrer 1504.

Kassán 1895. január havában. *ifj. Kemény Lajos.*

* *Iudiciale.* U. o.

** Arch. Ért. 1893. 67. lap.

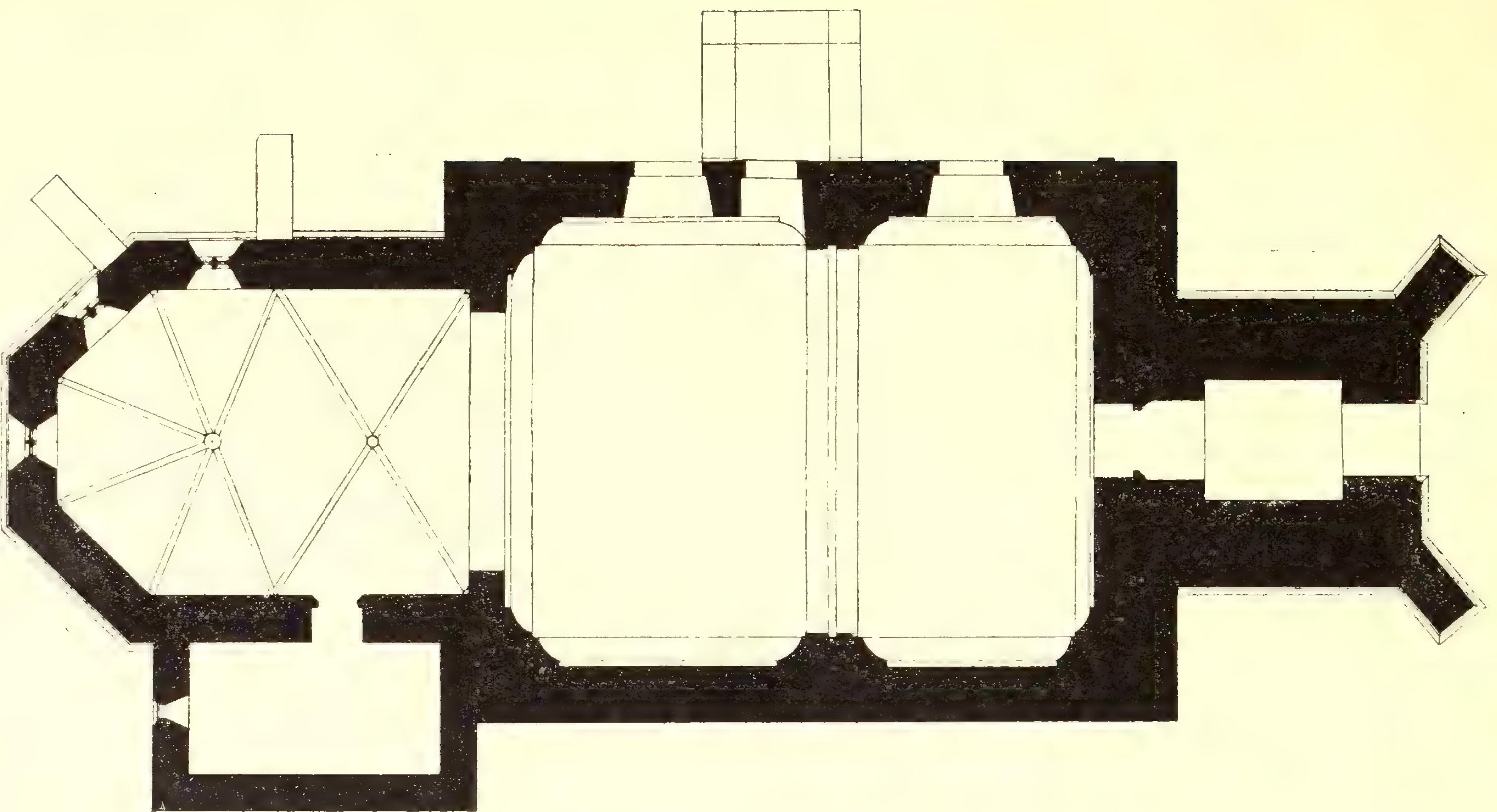
KÖZÉPKORI FALKÉPEK GÖMÖRMEGYÉBEN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Ezen, már csak nagy tömegüknél fogva is igen érdekes falképek felfedezése különböző időben történt. A geczelfalvi képekről tudomása van már Miskowszkynak a hetvenes években, s Romer is felemlíti őket 1874-ben megjelent munkájában, bár még akkor mindannyi mészréteg alatt volt. Az elmúlt év tavaszán az immár nagy számban napfényre került falképek felvételére engem küldött ki a műemlékek orsz. bizottsága. Hárskuton már Romer keresett falképeket egy múlt századbeli feljegyzésre támaszkodva, de eredménytelenül. A templom jelenlegi plébánosa szerencsésebb volt, s megmentett egy jelenetet a restauratió alkalmával. Néhány év előtt fedettek fel a rima-brézói templom kis szentélyének képei, s az orsz. bizottság figyelmét magukra vonva, ennek megbízásából Huszka József és Müller István Brézón jártak, sőt Müller a templom stilszerü restauratiójához terveket is készített, melyek azonban nem vitettek ki. Ochtina képei az odavaló lelkész érdeklődésének köszönik, hogy (részben) napfényre kerültek ; Hisnyón a tanító fedte fel őket. Kiette, Kraszkó és Rima-Bánya templomainak falképeire a múlt év őszén a műszerető brézói lelkész hívta fel fiegyelmemet s kalauzolt nagy szivességgel a jóformán csak gyalog megjárható utakon.

Sajnos, hogy ezen — kettő kivételével protestáns — templomok történelmére vonatkozó adatok csaknem teljesen hiányoznak, úgy, hogy az építés korának meghatározásánál teljesen az építészeti formákra vagyunk utalva ; a formák pedig e kis falusi egyházak legtöbbjénél kezdetlegesek, hogy úgy mondjuk, falusiasak a nagyobb egyházak fejlett tagozásához képest. A támak hiányoznak, a gerinczek profilja nélkülözi a görbe vonalakat, tagozott gyámkő és ablakmérmű is kevés helyen van. A festőművésznek neve sem került eddig napfényre, bár nem lehetetlen, hogy a képeket takaró mészrétegek teljes eltávolításával rá akadunk. A képek között rokonság van, mire a legközvetlenebb. magyarázat, az említett helységek közeli fekvése egymáshoz. A Rima-Murány, Sajó és Csetnek folyók völgyében vannak e falvak, a mely völgyek mindannyian több-kevesebb eltéréssel észak-déli irányban nyúlnak. Legnyugatibb a Rima völgye, a melyben Rima-Brézó, Kiette, Kraszkó és Rimabánya szorosan egymás mellett, összesen alig huszonöt négyzetkilométernyi területen feküsznek. A következő párhuzamos völgy kelet felé a Balog völgye, melyben ugyan nem voltam, de Rima-Brézó lelkészének állítása szerint e völgyben Derencsény temploma szintén falképeket tartalmaz. Áthaladva a Murány völgyén, a hol Hisnyó-t találjuk, a Csetnek folyó völgye következik Ochtina és Geczelfalva községekkel. Legkeletibb végre Hárskut, a Sajó-völgy egyik kiszélesedésében.

Geczelfalvi egyházzal kezdem, mint a mely nagyságra a legjelentékenyebb. A templom középkori történelméről nem tudni semmit. Hogy a község a templom építésének idejében elég jelentékeny lehetett, abból sejthető, hogy az épület méretei legnagyobbak azok között, melyeket ismertetni szándékozom. A lakos-

1 ábra

A GECZELFALVI TEMPLOM ALAPRAJZA.

ság nyelve német lehetett, legalább ezt bizonyítják a dűlők német nevei, (Katzenwinkel, Reitschul, Sprung) és bányászattal foglalkozott, mert a község határában több kimerült bánya van. Ha egy külső dologból itélni lehet, a község alighanem már a XV. században igen elszegényedett, mert az e korból származó stallumok silány, olcsó munkája éppen nem illik a régebbi gazdag festéshez. A stallumok festetlen fenyőfából valók s patron segítségével fekete diszítés van rájuk festve a kései csúcsíves ornamentika idomaival. Most a község lakossága tót, s bányászattal nem foglalkozik. A templomot kőfal keríti, a melynek bizonyára védelmi czélja volt. Ifj. Kemény Lajos az «Arch. Értesítő» múlt évi 4. számában jelzi, hogy ily falakat gyakran a csehek építettek a felvidéken a templomok körül. E feltevést templomunkra nézve is elfogadhatjuk. A templom testéből (lásd az alaprajzot) csak a torony és a szentély középkori eredetű ; a hajó, melyet egykor vízszintes mennyezet fedhetett, most múlt századbeli kupolaboltot visel, talán a megerősített középkori falakon. A torony a nyugoti oldalon a templom hossztengelyébe illeszkedik. 1. sz. Alól négyszögü, a négyzet két szabad sarkán kiugró támmal, feljebb azonban nyolczszögbe megy át és pedig igen ügyetlenül, a mennyiben a négyzet nyugoti két sarka már a földszinti osztály felett van nyolczszöggé alakítva, míg a hajóval érintkező rész csak a hajó nyeregtetője felett törik meg, s alakúl nyolczszögüvé. Ilyen formán azt a hatást kelti, mintha egy csonka négyzetes tornyot alakítottak volna nyolczszögüvé. Mivel azonban az alsó rész tagozása stylbeli különbségeket nem mutat a felsővel szemben, nem lehet feltételezni, hogy két részletben épült volna ; e forma bizonyára ügyetlenség eredménye. A nyolczszögü rész három osztályból áll, melyek egyszerü párkánynyal vannak elválasztva. A párkány alakja olyan, mint a minő a topuszkói (tehát legrégibb magyarországi) csúcsíves templomon előfordúl t. i. egyszerü kajács- és homorú tagból áll. Ez a párkányszabás kizárólagos a szentély, támakon is. A torony ajtaja — egykor a főajtó — egyenes zárású, a torony egyik ablakában egyszerű mérmű van. A szentély a szabályos nyolczszög három oldalával záródik, s azt a hatást kelti, hogy egykor alacsonyabb volt, majd később egy valamivel vékonyabb falrészt ráépítve magasították. A különbség a régi vastagabb és ujabb vékonyabb rész között csúcsíves domborodás formájában látszik belül. Ablak — az időjárásra való tekintettel — az északi oldalon hiányzik, csak a keleti és déli oldalon van vágva összesen három. Az ablaknyilás kifelé és befelé tágúl, a béllet tagozatlan ; a mérmű egyszerü alakítású lóher és körsegmentum formákból. A boltozott szentélynek eredetileg támai nem voltak; utóbb (de még a középkorban) építettek hozzá kettőt, úgy, hogy a kövek nincsenek is bekötve a falba. A támak különben rosz helyen állanak (alaprajz).

Belől a szentély egy hosszúkás négyszögü és egy sokszögü osztálylyal van boltozva. A gyámkő több helyen hiányzik a gerincz eredeténél, némelyik gerincztő alatt pedig lefelé fordított csonka kúp szerepel gyámkő gyanánt, igen ügyetlenül. A szentélyt a hajótól elválasztó diadalív jóval alacsonyabb a szentély boltozatánál, bizonyára a hajó egykori vízszintes mennyezetére való tekintettel.

A templom szentélye — beleértve a boltsüvegeket és az ablakbélleteket is — teljesen falképekkel van borítva s kevés kivétellel megszabadítva a százados mészrétegtől. Alól, egész 1·7 méter magasságig a falat ornamentális dísz

fedi s ez öv mintegy lábazatúl szolgál a felette levő festményeknek. E rész díszét nyolczszögü mezők egymás feletti két sora képezi, felváltva kék, aranysárga és mély vörös színekkel. A mezők egy kisebb kört s ebben nyolczágú csillag-idomot tartalmaznak. Az oldalfalak festett mezőit apró-, hálós mintájú diszített szalagok választják el egymástól. A dísz kivágott papir (patron) segítségével van festve.

Az oldalfalakon a képek három sora van egymás felett s a festmények egy összefüggő sorozatot képeznek, az üdvözítő születését, életét és halálát adva elő. Természetes azonban, hogy a képek egymásutáni elhelyezésére nemcsak a chronologiai sorrend, hanem a mezők alakja és nagysága is befolyással volt. Legelsőnek az angyali üdvözlet vehető, mely a meglehetősen alacsony diadalív csúcsives mezejére van festve. Itt kezdődik a sorozat. A csúcsives mező egyik oldalában térdel Mária, mellén keresztbe tett kezekkel, előtte kis asztal nyitott könyvvel ; az angyal baloldalt féltérdre ereszkedve üdvözli őt felemelt jobb-kézzel, míg baljában szalagot tart, melyre az angyali üdvözlet szavai vannak írva minusculákkal. Felettök, a mező csúcsában a felhőből az atyaisten látszik ki féltestével, s míg balkezében a gyermek Jézust nyújtja lefelé, jobbját áldásra emeli. A kis Jézus keze szintén áldásra emelt, előtte a galamb repül Mária felé. Az alakok dicskörösek. Mária arcza az az ájtatos, szende, de egyéniség nélkül való arcz, mely a többi képek nőalakjainál igen sokszor előfordúl, sőt az ifjú férfi arczok is hasonló kifejezésűek. Haja hosszú, aranyszőke, fején kék gyön-gyökből álló diadém van. Köpenye kívül kék, elszórt virágokkal diszítve, bélése sötét vörös. Az angyal is szőke, ruhája vörös, szárnya zöld, barna árnyékolással. Az atyaisten hosszú síma szőke szakállal azon kevés férfi tipusok egyike, melyek a képeken többször megjelennek. A gyermek Jézus rajza gyenge, teste sovány, lábai nagyok. Általában a mező csúcsives alakja megfelelt az ilynemű jelene-teknek, de a compositió még sem oly tömör, mint a többiben.

A sorozat az északi falon folytatódik a legfelső csúcsives mezőkön. A leg-első itt Jézus születése. A mező felső részén, a háttérben egy faoszlopokon álló szellős félszer van, alatta a gyermek Jézus fekszik ökör és szamár feje között. Az előtérben Mária fekszik ébren, nyitott szemekkel, félkarjára támaszkodva. Máriától jobbra József alszik félig ülőhelyzetben, félkarjára és botjára támasz-kodva. Egy az égből leszálló angyal jobbját József fejére teszi, és kelti álmából, míg baljával a gyermekre mutat. A mező jobb sarkában egy ifjú pásztor imád-kozik. Az egészen, de különösen Mária alakján igen öntudatos harmonikus alakítás látszik. Az anya fáradt tartása, a redőzetek igen természetesek, úgy szintén az alvó József tartása is. A pásztor hegyes sárga süveget visel, melynek hegye hátra konyúl, továbbá térdig érő vörös ruhát nadrág nélkül ; lábára saru van fűzve, vállán tarisznya lóg.

A jobb felé következő ennél kisebb mező egy kis jelenetet : Mária és Erzsébet találkozását ábrázolja, a mely jelenetnek tulajdonképen meg kellett volna előzni a leirottat. A két álló nőalak egymás jobbját szorongatja s Mária bal kezét Erzsébet vállára teszi. A felfogás rendkívül különös, a mennyiben, az áldott állapotnak megfelelőleg, a magzatok az anyák testébe bele vannak festve, és pedig keresztelő János térdelve, összetett kezekkel, Jézus állva, áldó mozdu-

lattal. Mindazonáltal e kép egyike a legjobbaknak. Erzsébet arczán látszik az öröm igen mérsékelten ábrázolva; a szem tágabbra nyilt, a szájszögletek kissé felfelé, mosolyogva vonúltak. Különösen szépek az aláomló köpeny redői.

A szomszédos csúcsíves mező már a szentélyzárás egyik falán van. Két koronás dicskörös alakot ábrázol, mindkettő szakáltalan, bajusztalan, mindkettő födeles kelyhet tart baljában, s jobb kezeik mutatóújját oly módon tartják, mintha e kehely képezné köztük a beszéd tárgyát. Mindketten térdig érő ruhát viselnek aranyos övvel, lábszáraik vékonyak, czipőjük igen hegyes. A jobboldali fehér béléses palástot is visel; sarkantyúja egyiknek sincs. A jelenet értelmét

3. ábra.

megfejteni nem tudom. Rima-Brézón, a hol ugyancsak megvan két kehelytartó alak, az egyik idős, szakállas és sarkantyút visel. Ott sz. Istvánt és sz. Imrét vélem ábrázoltatni, de e két alak nem lehet az.

A szentélyzárás másik két fala közűl csak az egyikről van a mész részben lefejtve. E kép Máriát ábrázolja, karján a gyermek Jézussal, s mögöttük asszonyfejekkel.

A déli fal képei közül az elsőn a gyermek Jézus látható rózsaszínű ruhában, egy oltár tetején áldó helyzetben. Mellette baloldalt az anya áll, veres béléses kék köpenyben, s gyengéd mozdulattal óvja a leeséstől; a másik oldalon egy öreg, dicskörös rózsaszín ruhás alak — talán Simeon — fogja a gyermeket. Ez a szimmetrikus elrendezésü jelenet igen szép; az álló gyermeket óvó mozdulatok nagyon természetesek mindkét alaknál.

3. ábra

Ettől jobbra van a geczeli képeknek talán legharmonikusabbja: Mária megkoronázása (2. ábra). Sorrendre ugyan nem ide való lett volna, de nagyságra igen illett a keskeny csúcsíves mezőbe. Mária és Jézus egy közös trónon ülnek, Mária fején koronával, kissé lehajtott fővel, és összetett kezekkel; Jézus féloldalt feléje hajol s felemelt jobbjával áldólag érinti meg a koronát; jobbjában liliom végü pálczát tart. Az egészben megvan az őszinte érzés és harmonia, nem csak a tartalom előadásában, hanem még a draperia rajzában is.

A középső festménysor az északi falon az úrvacsorával kezdődik (ábra). Az asztal mögött középen ül Jézus, kétoldalt tőle négy-négy apostol, az asztal innenső felén három; János az üdvözítő ölében fekszik. Hogy az előtér alakjainak körvonalai bele ne vágjanak az asztal mögött ülők rajzába, a túloldalon magasan ülnek, míg az előtér három alakja alacsony négyszögü székeken ül, de nem háttal, hanem oldalt. Ily módon minden alak — legalább részben — a szemlélő felé van fordítva. Jézus a szokott merev szimmetrikus helyzetben ül a középen, baljában kenyér, jobbját áldásra emeli. Úgy tetszik, az oltáriszentség megalapítását jelentette ki, s nem az elárultatást, mert a környező arczok inkább áhítatot, mintsem csodálatot fejeznek ki, kivéve talán az előtér alakjait. Judás különben sincs kiemelve a többi közül semmiféle jellel. A Jézussal szomszédos két alak, a kikre leginkább hatott a kijelentés, összeteszik kezeiket, míg a távolabb ülők, a halevő, ivó, kenyérszelő és pohártartó alakok mintha egy pillanatra szünetet tartanának, s az üdvözitőre szegezik tekintetöket. Leghevesebb az előtér középső alakjának mozdúlata. (Judás?)

Az egyes apostolarczok külön-külön mint tipusok nem látszanak megállapitva lenni, de előfordúl itt a festő minden kedvencz férfi arcza. Az üdvözítőtől balra ülő rövid szakállas kopasz arcz Péter lehet, mert a bevonulás jelenetén kulcscsal van ábrázolva. Hasonló hozzá az előtér bal alakja. Az üdvözítőtől jobbra ülő alak arcza e jelenetben még kétszer előfordúl (a jobb szélső és a bal utolsóelöttinél) s azért nem mondható az egy apostol tipikus ábrázolásának. Egy harmadik változata a szakállas arczoknak az előtér két jobb alakjának arcza, gyér szakállal és bajuszszal. A többi öt apostol arcza nőies, hasonlítanak egymáshoz egyéni vonások nélkül. A mozdulatok e képen sokkal szögletesebbek, a redők sokkal merevebbek, mint a többi kisebb compositiókon. A haj minden alaknál — kivéve a kopasz Pétert — hosszan símán omlik le kétoldalt, egy középső hajfürt azonban a homlokról egyenesen hátra van fésülve. Az asztal abroszán varrott szalagdísz van; az ételeket talpazatos tányérban levő halak, s ezen kívül zsemlye- és perecz-alakú kenyerek képezik.

Az északi falon van még egy jelenet: Jézus az olajfák hegyén. Az üdvözítő durva sziklák között térden állva imádkozik, előtte kehely, felette, a felhőből fél testtel kinyúlva, az áldó atyaisten jelenik meg. Jézus mellett két oldalt két apostol fekszik a sziklákon; jobbra a kopasz göndör szakállas Péter, balra egy ifjú arczú. A barna sziklákra gyéren néhány szál zöld fű, hátúl egy oromra pedig pálma van festve néhány széthajló nehéz zöld levéllel, nem éppen természethűen. A szentély három zárófala közül az egyiket egészen a Golgotha nagy jelenete foglalja el s e jelenet felső része felnyúlik alulról a középső festménysorba.

A másik két fal csak részben van lekaparva. A középsőn dicskör nélkül való alakok, köztük sodronyinges vitézek tanácskoznak.

A déli fal keleti végén a mezőt ablak töri át, melynek béllete azonban mint mező fel van használva. Az ablak baloldalán, igen megrongált állapotban, az üdvözítő alakja, mellettte és mögötte sisakos, drótpánczélos és sárga paizsos vitézek látszanak. Az ablak jobb oldalán három alak, talán a három király ül. (4. ábra.) Mind a hárman kezeiket felmutatva, egy irányba mutatnak. A bal alak szőke rövid szakállal és hajjal, lábait keresztbe teszi ; sovány testét feszes sárgás fehér ruha fedi, aranyos díszövvel. A középső szakállas, püspöksüveges alak, sárga ruhában és zöld köpenyben. A harmadik kövér, koronát, sárga ruhát és sötétlila köpenyt visel. A csoport igen jó ; különösen érdekes a hizásnak induló jobb alak jellemző, kissé görnyedt tartása és olajbarna színe.

4. ábra.

A déli falon még egy nagy jelenet van : Jézus bevonulása Jeruzsálembe. Jézus féloldalt ül a szamáron vörös palástban, s jobbját áldásra emeli. Háta mögött az apostolok oly tömött csoportban állanak, hogy teljesen csak Péter és Pál látszik, az egyik kulcscsal, a másik karddal. Néhánynak mögöttük csak arcza, legtöbbnek csak sárga dicsköre látszik. Az üdvözítőt az erődített, tornyos városkapu előtt nép fogadja, zöld szövetet terítve az útra. A nép alakjai azonban csak fél oly nagyságnak, mint Krisztus s teljesen szakál- és bajusztalanok, mint a gyermekek. A torony tetején, egy kinyúló erkélyen, a háztetőn, valamint a háttér pálmáján egy-egy újjongó alak hajlik előre. A compositió — a nehéz tárgygyal nem birván megküzdeni a művész — nem egységes.

A festmények legalsó sora az üdvözítő kínszenvedését és halálát ábrázolja. Megszakad az ábrázolás sora a szentély keleti oldalán, a hova, nagyobb tér hiányában, a tizenkét apostolt festették az ablakok mellé. A sorozat első képe az északi fal baloldalán Jézus ostorozása. Az üdvözítő megfosztva ruháitól egy oszlophoz van kötve, s két oldalról két pribék ostorozza négy ágú hegyes korbácscsal. A pribékek ketteje fekete szakállas, ketteje szakáltalan, rút hegyes orral és csucsorodó szájjal ; karimás hegyes kún süveget és vörös és szürke ruhát viselnek.

A szomszédos kép jobbról Jézus tövissel való megkoronázását ábrázolja (Csak részben maradt fenn.) E mellett van Jézus útja a kereszttel az olajfák hegyére. A keresztvivő Jézus derekát kötéllel kötötték át, ennél fogva vezeti

egy torz arczú, pisze orrú pribék s visszafordúlva fügét mutat az üdvözítőnek Mögötte egy másik, hegyes süvegben, rút előre álló állal, szintén gunyolja őt. E csoport előtt vezetik a két mezitelen latrot, egy nyakukba kötött kötélnél fogva; a csoport után sisakos vitézek jönnek. E három kép mindegyike, de különösen a korbácsolás, igen élénk erőteljes mozdulatok ábrázolását kivánta a művésztől, melyhez ez nem a legjobban értett, azért a mozdulatok szögletesek és ügyetlenek. Azon kivül ez alakokon nagyon feltünik a mezitelen test hiányos, anatomiaellenes ábrázolása, a hosszú sovány törzsek erőteljes csípőcsont nélkül, és különösen a lábak gyenge rajza.

A szentélyzárás bal falát egyetlen jelenet, a Golgotha foglalja el. Középen nagy kereszt emelkedik, rajta az üdvözítő lehajtott fejjel és lehunyt szemekkel. Mellette két oldalt két kisebb kereszt áll, melyeknél azonban a vízszintes ágon felülnyúló rész hiányzik. Rajtuk függnek a latrok oda kötözve s pedig úgy, hogy a kötés felkarjukra van illesztve, közel a vállhoz; a lábak az egyiknél keresztbe vannak kötve, a másiknál hátra feszítve. Úgy a kezek, mint a lábak be vannak vagdalva, s a szemek bekötve. A latrok tartása, minden erőszakolt helyzetük mellett is igen erőteljes és hatásos ellentétet képez a nyugodtan függő Jézushoz képest. A megtért lator lelkét gyermek képében egy leszálló angyal viszi el, míg a másiknak száján kibúvó lelkét az ördög ragadja el. A kép alsó részén (5. ábra) a szőke hajú János áll a jobb lator keresztje alatt, kezére hajtott fejjel, baljában könyvet tartva; mellette egy pánczélos vitéz megindúltan mutat fel a keresztre. A jelenet baloldalán két szent asszony támogatja a roskadozó Máriát, míg egy másik a keresztet öleli át. Bár az arczok elég kifejezéstelenek s szemeit még az ájuldozó Mária sem hunyja le, a mozdulatok igen kifejezők pl. Máriáé, kinek karjai tehetetlenűl esnek le, de különösen, a Máriát támogató bal asszonyé, a kinek mozdulatán odaadó részvét látszik. Jó a női ruhák redőzetének rajza is.

Dél felé az ablakok közti mezőkön és az ablakbélleteken a tizenkét apostol van megfestve. Az alakok jók, mivel művészünk nyugodt ruhás alakokat festett legjobban. (Még részben mészréteg alatt vannak.)

A déli fal két jelenete fejezi be a sorozatot: Jézus levétele a keresztről, és Jézus sírbatétele. A létrán álló arimateai József által szabaddá tett test Mária karjaiba hull, a ki azt két karjával erősen átfogja és arczával fogja fel a lehanyatló fejet. Balra az egyik asszony két kezét feje felett összekulcsolva tördeli, jobbra János áll oly helyzetben, mint a Golgothán. Ebben is, mint az előbbi képnél, a mozdulatokban nyilvánúl sok érzés. Legmozgalmasabb a sírbatétel. Két férfi lábánál és vállánál fogva most bocsátja le a testet, Mária fia arczára borúl, balra egy szent asszony kezeit feje felett összekulcsolja, jobbra János megadásra mutató arczczal imádkozik, hátul pedig mindezek felett egy asszony heves mozdulattal kitárja kezeit. A jelenet igen élénk, az alakok silhouette-je nagyon változatos s e mellett — daczára a gyarló rajznak — az egészben öszinte érzés nyilvánúl.

A boltozat egyes süvegei mint külön mezők vannak kitöltve. A keresztbolt osztálysüvegére van festve az evangelisták jelképes állati ábrázolása a szárnyas bika, az oroszlán és a sas. Az állatok körmeik között irásos szalagot tarta-

nak, melyre nevük van festve minuscula betükkel. Érdekes, hogy ez alakok a szárnyak és szalagok felhasználásával mily jól vannak beleillesztve a megnyúlt háromszögü mezőkbe. A felfogás és a színezés igen erőteljes, az erős sárga színek hatásosan válnak ki a sötétkék alapból. A többi boltsüvegen püspöksüveges és tiarás egyházi írók, továbbá próféták vannak ábrázolva. (Még nincsenek mind lefejtve.) Trónon ülnek, előttük nyitott könyv, egyik oldalról angyal ereszkedik le hozzájuk írásos szalaggal. Mindezek igen jó motivumok a mezők betöltésére. A szentélyzárás felett lévő igen keskeny mezőkben csak egyes angyalalakok vannak. A festményes mezők sehol sem terjednek a gerinczig, hanem egy díszí-

5. ábra.

tett szalagkerettel is birnak a gerinczen kívül. Néhány női szent alakja is napfényre került a diadalív alsó és oldalsó felületén, a többi között sz. Katalin a kerékkel.

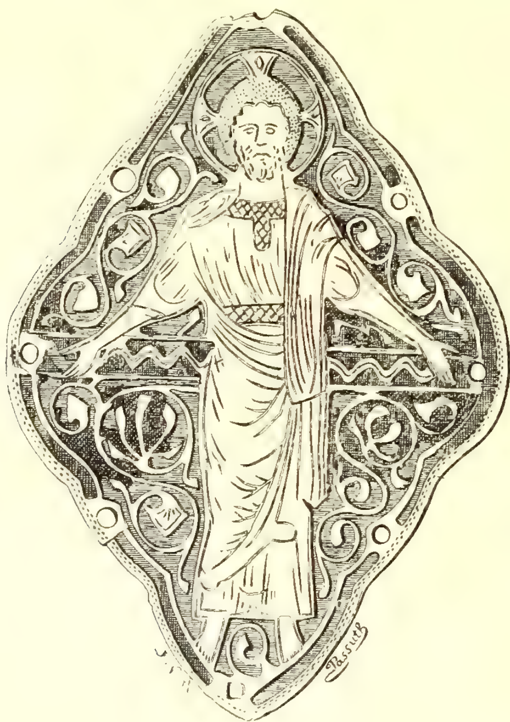
A képek korát, ruhákból és a fegyverzetből itélve, a XIV. század második felére teszem. E festményeken a felfogás, a tipusok, a kezelés igen jellemzők, s mivel más gömöri templomok falképein is előfordulnak, valósággal egy iskola jellemző sajátságainak minősíthetők. Említést tettem a művész kedvencz férfi tipusairól, melyektől csak a gonoszok torz arczának ábrázolásánál tér el. A Krisztus-arcz hosszukás szabású gyér bajuszszal, hegyes barna szakállal, mely alól kitünik az áll gömbölyödése, még a bizanczi Krisztus-tipusokra emlékeztet. Feltünő, hogy az arczok csaknem kivétel nélkül oly helyzetben vannak, mely az en face helyzetből 30—40 foknyi elforditással származtatható; e helyzet

ábrázolása aztán mesterségszerüleg be van gyakorolva. Az egyik szemöldök, az orr körvonala és az egyik orrczimpa ilyenformán egy összefüggő vonalat képez, mely kevés változtatással minden arcznál ugyanaz. A másik orrczimpa, valamint az orrlik hiányzik. A szemek nagy felső héjakkal birnak; a szájvonala kevés eltéréssel mindenütt egyenes, az alsó és felső ajkak körvonalai azonban, bár igen gyengén meg vannak rajzolva. Érdekes a fülek félénk, kicsi és hibás alakú rajza. A domborításhoz szükséges szürke féltónus az arczokon kevés helyen van meg, a mezitelen testről azonban nem hiányzik. Leggyengébb a kezek és lábak rajza; ezekben az újjak minden csont és izület nélkül valók.

Általában úgy a rajz, mint a rendkivül könnyed technika nagy hatásra vannak számítva, a részletek elhanyagolásával. Az arczok megfestésénél az eljárás az volt, hogy az egyszerü helyi tónusba az arczrészek körvonalait belerajzolták meleg barna vonalakkal.*

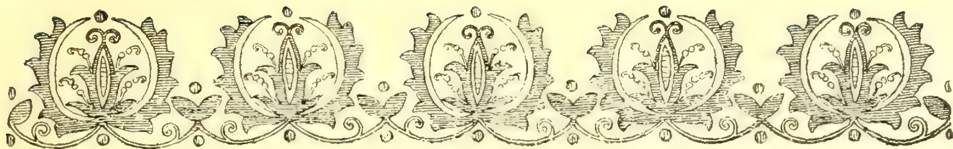
Gróh István.

* A konturvonalaknak tehát nagy szerepük van, a mely módszer aunyira jó, hogy a frescofestésnél még ma is dívik.

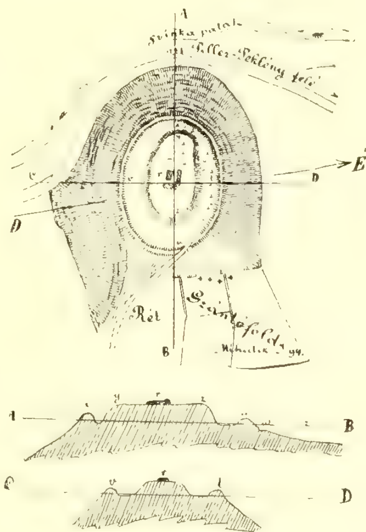
A MEGDICSŐÜLT CHRISTUS.

XIV. századi zománczos rézlap a n. muzeumban, (megközelítőleg 2/3 nagys.)

LEVELEZÉS.

I. MIHALIK JÓZSEF AZ ABOSI FÖLDVÁRRÓL. Abos sárosmegyei község határában, ott, hol a *Svinka* nevű patak a kassa-eperjesi vasútvonalat áttöri, kelet-nyugati irányban, majdnem párhuzamosan a Hernád völgyével, húzódik egy szűk völgy, melyben az Abosról kiinduló szekérút *Piller-Peklén* községbe visz. A völgyben, valami félórányi járásra Abostól, emelkedik egy kúpalakú, relatív mintegy 120 méternyi magas hegy, melynek keleti lejtőjén még létezik valami erdőmaradék s az idevaló nép ezt «*Farszka*» néven nevezi. A hegy egyébként teljesen kopasz, mert az erdőt letarolták róla s éppen ezen körülménynél fogva derült ki, hogy az tulajdonképen egy igen jól fentartott præhistorikus földvár, melynek ritka épségben fönmaradt bevágásait és sánczait az Eperjes felé robogó vonat kocsijának ablakából látva, már messziről konstatálhatja a szakértő, hogy itt azon őskori véderőművek egyikével van dolga, melyek felvidékünkön oly gyakoriak.

AZ ABOSI FÖLDVÁR.

Engem is egy ily utazásom alatt szerzett s távolról nyert szemléleti benyomás vezetett arra, hogy alkalom adtán e helyet fölkeressem s a helyszinen nyerendő tapasztalataimat esetleg közzétegyem. A múlt év nyarán meglátogattam e helyet s a távolról nyert sejtést megvalósúlva láttam, mert a mint a hegyet rövid félóra alatt megmásztam, az őskori földvár csakugyan lábaim előtt terült el.

Szerkezetéről elég tájékozást nyújt a mellékelt rajz, egyéb körülményeiről tehát csak a következőket tartom szükségesnek elmondani.

A hegy, mely az erőművet viseli ormán, a Piller-Peklén község felé húzódó völgyet bal felől határoló hegyláncznak egyik beugró ormát képezi, legmagasabb pontja alatt, melyen a földvár fekszik, a hegygerinczhez kapcsolódó részével — a nyereggel — menedékesen esve, egyéb oldalaival pedig oly meredeken lejtősödve, hogy annak megostromlása a legnagyobb nehézségek mellett

volna eszközölhető. Az út a nyergen vezetett be a földvárba s annak kelet felé néző sánczát vágja át. Elrendezése strategia-ellenes, mert nem követi azon, már a legrégibb időkben divó elvet, hogy a felvonulásnál az erődítés felé a védelmezetlen jobb oldal essék.

Az orom kerülékalakú földsánczczal van körítve, mely némely pontján még ma is két, két és fél méter magas és minden részében kitűnően van fentartva. A földsánczon belül találjuk az erődítmény központi részét, mely 3—4 méternyire emelkedik a sáncz nivója fölé, úgy, hogy ez magas fekvésénél fogva, a védelmi erőművet egész terjedelmében dominálja.

A külső körsáncz kerülete 330 lépés, tehát — lépését 50 czentiméternek számítva (a helyszinen tenyésző bozót s egyéb akadályok miatt a normális 75 cm. itt nem számítható), a kerület 165 méter. Az ellipszis nagyobb tengelyére (60 lépés) 30 métert, a kisebbikre (45 lépés) 22·5 métert számítva, kiderül, hogy a földvár felszíne 530 m² terjedelmű s így ostrom esetén, minden méternégyzetre 2 embert számítva, az erődítményben 1060 ember férhetett el.

Valószínű, hogy a maga idejében a külső körsáncz paliszádokkal volt megerősítve, a belső tér kerülete pedig sövénynyel védelmezve.

Ezen utóbbi téren ma egy malterral készített s durva kövekből összerakott épületnek alapfalait is észleltem. Ennek helyét az erődítmény központ részébe feketével berajzolt részek jelölik. Természetes, hogy ezen alapfalak sokkal fiatalabbak az erődítmény keletkezésének idejénél s valószínűleg valamely középkori kisebb rablófészekhez tartozó épületnek maradványait képezik.

Az erődítmény teljesen érintetlen lévén s mert ez alkalommal ásatáshoz felkészülve nem valék, magában az erődítményben legkisebb emléket sem találtam, mely annak keletkezésére világot vetett, vagy annak helyét az idők századaiban meghatározta volna. A hegy lejtősebb részén azonban, ott, hol az egykori út a Svinka patak felől a várba felkanyarodott, s a hol a hegygerincz teknőszerűen meghajol s fekvésénél fogva védve van az északi, keleti s nyugati szelek ellen, ott a burgonyaföldek hányásaiban, az ekenyomokon s a kapavágások helyein több edénytöredéket szedtem össze azon agyaggyurmából készítve, melynek durva szemcséi, s maga a vastag töredék is, az u. n. præhistorikus korbeli cserép sajátosságát árulják el. Ezen töredékek 1—1·5 cm. vastagok s mind igen nagy edényekhez tartozók voltak. Diszítés egyiken sem fordúlt elő, de mindannyia jól s vörösre volt kiégetve.

Az abosi földvár a régészeti irodalomba mindez ideig nem volt bevezetve s most, midőn ezt megteszem, nem hagyhatom említetlenűl, hogy maga Abos község mint lelőhely már ismeretes hazai bronzkori lelőhelyeink statisztikájában, mert itt találtatott azon bronz kocsikerék, mely jelenleg eredetiben a liverpooli múzeumban őriztetik. Ennek rajzát Hampel: «*A bronzkor emlékei Magyarhonban*», czímű munkája LIX. lapján 1. szám alatt közli is.

Sajnos, hogy a lelőhely s a lelet körülményei közelebbről ismeretlenek, vagy legalább előttem azok, mert talán összefüggésbe lehetne hozni e leletet a földvárral s így érdekes következtetéseket lehetne levonni e præhistorikus földvárra nézve, melynek felásása azért is érdekesnek ígérkezik, mert præhistorikus leleteken kivül középkori emlékek felfedezésére is nyújt kilátást.

Egyébként Sárosvármegyének ezen területe, értem Abos község vidékét, méltó volna bővebb és alaposabb tanúlmányozásra is, mert egyes, a præhistorikus előtt azonnal feltűnő, pontjainak elnevezése azon gyanút költi fel, hogy az itteni «*Hradek*» és «*Strázs*» elnevezés alatt ismeretes hegytetők szintén præhistorikus erődítményeket viselnek magukon s hogy azok az imént leírt abosi földvárral, melylyel optikailag is összefüggnek, szervesen összetartoznak s a præhistorikus kor strategiájában együttesen szerepeltek.

A «Hradek» kúpalakú hegy egész testével ott helyezkedik el, a hol a Hernád völgyét körítő hegylánczok a folyót a legszűkebb területre szorítják össze s így igen alkalmas szerepe lehetett a völgyön felfelé haladó útvonal megvédelmezésében, vagy elzárásában. A «Strázs» ezzel szemben fekszik s kiegészítő társa lehetett az előbbinek e szerepében, egyszersmint jelző állomásúl szolgálhatott a mélyebben s hátúl fekvő abosi földvár örségének, mely ismét tovább a megyébe hehúzódó erődítményekkel állott összeköttetésben s így ezek mintegy lánczszemeit képezték azon præhistorikus erődítési rendszernek, melynek következő pontjai ezentúl lennének felfedezendők első sorban Abos legközelebbí vidékén, de a melyek közül már egy távolabbra esőt, a *kriványi Hradeket*, az «*Arch Értesítő*» 1893. évfolyamában ismertettem meg a szakközönséggel.

Kassa, 1895 jan. *Mihalik József.*

II. LEHÓCZKY TIVADAR VASKORI LELETRŐL A MUNKÁCS MELLETTI GALLIS-HEGYEN. Munkács várostól északnak fekszik az úgynevezett *Lovácska szőlőhegy*, melynek déli oldala szerfelett meredek; teteje helyenkint még most is cserjével benőtt s a művelés alá vett részletek trachitkövet törmelékével borított. A hegy háromszáz méter magas és jó hat kilométer hosszúságú, nyugoti kanyarulata, mely *Gallis* nevet visel és 201 méter magas, már a klaczanói határba nyúlván be. Mint már előbb* felemlítém, a Gallishegy tájékán s különösen annak közepén, oly telepek, földalatti gunyhók nyomai tűntek fel, melyekben számos *vas tárgyak*, úgymint sarlók, kaszák, tokosvésők, zablák, kések, karikák s egyéb készítmények találtattak. Ez idén, márczius 24-kén földforgatás közben Nedeczey János birtokos szőlőjében, a meredek szőlőhegy közepe táján ismét egy csomóban harminczkét darabból álló *vasmű-készlet* került elő, mely tárgyak teljesen azonosak azokkal, melyek a Gallishegyen Merényi János és a Lovácska északkeleti végén Erdei Károly szőlőjében kerültek napfényre s melyeket az Arch. Ért. VI. kötete 345—347. lapjain leírtam. Mely korból származhatnak e vas tárgyak, biztosan meg nem határozható; a *Gallishegyen*, éppen úgy a hegy közepe táján, elásva kőlapok közt találtatott férfi csontváz mellett egy csomó barbárkori ezüstérem Nagy Sándor és Fülöp korából, mi a Krisztus előtti negyedik századra mutatna; de vajjon összefügg-e ez az itt előfordulni szokott vas leletekkel, egész bizonyossággal nem állíthatni, mert együttesen nem fordul elő. Az Erdei-féle vas lelettől csekély távolságban találtatott szintén egy *barbárkori* ezüstérem, melyet az 1869. Arch. Értesítő I. kötete

* Arch. Ért. 1868–69, 1886 VI. köt

195. lapján rajzban is bemutattam; a mint hogy bőven találtatnak a leletek helyén cserepek és *kézi-malomkövek* is, melyek arra engednek következtetést, hogy azonkori emberek itt huzamosb ideig tanyáztak.

De ha ismét tekintetbe veszszük a vas tárgyak s müszerek idomait, a lándzsákul is használható kaszákat és sarlókat, melyek vastag rudhoz voltak szögezve, a rövidnyelű erős késeket, tokos vésőket s azt, hogy a tárgyak közt egy súlyos, *fonott vaskorbács*(?), egy piczi nyélbevaló kalapács, horgos pánt és összehajtott abroncsok is voltak, a kornak meghatározása kétségessé válik.

A tavaszkor feltűnt lelet után azonnal kimentem a hely színére s napszámosokkal körülásattam, de egy lándzsa-rúdnak alsó végére való hegyes toknál s ajtótöredékeknél egyébre nem akadtam; de találtam mégis egy grafitos és más színű agyagedények töredékeit, melyek egyikén dudor képezte az edény fülét s azt, hogy a hetvenöt cm.-nyi mélységű lelethelyen csupán némi szén és égés nyoma látszott a puszta földben.

Az innen kikerült vas tárgyak következők: I. *Kések.* 1. Egy lapos, végén csonka, egyélű kés, melynek hossza 29½ cm. Apró nyele, melynek vége 2 cm.-nyi karikában végződik, 8 cm hosszú és 1½ cm. széles s fél cm. vastag; a penge a nyélnél 4 cm.-nyire kiszélesedik s a végén 2½ cm.-nyire keskenyedik. 2. Egy másik szintén egyélű kés, 38 cm. hosszú, ebből esik az 1½ cm. vastag és két cm.-nyi gömbben végződő vékony nyélre 6 cm., pengéje a nyélnél 5½ cm. széles s így folyton egy cm.-ig keskenyedik; a kés háta a nyélnél 1¼ cm. vastag és nyom 56 decigrammot. 3. Egy kis kés, 14½ cm. hosszú, a nyélnél 1¼ cm. s a kissé kifelé hajló hegyek végén fél cm. széles; nyele 4½ cm. hosszú hegyes, fanyélbe lehetett illesztve. 4. Egy kétélű tőr, végén csonka, 14 cm. hosszú, 1½—2 cm. széles, és 4½ cm.-nyi hosszú hegyes nyele szintén fába lehetett téve. 5. Egy egyélű, 10½ cm. hosszú, ½—2 cm. széles késpengének felső része. II. *Sarlók, kaszák.* 1. Egy 29 cm. hosszú, félkörű s visszahajlott végű kasza 2½—3 cm. széles; nyele végén 1½ cm. széles hegyes dudor van és egy 2 cm.-nyi hosszú *szöggel* volt a nyélhez erősítve, mely rajta maradt. 2. Egy másik ugyanoly idomú és hosszúságú s 3 cm. szélességű kasza, hegyes véggel; nyelének kihajló dudora 2 cm. terjedelmű. 3. Egy 28 cm. hosszú, csonka végű 2½—3 cm. széles kasza, nyelén egy 1½ cm. hosszú és 2 cm. széles lapos fejű kög van. 4. Egy 25 cm. hosszú, 1½—2½ cm. széles, csonka végű, sarló, nyelén egy 1½ cm.-nyi szöggel. 5. Egy 22 cm. hosszú, csonkavégű, 1½—2½ cm. széles *sarló*, nyeléből kiáll egy 2 cm.-nyi léczszög, melynek keskeny feje 1¼ cm.-nyi 6. Egy 17 cm. hosszú, 1—2 cm. széles, csonka végű sarló. III. *Tokos vésők.* 1. Egy 15 cm. hosszú, fent a 3½—4 cm. terjedelmű hossznégyközű tokkal ellátott nyílásnál 5½ cm. nagyságú fejszealakú *véső*, melynek alsó éles vége 9 cm. széles; nyom 1.41 kilogrammot. 2. Egy az ilynemű bronztokos vésőkhöz teljesen hasonló 10 cm. hosszú, fent 1½—2½ cm. terjedelmű tokkal ellátott, 5½ cm. vastagságú véső, melynek alsó félkörű éles vége 7 cm. széles, súlya 28 dekagramm. IV. *Ásók.* 1. Egy 14 cm. hosszú lapos *ásó*, fent a 8 cm.-nyire behajtott nyílt toknál 5 cm. széles és 2 cm. vastagságú. 2. Egy másik hasonló *ásó* csonka véggel 11 cm. hosszú, félig behajtott tokja 6 cm. hosszú és 3 cm. széles és 2½ cm. vastag. V. *Különféle tárgyak.* 1. Egy *lándzsa-szerű véső*, mely 32 cm. hosszú,

ebből esik a tokos nyélre 7 cm., mely hengeralakú és 3 cm. átméretű, ebben van az $1^{1}/_{2}$ cm.-nyi lyuk a nyél befogadására ; a véső többi része a nyélnél 2 cm. széles és az élig folyvást vékonyodik, lévén alsó lapos és alsó vége $1^{1}/_{3}$ cm.-nyi széles. 2. Egy horogszerű tárgy lapos lemezből ; 19 cm. hosszú, ebből esik a nyélre $12^{1}/_{2}$ cm., melynek felső részét képezi egy $6^{1}/_{2}$ cm. hosszú és öt milliméternyi vastag, horogszerűen félkörű és hegyes éles kés. 3. Egy valószínűen a kasza vagy lándzsa nélkül használt rúd alsó végére illesztett hegyes vastok, mely 18 cm. hosszú és fent az üregnél $3^{1}/_{2}$ cm. átméretű. 4. Egy hasonló rúdtok $16^{1}/_{2}$ cm. hosszú és 5. Egy harmadik, mely $15^{1}/_{2}$ cm. hosszú és 3 cm. átméretű a felső nyílásnál. 6. Egy *szög-alakú hegyes húzó eszköz*, mely 32 cm. hosszú, alsó-része, mely 8 cm. hosszú és $^{1}/_{2}$—1 cm. vastag és hegyes, nyélbe lehetett ütve, míg a másik része a hegyéig vékonyodik. 7. Hasonló szúró eszköz, 25 cm. hosszú és egy cm. vastag, így a végeig keskenyedik. 8. A harmadik hasonló eszköz 22 cm. hosszú ; 9. a 4-ik, 5-ik és 6-ik 18 cm. hosszú, közepén fél cm. vastag s innen mindkét vége felé hegyesedik. 10. végre a hetedik hasonló szúró szögszerű műszer csak tiz cm. hosszú. 11. Egy kis ügyes *kalapácsfej*, mely 9 cm. hosszú és *kihajló közepén* 2 cm. széles és $1^{1}/_{4}$ cm. vastag, hol egy 2 cm. hosszú és fél cm. széles nyéllyuka is van. 12. Egy kötél-szerűleg font vas korbács (?), mely 28 cm. hosszú, fent van egy 3 cm. átméretű karikája, melyen alúl a fonadék 2 cm. széles és egy cm. vastag s így a csonka végeig $1^{1}/_{2}$ cm.-ig vékonyodik. 13. Egy, valamely edény vagy puzdrához való, karikával ellátott *pánt*, mely 41 cm. hosszú, $1^{1}/_{2}$ cm. széles és fél cm. vastag, felső végén van egy mozgó 3 cm. átméretű sodronykarikája, mely fél cm. vastagságú ; a pánt alja ⌐| négyszögletre behajtott része, 5 cm. széles és 4 cm. magas. 14. Egy 8 cm. széles és 10 cm. hosszú vas lemezből készült szalagszerű dísz, mely félkört képez s közepén kiálló gerinczczel ékített, míg az egyik végén egy kis lyuk látszik. Vagy karpereczül vagy paizstartóul szolgált. 15. Egy hétrétegű, egymásra hajlított, 4 cm. széles és fél cm. vastagságú *vas ráf*, melynek hossza 33 cm. s így kinyujtott állapotban mintegy 211 cm. hosszúságú lehetett.

Ez igen régi vas művek között legkiválóbbak a *tokos vésők*, melyek a bronzkori ilynemű vésőkhöz hasonlók, csakhogy már ezek füllel nem birnak ; továbbá jellegzők a visszahajlott éles véggel ellátott *sarlók és kaszák*, melyeket kétségtelenűl fegyverűl is használtak, mint a pórnép hazánkban a szabadságharcz idején s a szomszéd lengyelek is az 1830-iki és későbbi forradalmaknál sikeresen használták. Vajjon az itt, a lovácskai és Gallishegyen tömegesen előforduló ily szerszámok nem-e az egykor, a magyarok bejövetele előtt itt tanyázott pogánykori *szlávok* maradványai ? kik a csatában elesvén, vagy a győzők elől elmenekülvén, itt hagyák az akkor még fákkal borított hegyeken levő putri-szerű gunyhóikban készleteiket, örlőköveiket s főzőedényeiket, melyek most annyi évszázad után földforgás közben kerűlnek napfényre.

Feltűnő, hogy e tájon csupán ily sajátságos idomú durva kaszák, sarlók rövid vastag egyélű kések, apró vékony nyilak, mely karikában vagy gömbben végződik, melynél fogva a kést az övhöz lehetett kötni, találtatnak, mig Beregmegyében nehány kilóméterrel tovább, az úgynevezett *Hosszúhát* hegy terjedelmes lejtőin, összehajtott kétélű pallosok találtatnak, melyeknek alakja hasonlít

azokéihoz, melyek a Krisztus születése utáni 2. és 3. századból valóknak tartatnak, mig a különféle vonalakkal és grafittal ékitett agyagcserepek, melyek a Gallis- és Lovácska-hegyen is oly súrűn előfordúlnak s melyek a csehországi Haradistye, Hallstatt, Dürnberg, Obláz és Domcsicse mellett találtakhoz hasonlítanak, azon korba soroztatnak, mely Krisztus születése előtt 150. és utána 50. évek között folyt le.

Munkács, 1894. november. *Lehóczky Tivadar.*

III. VOLENSZKY GYULA KŐKOPORSÓKRÓL A KERESZTESMEZŐN (TORDA-ARANYOSMEGYÉBEN.) *Torda-Aranyosvármegye* Alsó-Szt.-Mihályfalva községének határában, a történelmi nevezetességű *Keresztesmezőn* e hónapban több kőkoporsóra találtak. Említett község valamivel feljebb van, mint Torda, az Aranyos tulsó felén. Tordán, mely a rómaiak idejében is már jelentékeny római város volt, sok a szanaszét heverő régiség. Nem egy házszegletkő római felírásos, különbözően idomított, díszített. A tordaiak házelőtti kőpadjai a régi római várból erednek. Kő, bronz, ezüst tárgyak, szobrok, pénzek magánosok gyűjteményeiben is elég szép számmal vannak képviselve. Még igazán szerencse, ha egyes régiségek iránt érdeklődők legalább életükben gondjukat viselik, a naponkint felszínre kerülő tárgyak legnagyobb része elkallódik.

Ily sors éri már huzamosabb idő óta a keresztesmezei kősírokat is. A volt Aranyosszék munkásnépe emberemlékezet szívesen kövez a masszív kőkoporsókból, így építették be a tordaiak is a régi római vár köveit. Ugyancsak a kőben alkudva meg, kezdte folyó hó folyamán ásatni *Nagy Lőrincz*, szent mihályfalvi birtokos és biró szántóföldje csekély emelkedésű halmait. Eddig hármat ástak föl. Egyikben csak a hidasi mészkő elporladt darabjait — a kőkoporsók anyaga ebből áll — s egy $^3/_4$ liter nagyságú gömbölyű cserépbögrét találtak, egyik füle megvan, a másik letörve, díszítés nincs rajta, csak földtöredéket leltek benne. Ugyan e helyen még egy másik cseréptárgyra akadtak. Hossza nincs több egy dmtrnél, szélessége, vastagsága $^1/_2$ d m. Kétvége törést mutat, harmadrészekben két barázda vágja be keresztbe, hosszában pedig párhuzamos barázdák reczézik. A másik halom felborítása több sikerrel járt, egy nagyobb s két kisebb kőkoporsóra találtak, háromszög alakban 1—2 lépés távolban egymástól elhelyezve. A koporsók televényföldben, az Aranyos iszapjával keverve csekély 1—$1^1/_4$ m. mélységben voltak. Mindenik egy kőből van faragva, maga a koporsó ép, de a külön kőfedőlap a málásnak a felületén kevésbbé tudott ellentállani, de közbül és alul még egészen ép. A koporsók méretei: nagynak hossza 160 cm., szélessége 100 cm., belső mélysége 100 cm., kisebbek hossza 110 cm., belső hossza 87 cm., belső mélysége 44 cm. A koporsófedőlap külső díszítése a négy sarkán törpe csúcsos kidúdorítás, a gerinczén pedig kihegyesedő hosszkiemelkedés. A nagy koporsónál a födél s a koporsónak egyszerű beékelése van, a kisebbek sima lappal illenek össze. A nagy koporsó, különösen külső része, símára kidolgozott, a kisebbek durván faragottak. — A koporsók körül a föld szokott üledékes rétegeket mutatta, bolygatás nyomai nem látszottak, de felül is már igen. Mindenik koporsó fedőlapja kőből be van ütve, az emberfej nagyságú lyukak szabálytalansága s azon körülmény, hogy nem egy bizonyos kimért helyen, de úgy hozzá-

vetőlegesen közepén. egyik kis koporsónál az egyik végben is van ütve, ellene szól az ételbeadásra szánt lyuk esetének. Ezen lyukon át a koporsó belsejébe beömlött a föld, kavics. A nagy koporsóban semmi egyebet földnél nem is találtak, kiásása közben egy pénzdarabot, mely egy 10 kros nagyságú forma, a szokásos beverés folytán s a szabadszemmel nézve se felírás, se dísz nincs rajta. E pénzdarab, fentemlített cserépedény, s tárgy *Rédiger Béla* megyei alispánnál vannak, ki a kőkoporsókat több megyebizottsági tag kíséretében megnézte s a többi sírok felbontását addigra felfüggesztette, míg a rögtön tett jelentésére a belügyminisztertől utasítás nem jő. Az egyik kisebb koporsóban több emberi csont volt. Mind egy szegletben, minden rend nélkül. Ezeket jelenleg magamnál őrzöm. Van köztük két homlokcsont darab, a szemüregi részekkel, közfalcsont két darabja, két halántékcsont. A koponyacsontok, valamint a többi csontok is kicsinyek, símák, gyermekcsontvázra vallanak. Az alsó álkapocs két fél darabja két metsző és három zápfoggal, a fogak üvegszerű fényes, átlátszók. Több kis bordacsont, kézközép, lábközép csontok, a 2 térdkalács épen. Azonkívül felkar, alkar, lábczomb, lábszár, medenczecsontok összetörött darabjai s egy ép hátcsigolya. A csontokból nem hul lösz, sőt a velős csontokban szokásos belső hálózatok is megvannak. Nem súlyosak, külső bevonatot nem észleltem, színök vöröses-sárga, törési felületökön fehéres.

Harmadik kis koporsóban csak föld volt. Még egy harmadik halmot is felásatott *Nagy Lőrincz*, itt találtak 2 nagy (az előbb leírt méreteinek megfelelőket) egymással csaknem érintkező s kissé pár lépésre 2, szinte párhuzamosan elhelyezett kisebb kőkoporsóra. Mindenik fedele be van ütve, az egyik nagynak közbűl már nagyon is elmállott, a kisebbek közűl pedig egyet már csak föld takar. A kisebb koporsók alig voltak $^1/_2$ m. mélységben. Ezen négy rendbeli koporsó belsejét nem bántották s a miniszteri rendelkezésig nem is fogják. A kezdetben csak kőért ásó emberek most már nagyon is nekibuzdultak az ásásnak, mindenkép egy ép koporsót akartak találni. Ha jóakaratú segédkezésök a felsőbbségnek, a régészeti társulat szakszerű támogatásával találkoznék, alig hiszszük, hogy ne volna a fáradozás megjutalmazva. Az eddig felásott halmok egy-egy ugrásnyira vannak egymástól s van ilyen több a nagy Keresztesmezőn, nem valószínűtlen tehát, hogy egy nagyobb temetkezési helyen folynak a jelenlegi kezdetleges ásatási kísérletek. Az Aranyos tulsó oldalán, a Tordahasadék felőlí részen is több hatalmas halom átkutatásra vár.

Torda, 1894. deczember. *Volenszky Gyula.*

IV. GERECZE PÉTER A PÉCSI SZEKESEGYHÁZBAN TALÁLT RÓMAI KORBELI FARAGOTT KÖVEKRŐL. A hajdani Sopianæ területén és környékén a római kornak igen számos emléke maradt fenn egész a míg Pécs vissza nem került a török kézről. Ekkor a fellendült építési kedv nagyon sok régi követ használt fel építésre, s kivált a feliratos áldozati kövekből, a milyenek utak mellett, kertekben, udvarokon szerte hevertek, már Koller idejében nem sok volt ; azóta pedig még az általa ismert és olyan a milyen gyarló rajzban közzé tett ilynemű művek is végkép elenyésztek. Számos ilyen faragott kő és tégla került különben már rég a város és a vár falaiba is. Igy a városi közkór-

házzal átellenben a régi várban egy hatalmas kapuív római téglákból áll; de a mely különben távolról sem római építés, mint Haas véli, mert a rómaiak nem olyan habarcscsal rakták falaikat, hogy azt az ujjunkkal is szétmorzsolhassuk. Feliratos római tégla került elő magából a székesegyházból is bontás közben, és látható a többi itteni maradványok közt. De mindezeknél nevezetesebbek a bontás alkalmával lehordott mult százévbeli fejér márvány-oltárok, melyek, mint már maga az anyag is mutatja római sarkophagokból épültek. Fájdalom, e nagyméretű oltárok, melyek a főhajó pillérei mellett állottak egyes párkányaikban oszloptalpaik és más részeikben a hajdani szép faragványokkal rakott kőkoporsóknak olyan csekély töredékeit tartották fenn, hogy éppen csak eredetökre lehet ráismerni. Mind a mellett figyelmünket érdemli e folyóirat mult évi folyamá-

1. ábra.

3. ábra.

nak 389. lapján 2. szám alatt leírt figuralis diszítményű töredék továbbá a 7. szám alatti magas dombormű, melyet stilistikai okoknál fogva kétségkivül keresztény korbeli faragványnak kell tartanunk (1. ábra), habár nehezen ábrázol szent személyt. A 13. szám alatt leírt, medaillonba foglalt férfi és nő arczképe (2. ábra) szintén bizonyosan síremlékről származik, s a nő szépen mintázott arcza azt mutatja, hogy jóval korábbi, mint a 15. alatt említett (3. ábra) négy meztelen fél alak, melyek közűl a két alsónak arcza elég ép arra, hogy a rendkívűl durva faragás mellett is az egyiken az ifjú, a másikon az öreg nő vonásait felismerjük. E kőlap valamely nagyobb emléknek betéte volt, de keretéből semmit sem találhattam meg a töredékek közt, a mely az egésznek mivoltáról némi felvilágosítást adhatna. A 12. szám alatt említett, «két másik» alatt «két maszkot» kell érteni, melyek derékszögbe egymás mellé állítva, egy kőből kifaragva szintén valamely nagyobb mű, tán oszlopfej részei lehetnek. Ép,

római korbeli kőkoporsó tudtommal itt már nincs, van azonban állítólag a siklósi várban, mely megérdemelné az ismertetést. Két római fej látható még befalazva a belvárosi templom háta mögötti épület falában. *Gerecze Péter.*

V. Dr. JOSA ANDRÁS A TARCZALI SÍRLELETRŐL (ZEMPLÉN M.) A múlt év október hónapjának végén (25. és 28-ika között) Tarczaly Dávid alezredes úrnak öcscse, Lajos, egy-két holdnyi phylloxera által tönkretett szőllejét újratelepítés czéljából rigoliroztatta, a mely terület a várostól $1^1/_2$ kilometernyire észak, északkeleti irányban, az u. n. rimai dülőben egy fensíkon fekszik. A rigolirozás 70—80 cm. mélységre történt. Czeper János vinczellér többed

2. ábra.

magával akadt a leletre, a rigolirozott terület közepe táján. Az alezredes urat csak akkor értesítették a leletről, mikor a sírokat már szétdúlták, a ki igyekezett nagy utánjárással a széthordott tárgyakat összekeríteni. A mint Czeper János mondja, négy sír volt, mintegy 20 □ méternyi területen, úgy, hogy 4—4 méternyire egymástól három párhuzamosan, egy pedig keresztben feküdt. A párhuzamos sírokban fejjel nyugotnak, lábbal északkeletnek feküdtek a csontvázak puszta földben, se köre, se koporsó-korhadékra szemtanú nem emlékszik. Három sírban a csontvázon kívűl állítólag egyéb nem találtatott. A negyedik azonban lovas sír volt honfoglalási tárgyakkal. A ló kinyújtóztatva, állítólag bal oldalán feküdt, feje nyugotnak, hátulja keletnek, lábai északnak irányítva. Közvetlenül a ló háta mögött, ezzel párhuzamosan emberi csontváz, kissé bal oldalra a ló felé fordúlt, úgy, hogy az ember s a ló koponyája közel egymás mellett feküdt. A sírból megmentett tárgyak a következők: 1. Vaskard; 2. két kengyelvas;

3. négy nyílhegy; 4. egy db vaslemez, talán a tegeznek egy része; 5. zabla oldalrúdjának töredéke vasból, belévert ezüst szálakkal; 6. két lapított karika sárgarézből; 7. három apró szíjcsat; 8. ezüstlemez trébelt növénydíszítményekkel, a minők a galgóczi lemezen vannak; 9. a kardmarkolatról és a kardhűvelyről való trébelt díszű ezüstlemezek; 10. két más határozatlan rendeltetésű trébelt ezüst dísztag; 11. végűl tizenegyféle idomú apróbb-nagyobb pitykék, gombok, aklás díszek, melyek részben még rajta vannak a bőrön vagy a nemezen, melyekből néhány darabka fönmaradt. Czeper János nem egészen megbízható emlékezete szerint a süveget díszítő lemezek és a nyílhegyek az emberi csontváz térde táján voltak elhelyezve, a kard állítólag a csontváznak jobb oldalán feküdt, a bőrdarab ott, hol a nyereg szokott lenni — találtatott, a díszítések részint a felzabolázott lónak, részint a vitéznek tartozékát képezték. Az alezredes úr az érdekes leletet a n. múzeumnak szánta.

Nyiregyháza, 1895. január 13. *Dr. Jósa András.*

VI. WITTINGER ANTAL KŐSZEGI ÁSATÁSÁRÓL. Addig is, míg szerencsém lehet bővebb jelentést küldenem, a következőkről értesítem:

A kőszegi hegyekben levő úgynevezett ó-ház (ó-vár) bizonyos történeti becscsel birván, pár évvel ezelőtt arra kértem a helybeli turista-osztályt, hogy a majdnem teljesen nyomnélküli történeti helyen áldozzon egy pár forintot abból a czélból, hogy ott ásatásokat eszközöltethessek. A nevezett osztály, mely mellesleg mondva, igen sokat tesz városunk emelésén, a legnagyobb készséggel szavazott meg egy kis összeget avval a biztatással, hogy hova-tovább többet is kész a mondott czélra fordítani. Ez nekem elég volt, de hogy vissza ne éljek a tapasztalt áldozatkészséggel, három egymásután következő évben mindig csak vagy 20—30 frtot vettem igénybe, kiásatván lassan egy a földből még kilátszó falrészlet nyomán az egykori kőszegi hegyi vár körfalaiból egy jókora részt Már e kis eredmény elég figyelmet keltett az illető körökben a hely iránt, engem pedig felbátoritott, hogy a jelen évben nagyobb erővel lássak a megkezdett ásatások folytatásához. A siker most teljessé lett. A körfalakon belűl emelkedő sziklás kúpon, melyen senki sem vélt semmiféle romokat, megtaláltuk a főépületnek, egy hosszúkás négyszögalakú, elég terjedelmes toronynak az alapfalait, melyeknek azonban egyelőre csak a külső reszét fedtük fel, lévén a kúp teteje egy keresett kilátó pont, melyet a nyár folyamán nem akarunk szétbontani. Alig csalódom, mikor azon véleményt koczkáztatom, hogy a talált épületnyomok egy, a római korból fenmaradt speculum-nak a maradványai, minőkre hazánkban nem egy helyen akadunk. Sajnálom, hogy nincsen már az élők sorában Fröhlich Róbert, ki tavalyi tudományos búvárlata közben Kőszegen is megfordult s megígérte nekem, hogy a jelen évben fölkeresi az általam figyelmébe ajánlott helyet. Fájdalom, most legfeljebb annyit tehetek, hogy figyelmeztetem a szaktudósokat ásatásainkra, remélve, hogy akad archæologus, ki adandó alkalommal képes lesz meghatározni az itt fölfedett falak építési korát. A hely későbbi történetét illetőleg utalok Laziusra, ki a kőszegi ó-házat avar-királyok lakóhelyének mondja, továbbá a német kútforrásokra, melyek szerint Nagy Károly idejében castellum Guntionis állott itt és végre Anonymusra, ki is azt

mondja, hogy: «ad pontem Guncil castrum construere». Egynémelyik Árpádházbeli királyunk okmányaiban is említi a kőszegi várat, melyet tudtommal a német-újvári grófokon kivűl osztrák herczegek is birtak. Már századok előtt dőlt romba.

Kőszeg, 1894. évi május. *Wittinger Antal.*

VII. Dr. RIEHL BERTHOLD a bambergi dóm lovasszobráról. Szívesen közlöm mindazt, a mit, nem egészen kielégítő tanulmányaim eredménye gyanánt a bambergi lovasszoborra nézve mondhatok; megjegyzéseim talán nem egészen értéktelenek. Két kérdésre kellett válaszolnom. 1. III. Konrádot ábrázolja a bambergi dóm lovasa? Erre a kérdésre határozottan nemmel felelhetek. 2. Magyarországi Szent István királyt ábrázolja? Erre, sajnos, csak azt válaszolhatom, hogy ez lehetséges, sőt valószínű, de nem bebizonyítható. Azt az állítást, hogy a szobor III. Konrádé, legelőször Schnaase könyvében (Gesch. der bild. Künste) és Sighartnál (Gesch. der bild. Künste in Bayern 337. l.) fordul elő, a honnan átment Lübke és más szerzők kézikönyveibe, miáltal mindinkább közfölfogássá vált. A régibb szerzők az alakot Szent István magyar királynak mondják, így p. o. Förster (Denkm. der deutsch. Kunst III. köt. 1857.) és a mire különösen súlyt kell fektetni, Kugler is annak tartja abban az értekezésében, mely a bambergi szobrok első alapvető méltánylását adja (Kleine Schriften II. k. 156. l.)

A III. Konrád elnevezését azzal indokolják, hogy e császár a bambergi székestemplomban van eltemetve, miként kitűnik a Notae sepulchrales Bambergenses (Pertz Mon. Germ. XIII. 640. l.) följegyzéséből: «Conradus rex, qui ecclesiae Bambergensi multum profuit, hic sepultus est juxta tumbam sancti Henrici in latere Domini Eberhardi episcopi primi Cujus anniversarius peragitur 15 Cal. Marcii.» Véleményem szerint ez a hely ugyan bebizonyítja, hogy III. Konrád a bambergi dómban van eltemetve, de semmiesetre sem azt, hogy a szóban lévő lovasszobor őt ábrázolja. III. Konrád ugyanis 1152-ben halt meg, a lovasszobor pedig az 1250 körüli időben készült, tehát nem származhatik a császár eredeti sírjáról, mert mi okuk lehetett száz évvel utóbb III. Konrádnak a bambergi dómban új *síremléket* állítani; bár másrészt ez sem lehetetlen, mert a XIII. század második felében, még inkább a XIV. és XV. században elég sűrűn állítottak a templomok és klastromok fő jótevőinek hálás tisztelet jeléül új emlékeket (a legérdekesebbek egyike Regensburgban van a st. Emmeran-templomban), de ezek mindig *síremlékek.* De Németországban sehol sincs eset reá és ama kor egyházi fölfogásával ellenkezett volna, a megholt lovasszobrát tölállítani a templomban, ha az a szobor nem ékítette az elhúnyt sírját. Csak úgy, mint mai nap, akkor is nyilvános helyekre állították híres uralkodók emlékszobrait, miről I. Ottó magdeburgi szobra is tanúskodhatik. Laikusok csak síremlékeken kaphattak arczképes szobrokat. Önálló szobrok a templomban csak szenteket illethettek s különösen hogyha a szobor, miként a bambergi lovasszobor, pillér mellett külön függő talapzaton, még hozzá a szentély kezdetén szentek sorozatában áll, nem lehet más, mint szent szobra.

Valaki talán ellenvetésűl az éjszakolaszországi lovasszobrokra, a Skaligerek szobraira Paolo Sarello emlékére († 1405.) Velenczében a St. Maria dei frari-

ban vagy a veronai Santa Anastasia templomában álló Sarego († 1432.) emlékére stb. hivatkozhatik, de erre azt lehet felelni, hogy itt Olasz- s nem Németországról van szó s azonfelül mindez emlékek csak az állításom mellett, nem pedig ellene szólnak, mert valamennyi sírokhoz tartozó szobor, reá állították a sírládákra és csak az a különbség, hogy a fekvő szobrok az álló alakot helyettesítik, de egy szobrot sem állítottak föl külön a templomban száz esztendővel elhúnyt egyén tiszteletére.

A bambergi lovasszobor tehát nem levén síremlék kiegészítő része, nem is lehet III. Konrád arczképes szobra, hanem csak úgy, mint a pillérek oldalán vele sorban álló szobrok, szentet kell ábrázolnia. Már most, hogy ez a szent a magyarországi Szent István, erről először a hagyomány tanúskodik, melyet csak újabb időben szorított ki egy tarthatatlan föltevés ; továbbá Sz. István vértanú azok közé a szentek közé tartozik, kiknek a templom föl volt szentelve, szobrát azért a keleti kapu déli részén oda helyezték Henrik és Kunigunda mellé. Könynyen támadhatott tehát az a hajlam, hogy egy második hasonnevű szentet itt tiszteljenek. Végül ismeretes a II. Henrik és magyarországi Szent István közötti számos érintkezés.

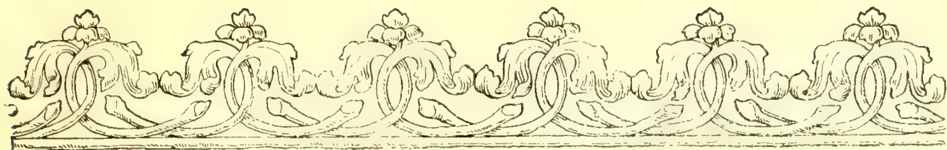
Szentek lovasszobrai többször találhatók templomainkban, a legjellemzőbb, két analogiát a XIV. sz. első feléből a regensburgi dóm őrzi ; egyike Szent Mártont ábrázolja, másika éppoly kevéssé van jellemezve mint a bambergi lovasszobor (állítólag Szt Dénes). A két szobor képét hozta Riehl B. értekezése kiséretében a «Zeitschrift des bayr. Kunstgewerbeverein» 1890. évi 5. és 6. füzete.

Alapítók és jótevők szobrai gyanánt idézhetem Barbarossa és Beatrix apró domborműves alakjait a freisingi dóm kapuján, valamint a reichenhalli Szent Zeno keresztfolyosóján Barbarossa kicsi domborművét. Mindkét kép még a császár életében készült, melléje van írva a neve s azonkívül a képek elhelyezése sem engedné azt a föltevést, hogy szentet ábrázol.

München, 1895. januárius 20. *Dr. Berthold Riehl, egyet. tanár.*

ERDÉLYI ZOMÁNCZOS BOGLÁR A XVI. SZÁZADBÓL
A N. MUZEUMBAN 5/7 N.

IRODALOM.

Dr. WILHELM VÖGE: DIE ANFÄNGE DES MONUMENTALEN STILES IM MITTELALTER. Eine Untersuchung über die erste Blütezeit französischer Plastik. Mit 58 Abbild. und 1 Lichtdrucktafel. Strassburg. i. E. Ed. Heitz (Heitz und Mündel) 1894. 8° XXI és 376 lap.

A művészettörténelem terén mindegyre nagyobb számmal lépnek fel azok az irók, kik szakítva az eddigi «mindent felölelés» «sokat markolás» rendszerével, s egyszersmind a puszta okmányhajhászat és száraz leirás, lajstromozással sem elégedvén meg, a műveknek æsthetikai oldala felé fordulnak s részint ebből, részint a mű létrejöttének belső viszonyaiból igyekeznek a műveket s főkép azok stilusát megérteni. Ez maga, a stilus megértése, a művészettörténelemnek egyik kiválóan szép és eredményeiben fontos feladata. De ide nem elég az ismeretek nagy halmaza: ide rendkívül éles megfigyelőképesség és mindenek fölött fejlett műízlés szükséges. Éppen ez az a két kiváló sajátság, mely az előttünk fekvő mű szerzőjét nagy mértékben kitünteti. Könyvének főczíme ugyan annyira általános, hogy abból nem igen tájékozódhatunk tartalmáról; a második czím már szabatosabb, de azért csak az előszó s főkép a bevezetésből értjük meg a feladatot, melyet maga elé tűzött s az eszmekört, melyben az egész mű mozog. Mintegy mentegetődzésül említi, hogy az «antik művészet öröklésének» s a «keleti befolyás», valamint «a nyugati nemzetek egymásra hatásának» kérdései egyedül az olasz és német művészet megismerése által nem oldhatók meg. Bátran hozzátehetjük, hogy még a francziának megismerése által sem; mert mindezek ismerete csak egy lánczszem a művészi áramlatok óriási hosszú sorából, mely keletről nyugotra, s a legrégibb korokból az új időkbe, a legalantibb műveltségű népektől a legműveltebbekhez vezet. Mind e mellett e dolgozat nemcsak egy Francziaországnak 12—13 százévi plastikai stilusa megértésében segít elő, hanem oly egyszerű, természetes és mások által észre nem vett okokra vezeti vissza az említett stilus sajátságait, hogy kiindulási pontjait általában minden más stilus értelmezésében eredménynyel használhatjuk. A középkor[1] plastikai és festői stilus belső okaival eredete és sajátosságaival — mint Vöge is bőven emlegeti — már Viollet-le-Duc foglalkozott; de aztán kívüle más nem is mostanig. Viollet-le-Duc a középkori szobrok sajátos alakját, a mozdulatokat, ruharedőzeteket stb. az akkori ruházat sajátságaiból igyekszik levezetni, a miben van is valami, de távolról sem ez itt a fődolog. Viollet-le-Duc azonkívül, habár sokszor emlegeti az ekkori szobrászat és épitészet kölcsönviszonyát, harmoniáját, sohasem méltatja a stilus magyarázásában az architekturának a plastikára gyakorolt rendkívül nyomasztó hatását. Éppen igy nem érti, hanem egye-

dül a hagyományos byzanti szobrászattal való szakitásnak tartja azt a föllendülést, melynek a plastika ez időben örvend. Egyszóval Viollet-le-Duc felfogásának hiányai nem annyira kiinduló, mint inkább czélpontjai Vöge könyvének, melyet azonban polemikusnak még sem tarthatunk. A chartres-i és st. denisi iskolákat, melyek külön-külön ikonographiai egységet alkotnak, még eddig mindig kizáróan ikonographiai tekintetből tárgyalták. Vöge elvezet minket a szobrász, helyesebben kőfaragó műhelyekbe, s magokból a *kőhasábok alakjából* vezeti le e kor plastikájának arányait, az alakok mozdulatait, testtartását, a ruha elrendezését : szóval a stilus szembeötlő sajátságait. Hozzávéve most már az architektura hatását, világos lesz előttünk a középkori plastika minden jelessége és fogyatkozásaival egyetemben. A chartres-i dóm hármas kapuja ikonographiai egységet alkot, a mi világossá teszi, hogy az egésznek plastikai tervezete egy fejből került ki. A középső kapu a dicsőség királyát az itélőbírót, Krisztus földi nemzetségfájával, a jobboldali Jézus gyermekségét, a baloldali pedig Jézus feltámadását, a három együtt Krisztus első és utolsó eljövetelét fejezi ki. Kiváló æsthetikai érzék nyilvánul e sok szobor nagyság szerinti művészi elhelyezésében, mivel a hosszú szobrok elől és a kisebbek bellebb állításával az építő a kapuk mélységét csalódásig fokozza s a néző tekintetét mintegy befelé vonja. Igy használja fel a szobrász az architektura, s a rá erőszakolt kőtömbök, helyesebben kőoszlopok alakja és nagysága által teremtett szorult helyzetet művészi czéljaira, sőt e mellett még a természet megfigyelésének is meglepő jeleit adja. A műnek nagyobb része a provence-i plastika befolyását, nevezetesen az arlesi iskola kézzelfogható hatását mutatja ki szellemes összehasonlítások alapján s igen világossá teszi egyszersmind, hogy az arles-i iskola viszont közvetetlen antik nyomokon indulva jött létre, s távol minden byzanti, vagy más idegen befolyástól, tisztán a déli Galliában fenmaradt római és ókeresztény sarkophágok s antik díadalív domborműveinek utánzásából is létrejöhetett és jelentékeny lendületnek indulhatott, a mit számos apostolszobornak az antik rhetor-szobrokkal való összehasonlítása is kétségen kívülivé tesz. Chartres, Bourgogne és Orleans tartományok átugrásával lett a provence-i befolyás előiskolája, s egszersmind az éjszaki iskolának feje és pedig nem mesterek meghívása, hanem inkább mintalapok, rajzok és vázlatok útján történt e hatás. Diadallal küzd meg Vöge a déli befolyás magyarázásában a chronologiai nehézségekkel. Szerinte a chartres-i iskola mindenesetre fiatalabb, mint az arles-i s ez maga is a chartres-beli művek idejében, ugyancsak a provence-i régebbi traditiókból merített és innen idult ki a középkori monumentalis plastika, melynek jeles műveit mutatja ki a parisi, st. denisi és más kapukon. Különösen a chartres-i főkapu mestere volt e jeles iskola megteremtője, de a más két kapu is iskolákat alkotott. Sőt tüzetes összehasonlításokkal egy negyedik mester működését és messze kihatását is megállapítja. Kimerítően tárgyalja az «avant la pose» kérdését s határozottan kimondja, hogy a chartres-i szobrok műhelyekben és nem a h lyökre illesztett tömbökből készültek, habár ez az eljárás a középkorban általános volt. Kétségbe vonja továbbá, hogy e stilus megteremtői szerzetesek lettek volna. Végül pedig a gondosan megrakott alapokon elvitázhatatlanul kimondja, hogy a XII—XIII. századok plastikai stilusa sem Byzancból, sem Syriából, sem a szerzetesi zárdákból nem került ki, hanem a *franczia szellem első rendű*

terméke és pedig nem a régi állitólagos keleti traditiokkal való szakításból, hanem a francziá talajból tisztán antik alapokon állott elő. *G—e.*

STRAKOSCH GRASSMANN művében a németek történelméről Ausztria-Magyarországban,* melynek első kötete a 955-iki évig terjed, több tekintet van az emlékszerű kútforrásokra, mint rendesen más történeti munkákban ; ez az oka, a miért az «Arch. Értesítő» is hivatva van véleményt nyilvánítani róla. Természetes, hogy itt leginkább azok a fejezetek tartoznak reánk, melyek szorosan a culturával foglalkoznak ; ezekben nyilik leginkább alkalmunk látni, hogy mily mértékben érvényesült az archaeologiai és numismatikai anyag. Ily fejezetet találunk az első könyv végén, mely a dunai vidék germánságának a míveltségéről szól a római korban (188—223). Másutt egy-egy szakasz a szlávok iparának (337—339 ll.), a longobardok művészetének (363—365 ll.) van szentelve és közben is örömmel tapasztalhatjuk, hogy a törekvő szerző a történeti események megvilágítására fölhasznált szakirodalmunkból olykor-olykor jellemző adatokat. A keleti germánok míveltségére a római irókból csak késői és nagyon gyér adatokat meríthet a történész, azért jóformán az emlékekből kell a képet megszerkesztenie, melyet róla olvasóinak nyujtani kiván. A szerző időhatára, kezdeteül a Kr. születése körüli századot választja, a mikor már római iparczikkek hatnak a barbárok belföldi iparára.

Sajnálni való, hogy nem terjeszti föladatát szélesebbre és nem ismerkedett meg behatóbban a praehistorikus régiségtan eddigi eredményeivel. Jóval mielőtt a quadok és markomannok nyugot felől a római ipar czikkeivel megismerkedtek, hatott reájuk a mivelt celták belföldi ipara és még ezt megelőzőleg benne voltak a bronzkori míveltség körében. Tehát nem valószínű, hogy csak akkor ismerkedtek meg a vasiparral, mikor Cseh- és Magyarországba telepedtek. Viszont nem valószínű, hogy a megtelepedésük utáni míveltségük jellemzésére lehessen a felső Magyarországon és Csehországban lelt tiszta bronzkori öntőmintákra hivatkozni és épenséggel a korok és stilusok teljes félreismerésén alapúl, hogyha a szép csészés bronzkardok alkalmából. Alboin felgyverzetéről vagy Attila kardjáról van szó (201. l.) és ha a szerző úgy vélekedik, hogy a celta kézmívesek időszámításunk első századaiban ilyenfajta kardokat késztettek itt.

A Krisztus utáni első három századból hazánkban maradt barbár emlékeket nem elég alaposan ismeri a szerző, azonban helyesen itél, hogyha külömbséget tesz a suevek és a gótok népcsoportjának ízlése közt, mert ezekhez a skythák révén már régen eljutottak a görög parti városok egyes iparczikkei, amazokhoz kevésbé, továbbá a gótok az ő harmadik és negyedik századbeli foglalásaik következtében a pontosi vidék kincseihez jutottak, utóbb az Aldunán mint a keletrómai birodalom veszedelmes szomszédai onnan is sok ajándékot nyertek és Erdély arany- és ezüstbányái hatalmukban voltak. Mind e kedvező tényezők oly ötvösséget fejlesztettek náluk, a milyennel nyugotibb törzsrokonok, quadok, markomannok nem bírhattak.

A mit azután szerző ez ötvösgyakorlat eredetéről és motivumairól föl-

* Geschichte der Deutschen in Österreich-Ungarn. I. kötet. Bécs 1895. 8° 551 l.

hoz, az ugyan nem eléggé találó, de abban a tekintetben igaz, hogy a stilus ősgermán voltát és nyugoti vagy éjszaki keletkeztét tagadja. Csak utóbb jutottak e stilusnak egyes elemei a dunamelléki keleti germánoktól éjszakra ; szerző úgy véli, hogy az éjszaki hazájukba visszatérő herulok (510) révén. Igen valószínű, hogy a herulok a VI. század elején ismerhették a Középeurópában széltiben divó ízlést és azt terjeszthették, de bizonyos, hogy ez ízlést nem csak ők terjesztették, volt annak száz meg száz útja, mely közkedveltté tette. Bizonyos továbbá, hogy az összes germán népek közül a nyugoti és keleti gótok voltak leghíresebbek az ő kincseikről és helyesen idézi a Beowulf angolszász költeményből azokat a verseket, melyek Hermanarich kincséről szólnak, helyesen utal a Giso rugiai királyné fogságban tartott barbár ötvöseiről szóló hírre Eugippiusnál Szent Szeverin életrajzában és végül fölsorolja magukat a még fönlévő magyar- és oláhföldi nyugoti gót kincseket. Az agyapipar jellemzése kevésbé sikerült, mert az összehasonlításra összegyüjtött anyag kor- és néprajzi szempontokból még nincs eléggé tisztázva ; a szövési iparról s a vele összefüggő öltözködési szokásokról csak néhány gyér följegyzés szól.

Más helyütt (337. sk. ll.) a szlávok míveltségi állapotáról van szó. Ugy véljük, hogy nem lehet azt állítani, hogy Kr. u. 590 körül a szlávok őshazájában a vas használata ismeretlen és viszont nem elég jellemző vonás, hogy új hazájukban a Kr. utáni XI. században is még használatban van náluk a bronz, mert hisz a bronz (bár más összetételben) soha sem szünt meg szerepelni és bizonyos czélokra, üstökre stb. majdnem a vas kizárásával használták. A szláv keramika jellemző motivumát, a hullámdiszítményt, helyesen emelte ki szerző és ép úgy hivatkozhatott az új n. halántékkarikákra.

Röviden a longobardok művészete is szóba jő (363—365. ll.). Szerző úgy véli, hogy az építkezések és szobrászati művek, melyek az éjszakolaszországi Lombardiában fönmaradtak, többnyire románok kezéből erednek, de azok kivált az ornamentikában a longobardok ízléséhez alkalmazkodtak ; ez az ízlés rokon a Dunamentén a VI. században dívott ornamentikával, melyet a longobardok (512—569-ig) Pannoniában való tartózkodásuk idejében megkedveltek.

A Privina-féle balatonmelléki alapítások helyrajzi meghatározásánál szerző a Rómer óta ismert szalavári emlékekre hivatkozik, melyekről e folyóiratban Récsei is értekezett (A. É. XII. 56—68.) és mikor a sopronyvidéki culturát a frank foglalás után ecseteli, a Gundpald-féle ikvatoroki kelyhet is idézi, melyről azt hiszi (443. l.), hogy későbbi mint a Thassilo és Ludger-féle kelyhek, mi meg azt hiszszük, hogy megelőzi azokat. A két felfogás között alig van néhány évtizedre terjedő véleménykülönbség.

A 951-ik évi italiai hadjárat maradványainak tekinti a csornai magyar pogánykori leletet, melynek éremmellékletei szerinte az A. É.-ben nincsenek helyesen megfejtve ; ebben aligha nem jogosúlt a gáncs, de viszont a szerzőt is hiba terheli, mikor az együttesen közzétett két csornai lelet közt nem tesz külömbséget (A. É. IX. köt. 263—271. l.) és az ismeretes aranydiademát is a magyar pogánykori sírlelethez számítja. Azonban ily hibák nem eshetnek idegen nyelvű iróknál túlságos szigorú beszámítás alá ; elég dicséretes, hogy szerző szakirodalmunknak legalább egy részét buzgón fölhasználta és ezzel tanuságot tett

egyéb német irók előtt, hogy az Arch. Értesitő huszonnyolcz kötetéből minő becses fölvilágositások meríthetők.

Már ezért is kötelességünk volt a jelen művet folyóiratunkban érdeme szerint méltányolni és szaktársaink figyelmébe ajánlani. *H. J.*

MERKBUCH ALTERTHÜMER AUFZUGRABEN UND AUFZUBEWAHREN. Eine Anleitung für das Verfahren bei Aufgrabungen sowie zum Konserviren vor- und frühgeschichtlicher Alterthümer; herausgegeben auf Veranlassung des Herrn Ministers der geistlichen Unterrichts- und Medizinal-Angelegenheiten. Zweite, wesentlich erweiterte Auflage. Mit acht Steindrucktafeln. Berlin, E. S. Mittler und Sohn. 12° 99 l. Ára papirba kötve 1 Mrk 20 vászonkötésben 1 Mrk 50. A mióta hét évvel ezelőtt Dr. Voss kitünő kis kézikönyve először világgá ment,* oly sok jó barátot hódított magának és szakunknak, hogy most már második kiadása vált szükségessé s ez alkalmat fölhasználta szerzője arra, hogy bővítse és tökéletesbítse. Az anyag fölosztása lényegében ugyanaz maradt, de most hozzájárult nyolcz képes tábla, melyeken a legkisebb téren elismerésre méltó ügyességgel 269 db különféle jellemző régiség rajzát kapjuk, melyeknek magyarázata most az V. fejezetet veszi igénybe. A megelőző részek közül az első a praehistorikus régiséggyüjtemények hasznáról és rendeltetéséről szól. A másodikban áttekintést nyújt szerző az őskori chronologiáról. Röviden említi a régibb és újabb kőkort és ezeknek időtartamát visszafelé nem tartja megállapíthatónak. A fémek használatba vételéről azt tartja, hogy az a középtenger keleti partvidékeiről indúlt ki. A rézkor létezését némely vidékeken (Ausztria-Magyarországon s a Schweizban) nem tagadja ugyan, de nem is tartja tudományosan megállapítottnak, sőt Spanyolországot illetve az a nézete, hogy a rézkora valószínűleg nem előzi meg, de sőt követi a bronzkort. A bronzkort jellemzi az, hogy a készítményeit öntés útján állították elé, hogy sajátszerűk a formái és jellemző diszítő ízlése van. A bronzkor kezdetei Európa északi vidékén szerinte nem sokkal előzik meg a 8-ik századot Kr. e. Ebben a században kezdték a bronzöntés mellett a bronztrébelést is gyakorolni és lassan-lassan a vasipar is megindúlt; ezt a kort, mely körülbelül 400-ig tartott Kr. e., Hallstatt után nevezték el. Körülbelül a IV. században Kr. e. indúlt meg Etruriából az oda való gyártmányok kivitele Közép- és Éjszak-Európa felé, ilyenekre leginkább földrészünk nyugoti részén akadnak. Részben forma és diszítés tekintetében rokon az etruszk ízléssel a La Tène stilus, mely nevét a neufchateli tó mellett Marin közelében földerített La Tène nevű czölöpös telepről kapta, a francziák gallus, az angolok latecelticnek is nevezik. A stilusban két főkorszakot szokás megkülönböztetni: a régibb (400—100 Kr. e.) és az újabb La Tène ízlést (100 Kr. e. — 100 Kr. u.) A római foglalás óta görög-római ízlés szorította ki szerző szerint a La Tène ízlést és ez tartott 100-tól 350-ig Kr. u. A következő időszakot (350—500), a népvándorlások időszakát, midőn éjszakról és keletről érkező barbár népek lassan elfoglalták a római birodalmat, barbár és antik ízlésű keverék stilus jellemzi és a barbárok ízlése túlsúlyra jut a 750-ig tartó merovingi korszakban.

* Lásd az első kiadás ismertetését Arch. Ért. 1888. 446—447.

Az ízlés egyes motivumaiban a La Tène stilusra emlékeztet, technikai tekintetben pedig a keleten régóta gyakorolt művészi gyakorlatokat vett föl, milyen a tauschirozás és a fölületnek színes kövekkel való diszitése. A karolingok korában nyugoti Németországban megindúl a teljes történeti kor, a távoli éjszakon és keleten azonban a sorbok és vendek még a Kr. utáni tizedik századig maradnak az ő kezdetleges míveltségi fokukon és csak lassan hat reájuk egyrészt nyugot felől a germán, dél és kelet felől pedig a byzanczi s a keleti míveltség. Ebből az időből valók a Németország keleti vidékein oly gyakori földvárak, melyekben szórványosan találni szerény vastárgyakat és csontkészítményeket, korongon készített de durva cserépedényeket, továbbá ezen időszakban hozott a nagy nemzetközi forgalom keleti ékszereket a baltikus tengerpartig, összevagdalt keleti ezüstérmek társaságában és még későbbi időből valók a Poroszországban lelt sajátszerű bronz- és vasrégiségek.

E rövid jellemzések földrészünk éjszakibb vidékeire nézve találók, de hazánkra nézve a történetelőtti és kezdő történeti korokat mostani kutatásaink világosságánál máskép jellemeznők. Itt ugyanis alig lehet kételkedni azon, hogy a bronzkort rézkor előzte meg és mivel itt illyrek, thrákok és uralaltáji népek már az ősi korban találkoztak, érthető hogy már oly régen mint a rézkorban találunk stilistikus érintkezéseket az Ural vidékével egyrészt és másrészt a déli szigetvilággal és Kisázsiával; ugyanily érintkezések összetalálkozása magyarázza bronzkorunk és kezdő vaskorunk sajátszerűségeit. Voss jellemzésében mellőzte a scythák révén a görög culturának hatását az éjszaki vidékekre, pedig az ott is, nálunk is érvényesült és tartós hatással volt egészen a népvándorlás koráig. Ezen túl a IV. századtól kezdve nálunk túlnyomó az uralaltáji népek ízlése, mely párhuzamosan lép föl az u. n. meroving (germán) ízlés mellett; az éjszak felől jött szlávok elhozták magukkal ide is az ő kezdetleges állapotaikat, de jöttek ide wolgamenti bolgárok is, kiknek ötvössége az Árpádokon túl is maradandó nyomokat hagyott. Mindezeken kívül nálunk az u. n. őskeresztény ízlésnek és byzanti ízlésnek közvetlen tanujeleit is bírjuk. Ily okoknál fogva hazánkban nem lehetne a korszakok és stilusok jellemzését oly egyszerű módon körülírni, mint a hogy a kis könyv második szakaszában éjszaki szomszédaink számára meg lehetett tenni.

A harmadik szakaszban ugyanazon világos módon jelzi szerző, hogy milyen körülmények között szoktak a régiségleletek és álló emlékek előfordulni; a negyedikben gyakorlati tanácsokkal szolgál a rég. kutatásokban követendő eljárásra és a végső két fejezetben a régiségek megóvására nézve ad hasznos útbaigazítást. Laikusok és szakértők egyaránt meríthetnek a kis könyvecskéből okulást és csak azt kell kívánnunk, vajha nekünk is volna már hazai tapasztalásainkból merített kalauzunk, a minek Rómer kalauzának elfogyta után igazán szükségét érezzük. *Hpl.*

ANTHOLOGIA LATINA. Pars posterior carmina epigraphica, conlegit Franciscus Bücheler Lipsiæ 1895. 398 l. Mindazok nagy örömére, a kik római siremlékek föliratai vagy képes díszítései iránt érdeklődnek, megjelent végre Bücheler latin anthologiája az ismeretes lipcsei Teubner czégnél. Az egész

római imperium köréből gyűjtötte össze a kiadó a kőemlékek verses föliratait és az összeállitás értékét jelentékenyen megtoldotta igen tartalmas jegyzetekkel, melyeket minden egyes fölirathoz hozzáfűzött. Az anthologia Pannonia és Dacia míveltségére is új világosságot derít. Az e tartományokból fönmaradt versek csekély száma világosan mutatja azt a különbséget, mely iskolázottság és irodalmi képzettség dolgában köztük és más tartományok p. o. Gallia, Hispania, Africa vagy még Dalmátiával szemben észlelhető; az elmaradás e téren sokkal jelentékenyebb, mint p. o. az iparművészet vagy az építészet dolgában.

Ez általános jellemvonáson kivűl hadd álljon itt egy pár megjegyzés, mely a részletekre vonatkozik. A budapesti n. múzeum előcsarnokában fölállított ismeretes barbár latinságú verset a vitéz Francusról (C. I. L. III. 3576. = Büch. 620.) a kiadó úgy magyarázza, hogy a versben előforduló «mea dextera» ablativusok és azért szerinte a vers értelme: «jobbommal a fegyvert mindig dicső bátorsággal viseltem a háborúban». Részemről inkább vagyok hajlandó azt hinni, hogy a dexter szónak átvitt értelme van és a verset a következő módon lehetne fordítani: «dicső bátorságom miatt fegyvereimet a háborúban mindig *szerencsésen* viseltem. A derék frank katona még így is szerényebbnek tűnik, mint az a germán vitéz, kinek önmagát dicsőítő verseit Bücheler 427. sz. alatt közli.

Az aquincumi föliratot, mely «coniunx pia cara Sabina»-t dicsőíti (C. I. L. III. Suppl. 10501. = Bücheler 489. sz.) a korábbi értelmezők nyomán magyarázza Bücheler; már Thewrewk ismerte föl a kőfaragó tévédését (SILET helyett SILPI áll a kövön), miként egy más esetben quibus helyet quiritus áll (C. I. L. III. Suppl. 11036. = Bücheler 805. sz.) A n. múzeumban őrzött Minotauros dombormü halottas vonatkozására, melyről annak idején az Arch. Értesítőben értekeztem (1889. 155.), Bücheler becses adalékot szolgáltat az Anthologia 855. számához adott megjegyzésében.

Majnai Frankfurtban. *Ziehen.*

A SZIRÁKI NÉPVÁNDORLÁSKORI TEMETŐRŐL. Szontágh Antal úr, kinek e temető földerítése körül nagy érdemei vannak és a ki a n. múzeum megbizásából folyt ásatásoknál hathatósan közreműködött, a Nográdmegyei Lapok és Honti Hiradó f. évi 3. és 4. számában érdekes közleményeket bocsájtott közre. *x.*

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGESZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT deczember hó 23-án tartotta a mult évben utolsó rendes űlését a M. Tud. Akadémia heti űléstermében.

Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt: Zsigmondy Gusztáv, Szumrák Pál, Kunvári Fülöp, dr. Boncz Ödön, Nagy Géza, dr. Pósta Béla ig. választmányi tagok, továbbá Reiner Zsigmond, Miletz János, dr. Gerecze Péter, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és 10 más hallgató.

Elnök megnyitván az ülést: *dr. Pósta Béla* olvasta fel értekezését a hatvan-boldogi ásatásokról, melyet folyóiratunk jelen száma közöl.

Ezután *Nagy Géza* tett jelentést a félegyházi és nagykőrösi ásatásokról, melyeknek czélja, honfoglaláskorabeli emlékek fölkutatása volt. Ennek kapcsán a társulat köszönetet szavaz a kutatások hathatós előmozditásáért Nagykőrös és Félegyháza városok hatóságainak, valamint dr. Szerelemhegyi Károly úrnak.

Titkár bejelentvén, hogy a dr. Frőhlich Róbert elhalálozása folytán megüresedett egyik pénztárvizsgáló-bizottsági tagság ezen ülésen betöltendő, a választmány ezen állásra *Szumrák Pál* vál. tagot választja meg.

Titkár bejelenti továbbá, hogy d*r. Kuncz Adolf* csornai prépost 100 frttal a társulat alapitó tagjai sorába lépett, mit a választmány éljenzéssel vett tudomásul.

Majd a tagválasztások ejtettek meg, melynek folyamán a társulat rendes tagjai sorába megválasztattak: Dr. Marjanevič Péter, községi tiszti orvos Golubinczen (ajánlja dr. Hampel József), Groh István főgym. tanár Rozsnyón (ajánlja dr. Hampel József), iglói Szontagh Antal főispáni titkár Balassa-Gyarmaton (ajánlja dr. Pósta Béla) és Szelle Zsigmond kir. járásbiró Dunaföldvárott (ajánlja a titkár).

Ezután a pénztárnok havi kimutatása olvastatván föl, melyet e füzet boritékán közlünk, miután még *elnök* a jegyzőkönyv hitelesitésére dr. Bonez Ödön és Nagy Géza vál. tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI- ÉS EMBERTANI TÁRSULAT január ius 27-ikén tartotta ez évben első ülését a M. Tud. Akadémia heti üléstermében.

Pulszky Ferencz elnök megnyitván az ülést, dr. Pósta Bélának adta a szót, a ki fölolvasta *Grósz István* értekezését a gömörmegyei középkori fal-

képekről, melyet egész terjedelmében e folyóirat fog közölni. Második előadó *dr. Gerecze Péter* volt. Értekezését a régi pécsi templom domborműveiről szintén e folyóiratban veszik olvasóink. Utána *Hampel József* értekezett fényképek bemutatása mellett az ó-szőnyi barbár kőbálványok és egyéb domborműves faragványokról, melyek évekkel ezelőtt egy bregetioi antik templom közelében előkerültek. Ez emlékek csoportja lényegében még mindig megfejtetlen, bár évek óta áll a nyilvánosság előtt. Előadó ezúttal nem is akar az emlékek magyarázatába bocsájtkozni, csak néhány föltevést kiván megindokolni, mely az emlékek lelőhelyére, korára s néprajzi vonatkozásaira deríthet némi világosságot. Azt hiszi, hogy a tárgyak korát némileg meg lehet állapítani a rajtuk előforduló némely diszítések alapján, melyek barbárságuk daczára *antik* motivumokra vezethetők vissza és fölhasználható korhatározásra az az antik fölirat, melyet állítólag közelükben leltek. E fölirat szerint a templom, melynek fala mellett a rejtélyes faragványok kiásattak, C. Julius Maximinus bregetioi helyőrségi fegyvertárnok által Sev. Alexander tiszteletére újra föl lett épitve. Úgy véli, hogy azok a tárgyak a templom őrizetében felgyült áldozati ajándékoknak tekintendők, melyek idők folyamában felszaporodván s a favissa megtelvén, onnan eltávolíttattak s így kerültek földalatti rejtekhelyükre, mire több antik templom közelében lelt áldozati tárgyak sokasága adja meg az analogiát. A szobrocskák és domborművek barbár néptől erednek, mely ama vicusban, a bregetioi területen, a hol a templom álllott, le voltak telepítve. Nincs kizárva a föltevés, hogy a föliratban említett C. Julius Maximinus ugyanaz a Maximinus császár, a ki a történetben mint thrax szerepel (236—238.) és kiről életírója följegyezte, hogy alanus asszony volt az anyja. Alanus csapatok már abban a korban voltak a római birodalom dunamenti tartományaiban megtelepítve s ez uralaltáji népről följegyezték a kútfők, hogy náluk emberáldozatok dívtak. A faragványokon látható, sorjába rakott fejek sokasága, ily emberáldozatok reminiscentiái lehetnek az igazi emberáldozatok helyettesítésére, mikről mint római colonusoknak le kellett a barbároknak mondaniok. Az alakok közt vannak egyes csészét tartó férfiak, ezek emlékeztetnek az Oroszország déli vidékein ismeretes, csészét tartó szobrokra (Kamene Babe), melyekkel már Henszlmann kapcsolatba hozta a Spanyolországban lelt csészét tartó szobrokat. Henszlmann azt vélte, hogy e szobrok a gótoktól erednek, helyesebb feltevés, ha azokat uralaltáji törzsöknek tulajdonítjuk, kik között az alanok Oroszországtól hazánkon át Spanyolországig jutottak s több helyütt le is települtek. Előadó e magyarázatát egész föntartással közli, tudja, hogy ugyanez emlékekkel más hazai szakértő is foglalkozott (Nagy Géza), kinek eddig közzétett ethnologiai kutatásai után azt sejti, hogy függetlenül az előadótól, hasonló eredményre jutott, a mi az előadott véleményt még inkább támogatná. — Ezután előadó bemutat néhány hazánkban lelt alexandriai eredetű vagy alexandriai minták után készült antik edényt és utal arra a nagyfontosságú műre, melyet az alexandriai ötvösségről nemrég dr. Schreiber Tivadar tett közzé. (Vesd. ö. Arch. Ért. 1894. 440—442.)

A tagválasztások megejtése után elnök az ülést bezárja. *x. y.*

A N. MÚZEUM IGAZGATÓJA, Pulszky Ferencz, huszonhat évi gazdag eredményű működését f. é. januárius elsején befejezte és nyugalomba vonúlt. Utódja Szalay Imre, m. kir. miniszteri tanácsos, a ki hosszú időn át a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumban a múzeumi ügyek előadója volt.

A M. N. MÚZEUM ÉREMTÁRÁNAK GYARAPODÁSA az 1894-ik évben. A nemz. múzeum éremtára a lefolyt évben a hivatalos úton s magánkézből beérkezett éremleletek, ajándékok és vételek utján 1190 db éremmel gyarapodott, melyek nagyobb részét (828 dbot) leletek szolgáltatták. Leleteink a következők voltak: 1. pozsonyi (Stiegler Sándor-féle) 3309 db; 2. hiricsi (Baranya m.) 34 db; 3. kubachi (Szepes m.) 2250 db; 4. kiváldi (Borsod m.) 185 db; 5. b-csabai (Békés m.) 36 db; 6. berencsi (Szabolcs m.) 16 db; 7. előpataki (Háromszék m.) 74 db; 8. szarvasi (Békés m.) 1 db; 9. szent-kereszti (Nyitra m.) 5754 db; 10. kiskőrösi (Pest m.) 470 db; 11. szőllős-ardói (Abauj-Torna m.) 46 db; 12. pellérdi (Baranya m.) 69 db; 13. babarczi (Baranya m.) 59 db; 14. bábahalmai (Kis-Küküllő m.) 21 db; 15. promontori (Pest m.) 31 db; 16. legéndi (Nógrád m.) 500 db; 17. zimonyi (Szerém m.) 1406 db; 18. nagyszékelyi (Tolna m.) 14 db; 19. miklósvágási (Sáros m.) 1986 db; 20. tisza-kálmánfalvi (Bács-Bodrog m.) 355 db; 21. rudóbányai (Borsod m.) 799 db; 22. hoboli (Somogy m.) 96 db; 23. ungmegyei 2865 db; 24. regöli (Tolna m.) 49 db; 25. kis-baári (Hunyad m.) 403 db. E szerint osztályunk a múlt évben 20,738 db érmet dolgozott fel leletekben.

A mi a gyarapodás részleteit illeti, mindenekelőtt a leletek útján nyert új anyagot mutatjuk be.

Antik éremleletünk csak egy volt a lefolyt évben, a pellérdi, mely 69 db római császári denárt tartalmazott, melyekből 5 dbot váltottunk be. A többi mind középkori és újabb érmeket tartalmazott, köztük egy-egy érdekesebb darabbal is. Nevezetesen: a pozsonyi leletből 54 db XVI. századi ezüstérmet szereztünk és pedig II. Lajos garasait és dénárait, Zápolya János obulusait, Constanz, Passau, Regensburg, Nördlingen, Münsterberg városok, Tirol, Görz, Salzburg kis garasait; a hiricsiből 17 db osztrák, hollandi, nürnbergi és öttingeni tallért, egy szász s egy velenczei (Lodovico Manin) féltallért; a kubachi leletből 34 db magyar denárt I. Mátyás—I. Ferdinánd korából, köztük egy nevezetesebb darabbal, I. Ferdinánd nagyszebeni denárával 1531-ből, a szivpaizsban az osztrák pólya helyett a Jagello-sassal (Weszerle D. Erdély érmei. Tab. I. 4.); a kiváldi leletből János Kázmér lengyel király 2 db hatos-garasát, a berencsiből I. Ferdinánd egy féltallérát, az előpatakiból II. József és V. Ferdinánd magyar veretű huszasait (4 db), a szarvasi leletből I. Ferdinánd aranyát tartottuk meg; a szent-kereszti leletből 65 db különböző nagyságú ezüstérmet válogattunk ki, s pedig 21 db osztrák és német tallért és féltallért, 6 db magyar garast, 13 magyar denárt, lengyel, porosz, prágai garasokat és filléreket. A kis-kőrösi lelet 9 db magyar denárt szolgáltatott gyüjteményünknek, a szőllős-ardói 21 db osztrák és német garast; a babarczi 25 db németországi (Corbei, Strassburg, Schwarzburg-Sondershausen, Öttingen, Holstein-Gottorp, Sayn-Wittgenstein, Anhalt, Brandenburg, Szász-hgségek) tallért, $^{2}/_{3}$ tallért és forintost, a bábahalmai 10 db

újabbkori magyar tallért és huszast, a legéndi 7 db habsburg-kori magyar denárt. A zimonyi leletből (mely magánkézből jutott hozzánk) Róbert Károly és Nagy Lajos 10 db denárát szereztük meg; a nagyszékelyiből 7 db magyar aranyat váltottunk be (Hunyadi Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos), továbbá II. Ulászló aranyának egykorú utánzatát, aranyozás nyomaival s ezekkel együtt egy szász garast. A miklósvágási leletből 112 db bélyegváltozattal gyarapítottuk gyüjteményünket XVII. századi magyar, lengyel és német kisebb éremfajokból A tisza-kálmánfalvi leletet a titeli járásbíróság úgy küldte be, mint a melyet a találótól, ki azt be nem jelentette, lefoglalt, a ki ilyenformán igényét a lelet egyharmad részére elvesztette; a lelet I. Lajos, Mária és Zsigmond apró érmeit tartalmazza összesen 355 dbbal, melyek közt 33 változatot különböztetünk meg. A rudóbányai leletből Bethlen Gábor, I. Rákóczy György, Gusztáv Adolf és III. Zsigmond egy-egy polturáját, a hoboliból XVI—XVII. századi olasz (velenczei) német, svéd, hollandi és spanyol aranyat és tallért összesen 27 dbot, az ungmegyei leletből (a lelet helyét közelebbről nem ismerjük) lengyel és svéd garasokat, 6 dbot s a kis-baári leletből XVIII. századi osztrák és német 20 krosokat (39 db) válogattunk ki s helyeztünk el gyüjteményünkben.

Ajándékok és vételek. I. Ó-kor. *Pados* János dr. hagyatékából (Tördemicze, Zala m.) 6 db görög érmet kaptunk, Nagy Sándor, Thasos, Beotia, Athenae, Rhodos drachmáit és tetradrachmáit, ugyanattól 25 római családi és 13 császári érmet (mindannyi ezüst). *Fejér* József mérnöktől (Csáktornya) 3 római rézpénzt, *Nagy* Pálnétól (Ács, Komárom m.) Julianus apostata rézérmét; *Stettner* Gézától Hadrianus bronzérmét; *Orgon* Sándor duna-pentelei gyógyszerésztől 12, *Mendrey* Jenőtől 3, *König* Rezsőtől 1, *Oberzhauser* Gyulától 25 db vegyes római rézpénzt.

Vétel útján szereztünk 3 barbár tetradrachmát (Lh. Regöl, Tolna m., és Krassó-Szörény m.), Hadrianus, Maximianus Herculeus, II. Severus, Licinius sen. és I. Justinianus egy-egy aranyát s Nero, Trajanus egy-egy nagy bronzérmét. Csere útjan Hadrianus egy denárát szereztük meg.

Magyar érmek. Ajándékok: A Pados-féle hagyatékból 12 db vegyes magyar folyó érem és 6 db szlavon denár, *Mudrány* András földbirtokostól (Szabolcs) 3 magyar s egy erdélyi arany; *Bétsch* János esztergályos mestertől (Cservenka) IV. Béla és V. István-féle rézpénz, II. Ulászló denára; *Mendrey* Jenőtől I. Lajos szerecsenfejes denára; ifj. *Klein* Vilmostól (Hajdú-Böszörmény) II. Miksa negyed tallėra 1574-ből, *Klein* Gyula (Zichyfalva, Torontál m.) Miksa király tallérának egykorú hamisítványa; ifj. *Kovács* Józseftől (Nagy-Kőrös) II. Rákóczy Ferencz XX. és X. polturája; *Király* Dénes gazdásztól (Seregélyes, Fejér m.) 2 db II. Ferdinánd-féle denár; *Tóth* Lőrincz földművestől (Kicsind, Esztergom m.) I. Leopold denáriusa; *Ressler* Dávidtól II. József-féle körmöczi 10 kros; *Molnár* Mihály gazdatiszttől (b. Balassa István birtokán Alsó-Hrabóczon) 6 db vegyes magyar váltópénz; *Fejér* József mérnöktől (Csáktornya) 4 db habsburg-kori denár; *Reichel és Heiszler* gép-, réz- és érczmű-gyárosoktól (Budapest) 14 db újabbkori magyar rézpénz; *Torma* Györgytől a körmöczi 2 filléresek verésére szolgáló bronzlapka; névtelentől Mária Terézia rézpénze.

Vételek: II. Endre denára. 8 db különböző árpádkori érem, V. István

rézdenára ; I. László fillére, Hunyady Mátyás garasa, Zápolya János denára ; vegyes és habsburg-kori aranyforint 15 db ; Hunyady Mátyás, II. Ulászló és Rudolf vastagveretű denára (piéfort), I. Ferencz 1826. évi körmöczi forintosa, továbbá a mi e csoport különös díszét képezi, Emden városának magyar mintára vert 3 db aranya : DVCAT(us) VALORIS HVNGAR(iae) 1634-ből, s 6 db cattarói rézpénz.

III. Erdélyi érmek. Vétel utján szereztünk egy nagybányai 10 aranyos darabot Bethlen Gábortól 1628-ból ; egy 10 s egy 5 aranyost Apaffy Mihálytól s 20 db Bocskay-, Bethlen- és Apaffy-féle ezüst garast (utóbbiakat az egykori Montenouvo-féle gyüjteményből).

IV. Osztrák éremfajok. A Pados-féle hagyatékból 5 db ; *Zelenay* Mihálytól (Magyar Szölgyén) egy salzburgi kis ezüstérmet ; *Farkas* Sándortól 2 kisebb váltópénzt. X. Y. egy frizachi ezüst denárt ajándékoztak. Hivatalos úton szereztük meg az 1893. évi bécsi vereteket : 4 arany, 2 nickel és bronz folyóérmet, a múzeumi Széchenyi-könyvtár pedig két 1849. évi ezüst 6 krost tett át hozzánk.

V. Külföldi érmek. Gyüjteményünk a Pados-féle hagyatékból 3 lengyel, 9 németországi, 1 angol, 7 franczia, 1 orosz, 2 svájczi, 1 egyesült-államokbeli, 5 török és egyéb mohamedán, 11 olasz ezüstéremmel gyarapodott : *Mudrány* András 9 db olasz, németalföldi és török aranyat ajándékozott ; *Fejér* József (Budapest) 4 db velenczei és aquilejai denárt ; *Weiszmann* Jakab Báthory István rigai 3-as garasát, dr. *Kovács* Antal III. Zsigmond lengyel király litván garasát, *Papp* Károly főerdész (Kökényes, Nógrád m.) egy belga rézpénzt, *Nagy* Lajos kéményseprősegéd 3 db ujkori romániai folyóérmet, *Farkas* Sándor egy marokkói rézérmet, *Csörgő* Sándor egy újkori török érmet, *Ressler* Dávid egy bajor ezüst váltópénzt, *Oberzhauser* Gyula 4 db újkori rézpénzt, *Herrmann* Márk gazdasága (Lábod) 2 db újkori váltópénzt ajándékoztak, végül *Beszédes* Frigyes m. kir. honvédőrnagy, Ludovica-akadémiai tanár hagyatékából, örökösei egy zöld szalagon függő török ezüst érdemrendet küldtek be a hozzá tartozó oklevéllel.

Vételek : Thurzó boroszlói püspök garasa, 2 db délszláv ezüstérem, Bogdán moldvai hoszpodár rézérme, egy brabant-flandriai kettős arany, egy németországi tallér s egy újkori bolgár váltópénz.

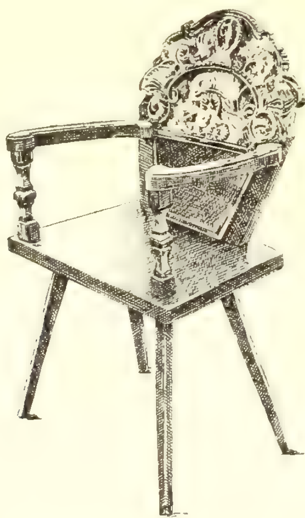
VI. Papirpénzek. Ajándék : *Simon* Jenő aradi ügyvédtől egy 1806. évi bécsi 5 frtos papirpénz. Vételek : Arad-várbeli papirpénzek 1849-ből (kiválóbb ritkaságok) 7 db ; komáromi 2 kros utalvány 1849-ből, a csepini uradalom 2 db robot-bárczája s 3 db fiumei papirpénzjegy ; egy 100 forintos kamatos utalvány 1849-ből s 3 db vegyes magyar és osztrák bankjegy.

VII. Emlékérmek és bárczák. Gyűjteményünk e csoportjának gyarapításához járultak : *Kúnváry* Fülöp főmérnök Kossuth Lajos amerikai emlékérmével (LOUIS KOSSUTH THE WASHINGTON OF HUNGARY), *Réthy* János szabadalmi irodatulajdonos Kossuth Lajos 4-féle emlékérmével ; dr. H. J. és dr. *Hirka* Antal az 1894-iki egyházpolitikai felvonulás egy-egy emlékjelvényével, H. J. a VIII. (budapesti) nemzetk. közegészs. és demogr. congressus 2 emlékérmével, *Weifert* György 2 családjára vonatkozó, *Seltenhofer* Frigyes harangöntő czég (Sopron) a czég által öntött 1000-dik harang emlékére vert éremmel, *Hamburg* városa Ritzebüttel vár elfoglalásának (bronz), *Bella* Lajos

tanár (Sopron) a szegedi országos tornaünnepély, *Gulyás* Pál reálisk. tanuló 2 Jókai-Mór-féle, *Kron* Károly kereskedő (Újvidék) Bécs visszafoglalásának emlékérmével s *Farkas* Sándor egy körmöczi Szent-György-féle éremmel. Vétel útján szereztetett 3 db fa-pion (XVII. század), Pécs-bányatelep öntött vas, az első erdélyi vaspálya ezüst, Zrinyi Miklós, Verböczy István, Deák Ferencz (utóbbi ezüst és bronz) emlékérme. Bárczákat ajándékoztak: *Horváth* Ferencz vaskereskedő (Bpest), *Juhász* István posta- és távirótiszt, X. Y. (8 db számoló bárcza üvegből) s *Devecis* Gyula reálisk. tanuló (1809 évi naptárral.) *r. l.*

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖREBŐL. A társulat 1894 január hó 17-én tartotta közgyűlését, melyen Kun Róbert, társulati titkár, számolt be az 1893/4 eseményeiről, kimutatva, hogy az a lelkes kis kör, mely sok egyébféle elfoglaltatása közepette szenteli munkásságát az egyesületnek, ez évben is sok üdvös alkotással tevé emlékezetessé. A megyei monographia érdekében Szinte Gábor tanár által, a társulat és a megyei monographia-bizottság elnöke, a megye területén előforduló építészeti emlékeket, régiségeket és jellemző népviseleteket felvétesse. Igy készült el Krivadia római őrtornyának, Malpuszk várának alaprajza, s vannak munka alatt a megye magyarkori várai. Várhelyen az amphithæatrum ásatását egész csöndben befejezéséhez juttatá Téglás Gábor Szinte Gábor segédkezése mellett, s legközelebb leirásához fog. A dévai középkori várat a kincstártól megvásárolva a további romlás ellen több javítással biztosította a társulat. A muzeum végleges elhelyezése munkába vétetett s a reáliskola részére vásárolt házban lesz biztosítva legalább egyelőre. A közgyűlésen Téglás Gábor értekezett az aldunai zuhatagok mentén általa megvizsgált mœsiai limesvonal viszonyáról Sarmizegethusához, kimutatva azon strategiai vonalakat, melyeken a dákok betöréseit a dunai hajózás és Mœsia biztonsága érdekében elhárítani igyekeztek. Dr. Sólyom Fekete Ferencz társulati alelnök, a Kendeffy-család őseire vonatkozó okleveleket mutatott be, ezek alapján kiderítve, hogy a család elei is Albaniából szakadtak ide be, előnevük Plemenicza vagy Tüdősfalva (Tütősfalva) vala. Szerinte a Tütősfalvát a mai Tutesdben kell keresnünk Hátszeg mellett. Hunyadi János a családot egy eddig okmányilag nem ismert vulkánszorosi csatában kitüntetett vitézkedéseiért számos jószággal jutalmazta. Ugy látszik, vérségi kapcsolat is volt köztük. A család egyik ága a Tisza-zugba szakadt Szathmár-Biharba s ott birtok-perekkel zaklattatván, végre ismét visszaköltözött. Hivatalokat nem viseltek. A közgyűlés gr. Csáky Albin miniszter nagylelkűségének hálás megörökítése mellett b. Eötvös Loránd cultusminisztert a gyűlés szivéből üdvözölve, a nagyfontosságu társulati kedvezményezéseket jóakaró figyelmébe ajánlotta. A társulat szept. havi gyűlésén dr. Keller Ottó, prágai egyetemi tanár és ismert epigraphicus, is személyesen megjelenve, elismerőleg nyilatkozott a társulat sokágú tevékenységéről és ásatásairól. Téglás Gábor bemutatta az aldunai felső zuhatagsorozatnál általa felfedezett Domitianus sziklatábláról Szinte Gábor által készített gypszmásolatot s a felirat történeti és helyrajzi adatait fejtegette. Kun Róbert Király Pál «Dacia provincia augusta» czímű művéről (megjelent Szabó Ferencz németeleméri plebános kiadványai közt) szóló ismertetést olvasta fel. Az október havi szak-

ülésen Téglás Gábor ismertette Dacia keleti határszélén végzett kutatásai alapján az udvarhelyi castrumot és általa ott a baromvásártéren Ugron János alispán megbizásából a megye monographiája számára felásatott katonai fürdő alaprajzát, kimutatva azt is: hogy a római castrum az állami főreáliskola által elfoglalt Csonkavárban feküdt és Székely-Udvarhely első elnevezése ennek a castrumnak romjaira vonatkozhatott. A novemberi szakülésen Téglás Gábor bemutatta a Dévától délre emelkedő «Mocsár» nevű szőlőhegyen napfényre került árpádkori sirok leleteit, foglalkozva különösen az egyik sirban előfordult vasnyilakkal s egy másik sirban talált medvefog-amulettekkel. Szinte Gábor Hunyadmegye czímerének és pecsétjének keletkezéséről értekezve, annak a meggyőződésnek ad kifejezést, hogy elébb Déva város nyerte Mátyástól a Hunyadi-ház hollóját, s az 1490. évszámmal főispánjainknál szerepelt renaissance kivitelű pecsét azután keletkezett. A megye részére kék alapu paizsban emelkedő, szájában aranygyűrűt tartó hollót ajánl, s azt felül a Hunyadi János czímerében szereplő szárnyas sisakkal hozza javaslatba. A társulat működéséből felemlítendőnek találjuk még: hogy Keller Otto a veczeli (Micia) castrumot szintén megvizsgálta, a Maros-Németiben gr. Kuun Géza parkjában összegyűjtött római feliratokat s főleg egy reconstruált mausoleumot tüzetes tanulmány tárgyává tett s azok némelyikét le is fényképezte. A megye monographiája szintén munkába van véve, Téglás Gábor szerkesztése és Hollaky Arthur alispán szerkesztő-bizottsági elnök vezetése alatt. A régészeti részt Téglás Gábor, gr. Kuun Géza, a magyarhoni várakat, templomokat Szinte Gábor, a történelmi részt Király Pál, Kun Róbert írják, s a megye jelenével Mailand Oszkár, Réthy Lajos, Kolumban Sámuel, Borostyáni Béla, Téglás István, Kapcza Gyula stb. foglalkoznak. A társulat legújabb Évkönyve is megjelent. *T. G.*

TELEKY MIHÁLY SZÉKE.

KÜLÖNFÉLÉK.

† DANKÓ JÓZSEF pozsonyi prépost, a renaissance-művészet iránt lelkesülő főpap, ki évtizedeken keresztül izléssel és hangyaszorgalommal létesített egy európai hirű műgyüjteményt és tudományunkban az esztergomi kincstárról közzétett fényes munkával örökítette meg nevét, folyó évi január hó 14-én, munkás életének 64-ik évében elhunyt. Áldás poraira!

TELEKY MIHÁLY SZÉKE. Gróf Degenfeld Lajos nógrádi főispán sziráki kastélyában érdekes faragott széket látott dr. Posta Béla, melynek faragott

hátsó tagját e rajzban mutatjuk be. Hajdani tulajdonosa Teleky Mihály, Erdély kanczellárja volt s így még akkor is figyelemre méltó volna, ha faragványainak stilusa nem érdekelne különösebben bennünket. A szék egyszerű kétkaros faszék, kifelé hajló síma czöveg lábakkal és renaissance ballustrade-os karfákkal. Keménysége mellett még elég kényelmes, jelezvén szerkezetében is a XVII. század igyekezetét, a mikor már a szép formák mellett kezdtek a kényelemre is többet adni, mint a renaissance virágzó korában; a bevésett évszáma 1652. A székhát alsó része egy trapéz alakú rámázattal szegélyzett, azonban csak fölseje dúsan faragott. Általános, főbeosztásában és rajzában a barokk, kagylós-formák érvényesülnek, rózsabimbós és leveles növénydisz kiséretében. E magas relief növénydísz hátterét laposabban kezelt füvesfás hegycsúcs tölti ki tetejében két pálmaág között ágaskodó farkassal (?) (vagy talán csikóval) s alatta egy *M* és *T* betük-

kel. A betük alatt a hegy előtt kanyarodik ívalakban egyik oldalról a másikra egy korona- vagy pártaszerűen alakított kagyló, melynek csigás két végéből egy-egy rózsabimbó hajlik kifelé. A csigás hajlásnál a barokk jellegnek megfelelően egy új félhold alak csigás vége kezdődik, a melynek rózsabimbója azonban már befelé a közepfelé hajlik, melyet itt a hegy alatt egy kisebb egész kagyló vagy székely pálma-alak foglal el, két oldalt lehajló levél- és szalagdíszszel, a mely az évszámot köríti. A rózsabimbók, a levelek és a pálma, alakjukat és domborításuk módját tekintve bizanti vagy román jellegűek. E rózsabimbó ősét a szaszanida virágok közt leljük csak fel igazán, bár némileg rokon-alakokat a belőle fejlett bizanti művészet is töméntelent alkotott különösen elefántcsont és apróbb fa faragványokon. Az egymás mellé tapadó hármas-négyes, homorú levelek ősét a homorú véső bevágásaival élénkítve, szintén csak a szaszanida művészetben látjuk legelőször. A XII. és XIII. században spanyolországi faragványokon gyakori ez a technika, sőt egy elefántcsont diptychon tanúsága szerint, mely a beauvaisi székesegyház tulajdona, nyugaton némileg el is terjedt. Valódi bizanti emlékeken azonban, melyek pedig egyenes uton kerülhettek volna hozzánk, ez a domborítási és diszítési mód nem ismeretes. Ugyanaz a technika ez, mely a mi tiszai és dunai hajóink orrának faragványain oly feltünő. — Úgy látszik, az Ázsiából hozott ősi szaszanida formákat a bizanti és a szabadon mozgó román stilus tovább táplálta és éltette hazai ornamentikánkban. A csúcsíves stilus ugyan megakasztotta fejlődésüket, de a kis művészetben, a mint látjuk megélte a XVII. századot is sőt ma is él a székely kapuk fogványain.* *Huszka.*

GOLUBINCZEI (SZERÉM MEGYE) ŐSKORI RÉZLELET. Pulszky Ferencz nagybecsű műve «Rézkor Magyarországban» serkentett fel a hazai őskori rézleleteknek tüzetesebb tanulmányozására.

Folyó évi szeptember hóban egy golubinczei szerb gazda a Tapavicza nevű dülőben levő földjén szántás közben 2 db réz bányászcsákányt hozott napfényre. Mind e két bányászcsákányt elvitte a közelfekvő Rumába, s eladta egy ottani rézművesnek. Ez a rumai rézműves beolvasztotta hamarjában az egyik nehezebb 4 kg. darabot, a másik könnyebbet 3 kg.-nyit egy tanító szíves közvetítésével nekem adta el, s az gyüjteményemben van. Ezen bányászcsákánynak hossza 35 cm. és pedig a hosszabb függőleges éleé 23 cm., a rövidebb vízszintes éleé 12 cm. Nyíllyukának az átmérője 34 mm., súlya 3 kg. Nagyságra nézve legkisebb a Pulszky által az 58-ik lapon említett s ábrázolt három bányászcsákány közt és a 13-ik ábra 1-ső szám alattival teljesen megegyez. Alakja szabályos; éle, használat által nem kopott el, s készítése nagyon gondozott, óriási nagyságához képest igen csinosan és díszesen néz ki. Egyik oldalán meg van egy kissé hivatlan kéz által ráspolva.

Golubincze, 1894 november. *Dr. Marjánovics Péter,*
községi tiszti orvos.

MOSONYMEGYEI ÁSATÁSOK. A folyó évben három hétig ástam Csunyban, hol 151 sírt tártam fel, októberben pedig két napig a nezsideri római sír-

* Lásd Huszka: «Székely ház» 1895.

mezőt tovább kutatva, s miután itt a munkám folytatása, napszámosok hiányában lehetlenné vált, Alsó-Ilmitz községbe rándultam és ott is egy ókori sírmezőt fedeztem fel, de a feltárt 17 sírban sírbögréken, orsógombokon és különbféle koncz és egyéb állati, különösen madárcsontokon és egy kis csonthüvelyen kívül érdemesb leletre nem akadtam.

Magyar-Óvár, 1894. deczember. *Dr. Sötér Ágost.*

SZOBORLELET KLOPOTIVÁN, VÁRHELY MELLETT. Közelebbről egy klopotivai földmíves, kertjében ásogatva, egy női szoborra akadt. A szobor feje le van ütve, mint az már rendesen történni szokott Dacia szobraival. Anyaga bukovai márvány, tehát helyi termék. Azon körülmény, hogy Klopotiván régebben a Pogány-családnak díszesebb udvarháza volt (a család prædicatuma is onnan szól), erre utal: hogy a Várhelytől alig 4 km. eső helységbe Sarmiz regethusa romjai közül jutott ez a szobor, mint Hátszegvidék annyi más helységénél és Vajda-Hunyadon, a Hunyadiak egykori kertjéül szolgált Szt-Péter-hegyen láttuk.

T. G.

RÓMAI FOGADALMI OLTÁR PUSZTA-DÖRÖGDÖN. Darnay Kálmán nov. 15-én Puszta-Dörögdön (Zala m.) ásatván, egyéb római emlékkel feliratos oltárkövet talált, melynek feliratáról pacskolatot küldött hozzám megfejtésül. A hiányos felirat vagy talán nem eléggé sikerült pacskolatról következőket betüztem ki:

MARTI·DIIO	(Marti Deo)
. / RACIVS / / /	(. . . racius)
AVGVST / / /	(augustalis)
. / P·D·S·	(posuit de suo)
V / / / / SO	(votum? solvit)
M / / / / /	

Annyi bizonyos, hogy Marsnak szentelt fogadalmi oltárral van dolgunk. Az első sorban levő II Cagnat szerint a császárok idején E betü gyanánt szerepelt.* *Récsei Viktor.*

AZ UJHELYI EZÜSTFIBULA. Sátoralja-Ujhely határában a Bodrog medrének szabályozása alkalmával egy olyatén kis félkorongos fejű ezüstfibulát találtak, mely mint belföldi pannoniai gyártmány elég sűrűn fordul elő hazánkban, különösen Pannoniában, a honnét nemrég a m. nemzeti múzeum oly agyagmintákat is kapott, a melyekben ezeket öntötték. Az Archæologiai Értesítő az ujhelyi példánynak szakasztott mását *Kherndl J.*-né úrnő gyűjteményéből 1894. évfolyama 96. lapján közli is, melyet azért tart a szövegíró *h* érdekes leletnek, mert Gyomáról (Békésmegye) került elő s így, mivel az e fajta fibulák még ezenkívűl Szegeden, Szarvason és az alföld több helyén is találtattak, konstatálhatja, hogy a birodalomnak alá nem vetett határszéli részek, már a magasabb kultúra hatásánál fogva is, a római izlés befolyása alatt állottak.

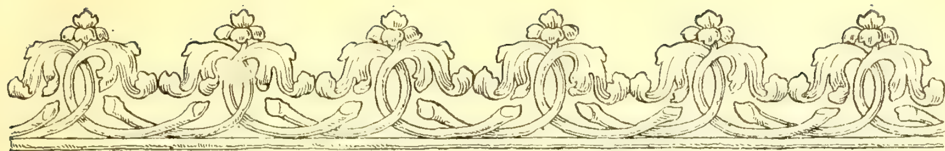
* Cagnat Cours d'Epigraphie Latine 1890. Paris. 3 Inscriptions dans le dernier quart du V. siècle. 14. ne sont rares sous l'empire.

Minél gyakoribb a római ízlésben készült tárgyak elterjedése a határrészeken, annál intensívebb e nemű kultúrára lehet következtetnünk azokban. Tudtommal a Bodrog völgyében e stílű lelet egyetlen s mint ilyen, első bizonyítéka annak, hogy a római műveltség egész idáig fel tudott hatolni, sőt bizonyára még tovább is, az ország legéjszakibb részéig, a honnét azonban mindez ideig ehhez hasonló emléket nem birunk. A nemzeti múzeumba került agyag öntőminták Bregetióból valók; világos tehát, hogy a fibulák egyik műhelye e városban állott, de hogy az ily fajta tűk Noricum egész területén is elterjedvék, az közismeretű dolog. Igy *Wies*ben, rómaikori tumulusokban is találtak fibulákat, melyeknek alakja analog az ujhelyiével. A wiesi tumulusok 1—2. századbeli római érmekkel keltezvék, így könnyen megállapitható e fibula-typus kora is a századok folyamában.

Fibulánk hossza 35 mm. Ebből a fejre 12 mm., a nyakra pedig 23 mm. esik. A nyak egyenes síkú vágáslappal végződvén, az abból derékszög alatt kiálló tűtartóra 14 mm. jut. A félkörű fej alatt foglal helyet a tű rugója, mely 11 csavarulatból áll. A középső csavarúlat alkotja a fibula peczkét, melynek hegye le van törve s igy a tűtartó-lemezzel nem érintkezik. A leirásból kivehető, hogy a szóban forgó fibula épebb a gyomainál, mert ez utóbbinak testéből a csavarulat és a tű teljesen hiányoznak. A fibula anyaga ezüst, mely nyakán és fején foltosan van világos zöldre patinálódva. Valószínű, hogy sírból került elő, mely a folyó medrének kitisztítása alkalmából a munkások által szétromboltatván, a lelettárgy is csak véletlennek köszönheti megmentését. *M. J.*

RÓMAI FELIRATOS KŐ. A föliratos emlék, melyet Domaszewsky tanár e folyóirat múlt évi 357—358. lapján magyarázott, a következő körűlmények között került elé: Sopronban, a Balfi- és Szeder-utcza sarkán, Kohn Jakab borkereskedő, az 1893. év tavaszán pinczét ásatott. A körülbelül 40 m^2-nyi területen összesen 23 római sírt találtak, melyek valami különösen említésre méltó tárgyakat nem szolgáltattak. A pincze déli oldalán nagyobb épület sarkára bukkantak, melynek 1·5 m. vastag fala ugyancsak kemény dolgot szerzett a bontó munkásoknak. Az északi oldal közepe táján 2 m.-nyi mélységben találták az említett feliratos követ, melyet kiemeléskor két darabra törtek. A kő puha homokkő; magassága 139 cm.; szélessége 52 cm.; vastagsága 18 cm. A felirat a kő közepét 62 cm. magas tábla alakjában foglalja el. Maguk a betűk már a hanyatlás jellegét tüntetik föl; nagyságuk az első sorban 7 cm., a többi sorokban 6 cm., az utolsóban 5 cm. A sorokat elválasztó párhuzamos vonalak köze 1 cm.-nyi széles. A 3., 4., 5., 6. és 7. sor elején a kő kivásódott. Kis hézagot a 4. sor közepe is mutat. A felirat már ismeretes. *Bella Lajos.*

A RICHWALDI HARANG. Richwald község Bártfához másfélórányira fekszik. Csúcsívben épült templomát a későbbi javítás eredeti stíljéből kivetkőztette. Erős, négyszögbe tört tornyában egy XV. századbeli harangja említhető, mely valószinűleg Bártfa városának — mint patrónusnak — egykori ajándéka. A középnagyszágú harang koronájának peremén az évszázados piszok miatt olvashatlan körirat után m° § cccc° § lxxvii § állván, világos, miszerint a harang készíttetési éve 1477. Megjegyzendőnek találom még, hogy Richwaldnak 1456 óta van önálló parochiája s hogy a templomot 1611-ben vetették renoválás alá. Egyik filialéját Hervartó falu képezi, a hol igen szép s régi fatemplom látható. *M. J.*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

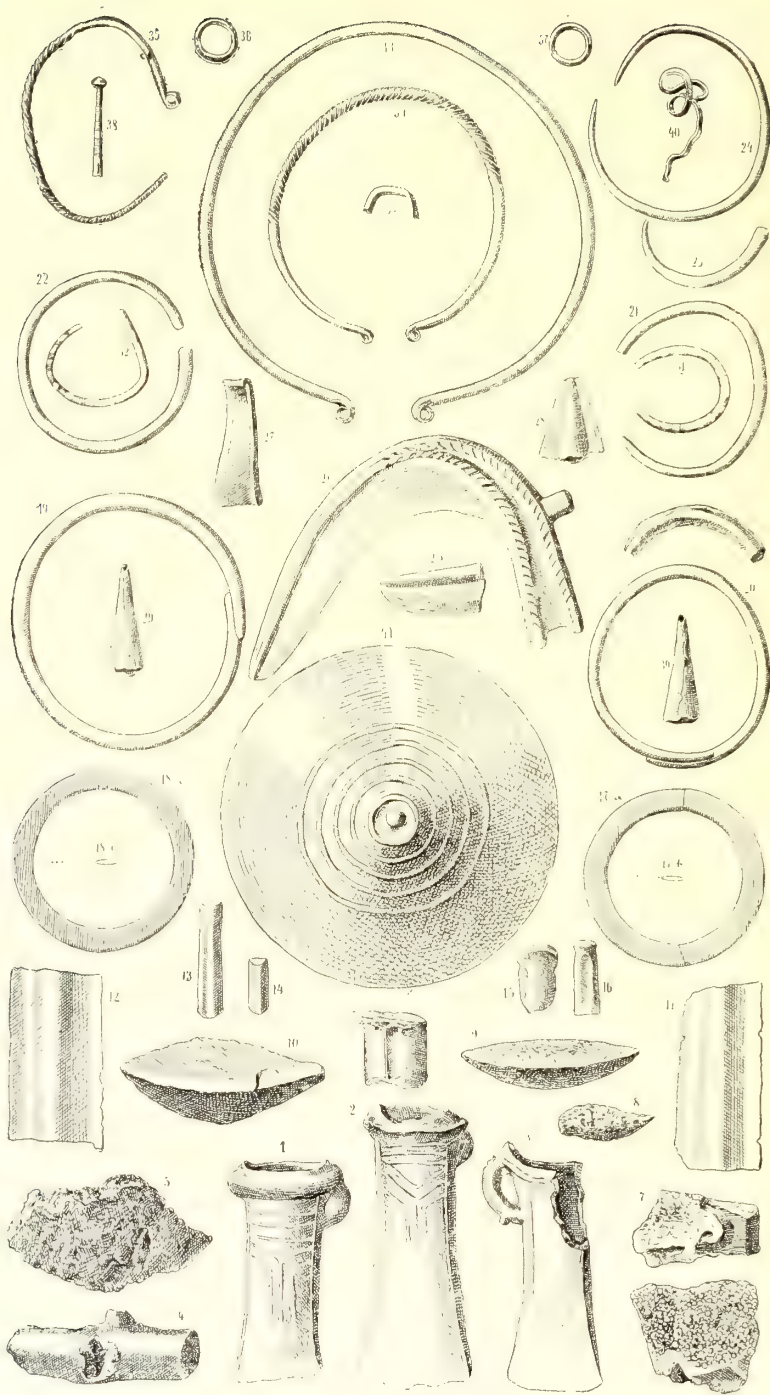
HÁROM DUNÁNTÚLI BRONZLELET.

Adataink a dunántúli vidék bronzkorához szépen gyarapodnak. Hogyha évtizedekkel azelőtt a hazai leletek statistikájából úgy látszott, mintha a bronzkor legsűrűbben a Felföldön és Erdélyben hagyta nyomát, míg a Dunántúl ily maradványokban szegényebb, újabban módosúlhat véleményünk, mert a Dunántúlról jelentős számmal ismerünk már nevezetesebb bronzleleteket.

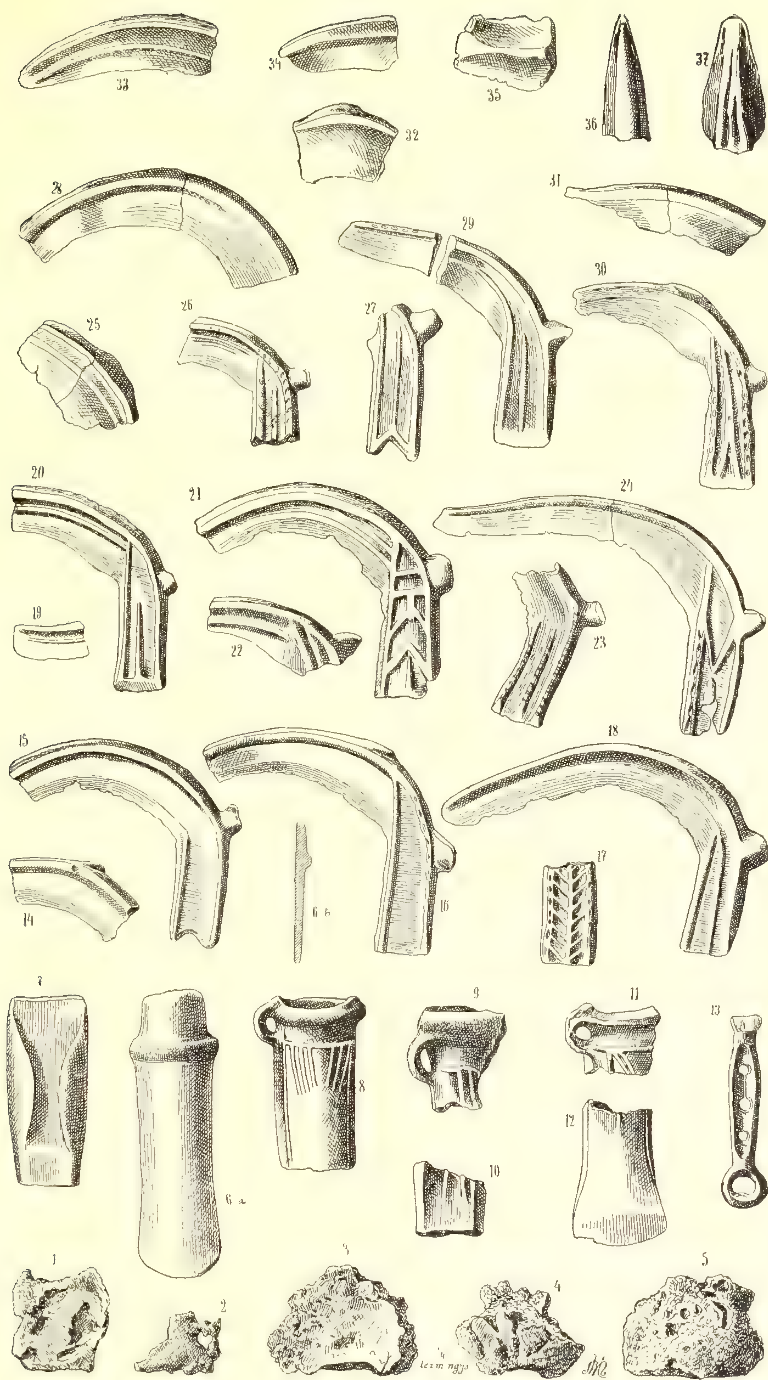
Ezekhez most csatolhatunk hármat: a herczeghalmit, a kurdit és a rinya-szentkirályit.

a) A herczeghalmi bronzkincsről (Pestmegye, pilisi járás) csak annyit ismerünk, a mennyit az uradalom tulajdonosa, özv. hg. Metternichné szül. gr. Sándor Paulina a n. múzeumnak ajándékba küldött. A kincset földmunkálatoknál együttesen a puszta földben lelték. Rajzaink a jellemzőbb példányokat mutatják. 1—3. Tokos vésők, melyek hiányos öntésük miatt kerülhettek a nyers anyag mellé. 4—10. Nyers anyag, mely öntésre volt szánva, vagy öntés után fönmaradt és némi szabályosabb idomot öltött. 11. és 12. Kardpengék két töredéke. 13—16. Nyers bronzanyag rudacskákban. 17—18. Lapos karikák. 19—24. Karikák, épek és csonkák, kerek huzalból nyilt vagy egymásra hajlított végekkel, a végek hegyesek vagy tompák. 25—27. Egy ép sarló és két sarlócsúcs. 28. Csonka lándsacsúcs. 29—30. Csüngő díszek, kúpformában alakított lemezből. 31—32. Vonalas díszű csonka karikák. 33—35. Nagyobb nyilt karikák, végeik tekercsre hajlífvák; egyik síma, a másik kettő sodrással. 36—37. Kisebb zárt gyűrűk. 38. Gombos tű töredéke, szárán vonalas dísz. 39. Karika töredéke, eredeti idomából ki van forgatva. 40. Hajlított sodronytöredék. 41. Csúcsos korong pléhből, csúcsa körül négy központi gyűrűdíszszel, alján erősítésre szolgáló füllel.

b) A kurdi (Tolnamegye) lelet megmentését dr. Kammerer Ernő országgyűlési képviselőnek köszönjük. Az ő szíves felvilágosítása szerint «az 1894. év tavaszán Kurd község volt úrbéreseinek erdejében a lakos- «ság a 93/94-ik évi vágási osztag területén az öreg fák tuskóinak ki- «ásásával levén elfoglalva, egy fa tövében bronzedényt találtak, telve «bronztárgyak töredékei, egy darab graphitos edény, egy darab gypsz

HERCZEGHALMI LELET.

I. KURDI LELET.

«és borostyán-gyöngyökkel. A tárgyak lelőhelye Kurd községtől dél-«keletre a kurdi és lengyeli határok érintkezéséhez közel, a Kapos vize «mellett elhúzódó dombok oldalán fekszik. A munkások szombaton este «akadtak a leletre, nem tudták miben haza vinni, tehát ott hagyták, «hogy hétfőn szállítsák be. De híre járván a leletnek, vasárnap a faluból «sokan mentek ki és a leletet széthurczolták, az tehát, a mi most együtt «van, sok kézből, napok, sőt hónapok múlva került össze és nem lehet «a teljes lelet.» Ezt a föltevést magának a leletnek közelebbi szemlélete is igazolja, mert valószínű, hogy egynéhány tárgyból, mint p. o. a fibulákból, több részlet volt meg, mint a mennyi utóbb ismét összekerült, és alighanem a nyers bronzrögökből s egyéb tárgyakból is nem egy veszett el. De e hiányok daczára is a leletből megmentett tömeg igen érdekes és hálával tartozunk érte dr. Kammerer Ernő úrnak.

Az idecsatolt négy táblán adjuk a lelet javarészét.

I. tábla. Nyers bronzanyag (1—5) idomtalan töredékek, helylyelközzel metszési lapokkal. Tokos véső egyik oldalát utánzó tömör bronztest (6 *a*) átmetszetét mutatja a kisebb rajz (6 *b*); lehet, hogy fél agyagminta előállítására szolgált, úgy, hogy belé nyomták kidomborodó oldalát a puha agyag felületébe; a dúdoron túl kiemelkedő toldvány az öntőcsatorna mintáját adhatta. Füles véső felső része (7.), pengéje letört. 8—12. Tokos vésők töredékei, erős dúdorral a karimán, füllel s külsején vonalas díszekkel. 13. Kés markolata, végén karikás, mindkét szélesebb oldalán hosszában mélyedés, mely csont vagy fa berakására szolgált, a két lemezt a markolat középfalának három lyukán át járó akla kötötte össze. 14—35. Sarlók, ép és csonka példányok markolatlemezzel és külső karimáján kiálló bütyökkel, a markolatlemezen többször kidomborodó vagy mélyített diszítések. 36. Kard pengéjének csúcsfelőli töredéke. 37. Lándsacsúcs, köpűje letört.

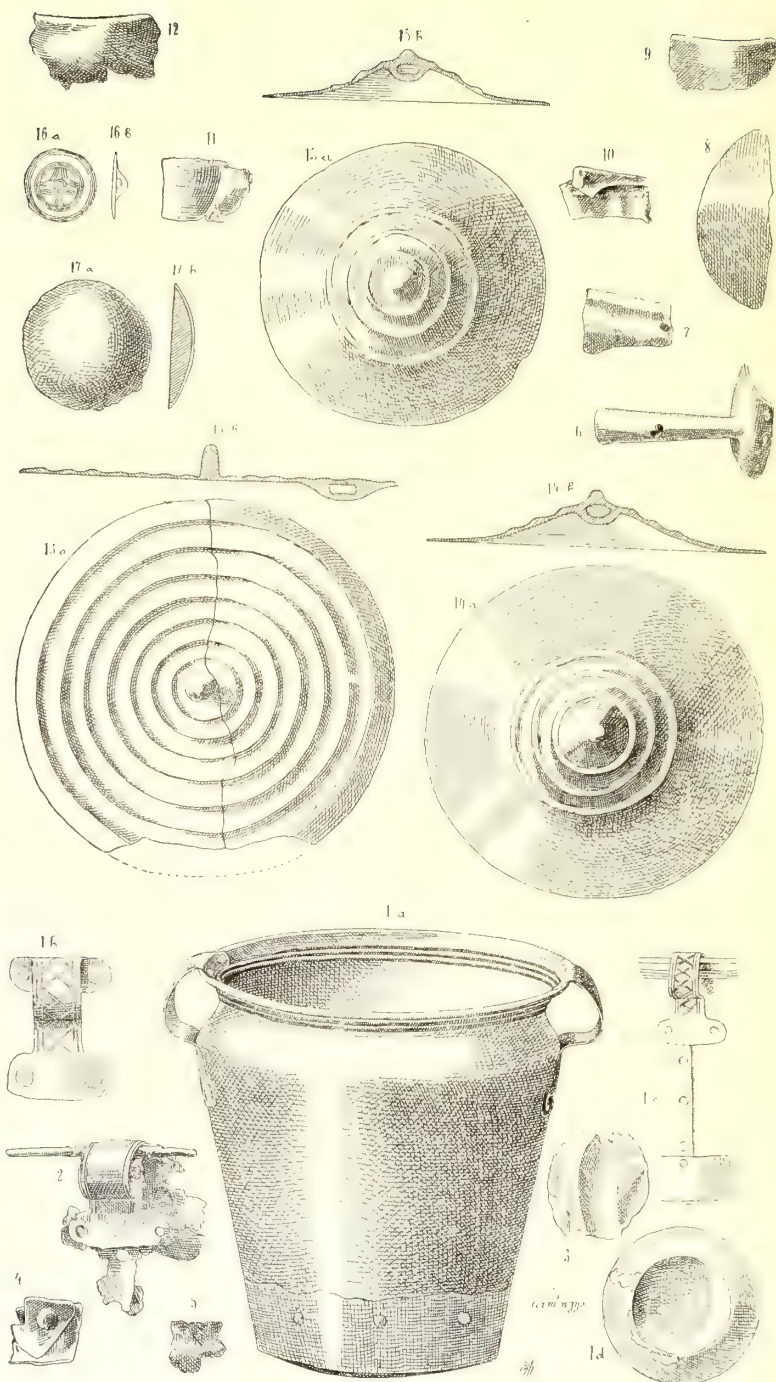
II. tábla. 1. Edény bronzpléhből, feneke külön darabból van trébelve és aklákkal a hasához erősítve; széle dúdoros és karimája reá van hajlítva sodronykarikára, mely megerősíti; a karimából két oldalt vastagabb lemezű fül hajlik falára és két végén lapos fejű aklákkal van oda erősítve, a fül kihajló részét kívül keresztbe rakott vonalas dísz ékesíti (1 *b*). Az edény fala egy lemezből készült, melynek függélyesen lemetszett végső szélei egymásra vannak hajtva és aklákkal egymásra vannak erősítve, erről a tájról kisebbített rajzot közlünk (1 *c*), a fenék gömbszelvény formára van behajlítva (1 *d*). Más lemezes edény fül felőli töredékét mutatja a 2. sz. ábra; fönmaradt határozatlan lemezdarabkák még több edény maradványára engednek következtetni (3—5. és 9—12. sz.). Edény fogantyúja (6. sz.), a köpűs fogantyú a nyél belé helyezésére szolgált, a köpűn az edény hajlított falának vele öntött darabjának széléhez aklákkal volt az edény fala oda erősítve. 7. Hatá-

rozatlan rendeltetésű lemeztöredék. 8. Lapos lemezkorongnak megközelítőleg fele része. Körszéle ép, egyenes oldalán törés nyoma mutatja, hogy volt folytatása. 13 *a*. Öntött korong, alja lapos, szélén alúl lapos fül, fölülete közepén bütyök és körülötte központi hornyolatok; a 13 *b*. rajz mutatja a korong átmetszetét. 14 *a*. és 15 *a*. Trébelt korongok tompa csúcsú kidomborodással, a csúcs körül három gyűrűded domborodás; 14 *b*. és 15 *b*. a korong átmetszetét mutatja; a csúcs alatti fül arra való, hogy az alapúl szolgáló szíjra vagy bőrre erősítsék a korongot. 16. Apróbb korong, alúl füles, fölületét körök és körszelvények diszítik.

III. tábla. A leletből megmentett karikák közül a jellemzőbb mintákat e táblán egyesítettük. Magára áll a két üres falú karperecz (1. és 2.); külsején a kopás daczára még megmaradt a vonalas diszítés nyoma (1 *b*. és 2 *b*.); a karpereczek legnagyobb harántos átmetszetét mutatják az 1 *c*. és 2 *c*. jelzésű rajzok. 3. és 4. Többélű pálczából álló tompa végű példányok, hasonló hozzájuk a 7. számú. 5., 6. és 8. Kerek pálczából, egyenes tompa végű, öt helyen vonalcsoportok ékítik. 9. Hasonló, de vonalas diszítés nélkül. 10—14. Lapított pálczából, tompa vagy hegyes végű. 15. és 16. Tompa végű kerek pálczából. 17. Sodrott karika végső darabja, vége felé síma, vége tekercses. 18. Nagyobb karika, mindkét vége tekercses. 19. Nagyobb karika lapított pálczából, egyik végén csonka. 20. Gömbösfejű tű, hegye letörött, a gömb alatt a szárán négy harántos hornyolat, a közökön vonalas diszítés. 21. Nagyobb karikának töredéke, vonalas ékítéssel, vége tekercses. 22. Karika töredéke, hajlása külsején rövid vonalakból rakott diszítés. 23. Csonka karika, egyik oldalán vonaldísz. 24. Sodronyos karika, kampós végű. 25. Karika csonka része, egyik oldalán lapított, másik oldalán gerincztag domborodik ki, s mellette két oldalt hornyolat vonul. 26. Határozatlan töredék, talán nagyobb karikából való, végig vonuló gerinczes domborodással.

IV. tábla. 1. Graphitos cserépdarabka. 2. Síma oldalú gipsztárgy. 3—10. Tölcséridomú csüngők, a fal felületén némelykor harántos vonaldíszek. 11—17. Csüngők fölül karikás füllel, melyen csüngtek, a fül néha letörött. A 3—17. sz. csüngők mind öntve vannak. 18—25. Kúpszerű csüngők lemezből. 26—28. Gömbszelvény-idomú pléhpikkely fölvarrásra két lyukkal. 29. Lemeztöredék, egyik vége tekercses, határozatlan rendeltetésű. 30. Gyűrű tojásdad idomú, ismeretlen rendeltetésű. 31. Fibula középső része, tojásdad lemez, kör, egyenes és pontdíszekkel. 32., 34—36. Apró korongos tekercsek sodronyból, fibulák részei. 33. Sodronyos fibula, csonka, megvan négy tekercs és a tűje. 37—40. Gyűrűsorokban hajlított sodrony fibulákról. 41—226. Borostyángyöngyök, egy nagyobb korong idomú példány (162. számú) és sok apró gyöngy.

c) A harmadik lelet, melyet ezúttal bemutatunk, múlt őszszel a

II. KURDI LELET.

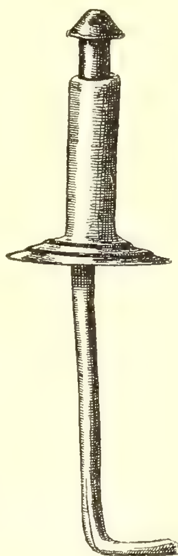
III. KURDI LELET.

rinya-szentkirályi uradalom szőlejében került elő. Az uradalom főfelügyelője, Zalay Kálmán úr szívességéből láthattuk és lerajzolhattuk.

Az I. tábla 1—5. számú rajzai néhány nyers bronzrögöt tüntetnek föl, melyek még régi időben czipó idomú nyers anyagból fűrészeltettek ki, a rajzok a lefűrészelt oldalakat mutatják. Nyers bronzanyag volt egészben huszonnyolcz darab. Többnyire csekély óntartalmú rézből valóknak látszanak, az egyes darabok súlya a következő: kiló 1·327, 1·277, 1·3, 1·222, 0·930, 0·777, 0·603, 0·281, 0·307, 0·326, 0·324, 0·365, 0·395, 0·515, 0·245, 0·171, 0·158, 0·138, 0·135, 0·097, 0·083, 0·089, 0·060, 0·065, 0·072, 0·072, 0·056, 0·04. — 6. Az öntőcsatorna teriméjének megfelelő darab, melyet öntés után az illető tárgyról lemetszettek. 7—9. Szárnyas vésők csonka töredékei; érdekes a 9. számú példány, melyet azután is használtak, mikor pengéje le volt törve. 10—19. Tokos vésők füllel vagy a nélkül, épek s töredékek; a 19. számú szokatlan idom, hüvelye kívül több élű, pengéje pedig lapos. 20. Határozatlan tárgy; hengerded tömör test, félgömb idomú végzéssel, ellenkező végén csonka; ott tört ketté, a hol harántosan át volt lyukasztva. 21. Töredék tokos vésőből, melynek pengéje az éle felé harántosan szélesbült. Néhány ily idomú véső ismeretes a bonyhádvidéki nagy kincsből (Bronzkor CLI. tábla 2. és 4.) és egyebünnen (Nemzeti Múzeum XX. tábla 1. szám). A leletben volt sarlók typusait a 24—30. ép vagy csonka példányok képviselik; valamennyi egy közös főforma alá sorolható, de a penge és a penge tövének idoma s diszítése tekintetében mindannyi különböző idomú.

II. tábla. 1. sz. Bronzlemez, tojásdad idomú, széle hengerded módon van behajlítva s benne sodrony vonúlt az egész lemez széle körül; az ellipsis két hosszoldalán négy-négy helyütt megszakad a hengerded hajlás s e helyeken a sodrony körded kiszökéssel hajlott ki belőle, így képezvén nyolcz fület, melyen a lemezt idegen alapra erősítették; most a hengeres szél, úgy mint a sodrony is több helyütt eredeti formájából ki van vetköztetve. A lap szélét három párhuzamos ponczolt pontsor kiséri, ezen belül három párhuzamos pontsor függélyes irányban közepett két egyforma mezőre osztja a tért, s ezt a két tért ismét fölül-alúl harántosan vonuló pontsorok keretelik be, úgy hogy fölül három ily ponczolt sor van, alúl pedig kétszer hármas sor. Az így körül határolt két tér mindegyikében közepett négyküllős kerék van kiponczolva, s a két keréken egymásfelé fordúlt két nagycsőrű madár áll, s egész hasonló két madár áll alúl a vízszintes vonal egymás irányában fordítva hosszú nyakú fölemelt fejjel. A szemet, valamint a csőr s a far végét lencseszerű dúdor jelzi, többi részét ponczozott pontok képezik. A tárgy rendeltetése kétséges, a madár- és kerékdíszre alább visszatérünk. — 2. sz. Lándsacsúcs, szárnyas részének hegye felé eső része hiányzik. 3. Kard markolatának végső töredéke *a)* oldalnézetben, *b)* alsó lapja. A markolat harántosan

kidudorodó gyűrűiből kettő még megvan, az alsó gyűrű alatti mezőn zigzeg-dísz; a kissé szabálytalan korong át van lyukasztva és külsején félkörök s pontok diszítették. 4. Kés nyele, közepén át van lyukasztva, hogy mindkét oldalára csont- vagy falemezt lehessen erősíteni. 5. Szög, szára négyélű, fején laposan kidomborodó korong, melynek külsejét a széllel párhuzamosan futó pontdísz ékíti. 6. Kés nyelének darabja, végén karikával három helyen át van lyukasztva, hogy fa- vagy szarú-lemezeket a mélyedésbe lehessen erősíteni. 7. Üres falu karperecz *b)* alatt átmetszetét látjuk. 8—9. Karpereczek, egyik síma vonalas díszekkel, másik sodrott. 10—12. Lemeztöredékek, nyilván eltört edényekből, mire az aklákkal összeillesztett darabok útalnak. 13—14. Trébelt lemeztöredékek párhuzamos hornyolatokkal és sorjában kitrébelt körszelvényforma domborodásokkal; övekből valók? Végül idecsatoljuk egy sajátszerű szög rajzát, a szög szára behajlított és kevéssel a gömbszelvényű feje alatt tölcséridomú tárgyon megyen át a szára; rendeltetése kétséges, $^2/_3$ nagyság. A lerajzolt darabokon kívül voltak a leletben még egyéb lemeztöredékek, csonka sodronyok és hasonlók.

*

Az itt bemutatott három lelet mint gyűjtelékes kincs kerülhetett a földbe, miként legtöbb őskori bronzleletünk. Általános szokás lehetett az egyes családoknál az idők folyamán eltört tárgyakat félretenni, mert anyaguk magas értéket képviselt. Kurdon a bronzedény is megmaradt, melyben a tárgyakat őrizték, máskor cserépedénybe rejtették (a modern találók rendszerint eltörik) vagy akár puszta földben tartották. Legtöbb ily kincsekben az elhasznált szerszám és ékszer, fegyver ritkábban akad, mert az inkább a csatában szokott elveszni, csak olykor-olykor akad lándsa- vagy kardtöredék is. Hozzájárulnak a beolvasztandó nyers bronztömbök de akadnak másfelől ép tárgyak is.

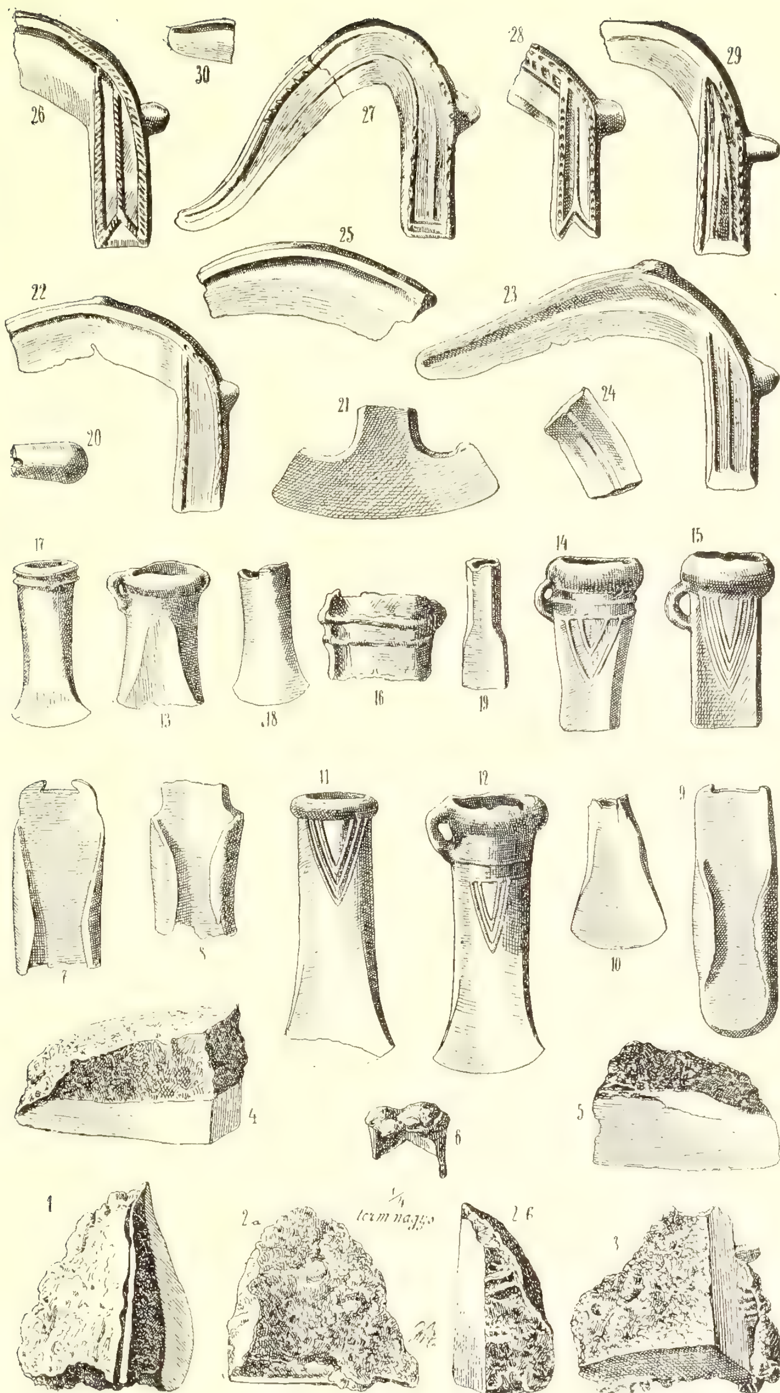
Ez általános hasonlatosságon túl a három kincset még a tárgyak rokon typusa is összefűzi.

Szembetünő különösen a szerszámok, a tokos s füles vésők, valamint a sarlók rokonsága, melyek a hazai bronzkorban régóta dívó sajátos formákat képviselnek.

E régibb typusokhoz járulnak a bögrék s egyéb trébelt és ponczolt díszű pléhtárgyak, melyekről ép az ellenkező áll, se nem régi bronzkori, sem különös hazai formáknak nem mondhatók. Ismeretes, hogy a bronztrébelés és sodronyhúzás technikáit úgy szokás tekinteni,

$^1/_3$ term nagyság

IV. KURDI LELET.

I. RINYA-SZENTKIRÁLYI LELET.

mint az újabb bronzkor vagy a régibb hallstatti ízlés jellemző sajátosságait; a kurdi edény pedig a «Hallstatti» korban európaszerte elterjedt typust képvisel.

A közeli szomszédságból a dunántúli vidékről néhány jelentékeny bronzkincs legszorosabban csatlakozik az itt bemutatott háromhoz, így a kéri, orczi, szobbi és török-koppányi Somogymegyéből, Baranyából a bozsóki és korosi, Tolnából az első kurdi és a bonyhádvidéki, Zalából a pölöskei és csabrendeki, Veszprémből a nagy-démi és somlyói, Fejérből az ercsii, Komáromból a gyermeli, Vasból a kőszegi, Győrmegyéből pedig a zsejkei és koronczói kincsek, és e kincsek sorát a hazai bronzkor minden ismerője megtoldhatja rokon kincsekkel az ország egyéb vidékeiről, melyekből csak a három legnevezetesebbnek a nevét említem: a hajdú-böszörményit, ispánlakit és szent-erzsébetit.

Ha e kincseken végig tekintünk, alig akad egy is, a melyben nem volna a régi hazai bronzkori készítmények társaságában hallstatti ízlésű iparczikk, annak tanúságára, hogy a bronzkor hazánkban csakugyan hosszú tartamú volt, miként Hœrnes nagy munkájában a magyar bronzkorról szólván, igen helyesen megjegyezte. A bronzkori typusok használatát a mi vidékeinken soh'se birta a hallstatti civilisatio kiszorítani, mint másutt. Azért félreismerik a helyzetet, kik azt tartják, hogy a magyar bronzkor jelentékeny szakasza a régibb hallstatti korral azonos. A helyzet ugyanis az, hogy a fegyverek és szerszámok mint a belföldi ipar termékei fönmaradtak sajátos helyi jellegükben, az új ízlés pedig az ékszerekben érvényesült és az új cultura hazánk bronzkori lakosságát is ellátta oly luxusczikkekkel, minőket azelőtt nem ismertek, bronzbögrékkel, csészékkel, bográcsokkal.

Már említettük, hogy az importált ékszerek legtöbbje és a trébelt pléhedények legtöbbje is olyan, a minővel abban a korban Európa jó részében találkozunk, a mi azt mutatja, hogy kösös góczpontból származó kiviteli czikkek voltak, vagy mint nálunk, sokszor külföldi czikkek belföldi utánzásainak kell azokat tekintenünk. A gyártási góczpont biztos megállapítása eddig ép oly kevéssé sikerült, mint a hogy nem lehet az időpontját sem biztosan megmondani. Talán Éjszak-Olaszországban keresendő a hely és talán a Kr. e. VII—VIII. század a gyártásuk időkora.

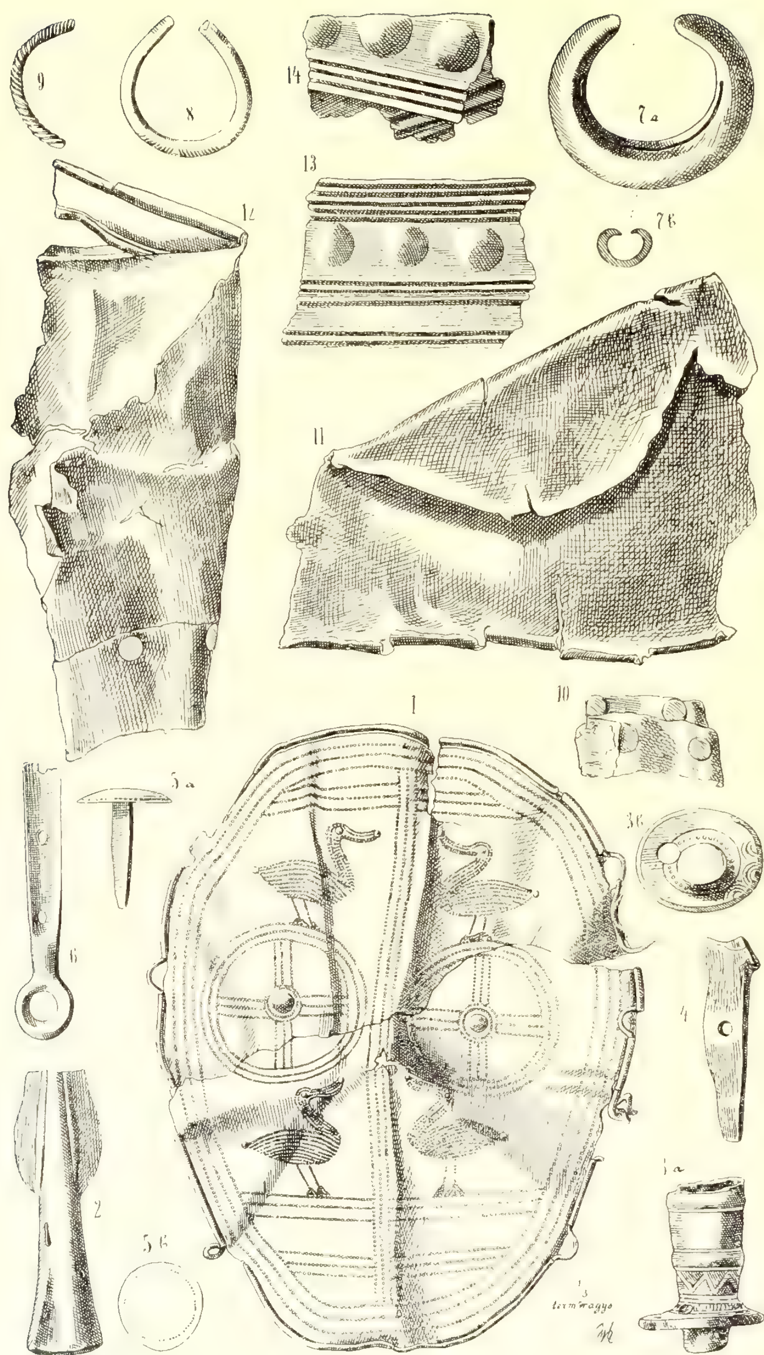
Ezekkel a délföldi importczikkekkel sajátszerű ornamentika terjedt el vidékünkön, mely egyrészt előkedvvel gyakorolt technikák következménye, másrészt pedig a gyártmányokat készítő nép vallási s egyéb szokásaiból ered. Az előbbi ornamentek sorába tartoznak a ponczolt s trébelt pontok, gyűrűk s lencse-idomú be- és kihajlások, melyek a korongos lemezeken, edények oldalain, öveken s egyéb tárgyakon jelenkeznek.

Az utóbbi szempont alá eshetnek azok a kerekek és állati idomok,

a minők a rinya-szentkirályi lemezt diszítik (II. t. 1. sz.), még akkor is, ha itt először látnók ezt a két kereket s a négy hosszú csőrű madarat, alig hihetnők, hogy azokat a bronzműves ponczolójával csupa szeszélyből domborította ki és nem követett valamelyes műhelyi traditiót vagy közfelfogást. A négy madár megközelítő azonossága megállapodott typusra enged következtetni. E föltevésünk szükségképen erősbödik, hogyha azon korbeli legkülönfélébb tárgyakon ugyanez az erős csőrű madár, melyet hol kacsának, hol libának vagy hattyúnak mondanak, minduntalan szemünkbe tünik, és ha akár a madárral együtt, akár tőle függetlenül a kerék mint kedvencz motivum szerepel.

Hogy milyen gyakori a két kép hazai bronzkorunk ezen végső szakaszában, arra elég lesz a könnyen kezünk ügyébe eső példákat idézni, a nélkül, hogy itt arra törekednénk, hogy kimerítsük a motivumok statistikáját. A medvedzei fibulán sorjában öt madárfő (Bronzkor XL.), a komjáti tengelyszögeken három madárfej van (Bronzkor LVI. 1. és CXX. 21—22.), hasonló más két tengelyszög a nemzeti múzeumban ismeretlen magyarországi helyről (N. M. XXXI. 29. és 30.), madárfő szekérrúd végén (?) a zsujtai kincsben (Bronzkor LVII.) madár, lapos dombormű edény széléről a nemzeti múzeumban (Bronzkor LXVI. 3.), korong három lecsüngő madárfővel Ipolyi gyűjteményéből (N. M. LXVI. 6. sz.), madárforma edény a nemzeti múzeumban (Bronzkor LXVIII. 5 *a.* és 5 *b.*) és hasonló Csicserről Lehóczky T. gyűjteményében (Bronzkor LXVII. *a. b.*), csónak-forma csüngő két madárfővel a Szamos folyóból a nemzeti múzeumban (N. M. LXIX. 7.), két podheringi kard tövében három-három bevésett madárfő (Bronzkor XCII. 2. és 4.), egy szabolcsi s egy pozsonymegyei kétkarú csákány mindegyik karjából egy-egy madár emelkedik ki (Bronzkor CLXXXII. 1. és 3.), karikákról lecsüngő madárfők, valószinűleg csótárokból, a n. múzeumban (N. M. XXXI. 12. és 13.), pálcza fején álló madár a nagy-démi leletben (Arch. Ért. XIII. 139.) és a szent-erzsébeti kincsben (Nagyszebenben). A kerék csótárokon gyakori dísz. Nyolcz kerék van a rimaszombati csörtető csüngőn (Bronzkor LIV. és CXII. 4.), három kerék szerepel a détérin (Bronzkor LXIII. 1.), egyes kerék egy határozatlan magyarországi lelhelyű csótáron a n. múzeumban (Bronzkor LXII. 1.), háromnak ide csatoljuk a képét, kettő a n. múzeumban van és töredék, a másik majdnem teljesen megvan, Kántorjánosiról való s a szabolcsi múzeum őrzi. Kisebb négyküllős kerék mint csüngő dísz a bihari kincsben (Bronzkor LIV. 2.) és hétküllős kerék magyar leletből Zürichbe került (Bronzkor LIV. 1.).

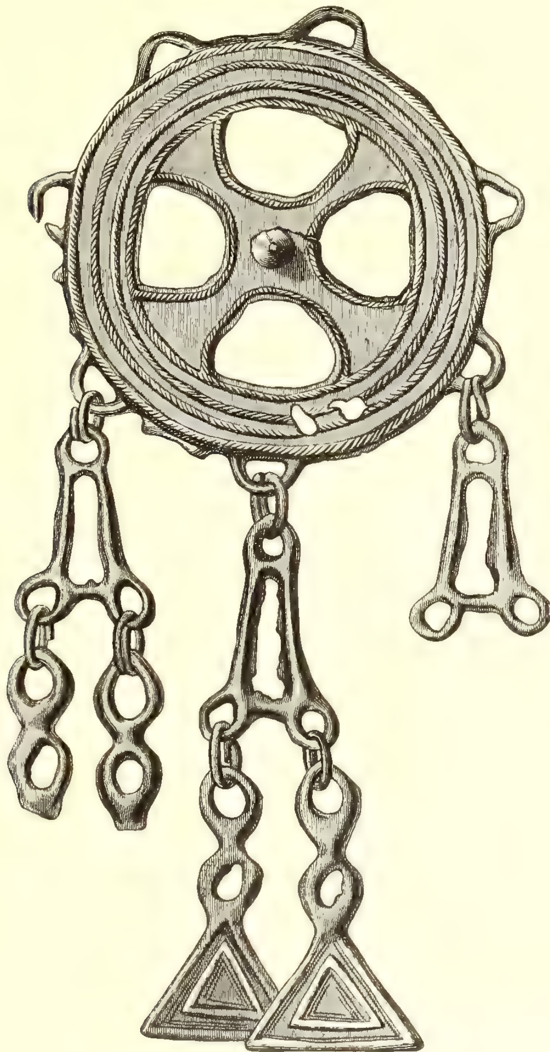
Ráth Gy. gyűjteményéből ismerünk egy csótárt, melyen két madárfő és öt kerék együttesen szerepel (Bronzkor LXIII. 4.) és még közelebb jutunk a rinya-szentkirályi lemez ábráihoz, hogyha a hajdú-böszörményi

II. RINYA-SZENTKIRÁLYI LELET.

edény hasán köröskörül vonuló trébelt képes sávot tekintjük, melyen négyszer ismétlődik két pár madárfő, mely kerék mellett emelkedik. (Bronzkor LXV. 3.)

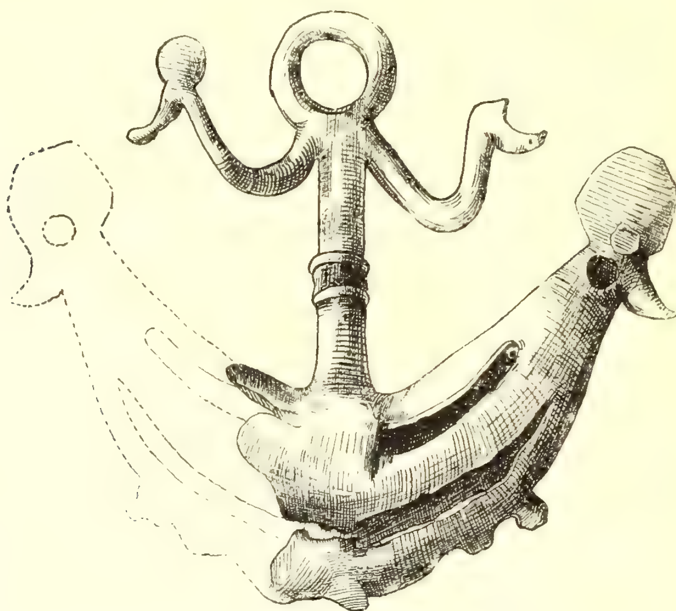
Undset művében a vas első föllépéséről Éjszak-Európában * és

ŐSKORI KEREKES BRONZCSÓTÁR RÉSZLETE A N. MUZEUMBAN.

* *Undset.* Das erste Auftreten des Eisens in Nord-Europa (a német fordítás J. Mestorf-tól), Hamburg 1882. A XXIV. tábla 3. számú alatt közöl madarakkal diszített bronzedényt, a stettini múzeumból, Rossin mellett lelték; a hajduböszörményi edényhez hasonló példányt a kopenhágai múzeumból közöl a XXIX. t. 2. sz. alatt; a nürnbergi múzeumban van egy lapos tál, a fül táján négy madárfővel (Undset, XXVII. t. 5. sz.). Madár csücskös bronzkorongon, brandenburgi lelet (Undset, XX. t. 14. sz.), hasonló a schwerini múzeumban. Madár szög fején (Undset, V. t. 5. sz.). Rúd végére való hüvelyen csüngő lemezekkel a prágai múzeumban Svijangból több példány (V. t. 4. sz.). A schwerini múzeumban öv ponczolt madárfőkkel. Kések hátán madár (Undset, XXX. t. 4., 5., 6., 9. sz.) a kopenhágai múzeumban. A hollandi lelet tárgyain egész madarak álló helyzetben, mint a rinya-szentkirályi lemezen (Undset, XXIX. t. 4. szám.)

ugyancsak Sacken művében a hallstatti temetőről,[1] valamint Hoernes ismeretes művében az ősrégészetről[2] Európa különböző vidékein előkerült számos analogiát lehet még találni az itt felsorolt madár- és kerékdíszekre. Utoljára a berlini néprajzi társulat folyóiratában Undset számos példát gyűjtött össze[3] és helyes érzékkel kapcsolatba hozta e rejtélyes typusokat az egykorú szertartásos kocsikkal, a milyent hazánkból is ösmerünk a Szászváros-székből[4] (a bécsi múzeumban). Ennek a kis bronzkocsinak négy kereke, fölül edénye van és az edény előtt s mögötte tizenkét oly madárfő diszíti, a minővel a fölsorolt emlékstatistikában lépten-nyomon találkoztunk. Undset jelzett értekezésében föl-

MADARASFEJŰ BRONZCSÜNGŐ BORSÓD MEGYÉBŐL.

sorolja az eddig Európából ismert symbolikus szekereket, és azok sorából itt kiemeljük azokat, melyek rokon ízlésüknél fogva szorosabban összetartoznak. Készítési koruk a Kr. előtti VI–X. századba tehető.

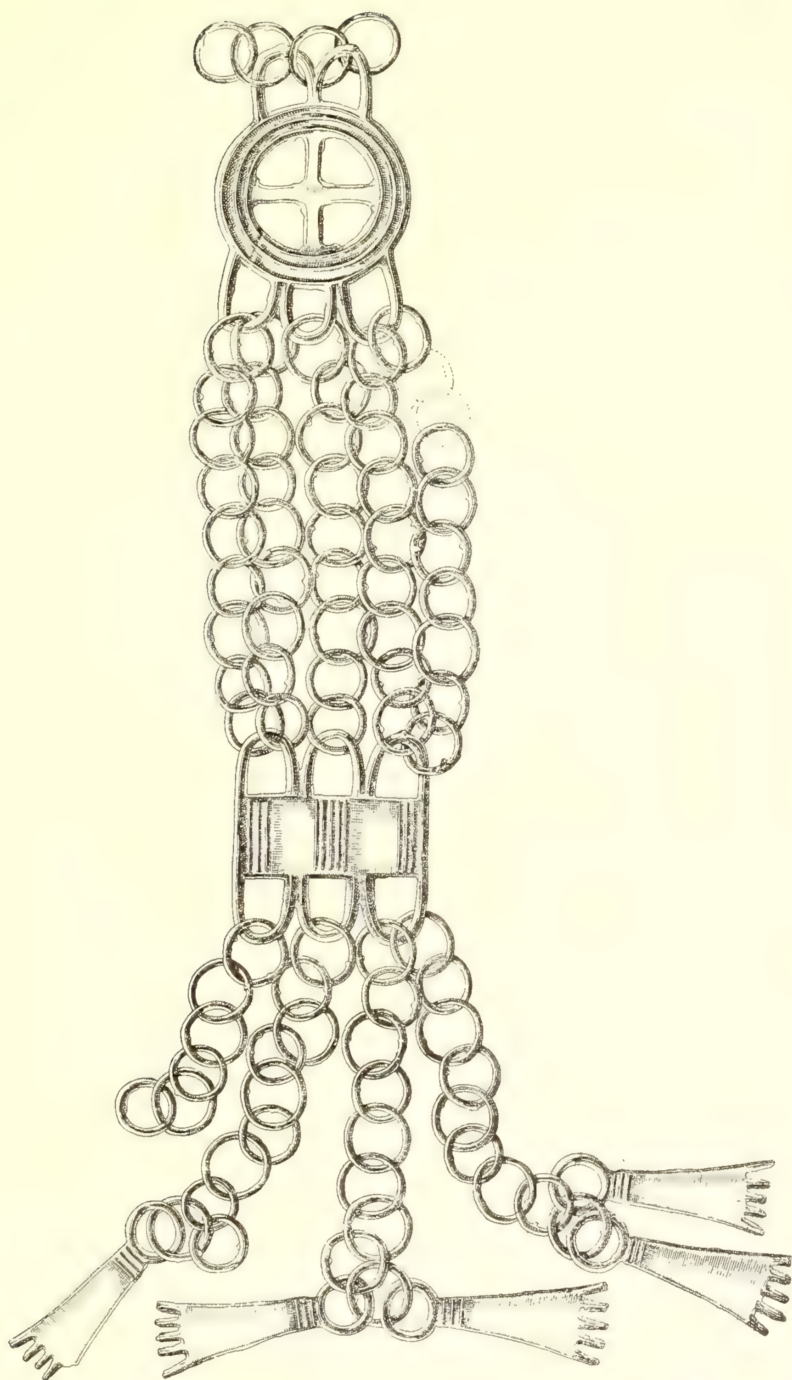
a) A *cornetoi* kocsi. Négy keréken négylábú, hosszú nyakú madár, fején két szarv, teste üres és fölül födeles nyilás van. A sírt, melyből

1 Sacken : Das Grabfeld von Hallstatt, 1868.

2 M. Hoernes. Die Urgesch. des Menschen. (611. l.), a gemeinlebarni cserépedények széléből kiálló madáralakok, a kleingleini kocsi «napkerekek és páros madárfők» (602. l.), a judenburgi kocsi (604. l.), pompás paizs madáralakokkal diszítve Hollandból (395. l.), az ystadi kocsi (395. l.), a lavinsgardi edény (398. l.), svédországi edény (400. l.), a hajdubószörményi edény (407. l.), madáridomú edény (410. l.), tengelyvég (?) (407. l.).

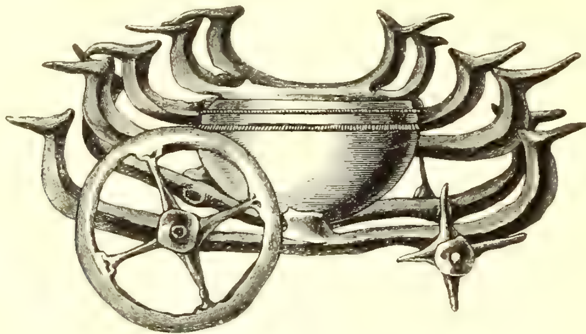
3 Zeitschrift für Ethnologie, XXII. 1890. 49—74.

4 Bronzkori emlékek, LVIII. 2.

KEREKES BRONZCSÓTÁR.

származik, Undset hozzávetőleg a Kr. előtti VIII. századba helyezi. — *b)* Hasonló Brüsselben Port de Hal-i múzeumban, találták *salernoi* sírban. — *c)* Ugyanott hasonló madártest négy lábon, töredék *viterboi* sírból. — *d)* Hasonló Petersburgban az Eremitageban *Campana* gyüjteményéből; fején nincsenek szarvak. — *e)* A *glasináczi* kocsi a bécsi múzeumban; két nyolczküllős keréken, állvány, ezen oszlop tartja a forgatható madáredényt; Undset azt hiszi, hogy a Kr. e. VI VII. századból való. — *f) Este*-ből ismeretes terracotta-szekér, hozzávetőleg a Kr. e. VII. századból. — *g)* Hasonló szekér töredékeit lelték a Villa Benvenuti-féle temetőben, valamivel későbbi időszakból. — *h) i)* A n. múzeum és a csicseri madáridomú edény, az utóbbinak két szarva van; Undset azt hiszi, hogy ily symbolikus kocsiról valók. — *j)* Madárfejü szelencze

A SZÁSZVÁROSSZÉKI KOCSI.

négy keréken a Museo Nazionaleban Nápolyban. — *k)* Hasonló a Brit Museumban. — *l)* A musée de Saint Germain en Layeben, rajta kettős fogat a kocsissal s a nagy madárfőn kisebb madár ül. — *m)* Az *ystadi* vedres szekér Svédországban. — *n)* A *peccateli* vedres szekeret Meklenburgban déli eredetünek tartja és úgy véli, hogy a Kr. e. X. századból származik. — *o)* A *milaveci* vedres szekér madáridomok nélkül a prágai múzeumban. Undset hasonkorinak tartja a peccateli kocsival. — *p)* A *judenburgi* vagy strettwegi szekér a gráczi múzeumban nyolczküllős szekereken négyszöglemez, rajta nyolcz emberi alak, két ló s két szarvas, nyilván áldozati jelenet; közepett női alak edényt támaszt meg fölemelt kezeivel. Undset fiatalabbnak tartja az előbbieknél. — *q)* A *szászvárosszéki* madaras szekér 12 madárfővel; Undset szerint belföldi munkának látszik. — *r)* Perugiai kocsiból kerekek s egyéb töredékek. Lindenschmidtnél III. IV. II. Fig. 4. — *s)* Radkersburgban szekér gróf Platz gyüjteményében.

Undset s mások is foglalkoztak e szertartásos kocsik symbolismusával, de nem jutottak kielégítő magyarázatra. Most Furtwängler *

* *Furtwängler.* Meisterwerke 259—263.

kiindulván Undset összeállításából s az ott említett krannoni érmek hátlapján látható ábrázolásból, az egész emlék- és symbolumcsoportra terjedő értelmezést kisért meg.

Krannon thessaliai városban érczből készült szent kocsit őríztek. Hogyha az országot szárazság érte, bizonyos szertartást követve, föl s alá tolták ezt a kocsit és az istenséghez fohászkodtak. Azonkívül őríztek itt két szent hollót és ezeken kívül semmi más holló nem volt a város területén. A hollókat s a kocsit oly nagyra tartották, hogy a város érmein ezek képviselik a város czímerét. A kocsiból két kerék látszik s rajta két madár egymás felé fordulva ül; közepett a szekéren nagy edény áll, nyilván vízzel volt megtöltve, s mikor a szekeret tolták, kifröcscsent belőle a víz. Ez az esőt hozó babonás szertartás egyik mozzanata volt, csakúgy mint a régi indogerman vallásban a vízbe mártás és vízzel való locsolás az esőt hozó szertartások közé tartozott.

A görög mondák különböző változatokban adják elé a hollók szerepét a nyári forróságban; a mikor nyáron nagy forróságban a búza s a füge érik, olthatlan szomjúság bántja a hollót s erős krákogása árulja el heves fájdalmát. Ezt a szomjuzást Apollo mérte reá, mert vízért küldte s a holló nem teljesíté parancsát. Az ó-kor felfogása szerint a holló hirdette az érkező esőt, és az ó-germán mythosban is az Odin hollói az esőt hordó felhők sötét hirnökei; ők hozzák az égi nedvességet s azért ülnek a krannoni kocsi kerekein, hogy szárazságban az esőt hozzák.

Furtwängler a phrygiai Gordion főszentélyében fölállított szent kocsira is hivatkozik és a phrygiai Cybele szertartására, mely Rómában is meggyökerezett, s melynek főcselekvénye azt volt, hogy az istennő szobrát, miután kocsin körülvitték, megfürösztötték.

Xerxes fölvonulásakor a sereg közepén a legfőbb isten nyolczlovas kocsija szerepelt, mögötte járt a nagykirály, s hasonló szokásról szól a germánoknál Tacitus; pap és fejedelem kalauzolta a lovas szekeret. Éjszaki Németországban tavaszkor, Tacitus tanúsága szerint, a «terra matert» Nerthust tehenektől vont szent kocsin körülvitték az országban és a végén az istenség szobrát és öltönyét tóban megfürösztötték.

Ilyen s hasonló szertartások nyomaira útal Furtwängler régi s új népek szokásaiban s mindezek hozzájárulnak a sajátszerű szekér szerepének magyarázatához. A kocsi a háborgó felhő jelképe, melyen Thor és Odin nagy égi zaj kiséretében tova vonulnak s a felhők istennője is kora tavaszszal kocsin járja körül a világot.

Furtwängler rokon cultus nyomait Athénében is kimutatja és az akropolisi szekeret, melyen esdeklő nő emeli ég felé karjait, szintén ez összefüggésben magyarázza. *Hpl.*

ÚRMEZEI S CSARNATŐI ÁSATÁSAIM EREDMÉNYE.

Mármarosmegyei *Úrmező* kisközség a *Tisza* s *Talabor* folyók által képezett széles völgyek síkján *Técsőtől* körülbelől egy órányi járásra fekszik. Délfelé, a Tiszán túl, a técsői és viski hegyek koszorúként veszik körül a lapályt, melyek közül szabályos kúp alakjával a viski *Várhegy* már messziről feltűnik.

Az Árpádok korában a *Hunt-Pázmánoké* volt e föld, melyet nekik V. István király ajándékozott a Tiszán lévő vámjával s egyéb hasznaival együtt. 1281-ben V. Istvánnak Viskre vonatkozó adománylevele megujíttatván, a Hunt-Pázmánok a Várhegyen várat építettek, melyet 1300-ban III. Endre, főkép a mármarosi telepítvényesek érdekében, tőlük elcserélvén egyéb királyi prædiumhoz tartozó birtokokért, a nemzetségi birtokokból királyi vár lett.

Kelet felé a sík rónából kerekded kúpjával egyszerre kiszökve s a többi hegységtől teljesen elszigetelve, Úrmezőtől alig negyed órányira az úgynevezett *Kápolna-domb* áll. E relativ 120—150 méter magas dombhoz a környék ruthén népe sok mesét fűz s azt állítja róla, hogy tetején valaha vár, azután pedig kápolna állott volna. Megvizsgáltam e dombot s próbaásatást is eszközöltem rajta, mert fekvésénél fogva kiválóan alkalmasnak látszott őskori csődül szolgálni, de az emberi kulturának semmi nyomára sem akadtam talajában.

A Kápolna-dombtól észak felé, párhuzamosan a Talabor-völgyével, kisebb-nagyobb hegyek, halmok és dombok húzódnak fel az ország határa felé s a Talabor ártere mindinkább szűkebbé válik. Talaborfalva fölött, 80 fokú lejtővel esve a folyó felé, emelkednek a *Barbu* és a *Haradistye* nevű hegyhátak. Ez utóbbinak neve a szlávban várat jelentvén, felkölté figyelmemet s magára vonta vizsgálódásomat. Jóllehet a nép a *Hrad*, *Hradek*, *Hradistye* s ilyfajta idiómáival a régi erőditvények s földvárak hagyományát szokta megőrizni, ez egyszer csalatkoztam, mert a Haradistye szűzies érintetlen talajában az emberi czivilizáczió nyomára nem bukkantam.

Távolabb *Uglya* falunál egy régi kolostor komor romjaival találkozhatni, mely valaha valamely görög szerzet tulajdona volt s czéljaira szolgált.

Mármaros e részének története tehát visszanyúlik az Árpádok korába s a közhit nem is teszi e föld történetét 5—6 száz évnél idősebbre, azontúl lakatlannak, erdőrengetegekkel s mocsarakkal borítottnak véli, mely az ember befogadására alkalmatlan volt.

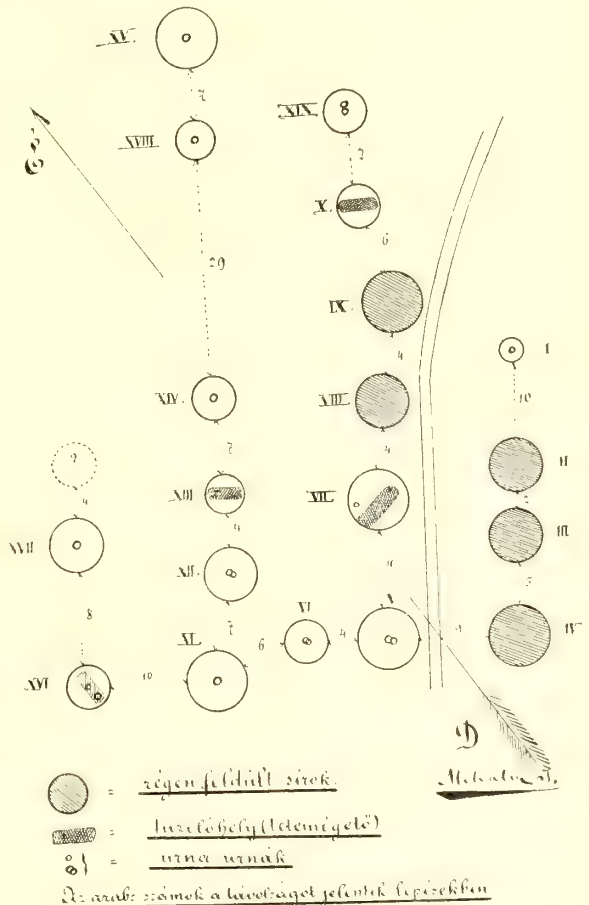
A præhistorikus leletek, melyek oly nagy számmal kerültek elő Mármaros földjéből, megczáfolták e föltevést már idáig is, de miután elszórt leletek népeknek egy helyben való huzamosabb lakása mellett kétségbevonhatlan bizonyitékul nem szolgálhatnak, felmerült a kétely, vajjon e leletek nem átvonuló, csatázó, rutó népek eszközei, kincsei-e? Még nem volt kézzelfoghatólag kimutatva, hogy a lelettárgyak tulajdonosai Mármaros földjét lakták a præhistorikus korban, mit beigazolni az úrmezei urnatemető s ennek leletei lettek hivatva.

Az említettem úrnatemető Úrmezőtől északkeletre a Talabor folyó lapályán s ennek baloldalán, a községtől mintegy negyedórányi távolságban terül el. A kopár, kavicsos legelőn, mely a Talabor vizének árja által legörgetett köze-

tekből s lehurczolt iszapjából áll, már régebben észrevettek lapos halmokat, melyek közűl vagy hármat évekkel ezelőtt *Pogány Zsigmond* jelenlegi szolgabíró, *Baligó János* lelkész társaságában megásatott. Állítása szerint egy nagyobb agyagedényt s egyik halomban e mellé helyezve több apró edénykét találtak. Ez utóbbiakat Pogány Zsigmond sokáig őrizte magánál, végre is mint haszontalan lom a padlásra kerültek, a honnét végkép eltűntek.

Jó magam, ki még 2 év előtt figyelmeztetve lettem e sírokra Pogány Ödönné úrnő által, már 1891-ben megpróbáltam egy halmot felásni, melyből egy meglehetős ép urnát elszenesedett csontokkal ki is emeltem. Erröl a próbaásatásról jelentést tettem az orsz. régészeti s embert. társulatnál s az ásatásról szóló rövid közleményem, valamint a sírmezőről felvett vázlatom az Arch. Ért. 1892. 95. és 96. lapjain lett közzétéve.

Ujabb s kimerítő vizsgálódásaim s a Nemzeti Múzeum megbizásából tett szakszerű ásatásaim folytán, melyeket e nyár folyamán hajtottam végre, e sírmező minden egyes halma felbonattott s e körül szerzett tapasztalataimat s jelentésemet a következőkben adom elő, előre bocsátván az ásatásnál nyert *általános* tanulságokat s az ezek kapcsán s az analogiák folytán felállítható következtetéseket, miket az egyes sírokról tett részletes feltüntetés kö vetend.

AZ ÚRMEZEI HALMOK HELYZETÉNEK TÉRKÉPE.

A sírmező összesen tizenkilencz sírhalomból állott. Ezek kör- és kerülékalakú, 30—60 cm. magas halmok valának minden rend nélkül hol közelebb, hol távolabb épitve egymáshoz. Átmérőjük 3 lépéstől 8 lépésig terjedt.
A sírmező topographai fekvését feltüntető térképet már közölte az Arch. Ertesítő 1892. évi kötete a 95. lapon, miután azonban a szorgosabb vizsgálat s maga az ásatás újabb sírokkal egészítette ki azt, szükségesnek találom egy új, helyesebb térkép melléklését, mely a sírhalmok egymástól való távolságát, azok átmérőjét lépésekben, továbbá az urnák s a tüzelő helyek fekvését is feltünteti.

A sírhalmok közül hat, u. m. a 2., 3., 4., 8. és 9-ik számú már régebben feldúlatott, a 11. számút pedig két év előtt magam megásatván, feladatom a még tizenhárom ép sírhalom felbontására irányúlt, minek három nap leforgása alatt meg is feleltem.

A sírhalmok anyaga kisebb-nagyobb kövekkel sűrűn megrakott földből állott. A kavicsok jelenléte nagyon nehezítette az ásatást s szükségessé tett oly minutiosus vigyázatot, mely — mondhatom — minden egyes kődarabnak megfigyelésére kiterjedt, nehogy esetleges kőmellékletek veszendőbe menjenek.

A halmok felhordott anyaga mindegyik esetben a föld színével irányt tartott, vagyis : egyetlen egy sírnak sem volt *mélyitett* feneke, csupán a puszta földre volt rakva a halom anyaga.

A sírok két csoportba oszthatók: a) *sirok tüzelő-helylyel* és b) *sirok tüzelő-hely nélkül.*

Az előbbeniekben a halom közepe táján kétszer K—N, egyszer KK—NN és egyszer É—D-i irányban húzódott egy hamuban és faszénben gazdag fekete réteg, melyben apró égetett csontok voltak találhatók. Különösen kiemelendő a VII. számú sírhalom tűzhelye, melyben a hamú és szénréteg szokatlan — 15—20 cm. — vastagságából arra következtettem, hogy e helyen több halottat égettek el. Megjegyzendő körülmény, hogy a mely halom tüzelő-helyet tartalmazott, abban ritkán találtatott hamvveder, legföljebb egy néhány edénytöredék volt a zsákmány. Kivételt képez itt a XVI. számú sír, mely tűzhelye daczára a rendes urnákat tartalmazá, továbbá a VII. számú halom, melyben a tűzpadtól távolabb, a tiszta földben, egy gyermek csontvázának égetett maradványai voltak elhelyezve egy kisebb urnában.

A mely sírhalom tűzhelyet nem tartalmazott, annak rendszerint közepébe, hol kisebb, hol nagyobb mélységben a felülettől, egy vagy két agyagedény volt elhelyezve. Az edényeknek alapzatúl gondosan elhelyezett nagyobb síma és lapos kövek szolgáltak ; ugyanilyen kövekkel voltak azok körültámogatva s végül be is fedve, mely körülmény az urnák sorsára végzetessé vált, a mennyiben a felhányt halmok a beszűrődő víz s az azok anyagában foglalt nagy mennyiségű kövek s kavics által nyomva, időnkint leszállván, az edényeket ízzé-porrá törték, úgy, hogy alig voltam képes egy néhány nagyobb darabot azokból kiemelni. A nyomás következtében az urnák kivétel nélkül meg voltak dűlve, úgy, hogy eredeti függőleges helyzetében már egyetlen egy sem találtatott.

Az urnák rendesen kettesével fordúltak elő egy-egy sírban. Ilyenkor az, mely a földdel összekevert elszenesített csonttöredékeket tartalmazá, rendesen a halom közepén, a másik pedig, mely talán a mellékelt áldozati ételt tartalmazhatta, oldalvást feküdt. Egy esetben egymás fölött állott a két urna, melyek közűl a csontokat az alsó tartalmazá.

A XV. számú sír, mely egyetlen itt a maga nemében, oly urnát tartalmazott, melynek agyagból készített fedele volt s melyet éppen e miatt a szokásos kővel befedni felesleges volt. E miatt, bár maga az urna a nyomás miatt darabkákra törött, a fedél sértetlen állapotban volt kiemelhető.

Ezeken kívűl némely halom anyagában, elszórva a kavics és föld közé, edények apróra tört maradványait találtam. Valószínű, hogy ezek a halotti tor

edényeiből származnak, melyeket az elköltözött emlékezetére összetörtek s a halom anyagába beépítettek.

A mi a mellékleteket illeti, bátran kimondhatom, hogy e tekintetben az ásatás eredménye igen szegény, mint a milyen szegény lehetett azon nép, mely halottait e síkon eltakarítá. Fém-mellékletről alig beszélhetünk. A XVI. számú sír tűzhelyén bronzrozsdának némi nyomára akadtam ugyan, a mi a bronz jelenlétének tanújele, de ez oly csekély tárgyból származhatott, melyet a felismerhetetlenségig tönkre tett az idő foga. Vasnak vagy egyéb fémnek nyomát sem találtam. E szegény nép halottainak mellékletül összeégetett s megtört csontjai mellé rendesen egy pár, tűzben megpörkölt gömbölyű parittyakövet tett, egy ízben — a XII. számú női sírba — egy agyag orsó-nehezéket, vagy az urna mellé egy-egy fenőkő-töredéket, vagy kisebb edénykéket, melyekben a másvilágra szóló étel, ital foglaltatott.

A talált urnák és edények anyaga szürkés, barnás, kékes vagy világos sárga agyag, azokkal a homokszemcsékkel, melyek jellemzők a præhistorikus kor edényeire. Némely edény szabadkézzel volt előállítva, de legtöbbje, különösen a nagyobb urnák, korongon vannak készítve s szájuk alatt vagy hasukon 2—3 párhuzamos körrel, mely valamely fazekas-szerszám benyomása által van előállítva, díszített. Korongon készített a XV. számú sírból előkerült urnafedélke is, melynek finoman iszapolt agyagja nélkülözi a durva homokszemcséket.

Az edények kivétel nélkül tűzben égetvék ; némelyiknek színe vörös, másiké barna ; van olyan is, melyen a fekete mázolás nyomai láthatók. Különösebb díszítésű edénynek két töredékét találtam ; az egyik mintával benyomott kettős konczentrikus kört és fenyütobozhoz hasonló díszt visel magán, a másik egy alakú czifrázatot tüntet elő az edény nyakán. Mindkét darab házi edénynek s nem urnának képezi töredékét.

Az előadottakból kiviláglik, hogy a præhistorikus nép, mely halottjait e síkon eltemeté, évszázadokkal azelőtt itt élt a Talabor folyó mentén húzódó lejtős hegyoldalokon, vadászattal, halászattal s mindenesetre *földmüveléssel* (orsónehezék) foglalkozott s *halottait máglyán elégeté s az elégetett csontokat összeszedvén, azokat összetörve urnába helyezé, elhantolá s föléje halmot emelt.*

Az őskori népek ilyetén temetkezési szokásaival sok helyütt talalkozunk honunkban, a külföldön is. Így temetkeztek az őslakók Nyitrában, Liptó-, Beregmegyében stb., a honnan az előkerült s a mienknél szerencsésebb fémleletek dokumentácziója szerint e szokás és ritus a *bronzkori népek* szokása volt. Nincs okunk kétségbe vonni, hogy itt is bronzkori nép emlékeivel van dolgunk, oly népével, mely bronzeszközöket maga is használt, mit a XVI. számú sírban lelt bronzrozsda bizonyít s mely nép e kor vége felé élt, mert ismerte s tudta használni már a fazekas-korongot is. Mármarosmegye gazdag bronzleletei (Sziget, Szarvasszó stb.) állításuuknak csak erősbítő bizonyítékai.

Az egyes sírok felásatásának részletes feltüntetését a következőkben adom :

I. számú sír. Köralakú ; átmérője 3 lépés, magassága 45 cm. A halom közepén három edényhez tartozó töredékek találtattak. 1. Urna ; szabadkézzel alakítva, felének vastagsága 1 cm., alapjának átmérője 11.5 cm., magassága (lehetett) 24 cm. Kívülről vörösre égetve, belülről feketére kormozott. Tartalma :

égetett, apróra tört, földdel és kavicscsal kevert embertől származó csontdarabok. — 2. Egy nagyobb edény töredéke, mely öblén éles hajlással bir; szürke agyaga sűrűen van homokszemekkel begyúrva; falának vastagsága 0·8—1 cm, alapjának vastagsága 1·1 cm. Tartalma: barna föld. — 3. Egy kis agyagedény alapja; átmérője 3·3 cm., falának vastagsága 0·4 cm. Ez utóbbi két edény a hamvveder mellé helyezett eledelt tartalmazhatá.

II., III. és IV. számú sirok régebben feldúlattak.

V. számú sir. Köralakú; átmérője 8 lépés, magassága 50 cm. A halom közepén két edénynek szerfelett szétmállott töredékei. 1. Urna, melynek tartalma az 1-ső számú sír urnájával megegyezett. — 2. Egy finomabban iszapolt agyagú díszedény töredéke, mely áldozati mellékletet tartalmazhatott. Ezen edény szája alatt vvv alakú, gyengén bemélyített díszt visel, mely alatt 2 párhuzamos vonal, majd egy kiálló borda s ez alatt ismét egy vvvvv alakú szalag futja körűl az edényt.

VI. számú sir. Köralakú; átmérője 6 lépés, magassága 50 cm. A halom közepén két edénynek apróra széthullott töredéke. 1. Urna, melynek nyilása félhenger pálczaszerű tagban végződik. Átmérője itten 10 cm. Anyaga szürke, gyengén égetett agyag. Tartalma: mint az előbbenieké, ezenkívül két homokkő fenő- vagy simitó-kő. Az egyiknek hossza 11 cm., szélessége 1·8—2·5 cm.; a másiknak hossza 10·4 cm., szélessége 1·5—2·4 cm. — 2. Egy kisebb edény töredéke, mely az áldozati mellékletet tartalmazta. Alapjának átmérője 3 cm., falának vastagsága 0·3 cm. Homokszemcsés agyaga kivül-belűl feketére kormozott.

VII. számú sir. Köralakú; átmérője 8 lépés, magassága 60 cm. A halom nyugoti szélén a felszíntől 40 cmnyi mélységben egy kisebb s apró darabokra összenyomott urna találtatott, mely égetett s összetört csontdarabkákat tartalmazott földdel összekeverve. A még konstatálható bordacsont-töredékekből következtetve, a sír gyermeké volt. A halom kétharmadát kelet-nyugati irányban mintegy 70 cmnyi szélességben egy hamut és széndarabokat bőven tartalmazó, 1·5 méter hosszú tűzhely foglalá el, melynek apró csontdarabkáiból konstatálható volt, hogy a hulla e helyütt lett elégetve s maradékai összeszedetvén, az említett urnában helyeztettek el. Áldozati mellékletnek az urna mellett nyoma sem volt, de a tüzelőhelyen edények apró töredékeire találtam, melyek közül az egyik czifrázott volt. Ennek anyaga vöröses-sárga s finoman iszapolt. Hossza 4, szélessége 2·5 cm. A mintával benyomott dísz áll egy kettős concentrikus körből 8 miliméter átmérővel s egy fenyű-tobozhoz hasonló ékítményből, melynek ágai két oldalt állanak. Az egész edény valamikor fekete színű volt.

VIII. és IX. számú sir régebben feldúlatott.

X. számú sir. Köralakú; átmérője 6 lépés; magassága 20 centiméter. A halom közepe táján tűzpad fekete hamuval, szén- és apró csontmaradványokkal s edénytöredékekkel.

XI. számú sir általam 1891-ben felbontva s leirva az Arch. Értesítő 1892: 95 96. lapjain.

XII. számú sir. Köralakú; átmérője 7 lépés, magassága 55 cm. Közepén két urna egymás fölött. Az alsónak nyilása 22 cm. magassága pedig 30 cm. lehetett. Korongon készült, kifelé hajló peremmel, nyakán párhuzamosan körben

futó hármas vonaldíszszel; falának vastagsága 4 mm. Tartalma összetörött s megégetett csontdarabkákból állott, melyek közé egy agyagból készült orsó-nehezék volt mellékelve, mi nyilván női sírra utal. Az orsógomb alapjaikkal egymáshoz helyezett kettős csonkakúpot képez, közepe át van fúrva, de a nyilás kopást nem mutat. Magassága 3 cm. középső átmérője 4 cm. a végén 2·5 cm. A felső üres edény szájának átmérője 18·5 cm. magassága pedig körülbelől 22 cm. volt. Korongon készült, kihajló peremmel. A nyaka alatt egy kiálló s körben futó borda foglal helyet. Anyaga meglehetősen iszapolt sárgás agyag.

Ugyanezen sírban találtatott egy edény szájának vízszintesen elálló pereme, mely talán a XV-ik számú sírban lelt urnafedőhöz hasonló edényt képezett.

XIII. számú sír. Ellipszis alakú; átmérője 5—7 lépés; magassága 55 cm. A sír egész hosszában DK—ÉNy-i irányban egy hamuban bővelkedő tűzpad terült el, mely számtalan csonttöredéket, faszenet s edénydarabokat tartalmazott. A hulla elégetésének helyén alúl, a halom nyugati végében talált edénytöredékek között akadt két fajta edényhez tartozó perem feketére festett s vörösre kiégetett agyagból s több vörös színű, edény-fület képezett töredék, mely az összes leletek között itt egyetlen, a mennyiben a fül hosszában két kiemelkedő bordával s ezek között hornyolt mélyedésekkel ékített, az érintkezési ponton pedig apró kis agyag-púppal volt az edény karimájához tapasztva.

A töredékek között egy 5 cm. hosszú s 3 cm. széles *tűzkőből* pattogtatás által készült szerszámok töredéke találtatott. E kőnek a vidék kőzetei között való jelenléte ismeretlen.

XIV. számú sír. Köralakú; átmérője 6 lépés, magassága 50 cm. Közepén urna égetett s apróra zúzott csontmaradványokkal.

XV. számú sír. Köralakú; átmérője 8 lépés, magassága 60 cm. Közepén egy urna ferde helyzetben, apró darabokra nyomva. Az urna fedővel volt ellátva, mi egyetlen lehet e sírmezőn. E felső teljes épségben megmaradt; köralakú, átmérője 10·3 cm., felső részén a széllel párhuzamosan haladó s kiemelkedő részszel, melynek átmérője 5·3 cm. A fedő alsó része le- és befelé ugró toldalékkal bir, minélfogva az a kályha könyökcsövét elzáró szelenczéhez hasonlít. Anyaga finoman iszapolt szürkés agyag, mely fekete, füstöléshez hasonló anyaggal van szinezve. Úgy a fedő, mint az urna korongon készült. Ez utóbbi égetett s apróra tört csontdarabkákkal volt töltve, mihez még egy pár gömbölyű s magán a tüzelés nyomát viselő parittyakő volt mellékelve.

XVI. számú sír. Köralakú; átmérője 6 lépés, magassága 50 cm. A tetem nyílt tűz fölött égettetett meg, mit a sírban talált s északról délfelé húzódó tűzpad s hamúréteg bizonyít, miben több elszenesedett csontdarabokat és szenet lehetett találni. A tűzhely hamujában egy kékes-szürke agyagú, finoman iszapolt edénynek töredékei mellett egy homokkőből készült fenőkő-töredéket találtam. Ez utóbbi szarvalakú hegyén fenés- okozta horpadások láthatók. A töredék szerszám hossza 7·5 cm. A tűzpad egy helyén a szén között *bronznak* sötétzöld rozsdáját konstatáltam, a bronztárgy azonban oly apró lehetett, hogy ezt a rozsda teljesen megemésztette s csupán csak csekély porát voltam képes összeszedni. Maga a hamvveder, melybe a csontok temettettek, a tűzpad déli végén volt

elhelyezve. Alapjának átmérője 13 cm., szájánál pedig 14—15 cm. lehetett. Ezen urna tehát a nyitott torkú urnafajok közé tartozott. Anyaga vörösre égetett szemcsés agyag.

XVII. számú sír. Köralakú; átmérője 8 lépés, magassága 60 cm. Közepén egy nagyobb urna égetett csontdarabkákkal, szénnel és földdel keverve. A korongon készűlt urna alapjának átmérője 15 cm., falának vastagsága az alapon 1·5, az oldalokon 0·6 cm. Az egész urna magassága 40—45 cm. lehetett. Valamennyi között ez volt a legnagyobb terjedelmű. Az urna mellett elszórva apróbb darabokban vörös agyagú, síma peremű áldozati edény találtatott.

XVIII. számú sír. Kerülékalakú; átmérője 4—5 lépés, magassága 50 cm. Durva szemcsés agyagból korongon készített urnában megszenesített csonttöredékek földdel keverve. Az urna torka 19—20 cm. átmérőjű volt; kissé kiálló peremét körben futó szélesebb vonalárok környezte, hasán hasonlóan 3 szélesebb szerszámmal benyomott szalag futotta körűl.

XIX. számú sír. Köralakú; átmérője 6 lépés, magassága 60 cm. Lapos kövekre egymás mellé, a felszíntől 20 cm.-nyi mélységben két urna volt helyezve. A nagyobbik — a halom északi széle felé eső — teljesen össze volt rogyva a nyomás következtében, a sír közepére eső kisebbik karimája be volt ugyan esve, mindazáltal ezt még meglehetős épen sikerült kiemelnem. Ennek tartalma előttem ismeretlen, mivel ezt, mint egyetlen többé-kevésbé ép példányt, érintetlenül küldtem fel a Nemzeti Múzeumnak.

Urmezei ásatásaimról szóló jelentésem befejezése alkalmával lehetetlen, hogy *Pogány Ödönné* úrnőnek és *Pogány Zsigmond* szolgabíró barátomnak hálás köszönetet ne mondjak szíves vendégszeretetükért s abbeli lankadatlan, odaadó szíves fáradozásaikért, melylyel engem czélom elérésében segíteni kegyesek voltak. Úgyszintén köszönettel tartozom *Nyisztor Endre* nagyszöllősi tanárnak s barátomnak, ki az ásatás nehéz terheit velem lelkiismeretesen megosztani szíves volt s nekem fárasztó munkámban lankadatlan buzgalmával segíteni igyekezett.

*

A csarnatői halom* Ugocsamegyében *Csarnató* község határában fekszik. Maga a csarnatői völgy, mely menedékesen húzódik Sós-Ujfalu s a 827 m. magas Frasinu-hegy felé zugvölgyet alkot, melyen végig a Javornik és Kiril-horb lejtőiből fakadó kisebb patak folyik végig, mely a falu alatti síkon a Batárpatakba ömlik.

Maga a hegyhát, hol nyeregszerűen horpad Sós-Ujfalu és a Frasinu között, élénk közlekedési úttal bir a hegység túlsó oldalán fekvő Veléte község, továbbá Huszt és Visk felé. A hegygerinczнek Tisza felé eső részén említésre méltó a 467 m. magas Pintye-csúcs, a honnan a híres oláh rablóvezér állítólag Huszt várát faágyúival lövette volna; a környék oláh lakosai most a rabló elrejtett kincseit kutatják benne, természetes, hogy eredménytelenül.

A csarnatői völgy sajátságos völgy a maga nemében azon véderőművi

* Arch. Ért. 1891. évfolyam 414—415. l. Az Arch. Ért. itt következetesen *Csornatőnek* nevezi, holott helyes neve: *Csarnató*.

készületeinél fogva, melyek kolosszális arányaikkal nemcsak hogy meglepik, de csodálatba is ejtik a szemlélőt. A község régi fatemplománál a völgy 200 lépésnyi széles és itt egy hatalmas földsánczczal van keresztben eltorlaszolva. E földsáncz hossza 180 lépés; egyik végével a völgy déli lejtőjére támaszkodik, de északra, a templom felé, közvetlen a községi iskola alatt, mintegy 20 lépésnyi széles tért üresen hágy. Olyformán tűnik fel a dolog, mintha itt a völgyben meggyülemlő víz levezetése czéljából hagyatott volna e hézag.

A félhenger alakú sáncz alapjának átmérője 12, magassága pedig 5—6 m. Egy lépést 0·75 m.-nek véve, számításom szerint e földsánczban 6358 köbméter föld foglaltatik jelenleg s ha meggondoljuk, hogy e sáncz az idők folyamán magasságából tetemesen veszíthetett, fogalmunk lehet, mily óriási földművel van itt dolgunk. melynek rendeltetése eddig még ki nem derült.

A földsáncz előtt, a Tisza rónája felé, mintegy 120—150 lépésnyire áll egy 6—8 méter magas tumulusz, melynek felülete oly nagy, hogy azon egy lakóház, két gazdasági épület s egy jókora kert helyet foglalhat. A csarnatői patak félkörben veszi körül ennek nyugoti oldalát a kert tövében. Hogy e domb emberi kézzel úgy van összehordva, az szembetűnő s hogy azon valamikor is ember lakott, bizonyítják a kert sűrű, fekete földjéből előkerülő præhistorikus cserépmaradványok, a minőket a helyszínén bőven szedtem. E tumulusznak — véleményem szerint — nem lehetett más czélja, mint jelző, vagy őrtoronyul szolgálni, vagy a völgy bejáratát megvédelmezni, mely esetekben valószínű, hogy valami erődöt viselt magán.

A völgyben a fentebb említett hatalmas földsáncztól délkeleti irányban, a mintegy 800 méternyi távolságban lévő másodík völgyi malomnál, találkozunk feladatunk tulajdonképeni tárgyával, a körűlsánczolt halommal, melynek fekvését az Archæologiai Értesítő 1891. 414. lapján leírtam s rajzban is bemutattam.

A halom felásatását, ugyancsak a Nemzeti Múzeum megbízása folytán, a nyár folyamán eszközölvén, az eredményről a következőkben számolok be:

A 2·5 méter magas s 17—12 lépésnyi tengelyekkel biró ellipszis-alakú tumulusz a környék sárgás, puha földjéből volt összehordva. Belsejében nagy sziklatömbökből a külső alaknak megfelelő ellipszis volt formálva, mely cyclopszerű építkezéssel emelkedett boltozattá a halom anyagában, úgy, hogy annak rendeletetése világosan kitünt: pinczeszerű kamrát képezett, hogy a boltozaton belül elhelyezett tárgyak a föld nyomása ellen megvédve legyenek. A sziklatömbök közei sok helyütt vasércznek megolvasztott maradványaival voltak kitöltve, melyek között itt-ott előfordult egy-egy præhistorikus edénytöredék, az ő jellegzetes homokszemcséivel.

Ezen apró cserepek mindannyíja feketére volt égetve, bár a tűznek s égetésnek nyomát magában a halomban sehol sem észleltem. A tömbök közűl kikerült egy csatornaszerűen alakított hengeres agyagcsőnek töredéke is, mely élénk vörös színű, egyik oldalán pedig a tüzeléstől salakosan fekete.

A cyclopszfalszerűen összerakott boltozat egyik felének eltávolítása után bejuthattunk a középső térbe is, mely a sziklák közein időnként beszüremlett földnek iszapos porával volt kitöltve. Daczára a legszorgosabb kutatásnak, e tér-

ben két vöröses-sárga jaspis-szerszám töredékén, néhány vörös edénydarabon, mely vasolvasztásra szolgált, mert falán vassalak-beszűrődés látható, több megolvasztott vassalakon s egy, a felismerhetetlenségig megrozsdásodott vastárgyon kívűl egyebet nem találtam. A jaspis-szerszámok szélei, különösen az egyik példányon, mely talán nyíl- vagy dárdahegy lehetett, pattogtatással vannak megmunkálva; maga az anyag, melyből készűltek, bőven előfordul Csarnatő és Rákospatak határában. A vastárgy 8 cm. hosszú, vékony penge alakú szerszám, mely talán kés pengéje lehetett.

Tovább folytatván az ásatást, mi a halom alapjának a külső színt alá való tetemes mélyítésére is kiterjedt, kitudódott a silány leletek valódi oka. Ugyanis a kőfal a halom nyugati oldalában körülbelül 1·5 méternyi szélességben folytonossági hiányt mutatott, miből kiderűlt, hogy e tumulusz már valamikor meg lett bolygatva s az ásatásom befejezése felé összecsődült pórnép közül egy öreg ember el is beszélte, hogy a völgyi molnár «vagy 20 esztendő előtt» erről az oldalról beásott a halomba egész annak közepéig s ott eleintén pinczére (nyilván a rakott kövek után nevezte így), majd «holmi» edényekre talált, melyeket, minthogy pénz nem volt bennök, mérgesen a földhöz vagdosott.

Ásatása, bár harmadmagával dolgozott, három napig tartott, mert a nagy kövek elhengerítése nagy nehézséget okozott neki. Ásatás után a földet ismét visszahelyezte az alagútszerűen készített nyílásba.

Innen származott, hogy a tumulusz, szigorú vizsgálatom daczára, kívülről érintetlennek látszott és sajnos, innen származott ásatásom féleredménytelensége is s a barbár kincskeresés megfosztotta munkámat oly eredménytől, melyet méltán vártam s melytől oly sokat reméltem a völgy rejtélyeinek felderítésére nézve!

Mindamellett mégis beszélhetek félsikerről, mert constatáltam, hogy a halom temetkezési hely, melynek belső kamrája terméskövekből volt felépítve. s azután földdel elhantolva, a halom pedig a közeli patak rombolása ellen egy derékszögben futó földsáncz által volt megvédelmezve, minélfogva bizonyára előkelő s kedves halottnak szolgálhatott pihenő helyül.

A nép, mely halottját ide temette, már vasolvasztással is foglalkozott Bizonyítják ezt a halom anyagába beépített nagyszámú vasércz-salakok, melyek gümős, fürtös dudorokban viselik magukon az olvasztás nyomát, de hogy ezen olvasztás csak tökéletlen volt, bizonyítja ezt az érczben maradt vasanyag, mely a delejtűre még most is hat s azt mozgásba hozza. A nép, mely valahol e tájon, a tumulusz közelében primitiv vasolvasztóiban a fém előállításával foglalkozott, még nem tudta tökéletesen a vas színítését, mert a megolvasztott ércz, mely hajdani cseppfolyós állapotából meggémberedve reánk maradt, több százalék tiszta fémet tartalmaz még. Némely vassalak töréslapján kékes-zöld és vöröses színben játszik, mi réztartalomra mutat.

A vaselőállítás technikáját e salakgümőknél appodiktikusabban bizonyítja a halom belsejében talált néhány edénytöredék, melyek közül az első egy tálnak, vagy tégelynek vörösre kiégetett fenekéből és oldalából mutat egy darabot az utóbbi területen a nagy hőtől feketére salakosodva s *belső lapján hólyagszerű vassalak beszűrődésekkel bevonva*, miből világos, hogy a fém megolvasztása ezen

edényben történt. Egy másik edénynek a hő következtében jobban szétmállott darabja ugyancsak a vassalak beszívodásának nyomait mutatja, de hogy maga a fémolvasztás nem a tumuluszban történt, az bizonyos.

Mindezen körülmények s lelettárgyak összevetéséből kitűnik, hogy a halom temetkezési halom volt; a nép, mely azt emelte, vasolvasztással foglalkozott, de e művelete még primitív volt, mely körülmény kordöntő s a vaskorszak elejére helyezi annak szereplését. A csarnatői halommal a szakirodalomba az ugocsamegyei præhistorikus vasolvasztás ténye be van vezetve.

Ugocsamegye környékén több helyen találkoztak már a præhistorikus vasolvasztás nyomaival. Lehóczky Tivadar a beregszászi telepen vassalakot talált, a minő a Gallishegyen és különösen a Háthegy lejtőin előfordul, hol Bród és Medencze táján földbe vájt katlanszerű gödrökben olvasztották az azon tájon előforduló silány vasérczet. Továbbá előfordúl a vaskő-salak a beregmegyei Árdánházán és Klacsanón stb.*

Ugocsában mindeddig ismeretlen volt a præhistorikus vassalak előfordulása. *Atzél László* kir. tanfelgyelő úr volt szíves értesíteni, hogy Csarnatővel szomszédos rákospataki birtokán egy kisebb halmot látott, melyből számtalan, a csarnatőihez hasonló vassalak-darabot emelt ki. Elbeszélés útján tudom azt is, hogy a csarnatői völgy felső végében, Sós-Ujfalu határában, régi, elhagyott vasbányák vannak, miket mind összevetve talán nem csalatkozunk, ha oda következtetünk, hogy e tumulusz-építő nép vasolvasztói itt léteztek valahol a csarnatői vagy a rákospataki völgyek lejtőin, azok felkutatása s constatálása azonban a jövő idők szeren-csésebb vállalkozó emberének maradván fenn.

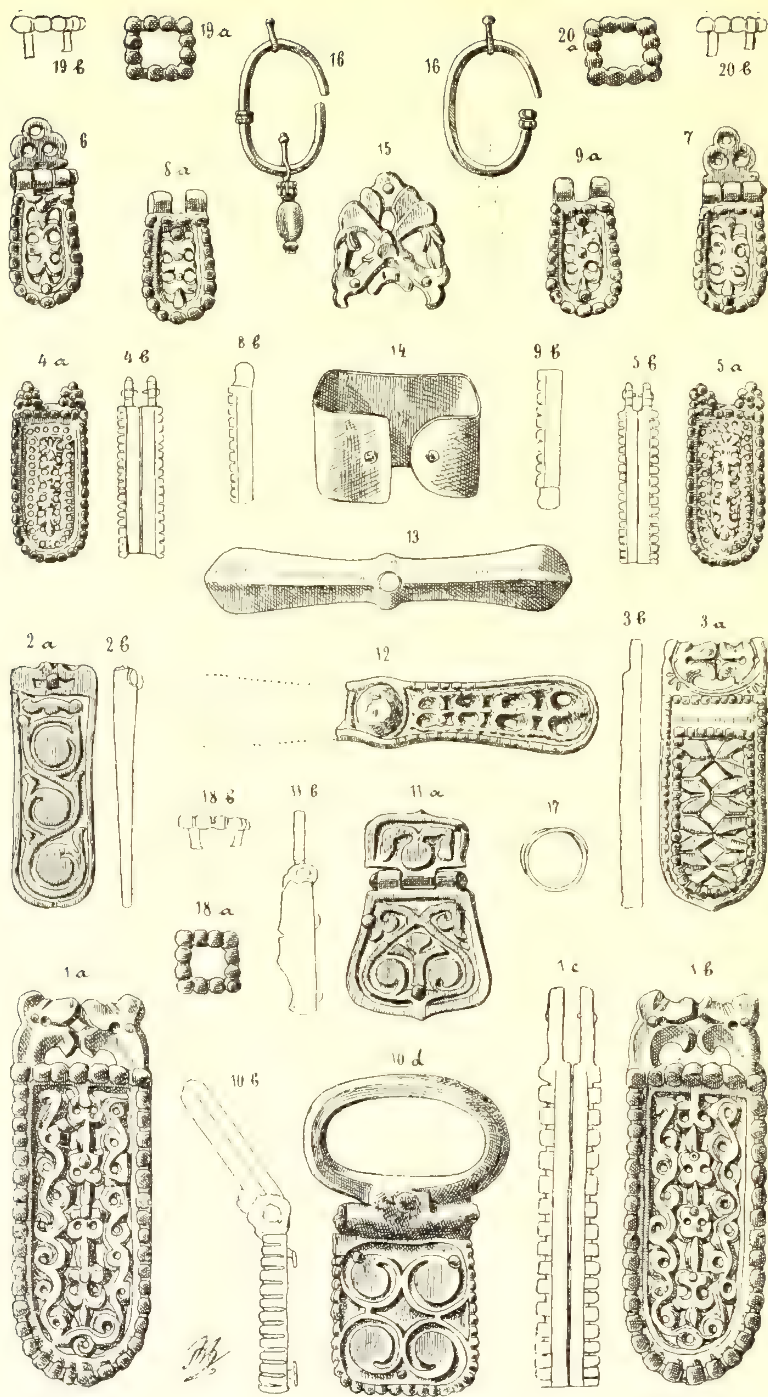
A barna vasércz egyik faja, a gyepvasércz, a Rákospataktól Gyula s Akliig lehúzódó lapos mezőségen mindenütt előfordúl s különösen a Gyula alatti ingoványokon bőven gyűjthető. Ez azonban oly csekély fémtartalmú, hogy annak üzemszerű kezelése haszonnal nem jutalmaz.

Kassa, 1893. *Mihalik József.*

A BUDAPEST-LÓVERSENYTERI NÉPVÁNDORLÁS-KORI LELET.

Budapest történetét sűrű homály borítja a népvándorlás korában. Aquincum neve az V. század derekán innen, midőn Acingus alakban Sidonius Apollinaris említi, többé nem fordul elő s csak a XII. századbeli Etzelburgból sejthető, hogy a név nem tűnt el teljesen, a germán elem megőrizte, csak hogy népetimologiával az Acingburgból Acilburgot formált s Attila városának, «civitas Athilæ Regis»-nek magyarázta. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a római város, ha a népvándorlás viharai nem kimélték is meg, teljesen soha el nem pusztult, lakatlanná nem vált, akármilyen jelentéktelen faluvá sülyedt is, lakosai mindig voltak; mikor a római elem a IV. század utolsó tizedeiben s az

* *Lehóczky Tivadar:* Adatok hazánk archæologiájához. 48., 52., 63., 68. és 86.

I. BUDAPEST-LÓVERSENYTÉRI NÉPVÁNDORLÁSKORI LELET. $^2/_3$ NAGYSÁG.

II. BUDAPEST-LÓVERSENYTÉRI NÉPVÁNDORLÁSKORI LELET.

v. század folyamán kivándorolt, helyét a barbárok foglalták el, a kik Aquincum emlékét egész a honfoglalásig megőrizték. Ezek a barbárok az Etzelburg névből következtetve, germánok voltak, míg a régi római várostól délre szlávok telepedtek meg, a kiktől származik Pest neve, a minek azonban eredetileg nem a Duna balparti sikságot, hanem a jobbparti üreges hegységet nevezték.

Ezt a homályt a régészeti leletek sem igen világítják meg. A jobbpartról alig egy-két emlék ismeretes, az is a népvándorlás korának legelejéről. Ezek közé tartozik az ó-budai ezüstkorsó, melyet a kapuczinus domb oldalán antik épület maradványai közt talált Wekerle László (Hampel J. A régibb középkor emlékei. 41. l. XXXVII. tábla). Ilyen Budán, a Drasche-féle téglavető telkén római sírban lelt két övlemez ezüstből (U. o. 47. l. XLIV. tábla 1—2 k.) stb.

Kedvezőbb helyzetben vagyunk a Duna balparti területére nézve, hol a Lóversenytéren 1879. tavaszán három sírban több népvándorláskori tárgyat találtak, melyeket ugyanazon év márczius 18-án Jezovics Kornél és Fischer Henrik mérnök urak a m. n. múzeum régiségtárának ajándékoztak. A lelet simított csontlemez darabokon (II. 28—36), vas abroncs töredékein (II. 1—11, 13—14, 16—27), vas késen (II. 15), három élü vas nyilcsúcson (II. 12), durva agyagedényen és cserépdarabokon kívül a következő övrészekből és ékszerekből áll (l. az I. táblát):

1. Áttört diszítésű bronz szíjjvég alsó és felső lapja, két darabban; a diszítést gyöngysoros keretben két felől S alaku indák s középen négyszer ismétlődő stilizált virágok alkotják; végén két egymással szembe néző madár- vagy griff-fejjel van ellátva. Hossza 7.8 cm., szél. 2.7 cm. (1. ábra *a—c.*)

2. Két kisebb áttört diszítésű bronz szíjjvég alsó és felső lapja, négy darabban; a diszítés apró lombozatokat képez s az áttört rész apró köröket ábrázol; végén két nyújtványnyal, melyben egy-egy szeg maradványa látszik. Hossza 3.7 cm., szél. 1.5 cm. (4. és 5. ábra *a—b.*)

3. Áttört diszítésű bronz szíjjvég egyik lapja, a diszítés kettős gyöngysoros keretben négyszer ismétlődő négy sziromból összetett virágot ábrázol; végén két egymással szembe néző állatfejet ábrázol. Hossza 5.3 cm., szél. 2.1 cm. (3. ábra *a—b.*)

4. Áttört diszítésű bronz kapocs, összesen 13 darab; diszítése gyöngysoros keretben lombozatot ábrázol, melyhez nagyon hasonló diszítésű és alakú kapocs a szeged-öthalmi sírleletben fordult elő (Hampel J. Régibb Középkor. 75. l. LXXII. t. 5.). Egyik végén sarkon mozgó, három körből álló nyújtványnyal. Hossza 3.8 cm., szél. 1.2—1.4 cm. közt váltakozik. (6—7. ábra.)

5. Bronz szíjjvég az ismert népvándorláskori inda-diszítéssel. Hossza 4.9 cm., szél. 1.8 cm. (2. ábra *a—b.*)

6. Bronz csat négyszög alakú testtel, mely négy indával van ékítve, tojásdad idomú fejjel. Hátsó felén 3 kis szeggel. Hossza 3 cm., szél. 2.8 cm. A csatfej tojásdad idomú, peczke hiányzik, hosszátm. 4 cm., szél. átm. 2.4 cm. (10. ábra *a—b.*)

7. Bronz csat bevésett lombdiszítéssel, mely alul-fölül széjjel hajló két indából van alkotva s több karélyu levéllel végződik, analogiáját egy keszthelyi négyszögű hüvelyen s egy blatniczai szíjjvégen találjuk (Hampel id. m. CII. 1. CXCVII. 7.). Hossza 4.2 cm., szél. 2.2—3 cm. (11. ábra *a—b.*)

8. Áttört művű bronz diszítmény, paizs idomú, alján levéllel, melyből ismét több levél nő ki. Hasonló diszítmények gyakran előfordulnak népvándorláskori leleteinkben, így Keszthelyen, Püspök-Sz.-Erzsébeten, Nemesvölgyön, Czikón stb. Három sarkában szöggel van ellátva. Hossza 3 cm., szél. 2.4 cm. (15. ábra.)

9. Négyszög (dülény) alaku bronz diszítmény gyöngy keretből, hátsó felén két szeggel. Hossza és szélessége 1.2 cm. Három darab. (18—20. ábra *a—b.*)

10. Szíjra való bronz pánt, közepén lyukkal, hosszában kiemelkedő éllel. Hossza 7.2 cm. (13. ábra.)

11. Szíjra való bronz pánt fele, áttört művű, lombozatos diszítéssel, közepén vas szeggel. Hossza 5.1 cm., szél. 1.1—1.5 cm. (12. ábra.)

12. Bronz fülbevaló sodronyból, tojásdad alakra görbítve, alsó részén sodrony nyújtványnyal, melyről az üveg-paszta hiányzik; igen vékony sodronykarikáról csüng. Hossza 3.2 cm. (16. *a.*)

13. U. a., párja az előbbinek, de jobb föntartású, az alsó nyújtványon a kék pasztagyöngy is megvan. (16. *b.*) Hasonló fülbevalók szintén igen gyakoriak a népvándorláskori leletekben, így pl. találtak Keszthelyen, Soboron, Csornán, Nemesvölgyön, Mártélyon, Czikón stb.

14. Négyszögalakban összehajtott hosszukás lapos bronz lemez (hüvely), két végén szegmaradványnyal. Hossza 3 cm., szél. 1.6 cm. A lemez szél. 1.3—1.7 cm. (14. ábra.) Ilyen hüvelyek fordultak elő a csornai, szeged-öthalmi és keszthelyi leletekben. *Nagy Géza.*

A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ RÉGISÉGEI.*

II.

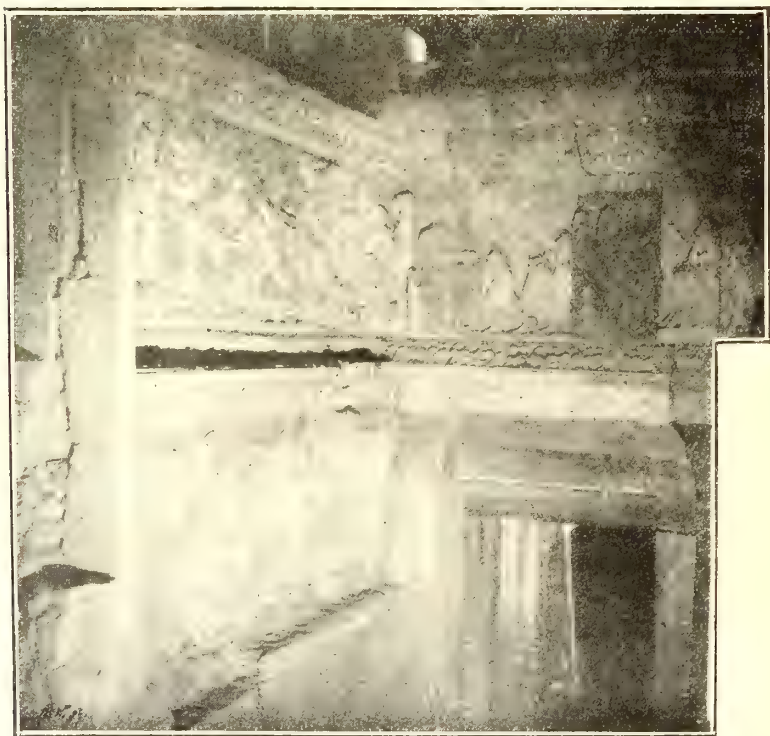
Ember- és állat-alakokat ábrázoló szobormaradványok.

A déli lejáratban az éjszaki fallal párhúzamosan egy durva lapos boltívre rakták volt a múlt századév elején azt a kőfalat, mely a felső templomba vezető lépcső tartására szolgált. Így itt e lépcsők alatt nemcsak a déli oldal két egymás fölött álló, s az ajtó szömöldöke fölötti alsó képmező maradt szabadon, hanem még az éjszaki fal alsó képsorát is csak felső szélén födte el az említett ív és a fölötte elterülő fal. Ez az oka, hogy míg az éjszaki lejárat kőképeiből, mivel még az üregbe vezető ajtót is elfalazták, eddig semmi sem volt ismeretes; addig a déli lejáratban a bontás aránylag kevés olyan szoborművet hozott napfényre, a melyet már Henszlmann és Eitelberger, sőt Koller is, és általuk a szakemberek eddig nem ismertek volna. Mindamellett e lejáratnak maig fönmaradt összes töredékei egyszerre és hiteles alakban áttekintve, a korábbi közlések és fejtegetések által épen semmit sem veszítettek érdekökből; sőt annyiban nyertek, hogy az ezekről eddig megjelent alapos fejtegetések,

* Az I. közleményt lásd Arch. Ért. 1895 36—48. l

eltekintve a kor és eredet meghatározására vonatkozó véleményektől, a mai tanúlmányozónak munkáját sokban megkönynyítik.

A déli lejáratnak déli és éjszaki falairól a két alsó képsor, az éjszakiról pedig akkora darab, mely elől a lépcsőtartó falat annak veszélye nélkül némileg el lehetett bontani, már a Schmidt-féle restauratio előtt ismeretes volt. Ez az a famosus hely, a melyet Ipolyi A. Péter király sírjának, s a Henszlmann által közzétett szobortöredékeket pedig Péter király síremlékének tartotta, pedig már Koller óta ismert dolog,

1 *a*. A DÉLI LEJÁRAT ÉJSZAKI ÉS KELETI FALA.

hogy Péter királyt e lépcsőüregbe nem temethették, s az üreg falain levő Sámson-féle jelenetek domborművű kőképeinek semmi köze az ő élete és megvakításához. Elég, hogy a legújabb bontás alkalmával feltárult végre e mystikus üreg a maga valóságában, úgy a mint 1 *a*. és *b*. képeink két oldalról feltüntetik. Nevezetesen 1 *a*. képünkön az éjszaki vagy baloldali képmezőkkel párhúzamosan húzódott az a lépcsőttartó fal, mely eddig elfödte előlünk az alsó képmezőn ábrázolt Sámson-féle jelenetekből 16. és 17. sz. képeinken ábrázolt jeleneteket, s a kettő között levő lefaragott kőtáblákat, valamint a felső képmezőt, melyen nehány újtestamentomi jelenet állhatott; míg az ezek fölött egykor léte-

zett (és ma helyreállított) harmadik képmező a lépcsőépítéskor végkép elpusztult.

De mielőtt a részletekre térnénk, érdemesnek tartom még az éjszaki lejáratból egy töredéket bemutatni, mely az előbbi közleményben tévedésből *Izsák feláldozása* czímet nyert, holott az az éjszaki lejárat *keleti* falán maradt fenn.

14. *Az Itélő biró* körül lebegő, mandorlatartó négy angyal közűl, a két balkézfelőlinek (Krisztus balját kell értenünk!, egy-egy lábát, s

1 *b*. A DÉLI LEJÁRAT KELETI ÉS DÉLI FALA.

tunikáiknak alsó részét, valamint az alsó angyalnak szalagszerü fejfénykörét tartotta fenn számunkra. E táblát is nem az idő, hanem a lépcsőrakó kőműves csákánya faragta le, sőt felső szélét is csúcsformára letördelte. Ugyanaz a keményfajú, sárgás, de patinával bevont kő ez is, mint a többi dombormű; de ennek a nedvesség nem sokat ártott. A festés, vagy aranyozásnak sem ezen, sem általán a lejáratok kőképein semmi maradványát nem vettem észre. (L. 2. ábra.)

A déli lejárat alaprajza ugyanaz mint az éjszakié, de az ajtónyílás nem félköríves, hanem egyenes záródású, a környező falak, s a mellvéd belső mezeje más felosztású mint amott. A déli lejáratban a haj-

dani néphajó padlatának meghosszabbítási vízszintes vonaláig a lejárat hosszfala síma volt, s csak ezen felül kezdődnek a 80 cm. magas tégla-alakú képmezők, melyek a mellvéd mindhárom falába erősen bemélyedtek. A lejárat fölé épített, fölfelé vivő lépcső kedveért a mellvédnek azt a részét, mely a felső templom padlata fölé emelkedett, lerombolták, s így a lépcső alatt csakis a két-két jobb és baloldali, s egy szemben levő képmező, helyenként pedig az ezek fölött elterült harmadik sor képmezőnek alsó párkánya maradt meg, mint a romok képén kivehető. (L. 1. ábra *a. b.*)

2. AZ ITÉLŐ BÍRÓ MELLETTI ANGYALOK.

Ebben a lejáratban az éjszaki fal alsó képmezején *Sámson küzdelme az oroszlánnal*, *harcza a filisteusokkal*, *Delila árulása* és *Sámson elfogatása*; ugyancsak az alsó képmezőn, a déli falon: a megvakított *Sámson elvezetése*, *egy fa kitépése*, az *oszlopok megrázása* és a *házösszeomlás*, végre a *palásttal távozó férfi* domború képeit találjuk, a lehető legrongáltabb állapotban. E két képmező közül az éjszakit négy, a délit egy hosszú s egy rövidebb kőtábla alkotta. Ez utóbbiak mivel a lépcső-építőnek nem voltak útjában, elég épen maradtak ránk, ellenben az éjszaki fal tábláiból csak az *oroszlánon térdelő Sámson* és a *Sámson haja levágására* váró fegyveres filisteusok csoportját tartottam érdemesnek lefényképeztetni; mert a többin csakis a jelenetek körvonalai vehetők ki nehezen. A három felső képmezőből is legtöbbet az éjszaki szenvedett, a mely elé t. i. falat húztak; mert itt nemcsak a fejeket találjuk leütve, hanem valamennyi csoportalakot a kőműves csákánya csaknem egészen teljesen lefaragta; s így bizonyos, hogy a törökök nem tettek a pécsi székesegyházban olyan nagy kárt, s e becses faragványokat nem csonkították meg annyira, mint a templom múltszázévbeli restauratorai: a lépcsőépítők. E második sor képmezőnek éjszaki része szintén négy darab táblából állott, de a negyedik már a keletinek is eyg részét alkotta, sőt az itteni jelenetnek egyik pásztor alakja is a keleti falkép síkjára szorult. A keleti képmező, mely a *három királyt* két alakban, Jézus és Herodes előtt ábrázolja, csak két, a déli pedig,

melyen az *alvó királyokat*, a *bethlehemi gyermekgyilkolást*, s a *menekülő sz. családot* látjuk, három táblából állott. Ez az öt képmező tehát öszszesen tizenöt táblából állott; s a legújabb restauratiot megelőző bontás, valamennyit eredeti helyén találta. Maradt azonban még a legfelső képmező sorból, a kiemelkedő mellvéd belső faláról is két tablatöredék, melyek közül az egyik az *utolsó vacsorát* ábrázoló jelenet része, a másik szintén lefaragott tábla pedig, mint Czobor megfejté és kiegészítteté: *Jézus Jeruzsalembe vonulását* ábrázolta, de ezek már nem állottak helyükön.

E nevezetes lejáratnak díszítményes töredékei közt is, melyekről külön fogok szólani, magán a képkereten találunk egy figuralis ábrázolást egy felhőn lebegő angyalt, a melyet szintén itt fogok leírni.

3. SÁMSON MEGÖLI AZ OROSZLÁNT.

A képsorokban tárgyi rendet nem találunk. A mint erről már több helyen volt szó, meg kell elégednünk azzal, hogy az *alsó képmezők ó-testamentomi előképi csoportjainak*, melyek szakadatlan kronologiai rendben tárják elénk Sámson viszontagságos életét, egészben és nagyban, (tehát nem jelenetenként is), *megfelelnek a második sorban a teljesülés új-szövetségi jelenetei*. És pedig az angyali üdvözlettől az *Egyptombafutásig a gyermek Jézus életének jelenetei*. De már itt az időrend összezavarva: némely előbb történő jelenet hátrább téve fordul elő, és pedig mint a táblák összeillő elhelyezéséből látható, eredetileg is így, fölcserélt sorrendben készültek. Ez az oka, hogy itt is a leírásban a táblák sorát és nem egészen a tárgyi sorrendet követjük.

A déli lejárat éjszaki falának alsó képmezején első tábla:

1. *Sámson megöli az oroszlánt.* (3. ábra.) A hős alak mindkét térdével a hátulról megtámadott, s földre nyomott oroszlán hátán térdel, miközben jobb keze a hátrafeszített fejű oroszlánnak felső, balja pedig annak alsó ajakát megragadva szétfeszíti. A földretiport állatnak két hátulsó lába horgos inában már megtörött, s a teher és nagy erő alatt

földre hasal, s csak első jobb lábát feszíti földre; miközben a ballal ösztönszerűen Sámson kezét igyekszik ajkáról eltávolítani. A hős haja két vastag czopfba válva, egyik hátára símul, a másik messze hátra lobog; feje, fájdalom, letörve, csak annyi vehető ki, hogy arczát szakál körítette; lába szintén hiányzik, csak a meztelen lábszár a boka tájától kezdve ép. Testét térden alól érő, helyesebben a térdelőhelyzet miatt rövidnek látszó szűk újju tunika, s e fölött, elől rosettás fibulával összefoglalt pallium fedi. A két felső czombon kettős gyöngysorba foglalt drágaköves paszomány látható, de nem vehető ki, vajjon magára a tunikára van-e a díszítmény varva, vagy pedig egy második szűk ruhadarabnak alsó szegélyzete, ezen kívül a felső karon is ilyen díszítmény látható. A bő tunika, vagy mondjuk, a föléje öltött rövidebb ingféle derékon olykép van átkötve, hogy a vékony szövetű ruhadarab bő redőkben buggyosan visszahull az övre, melyet azért nem láthatunk. A ruharedőzés az antikszerűnek gépies utánzása, s kivált a térden értelmetlen barázdákból áll. A haj párhúzamos vastag szálai a nyers erőnek jellemzésére szolgálnak, s szabályosan hátra vannak fésűlve, ilyen képzésű a szakál is; míg az oroszlán sörénye hosszú pikkelyszerűen egymásra boruló, végeiken visszagöndörő fürtöket alkot. Az oroszlánnak lábai hiányzanak; csak a bal elsőn vehető némileg ki, melyet védelmére fölemel, hogy a griff-madár karmaihoz hasonlóan végződtek. Mind Sámsonnak, mind az oroszlánnak teste feltűnően zömök, izmos, de aránytalannak épen nem mondható.

Ezen kívül még több oroszlánfejtöredék is jött elő, a melyeknek stilizálása mind eltér a Sámson oroszlánjáétól. Különben épen ezt a jelenetet is: *Sámson megöli az oroszlánt*, igen sok mindenféle anyagban és módon találjuk ábrázolva, sőt székesegyházunkban is jött elő még kisebb négyszögalakú kődarab, melyen Sámson ugyan e helyzetben tiporja le az oroszlánt, de e reliefen, fájdalom, csak a körvonalakat, Sámsonnak hátra nyuló vastag czopfját, egyik lábát, s az oroszlán sörényéből valamit lehet kivenni, s ezért közlésre sem tartom alkalmasnak, habár a felirat SA—ω—SON betűi jellemzők.

Sámson és az oroszlán jelenete a keresztény symbolikában, mint ismeretes, Krisztusnak a halálon vett győzelmét, közelebbről, azt az eseményt jelképezi, mikor kereszthalála után feltöri a pokol kapuit, s megszabadítja a reá váró ó-szövetségi jámbor lelkeket:

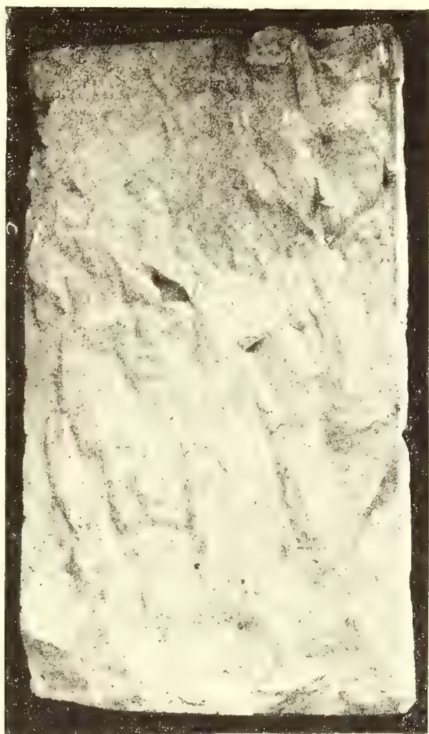
Est Samson fortis, qui rupit vincula mortis.
Instar Samsonis frangit Deus ossa leonis.
Dum Satan stravit Christus, regulum juguvalit. stb.

(X. Barbier de Mantault: Traité d'iconographie chrétienne. Paris. 1890. 46. 60.)

Magában ez a jelenet sokszor jő elő a késő középkorban is; de a *Biblia Pauperum* ismert változatai közül csak a legbővebb, egykor wolfenbütteli, Berjean által kiadott példányban fordul elő a másik előkép, t. i. *Dávid és Goliáth* jelenete, s a megfelelő teljesülés képe: *Krisztus alvilági jelenetével* együtt. A müncheni könyvtárban levő, egykor St. Erentrud-klastromi példány *Sámson születésének* megigérését állítja előkép gyanánt *Mária angyali üdvözletével* szembe; végre a *Biblia Pauperum* constanzi példányának XXVI. tábláján látjuk *Jézus pokolra* szállásának egyik előképe gyanánt a *Goliáthot legyőző Dávidot*, másik gyanánt pedig Sámson és az oroszlán jelenetét e feliratokkal: Signans te Xte golyam conterit iste, átellenben pedig: *Sampson te Christe, sathanam leo denotat iste.* (Leib u. Schwarz: Biblia Pauperum. Nach dem Originale in der Lyceumsbibliothek zu Constans. Zürich. 1867.) Épen így az 1181-ből való klosterneuburgi oltárrakványon is. Sámson tehát székesegyházunkban sem jelent egyebet, habár itt az új-szövetségi képsornak másik, t. i. Post Legem korszakából való *Dávid és Goliáth harcza* hiányzik. E mellett valószínű, hogy a lejárat harmadik, legfelső képsorán, melyből, fájdalom, semmi töredék sem maradt fenn; ennek az oroszlánölő Sámsonnak, mint előképnek teljesülése, a feltámadt *Krisztus pokolra szállása* és az ó-szövetségi jámborok kiszabadítása lehetett. Magánosan, a párhúzamos Dávid-Goliáth-féle és a teljesülés (Jézus pokolra szállásának) képe nélkül Sámson és az oroszlán sokszor és sokféle ábrázolásban fordul elő. Úgy látszik az oroszlánnal küzdő Sámson, mint a halált is legyőző Krisztus általánosan ismert és értett képe még akkor is kedvelt symbolum volt, mikor az ó- és új-szövetségi jelenetek szigorúan pontos párhúzamba állítása, s általában a symbolikus képsorok lassankint mindinkább veszítvén értelmökből, egyre ritkábbá lettek. Tudnunk kell még ehhez, hogy az egész romanismus korában a *megdicsőült* Krisztusnak, a *dicsőség* királyának az *Itélő birónak*, s egyszersmind a pogányságon *diadalmaskodó* kereszténységnek ábrázolása, megérzékítése sokkal nagyobb tért foglalt el az egyházi művészetben, s egyáltalán az egyház egész eszmekörében, mint a *szenvedő* Krisztusnak, *a megfeszített, bűneinkért kínos halált szenvedő megváltónak* ábrázolása, mely inkább a szigorú asketismus és a csúcsíves ízlés idején lett általánosabb. Mutatja ezt magának a feszületnek ábrázolása e két korszakban. Míg a csúcsíves kor idején a feszület a lehető legnagyobb szenvedés kifejezésére törekszik, addig a román ízlés korában Krisztus testét hosszú ruha fedi, s a felfeszített a kereszten is derülten néz, néha mosolyog, hogy kifejezze: Ime az Isten-ember legyőzte a testi halált is. Ennek az eszmekörnek még világosabb kifejezője volt tehát az Oroszlánt, a Sátánt legyőző Sámson, Krisztusnak előképe, mely mint ilyen magánosan is megállhatott.

E sokféle módon ábrázolt jelenet legrégibb ismert képeivel bizanti szöveteken találkozunk; a mi mutatja, hogy maga az ábrázolás az ismert typikus alakban nem byzanti találmány; mert nagyon sokszor kellett már az egyházi művészetnek az oroszlán száját szétfeszítő Sámsont, kőben, fában, csontban és falakon ábrázolnia, a míg az annyira általánossá lett, hogy a szövetekre került. A IX. századévnél nem fiatalabb az a bécsi udvari könyvtárbeli hártya-kodex, melynek selyemvédő lapján Sámsont látjuk, a mint egyik térdével az oroszlán hátára térdel, s annak fejét hátra feszítve száját széttátja. A későbbi időből, 1181-ből pedig a klosterneuburgi emaill-oltárrakványon találjuk Sámson képét, a mint az oroszlánnal küzd és pedig itt is a symbolikus képek kerétben. Henszlmann szerint ez az oroszlán élénken emlékeztet a british muzeum assyriai oroszlánjára, s ezt byzanti mester közbejöttével hozza kapcsolatba. Ha azonban ez az általános byzanti oroszlánölő Sámson typusa, akkor a pécsinek ehhez semmi köze. Az emaill-képen ugyanis a különben rövid tunikába öltözött Sámson *elölről* támadja meg az oroszlánt, a pécsin pedig hátán ül. Eltérő ezektől a Begon-féle ereklyetartó oldalán levő emaill-kép (1099—1118), melyen Sámson, kinek fejéről kettős-czopf lobog hátra, az oroszlánt lába közé szorítja. Itt említem meg egyszersmind, hogy a constanzi Biblia-Pauperum illető képén is más csoportosítással találkozunk. Nevezetesen itt is, mint a klosterneuburgi emaill-képen Sámson elölről, de mégis e helyzetben támadja meg az oroszlánt. A constanzi székesegyház szentélyszékei közül egyiken pedig, Sámson az oroszlán mögött áll. Abban mégis valamennyi megegyezik, hogy az oroszlán száját szétfeszíti. Ez a körülmény egészen önkéntelenül visz minket arra a gondolatra: vajjon az összes oroszlánnal küzdő Sámson-ábrázolások őstipusa nem az antik Mythras-kultus ábrázolásából eredett-e. Ugyanis valamennyi ilyen bikát-ölő Mythras domború műven középen Mythrást abban a helyzetben látjuk, a mint a jobbra haladó és hátulról földre nyomott bikának szarvait lefeszíti, azonkívül Mythras- és Sámson-ábrázolások közös vonásai a következők: a pécsi oroszlán és a bika egyaránt balról jobbra halad, az állatok nyakát mindkét hős egyformán feszíti hátra, habár Mythras a bika száját csak egyik kézzel tartja. Az állásban csak a két állat arányai okozzák a különbséget; de már a ruházat ismét közelebb hozza a különben korra oly távol eső kétféle jelenet képét; így a Mythras ruházata is szolgálhatott előképül a Sámson-küzdésének több száz éves ábrázolásában. Mythras is, Sámson is a pécsi ábrázoláson szűk újju, de hosszabb, előbbinél a derékon kétszer, utóbbinál csak egyszer, átkötött tunikát visel. Mythrásnál a hosszú szopfos haj helyett az öblös köpeny lobog hátra, melyet mindkettőnél elől foglal össze a fibula. De ezt a hátra lobogó ruhát is megtaláljuk egy XII. századév végéről való elefántcsont faragványon, a

hol a különben balra haladó oroszlánnak farka pálmalevélszerűen végződik, mely élénken emlékeztet a szintén levél- vagy kalászokban végződő, szóval jelképes jelentésű bika farkára (Kunstdenkmäler in Deutschland. Lief. III. 1844. L. W. Kleinknecht zu Schweinfurt — után Romberg-Faber: Conversations-Lexicon für Bild. Kunst. III. B. Leipzig. 1846. 403 lap.). Sámson lábszárai minden ábrázoláson, épen mint Mythrásé meztelen, kivéve a legkésőbbi XIV—XV. százévi nordhauseni konsol és kapitel-ábrázolásokon, a hol t. i. a korszerű szűk tricot viseli, lábfején pedig a rövid szárú szövött, harisnyaszerű lábbelit visel, a milyent a pécsi kőkép Sámsonja is viselhetett, mielőtt ez a része letörött stb. Dr. Jul. Schmidt: Beschr. Darstellung der älteren Bau- und Kunst-Denkmäler der Stadt Nordhausen. Halle a. d. S. 1888, 31. s 43. ábrákon. Az osterburkeni és neuheimi (heidelberg-vidéki) Mithreumok megjelentek: Denkmale der Kunst und Geschichte Badens. Zwei Mithræen der Grossherzoglichen Alterthümersamml. in Carlsruhe, veröff. v. Dr. K. B. Stark. Separat-Abdruck aus dem Festprogr. der vierundzwanzigsten Versammlung deutscher Philologen. Heidelberg. 1865. A magyarországi Mythas-emlékekről: F. Cumont. Arch. Ért. 1893. 289—99. Egyébiránt előfordul még Sámson képe a chartrès-i székesegyház üvegfestményein és számos más helyein is, de ezek fejtegetésére akkor térek ki, mikor kőképeink kronologiája megállapításába bocsátkozom. (Az oroszlán-ölő Sámson képtáblája 79 cm magas.)

4. A FILISTEUSOK FEJEI.

A déli feljárat éjszaki falának alsó képmezejéről még csak egy táblát mutathatok be, de ez is igen rongált állapotban van, annyira, hogy reprodukálása sem volna érdemes, ha egy-két fej és szakál, tehát épen az a rész, mely kőképeinken nagy részben elpusztult, — itt véletlenül nem maradt volna épen. Annak a jelenetnek töredéke ez, hol:

2. *Delila levágván Sámson haját, a filisteusok már kivont karddal mohón lesik, hogy megkötözzék.* (4. ábra.)

A tábla egész terjedelmében le levén faragva, csak négy, ketten-

ként egymás fölött álló igen töredékes fejet, s köztök két magosra tartott egyenes kard végét, valamint a két alsó alaknak dereka tájáról némi jelentéktelen ruharedő-maradványokat, s egy ötödik, elől álló alaknak körvonalait vehetjük ki. Egy fejen a göndör haj, sőt a nagy szem, sas-orr és arcz egy része, másikon a símára fésűlt hajon kívűl a barbarszerű, párhúzamos szálakban alá függő szakál, sőt a száj is kivehető; a többi azonban csak sejtés tárgya lehet; így a balfelőli szélső alak, mintha ruhátlan női alak körvonalait irná le, viszont más kettőnél még lábfejeiket is mintha ruha födné el. (E töredék méretei: 78×45 cm.)

A déli lejárat déli falának legalsó képsorát csupán két tábla alkotja; az egyiken, mely a képmezőt csaknem egészen elfoglalja, három jelenet látható:

5. A VAK SÁMSON. KITÉP EGY FÁT. ÁTÖLELI AZ OSZLOPOT.

3. *A vak Sámsont vezeti egy ifjú; ugyancsak ő kitép egy fát tövestől; s végre térdeit egy oszlopnak feszítve, azt átöleli.* (5. ábra.) A másik csaknem négyzet alakú kőtáblán ismét egy térdelő s oszlopot átölelő Sámsont látunk, kinek karjai közt az oszlop darabokra tört, s a fölötte levő épületfélével együtt fejére zuhan. Szorosan e jelenethez csatlakozik egy férfi erősen rongált alakja, kinek jobb karán valami ruhadarab, s kezei között valami liliomban végződő sisakszerű tárgy látható. Az első kőtábla az összes itteni domború művek egyik legérdekesebb és legtöbb fejtörést okozó töredéke, mely igen eltérő magyarázatokra adott már okot, a nélkül, hogy egyik magyarázójának is sikerült volna, a rajta ábrázolt talányt egészen kielégítő módon megfejteni. Fényképi hű másolata itt jelenik meg először, azért helyén van, hogy ismételten is leírjuk.

Ez a legnagyobb kőtábla mind a két lejáratban, a mely egyszersmind aránylag igen épen maradt ránk.

Sámson itt épen olyan ruhában jelenik meg, mint az oroszlánnal

való küzdelmében; jobb keze hosszú, keresztfogantyús botot tart s tapogatódzva, s baljával egy ifjú tunicájának gallérát fogva, mindkét talpára lépve halad, inkább csoszog, mint ez a vak ember természetének igen éles megfigyelése szerint a valóságban is történni szokott. (L. Hensm.-nak erre vonatkozó fejtegetéseit összefoglalva. A pécsi székesegyház cz. dolgozatom 104. l.) Az ifjú alacsony, zömök termetű; egyenes, fogantyúnélküli botot tart baljában, jobbja pedig Sámsonhoz intézett beszédét kiséri, s úgy látszik, az út irányát magyarázza a vak hősnek. Ruházata olyan mint Sámsoné, de sem felső karján, sem czombján a gyöngyös paszomány, melyről nehéz eldönteni Sámsonnál is, hogy a tunicán van-e, vagy a külön tunicella szegélyét képezi, egészen hiányzik. Ha e paszomány a tunicának díszítménye, olykép, mint a felső karon, akkor bizonyosan arról levehetőnek kellett lennie, mivel Sámsonnak sem minden alakján látható. Így az első oszlopátölelésnél nincs ruháján, míg a másodiknál, hol az oszlop összedül, ismét ilyen paszományos tunicát, vagy tunicellát is visel.

A mozgás mindkét alaknál rendkívül jellemző. Míg Sámson egész tartása félénk vakot, addig az ifjú szabad fellépése épszemű alakot állít elénk, habár arcza mindkettőnek le van törve. Ilyen jellemző a vak Sámsonnál a tapogatódzás véget előretolt botnak tartása, másik kezével az ifjú tunicája gallérába való kapaszkodás és fejének kissé hátra tartása. Térdben mindkét alak járása meglehetős merev, sőt térdük egyáltalán alig is van, de azért az ifjúnak kilépő ballába egészen biztosan födi talpával a földet, míg a jobbot épen felemelőben tartva természetes módon viszi utána; érdekes és a természet élénk megfigyelését árulja el a jobb kéz tartása, melynek mutató ujjával önkéntelenül beszéde tárgyára, az útirányra mutat, habár azt a vak nem látja. Ilyen gondosan faragta ki a mester a bot szorítását is mindkét alaknál. Egy szóval itt minden tag cselekvénye szoros összefüggésben és öntudatos kapcsolatban áll egymással, a mi a legnagyobb dícséret, a mit egyáltalán szoborműveken a tartásról mondani szoktunk.

Az alakok itt egészben elég épen maradtak ránk, a mit első sorban nem a kő keménységének, hanem inkább a véletlennek kell tulajdonítanunk, t. i. a lépcsőépítőnek nem volt útjában. Mind e mellett a két fej elpusztult. Sámsonéból csak a haj és szakál csekély része s a jobb füle, az ifjúéból a fej körvonala s göndör hajából a leghátulsó pár fürt maradt reánk.

Nem kevésbbé érdekes közelebbről megtekinteni a fakitépés jelenetét is. Sámson itt magasabb, termetesebb alak. Jobb lábát előre feszítve, s a test súlyát, és fölfelé feszítő erejének támasztó pontját mindkét talpára elosztva, kissé meghajol, hogy annál nagyobb erőt fejthessen ki, s így öleli át mindkét karával az izmos fa derekát. Jobb keze fölül, a bal

alább, jobb vállát a feléje hajló fatörzsnek feszítve, nem túlságos erőlködés, de az erőfeszítésnek igen szembeötlő és természetes kifejezésével húzza ki a sok és vastag gyökerű fát. Az izmos gallyak csak a válla fölött kezdenek szétágazni, és pedig, két főág feje fölött jobbra, de ott a tábla szélén megszakad, maga a főtörzs azonban a felső párkánynyal mintegy párhúzamosan balfelé hajlik, sőt öt egymásba font vastag ágat bocsát ki, melyek közül egy lefelé irányul, s némi távolságban újból hálószerűen egymásba fonódó vékonyabb gallyakat bocsát ki. Ezek végeik felé épen úgy, mint a többi külön pamacsot alkotó, s hirtelen vékonyodó gallyakra oszlanak, a melyekből kimagasló erekkel ellátott lándzsa-alakú levelek fakadnak. A felső gallytömegben egyik ágon egy repülésre kész kitünő gonddal faragott galamb, vagy holló-alakú madár látható, míg más kettő már a gally folytatásában a vakot vezető ifjú feje fölött balfelé repül. A fa törzse némi realismussal részletezve, míg a gallyak szétágazásánál a fahéj gyűrődése modorosan, a fa gyökerei pedig épen conventialis módon vannak kifaragva. A relief itt annyiban épebb, hogy Sámsonnak csak homloka és orra hiányzik. Arczát sörtés körszakál köríti, melyet azonban jóformán csak két sor igen apró párhúzamos mélyedés, valamint száját egy szájnak alig nevezhető kicsiny bemetszés jelöli. Szeme, melynek némi része szintén fönmaradt épen ilyen feltünően kicsiny. Fejét úgy látszik lendületesebb hajlású göndör fürtök fedték. Ruházata ugyanaz, mint előbbi alakján. Végre harmadik jelenet e táblán *az oszlop átölelése*. Sámson itt baltérdével az oszlop lábára ereszkedve, a maga jobb lábát hátra feszíti, s ebben a térdeplő helyzetben úgy öleli át az oszloptörzset, a mely fejezetével együtt sem éri el az ő térdelő alakjának magasságát, hogy balkeze egész tenyerével itt is, mint a fatörzsön, fölül, a jobb pedig alább szorítja az oszlopot. Fejét, úgy látszik, az oszlopfejhez szorította, s így az oszlopot inkább derékon igyekszik ketté törni, mintsem piedestáljáról lerántani. A mozdulat, az erőfeszítés itt is elég természetes, sőt alig hagy fenn valami kivánni valót. Éppen így a test arányai is a zömök izmos alakhoz mérten elég helyeseknek mondhatók, habár a karok, az oszlop vastagsága miatt igen hosszúak. Sámson arczából itt, fájdalom, igen kevés, csupán a körszakál némi töredéke maradt fenn. Testét itt derékon átkötött, alig térdig érő, szűk újju tunica födi, a melyet azonban az ismeretes gyöngysorral szegélyezett drágaköves paszomány a felső czombon már nem díszít; de a tunica szűk kézelőjén s a felkaron, valamint az elől függélyesen bemetszett szűk nyakon, magát e bemetszést is körül fogva, elég világosan látható. A tunica fölött itt palliumot nem visel, úgy látszik, a művész ezzel a nagy munkához készülést akarta kifejezni. Hátán csak lelógó nagy czopfja látható. Lábszárai mint minden alakon, meztelenek, de lábait gyöngyökkel rakott bokáig érő talp- és sarok nélküli harisnya

födi. Az oszlop, mely a képsíkból messze kiálló consolszerű padocskán emelkedik, áll a két díszes szögletlevéllel körülvett attikai lábból, mely fölött a törzset még kötélgyűrű is szorítja, a körülbelől hét átmérő magasságú oszloptörzs- és a minden oldalon és szögleten lecsapott oszlopfejből, melyet igen mesterségesen összefont hengerinda és 3—5 újju pálmalevelekből font díszítmény egészen elborít. Az oszlopfej indái azonban sehol sem a gyűrűből indúlnak ki, hanem inkább ferde irányban, s egymást keresztezve vég nélkül fonódnak egymásba. Az abacus egyszerű két tagból álló lap. Hogy volt-e az oszlopfejen valami erről a töredékről, nehéz meghatározni, mert innen kezdve még a képsík is hiányzik; de a bontáskor még nem hiányzott, azonban az oszlop fölötti dudorodáson kívül, mint ez még Henszlmann rajzán is látható, egyéb azelőtt sem volt. Hogy e dudorodás bizonyosan az épület jelképe gyanánt szolgáló galambházszerű fülkének maradványa: alig lehet benne kétkedni. Erre az oszlopra különben a díszítmények keretében még vissza fogunk térni; valamint a jelenetek magyarázata előtt adjuk a szomszéd csonka tábla leírását is.

6. SÁMSONRA DŰL A HÁZ. GEDEON.

4. *Sámson megrázza az oszlopot, s a romok alá temetkezik.* (Bir. k. XVI. 30.)

5. *Gedeon, karján a gyapjú, kezében sisak és hosszú bot.* (L. 6. ábra.)

E jelenet és Gedeon alakja feltünő közel állnak egymáshoz, s már e tömött csoportosítás, és az izgalmas jelenetnek igen eleven, jellemző képe elárulja, hogy itt más kéz dolgozott, mint az előbbi táblán. Sámson alakja s az oszlop is jóval kisebb arányú itt, mint az előbbi táblán; s a mi feltünő itt, valami négyszögű keretbe foglalt táblaféle a kép balszögletén olyasmire mutat, mintha a kőfaragó itt már a terem belsejét is jelezni akarta volna; különben ettől eltekintve a háttér itt is egészen síma, s a színteret egyéb, mint az oszlop nem jelöli. Sámson itt ballábát előre nyújtva, a jobbal félig térdre ereszkedve épen olyan fogással öleli

át az oszlopot, mint az előbbi kőképen, t. i. jobb keze alól, a bal felül egész tenyerével s karjával fogja át az oszlopot, miközben egész felső testét, s még inkább fejét erősen hátra tartja; így itt az oszlopot nem annyira eltörni, mint inkább talpáról maga felé vonva lerántani igyekszik. Ez a mozdulat is éppen, mint az előbbi igen jellemző és természetes, mert erőt e helyzetben csakis hátra tartott felső testtel fejthet ki. A természet megfigyelésére vall, hogy itt a czopf a fejtartás következtében szabadon lóg alá. A lábak tartása azonban első tekintetre nem mondható oly szerencsésnek, mint az előbbi jeleneten, mert jobb térde nem érinti az oszlop lábát, a mit ha tenne, több erőt fejthetne ki. Ha azonban jobban megtekintjük, azt kell látnunk, hogy itt az oszlop már eltört, az épület már zuhan a fejére, szóval itt a cselekvénynek az a mozzanata áll előttünk igen sikerült alakban, mikor ő erejét már kifejtvén, az épület oszlopai összetöredeztek, s ő e pillanatban tulajdonképpen inkább az életösztöntől hajtva, a rázuhanó ház elől kapja hátra fejét, mikor már térde is elhagyta az oszlopot, a melyet az előbbi pillanatban még bizonyosan egész erővel oda feszített. A természet élénk megfigyelése tehát itt is meglep, s a durva technika mellett is itt művészi érzékű kőfaragó munkájával van dolgunk. Az oszlop összetörése már ilyen jól megfontoltnak nem mondható; ugyanis a törzs felső negyedében Sámson kezei fölött és oly módon törött el, hogy a tört darab a helyén maradótól jobbra hull alá és fejezetével visszadől Sámson felé; az az úgy tünik fel, mintha Sámson az oszlopot nem maga felé húzta volna, mint a hogy mozdúlata elárúlja, hanem mintha az oszlop ő felőle kapott volna egy hatalmas ökölcsapást, s ennek következtében hullna le a fejezet, és a még előbb ezen nyugvó galambdúczszerű házikó vagyis a palota. Az oszlop itt vékonyabb és jóval magasabb, mint az előbbi jeleneten; különben ugyanazokból a tagokból áll, de ezek arányai sokban eltérnek. Így az attikai basis, hengertagja magasabb és átmérője kisebb, mint az előbbinél; a szögletlevél itt is fejlett díszítmény, s az oszlop négyszögű padon nyugszik. Az oszloptörzs hirtelen és aránytalanul vékonyodik fölfelé; a kötélgyűrű itt is átfogja a törzset fönt és alant, de az oszlopfejezet, melynek díszítményéből alig vehető ki valami, s tán olyanszerű volt, mint az előbbin, tulipánmódra hajlik át a négyszögbe, mely fölött abacusnak nyoma sincs. Külön ettől kissé balra, épen a Sámson feje fölött függ a hagymaformájú pikkelyes födéllel ellátott házikó, melynek arkádja alól hatalmas fejek tekintenek elő. E három nagy fej, melynek különben részei már alig vehetők ki, inkább torzalakok s el sem fértek az arkádok alatt, honnan a kancsók és tányérokkal együtt zuhannak alá. A két magyar bögréhez hasonló kancsók és csekély mélyedésű tálon semmi jellemző. Sámson ruházata, a mennyire az erősen lehorzsolt töredékről kivehető, ugyanolyan, mint az előbbi jeleneteken; a térdigérő

tunica derekán itt is vastag gyűrődés látható, a mely alatt bizonyosan a kötélszerű öv keresendő; de ezt a gyűrődést maga a ruha alkotja. A jobb váll irányában még a gyöngyös díszítmény is kivehető; valamint a lábbeli szabása is ugyanaz; de maga az alak egészben igen rongált, sem karjai, sem jobb keze, sem feje nincs már helyén. Ilyen Gedeon alakja is, melynél feltünő, hogy a kőfaragó a járást nem tudta kifejezni, s az alak itt lábújja hegyein lóg a levegőben, vagy legalább is ezen jár. De ettől eltekintve sem az arányok, sem a mozdulat épen rossznak nem mondható; csupán a jobb kéz tartása, melylyel a botot fogja, gyarló, erőszakolt. Az alak itt arczélben halad jobbra, s úgy látszik feje is erősebben volt az arczél felé fordítva, mint az előbbi Sámson-alakokon. Talán ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a letörés következtében csak a kis agy és ezen a visszagöndörödő vastag fürt maradt meg, míg a fejnek első része még körvonalaiban sem látható. (E két tábla méretei, a nagyobb: 1·23 m. × 79 cm., a kisebb: 79×54 cm.)

A mi már most az ábrázolt jelenetek összefüggő értelmét illeti, ez sok fejtörést okozott már a magyarázóknak. Nevezetesen a fakitépő Sámsont Henszlmann, mivel ez a jelenet a Vulgatában nem fordul elő, nem tudta máskép megmagyarázni, mint úgy, hogy azt Bertalan püspök tudatlanságának számítja be. Magam ezt a magyarázatot soha sem tudtam elfogadni; mert nem tudok olyan püspököt képzelni, a ki, ha még oly tudatlan is, a bibliában mindenesetre jártas környezetének tudta és beleegyezése nélkül olyasmit faragtasson ki temploma számára, a mely az ő tudatlanságának állandó emlékjele maradna! A kitépett fában, melynek gallyaiból madarak repülnek ki, egyelőre megfejthetetlen jelentésű symbolikus képet véltem látni, a melyet csak a Sámson életének bővebb tanúlmányozása magyarázhat meg. Ebben a reményben tovább kutatva, Pécs tudós rabbijának Perls Ármin dr.-nak nyomán rájöttem, hogy Sámsonnak élete, a különben eléggé kalandos bibliai elbeszéléssel még nincs kimerítve: nevezetesen a régi zsidó hagyomány csak a megvakított Sámsonnak is számos olyan hős tettét ismeri, mely a bibliai elbeszélésbe nincs felvéve. Nevezetesen e hagyomány szerint Sámson, midőn haja megnő, s ezzel erejét visszanyeri, *hegyeket tép ki gyökerestől.* Ime! a fakitépő Sámson-kép tervezője nemcsak nem tudatlan, hanem még a biblián kívül a zsidó hagyományokban is jártas! Igaz, hogy domború kőképünk symbolikus jelentését ez még nem magyarázza meg, de alig hiszem, hogy tévedünk, ha a fa képét itt az erdővel és madárfészkekkel rakott hegy képe gyanánt veszszük, mint épen mellette és a következő töredéken az oszlopot, s a lezuhanó galambdúczféle kis alkotmányt, melynek hármas árkád íve alól három fej kandikál alá, természetszerűen mindenki a palota képe gyanánt veszi, melyben a filisteusok Sámsont lakoma közben gúnyolták, s a mely alá a hős velök együtt temetkezett. Ennél

többet e tárgyról ma még nem tudok; de ebből legalább annyi bizonyos, hogy e kőképek tervezője nemcsak a bibliában nem volt járatlan, de sőt túlbuzgóságában Sámsonnak még a keresztény iratokban ismeretlen tetteit is felkutatta, s a hegyek kitépését fa kitépése által vélte ábrázolhatni. (Ezt a feltevést támogatja némileg a madarak kirepülése is.) Azonkívül pedig magának e hagyománynak többféle változata lehet a zsidóknál, a mi különben a nevezett tudós rabbi szerint sincs kizárva, s így legalább még annyi bizonyos, hogy kőképeinknek e rendkívül érdekes jelenete nem a légből kapott valami, s nem szükség benne puszta erőpróbát keresni. De még mindig nyílt kérdés marad: mit jelent e fakitépés? Azt hiszem, erre is csak azt felelhetjük, a mit az összes képsorok symbolicus érthetetlenségei és kúszált sorrendje, némely jelenetek hiánya stb.-re nézve mondhatunk, hogy t. i. e képsorok csak egészben és nagyban tüntetik fel a Biblia-Pauperum szellemében az éjszaki lejáratban a Mózes törvényhozása előtti, Sámson életében pedig a Mózes törvényhozása utáni korszakot; helyesebben e korszakból a Messiásnak egyik eminens előképét; a nélkül, hogy ennek egyes jelenetei és a megfelelő új szövetségi, vagyis teljesülési jelenetek között külön-külön szoros kapcsolatot kereshetnénk. Így aztán mondhatjuk, hogy e kőképek tervezője nem akart egyebet, mint Sámsonnak feltünőbb tetteit kőképekben elbeszélni.

Épen így feltünően ferde magyarázatot nyert eddig a kétszer kifaragott, tehát két külön oszlopot rázó Sámson is. Tudjuk, hogy a biblia szerint Sámson két oszlopot ölel egyszerre, kőképeinken pedig *egyet*, és a házbeomlást külön képen tünteti fel. Henszlmann ezt annak tulajdonítja, hogy a művész nem tudott olyan Sámsont faragni, mely egyszerre két vastag oszlopot öleljen át. Erre azt a szerény észrevételt tettem már régebbi magyarázatomban, hogy a román ízlésű kor művészét ilyen csekély akadály nem szokta zavarba hozni. A ki, mint alább látni fogjuk, három termetes királyt beleszorít egy arasznyi ágyba, annak nem nagy lelkiismereti furdalásába kerülne valamivel hosszabb karú Sámsont faragni, hogy az két oszlopot is átölelhessen. A biblia szavai, hol két oszlopról van szó, éppen úgy nem zavarták e tekintetben művészünket, mint akár a mai kor Doré Gusztávját, a kinek két oszlop közé állított Sámsonja nem átöleli, henem *szétfeszíti* a két oszlopot.

A magam szerény véleménye erre nézve eddig az volt, hogy az első oszlop ölelése a bibliának arra a helyére vonatkozik, a hol Sámson kigúnyolásáról olvasunk; a második pedig a tulajdonképeni házmegrázás jelenetét állítja elénk. (L. A pécsi székesegyház. 91.) Perls Ármin rabbi bibliai felfogás szerint valószinűbbnek tartja, hogy Sámson itt az első oszlop átölelésekor *Istenhez fohászkodik*, *hogy adja vissza erejét*, mert a bibliában az áll, hogy «Elővezettetvén Sámson a fogságból, játszék

előttök... Az épület pedig tele vala férfiakkal és asszonyokkal, ott lévén a filisteusok minden fejedelmei is, a fedélen pedig mintegy háromezer férfi s asszony nézé, mint játszik vala Sámson. Ekkor Sámson kiáltván az Úrhoz, mondá: Uram Istenem emlékezzél meg rólam, s erősíts meg most még egyszer én Istenem, hadd álljak boszút két szememért ellenségeimen. És megragadván mind a két oszlopot, melyeken áll vala az épület,» stb. (Birák K. XVI. 25—29.) Annyi áll, hogy egyházias felfogás szerint — itt pedig ez a fő — jelentékenyebb mozzanat az, hogy Sámson kéri Istent, adja vissza erejét, mint az, hogy ő a filisteusokat gúnyolja, s így helyesebbnek tartható az előbbi magyarázat, mint az utóbbi. Ma azonban más véleményen vagyok.

Henszlmann fa- és aczélmetszetű képei, melyeket e töredékekről közzétett, a két kőtábla választó vonalát nem tüntetik fel, s így az ő rajzairól senki sem olvashatja le, hogy a két külön oszlopot átkaroló két Sámson, két külön kődarabból van kifaragva. Annál kevésbbé tüntetik fel rajzai két külön kődarab egymástól feltünően eltérő állapotát; így mivel a bontás előtt a sötét üregben egyáltalán nem lehetett alaposan vizsgálódni, a bontás és építés alatt pedig a csakhamar egymásra hordott kövek közt e két táblát közelebbről nem vehettem szemügyre, úgy véltem e kettős ábrázolást megmagyarázhatni, hogy Sámson az első oszlop átölelésével a filisteusokat mulattató bohóczmutatványt, a másodikkal pedig a tulajdonképpeni házbeomlás jelenetét tünteti föl. Most azonban, mint e két táblának fényképei is igen szembeszökően elárulják, itt egyetlen jelenetnek két külön-külön képsorhoz tartozó reliefjeivel van dolgunk, a melyek csak később kerültek ide egymás mellé, valamelyik egyik, vagy tán egyik sem készült eredetileg e hely számára. A kőképek kronologiájának fejtegetésénél e kérdésre ismét vissza kell térnünk.

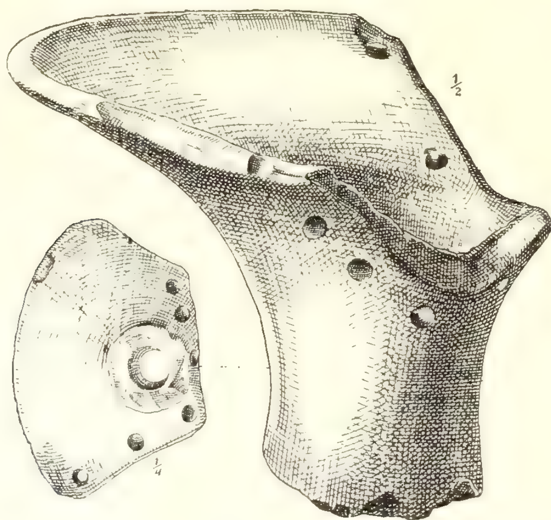
Gedeon értelmezése is a nehéz feladatok közé tartozik, mert a domború mű rongált állapotánál fogva nem bizonyos, vajjon Gedeont akarta-e a kőfaragó ábrázolni vagy más valakit? Innen van, hogy eddig már olyan értelmezést is adtak ennek az alaknak, mintha ez a sisakban a vezérség jelképét hordozná, a palást is azt fejezné ki, hogy Sámson halálával elvétetett Izrael népétől a vezérség. A keresztény typologia szerint ennek így semmi értelme. Azért egyelőre elfogadhatóbb az ismeretes új-szövetségi vonatkozás. a mely akármilyen erőszakolt, bizonyos, hogy el volt terjedve. Gedeonról ugyanis azt olvassuk a Birák könyvében (VI. r.), hogy Isten őt a madianiták által elnyomott zsidók megszabadítására szólítván fel, az ütközet előtt jelt kért az Úrtól, mondván: Ha meg akarod általam Izraelt menteni, a mint igéréd, ime, leterítem ezt a gyapjas bőrt a szőrire; ha magán a gyapjún lesz a harmat, az egész föld pedig száraz marad, érteni fogom, hogy általam akarod meg-

szabadítani Izraelt, a mint igéréd. És így lőn. Felkelvén másnap korán reggel, kifacsart a gyapjúból teli csésze harmat-vizet. És mondá ismét Gedeon Istennek: Ne gerjedjen fel ellenem haragod, ha még egyszer próbát teszek, jelet kérvén a gyapjún. Légyen, kérlek, egyedül a gyapjú száraz, az egész föld pedig nedves a harmattól. És úgy cselekvék Isten azon éjjel, a mint kívánta Gedeon: száraz maradt egyedül a gyapjú, az egész föld pedig nedves lőn. (Bir. k. VI. 36. 40.)

Ezt az elbeszélést, s ebben a gyapjú harmatosodását, mely mellett a föld száraz maradt, a keresztény typologia Jézus születésével hozza kapcsolatba, s mint Szűz Mária szeplőtlen fogantatásának, az angyali üdvözletnek előképét fogadta el. Ha tehát kőképünk csakugyan a gyapjút hordó Gedeont ábrázolja, akkor ennek mint ó-szövetségi előképnek új-szövetségi teljesülését a lejárat kőképei között megtaláljuk ugyan, de nem ott, a hol keresnők: alatta vagy fölötte, hanem a szemben levő éjszaki fal középső képsorán, s így a képek elhelyezésében itt, valamint alább látni fogjuk, a többinél sem találjuk meg a kellő rendet és tervszerűséget. (Gerecze: A pécsi székesegyház. 91—2. l.)

Ezzel végződik az utolsó képsor a déli oldalon, s ez átvisz minket egyszersmind az új-szövetségi képsor töredékeire, a melynek tárgyi és időbeli sorrendje, már olyan, a milyen az éjszaki fal második, vagyis a néphajó padlója fölött, több mint egy méter magosságban fut a lejáratban az előbbi képsor fölött, kereken. Ez utóbbitól vastag és mély, igen díszes kőképkeret választja el, melyet a díszítmények sorában tárgyalunk.

Gerecze Péter.

SAJÁTSZERŰ AGYAGRÉGISÉG SOMKEREKRŐL FLOTH FERENCZ ÚR GYŰJTEMÉNYÉBEN BETHLENBEN.

A ZÁGRÁBI SZÉKESEGYHÁZ KINCSTÁRA.*

Mint minden régibb püspöki templomnak, úgy az 1095. körűl sz. László királyunk által alapított zágrábi székesegyháznak is számos ősrégi és értékes műtárgya van, melyet az századok folyamán megszerzett és most kincstárában őriz. Miután ezen kincstár a nagy közönség előtt mindig zárva van és csak nagyon nehezen hozzáférhető, azt hiszem hogy nem lesz felesleges a következőkben legalább a nagybecsű kincstár fontosabb tárgyait az «Archæologiai Értesítő» olvasóival megismertetnem.

A székesegyház kincstárát magában a templomban őrzik és pedig annak újonnan épített, tűzmentes és betörés ellen is eléggé biztosított részében, mely a régi sekrestye fölött és az érseki oratorium mellett fekszik.

Azonnal a bemenetnél feltűnnek a gyönyörű régi *szekrények*, melyekben a kincstár elhelyezve van. Ezen szekrényeket 1696-ban Zsika János zágrábi őrkanonok Tacskás Sebestyén zágrábi asztalos által készítette, kinek ezen munkáért a még meglevő számlák szerint 150 frtot fizetett. A szekrények intarsiókkal vannak díszítve, melyek 28 szentet és néhány épületet ábrázolnak. Az egyik ajtószárnyon ezen felirat olvasható: CVSTODE 1696 IO. ZNIKA. Ezen szekrények most a szent ereklyéknek, a múlt idők tiszteletreméltó emlékeinek, megbecsülhetetlen remekműveknek jelentékeny számát tartalmazzák, mindmegannyi őseink keresztény érzületének és a zágrábi székesegyház roppant gazdagságának bizonyítéka. A nagyszámú műtárgyakból e helyen csak a legérdekesebbeket fogjuk felsorolni.

1. XV. SZÁZADI FESZÜLET.

A gyűjtemény vallásos rendeltetésének megfelelőleg magától érthető, hogy a *szent ereklyék* nagy számát tartalmazza, melyek többnyire már régi időkben értékes ereklyetartókban voltak elhelyezve.

Ezen ereklyetartók közül a nagy közönség előtt legismertebb *sz. István királyunk hermája*, azaz ezüstből készült mellképe, melyben a szent király állí-

* Vsd ö. értekezésemet a «Prosvjeta» czímű folyóirat 1894. évi folyamában 427—431, a honnan a nevezett folyóirat szerkesztőségének szívességéből átvehettük az itt közlött ábrákat.

2. GAZOTTI PÜSPÖK VÁLLKÖTŐJE.

tólagos koponyájának felső része őriztetik. Az egy méter magas mellkép tiszta ezüst, egyes részeiben megaranyozva, topázokkal, amethystekkel és kristálylyal gazdagon diszítve; a késő renaissance stiljében készült, elég csinos ugyan, de nincs művészi becse. Csak annyiban van régészeti érdeke, mert ilyen hermaféle ereklyetartók nem éppen közönségesek nálunk. Ezen mellszobrot 1635-ben Barberini Ferencz kardinális ajándékozta a zágrábi templomnak, a mint azt a szobor talapzatán levő felirat bizonyítja.*

Hogy sz. István koponyája már jóval 1635 előtt a zágrábi templom birtokában volt, és hogy már azelőtt is hasonló nagybecsű hermában őriztetett, kitűnik szent Gazotti Ágoston zágrábi püspök (1302—1322) egyik egyházi szónoklatából, melyben azt mondja: «A mint látjátok, itt áll a mi főoltárunkon mint hazánk különös dísze Magyarország védszentjének, sz. Istvánnak, királyi feje, aranynyal és drágakövekkel diszítve». — A hazai műtörténetre nézve nagy veszteség, hogy a régibb herma elveszett. Eltünt 1529-ben, mikor Habsburgi Ferdinand német katonái Thurn Miklós gróf tábornok vezetése alatt a székesegyházat ostromolták és kirabolták. Mint Kerchelich elbeszéli, a régi időkben szokásos volt, ha valamelyik király Zágráb városát meglátogatta, hogy a papság fogadtatására elébe ment a szent ereklyékkel, élükön sz. István mellszobrával.

A zágrábi egyház fontosabb ereklyéi közé tartozik még a *szent keresztnek két darabja.* Ezek egyike, melyet a hagyomány szerint 1137 körül Marcellinus püspök ajándékozott az egyháznak, most ezüstből készült, jól megaranyozott, három nagyobb és három kisebb email-medaillonnal és turquoiseokkal díszített XV. századbeli *feszületben* őriztetik, melyet annak idején láttam és képét is közöltem az «Archæol. Értesítő»-ben.** A szent kereszt másik darabja is hasonló, szintén XV. századbeli ezüst és megaranyozott, kilencz drágakővel ékesített gót *keresztben* őriztetik, melynek szintén nagy művészi becse van (ld. 1. ábra).

Mint a szövő művészetnek ősrégi emléke, érdekes *Gazotti Ágoston püspök vállkötője* (humerale). Gazotti Ágoston 1302—1322 ült a zágrábi püspöki széken mint anjoui Róbert Károly királynak legbefolyásosabb párthive.

* A fejereklyének elég gazdag irodalmából csak Ipolyi ismert értekezését, Radisics művét az ötvösművesség remekeiről és az 1884. évi budapesti ötvöskiállítás szakszerű lajstromát idézem.

** Arch. Ért. XI. k. 1891. 199—221. l.

Innen áthelyeztetett Nuceriába Apuliában, hol 1323 augusztus 3-án meghalt. Az egyház szentjei közé emelte. A vállkötő most ezüst skatulyában őriztetik, melyen sz. Ágoston kis mellszobra látható. A skatulyán hátúl ezen felirat olvasható: «Sacrum humerale Beati Augustini Eppi Zagrabiensis». A mellkép alatt Domitrović Péter zágrábi püspök (1611—1628) czímere, ágaskodó egyszarvú, látható. Maga a humerale (ld. 2. ábra), gyönyörű hímzésekkel régi gót stilusban van díszítve. A közepén gót boltozat alatt egy szent püspök, talán Ágostonnak védszentje,

3. RÉSZLET SZENT LÁSZLÓ PALÁSTJÁBÓL.

látható; míg jobb oldalán három női, balján pedig három férfi szent van elhelyezve.

Művészeti és történeti szempontból különösen értékes a zágrábi székesegyház alapítójának, *sz. László királynak palástja* (pallium), mely most külön üvegszekrényben őriztetik. Ezen palást már a székesegyház legrégibb, az 1356. és 1387. évek között készült, lajstromában így említtetik: «Et primo casula nigri coloris de palio sancti regis Ladislai facta.» Később teljesen feledésbe ment és eltünt, mígnem azt a legujabb korban (1873-ban) Tkalcsics Iván, horvat történész,

egy fülkében sz. László székesegyházi oltára mögött véletlenül megtalálta és a kincstárnak illőbb őrizetre átadta.* Sajnos, hogy ezen rendkívül érdekes XVI. századbeli emlék csak igen roszul van fentartva, legnagyobb része ugyanis teljesen elveszett és csak az eredeti casulának körülbelül egy harmadrésze maradt meg A selyemszövet sötét kék, majdnem fekete. Erre két meglehetősen nagy királyi alak (egy férfiú és egy nő) byzanti öltözetben van hímezve. Ezen két alak teljesen van föntartva (ld. 3. ábra). Mint a hazai szövő- és hímző tehnikának egyik legrégibb emléke, e palást kétségkívül a székesegyházi kincstár legbecsesebb tárgyai közzé tartozik.

Nagy pénzértékkel bir, de semmiféle művészeti értéke nincs egy $1^1/_2$ méter hosszú, *tiszta tömör ezüstből készült szekrénynek*, melyben egy állítólag Herodes alatt megölt bethlehemi gyermeknek teste mint szent ereklye őriztetik. Ezen holttestet II. Endre király 1221-ben szerezte meg Palæstinában, és mikor a szerencsétlen keresztes hadjáratából visszatért, más ereklyékkel együtt a zágrábi templomnak ajándékozta. Az ezüst szekrény négy oldalán négy dombormüves jelenet van ábrázolva Jézus életéből. A szekrény födelén 12 centiméter magas arany korona áll. Ezen ezüst szekrényt az ereklye számára a talapzaton levő felirat szerint 1780-ban Galguff József akkori zágrábbi püspök készíttette.

Az ereklyék közül említésre méltó *sz László király alsó karcsontja*, melyet Gazotti Ágoston püspök Róbert Károly királytól kapott ajándékba és a zágrábi templomnak ajándékozott. A csont egy csatabárdot tartó ezüst karba van foglalva, mely két nagy rubinnal van díszítve és melyen ezen felirat olvasható :

PRO S.
LADISLAI REGIS
BRACHIO CONSERVA·
IOAN·ZNIKA ABB·TRIN
DE PETERVARADIN
CVSTOS ET CAN·ZAGRAB.
F·F·1690.

Hasonló karalakú ereklyetartóban őriztetik *sz. Sándor ereklyecsontja*, melyet szintén sz. Gazotti Ágoston püspök ajándékozott az egyháznak. Az ereklyetartót a rajta levő felirat szerint 1684. Mikulich Sándor kanonok készíttette.

Többé-kevésbbé értékes *ereklyetartókban* vannak elhelyezve még a következő ereklyék : a dalmácziai (Salamon) születésű Cajus pápa ereklyéje ; az első vértanú sz. István egyik csontja ; sz. Quirinus, sziszeki püspök, keze ; sz. Márk evangelista, sz. Endre apostol, sz. Anicetus pápa ereklyei és végre Nepomuceni sz. János nyelvének egy darabja !

Különösen értékes három, összesen 330 márka súlyu ezüst tábla, melyek előbb nagy ünnepeken mint *a nagy oltár antipendiumai* szolgáltak. Mind a három tábla gyönyörű dombormüvekkel van díszítve, melyek a szent családot, továbbá sz. István és sz. László magyar királyokat ábrázolják. A középső táblán a következő akrostychon olvasható :

* Legelőször szakszerűen *dr. Henszlmann Imre* értekezett róla Arch. Ert. 1876. évi 10. kötet 165—171. lapjain

HOC AMATAE SPONSAE BINAQVE LATERIS ANTIPENDIA PRAESENTAVERAT PRAESVL ZAGRABIENSIS (= 1721).

1721-ben Eszterházy Imre gróf volt zágrábi püspök. Ezen táblákon maga az ezüst ér 8000 forintot.

Ugyancsak Eszterházy Imre gróf ajándékozta 1722. a templomnak azon gyönyörű *szekrényt*, melyben a nagyhéten a szent síron a szent ostya őriztetik. E szekrényke fél méter hosszú, 30 centim. magas, tiszta ezüstből készült és gazdagon van díszítve számtalan gyémánttal, szmaragddal, rubinnal és más drágakövekkel. Négy oldalán nyolcz domborművű tábla van jelenetekkel Krisztus életéből. A szekrény belsejében arany vánkoson égő arany szív fekszik, melyen nagy gyémántokból az INRI betűk vannak kirakva. E szív tartalmazza az ostyát. A födelen kis korona és három szög látható, szintén gyémántokkal díszítve. A födelen azonkívűl ezen fölirat olvasható:

thesaVrVs aManter In CorDe
fLagarantI sepVLtVs (1722).

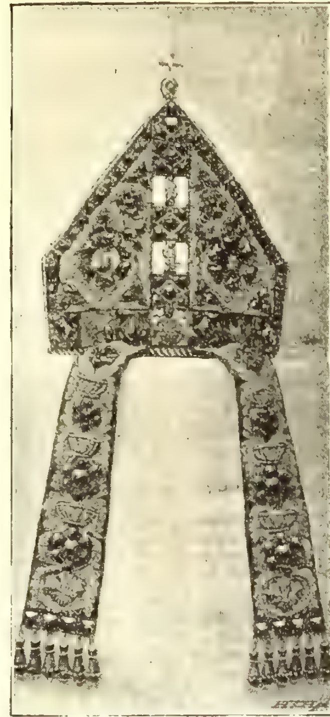
Maga *a szent sír*, melyet a nagy héten a székesegyház közepén felállítani szoktak, a maga nemében kiváló remekmű. A kis négyszögletű ház alakjában készült sír hat négyszögletű és két háromszögletű táblából van összeállítva. A fatáblák vastag természetesszínű (sárgás) selyemmel vannak bevonva, ez pedig a leggyönyörűbb színes selyem- és arany-hímzésekkel van díszítve. A hímzések a következő jeleneteket ábrázolják. Az egyik nagy négyszögletű táblán, mely a ház egyik hosszabb oldalát képezi, Mózes látható Izrael népével a sivatagban, a mint a kigyót imádják. A kép alatt a megfelelő felirat: «Sicut Moyses exaltavit» stb. A másik nagy táblán Ábrahám áldozata látható, Izsákkal és egy angyallal. Alatta e felirat: «Sicut Isau bona voluntate» stb. Az egyik kisebb oldaltáblán Jónás próféta látható, a mint őt a hajóról a tengerbe dobják. Ez alatt ezen felirat: «Sicut fuit Jonas» stb. A másik kisebb oldaltáblán: Mózes van ábrázolva a Sinai hegyen, s háttérben a zsidó nép; ezen felirattal: «Sicut orante Moyse» stb. Az egyik háromszögletű táblán, mely a ház tetejének elejét képezi, az utolsó vacsora van feltüntetve. E fölött két angyal egy czímerpajzsot tartja, mely alatt ezen betűk láthatók:

P·P·E·Z· 1659.

(Petrus Petretich, episcopus Zagrabiensis). A kép alatt két angyal e feliratot viszi: «Et edentibus illis dixit Jesus: Amen dico vobis etc. Joh. N. XIII.» A hátulsó háromszögletű táblán Krisztus feltámadásának előállítása látható 11 személylyel. E fölött ismét a fent említett czímer. A kép alatt pedig e felirat: «Et ecce terræ-motus factus est magnus, angelus Domini descendit de cœlo, etc. Matth. XXVIII.» A tetőt képező két hosszú négyszögletű táblán tíz jelenet Jézus kínszenvedéséből van hímezve. Az egész gyönyörű és rendkívűl becses munkát a czímer bizonyítéka szerint 1695-ben Petretich Péter zágrábi püspök készítette, a ki ez által templomát kiváló remekművel gazdagította. Ezen értékes hímzések 1891-ben a zágrábi kiállítás alkalmával annak művészeti osztályában ki voltak állítva és a kiállítást látogató külföldi szakértők körében nagy elismerésre találtak. A hímzések a múlt évben dr. Kršnjavi J., horvát vallás- és

4. XVII. SZÁZADI SZENTSÉGMUTATÓ.

6. DÍSZES MITRA AZ 1548—1550. ÉVEKBŐL.

5. DÍSZES KEHELY 1720-ból.

közoktatásügyü kormányfőnök, indítványa folytán óvatosan javíttattak és tisztíttattak, úgy hogy az egész remekmű megint úgy néz ki, mint új korában.

A kincstárban őrzött számos egyházi edény közül itt csak kettőt fogunk említeni.

Az egyik *szentségtartó* (monstrantia) ezüstből, gazdagon megaranyozva, számos gyémánttal és más drágakővel díszítve, az Atyaisten és két angyal aranyszobrával és négy festett zománczú medaillonnal, melyeken Krisztus életéből me-

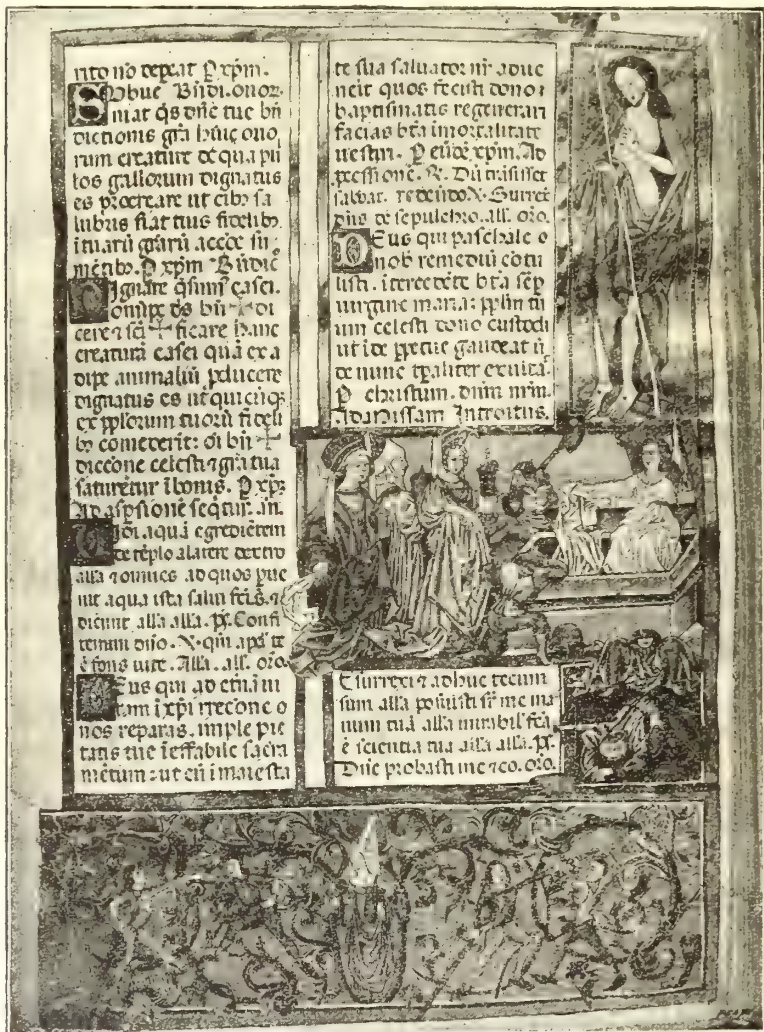
7. DOMBORMŰVES KÉPTÁBLA ARANYBÓL.

rített jeleneteket látunk ; XVII-ik századbeli munka. A templomban csak húsvét vasárnapján használtatik (ld. 4. ábrát).

A másik egy öt font súlyú tiszta aranyból készült, teljesen gyémántokkal megrakott *kehely* (ld. 5. ábrát). Ezen értékes kelyhet 1720. Bécsben készítette Eszterházy Imre gróf, zágrábi püspök, a ki különben is templomát sok értékes műtárgygyal gazdagította.

Különösen kiemelendő továbbá egy gót stilű nagy *ezüst korsó*, mely a kincstár legszebb művei közzé tartozik és kíváló műbecscsel bir. A korsó alján egy

kis czímer látható, melyről Csergheö Géza megállapította, hogy az a Scolaris családé. Milyen szerepet játszott hazánkban Zsigmond király korában a florenczi Scolaris családból származó Ozorai Pipo, az ismeretes. Ennek öcscse Andrea Scolaris de Florentia 1408—1409 volt zágrábi püspök, később 1409—1426. nagyváradi püspök. Mint zágrábi választott püspök készíttette azon díszes korsót.

8. MINIATURE KÁLMÁNCSEHI DOMOKOS MISEKÖNYVÉBEN.

A kincstárban őrzött *püspöki pálczák* közül csak a következők kiemelendők: egy gyönyörű megaranyozott ezüstből készült régi gót stilű, a gótikus építészetből vett motivumokkal díszített pálcza; sz. Gazotti Ágoston ezüst pálczája, az ő zománczos képével és sok drágakővel; egy jól megaranyozott ezüst püspöki pálcza gót stilban sz. István és sz. László és más hét magyar (?) szent szobrá-

val, drágakövekkel díszítve ; végül érdekes curiosum egy ezüsttel kirakott ébenfa pálcza, melylyel a hagyomány szerint frater Bosković Márton zágrábi püspök (1667—1687) kétszer bejárta gyalog az egész püspökségét.

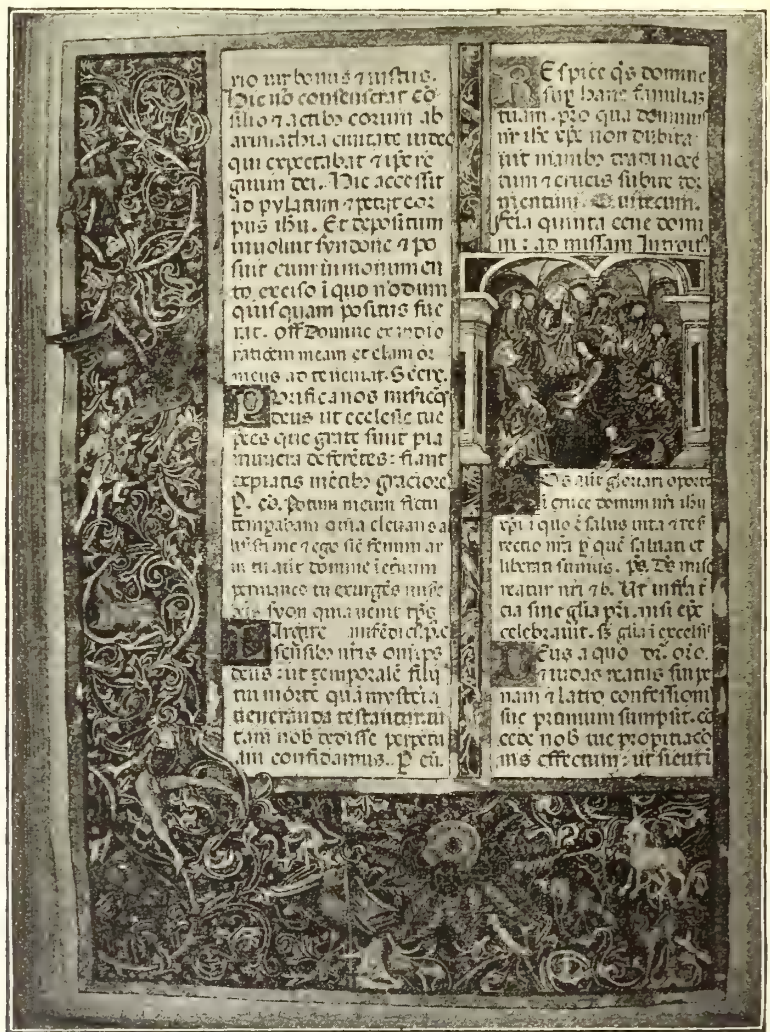
A székesegyház kincstárában meglevő régi és újabb *miseruhák* és püspöki süvegek száma igen tekintélyes. A misemondó ruhák közül legszebbek azok,

9. MINIATURE KÁLMÁNCSEHI DOMOKOS MISEKÖNYVÉBEN.

melyeket Ergelji Ferencz (1628—1637), Petretić Péter (1648—1667), Mikulić Sándor (1688—1694), Solišević István gróf (1694—1700) és Eszterházy Imre gróf (1708—1722) zágrábi püspökök készíttettek. A több mint negyven *mitra* között a legértékesebb Gyulay Farkas püspök (1548—1550) aranyból és gyöngyökből készült mitrája (6. ábra).

A székesegyház *szőnyegei* közül kiemelendő négy nagy franczia *gobelin*, a régi testamentomból vett jelenetekkel és a hónapok nevével franczia nyelven (minden gobelinen 3 hónap). Ezen értékes gobelineket mind a legújabb időig mint szőnyegeket használták az oltárok előtt, azért sajnosan szenvedtek. Jelenleg már nem használtatnak.

10. MINIATURE KÁLMÁNCSEHI DOMOKOS MISEKÖNYVÉBEN.

A kincstárban néhány régi *dombormüvü kép* is őriztetik. Ezek közül a legkiválóbb egy régi byzanczi elefántcsontból vájt hierotheca a x. vagy xi. századból, nyolcz jelenettel Krisztus életéből.* Kiemelendő továbbá Krisztusnak és

* Kiadta Weiss a Mitth. d. Centralcom. B. VII. Wien, 1863 p. 23. Tab. VIII

Máriának fehér márványból gyönyörűen kidolgozott domborművü arczképe; végre egy nyolczszögletű márványtábla, melyen aranyreliefben hat szentnek és a sz. léleknek képe látható (7. ábra).

Mint a székesegyház kincstárának egyik legbecsesebb tárgya említendő az gyönyörű *festett missale*, mely annak idején a budapesti könyvkiállításon mint Kálmáncsehi Domokos misekönyve szerepelt. A zágrábi székesegyház régi szertartása szerinti misekönyv, latin nyelven finom hártyára van irva és 33 nagyobb és számos kisebb gyönyörű miniaturával van díszítve (8—10. ábra). Az egész kézirat 280 foliolapból áll. Az 1., 37. és 46. lapon látható Kálmáncsehi Domokos czímere, a ki Mátyás királyunk korában székesfehérvári prépost volt. A 16., 27., 54., 104., 140., 167., 188., 189., 237., 244., 248., 274. és 280. lapon Bakocs Tamás érsek czímere van, a 27. lapon pedig Slavonia (a mai Horvátország) czímere. A miniaturák különböző szép tájképeket, városokat, templomokat stb. jelenetekkel Krisztus életéből és kínszenvedéséből; továbbá sok szentet, püspököket, kék öltözetű szerzeteseket, katonákat, vadászokat stb. ábrázolnak. Az arabeszkekben angyalok, törpék, állatok, madarak, virágok stb. láthatók. A 166. lapon egy humorisztikus kép is látható: öt nyúl, a mint nyárson süt egy vadászt. A képek mind gazdagon vannak aranynyal díszítve.

Kukuljević hibás állítása szerint Zágrábban e könyvet közönségesen Clovis Julio művének tartják, pedig az nem lehet, mert a könyv sokkal régibb Clovisnál. Különben sem lehet az egész könyv egy festő műve, mert első fele határozottan olasz stilű, míg a másik fele tiszta német stilusban van festve. Kálmáncsehi Domokos czímere alapján, mert Domokos a híres lambachi codex tulajdonosa volt, Rómer Flóris azt hitte, hogy ezen misekönyv olasz stilű részének mestere ugyanaz a «Franciscus de Castello Ithalia de Mediolano», a ki a lambachi codexet festette. E kérdést persze csak akkor lehetne eldönteni, ha lehetséges volna ezen két codex összehasonlítása.

A zágrábi misekönyvet Mikolić Sándor püspök (1688—94) vörös bársonyba köttette. A kötésen a következő horvát és magyar szentek domborművű ezüst képei láthatók: sz. Jeromos, sz. Imre herczeg, sz. Erzsébet, sz. István király, Gostomil fia sz. Iván, sz. László király, sz. Salamon, sz. Cajus pápa sz. Gazotti Ágoston, sz. Quirinus sziszeki püspök, sz. Budimir és sz. Godeslav. Sajnos, hogy a mű régi kötését meg nem őrizték.

E rövid áttekintésből is látható, hogy a zágrábi székesegyház kincstára igen gazdag és hazai műtörténetünkre nézve igen fontos. Azért kivánatos volna, hogy a horvát kormány az egész kincstárt méltóképen, nagyobb munkában közzététesse.*

Zágráb, 1894 deczember. *Dr. Bojničić Iván.*

* Ez óhajhoz mi is, a kik szintén közvetlen tanúlmányból ismerjük e nevezetes kincstár becsét, legmelegebben csatlakozunk. A szerkesztőség.

A BÉLA- ÉS ISTVÁN-FÉLE RÉZPÉNZEKRŐL.

A tudományok minden ágában vannak olyan téves állítások, dátumok és determinátiók, melyek mióta szárnyra keltek, nemzedékről nemzedékre fönmaradnak s annyira megszokottá válnak, hogy szinte nem is gondolunk többé azzal, vajjon ez vagy az úgy van-e, a mint az általános nézet tartja? — Írók írók után írják le s adják tovább mint kész igazságot, a mi mindaddig meg is fér ismereteink keretében, míg egyszer úgy érezzük: mintha az a bizonyos dolog egy kissé útunkban volna, mintha miatta nem értenénk egész jól azt, a mit vele a conventió összekötött, mintha ott, a hol helyet foglal, valami zökkenés volna? Egyideig kikerüljük ezt a helyet s megyünk tovább tanulmányunkban, kivált ha fontosabb feladataink vannak, mint apróbb nehézségek elhárítása. Sokszor azonban ilyen zökkenés eltérít útunkból s hamis nyomokra jutunk, melyekből vissza-vissza kell térnünk, hogy a fonalat el ne veszítsük. Foglalkozni kezdünk a zökkenés okával s rájövünk, hogy ott egy *régi hiba* lappang, a mivel le kell számolnunk.

Ilyen hiba az a magyar numismatikában, hogy azok az árpádkori rézpénzek, melyek előlapján Béla és István királyok trónon ülő alakjai s a hátlapon Szűz Mária alakja látható byzanti modorban: IV. Béla és V. István királyok érmei s a tatárjárás utáni időből származnak, midőn az uralkodó IV. Béla fiát V. Istvánt kormánytársáúl fogadta. Így találjuk azt a Széchenyi-catalogusban, Madernél (Kritische Beiträge III. 75.), Ruppnál, Weszerlénél; így írtam le én is ez érmeket a Montenuovo-féle catalogusban; így tudtuk mindnyájan, a kik magyar numismatikával foglalkozunk.

Ez érmekkel fordulnak elő a velük technikára azonos (kétségtelenül egykorú, egy műhelyből származó) kisebb rézpénzek, melyek értelmetlen keleti feliratot viselnek, s melyekről Karabacek József írt a bécsi «Numismatische Zeitschrift» VI—VII. kötetében (1876, 49—57.), azokban a mongol hadjárat befolyását látva a magyar éremverésre.

Ez érmek pedig (úgy a Szűz Máriások, mint a keleti feliratuak) semmiképen sem származhatnak e korból. Hogy egész technikájuk elütő a IV. Béla-kori érmektől s az árpádházi királyok érmeitől általában: első tekintetre feltűnik s e körülmény volt egyik oka, hogy numismatáink korukat fel nem ismerték s a byzanti modorban,* a veret kezdetlegességében, az érmek anyagában (vörösréz, néha bronz) a mongol hadjárat után következő idők nyomorúságait látták hátterül, feltételezvén, hogy a király az általános pangás közepette külföldi érmelőket

* A laposan vert érmek mellett, a tányéralakban vertek is számosak mind a két fajból

hívott be s nemes érczek híján szükségből, ideiglenes forgalmi eszköz gyanánt rézpénzt veretett (analógiák II. Rákóczy Ferencz rézpolturái és libertásai, a lipótvári, nagyváradi stb. szükségpénzek), a mit tetéz az a szembeszökő körülmény, hogy a király István nevű fiát társul fogadta, megosztva vele az ország gondjait.

E felfogást Rupp így fejezi ki: «Figyelemre méltó, hogy e király szinte első, s úgy látszik e korszakban egyetlen, ki rézpénzt veretett, mely — mint a tatárjárás gyászos emléke — kétségtelenül nagy mennyiségben veretett, mivel jelenleg is mindig nagy számmal találtatik.»

Végh Ödön «A nyugati és keleti érmészet befolyása Magyarország érmészetére» czimű munkájában még többet akar tudni, midőn ezeket írja: «A XVIII. nemű vörösréz-pénzek a tatárjárás okozta nagy inség és minden tekintetbeni fogyatkozás gyászos emlékei. A tűzzel-vassal pusztító tatár nép elvonulta után ugyanis nem találtatott az egész feldúlt országban ezüst, melyből pénz verettetett volna. Béla tehát a nagy szükségen segítendő, Görögországból úgynevezett ciprusi rezet hozatott, melyből szintén Görögországból behívott érmészei által nagymennyiségű nálunk addig szokatlan rézpénzt veretett.»

Bármennyire is összetalálkozzanak az okok a látszattal, melyekből ez éremfajokat IV. Béla és V. István társkirályoknak tulajdoníthatnók: azok mégsem ide tartoznak, hanem egy *századdal régiebbek.* Ha ez érmeket figyelemmel vizsgáljuk, első sorban numismatikai szempontból találunk rajtok olyan kor-meghatározó jellemvonásokat, melyek bennünket a helyes útra terelnek s ez érmek hovatartozását biztosan eldöntik.

Midőn a magyar tud. akadémia archæologiai bizottsága az árpádházi királyok érmeinek leírásával, illetőleg a «Corpus Nummorum Hungariæ» első kötetének megírásával megbízott, első feladatomnak tekintettem az anyaggyűjtést s Ausztria, Német-, Franczia-, Angol-, Olaszország, Dánia, Svédország, Belgium és Németalföld nagyobb gyűjteményeiben minden e korra vonatkozó adatot összegyűjtöttem s rendeztem, s felhasználva a nyomtatásban megjelent anyagot, e korra vonatkozó gyűjtésem már csak kevés kivánni valót hagy hátra. Ide jutva foghattam az árpádkori érmek osztályozásához, a minek ismereteink mai állásán természetesen más eredményekre is kell vezetnie, mint Rupp és Weszerle korában lehető volt.

Eltérve attól az elvtől, hogy az érmeket következetesen királyok szerint kell csoportosítani — a mely főszempont sok önkényességre vezette Ruppot és Weszerlét — én az éremfajok rokonságára, a typologiai összefüggésre fektettem a fősúlyt, keresve mindig azokat a benső kapcsokat, melyek az éremfajokat, mint *vereteket* kötik össze, s a tanulmányaim közben jutottam arra, hogy a IV. Béla s V. Istvánnak tulajdo-

nított rézpénzek egy századdal régiebbek s a REX BELA REX STS feliratok csak II. (vak) Béla és fia IV. Istvánra vonatkozhatnak.

Minthogy azt a rendszert, melyet az árpádkori érmek csoportosításánál követtem a C. N. H. első kötetében részletesen fogom tárgyalni, ez alkalommal csupán a szóban forgó érmek külső jeleit igyekezem lehetőleg röviden összefoglalni.

Vegyük elő Ruppot, figyeljük meg, hogy a XII. század végén egy új, az előbbi éremfajoktól eltérő typus uralkodik, melyet többek közt az jellemez, hogy míg az avers-veret az érem egész lapját betölti, a revers-veret sokkal kisebb, szinte csak felényi amannál; e jellemző vonás

1

2. 3.

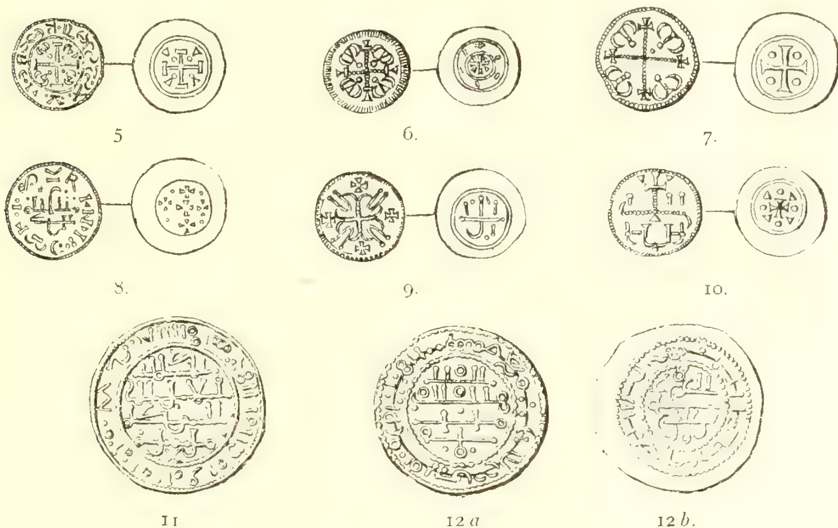
4.

II. Endre uralkodása végéig tart; figyeljük meg aztán, hogy e korban az érmeket a pont-technika jellemzi; a bélyegvéső a félköröket, vonalakat, kereszteket apró pontokból alkotja, a mi II. Endre érmeinél már szintén nem jelentkezik; a harmadik jellemző vonás ez érmeken, hogy az egyes bélyegváltozatok *mellékjegyekkel* (pontok, vonalkák, keresztkék stb.) vannak egymástól megkülönböztetve, úgy hogy egy-egy fajban a változatok egész sorozatait különböztethetjük meg. E mellékjegyek — siglák — alkalmazása I. Endrétől bezárólag Imréig tart, azontúl (II. Endre, IV. Béla, V. István, IV. Kún László, III. Endre) csak elvétve fordul elő.

A kérdéses rézpénzek pedig a felsorolt három caracteristichonnal birnak: 1. a revers mindig kisebb az aversnél; 2. előállításuknál a pont-technika az uralkodó, és 3. minden darabon rajta van a szokásos sigla.

Hasonlítsuk ezek után össze a következő éremfajokat (lásd az ábrákat), melyekből annyira kiérzik az összetartozás. Ilyen II. László apró érme a király szembenéző fejével. (1. sz.) Hasonlítsuk ennek előállítását a kérdésben levő rézpénzekkel össze (2. 3. 4. sz.), azt fogjuk látni, hogy a két éremfaj szinte egy kézből származik; vegyük szemügyre aztán a Rupp Tab. VII. 183. sz. a. közlött érmet, melynek körirata azonos a rézpénzekével (5. sz.), előlapjának belső diszítése pedig II. Béla IX. speciesével (Rupp Tab. IV. 87.) és Imre IV. speciesével (Rupp Tab. V. 125.) vág össze (6. 7. sz.) s hátlapja e korszak jellemvonásait tünteti fel.

Nézzük aztán a Ruppnál (Tab. IV. 103.) közlött érmet (8. sz.) belül keleti felirattal, a mi a Tab. V. 133. sz. Imrének tulajdonított éremnél (9. sz.) s a Rupp Tab. XI. 317. sz. éremnél (10. sz.) is szembeszökő s

5 6. 7.

8. 9. 10.

11 12 *a* 12 *b*.

vessük össze ezeket a Béla- és István-féle rézpénzekkel együtt előforduló keleti feliratú rézpénzekkel (11. 12. sz.); lehetetlen be nem látnunk, hogy ez érmek összefüggő lánczolatot képeznek s mindannyi II. Endre korát megelőzi.

Ellenpróbául figyeljük meg a IV. Béla és V. Istvánnak tényleg tulajdonítható éremsorozatokat. Mily különbséget fogunk találni a veretekben, az előállításokban, az ízlésben, betűjellegekben. A király képe, a korona alakja (a mi egészen nyugateurópai), az előállítások sokfélesége s azok stylje mind annyira modern a rézpénzekkel szemben, hogy ezek szinte kikivánkoznak onnét egy régibb korba, a hova valóban tartoznak is.

S azt, a mit numismatikai érzékünk lát, fényesen megerősíti a történelem is. Megérteti velünk, miért vannak nekünk egyáltalán byzanti

veretű érmeink? Szinte elcsodálkozunk, hogy erre már régen rá nem jöttünk, mert azt a mesét, hogy IV. Béla görög érmészeket hozatott be s ezüst híján veretett rézpénzeket, megczáfolja az, hogy 38 különböző datált éremfaja, mind nyugateurópai stylben van verve s mindannyi jó ezüstből készült.

Hazánk története egy századdal előbb a következőkben foglalható össze: II. Béla 1141-ben történt halála után, három fia maradt, Géza, László és István, mindannyi kiskorú. II. Géza, az elsőszülött, még csak tíz éves volt, midőn atyja temetése után megkoronáztatott. Uralkodott húsz évig (1141—1161); uralkodásának főeseményei Boricsnak, Kálmán király hűtlen felesége Predslava fiának, trónkövetelésével függnek össze.

Miután Boleszláv lengyel király meghalt, Borics Németországban keresett segítséget a magyar trón elfoglalására, egy osztrák haddal Pozsonyt és környékét birtokába is keríté, a magyar kormányzók azonban az osztrák herczegen is diadalt vettek. Géza azt hivén, hogy Borics északról remélhet segedelmet, Fruzsinát, Izaszláv orosz nagyfejedelem testvérét vette nőül. Az orosz fejedelmek egymásközt folytonos viszálkodásban lévén, Géza összeköttetése folytán öt éven át, majdnem évenként Izaszláv segedelmébon háborúskodott, mígnem ennek ellenségeit legyőzte.

Az orosz háború még be sem volt végezve, midőn Géza egy másikba bonyolódott a görögökkel. Csudomil szerb fejedelem, Géza anyjának testvére, tartományát a görög uralom alól kiszabadítani igyekezvén, Gézát hívta segítségül. A görög császári széken ekkor I. Comnen Emanuel (1143—1180) ült, nagy szellemű, dicsvágyó, harczban erős, békében cselszövő fejedelem, kinek nem csekélyebb volt terve, mint a hajdani nyugati császárság tartományait is hatalma alá hajtani s magát az elveszett ázsiai tartományokért Magyarországgal kárpótolni.

Géza annyival hajlandóbb volt Csudomilnak segítséget nyújtani, mert Manuel a hozzá menekült Boricsot nemcsak jó reményekkel kecsegtette, de egyik rokonát is feleségül adta hozzá.

A szerb fejedelemnek adott segítség alkalmúl szolgált Manuelnek Magyarország ellen nyiltan fellépnie. Miután 1152-ben Csudomilt hódolásra kényszeríté, Géza távollétét Oroszországban felhasználva, hadai egy részével az országba tört s Zimonyt megszállotta. A hír hallatára Géza hazasietett Oroszországból s Manuel ellen vezette hadseregét, ez azonban érkezését be nem várta, hanem a macsói bánság pusztítása után Boricscsal fényes diadalmenetben tért vissza Konstantinápolyba.

Géza nem hagyta boszúlatlanúl országa pusztítását. Havaselföld és Bolgárország egy részét pusztította. Manuel ekkor békét kötött ugyan, de a következő évben Borics által ismét nyugtalanította a magyar tartományokat.

E háború folytán a nagyravágyó István vezér is (II. Béla harmadik fia) fellázadni készült királyi bátyja ellen, de terve felfedeztetvén, Manuelnél keresett menedéket, a kit a háború folytatására ösztönzött. Manuel most nem adhatott neki segítséget, de tervei kivitelére őt is felhasználni remélvén, vendégszeretőleg fogadta, sőt egyik rokonával, Mária herczegnővel, is összeházasítá.

II. Géza 1161-ben 32 éves korában hirtelen meghalt, *István*, *Béla*, *Árpád* és *Géza* fiakat hagyva maga után.

III. István szintén gyermek volt, midőn a magyar trónt örökölte; Manuel az időt legalkalmasabbnak látva arra, hogy Magyarországot régi tervei szerint főúri hatalma alá vegye, vagy legalább a Szerémséget elfoglalja, seregét Szerbiába vezette s a magyaroktól követelte, hogy ama régibb példák szerint, melyeknél fogva a királyi széket a meghalt királynak nem kiskorú fia, hanem testvére örökölhesse, védenczét, István vezért (IV. István), fogadják királyokul.

A válasz ekkor elutasító volt, de később akadt egy párt Magyarországon, mely tartván a császár hatalmától, a törvényes királytól elpártolt, nem ugyan István vezért — ki a görög érdekekbe már házasságánál fogva is egészen beletörődött — de öcscsét, László vezért (II. László), emelték királylyá.

Manuel, ki István vezérnek az ország harmadrészét eszközölte ki, e választásban is megnyugodott s fővárosába tért vissza. III. István a többségtől magát elhagyatva látva, híveivel Pozsonyba vonúlt, honnan Bánffy Lukács esztergomi érsek a bitorlóra egyházi átkot mondott.

A bitorló II. László csak félévig uralkodott. 1162-ben történt halála után István vezér ismét mozgolódott, görög segélylyel sikerült a trónt elfoglalnia, de hogy abban magát biztosítsa, Manuelnek a Szerémséget igérte oda. Az ország rendei látva IV. István nemzetellenes politikáját, majdnem mindnyájan ismét III. István pártjára állottak s a bitorlót az országból kikergették.

Később Manuel tapasztalva az ország ellenszenvét védencze IV. István iránt, késznek nyilatkozott attól elállani, III. Istvánt törvényes királyul elismerte, azon feltétel alatt, hogy Béla vezért, a király öcscsét, — a kit trónja örökösévé tenni s leányával összeházasítani szándékozott, — vele Konstantinápolyba bocsássák s a Szerémséget számára átengedjék. Manuel ajánlata elfogadtatott s Bélát átadták a görög követeknek.

Ez az röviden összefoglalva, a mi történetileg is megérteti byzanti typusú érmeink származását s megerősíti az elősorolt numismatikai bizonyítékokat.

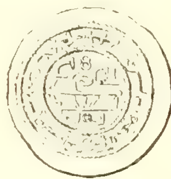
Nem esetlegességgel, a pénzverdékben alkalmazott görög érmelők egyéni befolyásával van itt dolgunk, hanem nagy politikai mozgalmakkal, melyek Magyarország történetében a byzanti befolyást juttaták

érvényre. Csak IV. István, Comnen Manuel vazallusa verethette tehát az érmeket, kinek pénzverői a Byzanczban szokásos rézpénz-veréshez alkalmazkodtak, azokon görög modorban, a trónra emelt IV. István és atyja, II. Béla képét tüntették fel.

Így állván a dolog, most már egy jelenséget is megértünk, a mit eddig nem tudtunk magyarázni. A keleti feliratú kisebb éremfaj, mely többnyire a Máriással együtt fordúl elő s értékére nézve annak felét képezi (denár és obulus), aranyban is ismeretes. Az egyetlen ismert példány Bécsben a császári éremtárban őríztetik. Eddig azt hittük, hogy ez valami numismatikai curiósum, próba, ajándék vagy ékesség gyanánt veretett, s mint ilyennek a magyar aranyverés történetében nincs jelentősége.

A dolog azonban nem így áll. A szóban lévő érem 1·28 gramm súlyú, tehát a byzanti triensnek felel meg. A nemzeti múzeum byzanti trienseinek súlya: 1·05, 1·07, 1·12, 1·38, 1·40, 1·42, 1·44, 1·45, 1·46, 1·48. Az egész byzanti arany pedig 3·60—4 grammot nyom.

13 *a*.

13 *b*.

IV. ISTVÁN ARANYÉRME A BÉCSI CSÁSZÁRI GYŰJTEMÉNYBEN.

Tekintve a súlyt, nyilvánvaló, hogy ez az arany a byzanti pénzláb szerint van verve, s bár ma csak egy példányát ismerjük, valószinű, hogy a maga korában a szükségnek megfelelő mennyiségben veretett, sőt feltehetjük, hogy a másik éremfaj, a két király képével, szintén ki volt verve aranyban is, mely Comnen Manuel aranyai mellett a IV. István birta területeken, mint egész arany volt forgalomban.

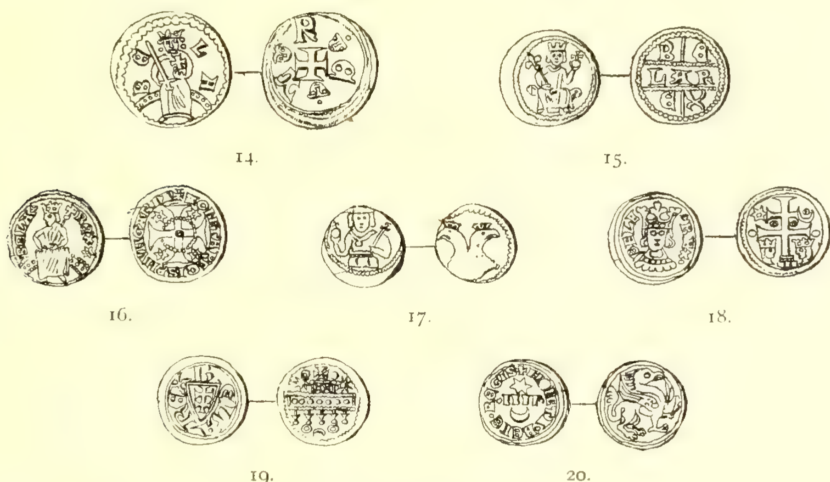
Ez egyetlen adat is elég arra, hogy IV. István éremverésében a magyar pénzverés egy külön korszakát tekintsük, mely nemcsak külsőleg, de pénztudományi szempontból is a byzanti souzerainitásban leli magyarázatát.

Ha végül még egy tekintetet vetünk IV. Béla uralkodása korára, melyből eddig ez érmeket származtattuk, még szembeszökőbbek lesznek a bizonyítékok az érmek korát illetőleg.

IV. Béla korában (1235—1270) Byzancz hazánkra alig gyakorolhatott ilyen intensiv befolyást. Az ő uralkodása alatt Konstantinápolyban a latin császárok uralkodtak (1204—1261), majd ismét a görögök folytatják az uralmat (VIII. Paleolog Mihály és II. Andronikos császárok),

a mely változásnak Magyarországra semmi befolyása sem volt. IV. Bélának ugyan görög felesége volt, Mária I. Laskaris Tódor nikeai császár leánya, s birunk is tőle két éremfajt (Rupp Tab. VII. 186—187.), melyeken koronás kétfejű sasokat találunk. E jelvények alkalmasint a királyné származására útalnak ugyan, de minő másként jelentkezik itt a király viszonya Byzanczhoz, mint IV. István korában jelentkezett.

A mi Karabaceknek azon állítását illeti, hogy a kisebb — keleti feliratú — rézérmek az Ilek turkisztáni (samarkandi) khánok érmeinek olvashatlan utánzatai, magyarázatunk keretébe is beillik; az Ilek khánok ugyanis 1000—1140 közt uralkodtak; chronologiai lehetetlenséggel tehát nem állunk szemközt. Az azonban, hogy mikép kerül magyar érmekre

14. 15. 16. 17. 18. 19. 20.

IV. BÉLA ÉRMEI.

keleti felirat? olyan kérdés, a mit Karabacek meg nem magyarázott. Az ő következtetése, hogy a mintáúl szolgáló turkesztáni érmek a mongol hadjárattal kerültek Magyarországba, túlhaladott álláspont. A mongol hadjárat előtt száz évvel veretvén, azok származását más keleti népelemek szereplésére kell visszavezetnünk. Más helyütt írtam már egyetmást az izmaelitákról (szaraczénokról), vagyis arab s volgai bolgár kereskedőkről, kik Kálmán király ideje óta szerepeltek hazánkban, mint a pénzkamarák bérlői, a királyok nagy bankárai. Ezek kezelhették IV. István pénzügyeit is, s esetleg általuk forgalomba hozott keleti érmeket utánozták. Az arab érmek utánzása különben nem volt ritkaság Európában; Franczia-, Spanyol-, Olaszországból több ilyen utánzat ismeretes, aranyban is, mely utóbbi Harun-al-Raschid dinárának értelmetlen utánzata; olyanféle mint a mi keleti feliratú éremfajunk. (Wiener Numism. Monatshefte 1868. Taf. I. 10.)

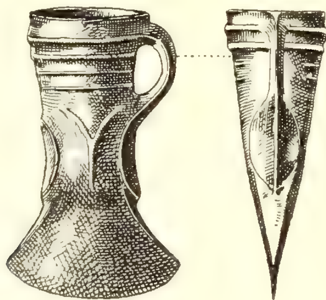
A XI—XIII. század népmozgalmai a Balkán-félszigeten és hazánk-

ban még annyira homályosak, hogy még sok meglepő újságra van kilátásunk. A bolgár numismatikában is feltünik egy jelenség, hogy tudniillik egy éremsorozaton, melyet Ljubič: Simon és Johannes Asen bolgár czároknak tulajdonít, perpendikuláris keleti feliratok láthatók, melyek nem, mint Ljubič hiszi, szláv monogrammok, hanem ujgur betűs szavak. Ezek magyarázatához csak annyival tudok járulni, hogy Bolgárországban két *kún* dynasztia uralkodott: a Terteridáké és Šišmanidáké, utóbbiak Viddinben székeltek. Nem valószinűbb-e, hogy e bolgár pénzek e két, mindenesetre mohamedán kún dynasztia korában verettek, mint Simon és az Asenidák korában, melyek a kún korszakot jóval megelőzték. Azt más helyen bőven kifejtettem, hogy e korszakban (XIII–XIV. század) a mai Oláhországban is egy kún dynasztia szerepelt a Bazarádoké, a kikkel Havaselfölde története kezdődik.

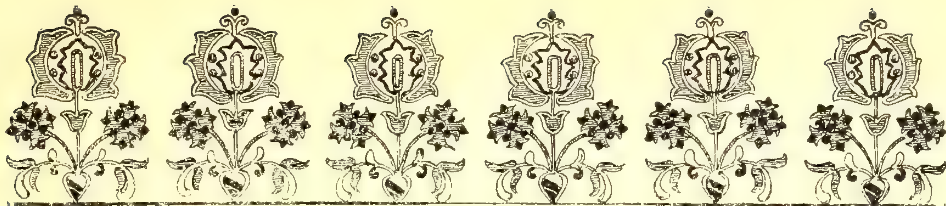
*

Személyes kérdésben van még egy pár szavam. Azt a nézetet, hogy a Béla- s István-féle rézpénzek Manuel korában verettek, nem én fejezem ki először. Igaz, hogy erre most magam jutottam, azokon a typologiai nyomokon, melyeket előadtam; de mikor én erre jutottam, egyszerre s váratlanúl visszaemlékeztem, a miről rég elfeledkeztem volt, hogy úgy a hetvenes-évek végén valami folyóiratban olvastam egy czikket, mely ezt a kérdést körülbelül abban az értelemben magyarázta. Ki volt a szerző s hol jelent meg a czikk? nem tudok visszaemlékezni. Akkor, mint műkedvelő a numismatikában, jóformán csak tudomást vettem arról s nem gondoltam többé vele, úgy hogy a Montenuovo-catalógus szerkesztésénél (Frankfurt 1882), e nézetre nem is gondoltam, hanem tapostam a régi nyomokat. Most visszaemlékezem az olvasott czikkre s azt méltányolni is tudom, s az ismeretlen szerzővel szemben szívesen beismerem, hogy e *helyes következtetésre* először ő jutott. Nagy köszönettel fogadnám, ha közölné velem valaki a helyet, a hol ez érdekes közlemény megjelent.

Réthy László.

TOKOS BRONZVÉSŐ MAGYAR-DÉCSÉRŐL FLOTH FERENCZ ÚR GYŰJTEMÉNYÉBEN BETHLENBEN. 2/5 NAGYSÁG.

LEVELEZÉS.

I. MIHALIK JÓZSEF KASSAI KÖZÉPKORI MŰEMLÉKEK VISZONYÁRÓL A SVÁB MŰVÉSZETHEZ. Sárosmegyei *Berki* község évszázadok óta Kassa város tulajdona lévén, mint ilyen gyakorolja ez ma is a kegyúri jogot fölötte. A város régi tulajdonjogát hirdeti fennálló, de düledezésnek indúlt templomának sekrestye-ajtaja fölé bevésett czímerképe.* Maga a templomka a XV. század jellegével bír, de a kassaegyházmegyei schematismusban Berkiről (mely ma Bajor község filiáléja) s régi ekklézsiájáról írva vagyon, hogy: Ecclesia ad S. Catherinam *saec. XIV. exstructa.*

Valószínű, hogy a mai csúcsíves kis XV. századbeli kőtemplomka helyén egy régibb fatemplom állott s erről emlékezik meg az idézett schematismus; azonban bármiként legyen is a dolog, bennünket jelen esetben a berkii templomban még most is meglévő XV. századi góth stylű oltárok érdekelnek, melyek a középkori szobrászat és festészet kiváló művei. Maga a főoltár Mária, Szent-Erzsébet és Szent-Borbála művészien vésett szobraival feltünő mű; a prædellán látható s az Üdvözítő sírbatételét ábrázoló festmény szintén művészi kézre vall úgy kompoziczió, mint pedig körrajz s az alakok csoportosítása tekintetében. A másik az arcus triumphalistól jobb kézre eső mellékoltár figyelmünket még inkább leköti s nemcsak érdekes műtörténeti kombinácziókra ad alkalmat, *de hazai műemlékeinken eddigelé* nem tapasztalt szobrászati sajátosságaival egyenesen fölhívja a műtörténészt, hogy ezek provenientiája iránt legalább annyi tájékozást szerezzen, a mennyi a viszonyokhoz mérten s a kutatás adott eszközei segélyével éppen lehetséges.

A szóban forgó oltár az egyszerű szárnyas oltárok közé tartozik. A szárnyakon arany alapon művészi kézre valló festmények láthatók, míg középső szekrényét Mária mennybemenetele foglalja el szoborműben. Mária alakját négy angyal emeli ég felé, az ötödik s hatodik angyal-alak azonban, melyeknek egyike Mária feje fölé koronát tartott vala, ma már hiányzik a csoportból, de hogy valamikor ott voltak, bizonyítja a szekrény bátsó lapján Mária fejétől jobb- s balra látható két kisebb nyilás, melyekbe a két angyal-alak kurta facsapok segélyével beerősítve volt. A ma is meglévő két angyal, mely a főalak körűl lebeg, a középkori szobrászatban dívó conventionalis redőzetű bő ruhába van öltöztetve, a más kettő ellenben a tunikákat nélkülözi az egész testében, kivéve az arczot, a kéz- s lábfejeket, *pikkelyekkel van födve*, melyek a házak fedélcserepeinek,

* Arch. Ért. 1894. 407. l

vagy a halak testén látható pikkelyek módjára borúlnak egymásra. Ez a körülmény az, mely különösséget kölcsönöz az oltár szoborműveinek.

A legelső kérdés az lehet, honnét kerülhettek a szóban forgó oltárok a berkiek egyszerű templomába? Ha figyelmen kívül nem hagyjuk, mit fentebb is említettünk, hogy t. i. a községnek Kassa város volt a birtokosa, s hogy e birtoklására annyi súlyt fektetett, hogy annak külső jelét, a czímerét a templom sekrestyéjének ajtaja felé is kifaragtatta: önként s elfogadhatólag kinálkozik a föltevés, hogy ezt a két oltárművet Kassa városa ajándékozá a berkii templomnak s valószínűleg akkor, a midőn már azok kopottabbak, némileg megrongáltak valának, vagy a midőn a város azok helyébe az Erzsébet-templom számára, a hol eredetileg elhelyezve voltak, új s nagyobb szabású oltárműveket szerezhetett, avagy valamely tehetős jámbor donátor helyükbe újakat készíttetett. Csak megerősítheti, sőt majdnem teljes bizonyossággal támogatja e föltevést ama körülmény, hogy a kassai dómnak folyamatban lévő renováacziója első éveiben a dóm lomtárából, a padlásról, méternyi szemét és törmelékréteg alól *a berkii oltáron látható pikkelyes testű angyal-alakokkal teljesen azonos három más angyal alakot talált* Édes Gyula városi tanácsos, melyek jelenleg is őrizete alatt állanak. Hogy ezen utóbbi három angyal-alak csakis az Erzsébet-templomból kerülhetett annak lomtárába, az föltétlen bizonyosságú.

Esetünkben ez a körülmény nagy jelentőségű. Mert csupán egy esetben konstatálhatunk hasonnemű alkotást *s az a svábföldi szobrászat körébe tartozik. Friedrich Herlen* volt az, a kinek keze alól vagy műhelyéből kikerült ilyen pikkelyes testű angyal-alakokat tud a műtörténet fölmutatni, még pedig frank földön a *Rothenburg an der Tauber*-i templom főoltárán.

Ez a legrégibb sváb eredetű nagy oltár, mely datálva van az egyik szárlévő nyán fölirat által: *Dies Werk hat gemacht Friedrich Herlen Maler 1466.** Ezen fölirat alapján a középső szekrény szoborműveit is e mesternek tulajdonítják. A felfeszített Üdvözítő oldalán álló hat szobormű erőteljes alak, hatalmas fejekkel, bő és sok ruházattal és hatásteljes mozdulatokkal, de némely gothizáló reminiscentiákkal. A kereszten függő Üdvözítő testrészeiben és fején azonban a valóságra törekvés már jobban s erőteljesebben érvényesül. Ezen szoborművek ellenében a négy kedves angyal-alak, mely imádva röpködi körül a keresztet, sajátságos elbájoló hatással bír. Oly alakok ezek, melyekben sok a kedvesség és a mozgásnak az a szabadsága, mely a német művészetben alig van plasztikai előállításban felülmúlva. *Ezen négy angyal-alak közül kettő ugyanolyan pikkelyes testtel bír, a minővel a berkii templom két angyal-alakja, vagy a kassai dómban talált három szobormű.*

A rothenburgi főoltár szoborművei és képei között azonban különbségek konstatálhatók, melyek nemcsak egymás között — vagyis képek és szoborművek — de képek és képek, szobrok és szobrok között fennállóknak bizonyulnak, a mi által valószínű lesz, hogy Herlen a nála megrendelt plasztikus műveket nem maga készítette, de ezek ellőállítását általa ismert s fölhasznált képfaragókra bízta.

* *Dr. W. Bode.* Geschichte der deutschen Plastik. 178. 179. l. Berlin, 1885.

Ennek konstatálása szükségessé válik, mert a rokontárgyú szobrászati művek styl- és technikabeli különbségeit ezzel lehet és kell értelmezni.

Herlen képeit jellemzik a karcsú, szűkmellű, nyugtalan ruházatú alakok, ovális fejekkel, hosszas orrokkal, kicsiny, szorosan zárt szájacskákkal s ferdén álló hunyorgató szemekkel. Ezen képekben Herlen magát *Roger van der Weyden* gyenge követője gyanánt mutatja be, ellenben szoborművein, mint egyéni sajátossággal biró s a természettől bőkezűen megajándékozott művész gyanánt lép elénk.

Rothenburgon kívül még két más oltár ismeretes, mely szintén F. Herlentől ered. Ezek egyike *Dinkelsbühlben*, a másika *Bopfingenben* található.

Az első, Herlen képeinek jellege után itélve, majdnem egykorú a rothenburgival s Szent-Flóriánnak, és két női szentnek szobrait állítja elénk. Ezek azonban jelentéktelenebb művek s a kivitelben sokkal igénytelenebb alakok, mint a rothenburgi oltáréi, úgy, hogy alig származhatnak ugyanazon művész kezétől. A bopfingeni oltár 1472-ből való s középső szekrényében egyes szoboralakokban a Madonnát szentek között ábrázolja.

A rothenburgi, bopfingeni s dinkelsbühli, valamint a berkii oltárok szoborművei s képeinek *autopsia útján* való összehasonlítása által megállapítható volna, mennyi az összefüggés a berkii oltár s a nevezett németországi oltárok között s mennyiben konstatálható azokon a közös jelleg, esetleg a közös kéz munkája. Az összehasonlítás talán eldönthetné a berkii oltár készítő mesterét is, minden esetre azonban igazolná sváb származását, melyre idáig látszólag csak csekély támaszpontunk van, t. i. az angyal-alakok pikkelyes testének sajátossága, de a mely támaszpont azon kiváltságos helyzete, mely a plasztika történetében csupán egy példát tud eddigelé felmutatni, s a mely példa Németországra, vagy közelebbről meghatározva: a sváb földre utal, igazolhatja az oltár proveniencziájában követett föltevésünket.

Föltevésünket erősen támogatja a kassai dóm építési történetének azon szakasza, mely a XV. század hatvanas és hetvenes éveire esik. Ezen években szokatlan sok festő és kőfaragó lepi el a várost és nyer polgárjogot. S hogy ezt megnyerte, arra okul szolgált a szükség, mert az Erzsébet-egyház *végleges* befejezése ezen évtizedekre esik, nem számítva ide a déli torony építését, mi még a XVI. század első tizedeiben és folyamatban van. Köztudomású, hogy az Erzsébet-templom nagy oltárképének készítése az 1474—1477-ik évekre tehető. Ezzel kapcsolatban folyik a művészi feldíszítés minden processusa, mely a kiváló építészi műremek belsejét nagyszerű alkotássá fejlesztette. Míg az építő- és kőfaragómesterek egész sorozatának szereplése inkább a XV. század *első* felére esik, a képírók tömeges fellépése határozottan e század *második* felére s annak is leginkább a 60-as és 70-es éveire terjed ki, mi elég fényt vethet működésük természetére s irányára, melyben indító alapokúl csakis a székesegyházat szabad tekintenünk.

A képzőművészet e képviselőivel lépést tart tevékenység dolgában az ötvösség is, melynek sűrű gyakorlatát a székesegyház szükségletei csak úgy fejlesztették, mint a hogyan fejlesztették a képirókéit.

Margarétha asszony, néhai Johannes Weysser városi tanácsos özvegye 1472-ik évi testámentomában egy érdekes passussal találkozunk. «Item mer lest

sye — irják a testámentomhallgatók — eyn die Kirche Sancte Elizabeth *czw eyner Kelche* eynen Gurtel, eynen Becher vnd VII Knoppe gekörnet vnd VIII gemajne knoppe und I grosse mantel schpange, vnd was dofon wurde obirlawffen, dofon salmen machen eyn *Agnus dei* awch czw der Kirchen. Expeditum et solutum.» Továbbá: «Item mer lest Sie vi zaill landis eyn dem Obnfelde, die salmen verkauffen vnd das gelt *czw dem Ciborio geben*. Expeditum et solutum.» Cromer Jeromos 1482-ben kelt végrendeletében pedig «das silbergeschmeyd schaffe ich vnd lasse *zcu eyner Creucze*, das man sol lassen machen vnd zcw sancthe Elizabeth gebenn.»

Weysserné asszony testámentomában feltünő az a körülmény, hogy a szokásos formulárék betartásától eltérő módon van megírva, hogy ő a 6 kötél földet mire testálja. Ugyanis nem határozatlanúl *egy* Ciboriumról, de *«czu dem Ciborio»* azaz: arra a bizonyos meghatározott Ciboriumra hagyja azt, a mely tárgynak körülírása s közelebbi definitiója nincs meg ugyan a testámentomban, de könnyen kimagyarázható abból, hogy t. i. itt egy olyan nagyobbszabású egyházi szent edényről van szó, melyet Kassa közönsége, a polgárság közadakozás s hagyományozás útján akar beszerezni a templom számára.

E körülmények s adatok, melyek az Erzsébet-templom fölszerelésének, ha nem is kimerítő, de minden esetre jellemző és időhatározó támaszpontjaiul szolgálhatnak, megengedik a föltevést, hogy a berkii oltárok is ezen időben kerültek a svábföldről Kassára, vagy készülhettek itt Kassán, *de minden esetre sváb művészi befolyás alatt*, s hogy e befolyás tényezői vagy magában Friedrich Herlenben, vagy valamely sváb iskolában, talán a creglingeniben, augsburgiban vagy müncheniben kereshetők s keresendők.

E sorok czélja nem is lehet egyéb, mint e nehéz kérdésben, melyben csak némi támpont lelése is hivatva van a kérdést megfejtéséhez egy szemernyivel közelebb vinni, egy ilyen támasztópont feltüntetése által hazai műtörténészeink figyelmét ebbe az irányba, a kutatást pedig ezen eddigelé mellőzött mederbe terelni.

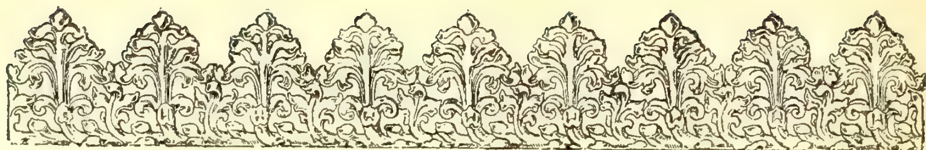
Első dolog volna autopsia alapján a rothenburgi, bopfingeni s dinkelsbühli oltárművek meg a berkii oltárok között a rokonság constatálása. Az, a mi ezeknél specialitás s a mit fentebb részletesen előadtunk, már biztos jel arra, hogy az összefüggés ezek között meg van s hogy a képzőművészet ezen tárgyai — közvetlenül vagy közvetve — rokonok. A részletes analógiák kiderítése a jövőé.

Kassa. *Mihalik József.*

II. ASZTALOS JÓZSEF A SÜMEGI PAROCHIÁLIS TEMPLOM KÉPEIRŐL. A szentélybeli főoltár képe ábrázolja Krisztus menybemenetelét. Ezen a biztos és szigorú körvonalak a boncztannak teljes ismeretét bizonyítják. Az oltárképtől közvetlen jobb és bal irányban eső képek a menybemenetelt bámuló népcsoportot tüntetik fel. A balfelől lévőn feltünik Szt.-Péter alakja, előtte vánkoson a pápai korona, kulcs, mellette a hármas kereszt. A jobbfelőli képen találjuk mesterünk nevét egészen kiirva s jó olvashatólag A. Maulbertsch-Pikt. A szentélytől a templom hosszhajó-irányában oszlopok által elválasztott mintegy három méter hosszú három-három fülke van. Ezen fülkékben vannak oltárok, melyek fölött a templomfalon igen meglepő oltárképek díszlenek. Jobbról: Krisz-

tus feltámadása, napkeleti bölcsek, Krisztus születését ábrázoló képeket találjuk, mig a baloldali templomfalon: szentlélek eljövetele, Krisztus a keresztfán, a gyermek felavatását tárgyaló jelenetekkel találkozunk. Ezen oltárképek közül a három keleti bölcsnek tisztelgését ábrázoló képen a compositió ünnepi nyugalom és béke hatását idézi elő. Az alakok minden eszményi felfogás mellett is, határozott léttel és kerekdedséggel birnak. Az egyes alakok többnyire jól arányosítvák, mozgásaik helyesek, cselekvényeik élénkek. Az arczokon igen jelentékeny kifejezés látható. Középen a gyermeket ölében tartó szűz ül, a kin némi meglepetés van kifejezve, a Krisztus gyermek arcza vidor és szende nyugalmú. Mind kettőnek dicséretes a meleg színezete, a finom, szende és nyájas kifejezése, mely valóban sikerült. Előtérben a három keleti bölcs tisztelgése jelenik meg. A szűz baloldalán térdel a legidősebb király, távolabb a két másik bölcs, ezek egyike előtt nagy szorgalommal és pontossággal van rajzolva az ajándékba hozott edény is. A vezető csillag annyira megállapodott a rom felett, hogy sugarai a rom tetejét keresztül törik. A többi képen is elismerendő a festő előadásának szilárdsága és alapossága. A képek főérdeme: arczainak nyugalmas kifejezése és egyes személyeiben jámborság nyilvánul, mely gyakran fenségessé fokozódik, továbbá észszerűsége és vallásos érzésének melegsége is, mely mégis távol marad a rajongástól. Az alakok az arányokban jelesek, és magasságukra nézve, ha nem középszerűek, ezt csak a földig érő hosszú ruha tünteti ki. Ez a ruházat figyelmünket érdemli, mert joggal elmondhatni, hogy a ruharedőzet rajzában, az idomzatban a ruharedőzet elrendezése teszi fő erejét, mi annál feltünőbb, mivel a német művészet épen a ruha redőzetét nem a legtetszőbb idomokban fogta fel, minden kelmeit számtalan apró szegletes redőzetre törvén. Ellenben a mi képeinken minden redőzet természetes és keresetlen könnyűséggel követi a testet; itt minden értve vagyon és jelesen felfogva, és bár nem képzelhetni, hogy a mester, kivált gyorsabb mozdulatok alkalmával a redőzetet a természet után szintoly hirtelen gyorsasággal másolta le, mégis alig találunk oly ruhára, min valami nehézkesen tanult motivum mutatkoznék. Dicséretes a szorgalom is, mely a legapróbb részletre kiterjed, nemcsak a ruházatra, de a melléktárgyakra is. Egészben a természet iránti szeretet s a feltüntetésére törekvő vágy uralkodik. A drámai előadást tekintve, melynek egyik fő mozzanata a különböző képeken többször előforduló ugyanazon személy cselekvénye, megemlítendő, mikép a fejlődésnek ugyanazon általános, az az keresztény jelleme jelesen és hűen van mindenütt megtartva; de ugyanazon személyekre, ha többször előfordulnak, nehezen ismerünk reá, mert ugyanazon személynek, ha ez többször jelenik meg, vonásai nem hasonlítanak egymáshoz. A színezés tekintetében sok szorgalom és ügyes figyelmet fordított a művész az alapszín kellő pontosságára és ez mesterünk fő érdeme, bár másrészről nem lehet tőle eltagadni, hogy árnyékolással alig lehetne nagyobb festői hatást előidézni, a miért jó színezőnek is nevezhetjük. Mesterünk könnyen és szellemdúsan rajzol. Az életet elismerésre méltó biztonsággal meglesi a jellemek legfinomabb vonásáig. Személyei természetszerűségökben jelennek meg. A színek melegsége és mélységével, olvasztásával és technikájával jó mesterként mutatja be magát.

Sümegh, 1895 április. *Asztalos József* tanár.

IRODALOM.

A SZÉKELYIHÁZ. Irta *Huszka József. Függelékét az árják és ugorok érintkezéséről* irta *Fiók Károly;* Háromszék és Csíkmegyék, a Székely-Egyesület, valamint a nmlt. M. K. Kereskedelmi miniszterium segélyezésével kiadja a szerző. 85 szöveg-ábrával, 37 fénynyomatú és 3 színes táblával. Minden jog fentartva. Bpest. Pesti Könyvnyomda-Részvénytárs. 1895. Folio. VII+97.+XXXVI. tábla.

Kriza «Vadrózsái» óta a székely nép szellemi és művészi életéről Huszka könyvénél érdekesebb és becsesebb mű nem jelent meg. Ugyanazt az élettől duzzadó őserejű népet mutatja be ez a nagyon díszes kötet, a melynek költői lelkét Kriza tárta elénk. Ez a költő , az a művész-népet fedezte föl, de míg Kriza csak magát a népet szólaltatta meg ősi dalai és páratlan balladáiban, Huszka tovább megy; nemcsak a nép építményeit gyüjti össze, hanem a merész úttörők bátorságával, e faragványos építmények alapján igyekszik bennünket a székely nép ősi ázsiai tűzhelyeire vissza vezetni. E czélból mindjárt azon kezdi, hogy Attila fapalotája és vezéreinek faházai, a mennyire az egykoru Priscos Rhetor elég körülményes, de néhol homályos leirásából (a melyet szószerint és új fordításban közöl) megismerhetjük, a mai székelyház ős typusát állítják elénk s a hunok építkezése a székely faépítésnek európai őskorát alkotja. Attila palotája és a mai székely ház egyaránt díszes fakerítés mögött benn az udvaron áll, hová díszes kapun át jutunk. Mindkettőnél meg van az eresz, a tornácz, a lépcső-feljárat s a borona-fal; egyedül a faragványos deszkázat hiányzik ma, mely Attila palotáját díszíti. Mind a kettőt pedig, t. i. a hun és székely kapuívet, a gyékényes kocsi sátorvázával hozza kapcsolatba.

A székely kuriának legérdekesebb, különös gonddal és kiváló művészi érzékkel készített része a galambdúczos nagy kapu, milyet 80-nál többet közöl Huszka saját pompás rajzai és fénykép-felvételei alapján. Négy csoportot különböztet meg köztök, a szerint, a mint a kiskapu (más vidéken utczaajtó) fölötti mező, egy vagy több nyilású, vagy faragványos deszkával, esetleg rácscsal födött ablakot zár-e magában, vagy sem. E négy csoport keretén belől szól: *a)* a «régi» kapukról, milyen egy dálnoki 1751-ből, melynek kiskapuja fölött a syren és medvétől körülvett hold s fölötte a nap, ezen pedig egy krokodil látható reliefben. Ez érdekes ábrázolásban szerző a háztulajdonos czímeralakjait sejti, de nem tartja lehetetlennek, hogy népmeséink és babonáink útján megfejthető ősi mythologiai jelképek. Ilyen, múltszáz évből való kaput még többet ír le és mutat be 1760—1809-ből, melyeknek díszítményei közt szerepelnek az inda, lóhere, tulipán, szekfü, rózsabimbó, gránát-alma, díszített fejű szögek, napraforgó és a pálma, továbbá a kétfejű sas, szirén, madár s végre a csavart-oszlop. E moti-

vumok közül egy tulipánszerű nagy virágot, mely egy oláhfalvi, s egy 1777-ből való csík-szt.-simoni kapun és magyar subákon hímezve számtalanszor előfordul, szerző a sassanida-épületeken is található díszítménynyel állít szembe.

A *b)* alcsoportban az udvarhelyi kapukról szól, melyek a legdíszesebbek. Itt minden kapufél felső részén egy palmetta van, mely szabadon, összefüggés nélkül áll a kapu indás díszével. E pálmát szerző egyenesen az assyrok pálmájával hozza kapcsolatba s szembe állítja a taghii-bosztani kapu sziklába vésett falpillér pálmájával.

A *c)* csoportban az oszlopos kapukat fejtegeti, minő legrégibb, 1807-ből Zetelakán, a legdíszesebb pedig 1815-ből Bethlenfalván van. Ennek pálmás oszloppal díszített kapufélfáit a Sargon király korsabadi palotájának (Hisir-Sargon) háremajtajával állítja szembe, hol a kapu előtt aranyos pálma állott, melyet Salamon király templomajtaján is feltaláljuk. Épen így nem tartja szerző véletlennek azt sem, hogy a székely pálmás oszlop lábazatát mindig edény képezi, a mely mindig jóval előbb áll, mint maga az oszlop, mert nemcsak az kétségtelen, hogy az assyroknál a kapufélfa előtt pálmát hordó oszlop állott, hanem legalább a korsabadi aranyos pálma törzsének lábazatánál egy virág váza is volt, melyet az oszlop előtt álló csészetartó alak hordott a fején. Ilyen analogiákat közöl még rajzban a Sassanida- és a pogánykori magyar sírleletek virágaiból, szembe állítja a székely kapu táblácskáját a sipparai tábla nap, hold és csillag alakjaival, a hol Samas király a napistennek áldozatot mutat be. Hogy a nap, hold és a csillagok, mondja a szerző, a székely czímerben az ősi vallással, ez pedig a régi Babiloniával van kapcsolatban, annyival inkább valószínü, (Kun Géza kutatásai szerint is őseink tűzimádók voltak) mert a perzsa naptiszteletnek szálai Assyr-Babiloniába nyúlnak. Kimutatja azután a gyaluforgács-tekercsről is, hogy az persepolis oszlop fejezeteiről, nem pedig a renaissance-ból került a székely kapukra. Különösen feltünő és nagyszámú analog virágot mutat be a sassanida és magyar népies díszítmények köréből, sőt nem tartja lehetetlennek, hogy a pávatollas díszt a magyarok vitték át a perzsákhoz, (?) a hol az csak a sassanidák korában lép fel.

A II. főcsoport kapui közt, mint legrégibbett egy 1733-ból való dálnoki kaput ír le ; a III. csoportban pedig a rácsosokat sorolja föl és mutatja be szép képein. Végre a IV. csoportot jellemzi, melyen már megjelenik a szőllőfürt is. Ilyenek a *székely sóvidék* kapui. A székely kapukhoz hasonlókat találni az erdélyi Érczhegységben, Nyitra- s főként Zólyommegyében, de ezeknél már nincsen kiskapu s a galambbúg is többnyire hiányzik, a székely kapuk jellemző ornamentumai pedig teljesen hiányzanak, az érczhegységi oláh vidéken pedig szerző szerint a beolvadt székely vér tette a galambbúgos kaput divatossá.

A mű második fele a székely házat írja le. Itt a sátortáborból fejlett utczát, s a régi portát mutatja be. Különösen a székely nép egykori síkvidéki voltára következtet a házak kő alapozása és a gémes kutból, mely elmaradhatatlan a székely portáról. A székely továbbá a fával is úgy bánik el, mint a kővel, s a gerendafalakat (csak borona-házat épít) betapasztja. Az Attila-korabeli saroksas épen mint a faragványos deszkázat azonban hiányzik. Az alaprajzra nézve rendkívül jellemző a nyitott eresz, a melynek ős tipusát szintén keleten a ktesiphoni

palotán stb. véli feltalálni. Perzsa vonás továbbá a tornácz-rácsozat, mely a székelyházat felső India vagy Perzsiával köti össze. Különben tüzetes párhuzamot von Huszka a székely és a svájczi, másfelől a németországi és felső magyarországi népies építkezés között is, hogy kimutassa a különbségeket, a mint másfelől megtalálja a féltetők támasztó gerendázatának is előképeit — Indiában. Végül párhuzamot von a székely és a khinai ház közt s nemcsak az íves kaput, a tornáczot, a beugró részt találja meg azon, hanem kimutatja az elrendezés, tető és eresz azonosságát is, valamint megtalálja az ereszt és tornáczot Khinán kívül Perzsia és Indiában is.

Eredet czímű részben összefoglalja szerző kutatásai eredményét. E szerint a német ház, melynek őse a skandináv *Halle*, épen olyan kevéssé hatott a magyar építésre, mint akár mely más nyugati szomszéd építkezése. A székely ház mind a német, mind a szláv tipustól merőben eltér. Annak eredetét tehát csakis keleten találhatjuk meg, a honnan őseink sokféle kézművességet, fémipart, házépítőket és sajátos háztipust hoztak magokkal. Innen van, hogy népies ornamentikánk testvérét megtaláljuk a perzsáknál, a székely kapu pálmáját Mesopotamiában, a ház ereszét Persepolisban ; de azért a házat még sem tarthatjuk iráni eredetűnek, hanem az érintkezési pontok Khinába vezetnek. E nagy birodalom műveltsége egész Elő-Ázsiáig elhatott. Ezért a szerző a magas tetővel építkező népek felé fordúl, s a tulajdonképeni faépítés hazáját Khinában találja meg. Az ottani házon van a tornácz, a beugró eresz, habár ez otthonosabb Perzsiában, mint Khinában, sőt Perzsiában az egyáltalán ma is elmaradhatatlan, de meg van e mellett Indiában is, a hol megtaláljuk az ereszt és tornáczot külön-külön és együttesen is és pedig magos tető alatt, mint a székely földön. Indiába visznek még a pávatoll és más díszítmények is.

A kapu már skytha-török-tatár eredetű ; de a perzsák, arabok, törökök kapuikon nem őrizték meg máig az assyr pálmának a nyomát, de a székely kapun megvan. Arra az ellenvetésre, hogy a pálma egy 1581-iki német kapun is elő jő, szerző azt feleli, hogy oda is a Székely-földről került. Az egész kérdésre nézve annyi áll, hogy a *székely ház nem európai*, hanem Ázsiából hozták őseink. De az már eldöntetlen, hogy Dél- vagy Nyugat-Ázsia vidékein fejlett-e ki ez a typus ; föltehető, hogy Khina, India és Perzsia között Turkestán vagy Baktria tájain a sassanida perzsák uralkodása alatt általánosan elterjedt. A kapcsolat ellen a mai székely épületek fiatal kora nem hozható fel, mert ez a faépítés természetében rejlik, mely azonban a traditiókat ezer éveken át is megtartja. A függelékben, a mely különben a műnek tekintélyes része, Fiók Károly foglalja össze azokat a nyelvtudományi bizonyítékokat, a melyek az árják és ugorok érintkezéséről felhozhatók. Szól először a skytha nép fogalma és kiterjedéséről, azután az ős árja-ugor érintkezésről, végül az indo-skytha hódoltságról. Huszka könyvében nem találjuk ugyan azt a könnyen áttekinthető rendszert, a melyet ilyen nagyszabású és évek sorára terjedő tanulmányban elvárnánk, mind e mellett nemcsak a gazdag ethnographiai és népies ornamentikánkra nézve megbecsülhetetlen æsthetikai anyag összehordása, hanem egészben és nagyban a motivumok felhozott analogiái s az ezekből levont következtetések is becsessé teszik a művet. Attila kapuját ugyan minden áron befelé nyilónak látja, holott az

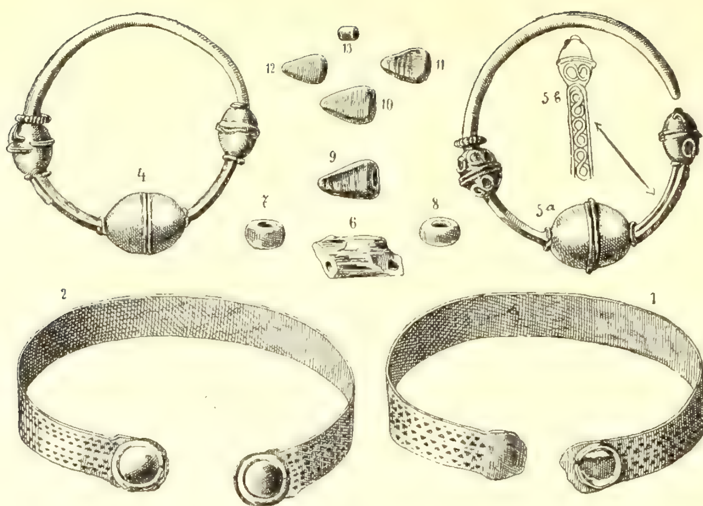
Priscosnak egyik idézett helyéből sem következik, de e csekély erőltetettségtől eltekintve állításaiban elég körültekintő, s legalább vázlatosan Felső-Magyarország s a slavok, németek és schweicziak építkezését is bele vonja vizsgálódása körébe. Igy e mű irodalmunkra kiváló nyereség, bár kellő elismerés buzdítaná szerzőt e téren a további munkára is·! —*e.*

FRANZ KRAUS. *Höhlenkunde.* Mit 155 Textillustrationen, 3 Karten und 3 Plänen. Wien 1894.

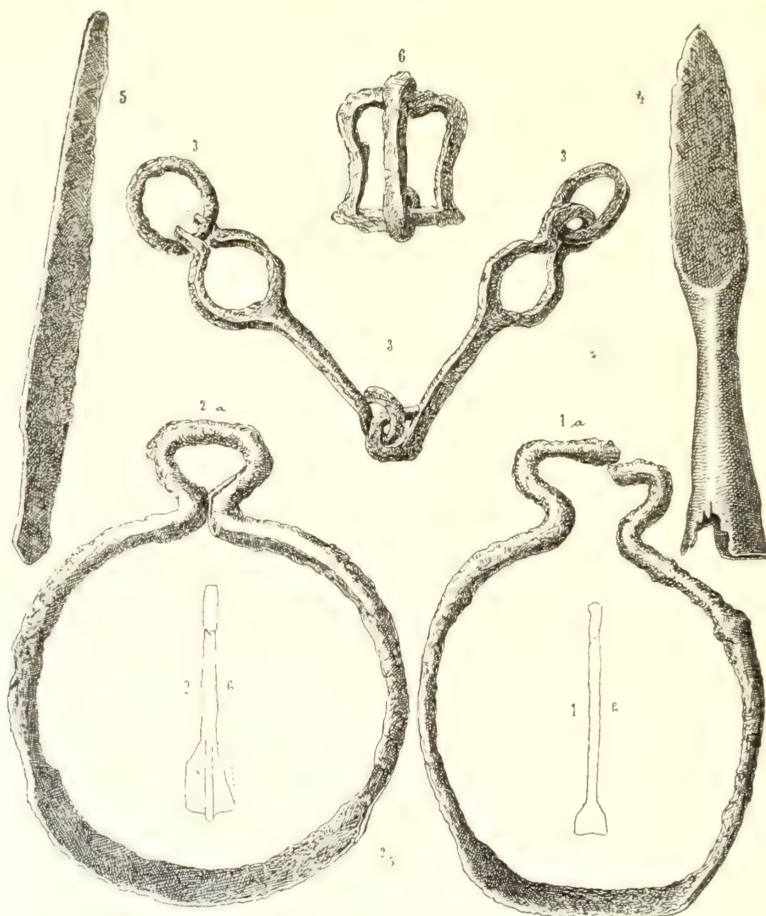
Kraus Ferencz az osztrák földmívelésügyi miniszterium által főleg a *Karstvidék* vízszükségletének biztosítása czéljából elrendelt barlangkutatások eredménye kapcsán, oly kimerítő monographiát szerkesztett a barlang-tanulmányokról, a minővel W. Boyd Dawkins alapvető munkája óta még nem rendelkeztünk. Hogy a különféle folyóiratokban szétszórtan napfényre került buvárlati eredmények lelkiismeretes értékesítése daczára e terjedelmes munkában is alig találkozunk a nálunk szintén nagy lendületet vett barlang-vizsgálatok felemlítésével, a Lóczy Lajos mellett csupán Siegmeth német nyelvű aggteleki barlangja és Bielz Albertnek az erdélyrészi barlangokról szerkesztett összefoglaló ismertetéséből egy-két mellékes adat nyert itt méltatást; azon alig csodálkozhatunk, a mikor a hazai kutatásokat a külfölddel közvetítő Ungarische Revuen kívül nem is igen rendelkezünk más irodalmi organummal, s ez az egyetlen folyóiratunk sem képes a közlendők óriás halmazát kellő részletességgel felölelni. Igy a nálunk végzett szerény munkásság teljesen hatástalanul marad még a czimben foglalt nagyobb szabású összefoglaló munkában is, holott a német és osztrák «Alpenvereinok» sokkal jelentéktelenebb és néha bizony kevésbbé alapos közleményeit bő kivonatokkal visszhangoztatja ez a könyv.

Reánk nézve mindazonáltal sok tanúságot nyújt ez a díszes könyv, mert fejtegetéseinek java részét a hozzánk oly közel eső *Karst* vidék nagyszerű barlang világából kölcsönözve, sok tekintetben hasonló alakulású szirtképződvényeink barlangjaihoz nem egy találó analogiával segíti a hazai kutatók munkáját.

Különösen használható az irodalmi fejezet, melyben Valvasor bárónak 1689. az adelbergi barlangról szerkesztett könyvétől elkezdve minden jelentékenyebb külföldi munka rövid jellemzését megtaláljuk. A barlangképződés elméleteiről szóló fejtegetések részletezése kívül esik e folyóirat keretén, csupán az emberi lakásul használt természetes és mesterséges barlangokra akarunk e helyen szorítkozni. A számos «rablóbarlang», «remetelak» s más elnevezés többnyire præhistorikus időkre utaló leleteket szolgáltat mindenfelé. Bádennél az Antal barlangban (Antal herczegről) Calliavo a rómaiak Mithra-szentélyét ismerte fel az onnan kiásott oltárkő után. Közel oda egy második barlangszentélyre bukkantak, melyben legfelül középkori, alább római és legalul neolith-leleteket ástak ki egy római oltáron kívül. Kleinzellnél (Alsó-Austria) a törökök elől falazták el a barlangot. A Semmering közelében fekvő Falkensteinhöhle, a Wildemannesloch, Gollingnál (Salzburg alatt), a Hollthurin, Wollersdorfnál (Alsó-Austria), Spitalnál (Mürzvölgy, Stajerországban) a Taberloch vagy «Räuberhöhle» falakkal és gerendákkal voltak egykor megerősítve. Az adelsbergi barlangba zuhanó Poék feletti *Lugg* vár falai maig daczolnak az enyészettel épen

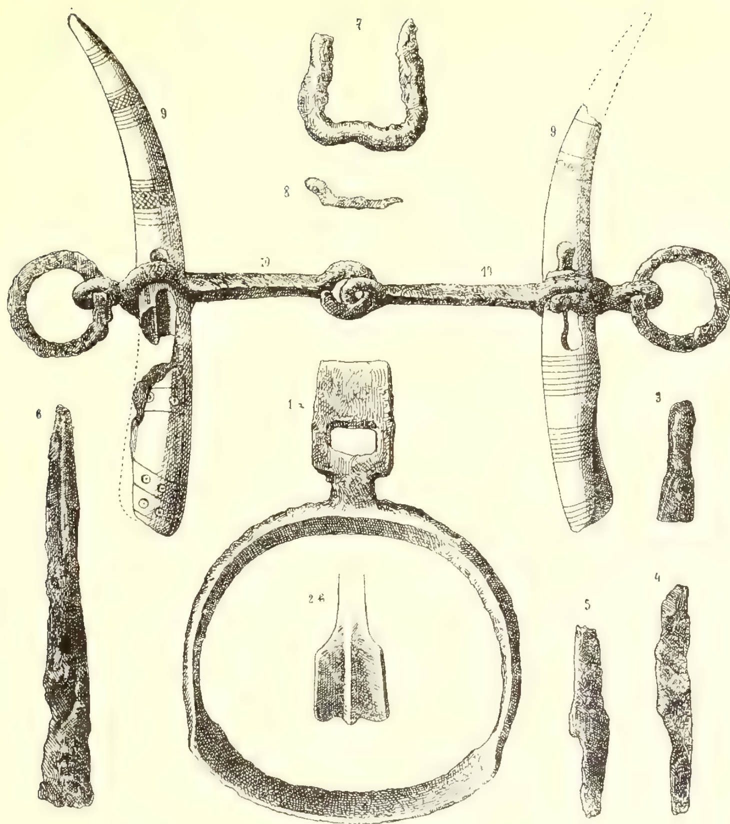

91. ½ sír

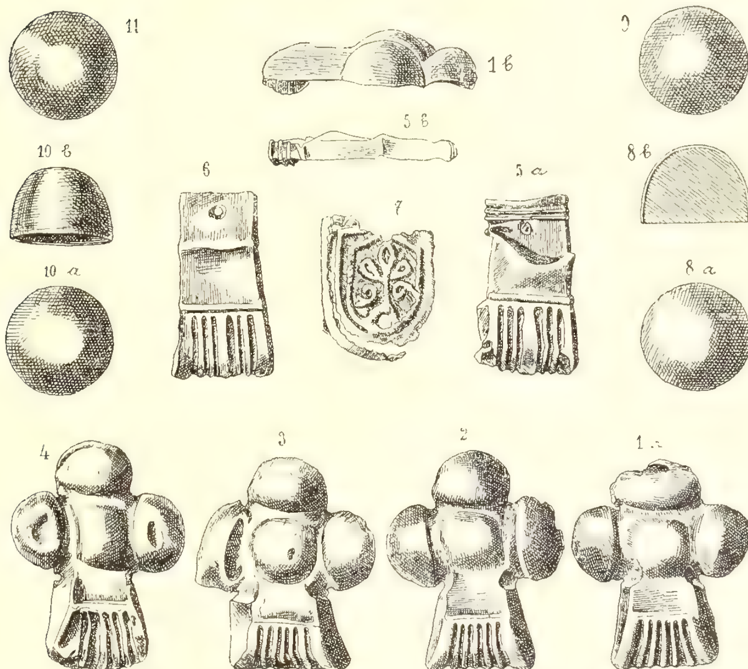

552. sír

HÁROM SÍRLELET A CZAKÓI KORA KÖZÉPKORI SÍRMEZŐRŐL.

172. sír.

552. sír.

HÁROM SÍRLELET A CZIKÓI KORA KÖZÉPKORI SÍRMEZŐRŐL.

úgy, mint a nálunk látható barlangvárak némelyikénél pl. a Kolozsvár s Nagyvárad közti vasút Tündérváránál. Blankenburgnál a Harzban Alt Reinstein hasonlóképen barlanghoz épült. Görögország, Megaspilion erődített kolostor is barlanghoz van építve. Hazánk megerősített barlangjait, a Bucses hírneves barlangkolostorát (Skit la Jalomnicza) nem ismeri szerző. A legrégibb barlanglakások Európában azok az üregek, melyeket Champagne krétaközetében kétségen kívül kőszerszámokkal vájtak ki, s melyeket kívülről hatalmas kőlapokkal zártak el. Ezekben legtöbbnyire csontvázakat és hamvakat találtak a buvárok. A történelmi kor mesterséges barlangjai, löszkunyhói is gyakoriak. Alsó-Ausztriából Karner lelkész és a nálunk is jól ismert Spöttl festő terjedelmes buvhelyeket, földalatti üregeket s löszlakást kutattak ki. Nálunk a Gellért-hegyen kívül több helyen ismétlődnek s boldogult Rómer Floris sokat foglalkozott a hazai droglodytukkal, Khinából Kreitner és Lóczy, gróf Széchenyi Béla kisérői százával ismertették ezeket. Granadában a czigány negyedet e fajta üregek képezték.

Amerika gazdag barlangképződványei valóságos troglodyta részeket képeztek s a Rocky Mountain præhistoricus barlangtelepeiről a Smithsonian Institution már kimerítő leirást is adott (Catalogue of Præhistoric Works 1891). Ázsiában még több a barlanglakás s Georgiában, Gorénál még inkább, Akstafanál nagy terjedelmet öltnek ezek. A Hindakus hegységben a Bamyan völgy kétoldali szikláiban barlangok szolgáltatják a lakosság otthonát. Ritter Károly Erdkundejában tüzetesen ismerteti ezen «sumach» nevű üregeket, melyek nagy részét eredetileg buddhista szerzetesek készíthették.

Lepsius, Brugsch pasa rendkívül érdekes adatokat közölnek az egyiptomi mesterséges sziklasírokról. Az indiai sziklakolostorok és templomok korát a legújabb kutatások a Kr. e. 2-ik századra helyezik, sőt Ellora barlangtemplomát Kr. u. 8—16., Eelephanta szigetét a 8-ikra helyezik, s Ellora Mahavellipora nagyszerű építményei egy-egy óriás sziklamonolithból vannak ritka ügyességgel kivájva. Messzevezetne a könyv érdekes fejtegetéseinek részletezése. A jégbarlangokról, a barlangi mondákról, a barlangleletekről, a kutatás módszeréről, eszközeiről, a vezetőkről és segédmunkásokról szóló fejezeteket érintenünk sem lehet, s merőben át kell ugranunk a terjedelmes munka annyi más érdekes közleményét.

A munka beosztását nem tartjuk mintaszerűnek, s adat feldolgozásában is szívesebben láttuk volna a szükebb területekhez (p. o. Közép-Európa) alkalmazkodást. A præhistorikus leleteket is bővebben óhajtottuk volna s minden esetre nagy hasznára válik a præhistoriai kutatásoknak, ha a Boyd Dawkins óta megjelent gazdag irodalom legjavát egyesítve a barlangleleteknek olyan monographiáját adja, a minőt Morvaország barlangjáról Kriz a Cevennékről, Martel s részben A. Daubrée s kisebb körben nálunk is Lóczy Lajos, néhai dr. Roth Sámuel, Stajerországban gróf Wurmbrand, Würtembergben Oskar Fraas, a svájczi, angol és belga tudósok annyi mással már szolgáltattak is. De így is haszonnal forgathatja e szépen illustrált munkát a régészet s főleg a barlangkutatás minden kedvelője, s vajha nálunk is hasonlókkal találkozhatnánk! —*s*.

ARCHAEOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK XVII. köt. 1894. 4° 101. lap. Ára 2 frt. A m. tud. Akadémia archæologiai bizottsága anyagi erejéhez mérten,

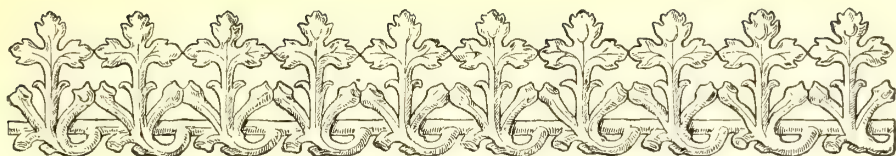
időhöz nem kötött füzetekben közzé szokta tenni szaktársaink azon terjedelmes dolgozatait, melyek rendes folyóiratunk keretébe nem illeszthetők. A mostani kiadványban megjelent *Szelle Zsigmond* becses monographiája Dunaföldvár régi emlékeiről és *Wosinszky Mór* ásatási jelentése az általa átkutatott czikói (Tolnam.) sírmezőről. Mindkét dolgozat értékét emelik a közbeszúrt ábrák. Szelle egy tájékoztató bevezetés után, mely Dunaföldvár hegyfekvésével foglalkozik, tárgyalja a földvárakat, a temetkezési helyeket, a konyhahulladékokat, a római hadi utat, az építészeti emlékeket s végül egyéb régiségeket, melyek szórványosan tüntek fel. Wosinszky a czikói sírmezőről előbb összefoglaló ismertetést ad s azután külön az edényeket, fegyvereket, használati eszközöket, ékszereket és pénzeket tárgyalja és e fejtegetéséhez csatolja az 552 sírról szóló ásatási naplót. A sírokból hármat, érdekes tartalma miatt bemutatunk az idecsatolt két képes táblán (176. és 177. l.). —*sz.*

Dr. MEYER GOTTHOLD ALFRÉD: *Szent Simon ezüst koporsója Zárában.* A M. T. Akadémia Arch. Bizottsága megbizásából írta dr. M. G. A., magántanár a berlini kir. technikai főiskolán. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Czímkép: Nagy Lajos czímere szent Simon koporsóján. Tizennégy képes melléklettel és huszonkilencz ábrával a szövegben. Bpest. A Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatala. 1894. 64. l. + XIV tábla.*

Megjelent végre e nagybecsű ereklyéről az első tüzetes magyar monographia, habár nem magyar szerzőtől. A kik csak valamit hallottak a XIV. százévnek erről a legterjedelmesebb és nyersértékében is nagy kincsnek mondható ötvös-művéről, örömmel fogadják e dolgozatot s hálás elismeréssel fognak írójáról s a nagy áldozatot hozó M. T. Akadémiáról szólani. A kik pedig ezenkívül még arról is hallottak valamit, hogy mennyi akadály, költség és fáradsággal járt e műnek létre jötte, vagy a mi ezt egyáltalán lehetővé tette: az ezüst koporsó nagy galvanoplastikai másolata, azok kész örömmel fogják egyszersmind elismerni, hogy Thallóczy L. kormánytanácsos, Szalay I. ministeri tanácsos, Radisics J. az iparművészeti múzeum igazgatója és Herpka K. a galvanoplastikai műhely főnöke, az ötvös-művészet történetében érdemeket szereztek. Magának ennek a plastikai másolatnak elkészítése, az erre vonatkozó drágán megfizetett engedélynek kinyerése, a sok kicsinyes akadékoskodás, melylyel az illető egyházi és világi hatóság előállott, s a mely végre lehetővé tette, hogy egy magyar király pénzén készült koporsó a tudományra nézve egészen hozzáférhetővé váljék: mindez följegyzésre méltó. A galvanoplastikai másolat kitünően sikerült és most a nevezetes mű közzétételével késni kár volt volna, habár Radisics Jenő, ki Meyerrel közösen kapta a megbizást a monographia megírására, a kiállítás körüli és más elfoglaltsága miatt egyelőre nem vehetett a munkában akkora részt, hogy az ő neve is a czímlapon állhatna. Igy legalább az ő dolgozata befejezi és teljessé teszi majd e becses ereklyére vonatkozó kérdések tisztázását, s még mindig remélhetjük, hogy neki tán sikerülni fog valami úton a koporsó belsejéről, az abban foglalt felirat-

* Szerző, vagy inkább hiszem: a fordító, a czímben és a műben mindenütt szt. *Simon*-ról beszél, mint többen mások is e koporsóról szóltak; pedig itt szt. *Simeon* profétáról van szó, s a két név felcserélése könnyen megtéveszti az olvasót.

ról stb. tiszta képet és felvilágosítást nyújtani, melyet Meyer monographiájában sajnálattal kell nélkülöznünk. A bevezetésben számbaveszi Meyer az ezüst koporsóról eddig megjelent irodalmi műveket, kijelöli a koporsó helyét a művészet történetében s felsorolja a megoldásra váró kérdéseket és az annak útjában álló nehézségeket. Az I. szakaszban az ereklyéről szóló hiteles hagyományokat tárgyalja, a II.-ban pedig az ezüst koporsó történetére vonatkozó regestákat adja chronologiai rendben. Ekkor áttér a III. szakaszban a szobrászati dísz leírására s megkisérti az egyes domború művű ábrázolások magyarázatát. Főképen ez a pont az, a melyet hiányosnak s egyáltalán ki nem elégítőnek találtunk. Nem említi meg a koporsó magvát a czedrusfaládát, melyre az ezüst lapok erősítve vannak, nem írja le kimerítően az alakokat, kivált a ruházatot; nagyrészben mellőzi a koporsó belsejében levő ornamentumok leirását, holott ezekről, épen mint az ottani figuralis domború művekről, bármily egyszerű kézi rajz-vázlatot és tüzetes szóbeli leirást kellett volna adni; a jelenetek magyarázata csak vázlatosnak mondható. A czímert és ornamentumokat sem írja le kellően; hanem ez utóbbiakat a mai alkatrészek stilkritikai vizsgálata: a helyreállítási kisérlet keretében s csak ennek szükséglete szerint tárgyalja. A koporsó eredeti alakját azért tartja a maival megegyezőnek vagyis nyeregfedelűnek, mivel ezen a szent Simeon alakja kissé ferde, holott ez azt épen nem bizonyítja s egyáltalán a koporsó átalakításának vizsgálata- és magyarázásában nem a dolog természetéből a koporsó rendeltetéséből indul ki. Igy nem érthetünk vele egyet az egyes táblák eredete és átalakítása kérdésében sem; valamint sajnálnunk kell, hogy nem vizsgálta meg a koporsó érdekes ábrázolásait viselet-történeti tekintetben s egyáltalán homályban hagy az okok iránt, melyek a koporsót létre hozták, mivel figyelmen kívül hagyja annak a viszonynak gondosabb megvizsgálását, a mely fönáll Nagy Lajos és neje, továbbá Erzsébet királyné s a koporsó, valamint ez és a szent Simeon-hoz fűződő néphit között. Mind e megjegyzések bővebb megokolt tárgyalása azonban, a monographia tüzetes ismertetésével, habár már nyomásra készen állt, mivel e folyóirat hasábjait terjedelemre messze tulhaladta, itt meg nem jelenhetett. Másfelől pedig a monographia pótlandónak vélt hiányainak felsorolása és az egész koporsó más nézőpontból való magyarázása újabb önálló tanulmányt igényel, a mely az Archæologiai Közlemények közelebbi XVIII. kötetében fog megjelenni. Minden dicséreten felül áll azonban Meyer monographiájának utolsó fejezete, a mely a koporsó művészettörténeti jelentőségét s a dalmácziai és olaszországi rokon emlékeket kiváló szorgalom- és nagy szakavatottsággal sorolja fel és tárgyalja. Maga ez a fejezet eléggé igazolja az Arch. Bizottság eljárását, midőn e monographia írására Meyer tanárt is felkérték, mert ő, mint a XIV. százévi lombardiai emlékekről írt dolgozata is mutatja, kétség kívül e kor műtörténetirói közül eddig a legkiválóbb nevet szerezte és érdemli meg. *—e.—r.*

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi február hó 26-án d. u. 5 órakor, a m. tud. akadémia havi üléstermében tartotta rendes évi közgyűlését.

Jelen voltak : Pulszky Ferencz elnöklete alatt Hampel József, Zsigmondy Gusztáv, Szumrák Pál, dr. Kammerer Ernő, dr. Boncz Ödön, dr. Pósta Béla, Wosinszky Mór, Kunvári Fülöp, Nagy Géza, Halavács Gyula, dr. Réthy László, dr. Kuzsinszky Bálint és Huszka József választmányi tagok ; továbbá dr. Gerecze Péter, Vásárhelyi Géza, Reiner Zsigmond, dr. Könyöki Alajos és 10 más hallgató, valamint Lipcsey József pénztárnok és a titkár.

Elnök megnyitván a közgyűlést, elsőben is Radisics Jenő, számos fénykép bemutatása mellett a Friaulban fennmaradt sodronyzománczos emlékekről értekezett.

Dr. Hampel József terjedelmesebb fejtegetések kiséretében a rinya-szentkirályi és kurdi bronzleleteket mutatta be.

Ezután dr. Szendrei János titkár olvasta fel jelentését a társulat 1894-ik évi működéséről. E szerint a társulat ez évben 7 rendes és 2 bizottsági ülést tartott, melyeken Nagy Géza, Scheweng József, Mihalik József, Gróh István, dr. Szendrei János, Récsey Viktor, dr. Pósta Béla, dr. Gerecze Péter, dr. Hampel József és Radisics Jenő értekeztek, több százra menő régészeti leletet mutatva be az ország különböző vidékeiről s a m. n. múzeum újabb szerzeményeiből.

Alapszabályszerű feladata levén társulatunknak, főleg a régészeti emlékeknek az ország területén való kutatása s e czélból ásatások foganatosítása is, lefolyt évi működésünkről szólva, különösen ki kell emelni azon széleskörű mozgalmat, melyet társulatunk a millenium megünneplésével kapcsolatban indított meg, föltárni óhajtván nagyobb arányú ásatások útján a honfoglaláskorabeli emlékeket. Mely czélból az 1896-iki ezredéves országos kiállítást rendező kereskedelemügyi m. kir. miniszter 4000 frtot bocsájtott társulatunk rendelkezésére, azon kikötéssel, hogy a netalán felmerülő leletek a m. n. múzeumot illessék s a kiállításon kiállíttassanak.

A lefolyt évben e czélra már 2000 frt ki is utalványoztatván, társulatunk elnöksége kezéhez, a munkálatok tényleg megkezdettek s Wosinszky Mór, Darnay Kálmán, Csorna József, Thomka Gyula, Bartalus Gyula, dr. Jósa András, dr. Szendrei János, Reizner Jónás, dr. Tergina Gyula, Foltin János, Nagy Géza, dr. Szádeczky Lajos, dr. Márki Sándor és Téglás Gábor, valamint Sándorfi Nándor

szaktársaink által az egész országra kiterjesztetvén, már is érdekes eredményeket mutatnak fel.

A lefolyt évben társulatunk tagállománya csekély ingadozásnak volt alávetve. Kilépett ugyanis 5 tagunk, meghalt 7; miután pedig 12 rendes és 1 alapító tag belépett, tagjaink száma egygyel szaporodott.

Elhunyt tagjaink sorában említenünk kell nagynevű hazánkfiát, Kossuth Lajost, dr. Szabó Józsefet, Nagy Imrét, dr. Frölich Róbertet, Havas Sándort és Ormós Zsigmondot Mindolyan férfiak, a kik nemcsak közéletünkre, de különösen a régészet tudományára nézve is érzékeny veszteséget képeznek, mert csaknem mindannyian foglalkoztak az archæologiával irodalmilag is. Anyagi viszonyainkat illetőleg, bevételünk volt a mult évben 3652 frt 44 kr, kiadásunk 2587 frt 82 kr, az eredmény tehát 1064 frt 62 kr, úgy hogy a hazai első takarékpénztárnál őrzött értékpapirjainkkal együtt vagyonunk jelenleg 10.294 frt 62 kr, mely összeg vagyonunknak évről-évre való, bár szerény de örvendetes gyarapodását mutatja.

A társulat széleskörű működését illetőleg megemlítjük, hogy a titkári hivatal 120 ügyszámot intézett el, melynek 2500 póstai expedítio felelt meg.

A közgyűlés a titkár jelentését tudomásul vevén, Szumrák Pál olvasta föl a pénztárvizsgáló bizottság jelentését, melyet a közgyűlés szintén tudomásul vevén, Lipcsey Józsefnek az 1894-ik évre nézve a felmentvényt megadta. Felolvastatik ezután a jövő 1895-ik évi költség előirányzati javaslat, melynek alapján az 2299 frt 62 kr bevétellel, 1915 frt kiadással és így 384 frt 62 kr pénztári maradvány előirányzattal elfogadtatott.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Réthy László és dr. Pósta Béla választmányi tagokat kérvén föl, a közgyűlés véget ért.

Dr. Szendrei János
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi márczius hó 26-án kedden d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes havi ülését.

Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt dr. Hampel József, Zsigmondy Gusztáv, Szumrák Pál, Huszka József, dr. Pósta Béla, Kunvári Fülöp, Halavács Gyula ig. választmányi tagok, továbbá Vásárhelyi Géza, dr. Gerecze Péter, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és öt más hallgató.

Elnök megnyitván az ülést, titkár fölolvassa *Mihalik Józsefnek* a kassai középkori műemlékek viszonyáról a sváb művészethez czímű értekezését, melyet folyóiratunk jelen száma közöl.

Ezután dr. Hampel József ismertette dr. *Sötér Ágost* értekezését a csunyi népvándorláskori sírmezőről, bemutatva egyszersmind a nagyfontosságú leleteket is. A társulat előadó indítványára dr. Sötér Ágost urnak azon buzgalmáért, melylyel a csunyi telep több száz sírját fölásatta s általában Mosonymegye népvándorláskori emlékeit egy évtized óta buzgón kutatja, — meleg köszönetet szavazott. Titkár jelentése folyamán a társulat rendes tagjaivá megválasztattak: a sziráki casinó-egyesület (ajánlja Szontagh Antal), dr. Pásztor Bertalan Egerből

(ajánlja Kaudra Kabos és dr. Szendrei János titkár), Tubán Tibor Kolozsvártt (ajánlja a titkár), dr. Krausz Arthur Budapestről (ajánlja dr. Hampel József), Flóth Ferencz Bethlen (ajánlja dr. Réthy László), Szmík Antal Pancsován (ajánlja Vásárhelyi Géza). Zsigmondy Gusztáv vál. tag indítványozza, hogy Rómer Floris elhunyt nagynevű régészünknek emlékszobor emeltessék s hogy ennek ügyét társulatunk vegye kezébe. Az indítvány tárgyalására egy bizottság küldetett ki, mely az indítványozóból, a titkárból, továbbá Szumrák Pál és Kunvári Fülöp vál. tagokból áll, s mely eljárásáról a jövő ülésen fog jelentést tenni.

A pénztárnok havi kimutatása, melyet e füzet boritékán közlünk, fölolvastatván tudomásul vétetett.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Szumrák Pál és Kunvári Fülöp vál. tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János
titkár.

A NEMZETI MÚZEUM ÉREM- ÉS RÉGISÉGTÁRÁROL a m. királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter úr az 1893 szept. 1-től 1894. évi szeptember 1-éig terjedő korszakra nézve a következő jelentést terjesztette az országgyűlés elé:

«Mily tetemes volt az elmúlt évben a régiség-gyüjtemény s az éremtár gyarapodása, arról az alább közlendő kimerítő táblák adnak pontos kimutatást; és itt el nem mulaszthatom, hogy rá ne mutassak az ásatások gazdag eredményére, a mely czélra csak újabban vétetett fel a nemzeti múzeum költségvetésébe 800 frtnyi javadalom. A jelentékenyebb szerzemények voltak: A csiszolt *őskori* kőszerszámok Regölyről, Ó-Szőnyről s egyéb helyekről. A Szarvas vidékéről származó Pokorny L.-féle jelentékenyebb őskori gyüjtemény, melynek az az előnye, hogy meglehetős hű képet nyújt a Kőrös és Tiszasarok őskoráról. Az őskori aranytárgyak sorához járult egy síma karperecz és nyolcz kisebb karika. Az őskori rézszerszámok sora több helyről becses darabokkal gyarapodott. A Szob-Helemba közelében föltárt kavicsbányában lelt *bronzkori* urnatemetőből cserépurnák és bronz régiségek szereztettek. A marosvásárhelyi urnatemetőből mintegy 19 db urna s cserép- és 12 bronzrégiség vétetett. Metternich Rikárdné herczegasszony ajándékából nyerte a régiségtár a herczeghalmi őskori bronzleletet, mely több mint száz darabból állott. Az ország különböző vidékeiről bronzkardok, tőrök s egyéb őskori bronzrégiségek szereztettek.

A *vaskor* első szakaszából való néhány udvarii (Tolna m.) sírlelet vétel útján került az intézet birtokába. A tolnamegyei ismeretes regölyi bozótból több gyüjtő útján tetemes emléksorozatok kerültek a régiségtárba; egyebek közt ékszerek öntésére szolgáló öntőminták is. Vaskorszakbeli barbár sírokra akadtak Rákoson, Hatvanban és Csányon, melyeknek tetemes részét sikerült a nemzeti múzeum számára megmenteni. A szentmáriai (Zemplén m.) ismeretes lelhelyről újabban is ajándékozott Bubics Zsigmond püspök úr vas- és bronzrégiségeket. Ajándék s vétel útján több rendbeli dáciai arany s ezüst tárgygyal gyarapodott a régiségtár.

Római kori barkár sírokat ástak föl Pádén (Torontál m.), melyekből a

nemzeti múzeum érdekes zománczos fibulákat, üveg-, carneol- és kalcedon gyöngyöket s egyéb apróbb régiségeket szerzett.

A római emléktár tetemesen gyarapodott leginkább pannóniai s némely alföldi, sőt moesiai lelhelyekről is. Első helyen áll Bregetio (Ó-Szőny), a honnét huszonhat jellemző bronz-fibula, terrasigillata-edény töredéke s egyéb apróbb régiség vétetett; Badacsonyon lelt csinos Abundantia bronz szobrocskát kapott az intézet dr. Pados János hagyatékából. Ráth György a Fejérváry-gyüjteményből származó bronz szobrocskát ajándékozott. Vétel útján sas hátán ülő Ganymedest ábrázoló szobrocska szereztetett. A római kőemlékek tárának gyarapodása: egy Silvanus oltár dr. Könyöki Alajos ajándéka, négy domborműves kőemlék Somodorról, Metternich herczegné ajándékai és egy kőemlék töredéke Duna-Bogdányból. A szomszédos Moesiából egy viminatiumi sírlelet volt megmenthető, melyben apró arany fülbevalókon kívül, antik aranyszövet foszlányos darabja, gyűrű és jaspis intaglio volt; a szövetfoszlány, mint antik arany gobelin, *páratlan* ritkaságú régiség.

A *népvándorlási* emléktár számára sikerült a Kárász-féle gyüjteményből egy arany karpereczet és három rekeszes díszű arany szíjcsat megszerzése. Állítólag somogymegyei népvándorláskori temetőből való egy jellemző ezüst szíjvég, mely Bubics Zsigmond püspök ajándéka. Dombováron lelt niellós csat bevésett Krisztus-monogrammal Dőry Józsefné szül. Geiszt Irma ajándéka gyanánt dr. Kammerer Ernő szíves közbenjárásával került a múzeumba. Ó-Szőny vidékéről karperecz szereztetett. — Legjelentékenyebben gyarapodott ez az emlékcsoport Wosinszky Mór Czikón, Závodon, Varasdon, Hanthon s Duna-Szent-Györgyön folytatott ásatásai következtében, a hol több mint 600 sírt bontott föl. Ugyancsak a nemzeti múzeum részére ásatott föl szép sikerrel Bella Lajos tanár Csornán négy sírt és Horgoson (Csongrád m.) dr. Tergina Gyula ásatott föl öt sírt, melyek közül háromban sírmellékleteket talált. Peszer-Adácsról (Pest m.) hivatalos úton váltatott be egy kis ékszerkincs továbbá két — Kis-Kőrösön lelt arany fülönfüggő. Több kisebb-nagyobb ajándéktárgyon kivül megemlítendő még ama, mintegy húsz darabból álló lelet, mely Sándorffy Nándornak az országos régészeti társulat megbizásából vezetett ásatásaiból szereztetett. Nagy-Kajdács vidékéről a futóhomokban lelt magyar pogánykori ezüstkarikák, egy úgynevezett halántékgyűrű és jellemző pitykegomb vétel útján szereztetett.

Árpádkori sírokat ásatott föl dr. Tomm Béla vezetése alatt a m. n. múzeum Bihar-Udvariban két helyütt. A ref. templom közelében földerített sírok többnyire apró ékszereket tartalmaztak; a «Ferendek»-halomban folytatott ásatás cserepeket, bronzkarikákat, és öt kagyló-gyöngyöt eredményezett A rákos-palotai árpádkori temetőből származó apróbb régiségeket ajándékozott Szatmáry Lajos. Nadrágról (Krassó-Szörény m.) Miklós István postamester közvetítésével középkori sírleletre tett szert a múzeum. A kiskőrösi szent-imrei határban XIII. századi frisatikus érmekkel együtt ezüst ékszereket leltek, melyek hivatalos úton jutottak a nemzeti múzeumba.

Az *egyházi edények* sora tetemesen volt a múlt évben gazdagítható. Szereztetett egy XVI. századbeli díszes úrmutató, kilencz darab XV.—XVII. századbeli kehely, tömjéntartó, szentelt-víztartó és két 1748-ik évi misekanna.

A *világi használatra szolgáló tárgyakhoz* csak egy 1600-ki Z. A. jelzésű ezüst pohár járult. Az elefánt-szentjánosi volt pálos szerzet klastromának sírboltjából XVI.—XVII. századbeli sírmellékletek és torontálmegyei Tomaseváczról ékszereket tartalmazó sírlelet szereztetett hivatalos úton. Semsey Andor úr három aranyozott rézboglártűt ajándékozott a XVI.—XVII. századból Fok-Szabadiról ; az ékszerek csoportjához járult még egy XVII. századi díszes násfa és másfél ornamentális kapocs a XVII. századból ; két újabbkori királyföldi szász mellboglár és XVII. századi zománczos koppantó, Brassóból, vétel útján szereztetett.

A kegyeleti emléktár számára az 1848/9-ik évi honvéd-egyesületek országos központi bizottsága átadta az 1849-ki első hadtest vezéri pecsétjét és Klapka György gyászkoszorújának két szalagját.

A *gypszmásolatok gyüjteménye* Zala-Apátiban lemintázott két példánynyal gyarapodott, egyik római Neptunus oltárról készült, a másik XI. (?) századbeli föliratos homlokpárkány másolata.

A m. nemzeti muzeum érem- és régiség-osztályának gyarapodása 1893. szeptember 1-től 1894. augusztus 31-ig.

Régiségek és fegyverek.

Csoportok	Arany			Ezüst			Réz			Bronz		
	Ajándék	Vétel	Ásatás	Ajándék	Vétel	Ásatás	Ajándék	Vétel	Ásatás	Ajándék	Vétel	Ásatás
I. Őskori tárgyak	2	12	.	4	31	.	1	10	.	218	218	4
II. Antik tárgyak	.	17	.	.	4	.	.	.	.	8	111	.
III. Népvándorláskori tárgyak	.	7	3	3	20	241	.	.	5	9	54	.
IV. Ékszertár	.	.	.	2	28	1	3	5	.	6	2	719
V. Pecsétgyűjtemény	.	.	.	.	.	.	.	2	.	2	3	1
VI. Ipartörténeti és egyéb tárgyak	.	.	1	1	2	.	1	8	28	1	5	.
Összesen	2	36	4	10	85	242	5	25	33	244	393	724
VII. Hadtörténelmi gyűjtemény	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.

Csoportok	Vas			Vegyes fém			Kő			Agyag		
	Ajándék	Vétel	Ásatás	Ajándék	Vétel	Ásatás	Ajándék	Vétel	Ásatás	Ajándék	Vétel	Ásatás
I. Őskori tárgyak	8	25	.	.	4	.	7	78	.	40	67	.
II. Antik tárgyak	1	.	18	.	.	.	12	164	5	13	84	40
III. Népvándorláskori tárgyak	12	3	829	.	.	7	.	.	40	.	2	179
IV. Ékszertár	.	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.
V. Pecsétgyűjtemény	.	.	.	.	.	.	.	.	.	12	.	.
VI. Ipartörténeti és egyéb tárgyak	8	4	1	.	.	.	1	1	.	1	10	3
Összesen	29	32	848	.	5	7	20	243	45	66	163	222
VII. Hadtörténelmi gyűjtemény	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.

Csoportok	Üveg			Csont			Egyéb			Összesen		
	Ajándék	Vétel	Ásatás	Ajándék	Vétel	Ásatás	Ajándék	Vétel	Ásatás	Ajándék	Vétel	Ásatás
I. Őskori tárgyak	26	13	.	.	22	.	6	59	.	312	539	4
II. Antik tárgyak	4	1317	.	.	7	.	1	36	2	39	1740	65
III. Népvándorláskori tárgyak	.	.	1600	1	.	16	1	.	106	38	86	3745
IV. Ékszertár	.	.	.	.	.	.	4	6	.	15	42	2
V. Pecsétgyűjtemény	.	.	.	.	.	.	2	.	.	4	5	.
VI. Ipartörténeti és egyéb tárgyak	.	.	.	.	4	1	4	.	235	17	34	269
Összesen	30	1330	1600	1	33	17	18	101	343	425	2446	4085
VII. Hadtörténelmi gyűjtemény	.	.	.	.	.	.	.	.	.	11	23	32

A régiségek és fegyverek összes gyarapodása 7.022 db.

A *hadtörténelmi gyüjtemény* gyarapodása volt tárgyak szerint: 6 kard, 1 hegyes tőr a XVI. századból, 1 tőr, 1 vadászkés, 1 buzogány, 2 lándzsa, 4 csákány és bárd, 3 nyíl, 3 puska, 2 pisztoly, 1 farmatring, 2 kengyel, 1 zabla, 2 lópatkó, 5 mente és dolmány, 2 öv, 1 kardbojt, 27 egyéb jelmez, összesen 66 drb. Ebből ajándék 11 darab 1.360 frt 50 kr. értékben, köztük igen becses egy XV. századbeli két kézre való schweiczi kard, melyet br. Mednyánszky Dénes ajándékozott, egy berakott értékes XVII. századbeli puska pedig, mely br. Berényi Györgyé volt, hg. Odescalchi Arthur ajándéka. Vétel útján szereztetett 23 drb 139 frt 50 kr. értékben. Hivatalos küldemény volt 4 drb 503 frt értékben.

Az *éremtár* ez időszakban 1.750 drb forgalmi éremmel, emlékéremmel, bárczával és papirpénzzel gyarapodott, ezek közt van arany 51 drb, ezüst 1578 drb.

Magánosoktól és hatóságoktól 49 ajándékot nyert az osztály, melyek darabszáma összesen 1.092 és 233 frt 24 kr. értéket képvisel.

Az osztály 24 éremleletet dolgozott fel, melyekből a múzeumi gyüjtemény gyarapítására 518 drbot válogattak ki és váltottak be 210 frt 98 kr. értékben.

Ezeken kívül 40 vásárlás tétetett kereskedők és magánosoknál 140 drb arany, ezüst és egyéb érem erejéig, melyeknek összes ára 784 frt 79 krra, a leletekkel együtt 995 frt 77 krra rúgott.

A szakkönyvtár növekedése volt összesen 160 mű (a múlt évben 182.). Ezekből vásárlás 72 mű 94 kötetben, csere 4 mű 4 kötetben, ajándék 25 mű 26 kötetben, füzetes munka és folyóirat 59 (a múlt évben 86), ezekből vétel 39, csere 12, ajándék 7, hivatalos küldemény 1. Vásárolt továbbá a szakkönyvtár 31 fényképet, ajándékba kapott 5 drbot, köteles példányként 1 drbot; összes gyarapodás 37 drb fénykép és rajz.

Könyvekre és folyóiratokra ez évben 1.029 frt 8 kr. (a múlt évben 1.201 frt 98 krt), könyvkötésre 39 frt 50 krt adott ki a régiségtár.

A szakkönyvtárt használta 31 szakember, ezek kölcsön vettek 228 kötet könyvet (a múlt évben 209 kötetet és 23 táblát).

Az éremtár gyarapodása az 1893. szeptember 1-től 1894. augusztus 31-ig terjedő időszakban.

	Csoportok	Arany	Ezüst	Vegyes ércz	Papir	Összesen
I. Ó-kor	*a)* görög és autonom	.	6	.	.	6
	b) barbár	.	1	9	.	10
	c) római	4	47	34	.	85
	d) bizanczi	2	.	.	.	2
II. Közép- és újkor	*a)* magyar és erdélyi	36	1134	15	.	1185
	b) osztrák és külföldi	9	380	12	.	401
III. Emlékérmek	hazaiak és külföldiek	.	10	18	.	28
IV. Bárczák és kegyérmek	hazaiak és külföldiek	.	.	17	.	17
V. Papirpénzek	hazaiak és külföldiek	.	.	.	16	16
	Összegezés	51	1578	105	16	1750

Ezek szerint az érem- és régiség-osztály összes gyarapodása volt: 1750 érem (a múlt évben 872), 6956 régiség (a múlt évben 4814), 66 fegyver (a múlt évben 76), 160 könyv (a múlt évben 182), összesen 8932 (a múlt évben 5922), ebből ajándék 1560, vétel 3238, egyéb 3134.

A szerzemények összes értéke a régiség-osztály rendes javadalmából: régiségekre 4.416 frt 10 kr., érmek 995 frt 77 kr., fegyverek 139 frt 56 kr., szakkönyvek 1.029 frt 8 kr., összesen 6.580 frt 85 kr. Ásatások alkalmával fölmerült költségek összege 924 frt 94 kr. Hivatalos kiküldetések alkalmával fölmerült költségek összege 103 frt 53 kr.

Az osztály személyzetéből dr. Nyári Sándor az országos képtárhoz rendeltetett.

Kül- és belföldi intézetekkel és szakférfiakkal sűrű érintkezésben volt az osztály. Egészben 13 ismertebb külföldi szaktudós tanulmányozta a régiségtárt, melynek gyüjteménytárgyairól többször értekeztek kül- és belföldi szakemberek.

Az elmúlt évben az osztály tisztviselői közűl négyen tettek az intézet támogatásával szaktanulmányi utakat; az igazgató-őr megszemlélte a lembergi történeti kiállítást, fölkereste a krakkói, boroszlói, berlini, prágai, gráczi, laibachi, klagenfurti, szerajevói és innsbrucki múzeumokat és részt vett a szerajevói nemzetközi szaktanácskozmányon és az innsbrucki német és osztrák anthrop. kongresszuson. Dr. Réthy László 1894 május 1-től junius 15-ig a «Corpus Nummorum Hungariæ» számára folytatólag adatokat gyüjtött külföldi múzeumokban, leírta a lipcsei egyetem magyar érmeit, több kiadatlan érem lenyomatát szerezte meg a drezdai, berlini és kopenhágai kir. éremtárakból, meglátogatta a göteborgi, christianiai s végre a stockholmi múzeumokat; utóbbi múzeumban jegyzeteket tett a Svédország területén fölmerült Árpádkori leletekről. Dr. Pósta Béla ez idő szerint útban van megtekintendő a svájczi őskori s aztán a párisi

és egyéb franczia gyüjteményeket. Nagy Géza tanulmányozta a drezdai, berlini és müncheni fegyver-gyüjteményeket, továbbá a nürnbergi German-Múzeumot s megtekintette a prágai gyüjteményeket.

A nagyközönség érdeklődését az osztály iránt mutatja látogatóinak száma, mely $10^1/_2$ hónap alatt (februárban és márczius első felében zárva volt az osztály) 112 nyitás alkalmával 95,217 volt (a múlt évben 118 nyitáskor 94.440.)

Az osztály tisztviselői megfelelő irodalmi működést fejtettek ki, a miről az «Archæologiai Értesítő» is tanuskodik.

VIDÉKI MÚZEUMOK. A vallás- és közoktatásügyi miniszterium hivatalos jelentésében az 1894. évről a vidéki múzeumok és régészeti egyesületekről szóló külön fejezetet találunk (II. köt. 309—314.), melyet e helyütt nem ismétlünk, mivel a jelentés sovány adatai (kevés kivétellel) e folyóirat olvasói előtt úgyis ösmeretesek. Arra szorítkozunk, hogy azon helyeket említsük, melyeknek a múzeumai szóba kerülnek ; Pozsony két múzeum, Magyar-Óvár, Soprony, Szombathely, Keszthely, Lengyel (magángyüjt.), Székesfehérvár, Pápa, Győr, Komárom, Esztergom, Balassa-Gyarmat, Aranyos-Marót, Arvai vár, Turócz-Szent-Márton, Felka, Poprád, Kassa, Eger, Tisza-Füred, Szelevény, Vácz, Kecskemét, Budapest (aquincumi múzeum), Halas, Kalocsa, Zombor, Hódmezővásárhely, Szentes, Szeged, Békés-Gyula, Csanád megye, Temesvár, Arad, Nagyvárad, Debreczen, Nyiregyháza, Kolozsvár, Nagy-Szeben, Sepsi-Szent-György, Déva, Nagy-Enyed, Gyulafejérvár, Brassó, Segesvár, Medgyes, Besztercze. A jelentés sok tekintetben hiányos és kivánatos, hogy a legközelebbi jelentés behatóbb statisztikát nyujtson, mire folyóiratunk, mely ez intézeteket szakadatlan figyelemmel kiseri, bőséges anyagot szolgáltat. *H.*

A TISZAFÜREDVIDÉKI RÉGÉSZETI EGYLET KÖRÉBŐL. Az egylet Tiszafüreden folyó évi márczius 3-án tartotta évi rendes közgyűlését, nagy számú férfi s női tagok és vendégek részvételével.

Főt. Tasiczky Endre elnök üdvözölve a megjelent tagokat és vendégeket, megnyitá a gyűlést s elmondta, miként az országos múzeum- és könyvtárbizottság mult év őszén úgy nyilatkozott, hogy kulturális czélok érdekében kivánja a múzeumoknak országos és nemzetközi hálózatába a tiszafüredi múzeumot is bevonni és annak felvirágoztatására mindent elkövetni, óhajtja Tiszafüred emelkedése érdekében s országos érdekből is, hogy az ezredéves ünnepélyre a tiszafüredi múzeum, hozzá méltó helyiségben, közkönyvtárral gyarapítva legyen bemutatva, egyszersmind felszólította a t.-füredi régészeti egyesületet, hogy lépjen szorosabb kapcsolatba az országos múzeum- és könyvtárbizottsággal s küldjön abba saját képviseltetésére 5 tagot. — Az egylet közgyűlése örvendetes tudomásul vette az országos múzeum- és könyvtárbizottság eme nagybecsű figyelmét, melegen köszöni meg szíves igéretét, örömmel lép szorosabb kapcsolatba az országos múzeum- és könyvtárbizottsággal, készséggel óhajt résztvenni a közös működésben és saját képviseltetésére 5 rendes és 2 póttagot küld az országos bizottságba. Egyidejűleg kimondta a közgyűlés azt is, hogy a tárlatot az új múzeumi helyiség számára újra csoportosítja, rendezi, a duplicatumokat össze-

jegyzi, az egylet 20 éves fennállásáról, múzeumi tárgyainak, a tárgyak adakozó neveinek teljes jegyzékével, a milleniumra *évkönyvet* fog kiadni.

Nagy örömmel s meleg köszönettel vette tudomásul a közgyűlés Tiszafüred képviselőtestületének azon szép és lelkes határozatát is, mely szerint a közelebb épitendő új városházában megfelelő helyiséget ad a múzeumnak és a létesítendő közkönyvtárnak, ezek fentartására 150 frt évi segélyt ajánl.

Tárgysorozat rendében a közgyűlés készséggel teszi magáévá a Tas és Szabolcs honfoglaló vezérek egyekdorogmai tiszai átkelésének s tiszafüredvidéki táborozásának emlékére Tiszafüreden emelendő kőoszlop — mint millenaris nemzeti emlék — ügyét s arra hatáskörében gyűjtést fog rendezni. Elnök kérte még a jelenlevőket, hogy bár az országos múzeum- és könyvtárbizottság közreműködése s Tiszafüred város igérete folytán múzeumunk szép fejlődése várható, mindazáltal kivánatos és szükséges, hogy az egylet is mindent elkövessen a maga részéről, egyleti élete fejlesztésére s a múzeum gyarapítására: tehát szíveskedjenek minél több tagot szerezni az egyletnek.

Ezeknek előadása után Milesz Béla múzeumőr előterjesztette a múzeumi tárgyaknak a mult év folytán történt szaporodását s e részletesen előadott kimutatás szerint az érmek szaporodtak egy év alatt 48 darabbal s most van az éremtárban 1737 darab pénz és hasonló. A régiségek osztályában szaporulat 24 darab s van összesen 1195 darab. A vegyes tárgyak szaporulat 9 darab s van összesen 731 darab, a könyvtárban a szaporulat 8 darab s van összesen 320 darab könyv. Szaporulat a négy osztályban 89 darab; van összesen 398 darab tárgy, melyek relativ vagyoni értéke 5000—6000 frton, vagyis 10—12 ezer koronán fölül van. Az érdekeltség a közönség részéről a múzeum látogatásában s egyes tárgyak ajándékozásában a mult évben is nyilvánult, mely adományozások tételenkint évkönyvbe vezetve vannak. A tárlatot a vendégkönyv kimutatása szerint mult évben 134 vendég (idegen) látogatta, míg az összes névsor 1598 látogatót jelez.

A múzeumőr előterjesztésében egyszersmind vázlatosan előadta, mintegy ismertetésűl azoknak, kik e múzeumi tárlat osztályait még nem látták, hogy a *régiségek* osztályának *kő- és csonteszközök* csoportjában vannak: obsidián-szilánkok, lándzsa- s nyílhegyek, tűzkő-szilánkok (igen szép példányok) késpengékül vagy nyílhegyekűl használva, kőmagvak, melyekről előbbiek ütés, pattogtatás által nyerettek, kővésűk, ékek, balták, kalapácsok, buzogány-gombok, csiszolókövek, zúzó-gömbök, golyók, parittyakövek, timár-eszközöket jelző éles vakarókövek v. kőgyalúk, a fazekas-iparnál használt csiszoló v. sikárló kövek, fenkövek a fazekas eszközök, agancsok simításához, őrlőkövek, ezek közt pergelt gabonaszemek, halpikkelyek, mint konyhahulladékok. *Csonteszközök:* állatbordákból alkalmazott simítók, mint az őskori fazekasmester kézíműszerei az edények gyártásánál; kések, lyukasztók, tűk, árak, horgok, vetélők, pásztorsíp, stb. *Agancseszközök:* szarvas-agancsokból készített fokosok, csákányok, kapák, kalapácsok, lyukasztók, edényczifrázók, árak, horgok. *Az agyagedények* — egészek és töredékek — jobbára a kezdetlegesség jellegét viselik magukon; az alak és czifrázat igen sokféle, apró gyermekjátékoktól, bögrék, talacsok, csuprok, mericzéktől fel nagy tálakig s öblös fazekakig; vannak itt edények, melyek mind kézzel ido-

mítvak s czifrázatuk a csont-, kő- és agancseszközök segélyével történt, némelyek körömmel vannak czifrázva, másokon egykorú durva szövet lenyomata látszik. Vannak itt ásókarikák, állatkák, seregek, női átfurt agyagékszerek, mécsek, mécstartók, szűrők, nagy számmal lyukas agyaggulák (hálósulyok) vannak tűzfészkek, agyag kunyhó-díszítmények s fönnebbi leletekkel állatcsontok, az első ember szükségletéül szolgált állatok maradványai.

A bronz- és vastárgyakból vannak: karikák, sodronyok, tűk, gyűrűk, fülfüggők, csatok, fibulák, karpereczek, kapcsok, vésűk, sarlók, lándzsacsúcsok, kések, pitykék, boglárok, kardok, tőrök, lándzsák, sisakdarabok, patkók, sarkantyúk, stb. Vastárgyak a népvándorlás idejéből. Nevezetesek a többi leletekkel előjövő ú. n. agyag-, kavics- s üvegpásztagyöngyök, gömbölyűek, szegletesek, különféle színekben s fehér kagylórétegből alkotott gyöngyök.

A tárlat remek darabjait képezik a Tisza medréből (nagyobb részt a tiszai vasúti híd pillléreinek építése alkalmával) előkerült öt elefánt (mammut) mastodon, ősszarvas, ősbivaly, őstulok-csontok, koponyák, fogak, bordák. A 140 centiméter hosszú mammut-lábszár, ugyanoly hosszú s 20 cm. átmérőjű mammut-agyar darab; a méteres szarvakkal biró 27 cm. széles óriás szarvas (cervus gygas) fej, mely egykor 2—3 méter magasból tekintett szét, midőn imposans lapátalakú szarvaival a rengeteg őserdőből kilépett.

Az érmek osztályában Macedoniai Fülöp korától kezdve majd minden kor képviselve van több csoportokban, ú. m. barbár-érmek, rómaiak, magyar királyi pénzek I. Istvántól máig, erdélyi fejedelmek pénzei, magyar kormányzati s egyéb emlékérmek a magyar történetből s eseményekből, személyi, egyleti, kiállítási stb emlékérmek, Európa államainak pénzei s emlékérmei, amerikai s ausztráliai pénzek; mindezekből duplicatumok is.

A könyvtár szakműveket, de más régi könyveket, nyomtatványokat s beadott kézirati okmányokat is tartalmaz. A *vegyes tárgyak* osztályában vannak régibb s újabb kardok, puskák, pisztolyok, golyók, sarkantyúk, természetrajzi tárgyak, iparkészítmények stb. Osztályokon kívül van a tárlatban egy ide ajándékozott *képgyűjtemény*, mely m. e. 300 darabbal régi mesterek rézmetszetű képeinek, karcz- s kőrajzainak gyüjteményét tartalmazza. Szintén ajándékozás útján bir a múzeum egy, mintegy negyedfélszáz darabot kitevő *ásvány- és kőzet* gyüjteményt Felsőbánya és Nagybánya vidékéről.

Ezután elnök előterjeszté, miként az egylet felhivást kapott az 1896-iki ezredéves országos kiállítás I. (történelmi) főcsoportja elnökétől, valamint a VI. csoport geologiai alcsoportja elnökétől, hogy múzeumunk ezen csoportokban alkalmas tárgyaival venne részt a kiállításon, egyszersmind mindkét elnökség a megfelelő múzeumi tárgyakról jegyzéket kért. Ezen jegyzékek az elnök s titkár által elkészítve felküldettek. — A közgyűlés ezen jelentést tudomásul veszi, s minthogy ezen csoportok bizottságai a tárgyak csomagolási, szállítási s egyéb költségeit a kiállítási alapból fedezik s egyletünket e tekintetben semmi kiadás nem terheli, szívesen egyezik abba, hogy a tiszafüredi múzeum jelzett csoportokban s így a millenaris kiállításban résztvegyen.

A pénztári számadás felterjesztetvén, kitűnt, hogy a bevétel volt (50 kros tagsági díjakból) 1894-ben 102 frt 90 kr., a kiadás 39 frt 13 kr., készpénz 63 frt

77 kr.; tagsági díjakban kint van 14 frt, az egylet pénztári vagyona 77 frt 77 kr. A közgyűlés a választmany által már megvizsgált pénztári kimutatást tudomásul vette s pénztárnok részére a felmentvényt megadni határozta.

Végűl a mult évi közgyűlésen beválasztott tiszteletbeli tagok válasziratai olvastattak fel s ez alkalommal az egylet új tiszteletbeli tagokat választott és a választmányt erősítette ki. Gyűlés után a tagok és vendégek a városházától, melynek tanácstermében az ülés tartatott, a múzeum megtekintésére mentek.

Milesz Béla.

AZ ESZTERGOMVIDÉKI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT, mely dr. Récsei Viktor kezdeményezése következtében megalapult, folyó évi február 3-ikán tartá alakuló közgyűlését. A társulat 176 taggal indult meg és mindjárt első ülésén választmánya két üdvös határozattal kezdte működését. Mindjárt a tavasz elején régészeti ásatásokhoz akar fogni és azonnal meg fogja indítani az adatgyűjtést Esztergom városa monographiájához. A társulat megnyerte fővédnöknek a primást, tiszteletbeli elnöknek Knauz püspököt, világi elnöke Kruplassicz Kálmán főispán, egyházi elnöke Pór Antal, igazgatója dr. Walther Gyula, a leendő múzeum őre Némethy Lajos, titkára az egyháziak sorából Rózsa Vitál, a világiak sorából Brekner Ferencz. Üdvözöljük a nemes törekvésű egyesületet és reméljük, hogy országosan ismert vezetői oly virágzásra fogják juttatni, mely ama nagyjelentőségű történeti multtal biró város és megye multjához méltóvá fogja tenni. *Hpl.*

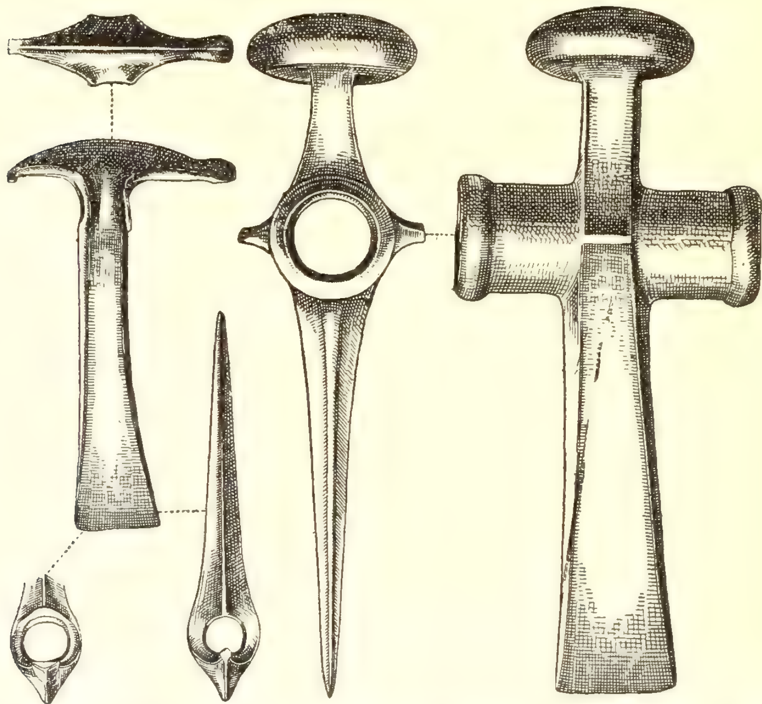
PANNONIAI RÉGISÉGEK A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI MÚZEUMBAN. A *felső-magyarországi múzeum* Kassán az elmult nyáron Vécsey István posta és távirdai titkár ajándéka folytán érdekes régiségek birtokába jutott. Az ajándékozott tárgyak között a legérdekesebbek azok, melyek a hajdani Pannonia területéről valók. Elsőnek említendő ezek közül egy bronz-fibula, mely Tolnavármegye *Sülyedtvár* nevű telepéről való. A fibula typusa a szokásos alak, mely a magyarhoni La Tène-t jellegzi s mely formahazánkban, különösen a Dunántúl, elég gyakori keltakori lelet. A szóban forgó fibulán a jellegzetesen hátrahajló láb 1·7 cm. átmérővel bíró korongocskában végződik, melynek felső szélén egy dísz gyanánt szolgáló bronzpúpot találunk. Maga a korong belső lapja vörös korallal volt mozaikszerűen kirakva, de ennek vörös színe az idők folyamán halvány rószaszínűre változott. A berakott három darab kláris-lemezke közül az egyik kihullott, a negyedik darab pedig, mely az előbbi hármat a korong közepén összefogta, bronzszögecskével volt a korongra erösítve. A fibula hossza 6·6, magassága 2 cm. Rugója 6 tekervényből áll s egy darabot képez a tüskével s a fibula testével. A fentebb említett korallemezek hibáján kívül a fibulán törés észlelhető, mely némi (de okvetlen szakszerű) kézi ügyességgel összeforrasztható volna s így a két darabból álló érdekes tű egy egészszé volna rekonstruálható.

Az imént tárgyalt fibulával teljesen analog a soproni «*Bécsi domb*»-on talált fibula, melyet Bella Lajos ásott ki s ismertetett az Arch. Ért. 1889. évf. 364. lapján. Ennek is felkunkorodó vége laposan van tartva s ennek gyűrűjébe klárisкő van elhelyezve. A különbség a két fibula között csak annyi, hogy a

tolnamegyeinek vége nem érinti visszahajlásában a fibula testét. Tolnamegye *Regöly* községéből való egy három félgömbű bronz-karperecz, mely szintén egy elterjedett, ismeretes karperecztypust képvisel s melynek kora a hallstatti temetőben való előfordulása által meg van állapítva. Az ellipszoid alakú félgömbök átmérője 7×6 cm. Kettő mozdulatlan taggal van összeforrasztva, a harmadik peczekkel és kiugró nyelvvel illeszkedik amazokhoz. Analogiája egy Pulszky Ferencz által a magyar nemzeti múzeumnak ajándékozott példány, melyet *Ercsiben* kotort ki a Dunából a kotrógép. Ábrája, mely a regölyi karperecznek is kitünö képmásáúl szolgálhat, közölve van az Arch. Ért. 1881. I. köt. 285. lapján.

A regölyi telepeket a fentebb bemutatott karpereczen kívül, ugyancsak Vécsey István ajándékozása folytán, több agyagedény is képviseli. Első ezek között egy sötétbarna urna, mely oldalán páros hullámszerű vonaldiszítéssel bír. Magassága 32 cm.

A második tárgy egy 14 cm. átmérővel biró kerek agyagtál, mely belől fényes feketére van grattirozva. A sorozatot befejezi egy kisebb, füles agyag ivócsésze, melynek átmérője 8, mélysége pedig 3·5 cm. — Kassa. *M. J.*

KÉT ŐSKORI BRONZCSÁKÁNY MAGYAR-LÁPOSRÓL FLOTH FERENCZ ÚR GYŰJTEMÉNYÉBEN. 3/5 NAGYSÁG.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

AZ ARANYOSI ÉS ÖRDÖNGÖSFÜZESI ŐSKORI BRONZLELETEK.

Két gyűjtelékes bronzleletet mutathatunk be hazánk oly vidékeiről, melyek az ott sűrűn előforduló őskori bronztárgyak tanúsága szerint az őskor sűrűn lakott tájai közé tartoztak.

Az aranyosi lelet Borsódmegyéből, az ördöngösfüzesi Szolnok-Doboka megyéből való.

I. Borsódmegye őskori emlékeit legelőbb dr. Szendrei János gyűjtötte össze és ismertette e folyóiratban;* vannak köztük olyanok is, melyek a hazai bronzkor becsesebb maradványai között sorakoznak; legsűrűbben a Sajó termékeny völgyét lakták az emberek akkor is, úgy mint most. Az aranyosi lelet megmentése első sorban dr. Szendrei János úrnak köszönhető, kinek javaslata következtében Borsódmegye jeles alispánja és az aranyosi szolgabiró közbenjárása azt a nemz. múzeum számára biztosította.

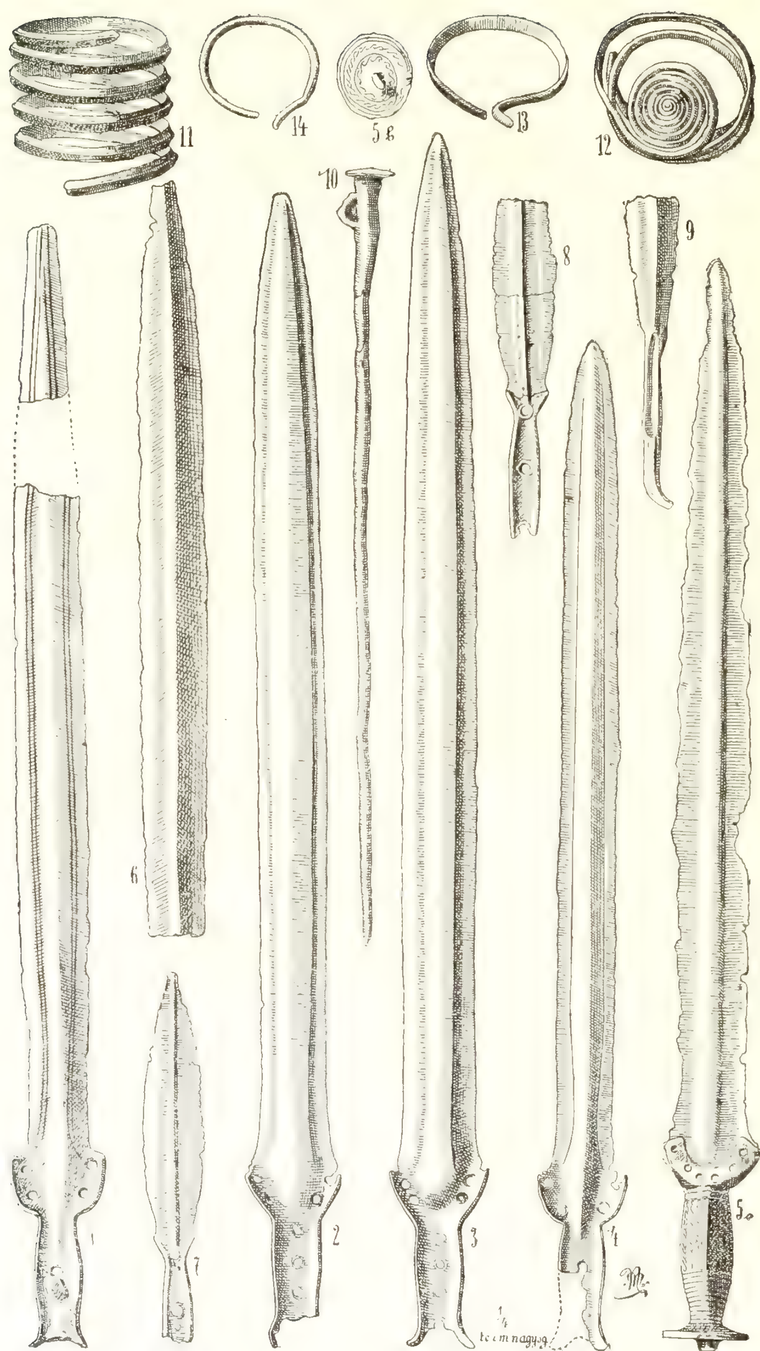
Az aranyosi bronzkincset kivételes fontosság illeti, mert ezúttal, a mit csak ritkább esetekben tapasztalhatunk, kardok és tőrök is nagyobb számmal kerültek a gyűjtelékes bronzok tömegébe.

Nem kevesebb mint öt kard van, köztük öt penge markolatnyújtványnyal (1. f. 1—4), egy pengetöredék (I. 6) s egy markolatos (I. 5. a. b.), a markolat négy oldalú és vonalakkal díszített, a végső gombja lapos és szintén egymásba nyúló ~ vonalak ékítik. A három tőr közül igen régi idomot képvisel az a töredék (I. 9.), melynek pálczaidomú markolatnyújtványa végén hegyesen elgörbül. Ez az idom hazánkban rézből is előfordúlt és közeli rokonságban áll a cyprus-szigeti réz és kevés óntartalmú régi tőrformákkal. A másik két tőr (I. 7, 8,) nádlevélidomú pengével, középső pálczaidomú, bordával és markolatnyújtványnyal több hazai bronzleletből ismeretes.**

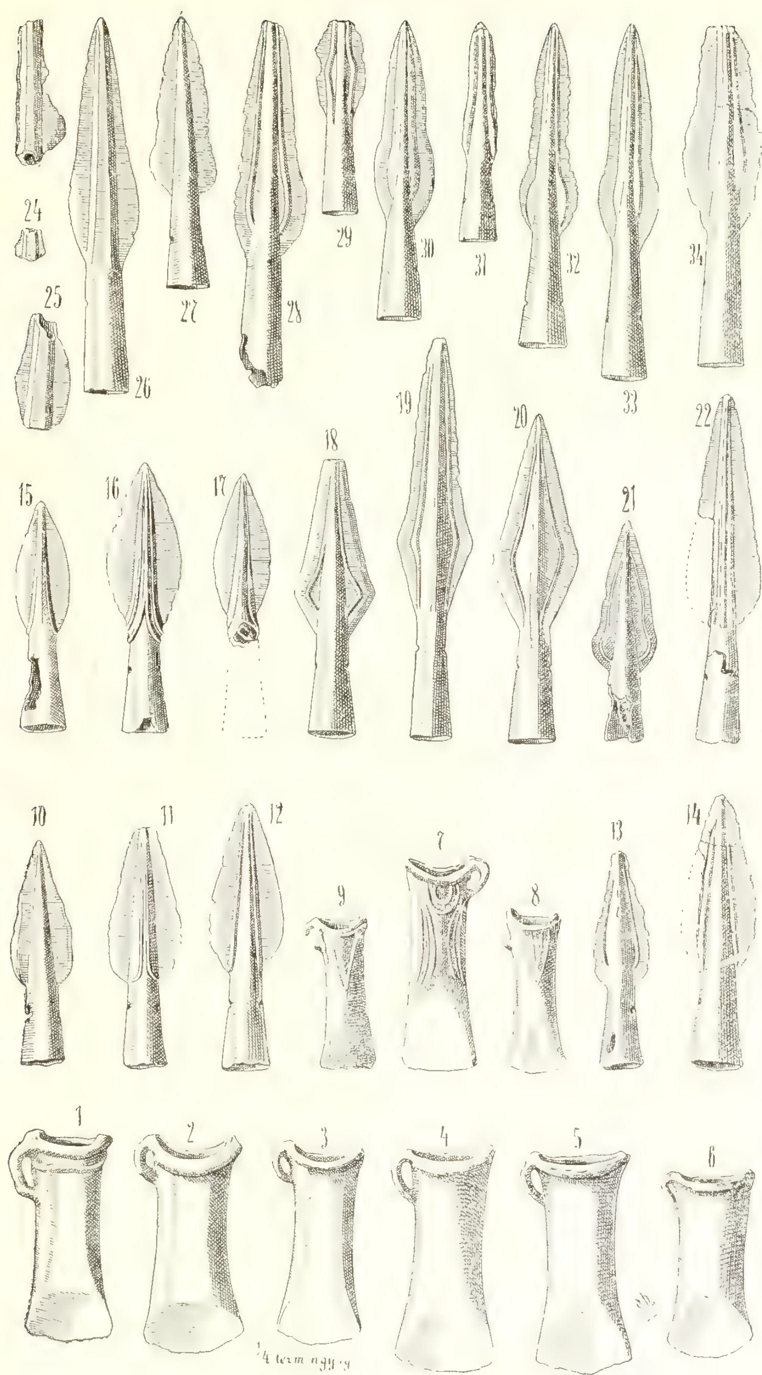
Egy korongosfejű hosszú tű (I. 10.) a korong alatt oldalt füllel a

* Arch. Ért. 1883. III. 132—136.

** V. ö. e. N. Múzeum I. terem V. szek. 40., 41. sz. = Bronzkor XIX. 1., 2. V. ö. Arch. Ért. 1879. XIII. 106. l.

ARANYOSI LELET. I. TÁBLA.

ARANYOSI LELET. II. TÁBLA.

jelzett kard és tőridomokkal egyetemben arra utal, hogy a hazai bronzkor régibb szakaszából való gyűjtelék van előttünk. 11—14 hengerded sodronytekercsek töredékei belül lapos, kívül éles gerinczű huzalból. Valamennyi tárgy vagy tökéletlen öntésű (10), vagy csonka és kicsorbult mint a kardok, tőrök és a kartekercs.

A lelet két más fontos csoportját a tokos vésők és lándsák képezik. A legtöbb véső (II. 1—6) külső fala síma, díszítést nélkülöz, csak a nyílása széle vastag dudorú, mely a keskeny szélek felé mérsékelt csúcscsá emelkedik, élük csekély hajlású, csak az egyiken van a karima alatt gyűrűs ékítmény. Más fajta typust képvisel a két hosszútestű keskeny tokos véső (II. 7., 8.) a karima alatt egymással párhuzamos két hegyes csúcsba rakott, gyengén kidomborodó pálczás vonal ékíti a két széles lapját; rokon idomú, de elütő díszű a 9. sz. tokos véső, mert itt a két széles lap szélén kettős körszelvényű kidomborodó pálczás vonal jelzi mintegy a szárnyas vésőkről fönmaradt periméket s a karimából a közbeeső térre két pálczás vonalú félkör domborodik; éle majdnem egyenes.

Legtöbb a leletben a lándsacsúcs, valamennyi köpűs és egynek kivételével (II. 10.) valamennyi díszített vagy a szokásos idomtól némileg eltérő változatokat képviselnek. II. 11. A köpünek a szárnyak közti részén hosszában két hornyolat fut a csúcsig; 12. ugyanott három kidomborodó pálczavonal; 13. a szárnyakon kidomborodó pálczavonal, mely a szárnyak szélének idomát követi; 14. hasonló díszítés, de ezúttal a köpűhosszában vonul; 15. a köpű külsején közepett hosszában futó domború pálczavonal, két szélén hasonló dísz, mely a szárnyak töve alatt mindkét oldalt csúcsosan összefut s a szárnyakat alúl mintegy bekereteli; 16. hasonló díszítés, csakhogy hozzájárul a középvonalból kétfelé lehajló második keret a szárnyak tövén; 18—20. a szárnyak széle majdnem szögben hajlik kifelé, a szárnyakat pálczavonal ékíti, mely nagyjából a külső szélüket követi; 20. a köpű szárnyközi részén és azon alúl is terjedő bevésett vonaldísz; 21—34. egész és csonka példányok; közös sajátságuk, hogy a szárnyak széle a legerősebb kihajláson fölül hullámosan keskenyűl a csúcs felé, a köpű szárnyközi darabján s a szárnyakon ugyanazok a díszítések mutatkoznak, mint az előbb ismertetett példányokon. (11—19.)

Valamennyi véső és lándsacsúcs fölülete érdekes és azt a benyomást teszik, mintha vagy hiányos öntés után meg nem csíszolták volna, vagy mint megcsonkult példányok kerültek volna egyűvé. A patina zöldes.

II. Ördöngösfüzes is jóhírű név szaktudományunkban; ez a vidék már korábban érdekes lelettel gazdagította az erdélyi múzeumot (Bronzkor II. 110.) és a szomszédos tájon is több helyütt leltek kisebb-nagyobb

bronzkincseket. A mostani érdekes kincs megmentése nagyobbára dr. Temesváry János úrnak köszönhető, néhány darabjával Ornstein J. őrnagy gazdagította a nemz. múzeumot.

Két képes táblánkon mutatjuk be a leletet, egyikén (I. tábla) egyesítettük a lelet tokos vésőit és úgy csoportosítottuk, a hogy idom és díszítés szerint egymást megközelítik.

1. sz. A nyílás széle gyűrűded, alatta keskenyebb gyűrű, a hüvelyen a penge oldalait keskenyülés jelzi; 2—6. a penge széle a hüvely felé körded vonalban válik el; 2. a nyílás szélén erős gyűrű; 3. a legszélső gyűrű alatt két keskenyeb gyűrűtag; 4. az erős gyűrű fölött és alatt keskenyebb gyűrűtag; 5. a legszélső erősebb gyűrű alatt négy keskenyebb gyűrűtag a legalsó gyűrű közepéből egyenes pálczavonal domborodik a penge félköréig; 6. a penge széle karimás, a nyílás szélén két erős gyűrű, a belső gyűrű és a karima széle között a fül táján s az ellentett oldalon két párhuzamos körszelvényű pálczavonal domborodik ki; 7. a penge széle a hüvely felé nem körszelvényben, de nem is harántos egyenesben van határolva, a nyílás szélén két vastagabb, alatta három vékonyabb gyűrű.

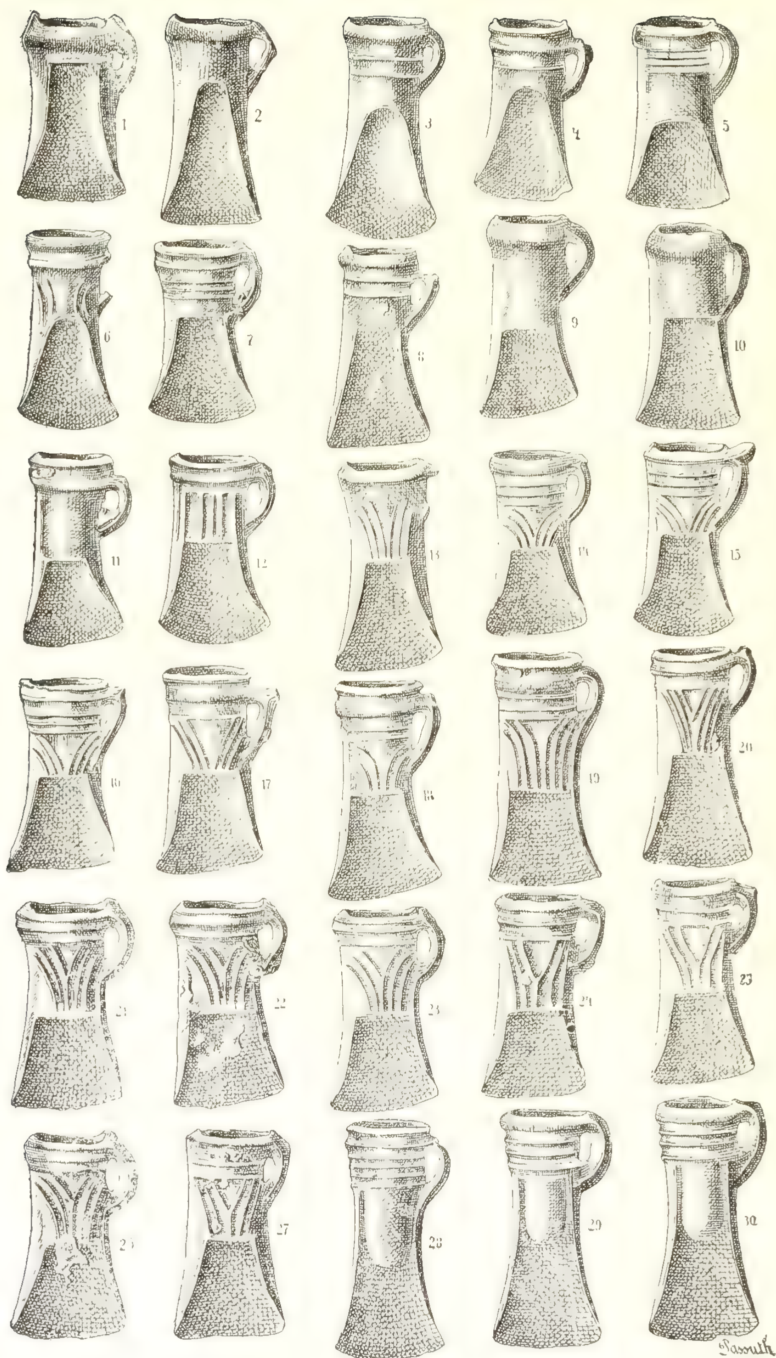
8—11. A penge széle a hüvelytől harántosan futó egyenesben válik külön; csak a nyílás széle körüli gyűrűkben vannak eltérések, a gyűrűk és a penge széle közti téren nincs díszítés.

12—20. Az alapidom ugyanaz, de a gyűrűk s a penge harántos széle közti tért kidomborodó vonalak ékítik; 12. a véső tengelyével párhuzamos pálczatagok sorakoznak e téren és töltik azt ki; 13. a penge harántos széléből hármasával jobbra-balra induló és a gyűrű felé kihajló pálczavonalak domborodnak, a nyílás gyűrűs; 14—16. hasonlók, de a nyílás szélső gyűrűje alatt három keskenyebb gyűrű; 17. hasonló, de a nyílás vastagabb gyűrűje alatt és fölött domborodik ki egy-egy keskenyebb gyűrű; 18. hasonló, de a vonalcsoportok csak két-két vonalból állanak, a nyílás körüli vastag gyűrű fölött egy, alatta két keskeny gyűrű; 19. hasonló, de a hármas vonalcsoportok hosszabbak és egyenesebbek, a nyílás gyűrűje alatt három keskenyebb gyűrű; 20. a hármas vonalcsoportok közti háromszögű téren /\ idomú domború dísz csatlakozik a legalsó gyűrűhez, egy erősebb gyűrű a nyílás körül, fölötte s alatta keskenyebb gyűrű.

21—27. A vonalcsoportok két-két vonalból és közepett Y alakkal, mely a legalsó gyűrűhöz csatlakozik, a nyílás körül három gyűrű.

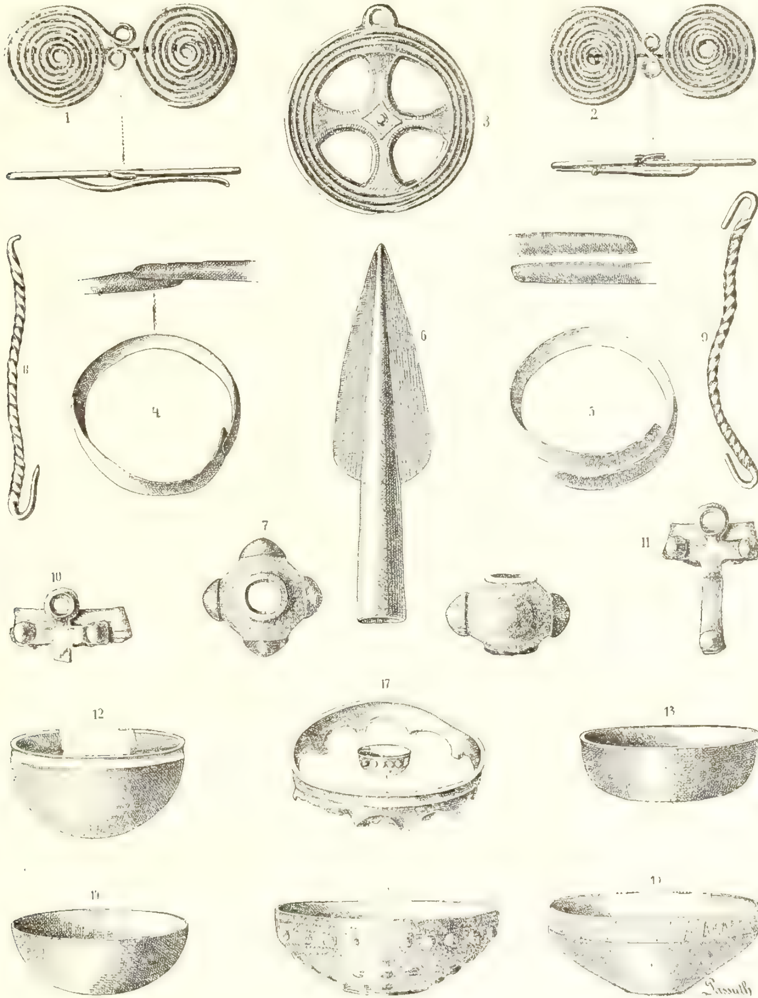
28—30. a hüvely idoma domborodik ki a penge felé, a penge oldalvonalai a gyűrűkig vonúlnak; 28. gyűrűk helyett öt harántos hornyolat a nyílás alatt; 29—30. a nyílás szélén egy erősebb gyűrű alatt három keskenyebb.

Az itt bemutatott tokos vésők idomai olyanok, melyek a teljesen

ÖRDÖNGÖS-FÜZESI LELET. I. TÁBLA.

kifejlődött bronzkori ipar szakaszát jellemzik; úgy látszik, hogy az erdélyi terület sajátos typusai közé tartoznak. A 2—6. számú idomokra az ispánlakai nagy leletben találunk analogiát. (Bronzkor II. CXLV. 25.) A 29—30. számú idomokra a «Bronzkor» sorozatos példányai között idéztünk egyet a budapesti egyetem gyűjteményéből (Bronzkor XIII. 11.);

ÖRDÖNGÖS-FÜZESI LELET. II. TÁBLA.

a 8—11. számú formákra nemrég két biharmegyei bronzleletben láttunk közeljáró analogiákat.* Hazai bronzkorunk leltárát tehát szorosan véve nem gazdagítja ez a lelet új typusokkal, de becses észlelet, hogy ily jelentékeny számmal gyűjtelékes kincsben kapjuk együtt e változatokat

* V. ö. Arch. Ért 1894 194. és 198. l

és hogy a velük járó, jellemző hallstatti ízlésű, bronzedények mint korhatározó támasztópontok tanúskodnak mellettük.

A II. táblán az ördöngösfüzesi lelet többi, igen változatos részét egyesítettük.

1 és 2. Két fibula, négyélű bronzsodronyból alakított és 8 idomra összefüggő korongból állanak, a sodrony héthajlású, és belső vége az egyik korong alján tűt, a másikon tűtartót képez. Az idomot hazánkban már ismertük, majdnem teljesen összetaláló példányt Portusról közöltünk (Bronzkor XLII. 23.), mely az erdélyi múzeum tulajdona s kívüle a nemz. múzeumban s egyebütt is őriztetnek analogiák, melyek mint tudjuk, mind az ú. n. hallstatti ízlés körébe tartozó idomot képviselnek. Az ördöngösfüzesi példányról csak azt kell még kiemelnünk, hogy sodronya négyélű; bár az élek tompábbak, mint a hogy bronzkorunk sajátos sodrony-korongú fibuláinál mogszoktuk.

3. Csótáros csüngő dísz, idoma négy küllős lapos kerék, melynek hátsó oldala síma, csak előlapjait ékítik a domborulatok és vésett vonalak; a széléből kiálló fül belső szélén kissé kopott, a mi mutatja, hogy a csüngő használatban volt mielőtt e gyűjtelékbe került. Fölösleges ezúttal e sajátszerű idomú ékszerről itt bővebben értekezni, mert e folyóiratban analogiái nemrég úgyis behatóan voltak ismertetve.* Ezúttal arra a megjegyzésre szorítkozhatunk, hogy ez a jellemző idom is a kettős tekercsű fibulákkal egyidejűleg bronzkorunk végső szakaszában tűnnek föl.

4—5. Karpereczek egymásra hajló laposan kidomborodó keskeny pálczákból, az egyiken (4) mindkét oldala domborodik, a másikon (5) a belső fölület lapos; ugyanezen leletből való s ez utóbbi fajtára találó, egészben 12 töredéket küldött a nemz. múzeumnak ajándékba Ornstein őrnagy úr.

6. Lándsacsúcs, közönséges idom, erősen kidomborodó köpűvel, szárnyai símák.

7. Buzogány gombja, belül üres, két ellentett kerek nyílásának szélét lapos gyűrűtag szegélyzi, fölületéből négy kúpos dudor domborodik ki, melynek töve élesen kiemelkedik az alapból. Ez az idom a lelet érdekesebb tárgyai közé tartozik, mert új adatúl szolgál a bronz buzogánygombok gyér sorához, melyet hiteles leletekből ismerünk.

8 és 9. Két sodrony kampósan behajlított végekkel, fölületét ferdén futó hornyolatok ékítik, valószínűleg kisebb edény reá függesztésére szolgáltak.

10 és 11. Bronzedényekről való két fül ┬ idomú lemez, melyből fölfelé lapos karika áll; az edény falából mindegyiken megmaradt egy

* Arch. Ért. 1895. 109. s k. ll.

darabka és meg vannak rajtuk a kúposfejű aklák, melyek a füleket a lemezre szorítják.

12, 13, 14. Sima falú trébelt bronzcsészék élesen kicsíszolt lapított széllel, csak az egyiknek a szélét ékítő hornyolat követi.

15. Csésze, trébelt bronzlemezből, alján trébelt gyűrű képezi talapzatát; széle hosszában falán két kettős ponczolt pontsor között lencseidomú trébelt dudorok sora, ezalatt a fenék hajlásan egyforma távolságban egymástól síma alapon öt-öt lencseidomú dudorból álló csoport, mindegyik csoportban az egyes dudorok elhelyezése keresztidomot képez így ·⁝·

16. Síma falú bronzcsésze, csak a széle hosszában van díszítve egy szegély bevésett hegyes csúcsú háromszögekből, melyek párhuzamos egyenesekkel vannak megtöltve. 17. Bronzcsésze karimás széle, mely ott letört, a hol szabályosan egymás mellett nagyobb hólyagos dudorok domborodtak ki a csésze falából, a karima alsó csonka szélén e dudorok körvonalai látszanak.

A csészék s azok töredékeire (10—17. sz.) bronzkori regiónk minden vidékéről maradtak analogiák, melyek nagyobbára Európa középső és éjszaki vidékein az ú. n. hallstatti ízlés korában föllépő trébelt pléhedények idomaival összevágnak és így arról tanúskodnak, hogy ez árúczikkeknek nemzetközi elterjedése hazánkra is terjedt. Azonban némelyek közülök p. o. a díszítés nélküli síma falú csészék (12—14) valószínűleg már a belföldi ipar termékei, mert okunk van hinni, hogy a külföldi árúk a fejlettség magas fokára emelkedett belföldi bronzművességet csakhamar utánzásra ösztönözték, ez lévén az ily ipari fejlődés átalános menete és törvénye.

Viszont minden jel arra mutat, hogy ez a mozzanat bronzkori culturánknak aránylag késői szakaszában állott be, miként ezt a szertartásos bronzkocsik és hasonló importczikkekre nézve már a minap ismertetett három nevezetes dunántúli bronzlelet bemutatásánál érintettük.*

Az ezúttal tárgyalt két lelet tehát bronzkorunk két külömböző szakaszából való, az aranyosi korábbi, az ördöngösfüzesi későbbi időből; közös jellemvonásuk, hogy mindegyikben a speciális belföldi typusok mellett idegen földről származó formákra ismerünk.

Hpl.

* V. ö. Arch. Ért. 1895. 108. l.

SATYR BRONZSZOBROCSKÁJA A NEMZ. MÚZEUMBAN.

A bronzszobrocska, melyet a mellékelt képen bemutatunk, ismeretes e folyóirat olvasói előtt; Récsey Viktor ismertette más pannoniai bronzszobrocskákkal együtt a múlt évi folyamban (98. l., 3. ábra). Hogyha ezúttal ismét foglalkozunk véle, ugyanaz a czél lebeg szemünk előtt, melyre törekedtünk, mikor e folyóiratban a nemz. múzeum néhány domborműves kőemlékét tárgyaltuk; keressük, hogy mikép függ össze az antik provincialis művészet eme jobb fajta készítménye az antik művészet egyébünnen ismert maradványaival. Récsey említett bemutatásánál arra szorítkozott, hogy a Lübke ismert művében ábrázolt hasonló szoborra utalt.* A múzeumi Satyr szobrocskával rokon typusokat összeállította Furtwängler a pergamoni satyrról írt értekezésben** s ugyanott a II. és III. táblán az összehasonlítást megkönnyítő ábrákat is közöl. Ezúttal nem kivánok ez értekezés tartalmával behatóan foglalkozni, sok tekintetben ellenkezem fejtegetéseivel és ezúttal nem mehetek belé annak a kimutatásába, hogy milyen lazán építi föl ott Furtwängler egy darab görög műtörténetet. A múzeumi szobrocska megitélésére és osztályozására fontos annak a két kérdésnek az eldöntése, hogy milyen volt az eredeti mintán a mozgás és milyen volt az eredeti szobornál a kezek motivuma? A mozgás iránt alig lehet kétség: a lábak könnyen tánczolva lebegtek, a törzs emelkedik és a múzeumi szobrocska tanusága szerint a szem tekintete is a magasba irányult. Ezt a mozgási motivumot sajátszerűen egészíti ki a karoknak vele ellenkező tartása; bármint fogjuk föl a kezek tevékenységét, kétségtelen, hogy a karoknak olyan a foglalkozásuk, mely a tánczczal nem függ össze, sőt a mely az altest mozdulatával inkább ellentétben áll. Ilyen ellentétes motivumok összeköttetésére például idézzük a belvederei Apollot; az isten jár s ugyanakkor íjának kifeszített húrjáról bocsájtotta távolba a nyilát. Vannak szakértők, a kik azt tartják, hogy két ily motivum nem fér meg egymással; pedig legutóbb jóformán kétségtelenné vált, hogy az isten kezében csakugyan nyílat tartott és igen találóan ismerték föl azt a vonzó bájt, melyet a két motivum pillanatnyi összekapcsolása eredményez.

Nehezebb a második fölvetett kérdésre kellő választ találni, sőt azt tartom, hogy lelkiismeretes kutató kénytelen bevallani, hogy biztos felelet ezúttal lehetetlen. Azok a rokon typusok, melyek itt szóba jöhetnek, úgy ábrázolják a Satyr fölemelt jobb kezét, hogy szőlőfürtöt adnak beléje vagy pásztorbotot, míg a félig emelt balba csészét, pásztorbotot

* Lübke, Gesch. der Plastik 3. kiadás I. k. 209. l.

** Furtwängler, Der Satyr von Pergamon. Berlin 1880. II. és III. tábla

SATYR BRONZSZOBROCSKÁJA 1/1 N.

avagy a Dionysos gyermeket helyezik. A budapesti bronz jobb karjának biztos kiegészítésére gondolni sem lehet s a bal kézen se látni biztos nyomát annak, hogy arról esetleg valamely tárgy letört volna; az idomtalan alakú kezet talán csésze vagy más egyéb takarta.

Lehet a görög mestert tudni, a ki a Satyrt alkotta, mely oly sok másolatban s köztük mint jobb fajta másolat e bronzszobrocskában reánk maradt? Eléggé ismerjük a Satyr-typusokat, hogy azt, melyről itt szó van, a Nagy Sándor korabeli művészetre vezessük vissza; formai szempontból is ugyane korba, úgy vélem, a pergamosi domborműveket megelőző időszakba kell azt a szobrot helyeznünk, melyről a másolatok összevetése alapján képzelnünk lehet. Hogyha e korszak művészei közt körültekintünk, közel fekvő föltevés, hogy a budapesti s egyéb másolatok eredetijét Leocharesnek tulajdonítsuk. A Satyrt már előbb párhuzamba helyeztük a belvederi Apolloval, mert mindkettőben a művész egy átmeneti, függő mozzanatot kiván szobrászati alkotásában megrögzíteni, az élénk mozdulat látszatát csalódásig kivánja fokozni, két külömböző mozgási motivumot bájosan egyesít. E sajátszerűségek bírták reá Wintert egy igen finom érzékkel írt értekezésben,* hogy a belvederei Apollot és Leochares Ganymed szobrát ugyan egy művésznek, Leocharesnek, tulajdonítsa. Csatlakozom Winter találó fejtegetéséhez és a jelzett Satyr első megteremtését is Leocharesnek vagy valamely tanítványának tulajdonítanám. Irodalmi adataink ugyan nem szólnak arról, hogy Leochares Satyrszobrot készített, de e hallgatás annál kevesebbet bízonyít feltevésünk ellen, mert az írott följegyzések Leochares és iskolája műveiből egyáltalában csak igen kevés művet említenek.** Ellenben esetleg nyomatékot nyerhet föltevésünk, hogyha módunkban van ezt a Satyrtypust más Satyrképekkel összevetni, melyek Leochares művészeti köréből származnak és igen kedvező mozzanat, hogy legutóbb nagy valószínűséggel sikerült kimutatni, hogy a Lysikrates-emlék domborművei Leochares hatása alatt készültek. E képsorban szakállas és szakáltalan satyrok nagy számmal szerepelnek és így nem nélkülözzük az összehasonlító anyagot.*** A satyralakok sokaságából Dionysos fiatal szolgáját emeljük ki, a ki tánczoló léptekkel korsóját jobb vállán és csészével bal kezében a nagy keverő edénynek tart. Talán nem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy ez az alak annyira hasonló a kérdéses Satyrhoz, hogy önkénytelenűl mind a kettőt ugyanegy művészi körbe soroljuk. A budapesti bronzszobrocska és a többi másolatok talán durvább formájú arczot mutatnak és más hajkezelést, mint a miről a közkézen forgó képek után a Lysikrates-emlék satyráinak tulajdonítanánk

* Jahrbuch des arch. Inst. 1892. 160. s. k. ll

** Overbeck Schriftquellen 1301. és k. sz.

*** P. o. lásd Overbeck Gesch. d. Griech. Plastik II. köt. 3 kiadás, 91. l.

azonban e rajzok nem teljesen hívek és a valóságban nincs akkora külömbség. Fontosabb, hogy összetalál a mozgási motivum és itt is ott is ugyanaz az életteljes humor jellemzi a művész alkotásait, a Satyrban épúgy, mint a tengeri kalózok büntetésében és átváltozásaiban. Leochari s több oldalú művész volt, a belvederei isten komoly fönségű alakja és egyéb ideális irányú szobrok mellett a mindennapi élet köréből is merített alakokat, mint p. o. Lyriskos rabszolgakereskedő szobrát.* A Lysikrates emlék képsorában is szerencsésen váltakozik bájos komolyság kómikus hatással; tehát belé illik Leochares művei közé a pajzán jókedvű, kissé durva tánczoló Satyr is, a melynek durvasága még messze áll attól, mely p. o. a Barberini Faun szobrában előttünk van és az a szempont, a melyből egy kétségtelenül jeles görög művet híres görög szobrász nevéhez fűzni kivántunk, bizonyára eléggé érinteni látszik a művészi alkotás egyéniségének lényegét, hogy jó lélekkel éljünk vele, a mikor műtörténeti úton a mű apját keressük.

Az eredeti mű (tegyük, hogy Leochares köréből eredt) sokszoros utánzásra talált és e körben nem kerülhette ki a módosításokat. A későbbi kor izlése szerette az atributumok szaporítását, így mintegy csoporttá vált az egyes alak; a pergamosi kor után durvább, naturalistikusabb formákat öltött az alakítás; apró hozzátételek, mint nyakán a bibircsek Dionysos durva szolgáját még szembetünőbben jelezték s végül maga az anyag is — például a capitoliumi Satyrnál — ugyane czélnak szolgál. Ennyit arról a hatásról, melylyel a művészeti ízlés fejlődése az eredeti typust átváltoztatta; jó lesz egyszerűen e tényekre reá mutatni, a nélkül, hogy javítás vagy rontásról szólnánk, mert a «hanyatlás» és «virágzás» a műtörténetben nagyon viszonylagos fogalmak. De egy tekintetben biztosan mondhatjuk, hogy a másolók sokszor rontották és hanyagon másolták az eredetit: a mozgás finoman kieszelt és érdekes rythmusa dolgában nem minden másolat és átváltozás követte az első mintát. A budapesti bronzszobrocskának nagy előnye, hogy az eredeti mozgási motivumot hívebben állítja elénk, mint némely egyéb híresebb másolat, p. o. a capitoliumi vagy a vatikáni példány.

Végül az eredeti compositio méltánylása kedvéért még a renaissance egy híres mesterére szeretnék hivatkozni. Mikor Jacopo Sansovino római tartózkodása alkalmával (1511 előtt) az akkor ott létező antik szobrok tanulmányát befejezte és beléhatolt az antik művészet eszmekörébe és alakítási módjába, elkészítette Bacchusát, mely ugyan nélkülözi az olympusi istenek méltóságát, de talán épen igénytelenségénél fogva oly vonzó, hogy a florenczi Bargello-múzeum legérdekesebb szobrai közé tartozik. A szeretetre méltó művész nem úgy mint hatalmas

* Lsd. Overbeck Schriftq. 1310. és 1311. sz.

kortársa Michel Angelo, majdnem ittas állapotban mutatja be a bor istenét, hanem közel ugyanabban a fölfogásban és ugyanoly mozzanatban ábrázolta, a hogy jóval előtte, ama Kr. e. IV. századi művész az isten paizán szolgáját alakította volt.*

Majnai Frankfurtban 1895 május

Ziehen Gyula.

A BUDAPESTI APHRODITE.

BRONZFEJ A N. MÚZEUMBAN.

A nemz. múzeum az elmúlt év végén budapesti régiségkereskedő útján szerezte meg az idezárt képekben bemutatott antik bronzfejet, mely állítólag Mohács közelében a Duna vizéből került ki. Nem volt még módunkban a lelőhelyre vonatkozó adat teljes hitelességéről meggyőződni, csak az bizonyos, hogy a fejnek igen hosszú ideig kellett vízben feküdnie, mert midőn kezünkbe jutott, majdnem teljesen borította a vízben reárakódott mészkéreg, melytől csak a n. múzeumban napokig folytatott gondos tisztogatás szabadítá meg, úgy hogy sima részein most a legszebb sötétzöld patina ékeskedik. Csak miután a fej régi felületét visszanyerte, bizonyúlt be, hogy a mészkéreg alatt a régi görög szobrászat egyik remekműve lappangott.

A szép fejet még régi időkben erőszakkal letörték a testről, ezt a nyak szélének szabálytalan törési vonala mutatja, melyet ép oly patina borít, mint a fej külsejét. Arcza sem kerülte ki a viszontagságokat, orra bal czimpáján jelentékeny lyuk és törés van, és bal arcza a szem alatt szintén át van lyukasztva, de a legerősebb baj a feje tetejét érte, a melynek közepéből jelentékeny darab kitört és hozzá a faj teteje kissé meg is van lapítva.

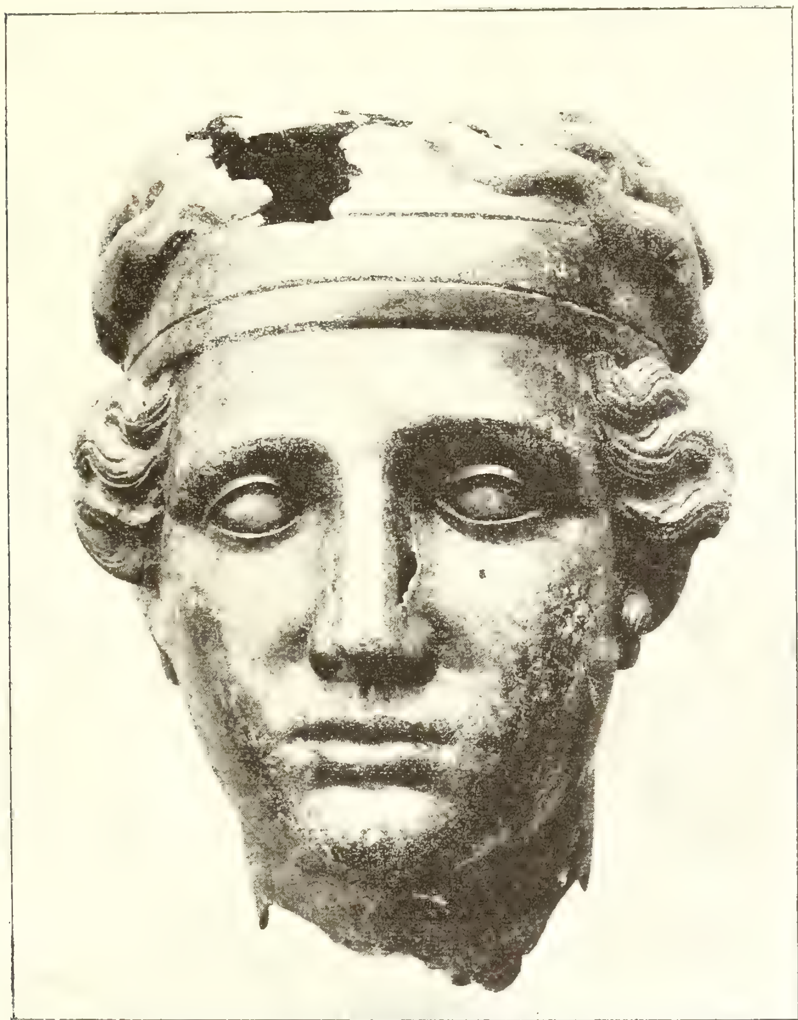
E csonkítások és sérülések csak némileg homályosítják el azt a művészi előkelőséget, melyet a fej minden szemlélő retesz. Ez előkelőség titka épúgy az arányokban, mint a formák fölfogásában és kivitelében van, melyek alig engednek kétséget az iránt, hogy mintáját a Kr. előtti V. század művészei körében kell keresnünk.

E kor művészetét az újabb német archæologusok sikeres kutatásai óta jobban ismerjük, mint azelőtt, kivált, mióta Furtwängler Phidias egyik legszebb alkotását, a híres Athene Lemnia képét néhány reánk maradt jeles másolatban kimutatta s ebből ezt, valamint a Varvakionbéli

* Sansovino Bachusáról Lübke (Plastik II. köt, 5. kiadás, 471. ábra) közöl egy kevéssé sikerült képet. Látni rajta, hogy Sansovino is kevésbé élénknek ábrázolja a mozgási motivumot, mint a hogy p. o. a budapesti bronz után a Leochares köréből való eredeti görög szoborra nézve föltételezhetjük. Azt a kérdést, vajjon Sansovino antik mintát követett-e ezúttal legalább föl akarom vetni

kis Athene Parthenos másolatból mint biztos támpontokból kiindúlva, a fönmaradt antik szobrok sorában Phidias és az őt környező művészek stylusát meglepő világossággal kinyomozta.

E fejtegetések során Furtwängler két női typusra utal,* melynek

A BUDAPESTI APHRODITE ELŐLRŐL. 1/2 N.

egyike a Phidias-féle Lemnia szoborhoz áll közelebbi rokonságban, míg a másik a nem kevésbbé híres Parthenoshoz csatlakozik.

Az előbbi fiatal istennő; jellemző rajta a háromszor hajába rakott széles szalag és a hátul zsákba (σάκκος) bujtatott konty. Homloka ala-

* Meisterwerke stb 98—100 ll

csony, a szalagok mélyen belényomódnak a dús hajba, hajának s arczának idomítása közel jár a Lemnia fejéhez. Furtwängler négy másolatot említ ebből a typusból, mely valószínűleg Phidias kezéből kikerült fiatal istennőt ábrázolt.

Evvel a fejjel ismét szoros rokonságban áll a másik typus, mely azonban kissé későbbi és valószínűleg a Parthenossal egykorú. A másolatokat, melyek róla jelentékeny számmal maradtak reánk Európa különféle múzeumaiban, sokszor Sapho költőnő arczképének tekintették. Ezúttal is széles szallag többször köríti a homlokát s a fő felső és hátsó táját, de más elrendezésben mint az előbbi fejnél. A homlok szabadabb s kissé magasabb és a széles homlokszallag alól csak a fülek előtt bújik ki jobbra-balra a haj, mely a fülkagyló felső részét is borítja. Már Lange tette azt az észrevételt, hogy e hajelrendezés ugyanaz, mely a Parthenos haját is jellemzi, sőt a hasonlatosság azoknál a példányoknál, melyek leginkább megközelítik a Parthenost, annyira megy, hogy még az egyes hajtekercsek hajlása is hasonló. A fej tetején a mélyen bevágó szalagok alól fölszabaduló hajfürtök is, melyek a fej tetején gazdag változatosságú hullámvonalban jobbra-balra erősen kidomborodnak, szintén Phidias stylusára vallanak. A fülek idoma olyan, mint a Lemniánál. Az arcz kifejezése friss és barátságos; a szemek idoma hosszúkás és keskeny; a száj némely példányoknál kissé megnyílt s a fogak kissé kilátszanak az ajkak alól.

Az istennők sorában a gazdag szalagdisz, az arczkifejezés, a szem idoma Aphroditéra vall, ezt már Helbig is észrevette és újabban Furtwängler hivatkozik a typushoz tartozó de Clerq-féle gyüjteménybeli szép márványszobrocskájára, mely kétségtelenül Aphroditet ábrázolja és arra az eredményre jut, hogy ez a Phidias-féle szobor ugyanaz, melyről Plinius is nagy magasztalással szól — «eximiæ pulchritudinis»-nak mondja — s fölemlíti, hogy Rómában «in Octaviae operibus» van fölállítva.

Ez a körülmény magyarázza meg, hogy miért maradt róla római időkből annyi másolat. Furtwängler tizenhetet sorol föl. Nem volt még módomban a lajstromozott szobrokat vagy legalább azok fényképeit a mohácsi fejjel összehasonlítani, csak a legjobbak egyikét, a madridit* ismerem, de ez is elégséges támaszúl szolgál arra a föltevésemre, hogy a mohácsi fejben szintén a jellemzett Phidias-féle Aphrodite római kori másolata maradt reánk.

E föltevés bővebb indokolását máskorra kellvén halasztanom, ezúttal már csak arra szorítkozom, hogy az ábrák pótlására néhány fontosabb adatot említsek.

* Lásd Arch. Zeitg 1871. 50.

A koponya tojásdad alakú s az arcz is tojásdad, homloka sima és széles, orra keskeny és oldalfalai meredeken emelkednek, a homlok s az orra töve közti behajlás igen gyönge, a szemöldökök nincsenek jelezve, a szemöldökvonal éles és szakadatlan, lapos hajlással megyen át

A BUDAPESTI APHRODITE OLDALT. $^{1}/_{2}$ N.

az orr falába, a szemüreg mély és a szem belső fele táján igen meredek, a szempillák szélei élesek és keskenyek. A szobor legszebb része a gyöngéd hajlású arczvonal s a finoman hegyezett orr alsó körvonala. Szája kissé nyitva áll, alsó ajka széles, de nem túlvastag, külön finomságú a felső ajk hajlása és középső csúcsosodása, valamint a száj fölötti

kecses gödör; álla rövid és kerekded, gyöngén jelzett középső behajlással, alsó vonala az oldalnezétben majdnem az egyenest közelíti meg.

Arányai a következők: a homlokszalag alsó szélétől az arczczimpák alsó széléig 10 cm és ugyanannyi a szem belső csúcsától az álláig; a szemöldökív végétől az orra alsó széléig 6 cm és ugyanannyi innen az állig; a szem teljes hosszátmérője 3·2 cm, a szemgolyó hossza 3 cm s a száj szélessége 4 cm.

E méretek valószínűleg csak igen kevéssé térnek el az eredeti fej arányaitól; mindazonáltal több okunk van hinni, hogy e másolat nem közvetlenűl az eredeti bronzfej után készült, hanem, hogy márványmásolatnak az utánzása. Erre néhány bizonyítékunk van: először a száj mindkét sarkában látható körded lyuk, melyek csak a márványszobrászatban indokolt fúrólyukak átviteléből ered; a bronz-technikában a fúrónak nincs szerepe és ha mégis megmaradtak a másolatban, annak a jele, hogy a másoló mintegy mechanikus másolatot állított elé, márvány után; ugyanily eljárásra látszanak utalni a szemgolyók, ezeket a régibb (V. századi) bronzszobrászat rendszerint üresen hagyta, ellenben a márvány-szobrászat kidomborította s így másolta őket a jelen esetben is a bronzműves; végűl nem tartjuk véletlenségnek, hogy a hajfürtök a fejszalagok között csak nagyjából és durván vannak alakítva, az eredeti bronzfőnél e hurkaszerű domborulatok fölületét bizonyára a bronzműves véső élénkítette az ő bevésett vonalas tagozásával, a ki márványban másolta a hajat, e finomabb véséseket, mint a márványban nélkülözhetőket, elhagyta s a mikor a márvány fürtöket bronzban utánozták, még annyira sem dolgozta ki a másoló, hogy az öntés után az egyes hajmenetekben fönmaradt érdességeket eltávolította volna, a mint az oldalsó fürtöket sem csíszolta ki elég gonddal és miként a bal fület is hibásan öntötte s azután a hibáját nem javította. Csekélyebb öntési hibákat látunk még az állon és talán az orr oldalán s a szem alatti lyukak is inkább a bronzművest terhelik, mint azt a romboló vandált, a ki a szép fej egyéb bajait okozta.

Hpl.

A KÖBENI TEMETŐ. (SZILÉZIÁBAN.)*

Nagyon meglepő tény, hogy a míg Sziléziában épúgy, mint Posen-ban Hátsó-Pommerániában és az Alsó-Lusiczában a római kort megelőző fémkorból százával akadtak terjedelmes temetők, a római császárság korára majdnem teljesen nélkülözzük azokat. Akár úgy magyarázzuk ezt a jelenséget, hogy ebben a a korban a lakosság valamely rendkívüli okból megfogyott, akár úgy, hogy megváltoztak a temetkezési szokások, bizonyos, hogy ez időszakból csak szórványosan találunk egyes sírokat és igen kedvező körülménynek kell tekintenünk, hogy ha nem túlságos távolságban egymástól három vagy négy sírra akadunk. Az Odera melletti Köben határában fordúlt elő ily kedvező eset és ezeket a sírleleteket kivánom e helyütt ismertetni, különösen azért, mert magyarföldi hasonkorbeli leletekre analogiákat nyújthatnak. Köben az Odera bal partján elterülő kis város a steinaui kerületben fekszik, a mely történettelőtti leletekben igen gazdag. A város déli szélén a Nährschützbe vezető kerületi út két oldalán terjedelmes Hallstatt korabeli urnatemető van, honnan a berlini és boroszlói múzeumok számos leletet szereztek. Köbentől éjszakra mintegy kilométernyire a várostól és $^1/_2$ kmnyire az Oderától, meglehetős jó föntartású várdomb, az ú. n. Schwedenschanze fekszik, melyet a benne találtatni szokott hullámvonalas diszítésű keményre égetett cserepek alapján későkori szláv erődítménynek lehet tekinteni.

A most szóba hozandó leletek pedig a város közepén elterülő evangelikus temetőről és a szomszédos telekről valók. Egészben négy sír tartalmáról van szó, melyeknek fekvését ma már nem lehet pontosan megállapitani, de kétségtelenül elég messze lehettek egymástól. Csak így érthető, hogy mikor 1891-ben e területen e sorok írója dr. Weigel társaságában rendszeres ásatást akart kezdeni, e kisérletek eredménytelenek voltak. A négy sír elsejét még 1858-ban Handtke tanácsos kertjében ásták föl, a másik háromra az 1889—1891. években Vogt sírásó bukkant, mikor e helyeken sírgödröket készített. Mind a négy esetben a találóktól függött, hogy mit óvnak meg a lelt tárgyakból s így nem egy tárgyat elhánytak vagy széttörtek. Biztos, hogy az I. és II. sír agyagedényeiből semmi, a III. és IV. sír cserepeiből csak töredékek maradtak; a megmentett tárgyak a IV. sír néhány darabjának kivételével, melyek Berlinbe jutottak, mind a boroszlói múzeumban őriztetnek.

A következőkben mindenekelőtt az egyes sírok leltárát állítjuk össze. Az előfordulás közelebbi körülményeiről csak annyit lehetett megtudni, hogy a sírok mintegy 1—2 lábnyi mélyek voltak és hogy bennök a hullaégetés biztos nyomai mutatkoztak.

I. sír. I. tábla, 7. ábra. Nagy lándzsa-csúcs vasból, hossza 45 cm. A keskeny köpűben még megmaradtak a pózna farészei; a 4·5 cmnyi széles szárnyak

* Köszönettel vettük a boroszlói múzeumban őrzött köbeni sírleletek ismertetését, melyet dr. Seger kérésünkre képek kiséretében itt bemutat, mert azt tarjuk, hogy a sziléziai leletek alkalmasak arra, hogy belőlök a Kr. utáni II. és III. századbeli barbar sírmaradványok ethnikus megállapitására hasznos következtetéseket vonjunk. *A szerkesztő.*

közepett majdnem derékszög alatt vannak meghajlítva. — I. tábla, 14. ábra. Egyélű vaskés, hossza 14·5 cm. lapos négyélű markolatnyujtványnyal, éle egyenes, háta kevéssé hajlik. — I. tábla, 21. ábra. Vastő, hossza 8 cm., szárán dudorodással, melynek rendeltetését mai állapotában nem lehet biztosan fölismerni, talán fül volt. — I. tábla, 19. ábra. Csiholó vas, hossza 9.7 cm., szélessége 2·5 cm., vastagsága 0·5 cm., felső keskeny vége karikaformára van meghajlítva. — I. tábla, 22. ábra. Határozatlan vasdarab, 1·7 cm. átmérőjű vaskarikán sodronytekercs csüng, mely fölül hurokban végződik, míg alsó része letört. — I. tábla, 26. ábra. Fibula, kerek bronz sodronyból, hossza 6·7 cm. Lába hátul föl van hajtva, fölfelé szélesbülő hornyolatot képez és finomabb sodronyba megy át, mely a nyak alsó része körül van csavarva. A fibula egytagú, mert a hát átmegy a sodronyba, mely mindkét felé kétszer körben hajlik, utolsó hajlásából indúlt ki a tüske, mely letört.

II. sír. I. tábla, 2. ábra. Vasländzsacsúcs, hossza 21·3 cm. A rövid köpűben még megvan a szög, mely a pózna erősítésére szolgált. A köpű a szárnyak közt erősen kidomborodik; a szárnyak legnagyobb szélessége 3 cm., közepett a lándzsa el van hajlítva. — I. tábla, 4. ábra. Vaslándzsacsúcs, hossza 17·5 cm., keskeny köpűvel, melyben még farészek maradtak, keskeny szárnyakkal, középbordával. — I. tábla, 13. ábra. Egyélű vaskés, hossza 16 cm., szélessége 2·5 cm., lapos nyélnyújtványnyal, pengéje háromszögű. — II. tábla, 3. ábra. Paizsdudor vasból, töltséridomú, kerülete 33 cm., magassága 9·5 cm.; a dudornak 1·6 cmnyi karimája van; gömböcsösfejű szögecsekkel volt az alapra erősítve, ezekből egy még megvan, más két szög lyuka megmaradt, mely 6 cmnyire áll egymástól; a karima legnagyobb része hiányzik. Közvetlenül a karimából hengerded idommal emelkedik a dudor, azután 2·2 cmnyire a karimától éles szélű hajlással kúpdomot ölt és 3 cmnyi, belül üres, fölül lapos csővel végződik, mely a dudor többi részével egy tagban van kitrébelve. — II. tábla, 6. ábra, *a)* és *b)*. A dudorhoz tartozott a paizs fogantyújának pántja, hossza 17 cm., végén szélessége 2·8 cm. A fogantyú befogadására szolgáló hornyolat mindkét felől tojásdad csúcscsal végződik. A pántlemezek farkokban végződnek és hajlított szélűek. Mindegyikben 2·1 cm. hosszú szögecs maradt meg, melynek feje belül gömböcsös gomb, míg külső vége 0·6 cmnyi vékony korongos lemezzé lapul.

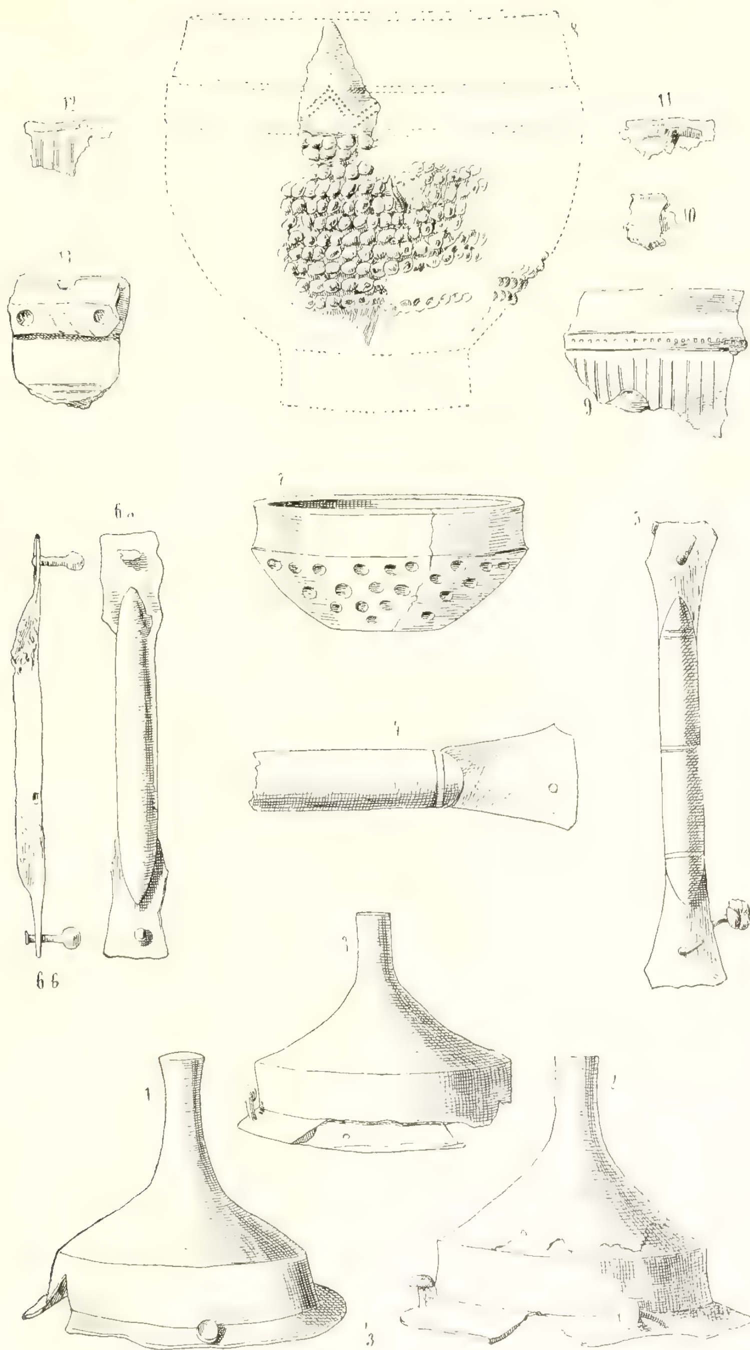
III. sír. I. tábla, 3. ábra. Vaslándzsacsúcs hossza 34·5 cm. A kúpszerűen keskenyülő köpűben még megvan a pózna erősítésére szolgáló szög, a szárnyak közt erősen kiálló borda, a szárnyak átmérője 4·5 cm. — I. tábla, 1. ábra. Vaslándzsacsúcs, hossza 23 cm., idoma hasonlít az előbbiéhez, de a középborda kevésbé emelkedik ki a szárnyakból, a szárnyak átmérője 4 cm. — II. tábla, 1. ábra. Paizsdudor vasból, tölcséridomú, magassága 11 cm. Bár egészben hasonlít az előbb leírt példányhoz, de részletekben még is eltér tőle. Karimája igen keskeny (1·1 cm.) és kissé ferdén áll az alapra, úgy, hogy hajlított alapon kellett ülnie. Három szögecs közül kettő közel áll egymáshoz, a harmadik szemben áll velök, egy negyedik oly helyen állhatott, mely ki van törve. Egyik szögecsnek megmaradt lapított kerek feje. A karimából nem függélyesen, de ferdén emelkedik a dudor és a végső csúcsa nem hengerded, hanem csúcsban fölfelé fut és csak legfölül szélesbül ismét és lapos hajlású tetővel végződik. A cső nem üres, de

A KÖBENI SÍROK. I. TÁBLA.

felülről sárgaréz csapot ütöttek belé, mely a cső nagyobb részét kitölti. — II. tábla, 4. ábra. A hozzávaló fogantyú-pántolásból csak egy töredék maradt meg, mely hasonlít az előbbihez, csakhogy a középső horñyolat nem hegyesen, de félkörben végződik. A fogantyút a pántolás felé két harántosan álló párhuzamos vonal határolja. A pántlemez szélei nem egyenesek, hanem behajlók. A fönmaradt szöglyuk a hossztengelyen túl áll. A töredék hossza 13·5 cm., szélessége közepett 2 cm., végén 4·3 cm. — I. tábla, 11. ábra. Egyélű vaskés, lapos markolatnyújtványnyal, háromszögű egyenes élű pengével, hossza 11·5 cm. szélessége 2 cm. — I. tábla, 15. ábra. Apró vaskés, a markolatnyújtványba átmenő egyenes háttal és kihajló éllel, valószínűleg borotva volt; erősen elgörbült, hossza 10 cm., szélessége 1·1 cm. — I. tábla, 17. ábra. Vassalló, juhnyiró olló idomú, hossza 21 cm. A szokatlanúl hosszú fogantyúrudak négyélűek, pengéi majdnem egyenszárú háromszögűek, csak a csúcs felé hajlik egy kissé a hát. — I. tábla, 20. ábra. Csiholó a hozzávaló hordó-pánttal, hossza 9·5 cm. A négyélű lapos lemez lefelé vastagodik és ívhajlásban végződik, fölfelé gyűrűben végződik, melynek segítségével kapocsszerű szíjpánthoz van erősítve, ez utóbbi 0·8 cm. széles vasszalagból áll, melynek széleit nagy laposfejű szögecs tartja össze. — I. tábla, 21. ábra. Övkapocs vasból, 0·6 cmnyi négyélű sodronyból. Idoma majdnem tojásdad és pereczhez hasonlít, tüskéjének töve gyürüded hajlással fogja körűl a kapocs keretét. Átmérője 4·8 cm. és 3·3 cm. — I. tábla, 27 ábra. Vasfibula 7 cm. hosszú; szerkezete hasonlít a bronzfibuláéhoz, csakhogy a hengerded tekercs kilencz hajlású és a húrja a háta alatt vonul; tehát idoma a szerszám íj fibula formájára talál, de harántos karjai igen rövidek. (1·7 cm.) Eltekintve a tüsketartó csonka voltától, a fibula jó karban van. — II. tábla, 8. ábra. Cserépedény, részben téglavörösre égetett szürkéskék agyagból; magassága 16 cm., nyilásának átmérője 16 cm. 2·5 cmnyi magas hengerded lába belül üres és sima, miként az öble széle, hasa nagyobb részét tizenegy sor borsónyi nagyságú bibics ékíti, e fölött 1·7 cmnyi sáv vonul, mely tőle két párhuzamos bekarczolt vonal által van különválasztva, a sávot pontokból alakított két zig-zeg sor díszíti. Az edény vastagfalu, nagy korongon készült és jól van égetve. Csak töredékek maradtak belőle, de elegendők arra, hogy az edény idomát belőlök helyreállítsuk: Ilyfajta edények keleti Németországban római sírok leletei közt nem épen ritkák. Az irodalomban úgy nevezik «Igelurnen» vagy jobban «bibircses edények». — II. tábla, 7. ábra. Kerek csésze, barnás, finoman iszapolt agyagból; magassága 5 cm., öble átmérője 11 cm. Külsejét szabályosan álló bemélyített körszelvények ékítik, melyeknek átmérője 0·7 cm. — II. tábla, 9. ábra. Hasonló idomú és agyagú csésze töredéke. Hajlásait központból sugárszerűen széjjelfutó horñyolatok ékítik és egy keskeny beszúrt pontsorral ékített gyűrű határolja a kihajló karima felé. — II. tábla, 13. ábra. Karimatöredék, magas nyakú nagy edényből, mely vastag falu valószínűleg pohár idomú edényből való, anyaga világos sárgás-szürke agyag, a karima szélén kidomborodó háromélű gyűrű, melyet ferdén álló vonalcsoportok és pontok ékítenek.

IV. sír. I. tábla, 5. ábra. Vasláridzsacsúcs 22 cm. hosszú, rövid kúpidomú köpűvel, a szárnyak közt végig futó borda; a köpűben még megvan a pózna beléerősítésére szolgáló szög. — I. tábla, 6. ábra. Vasláridzsacsúcs, hossza 15·8 cm.

A KÖBENI SÍROK II. TÁBLA.

hosszú kúpidomú köpűvel, gyönge gerinczczel biró, rövid bajszos idomú szárnyakkal ; a köpű hosszában 2·5 cmnyi repedés. Paizsdudor vasból, idoma hasonlít az előbb bemutatottakéhoz. Magassága 12 cm., 1·5 cmnyi gyöngén hajló karimájában egyenlő távolságokban három szögecs, mely fölül 1—2 cmnyire kiáll, fejük belül üres, fölül kerek és kihajló és keresztben álló hornyolatok díszítik a fölületet. A dudor a hengerded idomból kúpba megy át és csővel végződik, melynek csak alsó része üres, felső részét belévert tömör csap tölti meg. A paizsdudor kerülete 35 cm. — II. tábla, 5. ábra. A hozzátartozó pánt 18 cm. hosszú, a hornyolat csúcsos végű, üres oldaláról époly 5 cmnyi szögecsek vannak beütve, a minő a dudoron van, a szögecs hegye a tulsó oldalon el van görbítve. Három pár harántosan futó hornyolat két mezőre osztja a pánt fölületét. — I. tábla, 12. ábra. Vaskés, hossza 16·7 cm., szélessége 2·5 cm., hasonló a többihez. — I. tábla, 16. ábra. Vasborotva, keskeny markolatnyújtványnyal, ívhajlású háttal és hasonló éllel, hosszátmérője 9·5 cm., szélessége 2 cm. — I. tábla, 18. ábra. Vasolló hossza 16·5 cm., négyélű nyélpálczákkal, hegyes, egyenesélű pengékkel. — I. tábla, 8. ábra. Vaskulcs, hossza 17·8 cm., négyélű lapos s végén tekercses idomú nyéllel és körszelvényű kampóval, melyet kerek pálczavasból vertek ki. — I. tábla, 10. ábra. Hasonló idomú vaskulcs, hossza 15·2 cm. A nyele felső oldalán kupos dudorodás látszik, melyet azonban csak a zuzódásnak lehet tulajdonítani. Behajlított végébe egy gyűrű darabja maradt meg. — I. tábla, 9. ábra. Vaskulcs, hossza 15 cm., keskeny vékony lemezből, melynek egyik vége tekercsszerűen van hajlítva, míg ellentett végét kerek pálczává verték és derékszög alatt meggörbítették. A lapos részéből valószínűleg egy db hiányzik. — I. tábla, 25. ábra. Négy vasszög, hosszuk 5—7 cm., lapos korongos fejjel ; valamennyinek a hegye derékszögben van meggörbítve. Kéttagú bronzfibula kettétörve és tűzben erősen megolvasztva, széles s a tüsketartó fölött erősen szélesbülő háttal, melyet körülbelül a közepén harántosan futó sáv és a sáv, valamint a tekercs között finom vonalas mustra ékít. A tollas rúgót két lemezke fogja körül, mely a hát két sarkából indúl ki, míg a háttagnak fejfelőli éle visszahajlik és a húr tartására szolgál. A tekercsnek csak az eleje maradt meg, többi része a tüskével együtt hiányzik. A fibula hossza 4·3 cm., a tekercs szélessége 4 cm. — II. tábla, 11. ábra. Hasonló bronzfibula töredéke ; azonban ezúttal a hát széle befelé hajlik a húr körül. Csontfésű töredéke, 3 cm. széles ; egy db vassodrony van a szélére erősítve. Az itt bemutatott tárgyakon kívül a negyedik sírban még a következő régiségek kerültek elé, melyek a berlini múzeumban őriztetnek : vascsat, eltört bronzfibula, mely ugyanolyan volt, mint az, melynek az ábráját közöltük és cserépedények töredékei, köztük olyanok, mint a rügyes cserép, melyet bemutattunk.

Hogy ha a négy sírból előkerült tárgyakat áttekintjük, nem lehetünk kétségben az iránt, hogy mind ugyanegy időszakból és ugyanazon culturális körből származnak. A fibulák alapján nem nehéz a korhatározás. A köbeni sírok három fibula idomából egy (I. 26.) egyebek közt három ezüst és egy arany példányban a sackraui leletekben is előfordult.* Ezek a velök járó érmek utolsójának tanu-

* Dr. Grempler: Der II. und III. Fund von Sackrau, Breslau. 1888 III t. 4. VII. t. 4. és 5

sága szerint (Hadrianus, M. Aurelius, Septimius Severus, Glaudius, gothicus.) a Kr. u. III. század végső harmadában kerültek föld alá.

A második fibulatypusról (I. 27.) Tischler[1] a következőket mondja: Ennek a fibula-csoportnak a kor határozására van megközelítő támpontunk. A keleti porosz sírokban, hol ezek az idomok s az ahhoz tartozó határozottan körülírt leltár közepette előfordulnak, igen gyakoriak a római érmek (legtöbbször bronzból) és pedig Nerotól Commodusig, legsűrűbben akadnak az Autoninusok, Lucilla, Faustini junior érmei, úgy, hogy a korhatározásnál ezek a döntők ... a forma tehát az Autoninusok utáni korból valók és legkorábbi előfordulása a II. század végére s a III, század elejére tehető.

A harmadik fibulaidom. (II. 10—12.) A húrhüvelyű fibula nyugoti Poroszországban és másutt is a szerszámíjas fibula társaságában jelenkezik,[2] mely Tischler idézett tapasztalása szerint a II. század végétől a III. század végéig a keletporoszországi temetőkben gyakori. A reichersdorfi sírmezőben is lelték, melynek időhatárát a III. századra, legkésőbben a IV. századra teszik.[3]

Tehát különböző oldalról ugyanazon következtetésre jutunk, hogy a köbeni sírok a III. századból és pedig annak második feléből származnak. Nehezebb annak a kérdésnek az eldöntése, hogy mily néptörzsbeliek voltak a kőbeni halottak? Hogy a kérdés megoldását legalább megközelítsük, szükséges az ilyfajta sír leletek előfordulási körét megállapitani. Sziléziában közel ötven lelőhelyet ismerek a római császári korból, ezek a tartomány délkeleti és Alsó-Szilézia déli részét kivéve, kiterjednek az egész tartományra, a leletek majdnem mind ugyanazt a jelleget mutatják, mint a köbeniek. Jelentékenyebb eltérést csak a paizsdudorok idomára nézve tapasztalunk, mely tetemesen váltakozik. Néhány ritkább esetben a dudor teljesen nélkülözi a csúcsot, hanem egyszerű gömb- vagy kúphajlást mutat; a hajlás közepén néha apró lyukat látunk, mely megengedi azt a föltevést, hogy egy külön darabból készített csúcs szögecscsel volt reá erősítve. Sokkal gyakrabban ugyanazon pléhdarabból hegyezték ki a csúcsot, a csúcsnak csőformát adtak s a csőbe kerek vagy négyélű csapot toltak s avval összekalapácsolták a cső oldalát. A köbeni paizsdudorok közül is kettő ezt az erősítési módot mutatja. (II. 1. 2.) De a míg más alkalommal a csap a csőből kiemelkedik, itt a cső teljesen befödi. A harmadik paizsdudor csöve nélkülözi a csapot; a rövid cső felső nyilását elzárták és így magában képezi a csapásellenző csúcsot. Erre az idomra nem birtam analogiát találni, még sem tartom tanácsosnak, hogy a szerkezet ezen változatát ethnologiai megkülönböztetésekre használjuk; mert minden egyéb tekintetben összevágnak a köbeni leletek a többiekkel, így pl. a fibulák és edények typusát illetőleg. Azon kívül épen a paizsdudorok idomára nézve tették másutt is azt a tapasztalást, hogy az tetemesen eltérő változatokat mutat. Például idéztetjük a vimosi (Dánország) tőzeg ismeretes leleteit,[4] a hol gömbölyű és kúpos, tompa és hegyes csúcsú, gombos és csúcsnélküli

1 Beitr. z. Anthr. etc. Bayerns IV. 76. Vsd. ö. Schriften der phys. ök. Gesellschaft, 1878. 172 s k. ll.

2 Schriften der naturforsch. Ges. Danzig VI. 1886. 228.

3 Niederlausitzer Mitth. III. 25

4 Engelhardt: Vimose Fonder Kopenhagen, 1869. 5. f.

dudorok vegyesen előkerültek és ugyanezt tapasztalták Csehországban a trebickai sírokban.[1] Egyébként közeleső föltevés, hogy már a foltozások és javítások is, melyeket a dudorok csúcsai legsűrűbben igényeltek, az idom soknemű változását okozták.

A cseréptárgyak közt különösen a «bibircse» edény igényli leginkább figyelmünket. (II. 8.) Ilyfajta díszítésű edények, melyeknek rendesen lábuk van és a melyek csöbör vagy billikom idomot mutatnak, Szilézián kívül, Alsó-Lusiczában is a brandenburgi tartomány keleti részében is előfordulnak, de olyanokat Németországnak sem nyugati sem éjszaki részében nem ismernek.[2] A többi edénydíszekre is csak sziléziai és szomszédos vidékű leletekben találunk hasonmásokat. Sajnos, hogy egyik sírunkban sem maradt meg a hamvas urna; azonban a többi megegyező körülmény alapján bizton föltehetjük, hogy itt is ez urnák csakúgy, mint a majdnem valamennyi császárságbeli sírban a «mæanderes» urnák fajtájához tartoztak.[3] Ez az edényforma Németországban az Odera és Elba közé eső részében, Dánországban, Posenben,[4] Lengyelországban[5] és Csehországban otthonos, Sziléziában pedig bizonyos helyi sajátszerűségeket ölt.

A fibulák közűl az egyik (I. 27.) korjellemző, de nem szorítkozik bizonyos területre; ellenben az, melynek föntebb a szövegben közöltük ábráját, határozottan keleti Németországra tartozik, leginkább Sziléziában, Alsó-Lusiczában, Posenben és nyugoti Poroszországban találják. Úgy látszik, hogy még szűkebb körre szorítkozik az egytagú felső húros fibula (I. 26.), mely a láb ellenkező hajlásától eltekintve teljes analogiáját a La Tène fibulában leli, a miért is Pseudo La Tène fibulának nevezték. Tischler a szerszámíj-fibulák közé sorolja és nagyon ritkának mondja, és csakugyan igen kevés példányt leltem reá az éjszak németországi arch. kiadványokban, annál sűrűbben akadunk reá Sziléziában, a hol ez képezi úgyszólván a rendes formát.

Legyen szabad végűl arra utalni, hogy ollók, kulcsok és zár-részek Sziléziában és a szomszédos vidékeken oly sűrűn fordulnak elé, hogy ezt jellemző jelenségnek tekinthetjük s e jelenség a köbeni sírokban is mutatkozott.

Hasonló okok alapján nyilvánította már Weigel Max a reichersdorfi sírmező ismertetése alkalmából azt a nézetet, hogy a brandenburgi tartomány a római korban is két szabatosan különváló területre, nyugotira és keletire vált. A nyugoti, mely meglehetősen összevág a mai potsdami kormánykerület, a szász tartomány és Hannovera vidékével, kereskedelmi összeköttetéseiben a rómaiak Rajnamenti tartományától függött; ellenben a keleti, mely hozzávetőleg a mai frankfurti kormánykerület, Szilézia és Posen vidékeit öleli át, a rómaiak Dunamenti provinciái Noricum, Pannonia, Illyricum felé hajolt inkább. Azt hiszi, hogy a Spree, a Spree erdő és a mellettök szélesen elnyuló posványok képezték a két terület természetes határát és ő fölteszi, hogy e vidéktől nyugotra sváb, keletre pedig vandál népek tanyáztak s ez elnevezésekben a régi írókból merített ada-

1 Pič: Archæologicky Vyzkum. Prága, 1893. 26. l.
2 Vsd ö. Niederlaus. Mitth. III. köt. 1893. 26. l.
3 Hostman: Der Urneufriedhof von Darzau 1874. 9. l.
4 Posener Arch. Mitth. III. f. és XVII. f.
5 Wiądomości archæologiczne I. rész. 141. l. III. rész 83. l.

tokra támaszkodik. A mi különösebben Sziléziát illeti, tudjuk, hogy a nagy népvándorlás előtt a silingi és lugii lakták, kik a nagy vandal népközösséghez tartoztak. Annyi bizonyos, hogy Szilézia a szomszédos poseni és lusiczai részekkel a római korban is culturális egységben élt, melynek góczpontjai az Odera partjain keresendők.

Boroszló, 1895. május *Dr. Seger János.*

MAGYARORSZÁG LEGRÉGIBB ZSIDÓ TEMETŐJE.*

Az 1894. év szeptember havában Budán egy új ház alapjának ásásánál az Alagút és Pauler-utcza sarkán körülbelül négy méter mélységben zsidó sírkövek töredékei jutottak napfényre, melyek mindjárt azon meggyőződést érlelték meg bennem, hogy azon helyen volt az 1246 óta a budai várban letelepedett zsidók első és legrégibb temetője. A sírkövek ugyanis, a melyeket a felásott telek tulajdonosa, Biermann úr a N. Múzeumnak szolgáltatott át és ennek régiségtárában el is helyezték, nem, mint régi házalapok romjai, mint beépített alapkövek, hanem in situ, függőlegesen, a hogyan a sírokba ezek megjelölésére helyeztettek el, ásattak ki. A munkások nyilatkozata szerint csontmaradványokat is találtak, mi szintén bizonyítja, hogy az ásó magát a temetkezési helyet nyitotta meg. Ezen temető a századok folyamán mindennemű átalakuláson ment keresztül, rombolták és új talajat hordtak reá, a míg nyomtalanul ezen mélységbe sülyedt, a melyből a véletlen egy új ház építésekor, mint egy ébresztő riadó felszínre hozta. A három sírkőfelirat-töredék egyike sem, a melyek egyedül a számos és egykedvű romok közt héber írásjelekkel szólnak hozzánk, maradt meg eredeti mivoltában, vagy a felső vagy alsó részén csonkák és csonkavoltuk is tanúsítja azt a pusztítást, mely a régi temető felett elviharzott. A kövek fel voltak döntve, csak némely töredék maradt meg a sírokon, míg a leütött részeket, mint mindenütt zsidó sírkövekkel történt, elhurczolták, hogy építkezésre és kövezésre használják.

De a fönmaradt töredékek, melyeknek hű képét először hozzuk itt nyilvánosságra, oly csodálatos módon egészítik ki egymást, hogy elégségesek a magyarországi legrégibb zsidó temető helyének megállapítására.

Egy szépen megőrzött töredék (1. ábra), lényegében hiánytalan sírfelirat előtt állunk, a mely a temetés elpusztításakor feldölt és ketté törött; az írott felével, tehát mellső oldalával esett a földre, a mi számunkra az igen mélyen vésett vonásokat sértetlenül megőrizte. A kő 72 cm. széles, 68 cm. magas és 15 cm. vastag; a felírásra a kő 72 cm-nyi széles lapja szolgál, a melyet kidomborodó magas párkány szegélyez be. Az írás ügyes kézre vall; ritka nagyságú, szépségű és mélységű; majdnem

* Vsd. ö. Monatschrift f. das Judenthum.

1 cm-re ritka szép és nagy betűket vésett a kőfaragó a kemény homokkőbe. A sorok távolsága egyenlőtlen, 6 és 7 cm. között ingadozik. A hat kétséget kizáró és hiánytalanul megőrzött sor így hangzik:

	Fordítása:
ציון	Ezen síremlék
הלז קמה לראש	R.[=rabbi] Peszach,
ר' פסח בר פטר	Péter fiának fejénél
שנאסף לעילמו	emelkedik, a ki az
בשנת לח לאלף	örökkévalóságba tért meg
שישי בירח אלול	a 6. ezred 38. évében
	[=1278] Ellul havában.

ELSŐ ZSIDÓ FELIRATÚ SÍRKŐ.

Az első sor egyetlen szava a középből egy kissé jobbra van helyezve, hogy a ל hatalmas, magasba nyúló szarvának a לראש szóban kitérjen. A grammatikai botlásokért ne a véső, hanem a sírkőfelirat szerzője feleljen; nem a legfényesebb oldalról világítják meg a budai környezet beszédművészetét, de épen ezért jellemzők. Az articulus nélküli plene írott שישי (הששי helyett) is ide sorozható.

Egy még jelentékenyebb töredék (2. ábra), mely az előbbi mellett találtatott, azt sejteti velünk, hogy az első töredék talapzatát és alsó

részét képezi. Méretei megegyezőknek látszanak, jóllehet az írott felület csak 59 cm. széles, még a betüket is ugyanazon kézből valóknak vehetnők; de közelebbi megfigyelésnél észrevehetjük, hogy az előbbitől független töredékkel van dolgunk. A 45 cm. magas talapzaton kívül, a melylyel a kő az egykori sírba sülyesztetett, még csak két végső sor maradt meg, melyeknek elseje elkopott. Kétséget kizárólag hangzik a vég

כסא הכבוד

MÁSODIK ZSIDÓ FELIRATÚ SÍRKŐ.

az isteni majestas trónjába legyen lelke elrejtve, a két szó közti törés nem rontott semmit, a hely szándékosan volt üresen hagyva.

A 95 cm. magas, 80 cm. széles és 16 cm. vastag harmadik töredék (3. ábra), melynek írott felülete 61 cm. széles volt a 47 cm. magas talapzaton kívül, melylyel a kő a földben nyugodott, öt sort is megőrzött, melyeknek két első sora lekopott és a baloldalon részben letörött. Teljesen biztos a három utolsó sor olvasása, miknek fölületes kőbe karczolt írása a két előbbi sírkő mély metszésű betűihez, mint egy grafitto viszonylik:

	Fordítása :
חמשת אלפים	Ötezernegyven
וארבעים לפרט	a számítás szerint
אאא ססם	Ámen, ámen, ámen, Szela, szela, szela.

A háromszoros ámen és szela ily módon rövidítve az egykori mainzi és wormsi német sírkövekre emlékeztet.

HARMADIK ZSIDÓ FELIRATÚ SÍRKŐ.

Rombolt állapota daczára e szűkszavú töredék ékesen szóló bizonyítékát adja annak, hogy itt az ásó Buda és általában a világ középkori zsidó temetőinek legrégebbikére akadt. Mikép magyarázhatnók meg máskép, hogy ily három szűkszavú sírkőtöredék közül kettő egymást követő évekből 1278 és 1279 vagy 1280-ból való!

A Péter elnevezés ne keltsen csudálkozást. Wiener a ZDMG. (Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft) 19,510 l.-ján figyelmeztet e névnek különösen német zsidók közti használatára. E név legrégibb viselőit Német- és Francziaországban Zunz Ges. Schriften II. 34. közli. Itt a XIII. század végén magyar zsidók is használják e nevet.

A várhegy mögött, a honnan a tetemeket az egykori úgynevezett Székesfehérvári kapún át vitték a sírba, látjuk, az akkor még szabályozatlan és évenkint kiáradó Duna hullámaitól megvédett, a még csak IV. Bélától a királyi palota közelébe telepített zsidók legrégibb temetőjét elterülni. A helyszín a váratlanul napfényre került töredék sírkövek által minden kétséget kizáró biztossággal meg van állapítva.

De mintegy további felvilágosítást kérve, szemünket a felásott telek körül járatjuk, mely talán még a budai és magyarországi zsidók történetét illető más felvilágosító adatot is rejt mélységében. Ezen történeti nevezetességű, sokat ostromolt föld, a melyen kő kövön nem maradt, nem lehetett zsidó emlékköveknek sem védelmezője és fenntartója. De annál jobban őrizhette meg a föld azt méhében, mi rajta meg nem maradhatott. Az összes budai zsidó temetők a legutóbbi zsidókiűzésig 1746-ban eltűntek a föld színéről; sőt még oly férfiúnak, mint az 1676 június 3-án elhalálozott R. Cohen Efraimnak nyughelye is el lett feledve. Mily örvendetes volna, ha az új lelet intését háladatosan követve, a most már bizonyos nyomon haladva, ásatások útján oda jutnánk, hogy Magyarország legrégibb Árpádkori zsidó temetőjét, mely egyike a legtiszteletreméltóbb emlékeknek, a mélységből elé varázsolnók és a magyar zsidók történetébe neveket jegyezhetnénk fel, a melyek, mintegy a túlvilágból hat századdos szakadékon át szólanának hozzánk. Talán sikerül a történetbúvárnak az ásóval Magyarország ezredéves ünnepélyére oly adatot szerezni, a mire a legmerészebb combinatio vagy sejtelem sem volna képes. Támaszpontot azon irány megítélésére, melyen eredménynyel folytattassanak az ásatások, a közel jövő fog szolgáltatni. Ugyanis a szomszéd telken most kezdik meg az alapvető munkálatokat egy új ház számára. Most majd nyilvánvaló lesz, hogy a temető az új házsor irányában vagy függőlegesen ettől, a Pauler-utczán alól terül-e el?

Budapest, 1895 május hó. *Dr. Kaufman Dávid*, tanár.

A LECHNICZI ZÁRDATEMPLOM (VÖRÖS-KLASTROM).

Szepesmegye északi szélén, az ország határát képező *Dunajecz* folyó jobb partján, regényes völgy torkolatában, nem messze a Dunajecz bal partját képező *Korona-hegy* átellenében, fekszik a *lechniczi* vagy *vörös-klastrom* nevű zárda, régi, még a XIV. század elején épült templomával és nagy kiterjedésű melléképületeivel. — E kolostor nevezetes műemlékünk, mert hazánkban az egyedüli középkori zárda, melynél a *karthauzi* kolostorok és czelláinak eredeti elrendezése és beosztása részletesen tanulmányozható.

Félreesőbb, elmélkedésre alkalmatosabb helyet alig tudtak volna a karthauzi barátok találni, mint ezen, a rengeteg fenyvesek koszorúzta hegyek által körülvett völgyet. — E zárdaépület azért neveztetik még most is «*Vörös-Klastromnak*» (Rubrum-Claustrum, Rothes-Kloster — Cerweni-Klastor — mert vöröses színű homokkőből volt építve és veres cseréppel fedve. A kárpáti homokkő

vöröses színe még most is észrevehető a templom támpillérein, csúcsíves kapuzatán és ablakain, a támpillérek és vető rézsút lapjai vörös színű csatornás cseréppel fedvék, nemkülönben a zárdatemplom koronázó párkányzatát képező, pálcza taggal szegélyzett horonyt mutató profiles téglák is vörös színűek.

A lövéses körfallal körülvett zárda fő épületét képezi a templom, mely jelenleg a zárda legrégibb része. A Dunajecz folyó és a zárda közti réten álló terebélyes százados hársfák hűs árnyékában nemcsak a Camalduensek, de azok előtt még a karthauzi barátok is sétálhattak. Itt pihent Rákóczy Ferencz kiséretével.

Nem messze ezen festői ligettől, — honnét — újabb időben — a Dunajecz folyón tutajokon a már Galicziában fekvő *scsawnyiczai* fürdőbe induló turisták kezdik meg regényes útjokat, — a körfal nyugati oldalán levő egyetlen kapuzaton lépünk be a zárda elő-udvarába, melyet észak- és keletről istáló s egyéb gazdasági épületek határolnak, míg déli oldalát egy egyemeletes épület képezi, melynek még csúcsíves gót stilű kapuzata egy két traveéből álló csúcsíves boltgerinczek által boltozott, s eredeti üllő fülkékkel ellátott előcsarnokba vezet, melynek gót architectúrája még magán viseli a XV. század jellegét. E kapuzaton keresztül jutunk a zárda második udvarára, mely más emeletes épületekkel, — ápoldák, kórházak — van határolva. — Az elébb említett épület déli homlokzatán alkalmazott régi *napóra* alatt ezen felirat ékeskedik: · HORA · TIBI · CRVX · EST · DATA · | SED · CVLCERTA · CORONA · — Ezen második udvar déli oldalát képezi a tulajdonképeni zárda épület, melynek *refectoriuma* még régi, a többi azonban a XVIII. század elején ide telepített Camalduensis barátok által újíttatott meg. Ezen zárdaépület kapuzata felett e következő felirat olvasható: E · C · M · C · CHRISTE · RESVRGENTEM · LECHNITZ · TVERARE · EREMVM · SVB · CRVCIS · VT · SIGNO · FELIX · TIBI · SECVLA VIVAT · Ezen felirat felett látható bevésve a zárda czímere, melynek mezején hármas hegy fölött koronán álló kettős kereszt van ábrázolva; a czímerben lévő koronás hármas hegy a zárda melletti «Korona-hegyre» vonatkozik, a kettős kereszt pedig a kereszténységet jelzi. — Lehetséges azonban, hogy a zárda ezen czímerképe Magyarország czíméréből vétetett át.

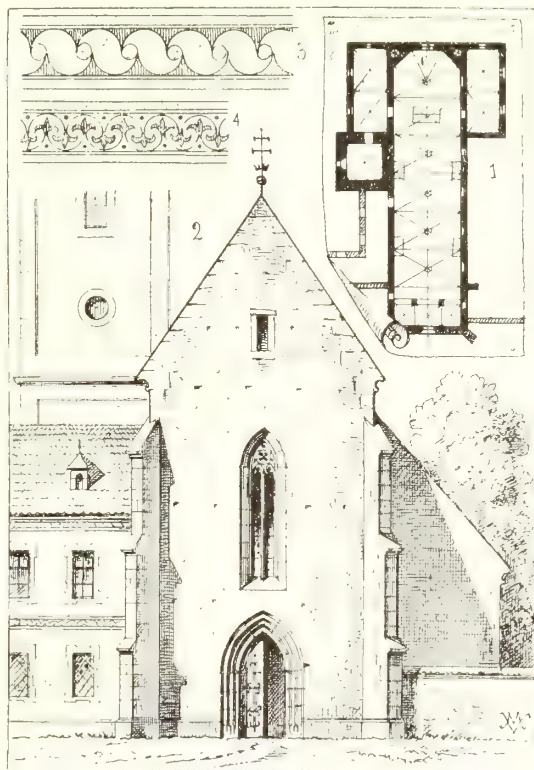
Ezen czímerre vonatkozik a fentebb közölt felirat tartalma is. Az E · C · M · C · betűknek jelentősége pedig E(clesia) C(arthusianorum camalduensium) M(ontis) C(oronæ). A harmadik kapuzaton juthatni a zárda belső vagy tulajdonképeni udvarára, melynek egyik oldalát a zárda épülete és a templom képezi. A zárdaépület északkeleti sarkát képezi a tágas és egy merész csúcsívezetű háló-boltozattal fedett *refectorium*, hol a barátok csak ünnepek alkalmával gyülekeztek össze közös étkezésre. Régente nemcsak e terem boltozata, de a falazata is fresco-festményekkel volt díszítve, s e festés gyenge nyomai itt-ott még észrevehetők. A kelet felé néző *kőkeresztes ablakok* mély fülkéikkel még gótstilűek és a XIV. századból származhatnak. — Az ide mellékelt 5-dik ábrában szemlélhető ezen refectorium és a zárda templomának keleti homlokzata, mely a cellákat tartalmazó kert felé van fordítva. — A zárdaépület renaissance stilű ablakokkal, és az eresz alatti párkányzat mellett elvonuló sgrafittó, díszítményekkel bir. (3. és 4. idom.)

A zárdaépület déli oldalán áll a tulajdonképeni *zárdatemplom*, melynek alaprajza — rendeltetéséhez képest — csak egy hosszú szentélyből áll, *(1. idom)*

s nem annyira a közönség, mind inkább csak a szerzetesek számára épült. Itt a szentélyt a hosszhajótól rendesen elválasztó *diadalívezet* egészen hiányzik.

A szentély, mellék-sekrestyéivel együtt, kivűlről tekintve, egyenes szakadatlan falsikot képez, belülről azonban a szentély a nyolczszög három oldala által képeztetik, a sokszög által így képezett szögletekben, a padra vezető csigalépcsők alkalmazvák, melyek keskeny, lőrés-alakú ablaknyilások által vannak megvilágítva, szükség esetén, ellenséges támadások alkalmával ezen lőrés-alakú nyilások védelemre is szolgálhattak. — (lásd az *5. idom* alatti homlokzatot) Annál is inkább, mivel e zárda körfala csak a XVII. században épült fel.

A 35·0 méter hosszú, 6·75 méter széles és 12·40 méter magas szentély hat traveéből áll, a csúcsíves boltozat gerinczei díszes, de egyszerű gyámkövekből indúlnak ki, a boltgerinczek profilje két kajácsból (horonyból) áll. — A templom belseje a hosszfal déli oldalán alkalmazott öt csúcsíves, egyszerű három- és négy lobbos mérművekkel díszített, s így még a XIV. századból származó, sima bélletű ablak által világíttatik meg. — A templom nyugati csúcsíves és gazdag tagozású kapuzatát, a XIV. században dívó tiszta gót stilus jellemzi, a kapuzat bélletének profilje és tagozata feltünően hasonlít a kassai szent Mihálykápolna kapuzatának alakításához.

Az ajtó deszkázata még régi eredetű, liliom motivumokba végződő vaspántokkal van ellátva. (lásd a *2-dik idom* alatt ábrázott homlokzatot.) A kapuzat felett lévő csúcsíves ablak egyszerű constructiv mérművével díszíti a templom nyugati homlokzatát, mely két sarokpillér által határolva, egyszerű csúcsfalban végződik. *(2. idom.)* A templom belsejében, a nyugati oldalon, nyolczszögletű oszlopokon és csúcsíves ívezeteken nyugvó *orgona-karzat* még szintén eredeti, mellvédének csúcsívezetű párkányzatában alkalmazott, és a XVI. század renaissance ülésében festett gyümölcs és virág-fűzérek által van díszítve, melyeknek kagylói a párkányzat csúcsíves mezőinek betöltésére ügyesen alkalmaztattak.

A szentély déli oldalfalának — két-ülésű — fülkéjét a gót stilus XIV. századbeli egyszerű és tiszta motivumaival díszítették. — Általában véve ezen

templom építészeti részleteinél még nem találkozunk a késő gótkorú halhólyag motivumaival, itt mindenütt a XIV. század kezdetén dívó szigorú gót stilus van alkalmazva.

A szentély mindkét oldalán levő sekrestye-helyiségek két-két traveéből álló csúcsíves boltozattal ellátvák, a keleti ablaknyilások szintén még csúcsíves stilűek *(5. idom)*. A déli sekrestyében találunk még egy fa intarsiakkal ellátott igen díszes szekrényt, mely egyházi ruhák, könyvek, kelyhek és egyéb templomi szerelvények elhelyezésére használtatik, s a díszítmények stilusáról itélve a XVII. század második feléből származik. — Különösen feltünő itt a szekrény fiókjainak s rejtett fülkéinek czélszerű beosztása és szerkezete.

A fába rakott intarsia-díszítmények, csillagok és egymásba font szalagok motivumaiból vannak nagy változatossággal és ügyességgel alkalmazva; az intar-

5. IDOM. A TEMPLOM KELETI OLDALA.

siák itt is csak a különböző fanem természetes színe által hatnak, s valóban e szekrény a mester szakbeli ügyességéről és jó izléséről is tanuskodik.

A templom másik, északi oldalán lévő sekrestye nagysága, beosztása és szerkezete tekintetében hasonlít a déli sekrestyéhez, és csak annyiban különbözik, hogy padozata fekete és fehér — négyzet alakú — márvány kőlapokkal kirakott, e padozatban be van illesztve Kapy Zsigmond püspök XVII. századból származó márvány sirkőlapja, melyen egy kör fémerben foglalt koronával, püspöki süveggel, pedummal s egy bibornoki rojtos kalappal ellátott, barok keretben, kerülék-alakú czímerpaizs díszlik. — E czímerpaizs kidolgozásának technikája érdekes; míg ugyanis a pontütővel kidolgozott része világos, addig az ornamentek kidolgozatlan sima része természetes fekete színű. — A czímerpaizson a Kapyak czímerképe, lábával gömböt tartó darú látható. E sirkőlap bevésett körirata a következő:

VOTA · SIGISMVNDVS · POSCIT · TVA · VIRGO · MARIA ·
VT · VALEAT · KAPY · SANCTORVM · SORTE · BEARI ·

A templom és zárda 1747-dik évi megújítása alkalmával épült a templom északi hosszfala mellett álló négyoldalú torony. Feltehető, hogy úgy, mint a cistercitáknak, a karthauzi barátoknak is templomaiknál nem volt szabad tornyot építeni, azért itt is eredetileg csak nyereg-torony létezhetett, melyben a szerzeteseket imádságra és isteni tiszteletre összehivó kis harang volt elhelyezve. A restaurált templomot 1747-dik évi szeptember 8-án Mariássy Sándor szepesi prépost és czímzetes püspök szentelte fel. Ezen eseményt örökíti meg az orgonakarzat alatt befalazott fekete márvány táblán olvasható felirat.

Nevezetes és sajátságos a főoltár szerkezete, a mennyiben az mintegy kettős oltárt képez, mert hátulsó része szintén képekkel van ellátva, úgy, hogy itt is lehet misét mondani. Az oltár ezen különös elrendezését az oltár tulsó részén lévő tágas tér is megengedi, miután az oltár a szentély keleti zárfalától mintegy 6 méternyi távolságban áll. — Az oltár főhomlokzatán lévő keresztre feszített Üdvözítőt ábrázoló szobor, anatomiai hűséggel van művészileg faragva és a maga nemében remekműnek tekintendő.

Egy mellékoltáron Rubens compositiójára és előadási módjára emlékeztető, a három keleti bölcs tisztelgését ábrázoló jó kép látható. A többi mellékoltár roccoco stilű ugyan, de szintén bir műbecscsel és valószínűleg a templom 1747-dik évben történt újítása alkalmával készült.

A templom falain életnagyságú alakokat ábrázoló olajfestmények függnek, melyek különösen az egyházi ruhaviselet tanulmányozása tekintetéből érdekesek. E képek a rajtuk látható föliratok szerint Sergiust, Giustiniani Pált, Szt. Bonifáczot és Szt. Bogumilt ábrázolják.

Évenkint csak egyszer, búcsú alkalmával tartanak istentiszteletet a templomban. Padok nincsenek, csak imazsámolylyal ellátott egyes székek, melyek hajdan a szerzetesek által használtattak. Jelenleg meglehetősen üres a templom belseje, de nem így volt a század elején, még 1807-ben irhatták e templomról: «fényben nem szenved hiányt».* A századok folyamán a templomot ellenséges beütések alkalmával gyakran kirabolták s újabb időben is, a zárda épületében lakó gazdatisztek gondatlansága s tudatlansága által sok történeti és művészeti becscsel biró kép és egyéb műemlék került ismét más helyre.

A templom keleti részén elterülő négyszögletű tágas udvar három oldalát, nevezetesen a déli, keleti és északit a karthauzi barátok egyes házikói foglalják el, melyekből jelenleg még csak kettő létezik, a többinek már csak romjai vannak. — A zárda egykori gyógyszertára felett olvashatók: · HIC · OPVS · HIC · LABOR ·

Más helyeken és cellákon pedig «SILENTIVM». A cellák keskeny sikatorból, egy ima s egy alvó kamarából állottak, a kamarának egyik nyitott nyílásán az eledelt szolgáltatták be a szerzetesek számára. Minden ily házikó mellett volt egy kis kertecske, melyben a szerzetes magányosan dolgozott, virágokat ültetett és ásta saját sírját; «*Memento mori*» volt a barátok köszöntése, ha

* Bredeczky Topographie von Ungarn IV. 325.

egymással találkoztak. Van még nyolcz ily cellának a romja. — A prior cellája a többinek közepén állott, s jelenleg is a többitől tornyocska által van megkülönböztettve.

Az egyik még fennálló barátlak czímfalán alkalmazott bemélyedt négy lobban jól vehető ki egy gyönyörü levéldíszítmény stilizált körrajza.

Az egész zárdát, melléképületeivel együtt, az 1630-dik évben Rákóczy Pál által épített lőréses körfal veszi körül, mely a zárdának várszerű jelleget ad.

A körfal nyugati homlokzatán, sgrafitto-modorban a vakolatban karczolt, renaissance stilü kerettel díszített táblán a következő felirat olvasható:

ILLVSTRIS · D · D · PAVLVS · RAKOCZY · DE · FELSŐ · VADASZ
S · C · C · S · ETT · I · R · P · H · M · S · C · R · M · C · C · EDIFICARE
CVRAVIT · TEMPORE · PROVISORATVS · E · MATT · NEMESANI
A · D · 1630 · ANDREAS · KLEN · E táblán későbben bekarczolt felirat:
RESTAVRATVM · ANNO · 1754 · a körfal későbbi újítására vonatkozik.

Rákóczy Pál, a királyi Curia birájának, Szepes- Sáros és Tornamegye főispánjának 1636-dik évi márczius havában, élte 40-dik évében történt elhalálozása után özvegye folytatta e körfal építését, erre vonatkozik egy második tábla felirata: ILL · D · COMITISSA · ANNA · PETHE · DE · HETES · CDAM · COM · D · D · PAVLI · RAKOCZY · DE · FELSÖ · VADÁSZ · IVDICIS · CVRIAE · REGIAE · RELICTA · VIDVA · AERIGI · CVRAVIT · D · 7 · MAI · ANNO · D · 1637 ·

A *lechniczi zárda* az alapítási okmány* szerint 1319-dik évben *Kokos Rycolph fia* által, a karthauziak rendjének képviselői, *Márton* a menedékkő (Lapis refugii) zárdájának perjele és Goblinus szerzetes hozájárulásával alapíttatott. — *Róbert Károly* ezen okmányt 1320-ban Temesvártt megerősíté.** Későbben 1409-ben *Waldorf* nevű krakói nemes család a Szepességben fekvő *Reichwala* magurai birtokának felét örök időkre a zárdának hagyományozta. Anyagilag e zárda így nemcsak biztosítva, de gazdag is vala. — Ebben az időben, a *XIV. század első felében épült fel tehát a zárdatemplom régi celláival együtt.*

Azonban már 1431-ben a *Covibuth Zsigmond* vezérlete alatt betörő csehek és lengyelek a zárdát kirabolván, ez alkalommal a szent edényeket, ruhákat, könyveket s egyéb szerelvényeket magukkal vitték. — Elképzelhető, hogy ily módon mily becses műkincsek vesztek el. 1450-dik év körül *Axamyth* cseh hussita rablóvezér e vidéket is pusztította.

Bártfa város levéltárában lévő s ezen időből származó fenyegető levél értelmében, a hussiták felszólítják a bártfaiakat, hogy a felakasztott cseh rablókért 400 arany forintnyi kárpótlást a *lechniczi zárdában* fizessék le.***

Az egyházi reformáczió sem kedvezett e zárdának, új szerzetesek nem léptek be, a régiek vagy meghaltak, vagy végképen elköltöztek e zárdából. — A *karthauziak* rendje a *lechniczi* zárdában 244 éves fenállása után, 1563-dik évben szünt meg lenni. — Ez évben ugyanis *Bornemisza György* szepesi prépost, káptalanával s levéltárral együtt a *lechniczi zárdába* költözködvén be, annak

* Wagner: Analecta Scepusii. I. 403.
** Ugyanott. 404.
*** Myskovszky Victor Bártfa műemlékei. II 110.

jószágát is elfoglalta. — Az 1612-dik évben Mátyás király jóváhagyásával *palœhai Horváth György* 35,000 frtért zálogba vette e zárdát, és későbben a Rákóczy család vette birtokba. 1699-ben Rákóczy Erzsébet, férjezett Erdődy grófnő a lechniczi zárdát *Markusfalvi Mattyasovszky László* nyitrai püspöknek és kanczellárnak adta el. A nevezett püspök 1705-ben behivta Olaszhonból a *camalduensi* szerzet tagjait, s azoknak engedte át a zárdát jószágaival együtt, végrendeleti okmányának erre vonatkozó része így hangzik:

«Habes igitur in Comitatu Scepus Claustrum Lechnitz, olim ordinis Carthausiensium, quod e manibus Sæcularium in bonis ac litteraris documentis lego R. R. P. P. Camaldulensibus. stb.

Ezen camalduensi szerzet az itt következő elnevezést vette fel: EREMVS · CONVENTVS · MONTIS · CORONAE ·

De ezen szerzet sem tartható magát fenn; fennállásának 76-dik évében jelent meg, 1781. deczember 20-án, II. József császár parancsa, mely felfüggesztett minden szerzetet, mely nem foglalkozott betegápolással, lelkészséggel és tanítással, s azok közé tartozott a lechniczi camaldulensek zárdája is. Végre 1820-ban az eperjesi görög katholikus püspökség kapta ajándékba és jelenleg is birja.

A templom, refectoriumával és celláival együtt, a XIV. században épült a karthauziak által; ezen építményeket — a mint láttuk — még szigorú gót stilus jellemzi, későbben a zárda épülete, abban az évben (1636) nyittatott meg, midőn a körfal épült; a zárda harmadik építési korszaka a XVIII. század közepére esik, a midőn 1754-dik évben a Camelduensisek idején a zárda tornya épült s a templom oltárai készültek. Most az épület folyton pusztul, és valóban kivánatos, hogy ezen, országunk határán álló építészeti műemlékünk a végenyészettől megmentessék. Ha e közleményem csak némileg is képes lenne a közérdeklődést e műemlékünk iránt felkölteni s az illető hivatott körök figyelmét e düledező műemlékünkre irányítani, akkor e felszólalásom elérte czélját: meg menteni egy pusztuló hazai műemlékünket az utókor számára.

Myskovszky Viktor.

KÖZÉPKORI FALKÉPEK GÖMÖRMEGYÉBEN.

II. BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.*

Bár Geczelfalvához alig néhány kilométernyire van Ochtina, az ismertetést mégis azon egyházakon folytatom, melyeknek falképei modor tekintetében legjobban megegyeznek a geczelfalviakkal.

Rima-Brézó temploma. A templomra és falképekre vonatkozó jelentékenyebb adatok hiányoznak. A fal mezejébe metszett 1047, 1120 számok évszámok nem lehetnek, mert ennek ellene mond a templom stilje. Ugyancsak nem világosít fel az oltárba falazott s újabban felfedett ereklye, mely csontdarabkából és három pergamenszalagból áll, az egyiken a következő felírással: Elene Reginæ. Különben, hogy a templom 1381-ben már parochia, megállapított javadalommal,

* Az első közleményt lásd A. É. 1895. 56—66.

arra hivatkozik Rimanovius János murányvári superintendens és visitator 1596-ban felvett jegyzőkönyve. (Lásd Liszkay János esperes ismertetését a «Gömör-Kishont» 1894. évi 10. és folytatólagos számaiban.) Hogy a falképek már ekkor mészréteg alatt voltak, abból következik, hogy Rimanovius — ki különben az egész templomot leirja — hallgat felőlük.

A templom a kicsiny falusi egyházak közé tartozik. Egy hajóját valaha vízszintes mennyezet fedhette; nyugati oldalon, az egykori hossztengelybe esik a torony. A szentély négyzetalakú, igen kicsiny (a négyzet egyik oldala 4·6 méter) és egyetlen csúcsíves keresztbolt osztálylyal van fedve. A gerinczek gyámkövei csak 1·2 méter magasságban vannak. A gerinczek profilja egyenes vonalú; a gyámkő bár egyszerű, de mégis tagozott.

A csúcsíves zárású falak három övre oszlanak. Legalul lábazatképen egy méter magas öv fut körül, melynek alsó része festett vörös függönyt ábrázol. A diszítményes öv felső részébe kerek mezők s ezekbe ismét lóher, továbbá négyszög és körvonalból kombinált idomok vannak irva. Ez idomok teljesen színezett szentek és apostolok mellképeit tartalmazzák sötétkék alapon. A tulajdonképeni jelenetes képek ezek felett kezdődnek; legteljesebbek az északi falon. A falmező alsó részén egy dicskörös, halottas ágyon fekvő nőalak látszik, körötte tíz ugyancsak dicskörös alak áll. A középső alak (az üdvözítő?), a ki a jelenet megértéséhez leginkább volna szükséges, tönkre ment. Az alakok némelyike könyvből olvas, némelyike imádkozik, némelyike csodálkozni látszik, s egy beszenteli a halottat. A jelenet esetleg Jairus leányának feltámasztását ábrázolhatja. Az ifjú szakállnélküli apostolok éppoly egyéniség nélküliek, mint Geczelen, s a két szakállas alak: egy hosszú síma szakállú és egy rövid göndör szakállú apostol, ugyancsak előfordul a geczeli úrvacsorán. A rajz is ugyanoly modorú, de hogy az arczok erős sötét vonalai lágyabbak legyenek, előbb tüzes barna vonalakkal rajzolták alá. Az egészen jóformán két szín uralkodik: a sötét, kékes szürke és a narancs sárga, mely helyenként tüzes barnába megy át.

Ugyanezen fal felső csúcsíves mezejébe egy mandorla-alak van írva sárga és fekete vonalakkal. A mandorlában József ül a gyermek Jézussal. A mandorla szélein kétoldalt a mandorlába fogózó angyalok fél teste nyúlik elő. Belöl József hegyes oromban végződő trónon ül, jobb kezét áldólag emeli fel, baljával a gyermek Jézust karolja át, a ki térdén áll, hosszú fehér ruhában, összetett kezekkel. A kifejezésekben kevés az élet; József szendén, lesütött szemekkel, fejét alig balra hajtva nézi a gyermeket. Jézus szemei szintén le vannak sütve. Mindkettőjük haja s Józsefnek bajusza és szakálla is aranyszőke. A háttér és a ruha legnagyobbrészt sötét, szinte fekete. Az angyalok szárnyai és ruhái rózsaszínüek.

A keleti falba hosszú keskeny ablak lévén vágva, a mezők más elrendezése vált szükségessé. Itt alól két mező van. A baloldaliban két dicskörös, koronás alak áll, mindkettő testhez álló, térdig érő felsőruhában; az öregebbik ezenkívül palástot és sarkantyút visel. Az ifjabb, bajusz- és szakálltalan alak jobb kezét áldólag emeli, baljával pedig kelyhet nyújt az öregebb szakállas alaknak. Az alakokban sz. Istvánt és sz. Imrét vélem felismerni. Mindkettőjük arcza hideg, fejöket szinte hátravetve tartják, és lehúnytnak látszó szemeiknek csak pilláin néznek át.

E jelenetnek megfelelőleg a fal másik oldalán, az ablakból jobbra töredékesen látjuk Máriát a gyermek Jézussal; előttük egy hosszú szakállas, dicskörös alak térdel és kelyhet nyújt a gyermeknek, felettük angyal lebeg. Valószínüleg a három király imádásának részlete. A térdeplő király arczra teljesen megegyezik az egyik geczeli apostollal. Ezek felett, a csúcsíves mezőben, trombitáló szárnyas angyalok fejei látszanak ki a mész alól. Az alakok az ablaknyilás két oldalán szimmetrikusan vannak elhelyezve.

A déli, ugyancsak ablakkal áttört szentélyfalon, jobbra az ablaktól látszik Jézus levétele a keresztről. A létrán álló József már leszabadította az egyik kart, s a test lassan az alant álló Mária karjaiba borúl, ki azt gyengéden karolja át. Oldalt állanak János és a szent asszonyok. Daczára annak, hogy a jelenetnek rajza tökéletlen, különösen Mária tartásában bensőség és igaz érzés látszik. Az alakok elosztása és csoportosítása elég egyenletes és harmonikus, bár a művész a hátul álló alakokat egyszerüen az által tette láthatóvá, hogy magasabbra helyezte őket. E jelenet nagyobban, de hasonló felfogással van meg Geczelfalván.

Ugyan e fal felső csúcsíves mezejében egy jelenet van, mely a gyermek Jézust, Máriát és Simeont ábrázolja (Simeon esetleg József is lehet). A kisded egy asztalon áll, Mária gyengéden tartja felé kezét, óva a leeséstől, míg Simeon a másik oldalon imádkozik. Az elrendezés jó, a jelenet hasonló az ilyen tárgyú geczelihez.

A keresztbolt mind a négy süvege festett, de csak három van szabaddá téve. A keleti süveg háromszögü idomába széles keretü kör van írva, s benne az áldó Krisztus mellképe látható. (Igen megrongált állapotban.) A sötét háttéren a nap és hold alakja van festve. A körön kívül az evangelisták állati jelképei láthatók. Az északi boltsüvegen két püspöksüveges trónon ülő egyházi író látható. Előttük könyv van a melybe írnak, felettük angyal lebeg irásos szalagot lobogtatva, mely itt üres. A nyugati boltsüvegen szintén ily módon két íróalak, s felettük két angyal van, de ezek nem viselnek süveget, sőt az egyiknek fején egy kerek rész ki van borotválva. A színek itt általában sötétek, a háttér szinte fekete. A diadalívnek a szentély felé eső oldalán két apostol alakja látszik; arczuk olyan mint Geczelen, ruhájuk redözete azonban legjobb a többiek között.

A képek tárgyai, a felfogás, az arczok tipusa, és a kivitel modora teljesen olyan, mint Geczelen, de még is jellemző ezeknél a geometriai idomok gyakori előfordulása, melyek az egyes mezőket változatossá teszik. Csúcsíves mezőbe illesztett mandorla, háromszögbe illesztett kör Geczelen nem fordúl elő. Más azonkívül némely jelenetek színeinek hangulata, és különösen sötétebb a háttér.

Kiette temploma. Kicsiny, egyhajós falusi egyház, négyszögü szentélylyel, eredetileg torony nélkül. A szentély hossza (belül mérve) 4·5 méter, szélessége: 3·28 méter; a hajó 9·37 méter hosszú és 5·9 méter széles. Bár a szentélyt a hajótól elválasztó diadalív csúcsíves formájú, a szentélyt dongabolt fedi. Valószínű hogy e bolt újabb s hogy ez előtt csúcsíves keresztbolt létezett e helyen, annyival is inkább, mert a dongabolt felületén festés nyoma nem látszik. A templom — a parochián található feljegyzések szerint — 1637 előtt elpusztúltan állott, s talán akkor szakadt be az eredeti boltozat. A hajónak eredetileg is víz-

szintes mennyezete lehetett, mert kívül a támak hiányoznak. Eredeti nyeregtetője igen magas lehetett, mert a nyugati homlokzaton magas oromfal emelkedett (ajtó és ablak nélkül), melyet nem rég lehordtak. Tagozás, dísz ez oromfalon nem volt. Az összes építészeti tagozás egy a déli falba vágott szamárhátú íves ajtóból áll, melynek keretét két horony által közrefogott hajlított pálczatag képezi. A főhajó egyetlen ablaka tagozatlan.

Festésnek nyoma látszik a hajó falain, de ezek közül semmi sincs felfedve. Szabaddá van téve a diadalív felületén egy nő-, vagy ifjú férfi-alak. Dicsköre van. s aranyszőke haja, mely hosszan vállára omlik ; köpenye vörösbarna, ennek bélése, valamint alsó ruhája zöld. Az arcz vonásai — egyszerű barna vonalakkal előállítva — rokonszenvesek. Az orr, szem, száj, a megszokott sablonszerü formák, a domborítást gyenge szürke végzi, a nyak azonban szürke tónusokkal erősebben van domborítva. Az egyik látható kéz rajza olyan, mint Geczelen : lágyan hajló puha újjak, csont és bütyök nélkül, hosszú körmökkel. A háttér kék.

A szentély hátsó falát megszabadítottuk a mészrétegtől és a rendkívül könnyen hámló mészréteg alól öt alakot hoztunk napfényre ; mindannyian dicskörösek s egy összefüggő mezőben állanak egymás mellett, a nélkül, hogy egy jelenetet képeznének. Balról öreg szakállas alak áll, nagy kapcsos könyvet tartva kezében, valószínűleg Péter. Haja éppoly elrendezésű mint a geczelieké (a homlokról hátra fésült egy fürttel), szakálla göndör. A vörös színezésű arcz kidolgozása nem a leggondosabb. Szomszédja jobbról egy dicskörös koronás női alak, a ki jobbjában egy tornyot tart. A torony, talán donjon, alakja henger, «mordganggal» és kúpos tetővel. Az alak — a többi karcsú nőalakhoz képest — olyan, mintha reményteljes állapotban volna, s ez ábrázolás, ha öntudatos, talán összefüggésben van a toronynyal. A tartás elég természetes, a redők jól fejezik ki a test állapotát. A köpeny színe zöld, az alsó ruha vörösbarna. — Ettől jobbra három koronás dicsfényes nőalak áll s mindegyik kezében tart valamit (a két szélső alma-alakú testet), de ez a rész nem vehető jól ki. A ruházatokban a vörös és zöld szín uralkodik. Az arczok rajza sablonszerű, a kifejezés közönyös, a rajz gyengébb, mint Geczelen. A szentély déli falán egy könyves ifjú apostolalak (János ?) van felfedve. Arcza nem szabad, ruházata rózsaszín, melybe a redők vörös vonalakkal vannak belerajzolva.

Mindeme képek 1·3 méter magasságban kezdődnek. Az ezalatt körülfutó övbe, mint látszik, kerek mezők s ebben lóher-idomok vannak mellképekkel. Legnagyobb részüket még mész fedi.

A képek, teljesen egy iskolába sorozhatók a geczeliekkel, de kivitelük kevésbbé gondos. A templom mennyezete, mely 1637-ből származik, igen figyelemreméltó festett magyar motivumokkal van diszítve.

Ochtine templomának részben felfedett képei már nem teljesen illenek bele azon iskolába, melyet az eddig ismertetett képek megállapítanak.

A templom falai különböző időből származnak. Legrégibb a hossztengely irányára illeszkedő nyugati fekvésü torony, melynek oszlopkával elválasztott kettős ablaka román stilt mutat. Korra ezután következik a hajó (vizszintes mennyezetre számítva) és a szentély, mely a falképeket tartalmazza. Legifjabb a még

szintén csúcsíves északi, kápolnaszerü toldalék, melynek complikált gerinczes boltszerkezete, és csupa homorú tagokból álló gerinczprofiljai mutatják, hogy a tizenötödik századból való. Számunkra legérdekesebb a szentély. Ez bár kisebb, mint a geczelfalvi (hossza 7·7 méter, széle 4·6 méter), mégis jobban van kiképezve mint Kiettén és Kraszkón, a mennyiben sokszögű zárású. Boltozata egy négyszögű és egy sokszögű osztályból áll; a gerinczek tagozatlanok a gyámkő hiányzik. Támaszok kívül hiányoznak. A szentély hátsó falába vágott kerek ablak mérműve oly primitiv tagozású. hogy stiljéből korára következtetni nem lehet. Mindazonáltal valószínű, hogy a csúcsíves korszak első idejéből származik.

A szentély képeiből le van hántva az északi falon Jézus ostorozásának jelenetéből egy részlet, s e mellett egy alak, melyről eddig nem tudni, mily tárgyú jelenethez tartozik. Ezek rokonsága (a színezés kivételével) nem tagadható a geczeliekkel. Más azonban és pedig kevésbbé szép és kevésbbé erőteljes a szentélyzáró falára festett Golgotha és a keresztről való levétel. Jezus két oldala mellett T alakú keresztekre oly módon vannak a latrok hanyatt fektetve, hogy derekuk közepe van a vízszintes ágon, fejük és karjaik előre, lábaik pedig hátra lógnak. A hanyatt előre lógó fej szájából ragadják el aztán az angyal és az ördög a gyermekalakú lelkeket. A kereszt alatt roskadozó Mária csoportja aztán egyezik a geczelivel. A keresztről való levétel elosztása szintén egyezik nagyjából a geczeli és rimabrézói ily tárgyú képekével; Mária fogja fel karjaiba a testet, Jézus lefüggő kezét azonban az egyik asszony térden állva csókolja, a mi azokon nem fordúl elő.

Általában a képeken a rajzmodor, a tipusok, a ruházat ugyanaz, mint az előbb ismertetett festményeken, de a compositió nem mindenütt egyezik. Legnagyobb azonban a különbség a színezésben. A képek színhangulata igen meleg, a testek színében szinte sok a sárga, s még a ruhák különböző színeiben is kevés a hideg szín. A sárgás helyi tónusnak megfelelőleg a testrészek rajza meleg, tüzes barna vonalakkal van kivíve, jóformán a szürke féltónusok felhasználása nélkül.

Mind Kiettén, úgy itt is a képek legnagyobb része még felfedésre vár. Az eddig felsorolt falképekkel ki van merítve azon festmények száma, melyek ha talán nem is egy kor, de egy modor, iskola, vagy inkább műhely alkotásai. A következők már felfogás tekintében eltérnek ezektől.

Hisnyó temploma. Kicsiny hajóból és egy négyzetalakú szentélyből áll. A boltnélküli hajó hossza 7·9 méter, szélessége 6·4 méter; az egyetlen csúcsíves keresztbolttal fedett szentély minden oldala 4·1 méter. Torony hiányzik. Kívül a szentély keleti falának hosszú keskeny ablaka és a hajó déli falának tagolt bélletü csúcsíves ajtaja kivételével eredeti részlet nem maradt fenn. Belöl is kevés az építészeti tagolás. A gyámkövek igen egyszerüek, a gerincz profilját egyenesek határolják.

Festve vannak a szentély oldalfalai, a boltsüvegek és a diadalív alsó felülete; a képek legnagyobb része szabaddá van téve. A fal lábán, mintegy másfél méter magasságig diszítményes öv fut körül, rhombus- és téglaalakú hálós mintával diszítve, vörös, sárga és fekete színekben. Bár ez öv legnagyobb részét

még mész fedi, az ornamentika mégis egészen másnak és pedig kezdetlegesebbnek látszik, mint az eddig felsorolt templomoknál.

Ugyancsak apró geometrikus mintával van diszítve a gerincz. A boltsüvegek széleit barnavörös alapra festett zöld indadísz veszi körül, melyet bizonyos távolságokban kicsiny körös mezők szakítanak meg; a mezők durván megfestett, bajusz és szakáll nélküli fejeket tartalmaznak. A süvegek Geczelfalván is ornamentális kerettel birnak, de ott a szár nem hullámvonalas, mint ennél, s közbe a kis körös mezők is hiányzanak. Leggazdagabb az ornamentális rész a diadalív alsó felületén. Itt egyenes és körvonal által határolt, változatos alakú mezők következnek egymás felett, melyek mellképeket tartalmaznak. A festményes mezők közeit vörös alapra festett zöld dísz foglalja el, egy középpontból kinövő szárakkal és tagolatlan levelekkel.

A festmények leirását a szentély északi falával kezdem. E fal legfelső csúcsíves mezején Jézus születése látszik. Mária félkönyökre támaszkodva fekszik, a baloldalon ülve alvó Józsefet egy leszálló angyal kelti, míg jobbra egy ifjú pásztor imádkozik. A mező felső részén jászolban a pólyába kötött gyermek fekszik, felette tehén és szamár feje látszik. Az elrendezés s a helyzetek megegyeznek a geczelfalvival, de a kivitel sokkal gyarlóbb, s más az arczok tipusa is. Az alakok tartása, valamint a redök, nem olyan természetesek, mint ott. Bár az alap itt is kék, a színek egész mások, s különösen sok bennök a zöld.

A fal alsó részének beosztását egy ajtó igen megnehezítette. Baloldalon két külön mezőben egy apostol, és a mezitelen, korbácsütésektől sebhelyes Krisztus alakja áll. Jobbra ettől, egy összefüggő mezőben három álló apostol látszik. Bár az arczok tipusa más, a technika (erős konturrajz a helyi tónusba) körülbelöl ugyanaz, mint Geczelen, leszámítva a kivitel gyengeségét és határozatlanságát. Tartás, kifejezés és a részletek rajza gyarló, kivéve talán itt-ott a drapériát. Más a haj kivitele is, bár a jellemző hajviselet, a homlokról hátrafésült fürt, itt is megvan. A haj és szakál némely alaknál hideg, szürke és fekete tónusokkal van megrajzolva. Érdekes, hogy a háttér zöld, de az alakok mögött övmagasságig a hátteret diszített mező (függöny?) képezi.

A keleti fal felső csúcsíves mezeje, melybe ablak nyúlik, ügyesen van kitöltve az angyali üdvözlet ábrázolásával. Az írásos szalagot tartó angyal a mező baloldalán, Mária a jobboldalon térdel, felül a galamb repül. A háttér zöldeskék, Mária ruhája zöld és vörös, az angyal ruhája és szárnyai fehéres színűek. A mező alsó részén négy apostol alak áll oly háttéren, mint az északi falon. Mind a négy szakállas arcz különböző s a geczeliekkel nem egyező vonásokkal bir. Különösen jellemző kettőnek kétfelé fésült szőke szakálla A ruhákra elszórtan virágok vannak festve patronnal. Az ablakbéllet durván vakolt felületére két koronás, dicskör nélküli alak látszik igen gyarló módon festve.

A déli fal mezejét egy utóbb megszélesített ablak igen megcsonkitotta. Felül a csúcsíves mezőben, a mint a megmaradt részből kivehető, a három király imádása volt ábrázolva; alul négy apostol van festve, teljessé téve az apostolok számát.

A keresztbolt négy süvege igen laza kitöltésü. A zárókő körül sugár irány-

ban elhelyezve négy kiterjesztett kezű és szárnyú angyal áll, külön-külön fehér, zöld, vörös és barna ruhákban. Az északi süvegen külön keretben a jelképes bikafej látszik, mellette egy vörös ruhás tiarás alak ül nyitott könyv előtt, a felírás szerint: Gregorius papa. A keleti boltháromszög két sarkát sas és egy egyházíró foglalja el. A sas itt nincs külön bekeretelve. A nyugati boltsüvegben ismét bekeretelt oroszlánfő s e mellett püspöksüveges ülő alak látszik nyitott könyv előtt. A déli boltsüvegen az egyik sarokban zöld szárnyú sárga ruhás angyal áll, nyitott könyvvel, a másikban ugyancsak püspöksüveges alak. A boltozat mezőinek háttere zöld, erre fehér ötágú csillagok vannak festve.

A diadalívnek a szentély felé eső felületén a csúcsív legfelső pontján a mandorlában a kitárt kezű áldó Krisztus ül zöld ruhában. Tőle két oldalt, a csúcsív vonalának megfelelő lépcsőzetes elhelyezéssel öt-öt nőalak látszik gyarlón megrajzolva: az okos és oktalan szűzek csoportja. Az egyik öt felfelé tartja mécsét, a másik öt lefelé. A háttér kék, a ruhák színeiben a vörös és sárga mellett feltünő a sok éles zöld szín, a mely szín gyakori előfordulása jellemző e képekre.

Bizonyos rokonság (különösen a Jézus születése jelenetében) felfedezhető e képek és a geczeliek között, de a kivitel gyarlóbb, technikájuk darabosabb, határozatlanabb, az arczok tipusa más s e mellett jellemző a kör és egyenesből combinált keret gyakori használata.

Érdekes a templomnak 1508-ból származó szárnyas oltára. Közepén az angyali üdvözlet a kései gothika modorosságával van kifaragva, de a szárnyak festményei figyelemre méltók. Kár, hogy az oltár felső része hiányzik s helyét egy barokk rakvány foglalja el. Ez tudtommal az egyedüli középkori oltár Gömörben.

Kraszkó temploma. A templom egy vízszintes mennyezetü hajóból s egy kiugró négyzetes szentélyből áll, mely utóbbi egyetlen csúcsíves keresztbolttal van ellátva. Az alakitás megfelel a templom kicsiny méreteinek. A szentély minden oldala 5·2 méter; a hajó hossza 10·1 méter, szélessége 7·87 méter. Torony a nyugoti oldalon hiányzik, e helyett ott magas oromfal emelkedik egy elfalazott csúcsíves mérműves ablakkal. A hajó egyetlen eredeti ablaknyilása a déli falban arasznyi keskeny és félkörös zárású; alatta egy csúcsíves ajtó van, melyet két horonytól határolt pálczatag fog körül. A szentélyt a hajótól elválasztó ív félkörös. A szentély keresztboltjának gerinczei igen mélyről indúlnak ki a sarkokból s a gyámkövek csak egy méter magasságban állanak. A szentély keleti falába mérműves, csúcsíves ablak van törve, melynél a mérmű durva aragású és alig van profilozva, A kevés és kezdetleges építészeti tagozásból bajos az építés korára következtetni, legfeljebb a szentély gerinczeinak homorú tagjai vallanak a XV. századra.

A templomka azon kevesek közé tartozik, melyek kívül is festve voltak. A szentély keleti falán egy ülő nő-alak (talán az istenanya) maradványai látszanak nagy mértékben, több mint kétszeres életnagyságban megfestve. Jól látszik a sárga dicskör, a világoskék háttér; a ruházat sárga és vörös színei is megtartották erejöket, hanem az arcz tönkre ment, a mi nem csoda, hogy ha tekintetbe veszszük pl. mint pusztult el Veronában a XIV. és XV. századbeli hom-

lokzatképek legnagyobb része oly éghajlat mellett, mely az ittenivel össze sem hasonlítható. Alakunk pusztulását a vakolathullás okozta. A falubeliek állítása szerint egykor a többi falak is festve voltak, én azonban ennek nyomát nem láttam.

A templom belsejében úgy a hajó, mint a szentély falai falképeket rejtenek, s néhány alak már fel is van fedve. A szentély és hajó képei között azonban minőség tekintetében oly különbség, van hogy bizonyára nem egy mester művei. A hajó keleti falában, a diadalívtől jobbra Gábor angyal látható szemben, teljesen szimmetrikus helyzetben. Ennél jobbat nem láttam a gömöri képek között. Az alak állása merev, kiterjesztett szárnyakkal ; jobb kezében egyenes pallost tart, melyre vércseppek vannak festve. Mellét és karjait lemez pánczél fedi, s csak a csuklókon és a nyakon látszik ki az ez alatti sodronying. Az arcz, melyet hullámos szőke haj keretel, szép ifjú vonásokkal szigorú kifejezésű, ünnepélyes, de igen rokonszenves. A kivitel, a megmintázás, lágy s kemény rajzoló vonalakat nélkülözi. A haj nincs vastag vonalakkal vonalkázva, hanem kis ecsettel, vékony szálakkal festve.

A didalív másik oldala mellett imádkozó polgárok és király fejei kerültek napvilágra, melyek valószínűleg egy, a szűz köpenye alá menekült könyörgőknek részletét teszik.. Ezeknél erős barna vonalak rajzolják meg az arczokat, s a festés nem oly jó, mint az arkangyal feje.

Az északi fal képeinek kifejtését egy oda épített fakarzat akadályozza, a karzat alatt napfényre került azonban egy csomó alaknak alsó része. Egy hosszú palástos alak háta mögött egy vitéz áll, a ki egy ló zabláját tartja. A ló legelésre hajtja le fejét, mögötte még több ló lábai látszanak. Az alakok ruhája nagyobbrészt carminvörös és sárga. A lovak színe sárgásfehér, zömök, nehéz tagjaik a finom rajzot nélkülözik, de a nagy formájuk megvan ; a szemük emberszem formájára van rajzolva. Az egész valamely történelmi jelenet részlete lehet talán egyik szent királynak életéből. Ebből a szempontból is egyedüli volna templomunk Gömörben. Az érdekesnek látszó képek kifejtését csak úgy lehetne folytatni, ha a fakarzatot az északi faltól elbontanák.

A szentély képei gyengék. Az északi falon két apostol alakja áll íves csarnok alatt, mindegyik a csarnok ívei által kijelölt külön-külön mezőben. A csarnok bár félköríves, stilje csúcsíves. és felül egy erődszerü pártázat fejezi be mint koszorúpárkány. Ugyancsak csúcsíves stilű az egyik ív mezejébe festett tabernáculum óriás oromvirággal. Az apostolok egyike kardot visel, a másika kelyhet tart. Az arczokban sok a barna féltónus, de a redök erősen vannak kitűntetve a mi az arczoknak sanyarú kifejezést ad ; a ruházat színei nagyobbrészt tönkre mentek.

A szentély átellenes déli falának alakjai szintén félköríves galléria alatt állanak. A felfedett három arcz, valamint az ehhez tartozó kezek vérvörös tónusokkal vannak domborítva a mi az egésznek véres hatást kölcsönöz Különben nemcsak minőségre állanak az eddig felsorolt falképek alatt, hanem technikájuk is más ; úgy tetszik, későbbi eredetüek.

Rima-Bánya temploma. Két korból származik. A hajó oldalfalai még a román korból valók, a mint az a koszorúpárkány helyenkint fenmaradt

félköríves fries-éből következtethető; a hajóhoz később, teljejesen szabálytalanúl és gyarló kivitellel szentélyt építettek, mely a sokszög két oldalával záródik, tehát keleten középen élben végződik. Boltozatán öt összefutó gerincz igen különböző boltsüvegeket választ el. Gyámkő a gerinczek eredeténél hiányzik, a zárókövön két félhold, kereszt és két csillagból álló czímer van. A gerincz profilozása a csúcsíves korszak végső idejére mutat. A szentélylyel egy korúak lehetnek a hajó nyugati és déli falába illesztett ajtók, melyeknek bélletén a pálczatagok összerótt fapálczák módjára keresztezik egymást.

Festés nyomai a templom külsején is látszanak, de alak a megmaradt színfoltokból ki nem vehető. A hajó belsejében eddig festmény nem került napfényre, csupán a szentélyben.

A diszítések motivumai (körbe illesztett nyolczoldalú csillagok) teljesen megegyeznek a geczelfalviakkal, de az alakok egészen mások.

A diadalív déli felületén két alakot szabadítottak meg a mészrétegtől. Az egyik — sz. György — állása nyugodt, baljában lebocsátott kardot és paizsot tart, jobbjával pedig lándzsát döf egy lábai alatt tekeredő sárkány torkába, a mely mozdulat ellentétben áll a különben nyugodt helyzettel. A lovag fejét vörös dicsfény, és mesterkélt göndör szőke fürtök veszik körül. Az arcz nem életteljes s kemény fekete vonalakkal van belerajzolva a világos rózsás helyi tónusba. A mellett sárga bőrpánczél s alatta dróting, a lábakat lemez pánczél födi; a vállakra vörös köpeny van akasztva, melyre gyarló módon patronnal elszórt virágdísz van festve. A kezek rajza gyenge.

A diadalív másik felén egy dicskörös nő-alak áll, szentimentális mozdulattal balját mellére téve. jobbjában egy donjou mintáját tartva. Az arcz rajza itt is kemény, a felfogás édeskés. A zöld béléses vörös köpenyt itt is ugyanazon patronnal festett virágok diszítik. Mindkét alak háttere zöld, a színek élénkebbek, mint a többi falképeken, a színhangulat is egész más. Az északi szentélyfalon néhány szárnyas angyalfő és egy bástya rajzának töredékei látszanak. A képek legnagyobb része még mész alatt van.

A képek későbbiek a brézóiaknál és geczelieknél s én a XV. század második feléből származtatom őket. Minőség dolgában legutolsók az említettek között.

Említésre méltó egy széksor magyar stilű dísze, melyet a felírás szerint Patosovics festett 1670-ben. Érdekes ezenkívül a magas hegyen fekvő templomot körülfogó falgyűrű, melynek egyik megmaradt kapuja felett (kettő volt) fatorony emelkedik kinyúló «mordganggal».

Hárskút temploma mint Romer említi, a Fuxhoffer-Czinár féle monasterologiára hivatkozva, egykor czistercita apátsági templom volt, mely apátságot a rend írói ·Mellei-, vagy Melifontisnak nevezik. A jelenlegi templom része újabb. A középkori rész egy kis szentélyből áll, mely kelet felé három oldallal záródik. Belső hossza 8·5 méter, szélessége 5·92 méter. Kívül támpillérei nincsenek s úgy látszik, eredetileg sem voltak; hiányzik a láb- és koszorúpárkány is. A szentélyt egy csúcsíves keresztbolt s egy csúcsíves zárásnak megfelelő boltosztály fedi. A gerinczek profilja egyszerü körtealak, elmetszett orral; a gerinczek gyámkő nélkül ugranak ki a falból, a zárókövek tagozatlanok és üresek. Az

egykori ablakok helyett utóbb szélesebbeket rakattak, s így alakjukról semmit sem tudhatunk.

Rómer 1874-ben megjelent munkájában felemlíti, hogy a templomban falképeket kutatott, de eredménytelenül, bár Timon 1754-ben írott Imago Novæ Hungariæ-jában megemlékezik Hárskút templomának falképeiről, melyek szent Lászlónak a kúnokkal való küzdelmét ábrázolták. Most ennek nyoma nincs, de e helyett a templom plébánosa a restaurátió alkalmával egy más tárgyú képet fedett fel.

E kép az északi szentélyfal felső csúcsíves mezején van s a gyermek Jézus fürösztését ábrázolja a betlehemi istállóban. A compositió középpontját a gyermek képezi, a ki kádban ül; tartása egyenes, egyik kezét mellére emeli; arcza kerek, fejét kettős dicskör veszi körül s ebből a belső sugár irányában sötét és világos mezőkre van osztva. A gyermeket három nő veszi körül, kik közül az egyik a gyermeket tartja, a másik egy kancsóból vizet önt, a harmadik a törlő ruhát tartja készen. Balra a csoporttól az istenanya fekszik félkézre támaszkodva, jobbra sz. József alszik ülőhelyzetben, botjára görnyedve. A középcsoport háta mögött vágott kőjászol látszik tehén és szamárfővel. Ezeken kívül jobbra még egy rövid ruhás alak (pásztor?) alsó része maradt épen. Az egesz jelenetet négy faoszlopon álló félszer takarja; a háttérben egy ferdén lemenő hegylejtő körvonala látszik.

A színek és a rajz a mész alól igen határozatlan, megrongált állapotban kerültek ki. Hozzájárult még ehhez az is, hogy a legutóbbi restauratió alkalmával a konturokat ujonnan körülvonták sötét vonalakkal. Mindez igen megnehezíti az eredeti állapot megitélését. Az arczok kerekek, a szemek mandula metszésüek, az orr mindenütt egyenes, a száj csinos, hullámos vonalú. Mindezen arczrészek egy immáron alig meghatározható sárga-fehér alapszínbe barna vonalakkal vannak belerajzolva. Az alakok rajza merev, a kezek hosszúk, az újjak vékonyak (az ujabb konturozás sokat rontott rajtuk); a redők rajza gyenge, a szövet töréseit csak félénken kisérli meg a festő jellemezni néhány barna vonással. Tökéletlen az állatfejek rajza és a félszer vonalperspectivája is. Mindazonáltal fájlalnunk kell a többi kép elpusztulását (mert bizonyára több is volt). A képeket a geczelieknél újabbaknak tartom.

Áttekintve az összes gömöri falképeket, látjuk, hogy legnagyobb részük, u. m. Geczelfalva, Rimabrézó, Kiette képei egy műhelynek alkotásai, Ochtina, képei, sok rokon vonás mellett már messzebb állanak ezektől, még messzebb a hisnyói képek, végre Kraszkó, Rimabánya és Hárskút képei egészen mások s egymással sem állanak rokonságban. Hogy mennyiben egyeznek meg a gömöri képek a többi magyarországiakkal, ennek megállapításához bővebb vizsgálat s első sorban a képek teljes lehántása kell. Annyi azonban kimondható, hogy a geczelfalvi iskolához tartozók, tehát a gömöri képek legjelentékenyebbjei, toljesen elütnek úgy a Rómer által ismertetett dunántúli, mint az utóbb felfedezett székelyföldi kepektől.

Groh István.

EGY KASSAI RÉZÖNTŐ A XVII. SZÁZADBÓL.

A kassai Szent-Erzsébet dóm északi melléktornyában, melyben a csigalépcső a tetőre vezet, van egy kisebb harang elhelyezve. E haranggal eszközöltetik az állítólag évszázadok óta úzusban lévő estéli negyedórai harangozás, mely 9 órától egy negyed tízig tart.

A harang koronástól mindössze 42 centiméter magas, míg átmérője (nyílásánál) 40 cm., tehát tulajdonképen a nagyobbfajtájú csengetyűk közé tartozik, érdekes voltát azonban ama körülmény adja meg, hogy koronája peremén megőrizte készítőjének nevét s készítésének idejét s ezzel egy kassai öntőmester felfedezésére vezetett.

Az említett kis harang lapidaris modorban tartott betűi ugyanis így szólnak:

HANS · THOMAS · WENING · GOS · MICH · Ao · D · 1631 ·

miből nyilvánvaló, hogy annak készítője *Wening János Tamás**, a ki XVII. század elején a kassai királyi ágyúöntőházban öntőmester vala s a ki itt Kassán húnyt el 1633 ápril havában, de a kinek végrendeletét a testámentum-hallgatók a kassai főbiró parancsolatából már 1632. deczember 23-án írásba foglalták. E végrendelet rendkívül érdekes szövege egész terjedelmében a következő:

Anno 1632 Jar den 23. december Siendt Wier aus beffel des Edlen Ehrnfestenvorsiechtigen Namhaften vnd wollweyssen Hérrn Michaell Wasch der Zeit wolverortnetten Richters alhier In der khieniegliehen freÿstat Caschau verortnet worden: Herr Paüll Ladendorffer vnd Herr Mates Weÿman ihn Ihr khienieglichen Maÿstet gieshaüs zu dem hern *Hans Thomas Wenig* Rottgiesser alda, seinen letzten Wiellen vnd testament an züherren vnd aüf zuschreiben, weliches wier gethan haben, nach seiner aussag beÿ gutter vernunft vnd verstandt, wie folgen wirdt.

Erstlich hatt Ehr Siech Mitt gott dem hern Jessü Christo seinem vnd vnsre aller Ehrlesser wnd selig macher versint, vnd vm verzeihung seiner sienden gebetten Ehr aüch Irder Menieglich ver ziehen vnd vorgeben hatt, darnach gebetten man solle seinen leichnam nach seinen thot Ehrlicher weis In die Ehrden bestaten lassen.

Darnach hatt Ehr ehrstlich seine schülden offenbart was man Ihme schuldig ist solliches auf zü zaihen beffollen, · welieches wier gethan haben, wie folget:

Erstlich ist herr Daniell porttenstan schuldig	fl. 700.
Der herr giengeschÿ Janosch ist schuldig	fl. 150.—
Die fraü Mattieaschin Cromeÿgin...	fl. 112.—

* A testámentum *Wenig*-nek nevezi a mestert. Azt hiszszük: *Wening* az igazi neve, mert ő maga így irja ezt az általa készített kis harangon.

Die gierg Saŭern ist schuldig	fl.	100.—
Gierg Khienel khanengiesser	fl.	100.—
Jonas Khieziengr fleischer	fl.	50.—
Mertten grien Eÿgell	fl.	22.—
Vab (?) Mattieasch fleischer	fl.	36.—
Gierg Cromer ist schuldig	fl.	15.—
Hans Meller	fl.	10.—
Daniel thierch von Eberies	fl.	9.—
Andreas porttenstan	fl.	9.—
Herr gierg Khŭpferschmit	fl.	15.—
Sacharias schneider	fl.	10.—
Biexenschiefter ist schuldig	fl.	15.—
Tharzalÿ Janosch ist schuldig	fl.	23.—
Hans schoff Bader alhÿ ist schuldig	fl.	45.—
Fraŭ Elisabett des gierg Cromers haŭsfraŭ	fl.	50.—
Der herr Miechellÿ gewesener Colega	fl.	50.—
Der Miechael Flasch	fl.	25.—
Jocub Wagner ist schuldig	fl.	10.—
Auf der khasserlichen Khamer ist man Im schuldig	fl.	90.70
Ihr genaden *Nyaÿrÿ Istvan Ist Im schuldig vor zwe glokhen*	fl.	380.—
Thŭt die Summa der schult	*fl.*	*2026 d. 70*

Item dem Hern Nunertt goltschmit Ihn der leitsch hatt Er geben zwe Marck silber zu annem Stickel zŭ machen vnd dreÿ tucatten zŭŭergŭlden.

Folget nŭn was Ehr Insonderheitt der stat, den predickhantten vnd zŭr skhŭl, armen leitten in das spittal vnd seinen nechsten blŭtfreinden *draussen Im deitschlandt* ond seiner Haŭsfraŭ Marÿa ond andern gŭtten Freinden fermacht hatt, wie folgett:

Ehrstlich hatt Er der stat verlassen *mit sambt dem gelt, was die glocken khost, was Er der stat gemacht hat*	fl.	100.—
Dem Hern deitschen pfarrer	fl.	10.—
Dem Hern deitschen prediger	fl.	5.—
Dem Hern windischen prediger	fl.	5.—
Ihn die schŭl hatt Er verlassen	fl.	10.
In das spitahl	fl.	10.—
Seinen bluthverwantten hat Er verlassen	fl.	1000.—
Dem Mertten Eÿsenstan	fl.	20.
Dem Jocub Wagner	fl.	20.
Dem Thobieas Mattern	fl.	10.
Den testamenttierrern Jedem fier tucaten	fl.	13 d. 20
	fl.	1203 d. 20

Das Ibriege seine ferlassenschaft das haŭs vnd das farentgŭtt alles vnd Jedes wi es namen haben khan, hatt Ehr seiner hienderlassenen Haŭsfraŭe ferrlassen.

Zŭ merrer bekhreftigŭng habben wir obbemelte perschonen vnser gewenlich betschaf aŭfgedruckt ŭnd siech vntter schriben doch ons wnd den wusserigen onne nachteill geschehen wnd geschriben den 26. apprell das 1633. Jar.

Paull Ladendorffer s. k. *Mathes Neÿman* s. k.
(pecsét). (pecsét.)
(Kassaváros levéltárában No. 6478.)

A míg egyrészt e testámentum Wening János Tamás németországi származásáról tanúskodik, másrészt érdekes részleteivel bő anyagot nyújt arra nézve, hogy Wening előnyös anyagi helyzete felől tisztába jussunk s így képet nyerhessünk, hogy egy kassai öntőmester anyagi tekintetben a legelső polgárok sorában állott. Ezek mellett a testámentum felvilágosító adatot nyújt arra nézve, mily nagy volt a kassai kis harang öntésének költsége, s hogy mesterünk *Nyáry István* részére s ennek meghagyása folytán készített két harangot, melyeknek költsége 380 frtot tett ki.

Tudjuk, hogy Nyáry István előbb Bethlen híve s kállói kapitány volt, utóbb Ferdinand híve lett s már 1635-ben kamarás, tanácsos, Szabolcs vármegye főispánja, fő-ajtónálló-mester lőn, 1632-ben báróságot nyert, utóbb pedig felső-magyarországi főkapitánynyá — kassai generálissá — neveztetett ki. Hogy az általa öntetett harangok hol helyeztettek el, sajnos, a testámentumból nem világlik ki, valószínű azonban, hogy valamely, védnöksége alatt álló zempléni vagy szabolcsi templom számára önteté, de az is meglehet, hogy valamely kassai templom számára készítteté azokat. Nyáry Kassán húnyt el 1643-ban.

Mihalik József.

* Nem lesz érdektelen e helyütt elmondanunk azon hagyományt, mely a szóban forgó kis haranggal való estéli harangozás történetét tárgyalja. Tuikó József Kassa városáról írt történelmi Évkönyvében Han krónikájára és Timon Cassoviájára támaszkodva úgy adja elő a dolgot, hogy a kassai polgárok a császári zsoldosok visszaéléseit tovább nem tűrhetvén, 1670-ben összeesküdtek ellenük s elhatározák a mintegy 2000 főből álló német őrséget éjjel megtámadni s lekonczolni. A szándékot azonban egy leány, kinek kedvese az őrség dobosa vala, elárulá s így a császáriak felfegyverkezve várták a támadást, mely puskalövésre történt A kassai polgárságra gyászos volt ezen összecsapás, mert mintegy négyszáz hulla el a német őrség fegyverei alatt. Ezen esemény emlékére, mivel az esti 9 órakor történt, rendeltetett el a szóban forgó kis haranggal való estéli harangozás, mely még mai nap is eszközöltetik Kassa városában. Hogy ezen hagyománynak van-e valami történeti háttere, rövidebben szólva: igaz e ezen dolog, vagy csak koholmány, azt véglegesen eldönteni a bécsi cs. és kir. hadi levéltár adatai alapján lehetne. Tény az, hogy a kassai levéltárban az egykorú akták egyetlen-egy betűvel sem emlékeznek meg ilyen eseményről, sem pedig oly adatokat nem tartalmaznak, a melyekből, ha csak homályosan is sejthető volna ilyetén megtörtént összeütközés Érdemes volna a dolog után alaposan utána nézni s kérjük is történészeinket, kiknek alkalom adatik a bécsi hadi levéltárba való betekintés, sziveskedjenek e dolognak utána nézni. A régi híres «kuruczváros» történetének tisztázása okodatolttá teszi a kérelmünket

ELSŐ VALENTINIANUS EZÜSTMEDAILLONJA.

Weiferl Ignácz úr éremgyűjteményében Pancsován rövid idő óta van egy I. Valentinianustól való eddig ismeretlen ezüstmedaillon, mely többszörösen érdekli a pannoniai történetet. Azért közzététele e folyóiratban indokolt, bár lelhelye a hazánkon kivül fekvő Üsküb (Ó Szerbiában).

A medaillon nem egészen kerek idomú és föntartása (kivált a széleken) nem kifogástalan, de szokatlan nagysága miatt, (átmérője 3·5 cm., súlya 12 grm.) már mint numismatikai ritkaság is nagyon értékes.

Előlapján a körirat DN VALENTINI | ANVS P(ius) F(elix) AVG(ustus). A császár mellképe pánczélosan és császári köpenyben jobbra tekint, a pánczélból csak a jobb vállán látszik három sor diszítmény és az ujja széléről lecsüngő czafrang; a köpenyt a jobb vállon tojásdad idomú díszes fibula fogja össze, melyről három rövid láncz csüng alá; a császár haját gyöngyözött diadema ékíti, hátracsüngő, két rövid lánczczal, és végein három-három nagyobb gyöngygyel.

A hátlap körirata TRIVMFATOR | GENT(ium) BARB(ararum), a császár diademás fejjel, pánczélosan és pánczélján díszes övvel és a rövid tunica fölött hosszú köpenynyel jobbra áll, balra néz, kinyújtott baljában a gömb, jobbjával egyenesen a földre szegzi a labarumot, melyen rajta van a régibb idomu Christus-monogramm. Tőle balra hátára kötött kezekkel fél térdre bocsájtkozó fogoly nadrágban és csípői czombig érő kabátját öv szorítja testéhez, fejét a császár felé fordítja. A szelvényben SISC(ia) P(rima).

Kevés szó elég az érdekes emlék magyarázatára. Ismeretes, hogy a császár pannoniai születésű volt; 11 évi uralma alatt Pannonia határvédelme képezte legfőbb gondját. Ammianus Marc. tanusága szerint a quadok ellen viselt háborúja volt az ő uralmának legfontosabb hadi eseménye és e hadi vállalat dicsőítését kell a jelen medaillon hátlapján is fölismernünk; a fogoly a hátsó lapon a quád népet képviseli, a triumpháló császár a quadok fölötti győzelmét kivánja megörökíteni.

Az emlék Sisciában készült, ekkor élte ez a római pénzverde, mely aránylag rövid ideig állott fön, az ő legmunkásabb korát, a legtöbb érmet a negyedik századi uralkodók verették itt. Veretei sajátszerű jelleget mutatnak, mely azonban szépségre a birodalom régibb vidékein működő pénzverdék termékeivel csak ritkán állja ki a versenyt és a jelen esetben sem emelkedik túl. A császár arczának alakítása Siscia közönséges forgalmi érmeinek stilusán.

Valószínüleg ugyancsak a quád győzelem emlékére készült Valen-

tinianusnak Treviriben vert aranyérme is,* mely mindenben egybevágó előállítást mutat és alighanem a császár többi «Victorer Aug.», «Restitutor reipublicae», «Salus reip.», «Securitas reip.» s rokon köriratú érmei is első sorban a quád hadjáratokat örökítik meg, melyeknek mint tudjuk, maga a császár is áldozatul esett; halála Brigetióban érte utol, hirtelen fölhevülése következtében megpattantak erei és a quad követség, mely békés szándékkal jött eléje, volt e rögtönös halál akaratlan okozója.

A császár meleg pártfogója volt a kereszténységnek, melynek Arianus formáját vallotta; azért látjuk az ő győzelmi zászlaján is azt a Christus-monogrammot, mely már Nagy Constantinus óta szokott a római imperatorok pénzein szerepelni.

Az emlékérem évét nem lehet biztosan megállapítani, csak annyit lehet állítani, hogy 364 után készült és megelőzi halála évét, a 375. esztendőt. *X.*

DÉLI-SZLÁV ÉS OLÁH ÉRMEK A WEIFERT-FÉLE GYŰJTEMÉNYBEN.

Weifert Ignácz és György urak pancsovai, illetőleg nándorfehérvári gyárosok, kik évek óta buzgalommal és szakismerettel foglalkoznak a numismatika speczialisabb ágaival (pl. a viminatiumi érmek), a déli-szláv és oláh numismatikát is figyelemmel kisérik s gyűjteményük e csoportját is már oly tekintélyessé fejlesztették, hogy az, egyike a gazdagabb magángyűjteményeknek.

A m. n. múzeum éremtára, hivatásai közé sorozta, az egykori magyar tartományok érmészetének rendszeres tanulmányozását s mint

* Cohen Feuardent VIII. 92. l. 38. sz.

tudvalevő, gyűjteményének ez ága, a leggazdagabbak közt foglal helyet, egyik osztálya — az oláh-moldvai — meg épen az első, melylyel egy múzeum sem versenyezhetik. Érdekünkben áll tehát megismerkednünk mindazon gyűjteményekkel, melyekben idevágó új eredményeket nyerhetünk; felkértük azért a Weifert családot, hogy a gyűjteményt tanulmányozás czéljából bocsássa rendelkezésünkre, mire oly előzékenyen válaszolt, hogy az egész gyűjteményt felküldte hozzánk, hol azzal mi tüzetesen foglalkozhattunk.

A gyűjtemény *bolgár* csoportja 35 dbot foglal magában, még pedig: I. Asen (1186—1196) 19 db., II. Asen János (1218—1241) 3 db., Svetoslav (1294—1322) 1 db., Joan Sracimir (1371—1397) 12 db.

A *szerb* csoport összesen 381 darabból áll, következő arányokban: I. Ulászló (1234—1241) 13 db., I. Stjepan Uroš (1241—1272) 28 db., Stjepan Dragutin Sriemski (1272—1316) 30 db., II. Stjepan Uroš Milutin (1275—1321) 2 db., III. Stjepan Uroš Dečanski (1321—1331) 5 db., Stjepan Dušan mint király (1331—1346) 32 db., mint császár (1346—1355) 153 db., Stjepan Uroš (1355—1367) 5 db., Vukašin (1368—1371) 10 db., Lázár (1471—1389) 13 db., Stjepan Lazarević (1389—1427) 10 db., Vuk Branković (1389—1398) 23 db., Gjorgj Branković (1427—1456) 31 db., Gjorgj Branković és Lazar Gjorgjević 1 db., Gjorgj Branković és Hunyadi János 1 db., Balša (1404—1421) 4 db., Joan Oliver (1341—1363) 1 db., Konstantin (1377—1401) 1 db., Nikola Altomanović (1364—1374) 2 db. Határozatlanok 9 db.

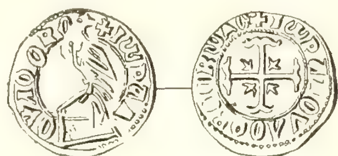
E sorozathoz csatlakoznak az arany példányok s pedig 7 db egyszerű s egy 2 3/4 arany súlyú példány. Az aranyak, melyek hitelességét Ljubić igyekezett bizonyítani a zágrábbi akadémia folyóiratában, szerintünk újkorú hamisítványok (Weiferték is annak tartják), a minek megokolását más alkalomra hagyjuk.

A *bosnyák-dalmát* sorozat csak 9 darabból áll: I. Tvardkó István 1 db., Tomašević István 2 db., Hervoja spalatói gróf 1 db., István bán (Raguza) 1 db., Stjepan Dušan (Cattaro) 4 db.

A gyűjtemény tehát mint az összeállításból kitűnik, a jobbak közé tartozik, melyet a speczialista haszonnal tanúlmányozhat.

Az *oláh-moldvai* osztály a fentiekkel szemben sokkal szűkebb, de bennünket annál inkább érdekel. Mi a havasalföldi és moldvai éremészetet, egyenesen a magyar éremészet keretébe foglaljuk be, a mi nem is lehet máskép, mert a két vajdaság azon időben, a melybe éremverése nagyobb része esik — a mohácsi vész előtti kor — Magyarország souzerainitása alatt állt s hoszpodárjai e viszonyt az érmeken következetesen feltüntették. A moldvai érmeken találjuk az anjou-házi magyar királyok czímerét, sőt külön a kettős keresztet is, a havaselvi Bassarabák czímere pedig bizonyára Róbert Károly adománya.

Ez osztályba tartozó érmek így oszlanak meg: *Havasalföld:* Vlad Bassaraba (1360—1372) 8 varians; Dán I. Mircse bátyja 2, I. Mircse Bassaraba (1383—1418) 3, Péter 2, V. Vladislav, Radul Drakul fia (1479—1492) 1 db., ki kell itt emelnünk egy példányt (lásd az ábrát), mely tudtunkkal egyetlen példány s mint ilyet, mi publikáljuk először. Előlapjának közepét a Bassarabák családi czímerének felső része foglalja el, a sisakon álló s hátranéző sas, mely szárnyával keresztet tart; hátlapjának belső terét lombdíszben végződő négyágú kereszt tölti be; köriratok:

Av. IѠPⱭД—OVΛOOBO = Jo Radulo Vo

Rev. ✠ IѠPⱭДOVΛOOBOЄBѠДO = Jo Radulo Vojevodo.

A török hódoltság korabeli fanarióta hoszpodároknak csak egyikéből bír a gyűjtemény egy darabot: Constantin Hangerli rézpénzét.

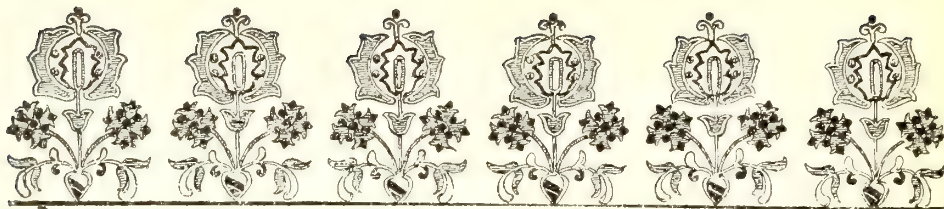
Moldva: I. Péter Musat (1374—1393) 3 db., Jó Sándor (1401—1433) 2 db. Elias (1433—1434) 1 db., Bogdán (1454—1455) 2 db, s Báthori Zsigmond egy 3-as garasa 1597-ből, moldva-oláhországi fejedelmi czímmel.

Ez ismertetés kapcsán, fogadják a Weifert urak legszívesebb köszönetünket, hogy gyűjteményük tanulmányozását lehetővé tették s a kiadatlan Radul-félének publikálási jogát nekünk átengedni voltak szívesek.

Réthy László.

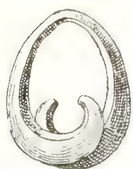

RÓMAI BRONZLÁMPA A N. MÚZEUMBAN, OLDALT.

LEVELEZÉS.

I. MIHALIK JOZSEF. A BOLDOGKŐ-VÁRALJAI ŐSKORI TELEP idáig a szakirodalomban részletesebben bemutatva nincsen ugyan, de mint præhistorikus lelőhely ismeretes *Csorna József* révén, ki *«Őstörténelmi nyomok Abaujmegyében»* (Kassa, 1890.) czímű munkája 38. lapján azt írja e községről, hogy határában 4 darab 11 aranyat nyomó lánczszemet és egy kapcsot találtak. Az arany ezüsttel vegyített. A lelet gróf Péchy Manó birtokába került. Ugyanitt találtatott egy bronztekercs, gyűrűalakú, kétfelől 3·2 cm. átmérőjű csigatekercscsel és egy bronzkarika. Az arany ékszerek az Arch. Ert. II. kötetében leirvák, a bronztárgyak felől pedig a Múzeum rég. naplója (1876. 267. sz.) nyújt felvilágosítást. Csoma idézett munkája alapján a lelőhely *Hampel: «A bronzkor emlékei Magyarhonban»* czímű munkájának második részébe is belekerült. Most alkalmam nyilt arra, hogy a lelőhely lelettárgyainak számát egy újabb biztos adattal s hallomás útján nyert értesülésem alapján egygyel-mással megtoldjam. Az elmúlt nyár folyamán ugyanis földmivesek egy oly szívalakú, két vége felé vastagodó arany lánczszemet találtak, melynek tökéletes analogiái eléggé sűrűn fordulnak elő hazánkban. *A Bronzkor emlékei Magyarhonban* XLVII. tábláján 7. sz. a. rajzban egy hármas összefűzött példány, mely Erdélyből származik s az erdélyi múzeum által őriztetik, be is van ezekből mutatva. A következő XLVIII. tábla 5. számú rajza ugyancsak ilyet tüntet elő, bár ennek alsó része szokatlan csavarulata által rendellenesnek mutatkozik. Ennek lelőhelye nincs megnevezve.

A boldogkő-váraljai példány nagyságra nézve az elsőnek idézett példányokéval megegyezik, alakjában is követvén azokat. Súlya 7·5 gram s külső szemlélet s próbaközi kisérlet után itélve ezüsttel kevertnek látszik lenni, valószinű tehát, hogy erdélyi származású. A lelés körülményeit részletesen nem sikerült megtudnom, de arról szavahihető egyén által értesültem, hogy Boldogkő-Váralján gyakran találnak földmivesek ilyen tárgyakat s aranyból készült spirálokat. Kassai aranyművesek előtt is, a kikhez a boldogkő-váraljaiak a lelt tárgyakat eladni behozzák, köztudomású, hogy ott sűrűen találhatók az ilyfajta tárgyak, melyeket potom áron szoktak megvásárolni s azután beolvasztani. Úgy értesültem továbbá, hogy a falu feletti dombon nagy kiterjedésű kulturréteg, melyből nagy számban kerül elé a præhistorikus cserép, a község határában pedig több halom — valószinűleg temetkezési halmok — észlelhetők. Megjegyzem, hogy a kassai múzeum régiségosztálya egy hatalmas urnát őriz, mely ugyaninnét ered, de a melynek lelési viszonyai teljesen ismeretlenek előttem, a mennyiben azokról a múzeum

naplója sem nyújt felvilágosítást. A boldogkő-váraljai præhistorikus telep megérdemelné a szakszerű átkutatást.

Kassa, 1895. márczius *Mihalik József.*

II. MELHÁRD GYULA. BRONZKORI LELETEKRŐL SOMOGYMEGYÉBEN. A már eddig ismeretes szent-gáloskéri, orczii, szobbi és törökkoppányi somogymegyei bronzleletek számát két újabbal egészíthetem ki. Az egyik Ráksiból, a másik pedig Puszta-Sárkánytóról vala.

A ráksii lelet,* pár évvel már ezelőtt Vinczellér József ugyanottani lakosnak kertjében, veremásás közben került fölszínre. Sajnos, hogy bővebb részletek a találás és kiásás körülményeit illetőleg, nem jutottak tudomásomra; de a legnagyobb valószínűséggel sírlelettel van dolgunk. Részletei a következők: két darab hengerded szalagtekercs, az egyik végén sodronyos tekercskoronggal, míg a másik vége a sodronynyá alakúlt s meggörbűlt szalag a korongot nélkülözi. A szalag közepén végig huzódó bordja ketté osztja a szalagot, mely egészen síma. A szalag legnagyobb szélessége 2 cm.; a legnagyobb belső átmérő 6 cm.; a korong átmérője 17 cm.; a csavarodások száma négy. Az alsó korongot és lemezdíszítést kivéve, hasonlítanak a ráczegresi lelet 7. és 8. ábrájához (l. Bronzkor II. r. CLXI. tábla).

Két darab hajlított korongú fejes tű, a korong hármas vonalú és pontsoros díszítéssel ékítve; közvetlenűl alatta a szár átlyukasztott, a szár hajlított és részben sodrott. A korong 3 cm. átmérőjű, a tű hossza 23·5 cm. Az egyik csonka; a másik vége eltörött, de meglevő végdarabja teljesen hozzáilleszthető. Egy 14·5 cm. hosszú tűvég darab. Egy 12 cm. hosszú kétélű tőr penge, az egyik oldalon a két erősítő szeggel, míg a másik kettőnek helye látszik, de már elvesztek. Kilencz darab bütykös korong, a bütyök körül központi kettős homorú díszszel; a korong széle éles; a korong széléből egy centiméternyire felnyuló, befelé hajlított, 0·8 cm. széles, lemezszerű füllel. Átmérőjük 2·8 cm. Hasonlítanak a föntebb idézett ráczegresi lelet 1—6. számú ábrákhoz. Nyolcz darab, vékony sodronyos hengertekercs; egy-egy darab 3 cm. hosszú; nyilása csak akkora, hogy jó vastag fonál húzható rajta keresztűl.

A másik bronzkincs Somogymegyének ú. n. Puszta-Sárkánytó nevű helyén, Melegárok nevű dülőben, az ú. n. nyári hegyoldalban, két évvel ezelőtt, másfél lábnyi mélységben találtatott. Ennyi az egész, mit Schóber József gödrei tanító úr leveléből megtudhattam; a puszta jelenleg a baranyamegyei gödreiek tulajdona, kik a pusztát 20 évvel ezelőtt megvették, mikor azt még sűrű erdő borította.

Öt darab kerékdíszszel ékített korongos lemez; átmérője 5·8 cm.; közel a korong széléhez, mindegyik egy lyukkal (V. ö. Arch. Ért. 1895. 109. l.) Két darab ugyanilyen korong, de csak 3 cm. átmérővel. Egy darab a központon bütyökkel biró korong, kerékkel a korong szélén, de a négy küllő nélkül; átmérője 5 cm., lyukkal a korongszélben. Két darab ugyanilyen, de csak 2·5 cm.

* Ráksi közvetlen szomszédos Szt.-Gáloskérrel, honnét már az ismert bronzkincs jutott be a n. múzeumba.

átmérővel. Két darab, majdnem négyszögletes sodronytekércs, két csavarodással; a végek hegyben végződnek; karpereczül szolgálhattak; a tekercs legnagyobb átmérője 7 cm. Különböző nagyságú, de alakra nézve többé-kevésbbé egyező függő lemezek; kettő hasonlít az ercsii lelet 7. és 8-ik ábrájához (l. Bronzkor Emlékei I. r. XCIII. tábla; a nagyobbik hossza 5·5 cm.; a kisebbiké 4·5 cm.; van a leletben 14-féle alakú, kisebb-nagyobb fecskefark formára hajlított, mindkét végén kikanyaruló csüngő lemez, mindannyi a hajlásnál lyukkal ellátva; a legnagyobb hossza 10 cm.; összesen 33 db.

Egy fésü-alakú függő dísz, sodrony henger-tekercsek, négyféle változatban; az egyik változat, melynek átmérője 1 cm. 18, legnagyobb részt egyenlő hosszúságú darabból áll; a leghosszabb 9 cm.; a második változat 2—3 mm. átmérőjű 33 darabból áll, a leghosszabb 9 cm.; a harmadik és negyedik változat 14—14 darabból áll; a legnagyobb hosszúság 9.5 cm. Négy darab vékony lemezből álló, 2 mm. átmérőjű, 4 cm. hosszú csövecske. Végül körbenhajló pálcza, egyik vége hegyes, másik vége apró gyűrűbe hajlik. Mindezen tárgyak jelenleg főtisztelendő Bertalan Alajos úrnak, a kegyes tanítórend mernyei jószágkormányzójának birtokában vannak.

Mernye, 1895 május 20. *Melhárd Gyula.*

III. VELICS LÁSZLÓ S. J. A PARTHENON NYUGATI OROM-SZOBRAINAK RECONSTRUCTIÓJÁRÓL. A bécsi művészház XXIII. évi kiállításán feltünést keltett az athéni Parthenon messze ismert nyugati orom-szobrainak gips-utánzása, mely az eredeti, nagyrészt tönkrement márványcsoportot közel egy nyolczad nagyságban tünteti elénkbe. Az érdekes gips-mintákat Schwerzek Károly, bécsi szobrász Lützow műakadémiai tanár javaslatára készítette; a mæcenás Dumba Miklós volt, a ki a sok tanulmány és utazással járó újjáalkotás költségeit viselte. A hosszú időt igénylő munka kiindulási pontjául szolgáltak első sorban az ismert rajzvázlatok, melyeket Carrey franczia festő Athénben a hely színén még 1674-ben vett fel, midőn a szobroknak tetemes része a Parthenon nyugati ormában még fennállott.* E rajzokat a művész közel két évet igénylő athéni és londoni tanulmányútján pontos felvételeivel egészíté ki. A parthenoni oromfalakon ugyanis, melyek immár két évezred óta fennállanak, a szobrok terjedelmét és fekvését még maig is világosan mutatják a falon és alappárkányon látható bemélyedések, melyeket az idő, szél és eső ép a szobrok *között* és *körül* kivájt és kimosott, míg maga a szobrok *mögötti* faltér az idő rongálásának annyira kitéve nem lehetett. E jelentős s bizonyára figyelemreméltó fali nyomokról pontos felvételeket közölt a már 1887 óta megjelenő «Antike Denkmäler, Berlin, G. Reimer» füzetes folio-kiadvány, I. kötetének 58 A. 58 B. és 58 C. tábláin, melyeket azután Schwerzek hosszú athéni tartózkodása alatt saját méreteivel és rajzaival rektifikált. Maguknak a márvány szobortorsóknak jó része tudvalevőleg a londoni British múzeum egyik főkincsét képezi; Schwerzek ezeket is huzamos ideig tanulmányozta, mely alkalommal Murray A. S.

* Lásd e vázlatokat többek közt: Overbeck, Geschichte der griechischen Plastik 3. kiad. I. köt. 293 l. kettős tábláztán.

és Smith A. H. ügyét melegen támogatták, úgy, hogy az eredeti phidiasi felállítást illetőleg több fontos mozzanatnak jutottak nyomába.* A szóban levő csoport azon jelenetet ábrázolja, midőn Poseidon és Athéne Attika véduralmáért versenyeznek, s Poseidon szigonyával a tengeri uralom jelvényét, a sósforrást fakasztja fel a talajból lábai előtt; de látva, mint nyújt Athéne még nagyobb ajándokot, az olajfát, az attikai dúsgazdag nemzetgazdászat symbolumát: megdöbbenve hátrál Amphitritétől vezénylett fogata felé. Maga a sisakos Athéne pedig a győzelem érzetében emeli lándzsáját a magasba és nyújtja baljával a védő pajzsot előre, mintegy kegyeltjei fölé. Jobbról-balról e főjelenetet az istenek és héroszok csoportjai környezik.

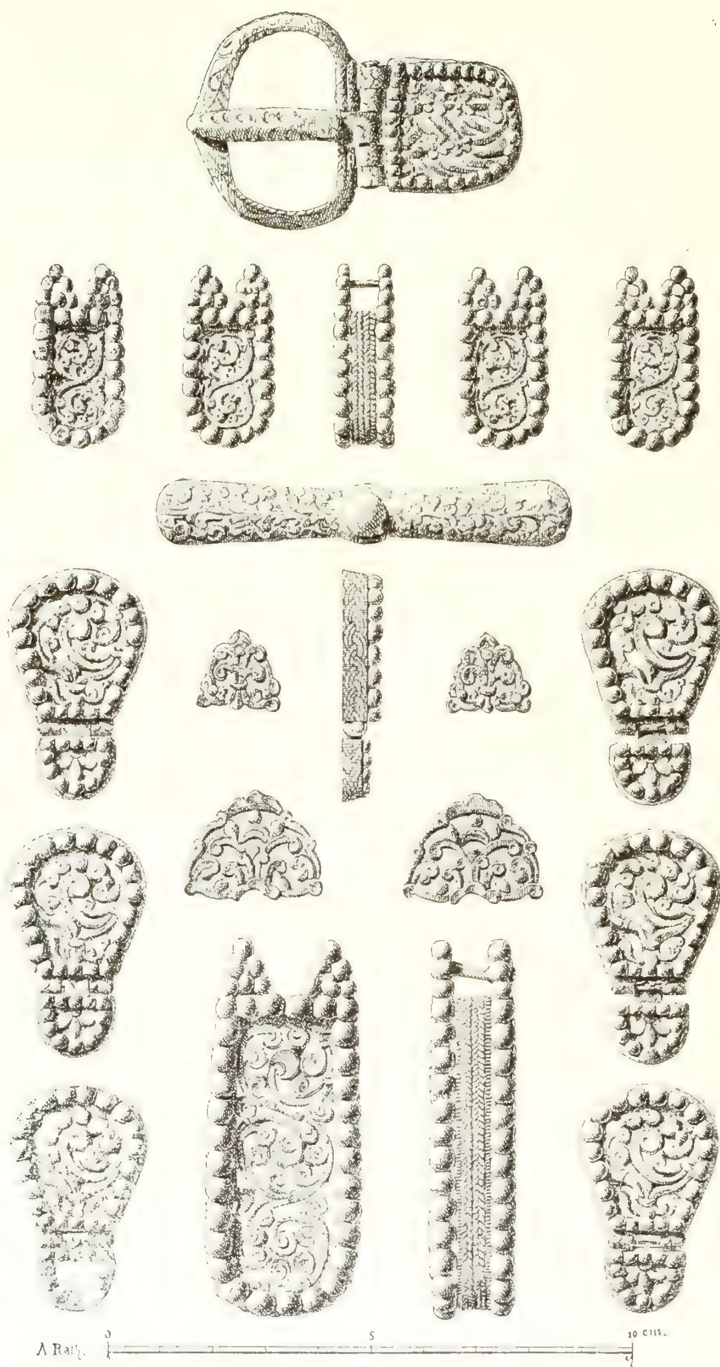
Nem ereszkedhetünk itt az egyes szoboralakítási motivumok bírálatába; azok a fölötte gyér irodalmi támpontok s a még hiányosabb torsó-maradványok folytán mindenkorra vita tárgyát fogják képezni. Schwerzek plastikai alakításait a mythus-történeti jelenet szempontjából egészben véve sikerülteknek tartom. Nézetem szerint azonban Athéne adományát, az olajfát — bizonyára technikai és æsthetikai okokból — nagyon is Poseidon háta mögé szorította, bár ép ezen a földből csodásan előtünő olajcserje kényszeríti magát a tengeristent hátrálásra, s azt azért a főcselekvény szempontjából is inkább Athéne közelébe képzeljük. Világosan látjuk ez eszmét kifejezve az ismert szt.-pétervári díszedényen (Compte rendu 1872. Pl. I.), melynek motivuma az eredeti parthenoni jelenetre vezethető vissza. A mi a gips-utánzat stilusát illeti, az az említett vallásos momentum fontosságához méltó, bár nem mondhatnók, hogy az épen a phidiasi magasztos ideális stilusig emelkednék; ám efféle követelménynyel az adott tényezőkkel szemben a józan kritika alig fog előléphetni. Hogy egy hasonlattal éljek, az új gips-minta szemlélése oly benyomást kelt, mintha p. o. Da Vinci classicus Utolsó Vacsoráját valamely jobb nevű eklektikus mestertől látná átalakítva. Az új rekonstruktió nagy becse tehát abban áll, hogy az az antik kor egyik legkimagaslóbb műalkotását a mai szemlélőnek hozzáférhetőbbé teszi; e tekintetben jóval fölülmúlja az eddigi hasonló parthenoni plastikai oromvázlatokat, s ezek közt még a legsikerültebbet is, a londoni Kristálypalota példányát. Azért múzeumok, magasb műintézetek már is megrendeltek egy-egy példányt; ennek 500 forintra szabott ára pedig, tekintve a 3 m. 28 cm. hosszú és 40 (?) cm. magas orommezőt, mely mintegy huszonöt, gonddal készült gips-figurát szolid fapárkánykeretbe illesztve foglal magában, jutányosnak mondható. Végül azt óhajtjuk, bár sikerülne a jeles művésznek és lelkes mæcenásainak a Parthenon másik, sokkal nehezebb *keleti* oromcsoportozatát is szemeink elé varázsolni, s így a phidiasi iskola ideális magaslatát tágabb körökkel is megértetni.

Kalksburg, 1895. május hó. *Velics László S. J.*

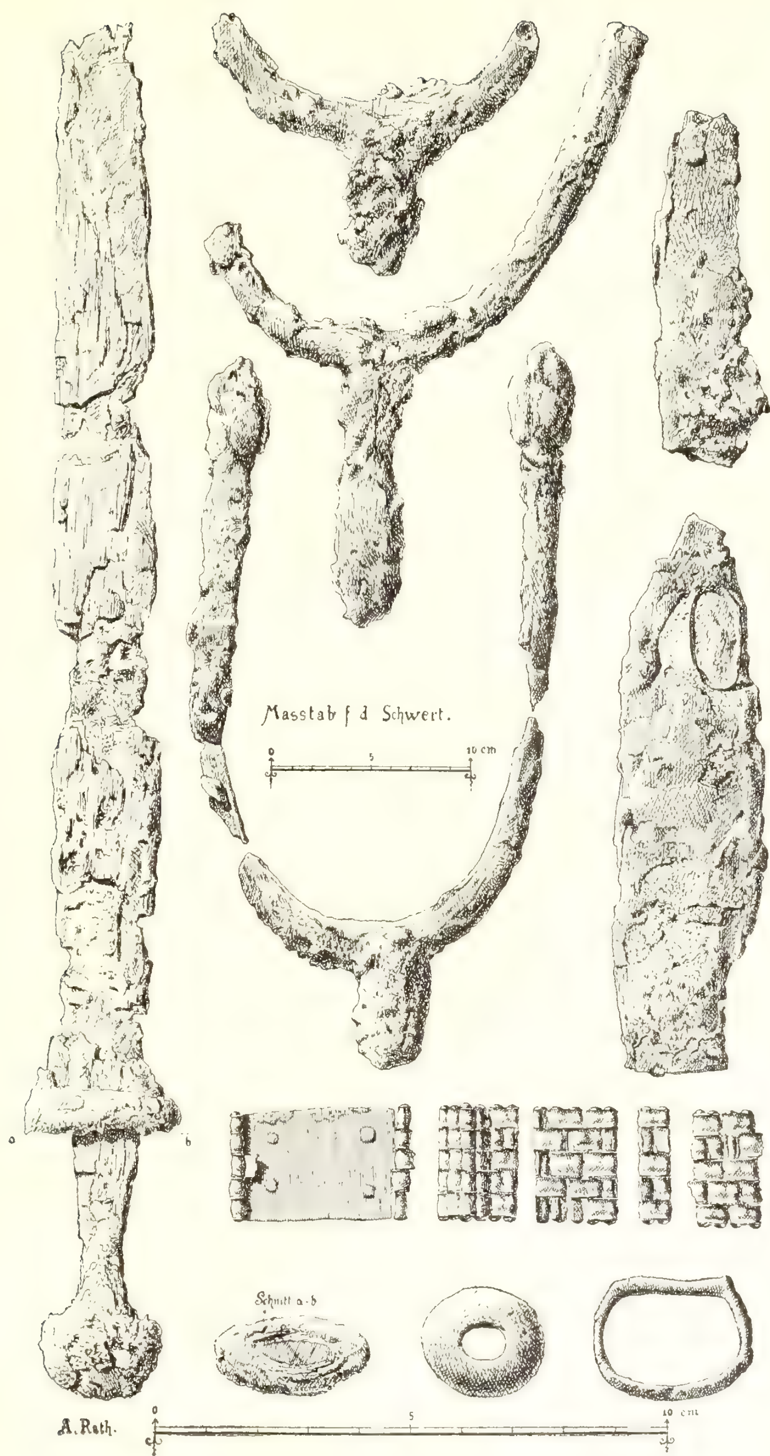
IV. Dr. FISCHBACH OTTÓ. A HOHENBERGI LELETRŐL (Éjszaki Stiriában). A krungli lelet után, melyet e folyóiratban** ismertettem, körülbelől

* Lásd ezekről: Recent additions to the Sculptures of the Parthenon, by A. H. Smith. Reprinted from the Journal of Hellenic studies. Vol. XIII. 1892—93 (1 fénynyomattal és 8 ábrával.)

** Arch. Ért. 1894. XIV. 359—360.

A HOHENBERGI LELET (STIRIA). I. TÁBLA.

A HOHENBERGI LELET (STIRIA). II. TÁBLA.

egy évvel ezelőtt akadt egy második lelet, mely ugyan több tekintetben rokon vele, de finomabb munkája által tőle különbözik. Hohenbergben, Steinberg-Irdning mellett nem messze az ottani igen régi bucsújáró templomtól 1894 április 6-ikán káposztás gödör ásásánál a földbirtokos munkásai több csontvázra, vaskardra, bronzból való szíjékítményekre s egyebekre akadtak és néhány nappal utóbb, április 9-ikén egy méternyire odább déli irányban ismét csontváz került elé. Az első hírekből* kitünik, hogy a csontvázak s a mellékletek $^{1}/_{2}$—1 méternyi mélységben hevertek lazán összefüggő építőanyagból álló réteg alatt, agyagréteg fölött. Egészben volt öt csontváz és miként a krungli sírokban a melléklet mind ugyanegy sírból került elé, kivéve talán néhány cserepet s egy bronzgyűrű elveszett darabját, melyek az első csontváz felé forduló második csontváz mellől, talán abból a sírból kerültek ki, melyre április 9-én akadtak. A földbirtokos az egész leletet a gráczi múzeumnak ajándékozta. Koponyatöredékeken és nehány kékes-szürke agyagú díszítésnélküli cserepen kívül voltak a leletben:

1. Vaskard, (II. tábla) keskeny négyélű markolattal, a markolat végén lapos félköridomú gomb, a penge tövén vastagon kihajló ellenző. A penge hegye letört, az egész pengét erős rozsda marta meg, helyenként még megmaradtak rajta a fahüvely rostjai. A korábbi jelentések azt állították, hogy a gombon aranyozás nyomai maradtak, de ebből most már mi sem látszik, ellenben még most is van az ellenzőn egy darabka bronzpléh, mely valószínüleg diszítve volt. A markolat pálczáján farostok s a gombon durva szövés foszlányai maradtak. Az ellenzőt talán aranyozott bronzpléh borította, lehet oly ornamentekkel, a minőkkel a többi bronztárgyakon találkozunk. A kard hossza még most is 68 cm.; tövén 5·4 cm., hegyén 4·8 cm. széles; markolata 9·7 cm. hosszú; egyik végén 2 cm., másikon mintegy 3·2 cm. széles és 1—1·2 cm. vastag, a gomb magassága 3·7 cm.; szélessége 6·2 cm.; vastagsága hozzávetőleg 4 cm.; az ellenző kiemelkedése 1·8 cm.; szélessége 7·7 cm.; átmérője közepett mintegy 4 czentiméter.

2. Vassarkantyú (II. tábla) három darabra tört, két ágának belső hossza 10·5 cm., a rövid, talán tökéletlen tüske hossza 2·1 cm.; az ágai belül laposak kívül kidomborodók. 3. Egy hasonló vassarkantyú töredéke. (II. tábla.) 4. Hasonló sarkantyú töredéke (II. tábla), a tüske hossza 5 cm., az ágának átmetszete kerek.

5. Vaskés (II. tábla), hossza 10·8 cm.; szélessége 2·9 cm. 6. Vaskés (II. tábla) hossza 1·6 cm.; szélessége 1·7 cm. 7. Tőrpenge (?) töredékei 5 cm. hosszúak. 8. Néhány vastöredék, melynek rendeltetése már nem ismerhető föl biztosan.

Bronztárgyak erős aranyozás maradványaival az I. táblán.

1. Csat, eredetileg három szögecscsel volt a szíj végére erősítve, a tüskéje ragadozó madár csőrének idomát példázza. 2. Nagy szíjvégdísz két egymásra rakott, áttört diszítményű lemezből áll, a diszítmények növényindákat példáznak; a két lemezt oldalszallag borítja, melynek szélét gyöngysor s közben négyszeres szíjfonadékos dísz ékíti, a szíjvég szélén még megvan két szögecs, a gyöngysort utólag forrasztották reá.

* Gratzer Tagblatt 1894 ápr. 11. esti kiadás. — Gratzer Tagespost 1894 ápr. 12. reggeli kiadás. — Selweighofer Rikárd tanító közleménye a «Mitth. der k. k. Centr. Com.» 1894. XX. 185. s. k. ll.

2. Négy kisebb szíjvégdísz (I. tábla) hasonlítanak a nagyobbik szíjvéghez, de az oldaldísz nélkül, hosszuk 3·3 cm.

3. Egyenes pálczatag, (I. tábla) hossza 8·8 cm., közepett félgömbfejű szögecs, alsó végén még megvan a szögecs láblemeze, a miből a közben volt szíj vastagsága 0·5 cmre állapítható.

4. Két palmett-idomú áttört díszítmény három szögecscsel, alja sima.

5. Két hasonló kisebb lemezke.

6. Hat szíjtartó, a felső nagyobb részében három szögecs az övre való erősítés végett, csuklóban vele összekötött kisebb félköridomú tag, melyről keskeny szíjacskák csüngtek le, melyeknek alsó végeit az előbb (2. sz.) leirt végdíszek ékítették ; itt is utólag forrasztottak a szélekre gyöngyszegélyt, az oldalt ismét szíjfonadékú dísz ékíti ; a csukló szöge vasból lehetett, mint a krungli lelet hasonló szíjtartójánál.

7. Gömb, átlyukasztva, átmérője 2·2—2·5 cm. ; magassága 1·8 cm.

8. Csat kerete, tüskéje hiányzik, valószínűleg vasból volt, mert a töve helyén vas rozsdafolt maradt, belső hossza 2·7 cm. ; külső hossza 3·1 cm. ; belső szélessége 1·8 cm., külső szélessége 2·4 cm.

9. Hosszú négyszögű lemezke (II. tábla), a sarkokban egy-egy szögecscsel ; mindkét keskenyebb szélén két-két hengertag, belül csukló-szöggel, közben, valamint fölül és alul hasonló részek maradnak szabadon, melyeket más hengerkék foglalnak el ; megmaradt még 19 ily csukló-szög öt hengerkéhez, mely darabokra tört, a szögecsekből a bőr vastagságát 0·2 cmre lehet tenni.

Az itt bemutatott lelet fontossága annál jelentékenyebb, minél ritkábbak az ily kora-középkori leletek Stiriában ; érdekét fokozza a rokonság, mely a krungli lelethez fűzi,* mind a két lelet felső Stiriából való és lelhelyeik közel esnek egymáshoz.

Graz, 1895 május. *Dr. Fischbach Ottó.*

V. BELLA LAJOS. ÚJABB CSORNAI LELETEKRŐL. Több ízben szerepelt már többféle korú leleteinél fogva a csornai határ az Arch. Ért. hasábjain A jelenkor viszonyainál fogva, közvetlenül a millennium előtt a honfoglalás idejére vagy ennek közelébe eső leletek a legérdekesebbek. Ily fajta leletek többször fordulnak elő a Csornától keletre fekvő *Sülyhegy* nevű lapos halom dombján mely homokvételül szolgál.

Múlt évi deczember hó elején szemügyre vevén a homokgödröt, annak déli partjában kiálló csontokra bukkantam, miért is nehány munkással ott nagyobb vermet ásattam. Az ásás eredményeül egy csontváz tünt fel, melynek sem koponyája, sem balkarja felső csontja már nem volt meg ; ezek homokásás alkalmával veszhettek el. Mindazonáltal a magáról a csontvázról, valamint az ettől jobb kézt fekvő lóvázról fölszedett leletek megérdemlik a bemutatást.

A jobb kar alsó végén 2 cm. széles, síma és vékonyka lemez volt hitvány ezüstből, melynek két végét fonal köti össze. A fonal ma is megvan. (I. tábla 1. ábra.) A jobb kéz negyedik ujján ezüst gyűrű volt ; ez alul vékonyabb karika, mely

* Vsd. ö. a krungli lelet ábráit Arch. Ért. 1894. 360. l.

fölfelé vastagodik ; feje tojásdad alakú keretet képez ; hosszabb átmérője 1·5 cm., a kisebbik 1 cm. ott, hol a karika a keret alsó szélével találkozik, jellemző három-három bütyök áll ki lapos fejű szög gyanánt a karikából. Ebben három darabra tört vésett almandin kő volt. (I. tábla 2. ábra.) Ez alul homoruan csiszolt, fölülete közepén czímerféle van szintén homorúan kicsiszolva benne.*

Sajnos, hogy több darabra volt törve ; hidegtől dermedt ujjaimmal csak három darabkát birtam kiszedni, de ezek lényeges részek.

A bal alsó karon valamivel keskenyebb karkötő volt szintén igen vékonyka ezüstből több darabra törve. (I. tábla 3. ábra.)

A lábszárak mentén mi sem volt, annál többet leltem a lábak fején. Az itteni csontok, kivált a középláb és az újjak csontjai általasát zöldes színűek voltak. E színt apró pitykék okozták, melyek — semmi kétség — a lábbeli feje részét diszítették. (I. tábla, 4—9. ábra.) Ezek is ezüstből valók, szép gömbölyűek, símák és szögük alul le volt lapítva ; ezeken kívül három nagyobb pityke került elő, (I. tábla 10—12. ábra), melyeknek síma domború fölületét kilencz tagra osztott gyűrű fogja körül ; e nagyobb pitykék szöge alul szintén lapított. A kicsi pitykéből 52 darabot, a nagyobból csak hármat találtam, de bizonyosra vehető, hogy négy volt, már csak a szimmetria kedvéért is ; kettőt közülök a jobb láb fölött, egyet pedig a bal láb fölött leltem ; a negyedik nem lett meg.

Jobbra az ember csontvázától, jobb vállával egy irányban feküdt egy ló koponyája. Szájában a zabla (II. tábla 3—3*a* ábra), alatta a két kengyelvas (II. tábla 1—2. ábra), oldalt egy vascsat, (II. tábla 6. ábra), egy vaskés, (II. tábla 5. ábra), egy három lánczszem vasból. (II. tábla 4. ábra.) A ló feje jobb oldalán *egy* nagyobb és *két* kisebb, bal oldalán *két* nagyobb és két kisebb ezüst lemez pántot találtam. A nagyobbak (I. tábla 13—15. ábra) hossza 3·8 cm., szélessége 2·4 cm. Három oldalt egyenesek, a negyedik oldal ívalakú. Kiálló szélük keretet alkot ; a belüleső lap közepén gömbölyű középpontból négy levél indul ki diagonális irányban a szögletek felé. E diszítés trébelt munka ; az aranyozás nyoma tisztán vehető ki a lemezek fölületén. Három szöggel voltak a szijra ráerősítve ; a szögek alúl lapítottak.

A kisebb pajzsalakú lemezkéket (I. tábla 16—19. ábra) két szög tartotta.

A ló koponyája hátsó része fölött rendkívüli vékony és fölötte törékeny ezüst lemez darabjai voltak ;** ez kis hajlítást tüntet föl és hegyes végű, de gömbölyű fejű szögekkel (I. tábla 20—22. ábra) volt alkalmasint fafélére (talán a nyeregre) rászögelve. Azért mondom fafélére, mert a többi szög mind alúl lapított volt, jeléül annak, hogy bőrre volt alkalmazva.

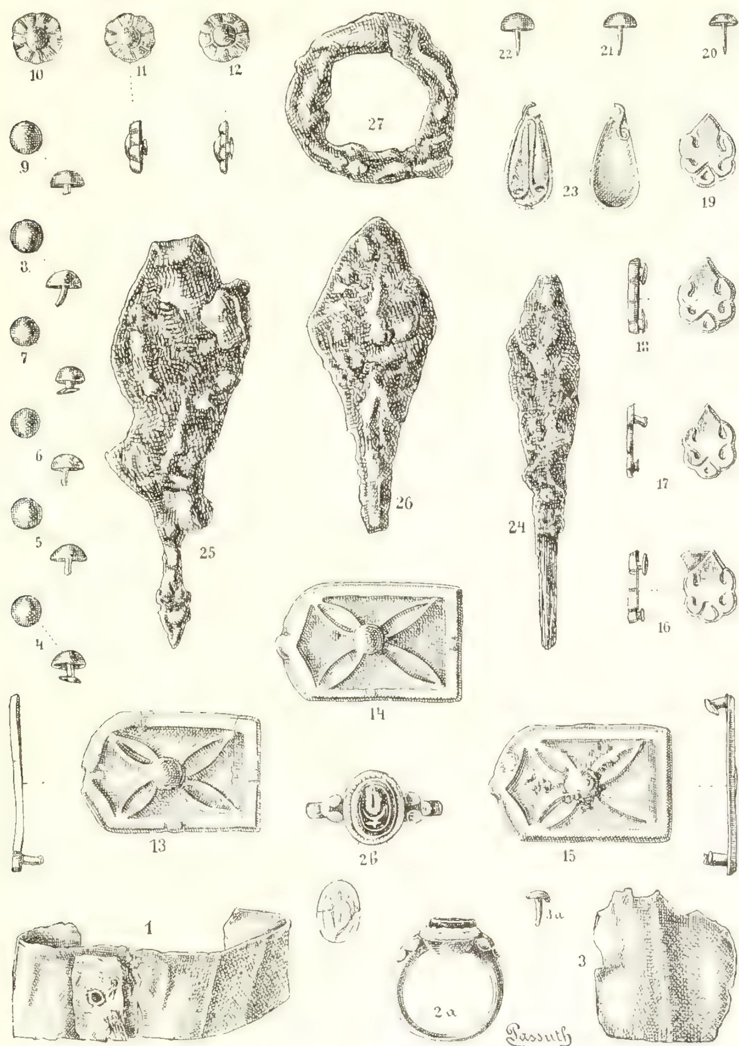
Nevezetes még azon körülmény, hogy a lónak egyéb csontjaiból a négy alsó lábszáron kívül misem volt meg. Ezt már több ízben tapasztaltam ilyen lovastúl eltemetett csontvázaknál ; a ló elhelyezése is mindig olyan volt, a mint fen-

* Ábránk nem egészen híven adja a kőbe vésett idomot. *Szerk.*

** Talán szívesen veszik szaktársaim annak az eljárásnak megemlítését, melyet Szombathy Józseftől tanultam el. Gyakran fordul elő az az eset, hogy fémtárgyak a földben annyira átalosát oxydálódtak, hogy a legkisebb érintésre is összeomlanak. Sz. legújabban úgy segit a dolgon, hogy *parafin*-nal leönti az illető tárgyat, melyet már nehány percz után bátran föl lehet emelni. Nem kell ehhez egyéb egy darabka gyertyánál, melynek lángja fölött kanálban fölolvasztjuk a parafint.

tebb leirtam. Ebből azt következtettem, hogy a ló többi húsosabb részét a temetés alkalmából vagy áldozatúl mutatták be, vagy pedig a halotti tornál elköltötték.

Mivel e helyről még több leletet vártam, azért a husvéti szünidőben több napot fordítottam még e halomra. Legelőször is a télen kihányt homok lett

CSORNAI LELET. I. TÁBLA.

átkutatva, mely alkalommal egy ezüst fülbevalót (I. tábla 23. ábra) találtunk. Ez hosszukás *csöpp alakú*, alsó sima része behorpadt; felső része finoman rovátkolt hosszukás, de keskeny kapocsalakú diszítést mutat.

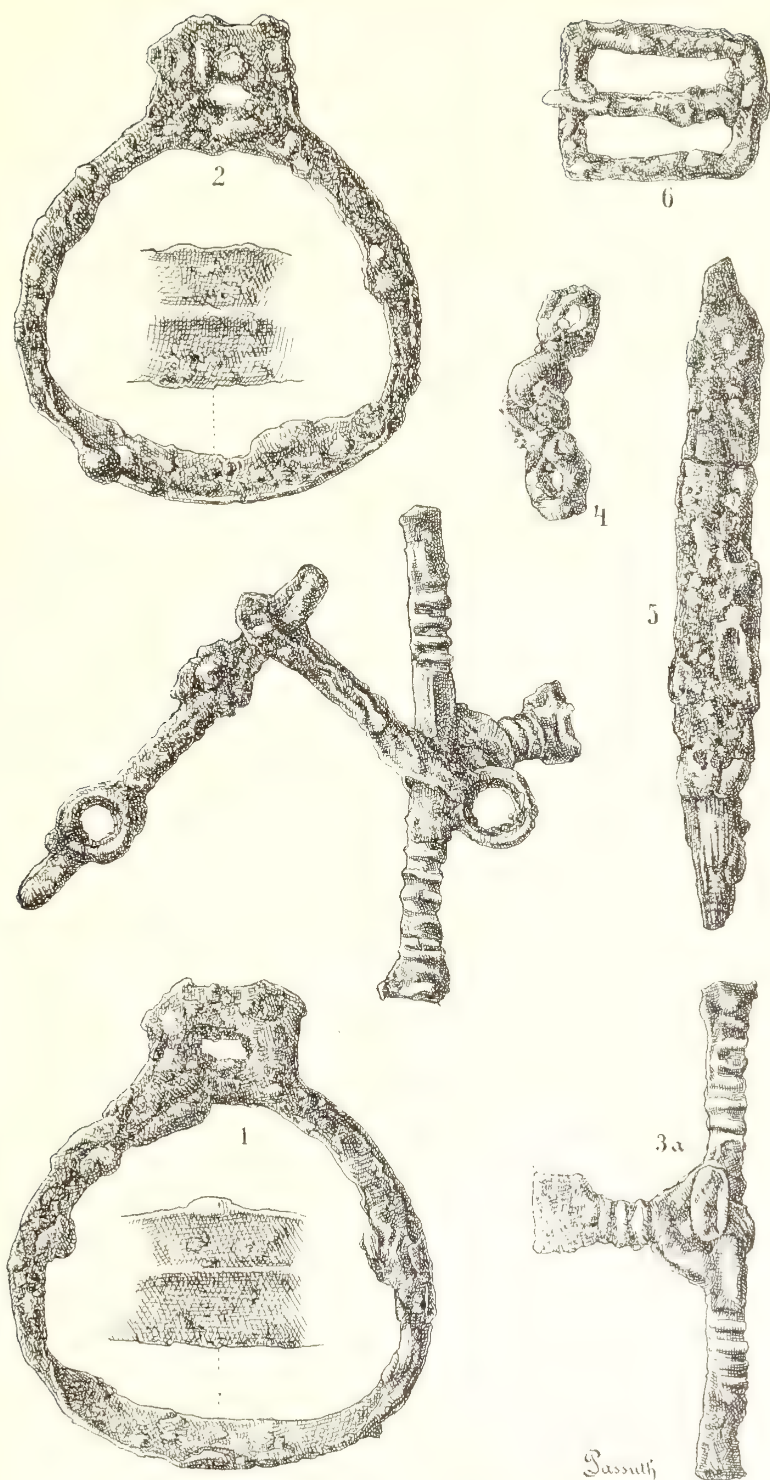
Ezután egy 2 m. széles, 8 m. hosszu kutató árkot huztunk a fent leirt sírral párhuzamosan, miközben egy másfél méternyi átmérőjű és 0·90 m. mély-

ségű præhistorikus verem lett föltárva, ebben sok edénytöredék, csont, tűzkőnucleus és szilánk, továbbá egy agyag gyöngy fele, egy fél csésze, szénmaradvány és hamu fordult elő. A verem fenekét kemény, csaknem összesűlt réteg borította, melyben még a jó aczélpenge is elvásott. Hamuval telített homokos agyagból állott e réteg, vastagsága kerek 20 cm. volt.

Czélom nem levén a præhistorikus leletek bolygatása, a nagy homokverem keleti oldalán huzattam párhuzamus árkokat, de hasztalan. Kedvezőbb volt az eredmény az északi oldalon, hol *három* felnőtt ember és 12 gyermek, ezek közt nehány csecsemő csontváza lett föltárva. Átlag 60 cm-nyi mélységben feküdtek többnyire fejjel Ny-nak; háromnál ÉNy-ról DK-re való helyzetet konstatáltam: a csecsemők alig 40 cm-nyi mélységben feküvének. A három nagyobb csontváz hossza 167, 169 és 169·5 cm. volt; az elsőnek szélessége vállban 37·5 cm., csipőben 29 cm; a másodiknak vállban 29 cm., csipőben 32 cm. széles volt; megjegyzendő azonban, hogy ennek lapiczkái a mellkas felé összehajlítva voltak, a mi olyan benyomást tett, mintha vagy igen keskenyre ásott sírba nyomták volna le; vagy pedig — a mi valószínűbb — igen szoros burkolatba szorították bele, minek folytán vállai befelé hajlottak. A harmadiknak szélessége vállban 39 cm., csipőben pedig 31·8 cm. vala. A szárcsontok fölületének szögletessége erősen kifejlődött izmokra enged következtetni. Mindegyiknek alsó lábaszárai között, valamivel a térden alul nyíl feküdt (I. tábla 24–26. ábra) csúcsával a testnek fordítva. A másodiknál azonkívül dereka táján egy vaskarikát (I. tábla 27. ábra) találtam. A gyerekeknél mi sem volt, kivéve egy csecsemőt, kinek felső karja csontját kis bronz karperecz fogta körül. Megemlítendőnek vélem még azt, hogy az egyik gyerek felső testének csontjai 22 cm-rel mélyebben feküdtek a lábszáraknál. Minthogy a munka folyamán azt a benyomást nyertem, mintha a domb éjszaki töve felé már csupa gyermek váza kerülne elő, a további ásatással fölhagytam.

A sülyhegyi dombon tehát ugyanazon viszonyok fordultak elő, mint a Csorna-csatári majortól É-ra eső Eperjesdombon, t. i. hogy a gazdagabb sírok a domb legtetején, a szegényebb sírok meg inkább a töve felé voltak elhelyezve. Mindkét helyen a gyermekek sírjai a temető szélén voltak. A két temető közűl a sülyhegyit idősbnek tartom és a X. századra teszem, míg az eperjesdombi a XI. századból való, a mely századra mutat az egyik csontváz nyakán talált Petrus rex-féle érem. *Bella Lajos.*

VI. SÁNDORFI NÁNDOR KÖZÉPKORI SÍRLELETRŐL OCSKÓN, NYITRAMEGYÉBEN. Minapában egy erős eső után elhaladva az ocskói Mária szobor mellett, a mély út másik oldalán feketés földet, s az országút kerékvágásaiba lemosott cseréptöredékeket vettem észre, sőt a frissen lemosott dombоldalból egy emberi lábszárcsont fehérlett elő, híván a régészt közelébb. Rögtön leszálltam s midőn meggyőződést szereztem magamnak arról, hogy itt egy régi telep maradványai mutatkoznak, a mennyiben szanaszét hevertek őscserepek s két kovaszilánk is kezeimhez jutott, elhatároztam, hogy visszamenet kocsisom által fogom a csontvázat kiásni a Csejthéről hozandó szerszámmal. Közöltem a dolgot főt. revizsnyei Reviczky Bertalan csejthei plébános úrral, ki vidéke régi-

CSORNAI LELET. II. TÁBLA.

ségei iránt melegen érdeklődik s a nemz. múzeumot is gyarapította érdekes régiségekkel. Megigértem, hogy az eredményt vele közölni fogom. Elérkezvén a hely színére, konstatáltam, hogy a csontváz csak 50 cm-nyire volt a felső talaj színétől számítva elásva, és nem keletelve, mint eddig általam Szomolányban feltárt síroknál, hanem dél felé fordúlva, úgy, hogy a halott feje északnak, lába pedig délnek volt irányítva. Kezei nem keresztbe, hanem a test mellé voltak fektetve. A keletelés hiánya azon gondolatot ébreszté bennem, hogy tán ez nem is őskori ember, hanem csak őstelep helyén elásott hulla, akár a kurucz időből, akár pedig azon szomorú emlékű rablóvilág valamely áldozata, mely még 70—100 év előtt az ocskói vendéglő körül dívott, s melynek emléke maiglan is a nép száján él. De csakhamar kellemes meglepetés ért, mert feltárván a 168 cm. hosszú csontvázat, illetőleg csak félig kiszabadítván a halottat, félrecsúszott álkapocs mellett egy árpádkori erősen oxydált ezüst obulust leltem*, melyet magammal elvivén, minthogy az idő nagyon előre haladott, a további feltárást abba hagytam, nyomban értesítvén a csejthei plébánost síkeres kutatásomról, annak befejezésére felhívtam. Negyednap legnagyobb örömemre kis csomagot kaptam, kisérő levéllel, melynek idevágó részlete így hangzik: «.... Becses tudósítása által lelkesítve, sietek én is az ocskói sírleletről beszámolni. Ma szombaton 15-én, minthogy erre igen alkalmas időjárás volt, kirándultam Ocskóra, kapát, ásót magammal véve, és akadtam is mindjárt a megjelölt sírra, hol folytatva a kolléga úr által félbehagyott ásatást, sikerült az egész sírt felásnom; a fej mellett, a bal fül tövében találtam egy függőt, mely szinte a nagy oxidáció folytán elromlott, de elég hatalmas, úgy, hogy elég terhes volna azt ma viselni. Fegyvert vagy egyéb más tárgyakat nem sikerült találnom, próbáltam tovább is ásni, a miben engem két hornyák atyafi is kisegített, kiket ott az útban megállítottam, de eredmény nélkül. A túlsó oldalon jó mélyen præhistorikus cserepek is voltak...»

A két lelt tárgyat mi szívesen felajánljuk a n. múzeumnak, azon hozzáadással, hogy tán nem lenne eredménytelen a földnek további feltárása, a mit már a szántóföld báró tulajdonosa a csejthei plébánosnak meg is engedett.

Érdekes volna a feltárás már csak azon szempontból is, mert itt árpádkori éremmel dokumentált sírhelylyel van dolgunk, pedig azokban nem igen bővelkedünk, s érdekes adalékul szolgálhatna ez ásatás a millenium kiállításához.

Ocskóról tudjuk, hogy már a XIV-ik században rendezett község volt, de neve már a XIII-ik század elején említtetik okmányainkban. (Lásd Jedlicska: «Kiskárpáti emlékek» II. k. 426. l.) Nem lehetetlen, hogy azon domb, melyen az átvágott országút medre és az esőzés felszínre hozta csontvázunkat és mellékleteit, magában rejti a XII—XIII. századbeli ocskói lakók rendes temetkezési helyét. A függő a magyar sírokban talált más analógiákhoz hasonló, csakhogy igen tömör 5 mm. átmérőjű testtel, a 25 mm. átmérőjű karika egyik vége vékonyodás nélkül tompán záródik, a másik vége lemezzé kovácsolva a szokásos befelé való gyöngyölítéssel végződik, ez utóbbi begöngyölt lemez párhuzamos vonal-

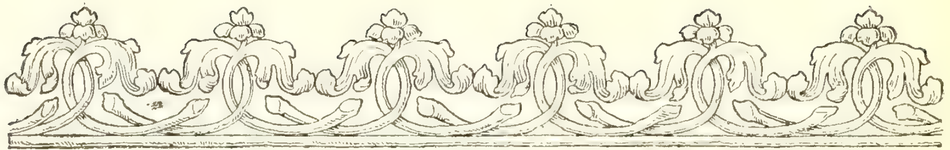
* Dr. Réthy László úr determinálta a n. múzeumhoz beküldött érmet: e szerint az II. Vratislav cseh fejedelem érme az 1061—1086. évekből

díszszel van ékítve, míg a karika egyéb teste nélkülözi a díszítést. Anyaga ezüst, zöld, érdes patinával bevonva. Ezen függő, vagy igazabban mondva halántékgyűrű ismeretes ékszer-tipus, melyről Nagy Géza, az Arch. Ért. 1892. évf. 309. lapján, midőn az általa feltárt és 44. sz. alatt rajzban közölt halánték-gyűrűről értekezik, ezeket mondja: «..... egy sárgaréz gyűrűt (44. a.) egyik végén visszafelé kanyarodó nyúlványnyal, minő a nemes-ócsai ősmagyar temetőben is előfordúlt, ezenkívül az I. Endre érmével datált alpári és szécsényi leletben, aztán Tápió-Szelén Béla dux, Karászon Szt.-László, Orosházán Szt.-László és II. István, Szabad-Battyánban III. és IV. Béla dénárával, Karczagon XII—XIV-ik századbeli frisatikus érmekkel és végül érmek nélkül Letenyén, Deménden és Puszta-Gyalun.» Ime tehát, most Ocskóról is van ily datált, középkori halántékgyűrűnk.

Lopassón, február hóban 1895. *Sándorfi Nándor.*

RÓMAI BRONZLÁMPA A N. MÚZEUMBAN, FÖLÜLRŐL TEKINTVE. 3/4 N.

IRODALOM.

GÖRÖG FÖLDÖN. Emlékkönyv a magyar tanárok 1893-ik évi tanulmányútjáról. Szerk. dr. Csengeri János és dr. Pasteiner Gyula. Budapest 1895. Franklin-társulat 8. r. 303 l. képekkel; 2 frt 80 kr. — Már évekkel ezelőtt, mikor németországi tanárok először indúltak állami támogatással a classikus világ országaiba: Görög- és Olaszországba, jeleztük azt az óhajt, vajha hazai philologus tanárainknak is jutna az a kedvező alkalom, hogy szakértő vezetés alatt közvetlen szemlélet útján ismerkedhetnének meg azzal a világgal, melyet rendszerint csak könyvek és az egyetemi előadások révén ismernek. 1893-ban megvalósult ez óhajunk. Harminczegy tanár dr. Pasteiner vezetése alatt bejárhatta Görögország jelentékeny részét és bár mindössze hat hétig tartott az út, bizonyára minden résztvevő oly élénk benyomásokat hozott magával, hogy ezután, akár görög szerzőket olvas az ifjakkal, akár görög historiát tanít, előadásán mindig meg fog látszani az igazi lelkesedés zománcza, mely a görög ég alatt lelkére ragadt. Szép gondolat volt, hogy az útról visszatérő tanárok összeállottak és útjukról emlékkönyvet készítettek, mely nemcsak az egyéni benyomások miatt érdekes, de hangulata miatt bizonyára másokra is buzdítólag fog hatni, hogy elránduljanak Hellasba, vagy legalább is foglalkozzanak vele. Ebben látjuk a könyv legnagyobb hasznát. Igazságtalanok volnánk, hogy ha más mértékkel mérnők, mert nem szakemberek írták, a kik speciális tárgyukban mindenkor az archæologiai kutatás legutóbbi álláspontjára helyezkedhettek vagy épenséggel önálló indokolt véleményt nyilváníthatnak. Közérthető kellemes nyelven, az út változó hangulatai szerint és egyéb egyéni mozzanatok közbevegyítésével úti rajzokat kivántak az írók társaik és tanítványaik számára szerkeszteni, nem tudományos értekezéseket. Természetes, hogy a tizenöt társ nem egyforma szellemi színvonalon áll és nem is tudják a tollat egyformán jól forgatni; némelyiknek mélyebb a kedélye s az olyan inkább magából merít, mást meg böngészkedő és citáló hajlama ezúttal sem hagy el és ilyenkor vonzó kép helyett inkább citatum-gyűjteményt kapunk. Némelyik inkább tárczaszerűen az apró külső körülmények említésénél szeret időzni, míg más inkább a tájba merűl vagy a katalogusok betű szerinti követésével a tárgyakba való mélységes belémerülésének színét kivánja költeni. Helyes volt, hogy az emlékkönyv a jelenkori Görögországnak is szentelt néhány fejezetet és nagyban fokozza a könyv értékét a többnyire ügyesen megválogatott képek gazdag sora. Örvendünk a kedves emléknek és reméljük, hogy ez csak az első lesz abban a sorozatban, melynek másodika az olaszföldi, harmadika pedig az egyptomi és palæstinai kirándulás emlékét fogja megörökíteni.

x. y.

KÉT ILLUSTRÁLT MAGYAR TÖRTÉNELEM.* A minek eddig teljes hiányát éreztük, annak ezután igazán bővében leszünk: míg azelőtt hiába kerestünk illustratiókat komoly magyar történeti munkákban, addig most majdnem túlságig viszik az illustrálást. Úgy látszik, historikusaink azt kezdik hinni, hogy kép nélkül el sem lehet a historia. Nálunk is legelőbb az iskolai könyvekben és a nép számára szerkesztett iratokban kezdték a néma betű mellé a közvetlen szemléletre ható ábrákat rakni, mint hajdan a biblia pauperum az olvasni nem tudó tömeg képzelméhez kivánt szólni. Utóbb a tudósok is fölismerték az ábrák fontosságát és mióta a hazai műtörténet és archæologia harmincz éves pályafutásán föltárta az ország ezernyi régi emlékét, történetíróink mohón kaptak rajta, s a mi mintegy emberöltő előtt ábrándos kivánság volt, a magyar historiát tanulságos emlékek szakadatlan sorával illustrálni, az most már valósággá vált. Nem egy, de két illustrált teljes magyar történelmet hozott a közeledő millennium. Ez mindenkép örvendetes esemény irodalmunkban, mert mutatja, hogy az anyagi és szellemi téren egyaránt izmosodunk, vannak íróink, vannak vállalataink, melyek ily nagy kiadványokra vállalkoznak, van olvasó közönség, mely mohón kap rajta és a mi különösen a mi specialis szakunk szempontjából örömmel tölthet el bennünket, az a nagyfontosságú szerep, mely hazai archæologiai irodalmunknak mindkét vállalatban jut. Leginkább ez utóbbi tekintetben kell e helyütt mind a két vállalatot méltányolni. Mind a két vállalat első kötete a legősibb kornál kezdi az ország s a rajta lakó népek sorsának elbeszélését; igen helyesen tért nyitott annak a hosszú időszaknak, mely a magyarság megtelepedése előtt letelt. Ezen időszakban írott följegyzések híján néha kizárólag emlékekből kell a múltat reconstruálni és attól kezdve is, mikor a rómaiak megtelepedése óta vannak írott kútfők, ezek mellett még sokáig, szent István uralmáig, az egyes korrajzok jellemzésére a gyér följegyzések mellett az archæologiai adatok nélkülözhetlenek.

A szent István utáni korban ugyan háttérbe szorúl a politikai történet mellett az archæologiai anyag, s ettől kezdve lazább is az összefüggés az elbeszélés s az illustratiók között, de itt is fontos szerepe jut a rajzoló művésznek az író mellett. Néha a tájt szemlélteti, a hol az események lefolytak, máskor a szereplő egyéneket vagy népeket állítja elénk, vagy épületekben, szobrokban, érmekben s más hasonlókban, egykorú maradványok egész sokaságával köti le az olvasó figyelmét azon kor részére, melynek országos eseményeiről az író elbeszélése tájékoztat.

Nem tartozik reánk a politikai események elbeszélését méltányolni, itt a két munkának csupán azt az oldalát nézzük, melynél fogva az szakfolyóiratunk méltánylására is tarthat igényt: az archæologiait.

A Szilágyi-féle mű, az ú. n. præhistorikus kornak csak néhány oldalt szentelt, melyen szakértő tolla tömör vonásokban egyesíti az eddigi præhistori-

* A magyar nemzet története, szerkeszti Szilágyi Sándor, I. kötet: Magyarország a királyság megalapításáig. Vaszary Kolos bevezetésével, írták Fröhlich Róbert, Kuzsinszky Bálint, Nagy Géza és Marczali Henrik. 8-r, Budapest 15+CCCLII+335 l. 44 képes melléklettel és 357 ábrával a szövegben. Szalay-Baróti: A magyar nemzet története 1895. 8-r. eddig 14 füzet 344 l. 28 képmelléklettel és mintegy 200 ábrával a szövegben

kus kutatásoknak főbb eredményeit. Legfontosabbnak tartjuk e vázlatban a hazai réz, és bronzkor jellemzését és korhatározását. Szerző hajlandó az illyr és thrák törzsöknek tulajdonítani a lassú átmenetet a kőkorból a fémek használatának műveltségére. Szerinte nem nagy népinvasionak kell akár a réz, akár a bronz használatbavételét tulajdonítani. Ugyanazok a népek mentek át százados fejlődésben e culturális fokokon, a mit a bronzkorra nézve kétségbevonhatlan helyi iparral lehet bizonyítani. Ennek «stilistikus egysége» úgymond, a legerősebb bizonyítékát adja annak a ténynek, melyet történeti följegyzések híján más módon nem bírnánk megállapitani, nevezetesen, hogy a bronzkorban hazánk vidékein a præhistorikus nagy népmozgalmaknak meg kellett szakadniok, mert országos jellegű helyi ipar nagy néphullámzások közepette nem keletkezhetett volna.

Montelius korhatározásához közel jár, mikor úgy véli, hogy a bronzkor kezdetét hazánkban a második évezred közepére esik ; szerinte a vasat tájainkon már a XII. században ismerhették, «de századok múltak el a nélkül, hogy az a műveltségi áramlat, melyet a híres hallstatti temető után szokás elnevezni, itt teljesen meghonosúlt volna.»

A vas nálunk csak akkor küzdi le teljesen a bronzot, mikor a történeti kor kezdetén a kelták mint hódítók lepték el a Duna vidékét. Folyóiratunknak majd minden füzete hoz újabb s újabb bizonyítékokat, melyek e felfogás helyessége mellett tanúskodnak. A bevezetés után Fröhlich Róberté az első könyv. Boldogúlt szaktársunk a nála megszokott alapos részletességgel adja elé vidékünkről a régi íróknál található adatokat. Utána Kuzsinszky Bálint Pannonia és Dacia viszonyait tárgyalja hosszasan. A régi írókat sűrűn idézi. Miért nem részesíti a modern írókat is e kitüntetésben, nem lehet érteni. Az írók mellett a föliratokat sűrűn használja és a fontosabb városok területén fönmaradt épületeket s egyéb emlékeket is bemutatja. Legfontosabb ez emlékanyag ott, a hol bennszülött népeket jellemez, a mikor a rómaiak életmódjáról és műveltségi fokáról referál, vagy a vallásos állapotokról ad áttekintést.

A kissé száraz, legtöbbször registráló előadás érdekét nagyban fokozzák a sűrűn közberakott illustratiók, melyek közül itt egy néhány ezúttal először közzétett emlék képét idézzük. Ilyen Aelius Septimius sírkövén egy érdekes dombormű (LXXV.), mely rómaiak és barbárok közt folyó küzdelmet ábrázol ; a dombormű provincziális művészetünk szempontjából nagyon tanulságos, csak az kár, hogy a reproductiója kevéssé sikerült. Ugyanazon szempontból becses egy harmadik szászadbeli császár szobra (Pupienus ? Balbinus ?) a gyulafehérvári múzeumból (CXXXIII.) A halmágyi paizsdudor (a b. Bruckenthal múzeumban) és a székelykocsárdi római bronzsisak (a nagyenyedi collegiumban) (CLXII, CLXIII.) érdekesen képviselik a római tisztek jobb fajta fegyvereit; az árokaljai domborművekről ezúttal először látunk hű felvételek után készült képeket (CLXVII.) sajnos, hogy az ábrák nem elég élesek. A karánsebesi Ovidius torony képe kevéssé sikerűlt tollrajz (CLXXII.) A krivadiai római őrtoronyról új, tájképi fölvételt kapunk (CLXXV.) Nagy dicséretet érdemel a pannoniai és daciai igen csinos és jól áttekinthető térkép. Először jelent meg itt a n. múzeum bronztriposa (CLXXXV.) és Panszobra gróf Kún marosnémeti kastélyából (CLXXXVII.) Kevéssé sikerűlt képek a tritonok képe (CLXXXVIII.) és az

apulumi ásatások áttekintő látképe (CXCVI.) Ellenben igen jellemző az aquincumi múzeum néger szobrocskájának képe (CCVIII.). Ismét kevésbbé kielégítő a n. múzeumi ülő Jupiter ábrája (CCXIII.), Apollo- és Nemesis domborképe a gyulafehérvári Battyaneumban (CCXVIII, CCXXI.). Hasonlókép nem kielégítő a dévai múzeum bikaáldozati domborművről (CCXXVI.) s a nemzeti múzeum három terra sigillata edényéről adott homályos reproductio.

«Az emlékek» czímű fejezetben a kőfaragásról, az edénygyártásról, ötvösségről s üvegiparról van szó. Ez a fejezet sem kielégítő ; szerzőnek az archæologia nyilván legkevésbé erős oldala és összefoglaló jellemzéseibe itt még azokat az emlékeket sem vonja belé, melyekről magában a munkában más helyeken képeket ad. Más kifogás alá eshetik az az elbánás is, melyben a hazai szakírókat részesíti, a lipcsei Schreibert megemlíti, de mikor hazai írók nyomdokain haladva állít egyet-mást, nem látja szükségét, hogy kútforrásaira hivatkozzék. Pedig a szerző nem kivánja oly színben föltüntetni művét, mintha azt csak a nagy közönségnek írná ; bizonyság reá, hogy kelleténél is többször idézi a «C. I. L.» folyó számait, melyekre a nagy közönség bizonyosan nem kiváncsi.

A harmadik könyvben Nagy Géza a népvándorlási kort tárgyalja. Ez az első kötet legélvezetesebben írott része és legtermékenyebb új nézpontokban és talpraesett megfigyelésekben. Nyomról-nyomra fölhasználja szerző az utóbbi évtizedek ásatásaiból előkerült sírok és temetők leleteit és azokhoz fűzi néprajzi jellemzéseit és föltevéseit. Kétségtelen, hogy combinatioi néha ingatag alapon épülnek, de az a színgazdag kép, melylyel az e korról eddig dívó üres szólamokat helyettesítette, nagyban és egészben élethű benyomást ad. Természetes, hogy a gyakran merészen rajzolt jellemzésekben az incongruentiak sem hiányzanak. Nem szabad p. o. a III. századi gótok culturáját a Tacitus szemüvegén nézni (CCLXXVIII.), mert Tacitus óta kétszázéves déli kulturális áram hatott reájuk. Ellenben igen helyesen következtet szerző a keszthelyi és rokon temetők sajátszerű stilistikus keverékéből az ország ethnographiai jellegére (CCXVI.). Találó, a mit a «szarmatákról» s a szarmata név különböző értelmű használatáról mond, és aligha jár messze az igazságtól, hogy ha a nagykőrösi földvárban typikus jazyg telepet vél fölismerhetni (CCLVIII.). Másfelől azonban be kellett volna vallania, hogy az a jellemzés, melyet a jazygokról ad, nem terjedhet ki mind a három századra, mely alatt az alföldöt lakják s melyben szomszédaik culturája sok tekintetben hatott reájuk, miként az alföldi római leletek s maga Trajanus oszlopa tanúsítják. A szöveget kisérő képeket is legtöbbször jól válogatták össze, kivéve talán a «szarmata germán» időszak jellemzésére összeállított képet, mikor mintegy kétezer évre terjedő tárgyak szerepelnek ily kétes czímen (CCLIX.) Nincs kifogásunk a szibériai sziklaképek ellen, a szarmata áldozatok jellemzésére (CCLXIV.), de nem tettük volna melléje a szilágysomlói aranylelet «áldomás?» csészéjét ; azt a nyilazó lovast sem mernők hunn-szarmata fejedelemnek mondani, a kit az Eremitage ezüsttányérjának domborművén látunk. (CCCXVII.)

Marczali művének legelején furcsa véletlenségben keveredtek össze kelta s magyarkori emlékek (7. l.) és sajátszerűen hat modern kritikához szokott szemre, mikor a magyarokat az ő őshazájukban, a XIV. századi képes chronika festőjének

fölfogása szerint adják; vagy a mikor Árpádot, szent Istvánt úgy látjuk, a hogy a Túróczy illustratora a XV. században magának képzelte. Aquileját, Veronát, Paviát, Schedel XV. századi chronikája, Velenczét pedig a képes krónika szerint közlik. Botond párbaját két XIV. századi fegyveres vitéz küzdi ki, szent István, Taksony, Hunt és Venczellin lovagok szintén XIV. századi vértezett vitézek, szent István oly oszlopos teremben születik, a minő csak háromszáz évvel utóbb létezhetett és az a templom is, melyet Gizela királynéval Istennek fölajánl, csúcsíves. Legfurcsább azonban a hét vezér a brünni rajzoló fölfogásában, a ki brünni nyárspolgárokat ültet lóra, míg a honfoglalók derék menyecskéi XV. századi divatban gyalog járnak mellettük és czipelik hátukon meztelen csemetéiket. (99. l.)

Tudjuk, hogy hasonló külföldi képes munkák is hemzsegnek ily anachronismusoktól, azt is elismerjük, hogy épen a honfoglalás és az első királyok korára gyérebb nálunk az emlékszerű anyag mint másútt: mindazonáltal az a sok tanulságos ábra, melyet dicséretes szorgalommal a munka ezen részében is képesek voltak a szerkesztők összegyűjteni, tanúsítja, hogy a modern tájképek, modern historiai festők lehetőleg korhű képei, azonkívül régi pecsétek, érmek, okmányok stb., tehát kétségtelen egykorú emlékek nélkülözhetőkké teszik az oly anachronismusokat, melyek téves fölfogást keltenek a laikusoknál ama régi idők viszonyairól. Nem mondjuk, hogy p. o. Thuróczy és a képes chronika gazdag képes kincseit mellőzze a szerkesztőség, ellenkezőleg, helyes, hogy mennél sűrűbben használja, de csak azon korszakok jellemzésére fordítsa, a melyekben e rajzok keletkeztek.

* * *

Míg a Szilágyi-féle nagy munka minden részében új és önálló alapon induló monumentális alkotás kiván lenni, addig Szalay-Baróti műve egy közkézen forgó munka időszerű fölfrissítése gyanánt jelentkezik és nyilván szerényebb igények kielégítésével is beéri. Legtöbbször ismert emlékek és ismert képek bemutatására szorítkozik, de a szerkesztő dicséretére mondhatjuk, hogy szorosabb kapcsolatba törekszik hozni az ábrákat a szöveggel, sőt nehogy az olvasónak a képek jelentősége iránt kétsége legyen, azokat rendszerint külön magyarázatokkal kiséri, a mi az illustratiók tanulságos voltát az olvasóra nézve jelentékenyen fokozza. A képek megválasztásában is átalában elismerés illeti a szerkesztőt. Igen korlátolt lévén a rendelkezésére álló tér, annál gondosabban kellett a fölhasználható anyagból a legjellemzőbb emlékeket kiválogatni; azonban miként a Szilágyi munkájában Thuróczy s a képes krónika túlságos és helytelen kiaknázását nem lehetett szó nélkül hagynunk, úgy ezúttal a Geiger-féle, bár szépen rajzolt és dramatikus, de épen nem korhű képek túlgyakori fölhasználása szállítja le a Baróti-féle munka korjellemző értékét.

Végül mind a két munkára vonatkozólag azt tartjuk, hogy illő lett volna, akár csillag alatt, akár az ábrák jegyzékében minden képmásolatról fölemlíteni, hogy miféle munkából vagy folyóiratból vette kölcsön a szerkesztőség. Irodalmunkban ez az őszinteség és igazságszeretet nincs napi-renden, de az «Arch. Ért.»-ben, mely ez illemszabályt mindig szigorúan meg szokta tartani és a mely-

ből mind a két mű szerkesztői nem egyszer merítettek, helyén lévőnek véljük ezt a megjegyzést.

Egyébként örömünkre szolgál, hogy hazai közönségünk mind a két kiadványt érdeme szerint fölkarolta. Ez a siker nemcsak a szerzők és szerkesztők munkakedvét fogja jelentékenyen fokozni, de bizonyosan a kiadókat is nagyobb áldozatokra fogja ösztönözni, úgy, hogy a két mű ezutáni kötetei mindinkább be fogják váltani az adott igéretet, hogy nemzetünk ezeréves dicső múltjának méltó emlékei kivánnak lenni. *X. y.*

A SCHIMKÓ-FÉLE ÉREMGYŰJTEMÉNY KATALÓGUSA.* A pozsonyi ágost. hitv. evang. lyceum tulajdonát képező dr. Schimkó Dániel-féle érem- és régiséggyüjteménynek két kötetes katalogusa fekszik előttünk, melyet *Győrik* Márton lyceumi tanár szerkesztett.

Schimkó Dániel ki 1796-ban a trencsénmegyei Podluzsány községben született, hazai középiskolákban végezvén tanulmányait, az 1821-ben felállított bécsi prot. theologiai fakultas hallgatója lett; ugyanez intézetnél már 1824-ben mint helyettes tanár az egyháztörténelmet tanította, két évre rá pedig rendes tanárnak neveztetett ki. Mint ilyen hosszú évek során gazdag könyvtárt, érem- és régiséggyüjteményt szerzett össze, mely 1867-ben történt halála előtt szerződésileg a pozsonyi evang. egyházközség birtokába ment át, mely ott Schimkó Dániel múzeuma czím alatt kezeltetik.

Az érem- és régiséggyüjtemény leírásának fáradságos munkájára Győrik Márton vállalkozott, ki annak — mint az előttünk fekvő két vaskos kötet bizonyítja — derekasan meg is felelt. E katalogust bátran nevezhetjük catalogue raisonné-nak, a mennyiben eltekintve az érmek pontos leírásától (köriratok, előállítások, siglák, méretek, ritkasági fok stb.) az egyes éremcsoportokat numismatikai és történeti bevezetések s jegyzetek kisérik, melyek az olvasónak sok általános és részletes ismeretet nyújtanak s azt a numismatika minden ágában tájékozzák.

A kiváló szorgalommal és ügyszeretettel megírt katalogus első füzete, «Híres személyek emlékérmei» czímmel 1885-ben jelent meg, melyet annak idején ismertettünk, erre a magyar érmeket tartalmazó füzet következett, majd az antik-érmeké s így tovább, míg végre az egész munka, mint egységes mű kronologiai rendben tárja elénk a gazdag gyüjteményt, mely úgy mennyisége, mint tudományos értéke tekintetében mindig előkelő helyet fog elfoglalni hazai gyüjteményeink között.

Az egész munka körülbelől 1200 oldalból áll s 14700 érmet és 1224 egyptomi, præchistorikus, antik stb. regiséget ír le.

Hogy a gyüjteményről általános fogalmat nyujtsunk, az egyes éremcsoportok számát állitjuk össze. Van a gyüjteményben: Görög: 1325 db (37 arany, 692 ezüst, 597 bronz); Római: 5114 db (86 arany, 1366 ezüst, 3662 bronz és réz, ezek közt æs grave 102); Magyar: 1566 db (60 arany, 903 ezüst, 603 réz és egyéb); Osztrák: 1400 db; Német-birodalmi: 1304 db; Belga, német-

* V. ö. Arch. Ért. VI. 1886. 359—360. XIII. 1893. 359.

alföldi és luxemburgi ; 223 db ; Svájczi : 156 db ; Olasz : 612 db ; Spanyol és Portugall : 69 db ; Francia : 800 db ; Nagybrittaniai : 311 db ; Dán, svéd és norvég : 149 db ; Orosz és lengyel : 430 db ; Szerb, oláh, újgörög : 117 db ; Török, arab s más mohamedán : 201 db ; Chinai, japáni, siami, birmai, colonialis és amerikai : 487 db ; Vallásos, alkalmi stb. érmek, bárczák, pénzsúlyok : 359 db ; Személyi emlékérmek : 446 db.

A nagy fáradsággal és minutiozus figyelemmel írt katalogus *tizenhárom* évi munka gyümölcse. Gratulálunk a szerzőnek, ki e nagy feladatot rendes tanári teendői mellett annyi sikerrel oldotta meg *R. L.*

VELICS LÁSZLÓ AZ EGYHÁZI MŰVÉSZETEK TANULMÁNYOZÁSÁRÓL. Különlenyomat a «Katholikus Szemle» VIII. kötetéből. Budapest, 1894. 8° 98. l. A szerző hasznos munkát végzett, mikor e füzetben sok mindenféle tudnivalót gyűjtött össze, a mit az egyházi művészetek tanulmányára készülő ifjaknak tudniok kell és a mit ily kalauz nélkül csak nehezen és hosszú utánjárással bírnának megtudni. Szerző először a szaktanításról szól Olaszországban, és a nyugoteuropai múzeumokban, azután áttér Németországra, és Ausztriára, végül Magyarországra, melyet legrészletesebben tárgyal. Természetes, hogy e helyütt (24—25. l.) hazai archæologiánk három elhúnyt jelesét Henszlmannt, Ipolyit és Rómert méltányolja szerző. Nehéz volna megmondani, hogy a régi hazai egyházi művészet tanulmánya dolgában melyiké a főérdem a három kitünő férfi közűl, az iránt azonban alig lehet kétség, hogy az ügy társulati szervezése tekintetében nem Ipolyit, mint szerző hiszi, de Rómert illeti a babér. Külön szakaszt szentel a szorgalmas szerző a hazai iskoláknak, hol az egyházi archæologiát tanítják és az u. n. keresztény múzeumokat is fölsorolja. A ki e fejezetet olvassa, kedvezőbbnek képzeli e tanulmányok jelen állapotát hazánkban, mint a milyennek a valóság mutatja. Meglehet, hogy tanítják Beszterczebányán, Szepeshelyen, Szatmártt, Egerben stb. az egyházi archæologiát és meglehet, hogy most több egyházi férfi ért hozzá mint azelőtt, de tény, hogy ezt a szakot, a mióta Czobor Béla is jóformán letette a tollat, az irodalomban nem egyháziak, de majdnem kizárólag világiak képviselik, a mi ugyan magában véve nem baj, de bizonyára nem az egyházi szakoktatás eredményes volta mellett tanúskodik.

A következő fejezetben a keresztény múzeumok összeállítása iránt kapunk sok becses útmutatást és még hasznosabb a nyolczadik, mely közli a kezdő számára a legszükségesebb vezérfonalakat és alapmunkákat.

A dolgozatnak mintegy harmad részét végül a helyreállított régi és régibb ízlésű modern templomoknak szenteli a szerző, melyeket püspöki megyék szerint állít egybe, minden templomnak rövid historiáját, leirását és irodalmát adván Ennek a lajstromnak leginkább örvendünk, mert igazán hiányt pótol ; csak azt szerettük volna, hogy a restauratiók bírálatát is kapjuk. A nyilvános kritika nálunk annál szükségesebb volna, mert tapasztalásunk szerint kevés országban vétenek annyit a történeti jog parancsolta kegyelet ellen, mint nálunk, a hol legtöbbször nem úgy értelmezik a restauratiot, hogy a mai művész feladata *conserválni* a régi emléket az ő *régi* mivoltában, de a restauráló építészek tényleg *újra* szokták építeni a templomokat a maguk fölfogása szerint és a mikor a maguk új alkotásait

helyezik régi collegáik lebontott műve helyébe, rendszerint megfosztják a hazát egy-egy tiszteletre méltó régi emléktől. Ezek az újítások évtizedek óta, a műemlékek orsz. bizottságának szeme láttára, néha közvetlenűl annak ótalma alatt folynak, tanúságúl arra, hogy a gyakorlati építészek fölfogása ott is a kegyelet és a tudomány érdeke fölött uralkodik. Szerzőnk e bajokat nem tárja föl, reméljük, hogy a jövőben teszi; annál szükségesebb hogy tegye, mert ez idő szerint jóformán ő az egyedűli egyházi író, a ki ily kérdésekről ír, a többi vagy pihen vagy másról ír. Végül még csak arra kérjük a szerzőt, ne kövesse nagynevű mesterét Ipolyi Arnoldot abban, hogy «egyházi *mű*iskolákat» (31. l.), «egyházi *mű*oktatást» (4. l.) és «*mű*templomokat» (70 l.) emleget. Ipolyi szerette e homályos összetételeket, de utána mindinkább elhagyták, mert nincs világos, szabatos értelmük.

ab.

ALFRED GOTTHOLD MEYER: LOMBARDISCHE DENKMÄLER DES VIERZEHNTEN JAHRHUNDERTS. Giovanni di Balduccio da Pisa und die Campionesen. Ein Beitrag zur Geschichte der Oberitalienischen Plastik. Mit 19 Text-Illustrationen und 13 Vollbildern in Lichtdruck. Stuttgart. Verlag von Ebner & Seubert (Paul Neff) 1893. 4°, XIV. + 139. l.

E mű szerzője ugyanaz, ki a zárai szt. Simeon ezüst koporsóját leirta, a melyről folyóiratunk előbbi füzetében volt szó. Maga az a tanulmány, Szent Simeon koporsója analogiáinak igen alapos felsorolása, valamint ez a műve, melyről most akarok szólani, épen mint a lombardiai trecento-ról írt harmadik dolgozata mutatják, hogy a XIII–XIV. századi olasz plasztikának ő kiválóan alapos ismerője. Meyer Balduccio és a Campionei mesterek szobrászi műveiről írt tanulmányát egy alapítvány költségén tett tanulmány-útja alkalmából írta, s kizáróan a szobrászatra szoritkozik, habár az említett iskolák az architektura terén is jelentékeny alkotásokat hoztak létre.

Olaszország művészete kétségkívül Toscanából indult ki, s Toscanának plasztikája egész Olaszországot megtermékenyítette. Azért az olasz plasztika összefüggő története mégsem itt, hanem Felső-Itáliában kezdődik, s Toscanának XII. századi szoborművei szám- és műértékre nézve egyaránt az éjszakiak mögött maradnak. A hatalmas pisai iskola a művészet középpontját azután Toscanába helyezte ugyan át s onnan majdnem az egész félszigetre kiterjedt, de azért éjszakon, tevékenysége legmagasabb pontján is jelentékeny iskolák működtek s a Comask-ok a XII. századi plasztika terén fontos szerepet játszanak. A XIII. században Felső-Itália viszonyai különösen kedveztek a nemzeti művészetnek; itt ekkor a legelevenebb politikai élet folyt s egész sor apró állam keletkezett, számos virágzó várossal, melyek a művészet középpontjaivá lettek. Valóban itt a XIII. században olyan nemzeti szobrászat fejlődött ki, a mely Toscanáéval bátran mérközik. Alig van itt valamire való falú, melynek templomában egy síremlék, egy kapu, egy oltár, egy szószék stb. nem volna a XIV. századból, a mely tanulmányt érdemel, Csakhogy Felső-Itália művészetében az egyének nem lépnek úgy előtérbe, mint Toscanában. Felső-Itáliában a testületi alkotás uralkodik az egyéni helyett, s a művészek egyéni vonásai beleolvadnak a közös művészi jellemvonásokba. Nagy művészi szövetkezetek lépnek itt fel az egyének helyett, s azokat műhelyi hagyományok, vérrokonság és közös technikai iskolázottság kapcsolják össze, melyeknek élén álla-

nak a Campione-iek, a Magne-iek, Santi-ak, Buon-iak ; s ezért itt a történelmi vizsgálat nem a személyek alkotását, hanem az átlagos művészi productioit veszi figyelembe. De másfelől épen ez a kézműves-szerűség számos messze ágazó, össze- és szélylyelfutó iskolát mutat fel, a melyeknek alapos vizsgálata az éjszaki, keleti, déli és nyugati hatások alatt is elevenen nyilvánuló nemzeti erőt tán még világosabban megmutatja, mintha itt a művészet csak egyes kiváló egyéniségek kezében volt volna. Vajjon az átlagos művészi alkotások, kérdi Meyer, épen mint a velenczei, lombardiai, emiliai, piemonti és liguriai népdalok, nem inkább tárják-e elénk az itteni keltáktól megtermékenyített művészi talajnak erejét, mintsem nehány névszerinti művész, illetve nagy költő ? Ilyen értelemben nyújt szerző is e nagyrészben iparszerűen s a testületi kötelékek között létrejött műemlékek vizsgálatával adalékot Felső-Itália XIV. százévi művészettörténetéhez. De kétségkívül ez nem kicsinylendő értékű tanulmány, mert épen e korszakot s épen e vidéket eddig a műtörténetírók csak nagy vonásokban szokták tárgyalni, s a XIII. százévi lombardiai plasztikával tüzetesen eddig csak Luigi Cavali (Notizie sulla vita e sulle opere dei pr. architetti ecc. Milano, 1859.) foglalkozott. Itt a stilkritika rendkívüli nehézségekkel áll szemben, mivel e művészi szövetkezetek tagjait különös szabályok állandóan közös irányú működésre szorították, a hol tehát egyéni stilárnyalatokat igen nehéz találni. A lugano-i tó mellett egy kis község volt már régi idő óta hazája mindazoknak a mestereknek, a kik az építés és szobrászattal összefüggő munkákat készítették. Bizonyosan olyan építő-iparosokból álló falú lehetett ez, a minőt az Alpok vidékén ma is találunk. Legszámosabban voltak a kőfaragók, «magistri picantes lapides vivos», a mint a milanói dom építési okmányai őket nevezik. A kőfaragói ügyességet egyik nemzedék örökölte a másiktól. A kinek nem volt tehetsége vagy alkalma többre vinni, egész életén át kőfaragó segéd vagy épen nagyoló munkás maradt. A legnagyobb rész bizonyosan ilyenekből állott. Egyesek azonban lassanként társaik fölé emelkedtek, mint munkavezetők vagy nevesebb szobrászok, kik bizonyosan honfitársaik közűl vettek fel műhelyeikbe új társakat. Ezek «a művezetők» aztán embereikkel együtt oda szegődtek, a hol munkájukra szükség volt, főkép a nagyobb templom-építésekhez, elvállalták a kapuzatok, szószékek, oltárok, siremlékek diszítését, elkészítették azok tervét s maguk személyesen hozzá fogtak a munkához is, melynél ha szükség volt segédeiket is felhasználták. Az ilyen munkafelosztás mértékéről ma nehezen alkothatunk magunknak helyes fogalmat. A milanói példa, melyet Boito (Il Duomo di Milano. 1889. 89. l.) felhoz, mely szerint egy Magdolna-szobron egymás mellett és egymás után hat mester dolgozott, semmi esetre sem áll egyedül. Ilyen művekről tehát stil tekintetében kétes vállalkozás itéletet mondani. Azonkívül pedig minden sikerültebb mű azonnal közkincscsé vált s így a szomszéd vidéken mindjárt utánozhatták, a nélkül, hogy ebből az előbbi mesterre lehetne következtetni. Világos, hogy itt milyen értelemben lehet iskolákról vagy épen azok élén működő személyek művészetéről szólani.

A Visconti-családból való Azzo fejedelem Lombardiában a XIV. százév első felében a kulturélet központja. E kiváló nemes férfit, még mint ifjút atyja 1324-ben a florencziektől szorongatott Castruccionak, Lucca urának segítségére küldte 800 lovassal ; s Azzonak ekkori derekas magatartása lényegesen hozzá-

járult a Visconti család és Castruccio közti viszony megszilárdításához. Azzo mint fejedelem igen sokat tett Milano megerősítésére, több utat és hidat építtetett s különösen palotáját a költők, mint a középkori lovagvárak mintaképét irják le, s az utóbb a renaissance művészetének melegágya lett. Minderre ő az ösztönt Toscanából hozta magával. Luccát Castruccio városát, Pisát és bizonyosan Florenczet jól ismerte ; toskanai művészeket választott tervei kivitelére. Az ő udvari építőmesterétől, Franciscus de Pecoraris mestertől ered a S. Gottardoi szép téglatorony, s valószinüleg ő építette palotáját is, ki cremonai ugyan, de «Salone»-ját és a «dicsőségnek szentelt dísztermet florenczi mesterre, *Giotto*-ra bizta, kinek Visconti-t Hercules, Hector, Aeneás, Attila és Nagy Sándorral együtt kellett képein dicsőíteni. Természetesen sok munkát adott a szobrászoknak is, kik közt a legjelentékenyebb minden esetre *Giovanni di Balduccio da Pisa.* Ettől a művésztől ered Milano, sőt egész Felső-Itália legjelentékenyebb XIV. századévbeli plasztikai műve: *S. Pietro Martire síremléke* a P. Eustorgio-templomban. Elbeszélvén itt Meyer Fra Pietro da Verona-nak, ennek az energikus inquisitornak halála körülményeit, a melyek őt a szentek sorába emelték és síremléke létre jöttének sajátos okait, tüzetesen leírja e nagyszerű művet ikonographiai és művészi tekintetben egyaránt. Ezenkívül még eddig csak három emlék ismeretes, a melyen *Giovanni di Balduccio* nevét olvashatjuk, ezek közűl is egy majdnem egészen elpusztult, a másik kettő pedig Toscanába vezet. Ezek : a gyermek Guarneris síremléke Sarzana melletti S. Francisco-ban és az Oratorio della Misericordia szószéke a Florencz melletti S. Casliano-ban. E három emlékről alaposan kimutatja, mely alakok kerülhettek ki magának a mesternek, és melyek legényeinek vésője alól. Azután tüzetes vizsgálat alá veszi Balduccio és elődeinek, Niccolo és Andrea-nak, valamint Giotto és pisai kortársainak, valamint a sienai iskolának sajátosságait, s mindenikkel szemben sikerűl Balduccio egyéniségének önállóságát kimutatni s végeredménykép kimondani, hogy a «Pisai mester» elő név nála csupán a helyet jelöli, a hol művészetének technikai részét elsajátította továbbá, hogy ó Niccolo és Giovanni-tól a technikán kívül egyebet nem örökölt, Andrea és Nino-val őt semmi más egyéb nem köti össze, mint az iskola általános jellemvonásai : ennél fogva ő közelebb áll a sienaiakhoz, mint valamely más nevesebb pisaihoz, s stilusa a szó-szoros értelmében egyéni. Megemlítvén még a Milano melletti Brerabeli S. Maria-templom kapuzatának töredékeire vonatkozó adatokat, rendre veszi a kritikailag Balduccionak tulajdonítható, de feliratok és más biztos adatokkal nem bizonyítható emlékeket, minők : Milanoban az Azzo Visconti síremléke, a S. Eustorgio-beli 1347-ből eredő Cappella dei Maggiben látható relief-tábla, mely a három király menetét ábrázolja, a mailandi S. Marco-beli síremlékek és sarkophag-reliefek a jobb keresztkarból, s a homlokzat képei ; Pávia-ból az Arca di S. Augistino, s végre a Genuai dómból Luca Fieschi kardinális síremléket. Az Azzo Visconti-emlék, fájdalom csak rajzban és töredékeiben maradt ránk, de ezenkívül Azzo fekvő szobra és S. Mihály alakja jelentékeny műalkotások. Épen így a minden valószinűség szerint Balduccionak tulajdonítható mailandi S. Marco-templomban levő (jobb old. keresztházó) Lanfranco Settala Docens-nek pompás monumentuma is, melyen szintén az egyes alak, a hallgatóinak prelegaló férfi mutatja leginkább a művész

erejét. Elénken emlékeztet e mű Cino di Sinibaldinak, Dante barátjának a pistojai domban levő síremlékére, melyet a sienai Cellino készített, s a mely ekkép a két művésznek rokonságára utal. Bátran Balduccionak tulajdonítható az említett S. Marco kapuzata is, a mely tehát kárpótlásul szolgál az elpusztult brera-i kapu helyett. A többi, eddig Balduccio nevével kapcsolatba hozott művek közűl azonban Meyer szerint csak még egyetlenegy, a páviai S. Ágoston síremléke függ össze az ő művészetével. E nagyszerű emléknek leírása után kimutatja, hogy az nem a pisaí iskola műve.

Áttér ekkor a Campione-i művészek alkotásaira, nevezetesen a modenai dom skulpturájára s felső-itáliai négy fő középpontjukra, Bergamo, Verona, Milano és Monza trecentobeli műemlékeire. A mailandi Szt. Péter martir síremlékének bevégzése utáni évben (1340) kezdte Giovanni de Campione Bergamóban a baptisteriumot, mely nem szent sír ugyan, mint a Szt. Ágoston emléke, de azért több tekintetben összehasonlítható G. di Balducci főművével. Giovanni da Campione ezenkívül még egész sor más művet alkotott később. Ő tőle, de mint segédtől vagy atyjától, Magister Ugo-tól eredhet Bergamóban még Gullielmus de Longis de Anderaria biboros síremléke is, a ki a bresciai *régi dóm*-ban a s. Croce kápolnában a bejárat fölött magasan befalazott 1308-beli remek sarkophagnak is mestere. Ez utóbbi mutatja, mily jeles iskolája volt Giovanni de Campione-nek már atyjánál, ki a bizanti befolyás alól, mely Velencze közvetítésével még a XIII. százév végén is Felső-Itáliában uralkodott, magát függetlenítette. Még egy más töredék is maradt Ugo-tól, mely a Lurano melletti kápolnában látható.

A S. Mária Maggiore kapuzatán Bergamóban háromszor fordul elő a Giovanne di Campione név, de azért az mégis három különböző időben és több mestertől ered. Ennek kimerítő leírása és méltatása után a Scaliger-emlékeket veszi rendre Veronában. Így rendre veszi aztán többi nagyobb alakításait is s áttér Bonino da Campione-re, kitől a veronai Cansignire della Scalat mutatja be Benabo Visconti zsarnoknak lovas emlék-szobrával stb. A milanói S. Marco és Eustorgio-templomokban levő, eddig általánosságban tárgyalt trecento-beli műveket veszi azután tárgyalás alá. Legjelesebb ezek közt ez utóbbinak Aquin. Tamás kápolnájában Stefano Visconti sarkophagja ; de e családnak még számos emléke maradt fenn ebből s a következő százévből.

Végre Matteo da Campione műveit, a monzai dom homlokzatát és egyéb szobrait s a milanói dom sekrestye skulpturait fejtegeti.

E studiumok végeredménye az, hogy a Campione-i mesterek közt, mivel testületileg működtek, nehéz művész egyéneket megkülönböztetni. Legélesebben elválnak egymástól a pisai és az éjszak-itáliai iskolák. Az egyetlen mű, melyen Giovanni di Balduccinak befolyása elég világosan szemlélhető, hogy az ő neve alatt előforduló művekhez sorolhassuk : a pisai Sz. Ágoston emlékkoporsó, de még ezen is kilehet egyes Campione-k hatását mutatni. Míg a többi itt tárgyalt mű a pisai traditiókkal semmiféle kapcsolatban sem áll, hanem egészen önálló helyi-iskola termékeinek tarthatók, a melyeken világosabban látszik a szomszédos német, mint a közép-itáliai befolyás. Ebből a Campione-féle helyi-iskolából a stilkritika több művész generatióhoz vezet, a melyek sokban hatnak egymásra,

mégis többfelé ágaznak. A legrégibb a modenai Campione-iskola, melynek megalapítója a trecentó elején Ugo da Campione, őt követi fia Giovanni, a ki a román és gót ízlés közvetítője, a diszítés terén pedig a renaissance előharczosa. Ő már a mindennapi élet genre-képeit s az organikus növény- és állatvilágból veszi motivumait s kizáróan a pisai és bizanti befolyástól ment hazai traditiókra támaszkodik. A harmadik generatioban már elmosódik ez az iskola, melynek a némettel való rokonsága Matteo és Giacomonál tünik ki leginkább. Bonino és Giacomo ezenkívül a legérettebb késő gothika képviselői, kik már a renaissance művészet csiráit fejlesztik. Ennek a harmadik generatiónak s részben már a másodiknak az olasz plasztika történetében több parallel iránya van és pedig mind éjszakon, a hol ennek megfelel a *dalle Masegne* és *de Santi* által jelölt fejlődési irány Velenczében, mind pedig Toscanában, hol a Loggia de Lanzi képszobrai és a florenczi dom déli kapuja nyújtanak az összehasonlításra alkalmat. Ez utóbbi azért is nevezetes, mert e stilusnak florenczi főképviselője *Tedesco* nevet visel s igy ez irány éjszaki, német eredetre mutat. Pietro di Giovanno-nál Toscanában épen, mint Campionek-nél Lombardiában.

Ez utóbbiak művészetéből azonban hiányzik az antik művek studiuma és hatása, mely a hasonló talajból kiinduló florenczi irányt teljes fejlődésre vitte és a renaissance szelleme által megtermékenyítette. *—e.—r.*

A. v. DOMASZEWSKI, DIE RELIGION DES RÖMISCHEN HEERES. Trier. 1895. 121 l. (A «Westdeutsche Zeitschrift» külön nyomata.) Miként Domaszewski legtöbb dolgozata, úgy jelen tanulmánya is a legközelebbről érdekel minket. A tartományok fontossága első sorban hadászati lévén, a hadszervezetre vonatkozó minden kérdés fölvetése lényegesen hozzájárul a provinciális viszonyok helyes és tiszta megértéséhez. Ez idő szerint Domaszewskit kell a legilletékesebbnek tartanunk, ha a római hadseregről van szó. Teljes odaadással szenteli munkásságát e kérdésnek s ha számos évi tanulmányai daczára sem bírunk még tőle az egész tárgyat felölelő önálló munkát, csak alaposságának tulajdonítható, melylyel minden legapróbb részletet felkarol.

Első nagyobb tanulmánya a hadsereg jelvényeit tárgyalta. Mondhatni, egészen parlagon hagyott térre lépett, midőn most a hadsereg vallási viszonyait taglalja. Pedig — mint kimutatja — teljes joggal beszélhetünk tábori cultusról, mely a legszorosabb kapcsolatban állott a hadsereg szervezetével. Hogy ezen eredményre jusson, Domaszewskinek a hagyomány minden formáját számba kellett venni, az írók gyér följegyzéseit, ép úgy, mint a feliratok nagy tömegét, az érmeket ép úgy, mint az épületmaradványokat. A tárgyra vonatkozó domborművek ábráit 5 táblán közli, egyes kisebb rajzokkal pedig a szövegben találkozunk.

A köztársaság hadi istenei Jupiter Feretrius és Jupiter Stator voltak, egyik a támadó, másik az ellenálló képesség jelképe. Az előbbi a főisten, kit azonban idővel Jupiter optimus maximus s köre kiszorítottak. A *dii militares* helye a hadijelvényekkel együtt a tábori kápolnában volt. Ugyanott állottak a császárok szobrai. A katonák felesketése, legyőzöttek meghódolása a tribunal előtt történt, a zászlók és istenek jelenlétében. Az oltárkövek még akkor is

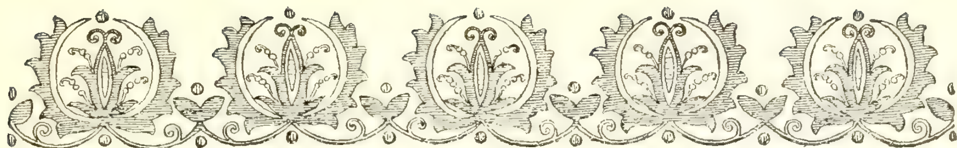
irányadók, ha egyesek készíttették. Keletkezésöket ugyanis még ez esetben is annak a hitnek köszönhették, mely az egész sereget egybefűzte. A dii militares között első helyen áll Jupiter optimus maximus, kiséretében vannak Juno és Minerva. A segédcsapatoknak joguk volt saját isteneiket tisztelni. Ha állomáshelyeiken mégis találkozunk Jupiternek szentelt oltárkövekkel, azok a tábor falán kívül kerültek napfényre. Minerva, ha önállóan fordúl elő, a háború müvészetét képviseli. Tisztelői a principales sorából kerültek ki. Augustus a latinok hadistenét, Marst ruházta fel a Jupiter Capitolinust megillető előjogokkal. A III. század óta Mars a hadsereg főistene. Victoria a hadvezér személyes győzelmi ereje, de mint a hadseregé is jelentkezhetik. Fortuna, Honos, Virtus, Pietas és Bonus Eventus kevesebb jelentőséggel bírnak s ritkábban is fordúlnak elő.

A segédcsapatoktól eredő feliratok az ősgermán istenségek egész sorát tartalmazzák. A germánok révén került Hercules az equites singulares közé s mint a győzelem istene a III. században befészkelte magát a nyugoti sereg többi táboraiba. A Carnuntumi táborban álló 3 szentély egyike Marsé, a másik a Genius castrorum, a harmadik Hercules számára készült. A gall lovasok a kelta eredetű Campestres nevű istenségeket csempészték be a seregbe. A Pannoniában oly gyakori Silvanus-cultus hazája Dalmatia őserdői. Ugyancsak a Balkán-félszigetről, Thraciából valók Apollo és Diana. Pannoniai istenségek továbbá Sedatus és Trasitus. A Daciában oly gyakori Liber-cultusnak az a magyarázata, hogy Liber a dákok főistenének római neve.

Feltünő, hogy mily szivósan és sokáig ragaszkodott a hadsereg hazai isteneihez. A keleti vallások bele nem illenek a táborba; terjesztői a centuriók, kik ma keleten, holnap nyugaton szolgáltak. Tulajdonképpen az emesai dynastiából való Elagabalus karolta fel őket a római vallás rovására. Legbuzgóbb híveit Daciában találjuk, hol a gyarmatosok legnagyobb részét a Kelet szolgáltatta. Daczára nagy elterjedtségének, Mithras sem válhatott hadistenné, mert mindenkor megmaradt perzsának.

Maga a császári cultus is nehezen talált utat a táborba. Cæsar szobra csak Hadrianus parancsára nyert a jelvények kápolnájában helyet. Sepitimius Severus honosította meg igazán e cultust. Gordianus idejében a császár geniusa a segédcsapatoknál már a legfőbb isten. Nem száraz összeállítást olvasunk, hanem mint e rövid kivonatból kitetszik, Domaszewski a fejlődést igyekszik feltüntetni s mindenütt a legmélyebben rejlő indokok után kutat. De nemcsak új eszméket vet föl, hanem dolgozatával egyúttal arra nézve is példát nyújt, miként tárgyalandók igazán szakszerűen hasonló kérdések. Mindenképpen megérdemli, hogy philologusaink és historicusaink egyaránt tudomást vegyenek róla.

Kuzsinszky Bálint.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi április hó 30-án, kedden d. u. 5 órakor a Magy. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta ez évben harmadik rendes havi ülését.

Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt, báró Nyári Jenő másodelnök, dr. Hampel József osztályelnök, dr. Pulszky Károly, Zsigmondy Gusztáv, Szumrák Pál, dr. Réthy László, dr. Pósta Béla, Huszka József, Nagy Géza, Kunvári Fülöp igazgató választmányi tagok, továbbá Vásárhelyi Géza, Milecz János, Peregrinyi János, dr. Gerecze Péter, Lichtneckert József, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és más 10 hallgató.

Elnök megnyitván az ülést, dr. *Jankó* János tartotta meg értekezését a hazai faragványos szarvasagancs lőportartókról, számos ily régi emlék rajzát mutatva be.

Ezután műtörténeti fejtegetések kiséretében mutatta be *Hampel József* a Mohácson talált antik bronz fejet, mely a m. n. múzeum régiségtárának egyik legbecsesebb újabb szerzeménye.

Titkár jelentése folyamán bemutatja a Rómer Flóris emlékszobrának elkészítése ügyében kiküldött albizottság javaslatát, melyet a válaszmány elfogadván, a szoborra a gyűjtés megindíttatik, kimondatván az is, hogy nagynevű régészünk szobra szülővárosában, Pozsonyban állíttassék fel.

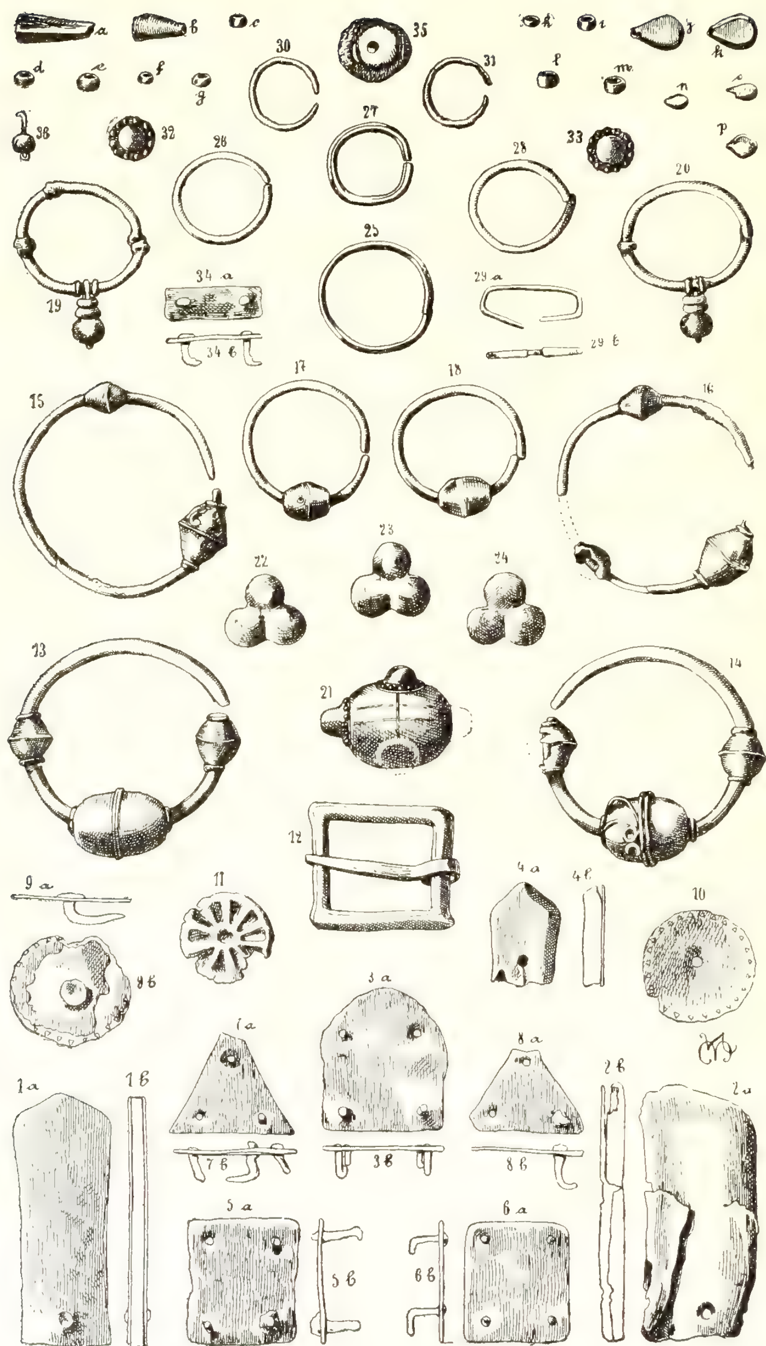
A pénztárnak havi kimutatása, melyet a füzet borítékán közlünk fölolvastatván, tudomásul vétetett.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Pósta Béla és Nagy Géza választmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

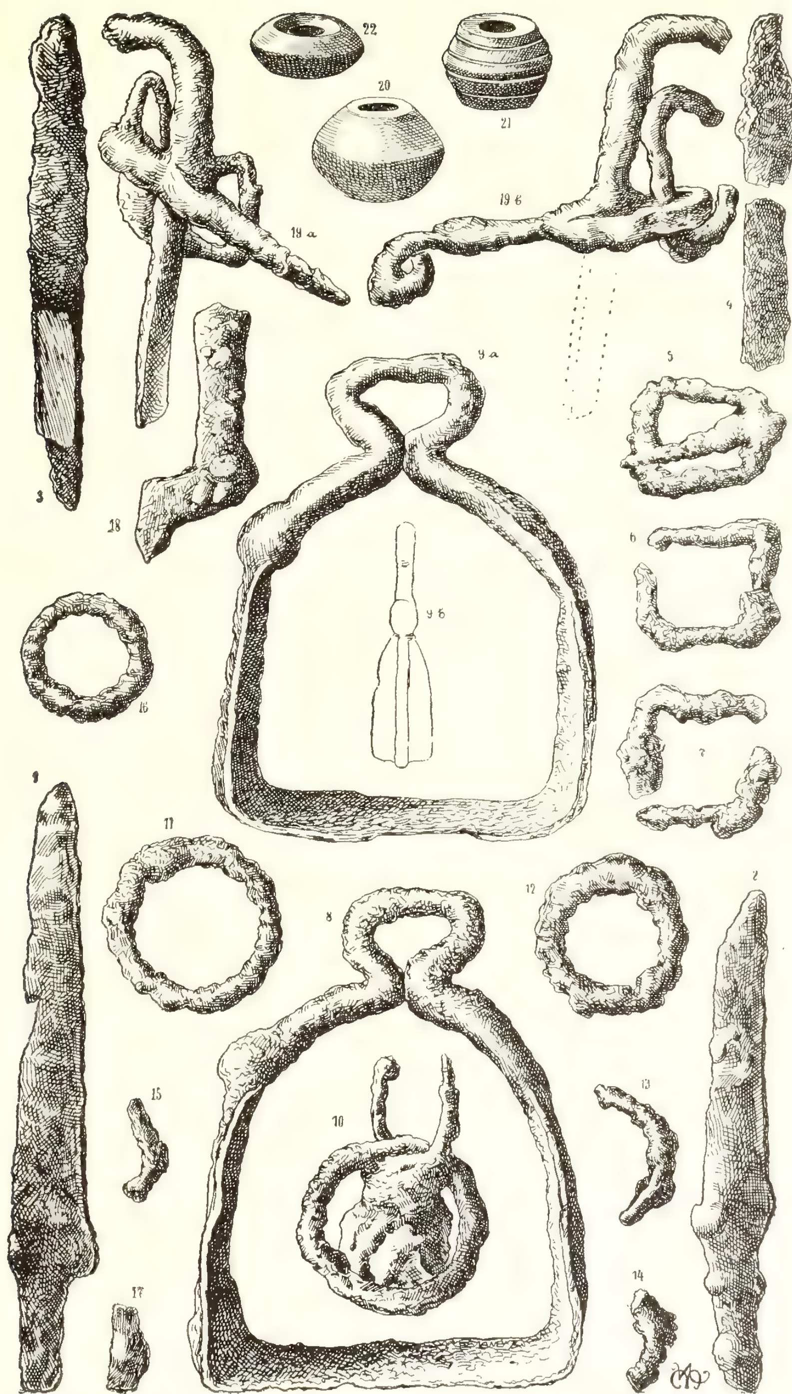
Dr. Szendrei János.
titkár.

A N. MUZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA az 1894-ik év utolsó negyedében. Okorágról (Baranya m.) származó átfúrt csiszolt őskori kőbaltát ajándékúl adott Tóth János műmolnár. Békésmegyei Endrődről a gyulai folyammérnökség hivatalos küldeménye gyanánt 35 db őskori kő, csont és agyagtárgy és 34 cserépedény-töredék érkezett.

Szerencs János kir. tanácsos őskori agyagkúpot ajándékozott, lelőhelye Becske (Nógrád m.). Bronzkardpengét, melynek lelőhelye állítólag Pozsony-Szent-György, kereskedő útján szerzett az intézet, hossza 74 cm., pálczaszerű középső gerinczczel, a penge töve kerekded hajlású volt, egyik ép szélén szögnek

NÉPVÁNDORLÁSI SÍRLELETEK A «KUPAVÁR» TÁJÁRÓL (TOLNA M.). I. TÁBLA. $^2/_3$ N.

NÉPVÁNDORLÁSI SÍRLELETEK A «KUPAVÁR» TÁJÁRÓL (TOLNA M.). II. TÁBLA $^1/_2$ N.

való lyuk maradt. Állítólag ugyancsak a szentgyörgyi határból való két őskori bronzkarperecz, mely szintén kereskedő útján szerzett vétel.

Szontágh Antal úr ajandéka gyanánt érkezett egy őskori bronzvéső, melynek lelőhelye a nógrádmegyei ismeretes őstelep Dolány. Vétel útján kereskedőtől szereztünk három db őskori aranykarikát, melyeknek súlya 8 #, lelőhelyük állítólag Szilágy-Somlyó.

Bubics Zsígmond püspök szőlőrigollirozás alkalmával a tamási várhegyen (Tolna m.) lelt három nagyobb, két kisebb agyagedényt, egy edénylábat és agyaggúlát ajándékozott. A tolnamegyei Regöly ismeretes vaskori lelőhelyéről tizenhat borostyángyöngyöt szereztünk.

Kereskedő útján szereztünk egy Hallstatt korabeli érdekes vastőrt, mely állítólag Mohács vidékén került elé. A hatvani pályaház környékén, Boldogon, La Tène ízlésű érdekes leleteket gyűjtött a n. múzeum.* Neudeck Gyula úr Kozla-Drenkova alatt a Duna medrében lelt két vasládsát és két vascsákányt adott ajándékba. Állítólag pannoniai eredetű durva bronzszobrocskát és zománczos bronzfibulát vétel útján szereztünk. Bregetioból származó antik bronzszobrocskákat és zománcsos antik ékszereket gyűjtőtől vettünk. Állítólag Pécsről származik egy kis római aranykapocs és egy FIDEM föliratú táblácska római gyűrűből, mindkettő vétel. Igen becses egy $3^1/_4$ # súlyú aranygyűrű sienitbe vésett intaglioval, mely az Augustusi család valamely fiatal tagját (Germanicus?) ábrázolja. A legértékesebb szerezmény egy állítólag Mohács mellett a Dunából kihalászott antik bronzfej.** Csajtháról (Vas m.) b. Liptay Frigyes ajándékozott egy római téglát és egy négylábú állatot ábrázoló durván faragott szoborművet. A kisebb római anticaglıák sora egy ezüstbetétes apró bronzkoczkával gyarapodott. Daciai ezüstkincsnek néhány darabját római köztársasági érmekkel Gelenczéről, és három daciai ezüstkarikát Nagy-Enyed vidékéről szereztünk. Lovrinról való (Torontál m.) egy sírlelet, melyet Wittie Péter ajándéka gyanánt b. Liptay Béla adott át; volt benne füles agyagbögre, két bronzkarika s egy hasábos idomú gránátgyöngy, melynek idoma után itélve a sír a Kr. u. II. vagy III. századból való lehet.

Szirákon (Nógrád m.) a n. múzeum részére dr. Pósta Béla vezetett régészeti ásatásokat. Népvándorlási sírmezőben folyt az ásás s egészben 69 sír táratott föl a gr. Degenfeld család területén dr. Szontagh Antal közreműködésével, a ki először adott hírt ez érdekes sírmezőről. Ugyanonnan korábbi ásatásból származó gazdag sírleletet kapott az intézet ajándékba gr. Degenfeld Ilona úrhölgytől és dr. Szontágh Antaltól. Ismeretlen lelhelyű, de magyarországi származású aranygyűrűt vétel útján szerzett a múzeum.

Az ú. n. Kupavár alján (Tolna m. Regöly mellett) elterülő népvándorláskori sírmezőről vétel útján több sír tartalmát vette meg az ásatótól az intézet; sajnálni való, hogy a találó nem külömböztette meg az egyes sírok leleteit egymástól. Az ide mellékelt két képes táblán közöljük az érdekesebb tárgyakat: öt pár ezüst és bronzfülbevaló, részben csonkák (I. 13—20. ábra), 15 db bronzkarika (I. 25—28. ábra), szíjvégek (I. 1—2. ábra) és övdíszek (I. 3—11. ábra), egészben 32 db egész és töredék,

* Lásd a leletek ismertetését Dr. Pósta Bélától Arch. Ért. XVI—26.

** Képeit és ismertetését lásd e füzet elején «a budapesti Aphrodité» czímén.

egy bronzcsat (I. 12. ábra), három agyaggyöngy és 24 üveggyöngy (I. *a—p* ábrák), két vaskengyel (II. 8—9. ábra), vaszabla három töredéke (II. 18 19. ábra), ép vascsat (II. 5. ábra) és öt töredék (II. 6—7. ábra), vaskések (II. 1—4. ábrák), három egész és két töredék, vaskarikák hét töredéke (II. 11—15. ábra). A kések száma után itélve, melyekből legtöbbször csak egy szokott a sírokban előfordúlni, legalább is öt sír tartalmát ábrázolja a két tábla. A gyulai folyammérnökség útján Endrődről (Békés m.) tizennégy db népv. régiséget kapott a múzeum, agyag, kő és csontból.

Ugyanazon lelőhelyről, ugyanazon hivatalos úton 36 db későbbi középkori vegyes régiséget kapott a múzeum.

Egy aranyozott rézkelyhet állítólag Nagy-Enyed tájáról és egy ismeretlen erdélyi templomból származó igen díszes ezüstkelyhet, mindkettő XVI. századi mű, kereskedő útján szerzett az intézet. 1703-ból való Hel. Berceni föliratú rubintos gyűrűt szintén kereskedőtől vett a múzeum. Görögkeleti zománczolt kereszt aranyozott ezüstből szintén a helyi kereskedésből származik.

A pecsétnyomók sora vétel útján négy újabbkori példánynyal gyarapodott. 1703. évi faszerkezetű óra Kálmán Vincze adonyi főszolgabíró ajándéka gyanánt került a múzeumba.

A hadtörténelmi gyűjteményt az endrődi földmunkálatokból származó XV. századi vaskéssel, csatabárddal, két sarkantyúval és egy buzogányfejjel gyarapította a gyulai folyammérnökség.

Öt régi nyílcsúcsot és egy golyót küldött ajándékba Nógrád-Berczelről Bereczky Bálint úr. Középkori temetőben csontváz mellett lelt XV. századi vaskést és vasíjrészletet a félegyházi páka-pusztáról kapott a múzeum ajándékba. XVII. századi késsé átalakított kardpengetöredéket, föliratal és figurális díszítéssel, vétel ; a Duna budai oldalából a lánczhíd alatt kihalászott vaspuska csöve, vétel ; a múlt század végéről való szablya és ugyancsak a múlt századból való óriási sarkantyús czizma — vételek. *Hpl.*

A N. MÚZEUM RÉGISÉGTÁRÁNAK GYARAPODÁSA az 1895. év első negyedében. Szereztünk Bihar megyében a diószegi szőlőhegyen lelt kettős pengéjű őskori rézcsákányt, továbbá egy állítólag Békés-Megyerről származó rézvésőt. Ajándékba kaptuk dr. Kammerer Ernő orsz. képviselőtől a kurdi őskori bronzlelet jelentékeny részét, 90-nél több bronzrégiséget, 186 db borostyánkőgyöngyöt, egy graphitos agyagcserepet és egy tajtékkövet.* A b. Rudics-féle hagyaték árverezésén 27 db őskori réz és bronzrégiséget szereztünk. Regölyről való egy bronzkarikára fűzött borostyángyöngy, kis ezüstkarika kiséretében volt ; regölyi lakóstól szereztük. Halavány aranyból való karpereczet, síma felületű szélesbülö végekkel állítólag Nagyváradról és két római pecsétlő aranygyűrűt intaglıós carneollal vétel útján szereztünk. Egy római feliratos kőoltár s egy római sarkophág feliratos oldalrésze a régi Tibiscum környékéről Dumba Miklósné, Ivannovits Györgyné, Manó Pelagie és Patyánszky Szilárd ajándéka, az utóbbi és Halaváts Gyula közvetítésével.

Bregetiói bronzszobrocskákat, fibulákat, bronzmécsest s egyéb kisebb antik

* Lásd Arch. Ért 1895. 100—104 ábrákkal

bronzrégiséget, egészben 33 dbot komáromi gyűjtőtől szereztünk. Egy vaskori és 23 db ókori fibulát szereztünk a b. Rudics-féle hagyaték elárverezésén. A regölyi ismeretes lelőhelyről való füles agyagbögrét s egy másodiknak a töredékét szereztük, mind a kettő népvándorláskori lelet. Egy pár aranyfüggőt, egy arany-gyűrűt, egy sodronyos aranyékszert és egy aranygyöngyöt a népvándorlási korból, melyet nem rég Debreczenben találtak, vétel útján megszereztünk. A b. Rudics-féle hagyatékból szereztünk 5 db népvándorláskori régiséget. A tarczali magyar pogánykori sírleletet ajándékozta Tarczali Dávid alezredes Tarczalon.* Az Árpád-korból való egy sodrott bronzkarperecz, melyet Kunyik Ferencz Kemény János múz. portás útján a n. múzeumnak ajándékozott. Rézlemezt, vésett aljú zománczozás nyomaival szereztünk a b. Rudics-féle hagyatékból. Ékszertárunk egy királyföldi XVII. századi korongos mellboglárral gyarapodott. XVII. századi bronz-gyűrűt ajándékozott Ragulya Lajosné. Ugyancsak XVII. századi pecsétlő bronz-gyűrüt hivatalos úton kaptunk. A pecsétnyomók sora gyarapodott egy XIV. századi példánynyal és a budai kalaposok sárgarézpecsétnyomójával 1737-ből és ugyancsak a nagyváradi csizmadiaczéh XVII. századi pecsétlőjével. Egy XVI. századi és egy XVII. századi vaskulcsot ajándékozott Szontágh Antal földbirtokos Szirákon (Nógrád m.) b. Weissenbach János Somogy megyében lelt XVIII. századi ostyasütővassal gazdagította emléksorozatainkat. Ernst Lajos ajándéka vörösréz ürmérték 1755-ből s egy föliratos bronzmozsár. Mint Sréter Klára végrendeleti hagyatéka került a n. múzeumba egy ezüst kávékészlet (tálcza, kávés-kanna, tejes serpenyő, czukortartó) a század elejéről. A hadtörténelmi gyűjtemény számára vétel útján szereztünk XVI. századi szablyát, egy szablyatöredéket aranyozott fölirat nyomaival és ajándékba kaptunk Szontágh Antal földbirtokostól a bujaki várból (Nógrád m.) származó sarkantyút és két nyílcsúcsot. Továbbá egy fringiát a múlt század második feléből föliratokkal és magyar meg lengyel lovasok beléedzett képeivel ; Kubik Béla földbirtokostól ajándékba kaptunk egy árpádkori sarkantyút s egy zablát, vétel útján szereztünk a b. Rudics hagyatékából egy ezüstlemezekkel kirakott díszes XVII. századi pisztolyt. *Hpl.*

A MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGÁNAK MŰKÖDÉSE 1893/94-ben. A műemlékek orsz. bizottságához, az eltávozott Möller István segéd-építész lemondása folytán, bizottsági másod-építészül Sztehló Ottó alkalmaztatott, a ki hivatalos működését 1894 julius hó 1-én meg is kezdette. A bizottság múlt évi munkásságából a következők emelendők ki : Schulek Frigyes bizotts. építész a felkai rk. templom födelének átalakításáról, a kis-szebeni rk. templom helyreállítási terveiről mondott szakvéleményt ; valamint megbizást nyert a sajó-keresztúri ev. ref. templom helyreállítási terveinek elkészítésére. Ugyanő dr. Czobor Béla előadóval együtt megvizsgálta a keszthelyi rk. plébánia-templomot s annak kibővítéséhez terv-vázlatot készített ; Steindl Imre, Zsigmondy Gusztáv bizotts. tagokkal és Taudor Ottó építészszel együtt egyetértőleg pedig javaslatot dolgozott ki a pozsonyi sz.-ferencziek tornyának restaurálása tárgyban. Sztehló Ottó bizotts. másodépítész megvizsgálta a gerényi (Unghm.) román kápolnát, a diós-

* Leirását dr. Jósa Andrástól, lásd Arch. Ért. 1895. 75—76

győri és a brassómegyei «Földvár» község határában levő várromokat; elkészítette a zólyomi várnak — mely időközben az igazságügyi minisztériumtól a vallás- és közoktatásügyi minisztérium tulajdonába ment át — a műemlék jellegének megóvása mellett, benne elhelyezendő hivatalok szükségleteihez mért átalakítási részletes terveit és költségvetését; dr. Czobor Béla előadó és dr. Szendrei János bizotts. tag társaságában pedig tüzetesen megvizsgálta a miskolczi u. n. avasi ev. ref. templomot. Dr. Czobor Béla előadó a nyár folyamán Visegrádon a «várkertben» ásatásokat rendezett: nevezetesen egy árpádkori kisebb román templomka, egy XV. századi templom és kolostor keresztfolyosójának alapjait hozta napfényre. Ugyanő az ezredéves országos kiállítás történelmi főcsoportjának előmunkálatait vezette és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium megbizásából résztvett a keresztény archæologusok f. évi augusztus hó 20—22. napjain Spalatoban tartott első nemzetközi congressusán, hol az I. szakosztályban az előadói, a III. szakosztályban pedig az elnöki tisztet viselte. Steindl Imre bizotts. tag a gölniczbányai és a kis-szebeni rk. templomok helyreállítási terveinek felülvizsgálatát eszközölte. A kis-szebeni rk. templom restaurálási munkálatainak vezetése Fröde Vilmos építészre, a kassai dóm építésvezetőjére bizatott, a helyreállítási munkák már a nyár folyamán megindultak, s gyorsan haladnak. Möller István bizotts. tag a Gróh István rozsnyói rajztanár által a nyirbátori szentélyszékekről felvett rajzokról mondott szakvéleményt; dr. Szádeczky Lajos kolozsvári egyetemi tanár pedig jelentést tett a kolozsvári u. n. Báthory-házról. Dr. Forster Gyula másodelnök, az előadó társaságában megvizsgálta az ócsai ev. ref. templomot és a zólyomi várat; a pozsonyi sz.-ferencziek tornyának szakszerű és beható vizsgálatára albizottság küldetett ki, mely ezen feladatának megfelelve, eljárásáról jelentést tett; a fentartás módozatai körül még teljesen ki nem egyenlített nézeteltérések azonban s az esetleg nagy összeget igénylő helyreállítás[1] költségek egy tetemes részének fedezetlen volta, a helyreállítási munkák megkezdését egyelőre még lehetetlenné teszik. Helyreállítás alatt levő műemlékeink közűl a nyár folyamán befejeztetett: az iglói templom tornya, s a körmöczbányai szt. Háromság-szobor felső része; ez utóbbinak talapzata folytatólagosan ezután fog munkába vétetni. Ezen felsorolt emlékeken kívül a bizottság 5 rendes és 1 rendkívüli ülésében még a következő ügyeket vette tárgyalás alá: az erdélyi püspöknek a gyulafehérvári székesegyház stylszerű helyreállítására segélyt kérő folyamodványát; a füleki várrom kitisztításának folytatólagos munkálatait, a sáros-szent-kereszti rk., a cselfalvai és nagy-palugyai ág. h. ev. templomok, az egri csonka mecset (minaret) ügyeit, valamint a lőcsei restaurált városháznak új falképekkel tervezett diszítését. Továbbá megkereste a közmunkák tanácsát, hogy a székesfővárosi eskütéri új híd építése czéljából kisajátított (Duna-utcza 4. sz.) ház lebontásánál — a hol hajdan a Dunát átkötő láncz megerősítésére szolgált torony s később török mecset is állott — napfényre jövő leletek megmentése és esetleges felvételek iránt intézkedhessék; a budavári királyi palota építésvezetőségét pedig felkérte, hogy az alapozási munkálatoknál előkerült érdekes műrészleteket a m. n. múzeumba szállíttassa. Közbenjárt az ezredéves orsz. kiállítás igazgatósága részére a jaáki remek portaléнak gypsben leendő lemásolása iránt; véleményt adott a «Csetatye» nevű bánya régi római művélésű részeinek

megóvása érdekében. Ugyancsak a bizottság közvetítésével mentette meg az orsz. iparművészeti múzeum a soólyi (Veszprém m.) ev. ref. templom festett famennyezetének részleteit, a m. n. múzeum igazgatósága pedig a sajó-keresztúri és bethlenfalvi templomok régi harangjainak megszerzése iránt tehetett lépéseket. A bizottság rajztára számára Gyalus István építész elkészítette a kolozsmonostori régi apátsági templom fenmaradt szentélyének felvételeit 2 rajzlapon s annak használható állapotba helyezése czéljából stylszerű tervet és költségvetést készített. — Myskovszky Viktor lev. tag pedig benyujtotta a thurdossini, oravkai, lestyini, chizsnei fatemplomok és a szepes-mindszenti templom rajzait 40 lapon. Téglás Gábor dévai főreáliskolai igazgató, akad. tag és Szinte Gábor rajztanár megbizást kaptak az Aldunánál sétező Lászlóvára, Galambócz, orsova — vaskapúi romok és a mehádiai sziklavár felvételeinek elkészítésére. (A vallás és közokt. miniszter hiv. jelentéséből).

EZÜSTPOHÁR A XVI. SZÁZAD ELEJÉRŐL A N. MÚZEUMBAN $^2/_3$ N.
(FÖLÜL: RÉSZLETRAJZ UGYANARRÓL A POHÁRRÓL.

KÜLÖNFÉLÉK.

† LANFRANCONI ENEA, a m. t. akademia archaeologiai bizottságának külső tagja, az ismert gyüjtő és a hazai archaeologia lelkes pártfogója f. évi márczius hó 9-ikén 45 éves korában elhúnyt. Béke lengjen porai fölött!

RÓMER SZOBRA. Az Országos Régészeti és Embertani Társulat Rómer Flórisnak, az elhunyt nagynevű régésznek emlékét kegyelettel megörökíteni kivánván, szülővárosában, Pozsonyban szobrot óhajt neki állítani. Van szerencsénk ennélfogva tiszteletteljesen fölkérni a hazai régészet minden barátját, hogy e czél elérésében társulatunkat adományaikkal támogatni méltóztassanak. Az adományok postautalvány útján az Orsz. Régészeti társulat pénztárnokához Lipcsey József úrhoz (Budapest, Andrássy-út, Iparmúzeum) küldendők s általunk nyilvánosan nyugtáztatni fognak. Budapesten, 1895 május hó 10-én. *Pulszky Ferencz* elnök, *Dr. Szendrei János* titkár.

AKADÉMIAI NYILT PÁLYÁZAT. Adassék elő a magyar férfi-viselet története, a legrégibb időktől a szatmári békéig. (Részben másodszor hirdetve.)

Jutalma: a Gorove-alapítványból 100 arany.

A pályázni kivánók felhivatnak, hogy a munka beosztását feltüntető tervezeteket, esetleg rajzok és egy kidolgozott fejezet mellékléséve1, 1895. deczemben 31-ig nyujtsák be a főtitkári hivatalnál. A legjobbnak itélt tervezet szerzője a munka megírásával meg fog bizatni. A mű elkészültének határideje később fog, a megbízandó szakférfiúval egyetértve, megállapíttatni. A jutalom a teljes mű megbirálása alapján adható csak ki. (Akad. Ért. 1895. 309. l.)

AKADÉMIAI PÁLYÁZAT. Adassék elő levéltári kutatások és fönmaradt emlékek gondos tanulmánya alapján valamely jelentékenyebb hazai város és vidéke ötvösségének története a XIX. század elejéig. Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 arany frt. Határidő 1896. szeptember 30. A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni. (Akad. Ért. 1895. 310. l.)

SEMSEY-PÁLYÁZAT. Folyó évi szeptember hó 30-ikán jár le a pályázati határidő a következő kérdésre: Adassék elő Magyarország archæologiája a meglevő emlékek alapján és az összes szakirodalom fölhasználásával. Az egész

mű három részre oszlik. Az első kötet tartalma az őskor, római és népvándorlási kor a magyar honfoglalásig. A második kötet a honfoglalástól a renaissanceig terjed. A harmadik kötet a renaissancetól a XVIII. század végéig terjedő kort öleli át. A munkához a szövegbe illeszthető rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes, hely- és tárgymutató. A három kötet terjedelme, az Archæologiai Értesítő jelen alakjában, az illustratiókkal együtt legföljebb 150 nyomtatott ív. Jutalma Semsey Andor alapítványával 10,000 frt; másodjutalom 1500 frt.

PUSZTAVESZI ŐSTELEP NYITRAMEGYÉBEN. Verbóról Brezova felé vezető szűk völgy bal oldalán egy földvár emelkedik, melynek tövében Pusztavesz nevű kisded község elszórt házai láthatók. A földvár, melyről eddig sehol említést sem hallottam, ugyanazon helyrajzi viszonyoknak felel meg, mint egyéb általam személyesen megtekintett s részben ismertetett fehér-hegységi őstelep. Az átjárót képező völgy oly pontján vannak ezek alkotva, honnét könnyű és biztos az áttekintés, s a legbiztosabb őrhelyeket szolgáltatták. Igy a szomolányi «Molpir» (Arch. Ért. 1889. 420—423., 1890. 66—71. ll.) a felső-diósi őstelep, a Nádas felett emelkedő kopár hegy őstelepe, mely a nádasi völgy őrszeme, tovább a Nahács melletti Prekázska nevű sánczdomb, a Vittencz feletti csupasz magas domb ó-vittenczi őstelepe, a lopassói s végül a pusztaveszi sánczokkal elkerített földvár mindmegannyi őrszeme az alatta elterülő völgyeknek. Terjedelme s jelentőségére nézve a fentemlített telepek között másodrendű a pusztaveszi, melyről a pőre föld népe ajkán számos régészeti szempontból érdekes hagyomány él. Így pl. nemcsak azt hallottam, hogy az «öreg vár» dombjainál lándzsákat és sárgaréz nyilakat s egyéb fegyvereket találtak volna, hanem azt is, hogy egy pajta építése alkalmával a vár tövében egész csontvázakra akadtak az alapozási munkálatoknál, ezek mellett pedig arany ékszerekre, melyeket egy verbói izraelita kereskedő vett volna meg; az állítólagos szemtanukkal magam is beszéltem. Kétszeri kirándulásom alkalmával azonban korai középkort jellemző vastag grafitos edénytöredékek és őrlőköveken kívül figyelemre méltóbb tárgyra nem bukkanhattam a helyszini böngészés alkalmával. Bór János, pusztaveszi lakos azonban hozott hozzám egy érdekes alakú, teljesen ép lózablyát, melyet a minap az «öreg vár» dülője alatti földjén szántott ki. A kétkarú kifeszített zablya hossza 27 cm., a gyeplőtartó karikákkal egyetemben, anyaga vas, oly módon kovácsolva, hogy a zablya karjai lemezből alkotvák, melyek központfelé irányított üres kúpoknak felelnek meg. *Sándorfi Nándor.*

A KASSAI VARRÓ ÉS ERSZÉNYGYÁRTÓ CZÉH 1692-ik évi szabályai. A kassai szent Erzsébet egyház kincstárának középkori gazdagságáról a korunkra maradt leltárak* tanuskodnak. Kivált az egyházi öltözetek sokasága, díszes volta szembeötlő. E ruhákkal, mint a leltárak feljegyezték, részben a város polgárai ajándékozták meg az egyházat; s ott találjuk az ajándékozók közt *Czotmar Jeriget*, a ki alatt a kassai születésű Szathmáry György nagy-

* Történelmi Tár. 1882. 717. lap.

váradi, majd pécsi püspök — 1523-ban esztergomi érsek — rejlik. Annál feltűnőbb, hogy a város levéltárában semmi nyoma sincs annak, hogy hol készültek e — részben korunkra maradt — remek hímzésű öltözetek. Hanem a mint az egyháznak építéséről alig rendelkezünk irott kútfőkkel, úgy az e ruhák készítéséről szóló feljegyzések teljes hiánya is inkább annak róható fel, hogy azok megsemmisültek, mint annak, mintha Kassán a középkorban nem virágzott volna *a varrók czéhe*, mely első sorban bizonyára egyházi öltözetek varrásával, hímzésével foglalkozott. Talán a XV. század második felében fel-feltünedező Seidenhafter vezetéknévben maradt reánk némi emléke e mesterségnek. Ha jól sejtjük, a *reformáczió*-nak kell tulajdonítanunk, hogy e czéh foglalkozás hiánya miatt csakhamar feloszlott, mint megszünt az idők folyamán a nyílfaragók, a pánczélgyártók, a kannagyártók czéhe. Mert a mint a katholikus egyház — a XVII. század hetvenes éveiben — ősi örökébe ülhetett, a *varrók czéhe* csakhamar megalakul és pedig társaságban a rokon erszénygyártók czéhével. Hártyára írt szabadalom-levelüket* 1692. deczember hó 20-án adja ki a város függő pecsétje alatt a főbiró és a tanács a «Transylvano-Várfalvensis comitatus Aranyos-Szék» származású Mező István magister artis aurinecforede et marsuparide kérelmére.

A czéhlevélnek a mesterség üzésére vonatkozó szabályai ezek : «Legelsőben azért az mely varró böcsületes ifjú remeket akar csinálni, olyan legyen, hogy mindenféle úri s papi öltözetekre és lóra való munkákat, úgy czímereket is tudjon csinálni. Első remek legyen papi öltözethez való süveg skófiummal, arannyal s ezüsttel ékesen kivarrva. Második pedig egy tisztességes lóding szijastúl egyenlő formán szablyatarsollal együtt minden toldás nélkül hasonlóképpen skófiummal, arannyal s ezüsttel kivarva. Ha pedig csak erszénygyártó böcsületes ifjúi remeket akar csinálni, első remeke legyen, hatszegű kerek erszény tizennyolcz fiús, második penig egy tassolyos erszény tizenegy laisztú. Ezeket az remekeket pedig tartozzanak egy fertály esztendőig magok saját kezével tisztességesen elvégezni. Senki az mesterek közzül inast varróságra nyolcz esztendőnél alább és erszénygyártóságra négy esztendőnél alább ne szegődjen. Végtére szabados légyen az kesztyűcsinálás és bélelés ez mesterségen levőknek és szabadossan is árulhassák a kesztyűt». Talán nem merész kombináczió, ha a kassai sz. Erzsébet egyház 1699-ik évi inventáriumában** a 4. szám alatt felsorolt casulát «cum insigni civitatis Cassoviensis» a kassai varrók s talán épen Mező István kezemunkájának tulajdonítom. Megjegyzem még, hogy a kassai erszénygyártó czéh első szabályzata*** 1439-ből ismeretes.

Kassán, 1895 május hó 9-én. *ifj. Kemény Lajos.*

BETHLENVIDÉKI RÉGISÉGEK. Floth Ferencz úr bethleni lakos gyüjteményéből láttuk a következő érdekesebb régiségeket, melyek a hazai bronzkor formáinak ismeretét egyik-másik tekintetben kiegészítik. 1. Kis-Kájánban a Czibles völgyben 1883-ban találtak egy csákányt, melynek rövid hátsó tagja korongból kiemelkedő kúp, a (kúp egy harmada letörött), hüvelye szabályos

* Kassa városa levéltárában 10505. sz. a.

** Történelmi Tár. 1890. 563. lap.

*** U. o. 1887. 783. lap.

henger, mindkét szélén gyűrűs szegélylyel, a henger két oldalán a penge oldallapja erős élben szökik ki, a penge hossztengelye kissé lefelé görbül, éle függélyesen futó s egyenes. Egész hossza 19 cm. ; a koron gátmérője 6 cm., a hüvely hossza 7·5 cm., az él szélessége 3·5 cm. 2. Magyar-Décséről van egy 1882-ben lelt füles és tokos vésőcske a gyüjteményben (ábráját lásd a 166. lapon), az öblét kettős hármas gyűrűtag szegélyzi s a hüvelyen két más párhuzamos gyürű domborodik ki ; a fül növénylevél idomába megy át, mely a hüvely keskeny oldalából kidomborodik, hasonló domború díszt látunk a hüvely másik szélén, a két levél közti téren Y formájú vonaldísz emelkedik ki ; a penge rövid és hirtelen szélesbül, az él erős körszelvényben hajlik ki. Egész hossza 7 cm., a penge élének átmérője 4 cm. ; a nyílás két átmérője 2·1 és 2·5 cm. Floth úr följegyzése szerint ugyanezen tokos vésővel találtak több csákányt és karikát.

3. Szárnyas véső bronzból, nyiltán álló mérsékelten kiemelkedő szárnyakkal, a szárnyak közé kissé mélyített, nyélbe való tompa végén félhold idomú bemetszés, pengéje éle felé kissé kihajló, éle csekély kihajlású; egész hossza 14·6 cm; legnagyobb szélessége, a közepén 3·5 cm ; a két-két szárny együttes szélessége 2·8 cm ; egy-egy szárny legerősebb kiemelkedése 0·9 cm.; az él szélessége 2·8 cm. Lelő helye Árpástó (1884.)

4—12 Állítólag Magyar-Láposról való a következő kilencz tárgy, mely azonban nem ugyanegy leletből látszik származni, mert a tárgyak patinája nem egyforma. A patina szürkészöld szinénél fogva összetartozni látszik három csákány : 4. hátsó rövid karja lapított félgömbbel végződik, a köpüje szabályos henger mindkét szélén szabályos gyűrűtaggal, a köpü oldalán tompa élben domborodnak ki két oldalt a lapok, a penge tengelye derékszögben áll a köpü tengelyére és egyenletesen szélesbül, az éle majdnem egyenes és függélyesen áll. Ábráját lásd a 192. lapon. Egész hossza 16·8 cm. ; a köpü hossza 7·5 cm., élének szélessége 3 cm. 5. Hasonló csákány, de valamivel kisebb és a köpü fele hiányzik, egész hossza 16·5 cm. ; az él szélessége 2·6 cm. 6. Apró egykarú csákány, hüvelyének hátán fölül csúcsos, alúl tompa nyújtvány. Egész hossza 9·5 cm. ; a hüvely hátának hossza 5·8 cm., a penge élének átmérője 2 cm. Ábráját lásd a 192. lapon.

A következő négy tárgy fölületének hasonlatossága miatt össze látszik tartozni.

7. Csákány hátsó tagja csúcsos korongban végződik, a köpü szélein gyűrűtag, oldalán tompa élű emelkedés, a penge fele letörött ; a korong s a köpü közti tagon öntő varrány maradt meg, mely mutatja, hogy két mintában készült a csákány. A korong átmérője 5·2 cm., a köpü hossza 5·5 cm.

8. Tokos véső füllel, köpüjének fölül szabálytalan négyszögű falai kívül símák, szélei s egyik oldala töredezettek és csonkák, éle kissé kihajló ; egész hossza 10 cm. ; élének átmérője 4·5 cm.

9. és 10. Két tarló, egyszerű idom, egyik ép a másik csonka.

Más-más lelhelyűnek látszik a következő két darab. 11. Tokos véső füllel, szélén csekély dudorral, teste síma és egyenletesen szélesbül az éle felé, éle kissé kihajló ; hossza 7·8 cm., élének átmérője 4·2 cm.

12 Síma fölületű karperecz, nyilt végekkel, végei felé keskenyül ; belső átmérője 4·8 cm., a gyűrű legnagyobb vastagsági átmérője 1·2. cm.

Ugyancsak Magyar-Lápos környékéről Floth gyüjteményében van még egy tarlótöredék, négy fülesvéső töredéke és három csonka csákány.

Somkerekről van a gyüjteményben egy sajátszerű idomú csonka agyagtárgy, agyaga világos sárgásvörösre van égetve, idomát mutatja az idemellékelt két ábra, egyik oldalt $1/2$ nagyságban, a másik alulról tekintve $1/4$ nagyságban. Kerek cső, mely alul törési fölületet mutat, kehely formára kiszélesbül, de e kiszélesbülés nem egész körhajlást mutat, csak egy körnek mintegy harmadát, a kihajló fal három különböző hosszasságú egyenessel végződik, mely egyenlőtlen szögekben találkozik; két széle hosszában a fal át van lyukasztva, egyik szélén négy, a másikon két lyuk van. Rendeltetését nem ismerjük. Ábráját lásd a 146. lapon.

AZ ERDÉLYI FEJEDELEM GYÖNGYFŰZŐJE. 1566-ban Nyilasy Bona(ventura), gyöngyfüző a következő reverzálist* adja a kassai tanácsnak: Én Bona Gyöngyfűző, erdélyi, vallást teszek stb., hogy én Egré megyek és az inast, Andrást, az ki nálam tanul stb. velem viszem Magochy asszonyomnéhöz és mihelyt ott Egren az *mívet* elvégezem, tehát az inast, Andrást visszahozom Kassára». Egy évvel később** már Gyulafehérvárott van, mint «ő felsége — t. i. az erdélyi fejedelem — gyöngyfűzője» s innen ír a kassai városi tanácsnak. hogy «hagyék én ott egy inast, mely inas énnekem három esztendeiglen való szegődött szolgám volt stb. Hogyha ti uraságotok meg nem küldi az én három esztendeiglen való szolgámat, ki engemet még csak esztendeig sem szolgált, immár Kassán főmester, ki mindenek előtt meggyalázott, hogy ilyen embert megtartott mesterül olyan városban stb.» E két oklevél arról tanúskodik, hogy a gyöngyfűzés a XVI. század közepén keresett mesterség volt asszonyoméknál és az erdélyi fejedelmi udvarban, de Kassán is, mert Nyilasy Bona uram szolgája «csak esztendeig sem szolgált», máris «főmester» volt a városban.

ifj. Kemény Lajos,

REGI MOZSARAK. A kassai jezsuiták gyógyszertárából származó három rézmozsár van mindmáig használatban az «Istenszemhez» czímzett gyógyszertárban. Az elsőn a felirat: A(nno) 1697. C. M.; a másodikon: Apo(theca) Soc(ietatis) Jesu Cassoviæ 1731. Fecit Carolus Eitelsperger. IHS.; a harmadikon: I. H. S. Míg az első kettő minden dísz nélkül való, az utolsónak csinosan alakított fogantyúi delfint ábrázolnak. *ifj. Kemény Lajos.*

FEHÉRMEGYEI RÉGISÉGEK. Lichtneckert József úr régiséggyüjteményében Székesfehérvárott láttunk egy néhány figyelemreméltó régiséget, melyeknek ábráit és rövid leírását a következőkben mutatjuk be:

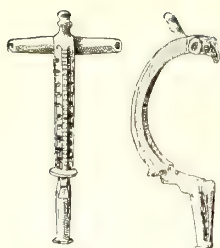
1. Orondról való egy kis bronzfibula, melynek idoma az u. n. crux gammatát utánozza, az alján hiányzik a tüskéje és a tüske befogadására szolgáló kampós hajlás. $1/2$ n (1. ábra).

1. ábra

2. Ugyancsak Orondról való egy bronzfibula, melynek sodro-

* Kassa város levéltárában. 2684. sz.

** U. o. 2842. 67. sz

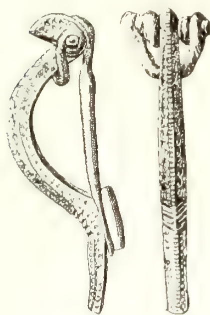

2. ábra.

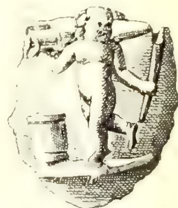
nyos rúgója harántosan álló hüvelyben van elbujtatva, nyaka keskeny és félkörben kihajló, a háta közepén keskeny gerincz emelkedik ki és mellette két hornyolat húzódik, a gerinczen rovátkok, a hornyolatokban sekély mélyedések sorakoznak; tüskéjéből csak a fejfelőli vége maradt meg. $^1/_2$ n. (2. ábra).

3 ábra.

3. Az orondi határban leltek egy illatszertartó kis bronzszelencze födelét, melynek fölületét kör- és szívidom s közben mélyített aljú zománcz diszíti, a külső sávbeli zománcz sárga a belső téren pedig vörös zománcznak maradt nyoma A rajz ($^3/_4$ n.) fölülről és oldalt tünteti föl a lemezkét. (3. ábra.)

4. Fövenyen találták a $^1/_2$ nagyságú rajzban bemutatott (4. ábra) fibulát, melynek fejét, hátát s lábát bronzpálcza képezi, a pálcza külső négy oldalát bevert kisebb nagyobb félholdas mélyedésekből alakított sorok ékítik; a tüske s a tekercs, melyből kiindul, vasból való, a tekercs két vége letört. A fibulának szerkezete nevezetesen s háta alá hajlott sodronyhurok a Latène formához közel áll; de későbbi fejlemény, mely valószínüleg a Kr. utáni első vagy második századra vall.

4 ábra.

5. ábra.

5. Ugyancsak Fövenyről való egy antik bronzedény fülének alsó végtagja, melyet erősen kidomborodó mű ékít. A kép (5. ábra) hosszú fürtű meztelen kis geniust ábrázol, a ki balra lép és visszatekint, fölemelt jobbjával a jobbik vállán nyugvó amphorát hord, kinyujtott baljában fáklyát (?) tart, előtte balra kerek oltár (?) áll. Jellege olyan, mely valószínüvé teszi, hogy a kis dombormű s az edény, melynek füle tövét diszítette alexandriai gyártmány. Abban a művészi körben kedvelték leginkább, mint Schreiber legújabban érdekesen kimutatta* az idyllikus gyermekvilágból merített jeleneteket, melyeknek, mint a jelen esetben is, gyakran humoros mellékíze van, mert gyermekkel végezteti felnőttek teendőit, nagy amphorát rakván a gyermek vállára, fáklyát a kezébe és oltárt (?) a közelébe.

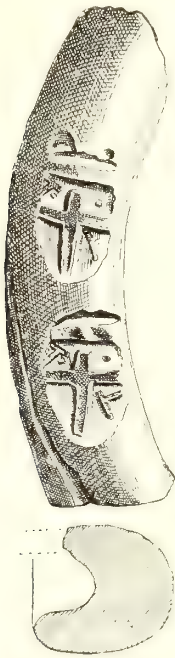
6. Alighanem szintén egyptomi eredetű egy vérjáspisból való kis kétoldalú intaglio. Idoma ellyptikus felső és alsó párhuzamosan csiszolt lappal, a felső kisebb lapba gorgófőt vésett a művész, sűrű hajzattal, fölül két kis szárnynyal a szárnyak közt két kigyó emelkedik fölfelé és fürtjeiből is jobbra-balra két-két kigyó dugja ki a fejét, álla alatt pedig két kigyó teste keresztben áll. A gorgó e gyűrűbe szánt kövön, mint máskor is, vészt hárító jel (apotropeion) s e jelentőségét még fokozza a kő

6. ábra.

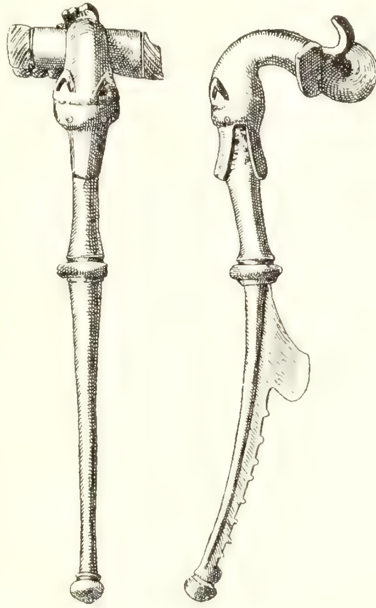
* Vsd ö. Arch. Ért. 1894. 440—442

aljába vésett értelmetlen két babonás görög szó *Αρηροϱω ϱομανδαϱη*, mely szintén baleset ellen védő szólásformának tekintendő (6. ábra) $^1/_1$ nagyság.

7. Félnagyságban mutatjuk be (7. ábra) egy szürkeagyagú edény öblének a széléből való töredéket Fövenyről. Az agyagba csillám van keverve s az edény a perima vastagságához arányosítva elég vékony falu volt ; idomára a töredék után nem lehet biztosan következtetni, legfőlebb annyit lehet valószínüséggel állítani, hogy kerek volt a nyilása, de tálcza avagy nagyobb bögre volt-e, nem tudni. Figyelmünket ezúttal nem is annyira maga az edény, mint a perime fölületébe belényomott készítő bélyeg érdekli, mely egymás mellett kétszer ismétlődik és két nagyobb s közben két kisebb jel összetételéből áll. A nagyobb

7. ábra.

8. ábra.

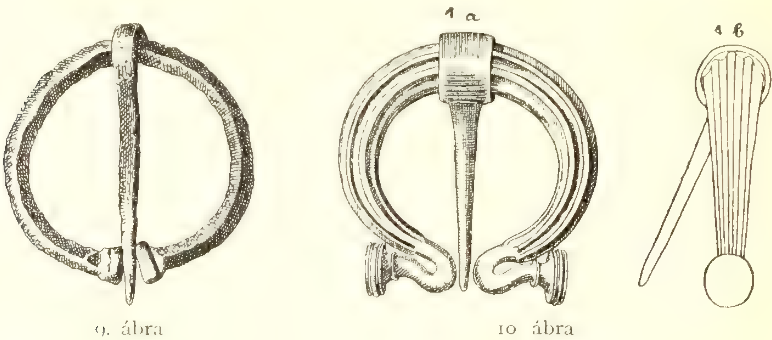
jelek egy keresztféle, melynek két ága nem egyenlő magasságban áll és a kereszt fölött harántosan fekvő egyenesből. A kereszt ágai fölött két pont domborodik ki s a balfelőli ág fölött, valamint a jobbik ág alatt oly jel látszik, mely merev szárú görög λ-hoz hasonlít.

Rokon műhelyi jegyekkel bélyegzett hasonnemű szürke csillámkeverékű edénytöredékek, csövek s hasonlók már többször akadtak vidékeinken, Ó-budán, Dunakeszin és egyéb pannoniai helyeken a nélkül, hogy eddig a gyártmány eredetével vagy korával tisztába jöhettünk volna. Nem tudjuk még, középkori agyagművesektől erednek-e avagy az antik kor legvégső barbár időszakának emlékei? Sem az egyik, sem a másik vélemény nem dönthető el még véglegesen s ezúttal sem juthatunk végső megállapodásra, azért kérjük szaktársainkat,

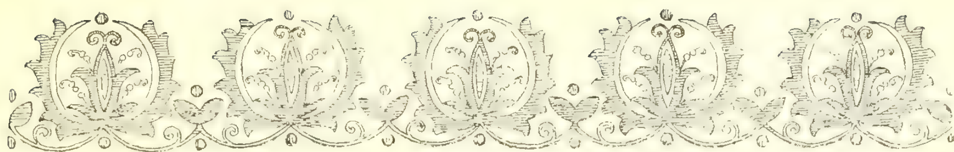
hogy ügyeljenek ilyfajta bélyegű agyagárúk előfordulására és értesítsék róla e folyóirat olvasóit.

8. Egy dunapentelei fibulatöredéket (1/2 n.) azért mutatunk be, mert mint pannoniai eredetű typus érdekes és mert érdekét a rajta látható szokatlan állati motivum még fokozza, mely a háta végén hajlását közvetíti. Ábránk fölülről és oldalt tünteti fel az állat fejét, mely az éles fogak után itélve ragadozó állatot példáz. A tüske hiányzik, a hengerded tekercsből csak egy töredék maradt meg s a lába hosszában állott áttört művű lemezből is már csak csekély keskeny sáv van meg.

9 és 10. Végül ugyanabban a gyüjteményben van két jellemző karikás csat bronzból. (9. és 10. ábra.) *H.*

9. ábra 10 ábra

AZ «ERDÉLYI» ZOMÁNCZRÓL.

Első, ki hazánkban újabb időben a sajátos ízlésű nemzeti ékszerekre ügyelt, azokat méltányolta és gyűjtötte, Jankovich Miklós volt. Az ő gyűjteménye, melyet a nemzet országos muzeuma számára megvett, képezte kül- és belföldi kutatók tanulmányaiban a kiinduló pontot. Az első szakember, ki az «erdélyi zománcz» sajátszerűségét fölismerte és róla írt, Bock volt.[1] Sajátszerű jellegét onnan számaztatja, hogy ez ötvös-gyakorlat függetlenül az olasz és német befolyástól Erdélyben, a török határ szomszédságában keletkezett és századokon át külső behatásoktól zavartalanul fejlődhetett. Bock a n. muzeumban látott először «erdélyi» zománczokat, és mikor a n. muzeum 1867-ben a párisi kiállításon részt vett, akkor Rómer ily zománcz-műveket Párisban is bemutatott.[2] E kiállítás alkalmából Henszlmann franczia nyelven értekezett a magyarországi zománczművekről.[3] A franczia szakértők először ezúttal szereztek tudomást arról, hogy Magyarországon valamikor sajátos ötvösség létezett. Henszlmann czikkében a bemutatott zománczos ékszerek magyar eredetét, igen helyesen, azzal az érvvel vitatta, hogy azok a magyar díszöltözethez készültek, utalt arra, hogy hazánkban az ötvösség országszerte virágzott, hogy az ékszerek elnevezései magyarok, és kiemeli, hogy styljük- és alakjukban oly különbségekre találunk, melyekkel, minden egyéb rokonság mellett is, «ékszereink különválnak, valamint a hasonló törököktől, úgy a hasonló nyugot-európaiaktól is». Ezután leírja magát a technikát. «A nagyobb ékszereken, fölemelt szekrénykékben (bâle), virágot és levelet ábrázoló zománczot látunk, ezen szekrénykéket aranyos alapra forrasztott ezüst sodronyok képezik (a zománczos mezők körülveszik). A virág többnyire nefelejts s tulipán, mindkettő elég természetes rajzban, míg a levelek inkább conventionalis stylűek, valamint alakjukban, úgy színezésükben, mely bizonyos helyeken a violaszín. A festékek különös mesterséggel vannak fokozva és összhangoztatva, még pedig egészen más módon, mint a szomszédos országokban követtetett és olyanon, mely inkább emlékeztet török mázos

1 Jahrbuch der k. k. Central Com. etc. Wien 1859. III. köt. 112. és 113. jegyzet.

2 E kiállítás lajstroma megjelent franczia nyelven: Catalogue Spécial du rogaume de Hongrie Paris 1867, benne Rómer tollából (I—XLIV.) külön fejezet: Lesobjets de l'histoire du travail hongrois.

3 Gazette des beaux arts 1867 okt. füzet.

terracottákra.»[1] E leirás az «erdélyi» zománcz első jellemzési kisérlete. Nem kimerítő és nem elég szabatos, de bizonyos, hogy az utóbbi harmincz év alatt senki találóbb jellemzést róla nem adott. Ugyanakkor, mikor Henszlmann az erdélyi zománcz létezését bebizonyítani törekedett, megjelent az egri püspökség javainak 1487-től 1520-ig terjedő Lardi-féle összeirása.[2]

Ebben sok ötvösműről lévén szó, néhány, az erdélyi ötvösségre vonatkozó adatban a közlő b. Nyáry Albert s utóbb Ipolyi[3] és Henszlmann[4] okmányszerű bizonyítékokat láttak egy külön «erdélyi» zománczgyakorlat létezésére. Különösen három tételt szoktak idézni, de ebben erdélyi módon való aranyozásról van szó, nem «erdélyi» zománczról.[5] Egyébként, hogyha lehetne is erdélyi zománcz-gyakorlatot kiolvasni e tételekből, akkor sem a keretes zománczra szabadna gondolni, miként Henszlmann tette, mert az e lajstrom készítése korában, a XV. század végén és a XVI. század legelején, még nem létezett.

Az 1873. évi bécsi világkiállítás magyarországi amateur-osztályában meglehetős sok keretes zománczmű volt együtt, s akkor ezek élénken foglalkoztatták tudósainkat. Egy időben három tudósunk egyszerre foglalkozott a keretes zománcz problémájával. Pulszky Ferencz a Budapesti Szemlében irányozta reá a figyelmet,[6] a sodronyos zománczot futólag említi, de nem tartja eléggé kifejlesztett technikának, ezután így folytatja: «a XVI. és XVII. században azonban egy kifejlődött technikával ismerkedünk meg, mely a rekeszzománcz (émail cloisonné) és filigránmunka művészet combinatiójából ered. Az arany- vagy ezüstlapra stylszerűleg reá van forrasztva a filigrán, mely ismét rekeszzománcz diszítményekkel ékesíttetik. A motivumok e zománczokon eltérnek a klasszikus és német motivumoktól s inkább a keletre emlékeztetnek, különösen azon szerencsés szinezeti érzékük által, mely ezeket megkülönbözteti. Az ily stylben készült boglárok, övek, mentekötők nem épen ritkák, különösen Erdélyben, hol az ötvösműipar e neme leginkább a XVII. században dívott.» Folytatólag utal arra, hogy az iparművészet ez ága Erdélyben a nemzeti fejedelmek korában dívik és legszebb emlékének tartja azt a zománczos aranykelyhet, melyet «1645»-ben Rákóczy György a kolozsvári reformált egyháznak ajándékozott. Ezután említi, hogy szerette volna az erdélyi zománczok stylusát sajátlagos magyar stylus-

1 Henszlmann saját fordítása szerint Magyarorsz. Rég. Eml. II. k. II. r., 221. l. (1875/76.)

2 L. Nyáry Albert, Arch. Közl. 1868 VII. k. 150—155.

3 Műtörténeti tanulmányok; 1874-ben tartott fölolvasás, Ipolyi Arnold kisebb munkái. IV. 427. l.

4 Magyar rég. Emlékek II. köt. II. rész. 221. l.

5 V. ö. a helyesbített szöveget és annak helyes magyarázatát, Pulszky Károlytól. Arch. Ért. XIV. 23—28. ll.

6 Budapesti Szemle 1874. IV. köt. 233—234. l

nak nevezni, de nagy csudálkozására az orosz műkedvelők bécsi kiállításában (1873) hasonló műveket látott és e rokonságot hajlandó arra magyarázni, «hogy a byzanczi traditiók s a keleti befolyások a szomszédságból csak úgy hatottak Oroszországra, mint Erdélyre, s hogy mindkét helyt párhuzamos irányban fejlett ki azon styl, mely azóta nálunk csaknem egészen kihalt».

Ipolyi ugyanezen 1874. évben az iparművészeti muzeum akkor folyó alapítása alkalmából szintén a hazai zománcz-technikáról értekezett. Már ebben az előadásában nyilvánul az az elfogultsága, melylyel szemben a középkor művészetével, melyet egyedül kedvel, a XVI. század óta beállott művészeti fejlődéseket hanyatlásoknak tekinti. Különbséget lát ez időszakban Magyar- és Erdélyország között, az előbbi szerinte) követi a németországi divatot. «Ellenben az elzártabb és saját fejedelmei alatt inkább a kelettel érintkező Erdélyben a zománczmű még tovább is gyakorlatban marad és keresett, csakhogy rajta is az általános hanyatlás erőt vett»; s ezután leírja az «erdélyi» zománcz végső fejlési szakaszát, melyet azért nem idézünk, mert nem elég tanulságos, sőt azt lehet mondani, hogy zavaros.[1]

Henszlmann a bécsi magyar amateur-osztálynak szentelt nagy művében külön fejezetben foglalkozik az «erdélyi» zománczczal.[2] Ismétli nézetét, melyet e zománczfajról 1867-ben nyilvánított és úgy, mint Pulszkynak és valamennyiünknek, kik akkor a bécsi amateur-kiállítást tanulmányoztuk, neki is föltűnt a rokonság bizonyos orosz és bizonyos magyarországi zománczok között, melyet azáltal iparkodik megmagyarázni, hogy Mátyás király küldött Oroszországba ötvösöket. E fölfogással, még mielőtt Henszlmann nagy műve megjelent, már Pulszky Ferencz említett czikkében szembeszállott.[3] Henszlmann tehát ezúttal nem vitte előbbre az «erdélyi» zománcz problemáját. Ellenben újabban birkózott meg véle Ipolyi[4] abban a terjedelmes tanulmányában, melyet 1876-ban, a budapesti történeti kiállítás alkalmából közzé tett. Nem szívesen látszik vele foglalkozni, mert szerinte «az erdélyi zománcznemek nagyobbára csupán az előbbi magyar s egyéb zománcznemek hasonló összeállításából s tovább kifejlődéséből állanak s ezáltal eredeti lényegöket mindinkább vesztve, már hanyatlást mutatnak. Valamint általában a zománcz minden nemei e későbbi korban hanyatlanak, míg a legtöbbnek gyakorlata egészen megszűnik». Megkülönböztet három csoportot. Az egyikről azt tarja, hogy mintegy a magyar zománcz hanyatlása formáit tartotta meg, s megpróbálja ez állításának részletes

1 Ipolyi kisebb munkái. IV. köt. 429—430. ll.
2 Magyarországi Műemlékek. II. rész, II. köt. 221. l.
3 Ujabban kimerítő érvekkel küzdött ellene Pulszky Károly, Arch. Ért. 1881. XIV. 21. l.
4 Századok. 1876. 549. és kk. ll.

indokolását néhány emléken, a mi azonban nem sikerült. Találóbb a második csoport jellemzése, bár ezúttal is mindig sodronyos keretről szól, a mi helytelen; kissé zavaros a végső csoport bemutatása, melyben csak beavatott szakértő, ki a példákról idézett emlékeket alaposan ismeri, tájékozódhatik. Legfurcsább, hogy az ő XVII. századi zománczos kancsójára a Lardi-féle XVI. századi összeirásból fönn ismertetett tételeket alkalmazza.

Az országos régészeti társulat megalapítását követő évek a hazai zománcz-gyakorlat kutatását több tekintetben vitték előbbre. E társulat ülésein kedvencz tárgy lett a zománcz-kérdés és több ízben vitatták meg. Mindjárt az alapítást követő első ülések egyikén értekezett Ipolyi a zománczos műiparról, különös tekintettel a Magyarországban és Erdélyben dívott zománczfajokra, s ugyane tárgyról szólt dr. Pulszky Károly.[1] Deák Farkas több ízben mutatott be zománczos műveket,[2] s e sorok írója is értekezett zománczos ékszerekről.[3]

1880-ban a történeti társulat is napirendjére tűzte a zománcz kérdését és Deák Farkas adta itt elé a zománcz történetének tanulmánya érdekében külföldre tett utazásának eredményeit. Részletekbe menő értekezése a «Századok»-ban is megjelent[4] és mindenki meggyőződhetik róla, hogy az éles kritikát, melylyel azt az előadás megtartása után nyomban az ülésen illettem és azt, a melyre másrészről az Archæologiai Értesítőben[5] talált, bőségesen megérdemelte. A buzgó szakkedvelőtől azonban mégsem szabad minden érdemet megtagadni, mert kétségtelen, hogy reáutalt a hazai zománczos műemlékeknek kül- és belföldön létező néhány jeles példányára és ezzel ismereteinket előbbre mozdította. Ez időtájt Pulszky Károly is többször szólt hozzá a magyarországi zománcz kérdéseihez; fönn érintett kritikáján kívül voltak «iparművészeti jegyzetei»,[6] hol több érdekes erdélyi ötvösműről értekezik és megjelent a «magyarhoni sodrony-zománczos kelyhek»-ről szóló czikke.[7]

Az utóbbi értekezés szöveg alatti része legfontosabb kérdésünkre. Itt az addig csak b. Nyáry Albert-féle hiányos leirás szerint ismert Lardi-féle följegyzéseket az Estei Hippolitus egri püspöki ingóságairól (1487—1520) Pulszky azzal a pontosabb leirással helyettesíti, melyet a magyar tud. Akadémia a modenai levéltárból szerzett be. Pulszky e szövegre támaszkodva, igen helyesen kimutatja, hogy Henszlmann,

1 V. ö. Az orsz. rég. és embert. társulat Évkönyve 1886. 7. l.
2 U. o. 7. és 14. ll.
3 U. o. 25. l.
4 1880. Évf. 656—678. l. A zománcz-kérdéshez.
5 Arch. Ért. 1881. XIV. köt. Pulszky Károly «Deák Farkas a zománcz-kérdéshez». 369—374. l.
6 Arch. Ért. 1879. XIII. k. 259—274. l.
7 Arch. Ért. 1881. XIV. k. 11—28. l.

Ipolyi és b. Nyáry Albert (Szikinczey) rosszul értelmezték Lardi szavait, mikor azt hitték, hogy ő erdélyi zománczra gondolt; ő egyszerűen némely ötvösműről megjegyezte, hogy erdélyi módon meg van aranyozva. Minden elfogulatlan olvasó előtt kétségtelen, hogy a «modo transilvano» a deauratummal füzendő össze, nem a smaltummal.

Az említett szakférfiak ezen tévedése, melyhez ők következetesen ragaszkodtak, vitte őket arra, hogy folyton «erdélyi zománcz»-ról szóltak és azt képzelték, hogy ez olyan zománcz-technika volt, melyet már a régiek is valami más, a közönséges magyar zománczművességtől eltérő, különálló, sajátos gyakorlatnak véltek.

Pedig Ipolyi ismerte a magyar és erdélyi czéhek fönmaradt szabályait és ismerte Kecskeméti Péter ötvöskönyvét, valamint az 1716-ik évi magyar verses munkát «Az Ötvös Mesterségről való vetekedés»-ről, a hol sűrűn van szó mindenféléről, a mi a zománczozásra tartozik, de soha egy árva szó sincs valami különleges «erdélyi» technikáról.[1]

Legfölebb talán Belényesinek, Bornemissza Anna udvari ötvösének, 1686-dik évi szavaiból lehetne valami helyi jellegre következtetni.[2] A művész az egyik számadási tételhez megjegyzi: «a magunk módjára csináltatott zományczos kupa» és itt nyilván valami sajátos helyi gyakorlatról lehet szó; de valjon Belényesi csak a saját műhelyét, vagy a fejedelmi udvar számára dolgozó ötvösök módját, avagy esetleg az erdélyi ötvösök külön módját értette-e, vitás kérdés lehet. A szóbeli magyarázat nehézségeihez hozzájárul még az a kétség, hogy valjon a XVII. század nyolczvanas éveiben Erdélyben dívó többnemű zománczművességi gyakorlatok melyikére gondoljunk.

1884-ben, Ballagi jeles magyarázata kiséretében, részletesen megismerkedtünk Kecskeméti Vitéz Péter ötvöskönyvével.[3] Ez az ötvös 1640 óta Nagy-Szebenben, 1644 óta Brassóban, 1653 körül Gyula-Fehérvárott és 1654-ben Kolozsvárott időzött és mindenütt jeles ötvösöknél tanult. Tizennégy évi legénykedése alatt sok hasznos ismeretet gyűjtött, melyet Kassán szerkesztett könyvében föl is jegyzett. Hogyha ő, mint magyarföldi ötvös, Erdélyben valami külön erdélyi zománczczal megismerkedik, azt bizonyosan el nem hallgatta volna, a miért is hallgatását elégséges indoknak véljük azon föltevésre, hogy Erdély zománczgyakorlata a XVII. században nem különbözhetett lényegesen a magyarországitól.

És ugyanazt a mély hallgatást az «erdélyi zománcz»-ról találjuk azon számos erdélyi és magyarországi régi leltárakban, melyeket szak-

1 L. Századok. 1876. X. k. 555—556. l.
[2] Közli Thallóczy Lajos. Arch. Ért. XI. k. 308. l.
3 Arch. Ért. 1889. III. k. 201—384. l.

társaink a XVI—XVIII. századi ötvösművekről az «Arch. Ertesítő»-ben, «Századok»-ban, a Történelmi Tárban és külön becses gyüjteményben is közzétettek.[1]

Azt kell tehát hinnünk, hogy «erdélyi zománcz», mint ilyen, nem létezett, s hogy ez elnevezést legelőbb Bock, Henszlmann[2] és Ipolyi[3] honosították meg és íróink használták, daczára annak, hogy már Szikinczey (b. Nyáry Albert), nyomban Ipolyi tanulmányának megjelenésekor, aggályait jelentette ki az «erdélyi zománcz» zavaros jellemzése ellen.[4] Az «erdélyi zománcz» elnevezésének legsűrűbb terjesztői a régiségeket utánzó némely budapesti ötvösök voltak, kik az 1867-ik évi kiegyezés óta magyar díszöltönyökhöz sokat keresett «régi» zománczos ékszereket nagy mennyiségben gyártották. Már az 1876-dik évi történeti kiállítás, s utóbb, 1884-ben, az ötvösműtárlat, ily «erdélyi zománczú» utánzásokkal el voltak árasztva, úgy, hogy Ipolyi is 1876-ban, egyik-másik esetben, az «erdélyi» zománcznemekről közzétett tanulmányait ilyen legmodernebb hamisításokra alapította.

Igazi kritikát az ily gyártmányokkal szemben csak 1884-ben az ötvösmű-kiállításon gyakoroltak, melynek hazai ötvösségünk történetére nézve az egybegyűjtött régi emlékek tekintélyes tömege miatt is nagy fontossága jutott.

A XVI—XVIII. századbeli hazai zománczos technikákat gazdag sorozatok képviselték, miként mindenki láthatja, a ki a kiállítás postmortuariuma gyanánt névtelenül kiadott nagy leíró lajstromon végig megyen. Kutatóra e leltárszerű óriási adathalmaz utólagosan csak kevés haszonnal jár, mert a kellő rend nélkül egymáshoz fűzött leirások nem pótolhatják a találó jellemzéseket. Nem is volt a szerzőknek arra elég gondjuk, hogy egyes tárgyaknál a kor- és helyhatározó mozzanatokat, ha ilyenekre akadtak, külön kiemeljék. Sajnálnunk kellett, hogy a rendezők hazai zománczos műveinket nem csoportosították ily adatok és stilisztikus rokonságok alapján és ezt a munkát, míg a kiállítás tartott, más sem végezhette, mert szakszerű lajstrom nem volt. A kiállítás után megjelent díszmunka,[5] mely a kiállítás megörökítésére készült, sok tekintetben becses adalékokkal gyarapította hazai ötvösségünkről való

1 Báró Radvánszky Béla, Magyar Családélet és Háztartás II. és III. köt. 1882.

2 Henszlmann, Arch. Ért. 1876. X. k 210. l.

3 Ipolyi, Századok. 1876.

4 Arch. Ért. 1876. X. k. 230—232. l. Máskülönben sok hiba van ez ismertetésben és legkevésbbé tartjuk helyesnek, hogy Szikinczey ezúttal ismét valamit beléolvasott egy régi szövegbe (a Máriássy István-féle 1516-ik évi végrendeletbe), a mi abban nincs. Ott ugyanis csak arról van szó: «unam cupam admodum laboris erdélyi» — ez nem jelent erdélyi zománczozást, mint Szikinczey hitte.

5 Az ötvösség remekei az 1884. évi magyar történeti ötvösmű-kiállításon, leirták Pulszky Károly és Radisics Jenő, két kötet 153 képes táblával. Budapest (év nélkül); ismertetve Arch. Ért. 1889. 67—76.

ismereteinket. Radisics Jenő, a képes táblákhoz járuló magyarázataiban többször tesz igen figyelemre méltó megjegyzéseket, melyeket érdemök szerint híven méltányolni fogunk. De mennél értékesebbek ez itt-ott a leirásokba beleszőtt helyes megfigyelések, annál inkább sajnálnunk kell, hogy a nagy képes mű nélkülözi az ötvösműtárlaton zomácz-gyakorlatainkra nézve nyert eredmények összefoglaló jellemzését. E díszmunka fölemlítésével befejezhetjük a tárgyunkra vonatkozó hazai irodalom bemutatását és csak arra kell még utalnunk, hogy külföldön is foglalkoztak egyes írók[1] az «erdélyi zománcz»-czal, a nélkül azonban, hogy a kérdés ismeretét lényegesen előbbre mozdították volna.

*

A technika eredete iránt, melyet újabb íróink «erdélyi» zománcznak neveztek, különbözők a fölfogások. Ez nagyon természetes, mert senki sem tudhatja, hogy hol és mikor kezdték legelőször. Lehet, hogy fogjuk valamikor azt az ötvöst ismerni, a ki először készített hazánkban keretes zománczot, de alig valószínű, mert az ily kezdetekről még a kortársaknak is ritkán van tudomásuk, még kevésbbé jöhet ily műgyakorlatok embryoi iránt tisztába az utókor.

Azonban úgy látszik, hogy van egy adatunk a XVI. századból, mely az újfajta technika keletkezési korát megközelíti és azt vélem, hogy ez adatot a debreczeni ötvösök régi czéhszabályában bírjuk.

Debreczen ötvöseinek czéhszabálya megelőzi az 1557-dik évet; két formában bírjuk, 1557-ből és 1600-ból. Először Rómer tette közzé.[2] Az ő leirásából közöljük itt azt a részt, melyben a zománczművekért járó árakról van szó: «Virágos, ékköves és zománczos művekért (a floreatis, gemmatis et cum decore ornatis, vulgo zománczmüü vocatis laboribus), mely módon az övek cinguli és kapcsok clausuræ moderno tempore parantur et semper de novo cogitantur nec antea in usu fuerunt de singulis marcis . . . . 10 frt.

Ugyanezt a tételt a czéhszabály későbbi magyar eredeti példánya is említi.[3] Ebből is csak a XXXVI. Articulus érdekel bennünket; ez az «ötvösművek jutalmáról» szól «az virágos, gyöngyös, zománczos «ezüstmünek gerájátúl tíz forint, az melyek kapcsok, párta-övek etc., «kik az előtt való üdőkben nem elanynyira, az mint most kezdettek «és naponként az embörök gondolnák».

A két szöveg egybehangzóan egy új divat keletkezéséről szól, arról a divatról, mely a zománczot hazánkban a magyar díszöltözetre

1 *Darcel:* Les émaux du Louvre. *De Linas:* L'histoire du travail à l'exposition universelle de 1867. Paris. 132. és 133. ll. *Bucher:* Gesch. der technischen Künste. 1886. II. k. 338. s k. ll.; ismertetését lásd Arch. Ért. 1878. VIII. 364.—369. ll. *Molinier:* L'Emaillerie Paris Hachette.

2 Századok 1877. 807. l.

3 Történelmi Tár. 1887. 606. l.

alkalmazza. Ez az új divat pedig a XVI. század közepe táján indulhatott meg, mert mint valami «modern» szokást mutatja be a czéhszabály.

Az érdekes passus abban homályos, hogy csak a zománcz új alkalmazásáról, de nem magának a zománcznak új fajtájáról szól. De úgy vélem, hogy nem lehet kétség az iránt, hogy miféle fajta zománczot képzel az articulus. Nem vélhetjük azt, hogy itt a régebben ország-szerte mívelt sodronyos zománczról lehessen szó. Ez kiválókép egyházi tárgyakon dívó technika volt és a protestantismus terjedésével egyidejüleg elhanyatlott. Más helyütt kimutattuk, hogy a XVI. század közepe fogadható el általános művelése határpontja gyanánt.* Nem is birunk kapcsokat, övdíszeket fölmutatni, melyeken sodronyzománcz díszeleg. Ellenben ismerünk XVI. századi ékszereket, melyeket az újfajta zománcz, a keretes zománcz ékesít.

Megtörtént tehát, a mit a divat történetében máskor is tapasztalunk: mikor az új divat keletkezett, a magyar úri rend divatja, ez megteremtette magának azokat a technikákat, melyekre szüksége volt.** A magyar úri divat új föllendülése alighanem az erdélyi magyar udvar fölállításával függött össze. Ez oly föltevés, mely megfejtené azt is, hogy miért gyakorolják az új divattal járó zománczékítést leginkább az erdélyi ötvösök.

De miként az úri dísz nem szorítkozik Erdélyre, hanem országszerte dívik, úgy az öltözeteket ékítő ötvös-gyakorlat sem szorítkozik Erdélyre, hanem ismerete és alkalmazása gyorsan meghonosult hazánk minden valamire való ötvösségi góczpontján. Nem is tartjuk meglepőnek, hogy Debreczenben bukkanunk első tanúságára. Épúgy akadhatnánk már a XVI. század közepe táján nyomaira Kassán, Pozsonyban vagy egyéb magyarországi helyen; mert zománczos forgók, boglárok, mentekötők, övek s hasonló díszek minden magyar vidéken kellettek. A debreczeniek világosan mondják, hogy a zománcz új divatját ez ékszereken alkalmazzák «újabb idők óta».

Irott kútforrásaink és emlékeink nem nyújtanak elegendő támasztó

* Arch. Ért. 1892. XII. k. 19—33.

** Helyesen jegyezte meg Radisics az «Ötvösség Remekei»-ben (I. 55.), hogy a magyar öltözet egyik jellemvonása, hogy sűrűn veszi igénybe az ékszereket és helyesen jellemzi ugyanazon szerző (u. o. I. 17.) az új technikát: «Legalább már a XVI. századtól kezdve képezték az «arany- vagy ezüstövek, pántok és kapcsok a magyar viseletnek lényeges alkatrészét. E körül-«mény arra ösztönözte ötvöseinket, hogy megfelelő diszítéseket alkossanak és mivel a kereslet «általános volt, azon is kellett lenniök, hogy a csekélyebb értékű művek is tetszetősek és «szembeötlőek legyenek. Ez eredményt elérték a zománcznak és sodronyozásnak ügyes alkal-«mazásával, miáltal aránylag kevés drága fémmel és gyorsan végezhető munkával változatos «alakú, színgazdag diszítéseket alkothattak. Az övek rendszerint lánczszemek által össze-«kapcsolt medaillonokból állanak; ezeknek gyakorta aranyos alapjára különféle irányokban «kanyargó vékonyabb és vastagabb ezüst-sodronyok és zománczos virágok erősítvék. A virá-«gokat külön lemezből vágta ki az ötvös, széleit fölhajtotta; az így támadt mélyedést az egy-«színű fehér, kék, vagy fekete zománczczal kitöltötte s ennek megolvasztása után a részleteket «más színű zománczczal festette reá.»

pontokat az új technika első félszázados fejlődésének biztos megállapítására.

Már Ipolyi, s újabban Radisics úgy vélekedett egy ízben,* hogy a sodronyos zománczból keletkezett. Ez a fölfogás annál kecsegtetőbb, mert korrendileg annyira követi a két technika egymást, hogy a mikor a régibb kimegy a divatból, akkor kezdődik a másik. Bizonyára lehettek a XVI. században oly ötvösök, kik a régibb s az újabb technikát is ismerték és űzték.

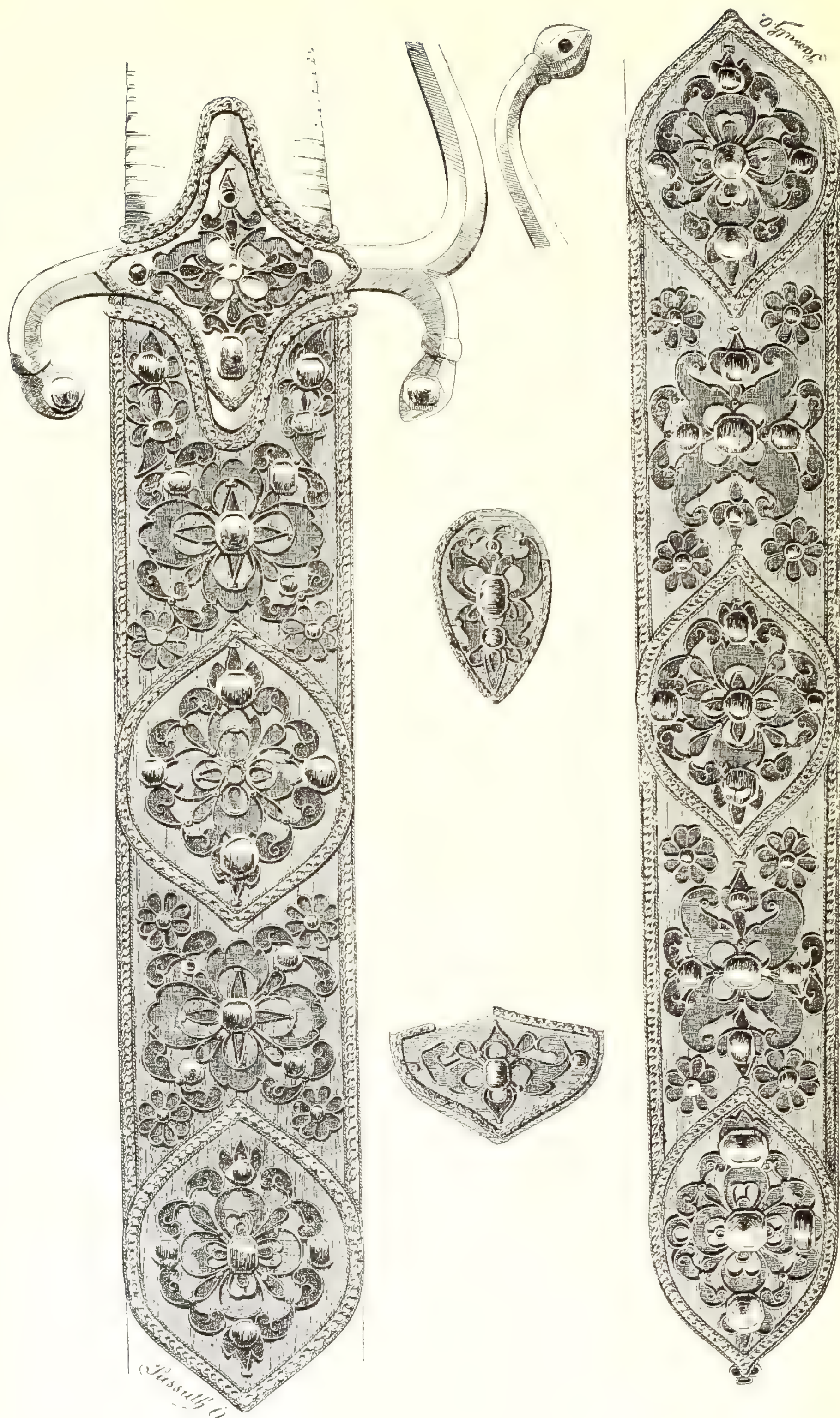
Azonban, a mennyire az új technikát szabatosan datálható emlékekből (1600 körül) ismerjük, az merően más, mint a sodronyzománcz. Más a zománcz foglalása, mások a színek, mások a mustrák, melyekben föllép és végre, a mit már előbb is hangsúlyoztunk, már első föllépése óta más az alkalmazása. Talán az, hogy ékszereken lépett föl először, volt kezdettől fogva a döntő mozzanat a foglalás alakítására. Az ékszert alkotó ezüstlemez szélét keretté fölhajtották vagy a szélére ezüst szalagot forrasztottak, ez óvta a keret mélyébe fektetett zománcz fölületét sérülésektől. Úgy látjuk, hogy az ily keretekbe legrégibb datálható emlékeinken csak egy-egy zománczszínt fektettek. A keretekkel virágokat és leveleket alakítanak, melyekre gyakran XVII. századi dekorativ hazai festészetünkben, faragásainkban és himezéseinkben is ráismerünk. Az ötvösök eleinte kevés színnel érik be és legfölebb egy-egy türkiszt, vagy más igazi vagy utánzott követ raknak a zománczművek közé, vagy a keret fölé, hogy az élénkebben hasson. A kövek ezután is a hazai öltözeteken szereplő zománczos ékszereknek mindvégig hű kísérői. Nem tudjuk vajon a «drót» és «bőrtűs» mű** is már kezdettől fogva oly hű szövetségese volt-e a keretes zománcznak, mint a milyennek a XVII. század folyamatán mutatkozik.

A technika virágzó korában a kék, fehér, sárga, vagy lilaszin virágokat gyakran luminálják, más színű zománczos pettyekkel vagy vonalkákkal festik fölül, így igen változatos színskála alkalmazásával fölötte élénk hatásokat bírnak elérni, azonkívül sokszínű áttört művű virágok, vagy bokréták pompáját nagyban emelik az aranyozott alap és a finom sodronytekercsek, a gömböcsös végű sodronyos indák s más filigránidomok, melyek szintén aranyozott alapról emelkednek és gyakran körülfogják a zománczos növénydecoratiot; így nemes kövek társaságában a filigrán s a zománczok együttesen a legélénkebb színhatásokat keltik, melyek, hogyha ügyes ötvös kezéből eredt a mű, épen nem rikító hatásuak, de pompás összhangban vannak.

Néhány sikerült és fényes ékszeren, melyet a n. múzeum az 1867-ik évi párisi kiállításra küldött, magyarázhatta Henszlmann idézett

* Kunstgewerbeblatt, Lipcse, 1888. 272. l.

** Így nevezi Kecskeméti a filigránt.

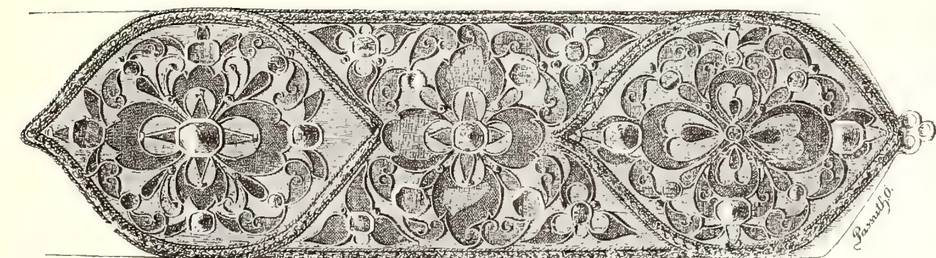

I. ZOMÁNCZOS DÍSZEK A KEMÉNY JÁNOSNAK TULAJDONÍTOTT KARDON

3.

2.

4.

5.

2—5. ZOMÁNCZOS DÍSZEK A BÁTHORY ISTVÁN ORSZÁGBIRÓNAK TULAJDONÍTOTT KARDON.

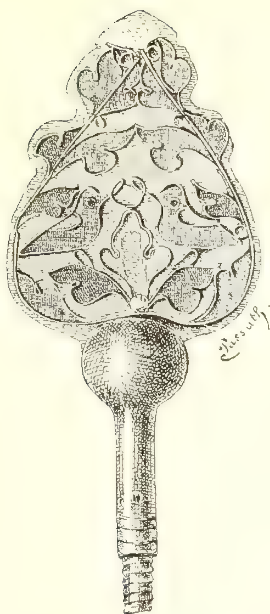
franczia értekezésében az «erdélyi» zománcz sajátos színpompáját. Ipolyi tévedett, mikor a XVII. századi magyar zománczművekről úgy vélekedett, hogy azok elfajult hanyatlásról tanuskodnak. Talán épen az ellenkezőjét tanusítják a fönmaradt emlékek. Hazánkban az ékszerészetnek kevés oly virágzó kora volt, mint épen a XVII. század. Nem kell hinni, hogy a keretes zománcz kizárólag uralkodik. Rajta kívül a boglárokon, násfákon, kösöntyükön és sajátszerű csokrokon, melyek szintén a magyar hölgyek és urak öltözetét ékítették, egyéb zománczfajok is ékeskednek. Tévedés volna azt hinni, hogy azok mind Prágából, Bécsből vagy Augsburgból kerültek hozzánk; ellenkezőleg, gyakran a boglárok és násfák sajátos hazai formái is arról tanuskodnak, hogy itt készültek.* Sőt vannak esetek, mikor a keretes zománcz ugyanazon a művön másfajta zománczok társaságában is megjelenik, a miben csak oly scholastikus zománcz-tudós láthatna helytelenséget, a ki azt képzeli, hogy a régi ötvösök is oly chablonszerűen választották külön a zománcznemeket, mint a hogy egy ideig hazai szakembereink kezdő tudományuk naiv merevségével tenni szokták. Ellenkezőleg, p. o. Kecskeméti ismeretes ötvöskönyvében semmi nyoma sincs a modern osztályozásoknak.

A keretes zománcz jellemzésére rajzban és leírásban bemutatunk néhány jellemző példányt és reá utalunk néhány datált műre, mely korhatározásoknál némileg biztos alapúl szolgálhat. Túlmenne kitűzött czélunkon az országban létező keretes zománczok kimerítő ismertetését adni, melyet talán az évezredes történeti kiállítás rendezői adhatnak, hogy ha majd sikerül az ily fajta zománczos műveket ismét egybegyűjteni.

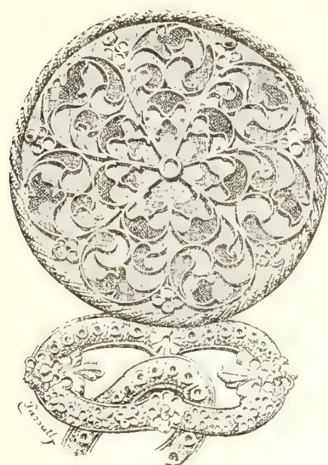
A n. múzeum két fontos emlékén kezdjük a bemutatást, mely valószínűséggel datálható. Egyik Báthory István országbiró († 1605), a másik a traditió szerint Kemény János fejedelem († 1662) kardja. Mindegyik kard hüvelyét és markolatát keretes zománczú virágok ékítik. Előbbi az «Ötvösség Remekei»-ből ismeretes.** (1. t.). A markolat végén, hátán s keresztvasán s a hüvely külső oldalán ülő virágok zománcza

* Az 1884-ik évi ötvöskiállításon a XVI. és XVII. századi boglárok száma meghaladta a kétszázat. Az ötvösművesség remekei II. kötetének 31/32 lapjához csatolt táblája fogalmat nyujt a legszebbekről, bár sajnos, hogy egyúttal e zománczos remekművek színhatását nem élvezhetjük. A mű szerzője (Radisics Jenő) igen helyesen két csoportra osztja a boglárokat. Egyik stylizált virágidomot mutat, vékony vert aranylemezből készítették, melynek széleit fölhajtották s az így képezett keretet át nem látszó kék, zöld, fekete vagy fehér zománczczal töltötték ki és zománczfelületét apró arany pikkelyekkel rakták ki; a zománczok színhatását néha drágakő vagy gyöngy alkalmazásával fokozták. A boglároknak ez a csoportja érdekel bennünket leginkább e helyütt. Radisics ezekben látja az átmenetet a kelyheken előforduló sodronyzománczozás és a keretes festett zománcz között. A másik csoportot vájt alapú zománcz szokta ékíteni és föltehető, hogy a nyugoti ötvösség hatása alatt keletkeztek. Szebbnél szebb násfák is nagy számmal voltak az ötvösművészeti tárlaton és ezekről az idézett díszmunka szinezett illusztrácziókat közöl. Egészben tíz táblán látunk ily remekeket. (I. 31, 57, 113, 131, 142, 147. II. 19, 27, 69 és egy kontyos fejjel jelzett táblán.) Zománczos gyürüket a XVI. és XVII. századból látunk egy színes táblán. (I. 95.)

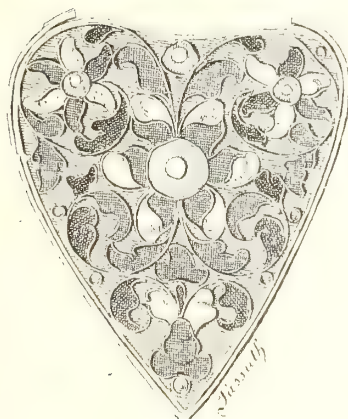
** Az I. kötet 53. és 54. lapjához tartozó táblán.

7.

6.

9.

8.

sötétkék és áttetsző zöld. A virágok rajza és a zománcz színezése anynyira összevág a Báthory-féle kard rokon díszeivel, hogy alighanem ugyanazon műhelyből ered, csakhogy a Kemény kardján nagyobb fölületre terjednek a hüvely zománczos lemezei. Mindkét kardon a zománczokhoz apró bőrtűk, gömböcsök és türkiszek járulnak. Mindegyik kard zománczairól négy részletrajzot közlünk. A 2. rajz a markolat végső lemezét tünteti föl, a 3. számú lemez a markolat felső részén közvetlenül a végső lemeze mellett űl; a keresztvas s a hüvely felső végének a diszítését a 4. ábra mutatja és az 5. szám a hüvely végefelé terjedő rekeszes zománczú lemezt ábrázolja.

Rajzainkon heraldikus módon jeleztük a szineket., derékszög alatt keresztezett vonalak jelzik az áttetsző zöldet és hármas rakású vonalak a sötétkéket. A virágok közepén, hol nagyobb, hol kisebb türkisz ül és alkalmas helyeken egy-egy ezüstgömböcs emeli a színhatást. A háttér, melyet rajzainkon mindenütt függélyes párhuzamosak jeleznek, aranyozott. Lánczformára rovátkolt párkány képezi a legkülső keretet.

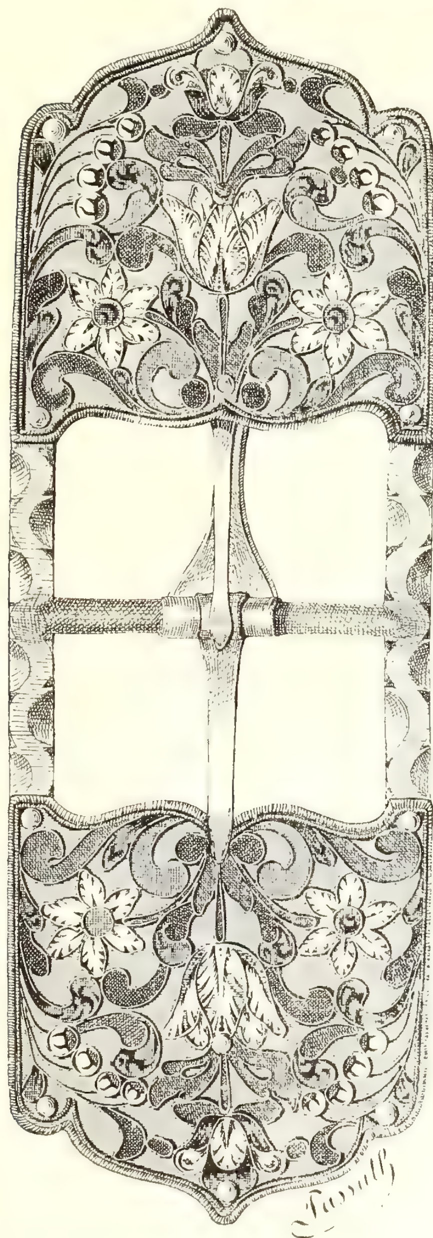
Két tekintetben látunk ezúttal bizonyos puritan merevséget: a virágidomok stylizálásában, mely távolról sem sejteti a természeti mintát és abban, hogy csak kétféle zománczot alkalmaz az ötvös, mindegyiket más-más keretbe helyezi, hatásuk komor és ünnepélyes és luminálás nem emeli a hatást. A keretek meglehetős magasan állanak ki s a zománcz azoknak csak a legmélyén vékony rétegben borítja az alapot.

Közeleső rokonsága miatt idecsatoljuk (6. ábra) a n. múzeum egyik mentekötőjének keretes zománczú kerek záró tagját (Ékszerterem 28. szekrény 1. szám.). Az adott térhez mérten, mely szorosan körben terjedő compositiót igényel, ugyanegy központ körül két virágot és virágok szirmai közéből kifejlődő hármas tagozású leveleket szemlélünk; e levelek külső hajlásai között fönmaradt térbe négy-négy köröcskét helyezett az ötvös. A két színt, a kéket és zöldet s az aranyozott háttért ismét hasonlóan jelezte rajzolónk, mint az előbbi ábránál. Ezúttal a keretek nem oly magasak, mint a kardok zománczainál. Az egész lemezt kötéldíszű párkány fogja körül. A kerek lemezhez csatlakozó lánczból egy jellemző 8 formájú tagot látunk.

A művészi compositio szempontjából jóval szerényebb mű egy kalpagtaréj fejlemeze a n. múzeumban, melyet csak azért mutatunk be, mert ezúttal a mereven stylizált levelekhez egész naivul ábrázolt két madárka járul, a mi teljesen magára álló tünemény (7. ábra). Ezúttal is csak zöld és kék zománczot rakott a (rajzon heraldice jelzett) keretekbe az ötvös.

Jóval élénkebb egy más, n. múzeumi, szárnytartó (8. és 9. ábra) színezése és compositiója. Saskörömből kinő egy koronás szív, s a

koronából állanak ki a keskeny lemezek, melyek a madárszárnyat tartották. A 8. ábra világosabban mutatja a szív idomu lemezre rakott keretes zománczú dísz rajzát, mint a 9. ábra, mert itt leszedtük a virá-

10.

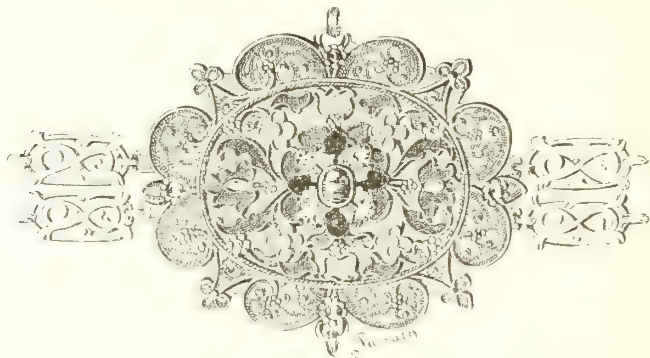
11.

12.

gok közepéről a reá csavart boglárokat. Ezúttal már nem oly merev a virágszirmok idoma, sőt a két kisebb virágnál a florista már hajlandó lehetne a rajz mintáját keresni és talán havasi gyopár idomára gondolhatna, hogy ha a virágok nem volnának több színűek. A kék és

zöld zománczhoz ezúttal a fehér zománcz járul. A kék és zöld a keret mélyén lapul, csakúgy, mint a hogy a korábban bemutatott példányoknál láttuk; nem úgy a fehér. Ez nemcsak teljesen borítja a keretet, de ki is domborodik rajta és a művész gyöngéd luminálással élénkítette. Ugyanígy domborodik ki a korona fölé helyezett hatszirmú világos kék virágok zománcza, ellenben a magasba nyúló lemezeken végig vonuló keretes szivecskék kék zománcza nem emelkedik túl a keretén.

14.

13.

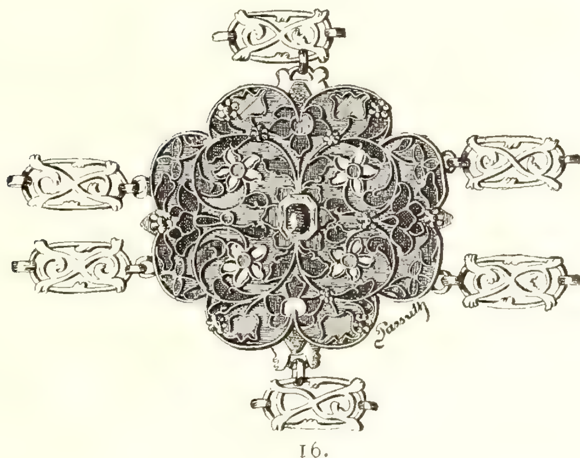
Három zománczos boglár borítja majdnem teljesen a szívlemez három virágát (8. ábra), a boglárok közepén mindig kő van s a szirmok kereteit hol fényes fekete, hol fehér vagy kék zománcz borítja; a középső bogláron még négy nemes gyöngy emeli a színes hatást és a koronán is nemes gyöngyök változnak színes kövekkel.

Egy újabb lépést a virágok naturalisztikus idomítása és színezése felé képvisel a N. Muzeum díszes övkapcsa (10. szám) a hozzátartozó övvéggel (11. szám). A már ismert és unalomig használt modoros levelek közepette bokrétát látunk, melynek közepén zárt rózsaféle, fölötte

tulipán, oldalt két nyilt hatszirmú virág és legkívül négy-négy hosszúszárú gyöngyvirág díszlik. Míg a mellékhajtásokban reá találunk a mélyen fekvő kék vagy zöld egyszínű zománczra s csak a kéken van egy kis fekete luminálás, addig a jelzett virágok szirmainak kereteit a kereteken túl emelkedő fehér vagy kék zománcz fölül festett vörös vagy fekete erekkel és árnyalásokkal van tarkítva és pompásan kilép a környező tompa szinekből. E színpompának a hatását jelentékenyen emeli a széles síkokban szabadon maradt aranyos alap.

15.

16.

Más szép kapocs a N. M.-ban, mely vele rokon izlésű, e naturalistikus alakításban és szinezésben egy lépéssel tovább megyen. (12. ábra.)

A keretes zománcztechnika e remekeit a n. muzeum egyik mentekötője mulja fölül. Ezt igazi hatása szerint a muzeumi ékszertár 28. szekrényének 9. száma alatt élvezheti mindenki; finom compositiójáról és kedves színhangulatáról csak hozzávető fogalmat ébreszthetnek 13—16. számú ábráink. A kapcson kívül (13. szám) van rajta egy nagyobb medaillonszerű dísztag (14. szám), egy a legkisebb fajtából (15. szám) és hét más, mely e kettőre hasonlít és nagyságra nézve a kettő között áll. (16. szám.) Mind e lemezeket áttört művű ezüst lánczok kötik

össze, melyekből rajzainkon néhány tag látható. A kapocs (13. sz.) egy középtagból és két (nagyjából) szívidomú lemezből áll. Mind a három részen erősebb keret fogja be a zománczos compositiót s e keretet körülveszik stylizált levelek, melyeknek kereteit aranyozott alapon tekercsekbe és indákba hajlított reczés ezüst sodronyok és a végeikre rakott gömböcsök töltik meg.

Mint a színpompás női öltönyön a szegélyző finom csipke, úgy hat a színes csokrok körül a gazdag változatú finom filigránmű.

Magukat a bokrétákat leírni nem lehet; egyszerűbbek a kisebb lemezeken (15. sz.), változatosabbak a nagyobbakon (14., 16. sz.) és legkecsesebbek a csaton. Tulipánok, havasi gyopár (?), szegfűk, nefelejtsek s gyöngyvirágok hajolnak ki jobbra és balra, föl- és lefelé. A színek ép oly változatosak, mint a virágok, sőt ugyanegy virág szirmain is változnak a színek és a gyöngéden az alapszínekre rakott luminált pettyek nem kevéssé járulnak az összhatás emeléséhez.

A kapcson háromszirmú sötétkék virág, a szirmok töviben kisebb szirmok, a bibe lila, rajta sárga pettyek, két sárga gyöngyvirágon barna pettyek, jobbra-balra hajló ötszirmú sötétkék virágok, sárga pettyekkel, fehér harangvirágok sárga luminálással és sárga virágok fekete fölülfestéssel, fehér havasi gyopár közepett sárga bibével s a közepett ülő színes követ környező szirmok fehérek, vörös erekkel. Egyéb tagokon (16) szám. a színskála áttetsző zöld, sárga, kék, lila, fekete, fehér és rajta sárga vagy vörös luminálás, közepett ismét színes kő. A legkisebb lemezen (15. szám) közepett vörös kő alját kék szirmok környezik, odább négy indaszáron levelek hajtanak ki, ezek áttetsző zöldek, a levelek mindig egy-egy fehér havasi gyopárt (?) környeznek, melynek bibéje világoskék, mig a sötétkék mellékhajtások fehér pettyesek.

Valamennyi keretes zománczú bokréta alatt fénylik az aranyos alap és apró ezüstös virágok alá rejtette szögecseit az ötvös, melyekkel bámulatos összhangú alkotását az alapra erősítette. Nem ismerünk a keretes zománcztechnika körében több ízléssel és tehetséggel készített ékszert, mint ezt és bizonyára mindenki, a ki egyszer jól megnézte, csudálkozhatik azon, hogy mikép mondhatta Ipolyi ily remekkel szemben, hogy a XVII. századi zománcz a hajdani sodronyzománczokhoz képest hanyatlás!

Két n. múzeumi övet, mely az itt ismertetett mentekötőhöz közel áll, fekete rajzban látunk az Ötvösség remekei-ben.* Az egyiket kettős lánczszemekkel összekapcsolt nyolcz tojásdad lemez s egy koronás szívalakú kapocs képezik, ezeket vastag sodrony szegélyzi, felületük aranyozott s ez arany alapot sodronyos indák borítják, melyeknek köze-

* I. köt 17. és 18. lapokhoz tartozó táblán.

pébe nagyobb s körülötte kisebb keretes zománczú kék- vagy fehérszirmú virágok állanak. (N. M. Ékszerterem 28. szekrény 17. szám.)

A másik öv csonka, nyilván mentekötővé alakították át, itt a lemezes tagokat négysoros lánczok fűzik össze. A lemezeket kötélszerűen sodrott vastagabb drót szegélyzi; a mező közepét keretes zománczú virágbokréta ékíti s ezt sodronyműves indák veszik körül, A virág körül és a külső sodronyszál mentén gránátok ülnek. (U. o. 14. sz.)

Még idézhetünk a n. múzeum gyűjteményéből néhány mentekötőt és övet, melyek a keretes zománcz technikáját jól illusztrálják. Van egy négyszögű lemezekből álló öv, ez teljesen nélkülözi a filigránt. (Múzeumi Ékszertár 28. szekr. 16. sz.) A lemezek közepén világoskék virágok vannak, melyekből négyfelé indúlnak az ismert modoros levelek, rajtuk a sötétkék az áttetsző zölddel váltakozik.

Más esetben a filigrán és zománcz ismét szövetkezik. Egy díszes mentekötőn (N. M. 28. szekr. 5. sz.) kerek lemezeken a filigrán körülveszi a középső mezőt, melyen a bokrétában a tulipán a fővirág, a zománczok színei: barna, világoskék, sötétzöld, sárga és lila s a filigrán mű tetejére kék zománczú virágocskákat rakott az ötvös, ezek nyilván az erősítő szögecsek fejei. Más mentekötő (N. M. 28. 3.) hasonló hozzá, csakhogy kevesebb izléssel s gonddal készült és tűzben olvasztott zománczok helyett hideg zománczokat látunk rajta. Egy másik öv kördeded medaillonjain teljesen a filigrán foglalta el a tért és csak a reárakott kék virágocskák s a végső kapcson fehér és kék zománczú virág képviselik a keretes zománczot. (N. M. 28. szekr. 17. sz.) Míg a kereklemezű övökön a filigrán túlnyomó, addig a négyszögű lemezes övök zománczai rendszerint nélkülözik a filigránt. Nem lehet még tudni, hogy ezt a jelenséget műhelyek vagy mesterek különböző izlésére kell-e magyarázni. Ez utóbbi csoporthoz a fönnemlítetteken kívül még két múzeumi példány csatlakozik. A 28. szekrényben a 11. számú öv négyszögű lemezeken festett művű «rózsákat» és leveleket látunk, a virágok szirmain az alap fehér vagy kék, fekete és rózsaszínű luminálással, a luminált zománcz a keretet mindig megtölti, sőt kidomborodik rajta, a levelekben pedig a zöld zománcz mindig csak a keret mélyét borítja. Említjük még a rokonízlésü övet (28. szekrény 12. sz.), mely legszebb festett művű övünk. Látunk rajta fehér virágokat vörös luminálással, közepett sötéten lumináltakat sárga bibével, ezekkel világoskék szirmok váltakoznak sötétebb kék, sárga vagy fekete luminálással, a luminált zomácczal megtöltött keretek mellett vannak sötétkék és lilaszínű nem luminált zománczok az egyszínű szirmok kereteinek mélyén. Övökön és mentekötőkön kívül nagy változatosságban bír a n. múzeum a 21. szekrényében és annak tárlóiban gyönyörű zománczos csokrokat s nagyszámú díszes nyaklánczokat, melyeken legtöbbször a

kedvelt csokormotivum ismétlődik. A legkedveltebb színek itt is a fehér, fekete és kék zománcz, melyhez színes drágakövek s igazgyöngyök járulnak.

Szokás volt a nemzeti múzeumban őrzött «Zólyomi Dávid»-féle övet úgy tekinteni, mint az erdélyi zománcz-művesség remekét. Azonban helyes kritika alá vonták hitelességét az «Ötvösség remekei» szerzői, midőn a díszműben színes képet adtak róla (II. 59/60.). Velök mi is azt tartjuk, hogy talán csak a középső csokor és néhány boglár hamisítatlan és régi, melyhez modern hamisítók kezei hozzá készítették a közbeeső áttört művű zománczos övtagokat. Ez utóbbiakat törüljük ki a *régi* «erdélyi» ötvösművek leltárából.

Azonban nem értünk együtt ugyanazon szerzőkkel, hogyha a n. múzeum egy áttört művű csatját* a régi zománczos művekhez sorolják, mert lehet, hogy az ezüstvirágok rajta régiek (bár analogiát ily módon componált művekre a régi emlékek közt nem ismerünk), de a virágok zománczos színezése gyönge modern hamisítási kisérlet benyomását teszi.

Az ötvösség remekeiben az I. kötet 55. és 56. lapjához tartozó táblán két díszes vállfüzőt látunk. A középső példány Jankovich gyűjteményéből a n. múzeumba jutott; ez a legszebb ilyfajta ékszerek egyike. A keskeny hosszú pánt nyolcz mezőre oszlik, melyeken ugyanaz a diszítés ismétlődik. Aranyozott alapon, közepett keretes zománczú fekete és rózsaszínű virágot szemlélünk, a bibét hol gránát, hol türkiz képezi, a virágból négyfelé ágazó ezüst sodronylombok indúlnak ki és tekercsbe hajló reczés sodronyindák töltik ki a közbeeső tért. A sodronylombokon a négy sarokban és a közbeeső terek közepén egy-egy világoskék zománczú apró virágocska ül.

Az elrendezés szabályos volta és a diszítésben való nemes önmérséklet a XVII. századra vall. Ugyane korba tehető Kállay Béniné sz. gróf Bethlen Vilma egyik régi vállfüzője, melyet ugyanazon a táblán szemlélünk. Ezen is a sodronymű túlnyomó, ez a tér idomához képest legalul szívidomot, feljebb ötszirmu virágot, négy levelű idomot és legfelül tulipánfélét példáz. Mindegyik idom közepére zománczos virágot vagy csokrot helyezett a művész és egy-egy apróbb zománczos virágot rakott a sodronyidomok szélső találkozási pontjára, a virágok bibéjét gyöngy, vagy ékkő képezi. A csokrok formája ugyanolyan, milyent a XVII. században, mint a hajba, mellre vagy nyakra alkalmazott szép csokroké. A legszebb ily csokrok egyikét közli az idézett mű a n. múzeumból a II. kötet 60. lapjához tartozó sikerült színes tábláján.

A keretes zománcznak régi ékszerészetünkben való rövid jellem-

* Az I. kötet 17. és 18. lapjához tartozó lapon színes képét adják.

zése után két emléket kell idéznünk, a mikor billikomok diszítésére használták. Mindkét emlék datált és azért fontos hely illeti őket keretes zománczgyakorlatunk történetében.

Egyik Rákóczy György aranypohara a kolozsvári ref. egyház birtokában. Legelőször Pulszky Ferencz figyelmeztetett reá,[1] utóbb Deák Farkas írta le[2] és nem rég Pulszky Ferencz óhaja, hogy a díszes emléket méltó módon közzétegyék, teljesült, az «Ötvösség remekei»-nek szerzői színes táblát szenteltek neki.[3] Hajdan, Deák Farkas szerint, az egész kehely merő arany volt, de az ő nézete szerint csak a hengerded alakú kehely maradt meg; az alja újabb, «habár a XVII. századra utal, a középtagozat pedig mult századbeli készítmény». A zománczozásból Deák csak a kuppát diszítő medaillonok közti téren alkalmazott vájt aljú zöld, kék, fehér és barna zománczot látta, melynek szinezését dicséri. Az ötvösség remekeinek szerzői vájt aljú zománczot láttak a szárán s a gombján, «míg szerintök a kuppát és lábát felrakott keretes zománczú aranylemezek ékítik» és e szerint a poharat úgy mutatják be, mint a melyen kétféle zománczfaj egyesül: «az inkább a nyugati ötvös helyeken divó vájt aljú zománcz és a magyarországi keretes zománczfaj».

A másik Rákóczy emléket, egy zománczos kancsót (17. ábra) is legelőször Pulszky Ferencz említette[4] miután az 1882. évi rimaszombati történeti kiállításon látta; b. Luzsinszky Henrik állította ki az érdekes emléket. Áll pedig egy «tizenkét szegű vastag cseh üvegpohárból metszett diszítményekkel», mely ezüstbe van foglalva és kivert munka borítja, mely festett és «rekesz zománczczal ékes». A kancsó fedelének belső részébe I. Rákóczy Ferencz czimere és teljes czíme van bevésve; e kancsó bizonyítja, mily kitünő volt még a zománczozás, úgy sima, mint sodronyos rekeszekben, míg a festett «zománcz XIV. Lajos franczia ízlésre emlékeztet». A kiállításon vett följegyzésekből kiegészíthetjük a kancsó jellemzését. Egész magassága 25 cm., alján átmérője 12·5 cm. A vastagfalu, kristályüvegü pohár hatoldalu, egyik oldalába két madár van vésve, másikába város látképe, a többibe ghirlandok. Aranyozott ezüstpálczák keretelik be kívül a poharat, a pálczák tövén szárnyas angyalfők. Alul keret szegélyezi a mezőket és a mezőket keretes zománczú virágok töltik ki, a zománczok színei kétféle kék, barna és zöld. Födelén aranyozott alapon ugyanoly virágok töltik ki a hat mezőt és födelét, párkánydísz összesen hat ghirlandos mezővel szegélyzi

1 «Budapesti Szemle» 1874. IV. 234. — az évszámot hibásan közli.

2 Arch. Ért. 1877, XI. 189—190. A kehely fenekén is egy sima érem van a Rákócziak és Erdély beégetett czimerével, zöld színnel zománczozva s «Georgius Rakoczi Princeps Transilvanie 1641.» köriratttal.

3 A II kötet 75. és 76. lapjához tartozó táblán; szerzők a pohár alján látható datumot nem említik.

4 Arch. Ért. 1883. II. köt.

körül, trébelt művű mezők áttört művű keretes mezőkkel váltakoznak, a zománczszínek: piros, kétféle kék és rajta sárga pettyek. A kancsó lábán is ily párkány vonul és rajta ugyanazok a zománczos díszek ismétlődnek. Födele közepéből zománczos virág áll ki. Füle hátát keretes zománczú ghirlandok ékítik, a zománczszínek: világosabb és sötétebb zöld, kék és viola. A külső szegélyző keretét hol vékony lemezkék, hol sodrott szálak képezik; a háttér mindig aranyozott. A fül tövében üres czimerlemez; a födél belsején Rákóczy czimere és körirat bevésve és vésés után aranyozva. Az érdekes kancsóról némi fogalmat nyújt idezárt képünk, mely egy gyöngén sikerült rimaszombati fényképi fölvétel után készült.

17. I. RÁKÓCZY FERENCZ KANCSÓJA.
Rimaszombati fénykép után

Befejezésül még csak a gróf Mikó Imre adományából az erdélyi múzeumba jutott zománczos kelyhet említjük (18. ábra), mely az 1876. évi történeti kiállítás óta ismeretes.* Lábát és kuppáját áttört művű zománczos virágok borítják, melyek naturalistikus idomuak és erős fölülfestésükkel bizonyára már a hazai zománcz-technika azt a fejlődési szakaszát képviselik, mikor sajátos jellege háttérbe lép és a Középeurópa több helyén, Németországban és Ausztriában virágzott «festő» zománcz hazánkban is uralomra jut. Ez a technika a zománczszíneket úgy kezeli, mint a festő az ő festékeit, a miniature festéssel versenyez s nagyrészt annak befolyása alatt fejlődik. Hazánkban annál könnyebben kaphatták föl ötvöseink, mert az emlékek tanusága szerint már a XVI. század eleje óta ismerték a fölülfestést és korlátoltan gyakorolták, a XVII. század második felében pedig minden valamirevaló ötvösnek a veressel, feketével, zölddel és kékkel való luminálásban, a mint e technikai ügyességet nevezték, jártasnak kellett lennie, a miről az emlékeken kívül Kecskeméti ötvöskönyve bőséges tanuságot szolgáltat.

Miként lehetetlen a keretes zománcz kezdetét egész biztossággamegállapítani, úgy azt sem tudhatjuk, hogy mikor ment ki teljesen a divatból. Gyakorlata alighanem akkor szállott alá, mikor a XVII. szát zad közepe táján a roccoco izlés állott be és oly lényegesen átváltoztata az egész ékszerészetet. Azonban, úgylátszik, teljesen akkor sem múlt ki;

* V. ö. Ipolyi ismertetését Századok 1876. 551—552.

a népies ékszereken, boglártűkön, mellboglárokon, gyürükön s hasonlókon ezután is alkalmazták, néha vegyesen a festő zománczczal.

*

Ezuttal kétszáz éves sajátszerű zomácz-gyakorlatunkat könnyen hozzáférhető és hiteles emlékek alapján kivántuk jellemezni. E jellemzés oly változatos képet nyujtott, mely azt a föltevést engedi meg, hogy műhelyek és kisebb korszakok szerint a gyakorlat változott, de most még nem tartottuk időszerűnek e két szempontból csoportosításokat próbálni. Az izlés koronkénti változásaira a XVI. század óta készült hiteles férfi és női costumeképek gondos áttanulmányozása hozhatja meg a nélkülözhetetlen évszámbéli adatokat. Nehezebb a műhelyi sajátszerűségek megállapítására megbizható támasztó pontokat találni; mert az ékszerek sokszor nélkülözik az ötvösök hitelesítő bélyegeit és ötvöseink talán sohasem vándoroltak annyit, mint ez utóbbi századokban, eltanulván egymás modorát, mire ismét Kecskeméti találó példa.

18. A GRÓF MIKÓ-FÉLE KEHELY.
Klösz fényképe után.

Más kérdések megoldása is vár még reánk. Egyik azon kölcsönhatás megállapítása, mely e századokban némely czéhbeli ötvösgyakorlatunk és az orthodox egyház ízlése között észlelhető. Fontos feladat továbbá azon befolyás részletes és pontos kimutatása, melyet átalános szóval keleti hatásnak szoktak nevezni. Tudjuk, hogy Konstantinápolyból sűrűn hozattak főuraink ötvösműveket, azt is tudjuk, hogy törökországi ötvösök hazánkban is működtek, de még gyönge a kutatási alapunk arra, hogy motivumokban, színekben és technikákban e keleti hatást szabatosan kimutassuk.

Végül zománczos technikánk külföldi hódításai is érdemlik figyelmünket; kétségtelen, hogy voltak ily hódításaink nemcsak a közeli délre és keletre eső félig művelt országok felé, de Lengyel- és Németországba is vitték azt oda származott ötvöseink.

Kövér Béla.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

RÉGISÉGEK A SZABADKAI FŐGYMNASIUM GYŰJTEMÉNYÉBEN.

A szabadkai főgymnasiumnak néhány buzgó tanár gyűjtéséből alapított régiséggyűjteménye egy évtizeden át egyedüli letéteményese volt a város területén és határában talált régiségeknek, míg a városi hatóság által is támogatott közkönyvtár-egyesület két év előtt egy a nagy közönség által könnyebben megközelíthető muzeumnak vetvén meg alapját, most már szintén tekintélyes számú helybeli régiséget nevez tulajdonának.

A főgymnasiumi gyűjtemény alapját egy 1882-ben a Szabadka délkeleti szélén elterülő Mácskovics-féle (most részvénytársulati) téglagyár telkén talált lelet vetette meg, melynek egy részét Iványi István tanár úr mentette meg és az intézet 1882/3. évi értesítőjében, röviden összefoglalva, ismertette.

Azóta az említett téglagyár földjéből, melyen az ott található cserép- és csonttöredékek, tűzpadok, nádkunyhó-tapaszték s egyéb tárgyak nagy tömegéből itélve valószinüleg a pannoniai római uralom idejében állandó telep létezett, a kisebb leleteknek szakadatlan sora vándorol a szabadkai gyűjteményekbe.

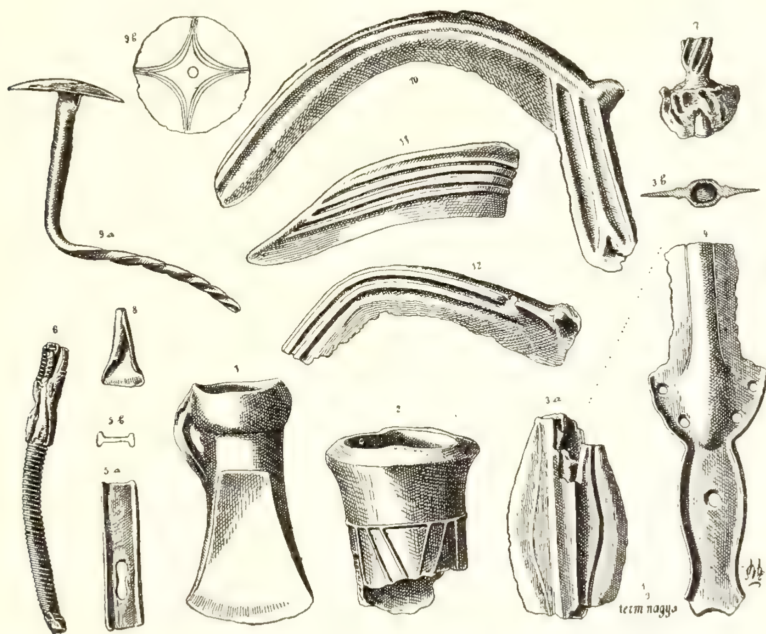
Az említett 1882-iki lelet, melyhez az I. táblán 1—8. és 10—12. szám alatt ábrázolt tárgyak is tartoznak, egy vizenyős, süppedékes rétre támaszkodó lőszdomb tövében útcsinálás alkalmával jött napfényre. A munkások csekély mélységben egy nagy öblös edényre bukkantak, mely állításuk szerint mintegy fél métermázsányi különféle bronztárgygyal volt telve. A lelet nagy része elkallódott, csak mintegy 40 darab, nagy részt töredék tárgyat lehetett utólagosan megmenteni egy rézöntő műhelyében. Ezek közt egy késnyél, több késpenge és fűrészlemez-töredék, szárnyas és tokos vésők, sarlók, lándzsahegyek és egy kardmarkolat, továbbá karperecztöredékek külömböztethetők meg egyéb apróságokon kivül. Ép darab csak kettő van: egy tokos véső, (I. tábla 1. sz.) és egy sarló. (I. tábla 10. sz.)

Az I. táblán 1. sz. alatt egy tokos véső rajza látható. Oldalai símák, minden diszítményt nélkülöznek. A nyéllyuk körül falai újnyi széles peremet alkotva, kiduzzadnak, füle mindkét irányban lassú emelkedéssel vál ki a véső testéből, hasonlóan például a pánczélcsehi kincs egyik vésőjéhez,* míg hazai leleteink legnagyobb részében a fül, — felső részén, — hirtelenebb kiugrással emelkedik.

* Hampel. A bronzkor emlékei Magyarhonban, II. CXLIII. tábla 3. sz.

Az I. tábla 2. sz. rajza egy tokos véső töredékét ábrázolja, oldalain pálczatag diszítménynyel (filet). E darab alakja teljesen azonos a pölöskei (Zalamegye) kincs egyik vésőjével. (i. h. II. CLIV. tábla 10. sz.) Diszítménye még az ispánlakai öntőműhely maradványaihoz tartozó tokos vésőn (i. h. II. CXLV. tábla 46. sz.), továbbá némileg tovább fejlesztve egy új-szőnyi (i. h. I. CXXV. tábla 7. sz.), egy török koppányi (i. h. I. CXVII. tábla 4. sz.), egy orczi-i (i. h. I. CXVII. tábla 4. sz.) és több, a bozsóki öntőműhelyből való tokos vésőn (i. h. I. XCVIII. tábla 7. és 9. sz.) fordul elő.

Mindezen példányok, a bozsókiak kivételével, nemcsak a diszítmény, hanem még úgy az egész tárgy arányait, mint a nyéllyuk lerézsított és nem duzzadt

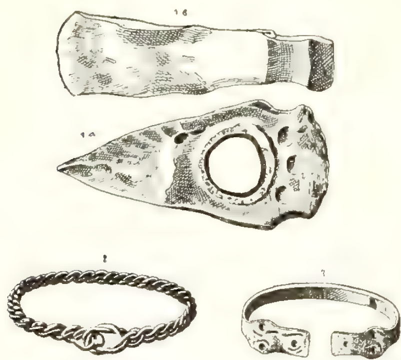
I. SZABADKAI TÉGLAGYÁRI LELET.

peremének képzését illetőleg is úgy egymás közt, mint az itt leírt szabadkai példánynyal is összevágnak úgy, hogy bizonyos tipusszerűséget tőlük el nem tagadhatunk.

Az I. tábla 3 *a—b.* sz.: egy lándzsahegy töredéke. A belső üregben valami idegen anyagú töltelék (talán a nyél maradványa) van.

Az I. tábla 4. sz. rajza egy markolatnyújtványnyal ellátott kard töredékét mutatja be. A markolatnyújtvány kiemelkedő peremekkel bír. A markolat felőli végén két keskenyebb, fecskefark forma nyújtványa volt, miként az i. h. II. CLXXX. tábla 13. sz. a. közölt petronelli, vagy a II. CLXXI. tábla 4. sz. a. ábrázolt egreskei, vagy végül a II. CXIX. tábla 30. sz. a. adott kéri kardnak, az i. h. I. XX. tábla 7. sz. a. közzétett kard pedig úgy a markolat egyes részleteit, mint a penge bordázatára nézve analog a szabadkai lelet kardjával. Az I. tábla 5 *a—b.* sz. ábra egy késnyél rajza. Hosszoldalait mindkét oldalán ki-

emelkedő perem szegélyzi. Az I. tábla 6. sz. egy csavarmenetekkel hornyolt bronzpálczát ábrázol. Egyik végén némi vastagodás és a csavarmenetek megszakadása észlelhető. Az I. tábla 7. sz. domború diszítményes bronztöredéket mutat. Egyik lapja síma, másik diszített. Ugylátszik, valami nyélnek a végét képezte. Az. I. tábla 8. sz. alatt rézsút fölhajtott peremű bronzlemezkét látunk. U. a. tábla 9. sz. rajza egy hajlított korongos fejű tűt mutat be. Két teljesen egyforma példány van a gymn. gyűjteményében ; ezeket együtt találták a munkások, szintén a téglagyárban, de más alkalommal, a fönnebb leírt tárgyaktól elkülönítve. Több hasonló tárgytól abban különbözik a szabadkai, hogy nincs szárán a korong alatt alkalmazott füle, hanem maga a szár s vele együtt a korong is át van lyukasztva, hasonlóan a rákospalotai korongos fejű tűhöz (i. h. I. LXXXVII. tábla 7 *a—b.*). Korongját négy, háromsoros ívvonalból szerkesztett diszítmény ékesíti ; valamennyire hasonló diszítmény látható Rómer Régészeti Kalauza 34. lapján 1 *a)* sz. alatt, és ugyanoly elrendezésű, de 8 ívrészből álló diszítményt visel egy alsó-némedi-i csákány, (Bronzkor I. XXIX. t. *c)*, 6 ívrészből állót pedig a szintén átlyukasztott szárú ráczegresi hajlított korongos fejű tű)i. h. II. CLXI. t. 10—11 *a—b.*).

II. BIHARI ÉS SZABADKAI LELETEK.

I. tábla 10. sz. Egy ép sarló, markolatba való szelvénynyel. Testét egy, szelvényét három domború gerincz diszíti, melyek közül a középső lenn kettéágazik. Teljes analógiája e példánynak a kemecsei bronzlelet sarlója (Arch. Ért. 1893. 167. lap, 24. sz.) Hasonló még hozzá a pölöskei kincs egyik sarlója. (Bronzkor II. CLIV. t. 19. sz.)

I. tábla 11. sz. Egy három gerinczczel és ugyanannyi horonynyal diszített sarlótöredék. I. tábla 12. sz. Gombos sarló töredéke. A nyélbe való rész hiányzik. Analógiája a Nógrádmegyei dolyáni lelet sarlója. (i. h. II. CLX. t. 4. sz.).

A II. tábla 1. sz. képe egy szintén a főgymnasium gyűjteményében lévő, de Biharmegyében, közelebbről már meg nem határozható helyen talált vörösrézkalapácsot ábrázol. A nyéllyuk mellett három kerekded bevert mélyedés van rajta, hasonlóan a Pulszky : Rézkor 53. lapján 1. sz. alatt ábrázolt rézbaltához. A sok ütődés és sérülés nyomai, melyek e példányon láthatók, hosszas használatról tesznek tanúságot.

II. tábla 2. sz. Egy a szabadkai téglagyárban párosával talált, síma bronzlemezből készült nyitott karperecz. Végei közelében, miként a rajz mutatja, kiszélesedik, majd pedig ismét visszanyeri keskenyebb alakját. Mindkét végén 3—3 kerek mélyedéssel s ezek körül bekarczolt zig-zeg vonalakkal van diszítve. Egy a szabadkai téglagyárban lelt s bronzsodronyból készült hármas fonatú karperecz rajzát találjuk még a II. táblán, 3. sz. alatt. Ebből szintén két egyenlő példányt találtak együtt. A fonat két vége össze van bogozva, s így a karperecz zárt kört képez. (Hasonló hozzá az Arch. Ért. 1893. évf. 268. lapján ábrázolt demkóhegyi lelet karperecze 3. sz.).

A fönnebb leírt s a mellékelt táblákon ábrázolt tárgyakon kivül még számos, a szabadkai téglagyárban lelt bronz tárgy jutott az ottani főgymnasium gyűjteményébe. Ilyenekül említhetek egy köldökkel bíró korongos boglárt, homorú alján levő füllel, — egy a bozóki öntőműhely maradványai közt (Bronzkor I. C. t. 5. sz.) látható tekercscsel teljesen egyező tekercset, egy csöngetyűcskét, több késpenge és fürészlemezdarabot és sodronytöredéket. Ezeken kivül számos kisebb fajta, a Bronzkor emlékei I. k. LXXII. t. 5. és 10. sz. a. közölt, a soroksári urnatemetőből származó edénykékhez hasonló bögrécske, valamint nagyobb edények, melyek egyikében bronzsodronyra fűzött gyöngy találtatott, — egy öblös urna, továbbá egy mogyorónagyságu borostyánkő gyöngy, különféle állatok szarvai, néhány csiszolt kőtárgy, u. m. kalapács és véső, s egy hasított kő nyílhegy, mindmegannyi ugyanazon telek külömböző pontjairól, őriztetik a nevezett középiskolának tekintélyes mennyiségű éremgyűjteménynyel egybekapcsolt régiséggyűjteményében. Az ugyancsak a téglagyárban, az utóbbi két évben talált, részben érdekes régiségek a szabadkai közkönyvtár-egyesület által alapított városi muzeumba kerültek.

Gohl Ödön.

ÁSATÁS A MUNKÁCSI KISHEGYEN.

Az Archæologiai Ertesítőben már több ízben említettem *a munkácsi Kishegyet*, mely a várostól délkelet felé úgy három kilométernyire esik s előfokát képezi a nyugatdél felé nyúló tiszai síkságnak. Feltünő, hogy e körülbelül 80 méternyi magas domborulatot, melynek belső alkatrésze szürkésszínű *trachit*, s melynek parkszerű és gyepes fensíkját százados tölgyfák borítják, fölülről némi homok alatt görgeteg kövekből álló réteg födi, mely görgeteg-lerakodások különösen a nyugoti meredek oldalon a síkság felől tünnek fel, vízmosta árkokban és szakadásokban ; a hegy északi *fokán* a város köbányát nyitott, mely tömör trachitkőzetből áll. Kétségtelen, hogy a görgetegréteg hajdan, ég tudja, hány százezer év előtt víz által rakatott le, vagy talán akkor került a felszínre, midőn vulkáni működés következtében alulról feltódult a *trachit* s itt e hosszú mérföldekre nyúló domborulatot eredményezte, mely alatt délnyugatról a síkságot annyira elárasztá a diluvium és az új és régi áradmány, hogy most rajta az üledékes iszap, homok és görgeteg több száz méternyi vastag tömeget képez, mint az az artézi kutak furatásai igazolják.

A domborulat fensíkján hajdan oly nép telepedett le, mely az érczet nem ismerte és nem használta, földalatti putrikban s kedvező időben kün leveles szinekben lakott. Földmíveléssel és állattenyésztéssel még nem foglalkozott, de magokból már darát produkált, mert kézi örlőkövének maradékai erre engednek következtetést. Házi eszközeit s műszereit is magok készíték, még pedig kizárólag kőből s azokat nemcsak lepattogtatás által obsidiánból s egy szürkés-barna kemény tűzkőből, hanem a folyó partjairól felszedett s kiválasztott alkalmas görgeteg köveket trachit-kőduczakon megcsiszolván, azokból ügyesen készítettek kisebb-nagyobb vésőket és ütőeszközöket. Ily csiszoló köveket most is találtam

a régi tanya helyeken, ezek 30—40 cm. nagyságú duczok s minden oldalról, alulról-fölülről kivájattak a dörzsölés következtében. Főző és ivóeszközeiket is itt magok készíték, még pedig ügyesen, puszta kézből és nem korongon. Nemcsak terjedelmes és vastagfalú edényeket, hanem apró, vékony, szubtilis bögréket is produkáltak, melyek bekarczolásokkal díszíttettek és némelyike igen élénk piros színre festetett. Úgy látszik azonban, hogy a részint homokkal vegyített gyúrományból, részint iszapszerű finom agyagból minden vegyítés nélkül gyártott műveinek kiégetéséhez nem igen értettek, mert azok vizenyős helyen azóta részint teljesen, részint darabokban elmállottak, sőt sok helyen csupán a talajon feltünő színéből lehet reájok következtetni. De hogy műszereiket is magok itt készíték, arra mutat a tömérdek *obsidián-szilánk* és alaktalan hulladék, mely az ily feltúrt tanyahelyeken találtatnak.

Konyhahulladékra, csontokra, vagy csont és szarúból készült tárgyakra azonban most sem akadtam s lehet azért, hogy ezek a nagy idő folyamában elkorhadtak. Feltünt különben az is, hogy a közönséges kovából készült tárgy itt (silex), sokkal ritkábban fordul elő, mint például az obsidian, mely itt természetben nem találtatik s így messziről, legalább is a mai Hegyaljáról kellett azt megszerezniök, míg kovát közelelebb, így Kovássó táján a Borzsa völgyében is kaphattak. Különben, mint említém, műszerekre alkalmas köveket a folyó partjairól gyűjtöttek s ezekből otthon egész készletet tartottak, mert a felásott tanyákon különféle gömbölyű, kerekalakú, lapos és hengerded, homok és palaköveket találtam, melyek közül nehány félig meg volt már csiszolva, míg mások leütögetés által idomíttatott vésőre vagy hasított fogolyba illeszthető ütőeszközre Átfúrt tárgynak azonban még nyoma sem mutatkozott. . . .

1893. évi augusztus 19-kén felásattam a hegyháton levő legnagyobb halomtól észak-nyugatra mintegy ötven lépésnyire eső területet, hol mintegy méternyi mélyen egy 4 méter szélességű lakóhelyre bukkantam, melynek tűzhelye úgylátszik már feldúlva volt, mert annak jól átégetett agyagrögei rendetlenül, elszórtan hevertek az egykori üregben. Itt nemcsak obsidian-szilánkokat, hanem egy silexből (kova) hasított két élű ép *késpengét* is találtam, mely 4¹/₂ cm. hosszú és egy cm. széles és hegyes ; egy más késpengét szürke tűzkőből, mely ugyanoly hosszú, de 2 cm. széles ; egy 5 cm. hosszú, háromszögű, kétélű ép obsidián nyílhegyet ; egy sárgás homokkőből csiszolt *vésőt*, mely 7 centiméter hosszú, 4 cm. széles és oldalain egy cm. vastag ; egy 13 cm. hosszú, közepén 8 cm. széles, $^{1}/_{2}$—$1^{1}/_{2}$ cm. vastagságú mindkét oldalán lapos szürke homokkövet, melynek egyik fele már véső-féle eszközre van csiszolva, míg az alsó vég kidolgozása abban maradt ; egy másik 9 cm. hosszú és 5 centiméter széles, 1—$1^{1}/_{2}$ cm. vastag homokkőből is próbáltak vésőt alakítani, lepattogtatás és csiszolás által, de mennyiben a kő rosszul hasadozott, felhagytak vele. Volt még itt egy barnásszínű 4 cm. magas, fent $2^{1}/_{2}$, fent 4 cm. széles, kovakőből leütögetés által készített *vésőcske* és egy másik hasonló 7 cm. hosszú és $2^{1}/_{2}$ cm. széles palakőlap, melynek egyik fele szépen le van csiszolva ; egy 9—11 cm. terjedelmű és $5^{1/2}$ cm. vastag trachitkőducz, melynek egyik simított oldala be van horpasztva s zuzó eszközül használtathatott. A szénnel, hamuval vegyített földben számos durva agyagedénytöredék is hevert, melyeket mintegy szándékosan eltör-

deltek egykor; a többi közt volt egy 7 cm. magas töredéke egy 12 cm. átmérőjű lent benyomott henger-alakú igen durva anyagu edénynek, melynek belül gömbölded-idomú ürege $6^1/_2$ cm. átmérőjű. Parittyába való kövek is találtattak, így az egyik mely szögletesre pattogtatott, 5 cm., egy másik gömbölyű homokkő pedig 6 cm. átmérőjű.

E lakóhelytől délfelé a hegyháton mintegy 120 lépésnyire az említettem nagyhalom délnyugati alján próba árkot huzatván, $1^1/_2$—1 méternyi mélyen minden égetési nyomok nélkül a pusztaföldben tömérdek durva edénytöredéket és azokban negyvennél több *obsidian-szilánkot* és kész eszközöket, késpengéket, nyílhegyeket, vakarókat és nukleusokat találtam. Feltünőbbek: egy $7^1/_2$ cm. hosszú, $5^1/_2$ cm. széles és 2 cm. vastag *obsidián kőmag*; egy 7 cm. hosszú, 5 cm. széles és $1^1/_2$ cm. vastag obsidián kőmag; egy 5 cm. hosszú, $2^1/_2$ cm. széles kétélű obsidián nyílhegy; egy $3^1/_2$ cm. hosszú, $4^1/_2$ cm. széles, lent igen éles vakaró; egy $4^1/_2$ cm. hosszú, $2^1/_2$ cm. széles kétélű késpenge; egy 4 cm. hosszú, $2^2/_3$ cm. széles kétélű késpenge; egy $4^1/_2$ cm. hosszú, 2 cm. széles kétélű késpenge; egy $3^1/_2$ cm. hosszú, 2 cm. széles kétélű késpenge, egy $3^1/_2$ cm. hosszú, $1^1/_4$ cm. széles kétélű késpenge; egy $3^1/_2$ cm. hosszú, 1 cm.széles kétélű késpenge; egy $3^1/_2$ cm. hosszú, 2 cm. széles kétélű késpenge, alól a kötés nyoma, bevágás látszik; egy $3^1/_4$ cm. hosszú, $2^1/_2$ cm. széles kétélű késpenge nyílhegy; egy $3^1/_2$ cm. hosszú, $2^1/_4$ cm. széles kétélű késpenge nyílhegy; egy $4^1/_2$ cm. hosszú, 7 cm. széles vakaró-féle eszköz.

Midőn ez utóbbi feketeszínű obsidián-tárgyat véletlenül megérinté a csákány, egy cm. vastagságú fogantyúszerű tetejéről egy 4 cm. hosszú és fél centiméter vastagságú félkörű szilánk pattant le, mi arra enged következtetni, hogy a régi emberek csakugyan ügyes ütögetés által tudták alakítani ily kövekből eszközeiket; azonban, jól lehet több ízben megkisérlém e műtétet, az sohasem sikerült.

Az itt talált különféle színű és vastagságú agyagedények töredékei közt volt egy 10 cm. magas, gömbölyű aljú, vörösszínű, finom, vékonyfalú butykosnak egyik oldala, a másik valószínüen a földben elmállott; ennek kiálló párkányán apró átlyukasztott füle is volt; itt is találtatott egy hengerded és talpas edényrészlete. Ezen keramikai műveken czifrázások nem igen fordultak elő s ha igen, azok legfeljebb bekarczolt egyszerű vonalokból állottak minden ízlés és szorgalom látszata nélkül.

Munkács. *Lehóczky Tivadar.*

KÉT NAGY-SOMLÓ-MELLÉKI LELET A HALLSTATTI KORBÓL.

I. A Nagy-Somló dobai része érdekes terület; a hegy lábánál elterülő sík földön egymást érik a kisebb-nagyobb dombocskák, melyek legtöbbje, egy-egy sírt rejt magában.

Pár év előtt volt alkalmam egy ilyen halmot felkutatni, és alig $1^1/_2$ méter mélységben, egy csonka kúpalakban összerakott kőhalmaz közt, megtaláltam

a csontváz elkorhadt maradványait, melynek melléklete egy összeomlott durva graphitedényke és 3 drb. vasländzsa volt, melyeket olyannyira megrongált az iszapos talaj, hogy csakis gyors konzerválás által menthettem meg a szétomlástól. Ez időben tervbe vettem egy másik nagyobb halom felkutatását is, sőt érintkezésbe léptem a földterület tulajdonosával, ki azonban azon biztatással eresztett el, hogy kár minden kiadásért, mert 1—2 év alatt úgyis szándéka egy nagyobb területet felforgatni, és az érintett dombot lehordatni, de egyúttal biztosított arról, hogy az időben értesíteni fog.

A múlt évben tudósított is, de már későn ; mert a munkások odaérkeztemkor már szétrombolták a sírt, a csontokat kihányva az itt bemutatandó sírmellékletekkel együtt.

A csontmaradványok kétségtelenné tették, hogy a sírüregbe, mely szintén lapos bazalt kövekkel volt körülkerítve együtt temették el a harczost lovával és pedig akként, hogy a lócsontváz felett keletnek feküdt a harczos teteme ; ezt a körülményt részint a munkások elbeszélése, részint a még a sírüregben érintetlenül hagyott egyes csontok után lehetett megállapítani.

A csontvázak nagyon korhadt állapotban voltak, csakis a férfikoponya egyes részei és a felső lábszárcsontok voltak épek, míg a medenczecsont, bordák, csigolyák, fel és alkarcsontok első érintésre szétmálottak.

A lócsontváznál hasonlóan csak a felső vastag lábszárcsontok és a feltünő nagy homlokcsont volt jó állapotban, a többi részeit megemésztette az agyagos talaj nedvessége. A lovas sír mellékletei a következők voltak : Egy kétélű vaskard, mely a harczos csontváza mellett balra feküdt, míg a lókoponya mellett egy bronzkúp, és egy vaszabla volt. (I. tábla.)

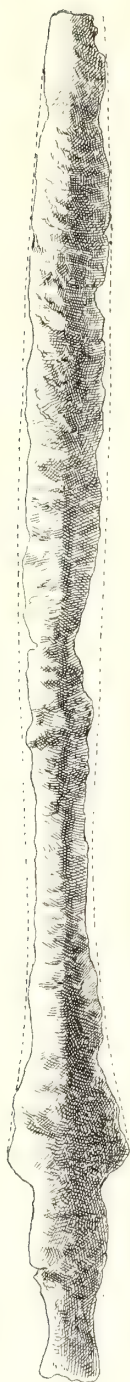
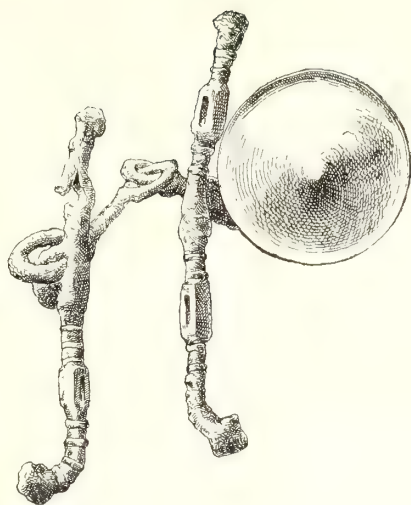
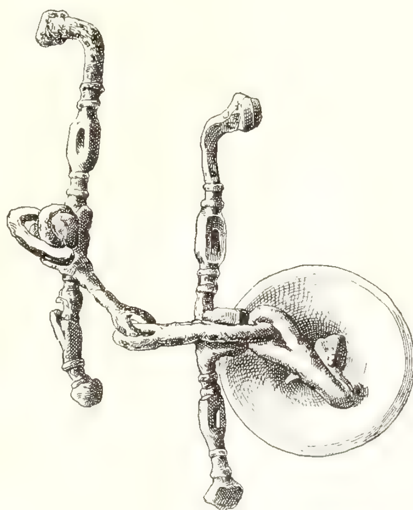
A kétélű vaskard hasonló a levélalakú bronzkardokhoz, nyilván az szolgált mintául a kezdetleges vaskor fegyver-kovácsainak. A kard közepén lapos gerincz vonul végig, mindkét élét nagyon megrongálta a rozsda, de azért eredeti idoma ma is észrevehető ; hossza, mely ma 65 czentimétert tesz, bizonynyal 70—75 cm. hosszú lehetett. A kard-penge a fogantyuja felé arányosan szélesül, a markolat vasnyújtványára vasszegecsekkel volt reá erősítve a faburkolat.

A zabla hasonlít némileg a mai lovagló zablához *(Reittrensen)* azon eltéréssel, hogy itt a szíj nem a középen levő karikára, hanem egy kapocshoz erősíttetett. A lovaglózabla 21 ctm. hosszú oldalszárai felül és alúl két domború körbe foglalt dudorodást mutatnak, melyek át vannak lyukasztva, nyilván az álazóláncz megerősítésére ; míg a végein négyszögű kúpos diszítés látható.

A zabla szájrésze középen meg van törve, mely egy erős szájú ló könnyebb megfékezésére szolgált, és szélesebb lapos kupú bronzlemez borítja az oldalt lecsüngő tag végét.

Rajzaink két oldalról mutatják, úgy hogy a bronzkúp külső és belső oldalát szemlélhetjük.

E bemutatott lelet legnagyobb valószínűség szerint, mert bronzzal elegyes vastárgyak fordultak elő, a bronz és vas átalakulási korból való, e mellett szól azon körülmény is, hogy a vaskard hű utánzata az előbb divatozó bronzkardoknak

I. NAGY-SOMLÓMELLÉKI LELET

E korbeli leletek vidékünkön éppen nem ritkák; hasonkorú leletek fordultak elő Csabrendeken, utóbbi időben szigligeti csontvázas sírokban is, és legutóbb Tapolcza és Sümegh, Kisfaludy-téren lelt csontvázak mellékletei közt, melyekről később fogok beszámolni.

Sümegh, 1895. ápril 30-án. *szentmártoni Darnay Kálmán.*

II. A nyolczvanas években Doba községtől északra, körülbelől ½ kilométernyire levő hunhalmok legnagyobbika kiásattatott oly formán, hogy azon dél-észak irányban circa 4—5 méter széles árok lett ásva.

Feltünő sok rétegből állott a domb ; homok, agyag, kavics, somlói kőtörmellék, hamus föld etc. etc.

A domb legaljában nagy-somlói kőlapok úgy voltak a homokban összeállítva, hogy az alattuk levő tárgyak a reájuk hányt nagymennyiségű föld súlyától összenyomattak. A domb kerülete lehetett circa 100 méter, magassága 7—8 méter. (Most már széthordatott.)

Bent találtattak az említett nagy kövek között s alatt, nagy darabokra törve, rendkívül nagy, méter magas 2—3 cm. vastag szürke-fényes graphit mázos edények, primitiv agyagedényekkel együtt, néhányat félig-meddig összeállítottam, de ismét szétdültek.

Edénytöredék lehetett *2 métermázsa*, a mint emlékszem.

Azután voltak vastag fadarabok, sok embercsont s állatcsontok, hamu, elszenesedett — félig elégett fa, nagy darab szenek.

A bronztárgyak az apróbb edényekkel jobbára együtt voltak, de semmi rendszer nélkül, hanem a homokban itt-ott találtattak meg ásás közben. Embercsont is volt itt és szén, fa. A vastárgyak inkább külön voltak, több csont és fával, s darab kövekkel, a köveken meglátszott, hogy tűzpadokul szolgáltak. A lelt tárgyak ábráit a II. és III. táblán közöljük.

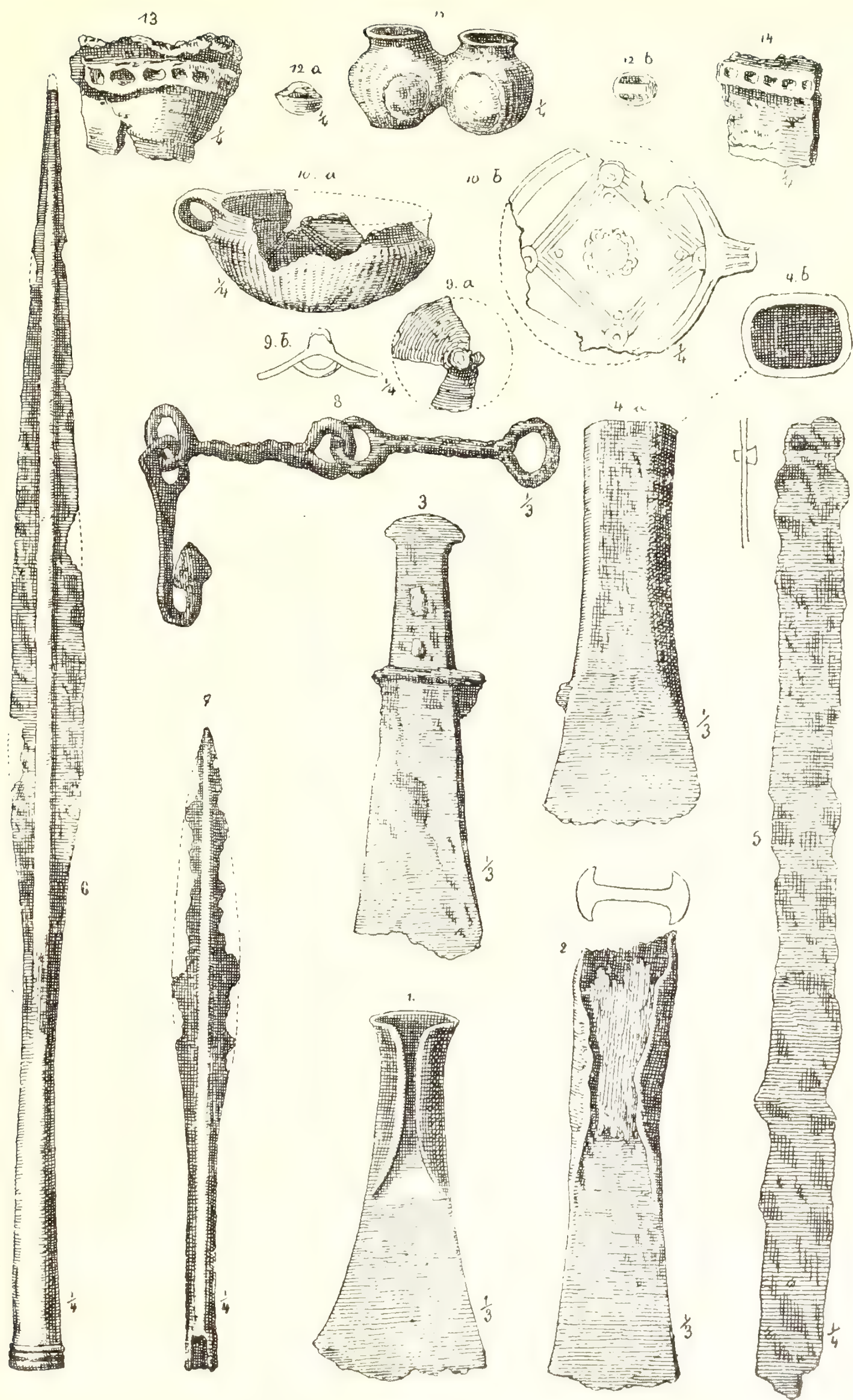
Fimnicello, 1895. Szept. 9. *Kleiszl Károly.*

III. Somlóvidéki szaktársaink tudományunkat igen becses adalékokkal gazdagították ; mert tiszta hallstatti ízlésű sírleleteket óvtak meg, a minőknek hazánk területén eddig még annyira híján voltunk. E hiányt úgy iparkodtunk magyarázni, hogy a bronzkor legkésőbbi szakasza hazánkban leér a La Tène ízlés meghonosulásáig és ezt a föltevést hazánk keleti részeire nézve talán ezután is fentarthatjuk, de nem a nyugoti vidékre. Ez már az alpesi vidék szomszédsága miatt is, mely a hallstatti ízlés egyik erős fészke volt, érezte e stilus hatásait.

Egyes szárnyas vésőink vasból, melyek ez ízlésre jellemzők, voltak már, de csak valamennyire teljesebben felszerelt harczosok sírjai e korból hiányzottak. Miként a közlött jelentésekből látjuk, Nagy-Somló környékén nem elvétve, de legalább is kettesével, hármasával vannak a sírok, a mi még kedvező kutatásokra nyújt kilátást, hogyha azon vidéki buzgó szaktársaink a halmokban folyó földmunkálatokat ezután is szemmel tartják.

A mostani leletek szépen egészítikki egymást.

Az első közleményben említett három rossz fentartású lándzsát tökéletesebb idomban mutatja a II. tábla 6. és 7. vaslándzsája. Viszont az első tábla kard-

II. NAGY-SOMLÓMELLÉKI LELET.

pengéje elég jól illik a III. táblán bemutatott szép és jellemző hallstatti ízlésű markolatgombhoz 5. a., melynek kiegészítését a hallstatti leletekben megőrzött analog penge után készíttettünk; 5. a. alulról 5 cm. pedig átmetszetben mutatja. Az I. tábla zablájához is van analogia; a II. tábla 8. száma alatt látjuk, csakhogy itt hiányzanak az oly jellemző pálczás oldalszárak, ellenben megvan itt is (9. a.) a lecsüngő tagot borító bronzkúp töredéke, melyet átmetszetben is bemutatunk (9. b.) Ismertük ezt az idomott bronzból (Brkor Eml. LXI. 2.) és az oldalszárakra is vannak közelebb vagy távolabb eső analogiák (u. o. LX. 1—4. LXI. 1.).

Hogy a második és harmadik tábla tárgyai nem egy, de több sírból valók, igen valószínű. Erre utal már a kardpenge (II. 5.), mely nem a jelzett markolatgombhoz való, de más typust képvisel, és nemis tételezhető föl, hogy egy sírban egynél több kard lett volna. Ugyanarra utal a négy vasszerszám (II. 1—4.), mely szintén nem mind egy sírban volt, de sőt legalább is kettőből került elé. Minden darab más-más typust képvisel, van szárnynélküli (II. 3.), van szárnyas, de egyoldalú (II. 1.), van két oldalú szárnyas (II. 2.), melynek szárnyai között még a nyél rostjai maradtak fönn és van köpűs példány (II. 4.), a köpű nyílása majdnem négyszögű (4. b.).

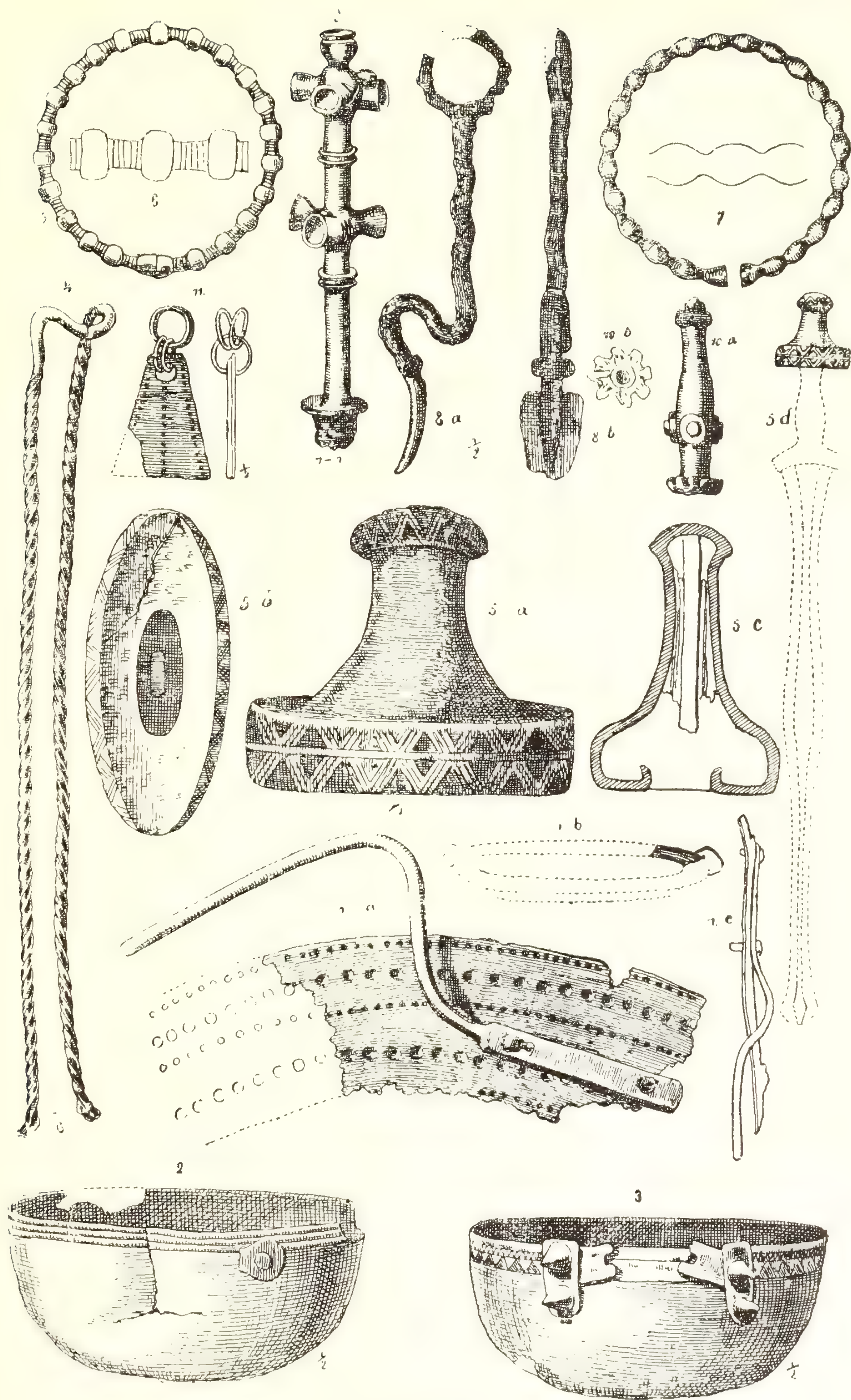
Vastárgy van az ékszerek között is; egy karikás csüngő dísz (III. 8. a.), melyet oldalas és szemközti nézetben (8. b.) mutatunk be. Csüngő dísznek látszik a két rokon ízlésű pálcza (III. 9. 10.), melynek egyike teljesebb; de ez is csonka, mert vaspálczával végződött, melyből csak kevéske csonka töredék maradt meg. Sajátszerüek a bibircsek mindkét pálczán, melyekre késő bronzkorunkban szintén ismerünk analogiákat, p. o. egy kis-terennei díszes csüngőn (Br. Eml. LXI. 3.). A ponczolt díszű háromszögű pléhes csüngőket (III. 11.) is ismerjük és a gúmos bronzkarpereczekre (III. 6. 7.) s volt már számos analogia apró jellemző gombok is voltak (II. a. b.).

Edények vannak bronzból és agyagból.

Megmaradt egy pléhből trébelt lapos tál karimájából egy töredék (III. 1. a.), rajta a fül fele; a tál idomát kipontozva mutatjuk az 1. b. ábrában, a töredék oldalnézetét pedig 1. c.-ben, a hol a szögecsek idoma is meglátszik. Érdekesebb a két merítő csésze (III. 2., 3.), szintén trébelt bronzból. Egyiken (III. 2.) a szélét csak vízszintesen körülfutó három párhuzamos vonal ékíti s a fülnek egyik végső lemeze maradt. A másik (III. 3.) díszesebb, szélét vonalos háromszögek és zigzeg-sor ékíti és a fogantyú végső lemezeit csúcsos kúpú szögek erősítették a falához. Maga a fogantyú is megvan (III. 4.), bár eredeti idomából kissé ki van forgatva, csavarjárásúra díszített vastag sodronyból készült, mely csak ott maradt meg símán, a hol ketté hajlították.

Négy cserépedényt csonkán birunk. Legjellemzőbb az ikres edényke (II. 11.) melyről talán egy harmadik edényke tört le; egy füles csésze (10. a.) a belsején látható ornamentika miatt érdekes (10. b.); más két csonka cseréptöredéket (II. 13. 14.) a rajtuk látható kiemelkedő harántos sávdísz s a beléje nyomott mélyedések miatt rajzoltattunk le.

Hosszúra nyúlt volna ismertetésünk, hogyha valamennyi idomnál fölemlíttettük volna a hazában s a közeli kulföldön ismert rokon formákat.

III. NAGY-SOMLÓMELLÉKI LELET.

Ez előleges bemutatásnak egyelőre csak az a czélja, hogy szaktársainkat rokon leletekre figyelmeztessük és arra kérjük, hogy adandó alkalommal közöljék e folyóiratban. *Száraz Antal.*

ÚJABB FÖLIRATOS KÖVEK SOPRONBÓL.

Sopron város múzeumának föliratos kövei az idén öt újjal szaporodtak. Az elsőt a Deák-téren egy kert talajának egyengetésénél találták. A mint itt leásták a földet egy kősírládát tártak föl, melyben egy kisebb és egy nagyobb csontváz a szokásos anticagliákkal feküdt. A leletek fölszedésekor kitünt, hogy a sírláda egyes kőlapokból van összeróva, melyek közül a hosszanti oldalon levők belső lapjukon betüket tüntettek föl. Kiemelésök után összeillesztvén e két oldallapot, meglehetősen együvé vágtak és egy nagyobb, közepe tája hosszában ketté hasadt emléktáblát alkottak. Az egész tábla méretei a következők: magassága 160 cm., szélessége 92 cm., vastagsága 15 cm. A tábla homlokzatán jobbról és balról is kettős fülű amphora, középett pedig rózsa van kifaragva.

Maga a felirat táblája 122 cm. magas és fönt 62, lent pedig 64 cm. széles. Hármas, párhuzamos domború lécz képezi a tábla keretét, melyet viszont kifelé tenyérnyi széles síma párkány határol. A tábla ez:

HILARVS · L · ET ·	*Hilarus l(ibertus) et*
T · SEMPRONI	*t(utor) Semproni*
ORVMNAT · DA	*orum nat(ione) Dalmata*
LMATA · AN · LXXXX	*an(norum) LXXXX et*
ET · SASSA CONIVN	*Sassa coniun(x) et con-*
ET · CONLIBERTA	*liberta nat(ione) Daca*
NAT · DACA · AN · LXX	*an(norum) LXX h(ic)*
H S · S ·	*s(iti) s(unt); Flaccus*
FLACCVS · FILIVS	
PARENTIBVS	*filius parentibus*
POSVIT	*posuit.*

A pontozott betük a hasadás vonalába esnek, de könnyen kiegészíthetők.

A föliratok magam részéről, ki epigraphus nem vagyok és azért a helyreigazítást szívesen fogadom, így olvasom:* A Sassus név ismeretes feliratokból. A betük kitünő vésőtől erednek és a Kr. u. I. század végére vagy II. század elejére mutatnak.

A második feliratos kőtöredéket a Deák-térrel párhuzamos Csengery-utczában találtam. Itt két egymással szemben fekvő ház aránylag kis kertjében összesen 53 római sírt tártam föl. Az egyik kőlapokból összerótt sírládában szintén

* Dr. Kuzsinszky Bálint szíves volt a föliratokat a kövekről beküldött pacskolatokkal összehasonlítani és kiegészíteni. *Szerk.*

egy feliratos felével befelé fordított kőlap volt, mely egy nagyobb emléktáblának fogyatékos töredéke. Ezt a töredéket az élelmes római sírásó nagyjában hozzáfaragta a többi kőlapokhoz, innen van az, hogy a felirat sorai rézsutosan haladnak balról jobbra lefelé, minek következtében lent mind rövidebbek és csonkábbak lesznek.

A kőlap hossza 72 cm., szélessége balfelől 34, jobbfelől 45 cm.; a kő vastagsága 15 cm.

A felirat a következő képet nyújtja:

COELIVS VLLI MISS	*Coelius Ulli miss(icius)*
LEG·XIIII G·A XXXV	*leg(ionis) XIIII g(eminae)*
L·COELIVS·PV	*a(nnorum) XXXV. L. Coelius*
PIO·A·XL·VALE	*Pupio a(nnorum) XL; Vale(rius)*
MAXIM	*Maxim(us).*

Töredékes volta miatt nem tudom megfejteni. A betük gyönyörűen vésettek. A második sor LL betüi kékre festvék, a többin észrevehető a minia nyoma.*

A többi három kő *Silvanus*-nak szentelt fogadalmi kövek. Mind a hármat a Magyar-utczában a Bauer-féle házban pincze ásása alkalmával találták. Az egyik közülök csonka; csakis alsó fele van meg; ez is rézsutosan törött, miért is csak az alsó három sor olvasható. De nem hiszem, hogy több sora lett volna négynél; kiváltkép, ha egybevetjük a másik kettővel, melyeknek fölirata csak négy sor.

Az egész töredék magassága a hármas fokú alappal együtt 26 cm.; alapvonalának hossza 28 cm. A feliratos rész balról 9 cm., jobbról 18·5 cm. magas; 20 cm. széles és 13 cm. vastag. Képe ez:

A	*(Silv)ano*
NO·SA	*sa(crum)*
CAN DID	*Candidus*
VS·FECIT	*fecit.*

A másik kő teljes. Csak itt sértette meg a munkás csákánya. Alakja az árák szokott alakja: hármas fokú alapon a karcsubb feliratos derék, ezen négyes fokú fedő, melyen a leveles díszű fej emelkedik; ez utóbbi fölül homorú, valószinüleg a szobor befogadása végett.

Az egész kő 53 cm. magas és alapjában 26 cm. széles. Feliratos dereka 24·5 cm. magas, 19·5 cm. széles és 15 cm. vastag. Képe ez:

SILVANO	*Silva(no)*
AVG SA	*Aug(usto)*
CVM DI	*sa(crum);*
DVS FE	*Candidus fe(cit).*

* E két kő leletviszonyaiból azt következtetem, a minek külömben már több ízben adtam kifejezést, hogy Scarbantiát a II. század közepe táján elpusztították, midőn azután újból helyreállították az új települők nem viseltettek kegyelettel a régi (külömben is törött) emlékek iránt.

Az első sor kiegészítése egyszerű. A másodikban az A után következő betüket kivágta a csákány hegye, de e hézagba jól illik bele e három betü VGV; a sor régi második S-nek csak nyoma maradt meg. Miként a fentebbi kőnél, úgy ennél is a véső nevében előforduló D betük fordítva vannak vésve.[1]

A harmadik kő alakra nézve megegyezik a másodikkal, avval a kis eltéréssel, hogy feliratos dereka karcsubb. Az egésznek méretei: Magasság 47·5 cm. Alapjának szélessége 24 cm. A feliratos rész 17 cm. magas; fent 17, lent 19 cm. széles, vastagsága pedig 10 cm.

SILVANO	*Silvano*
SACVM	*sacrum;*
VLP·PCA	*Ulp(ius) PCA(?)*
MIL·LEG·X	*mil(es) leg(ionis) X*
V·S·L·M	*v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

Mind három kő puha homokkőből való. A betük miniummal föstvék és a hanyatlás korát tüntetik fel.

Sopron, 1895 szeptember 12-én. *Bella Lajos.*

ZALA-SZENT-GRÓTHI ÁSATÁS.

A Zala-Szent-Gróth—Balaton-Szent-Györgyi h. é. vasút földmunkálatai alkalmával Pethő Győző, építést vezető mérnök úr egy római sarkophagra bukkant. E leletről értesítette a m. n. múzeum igazgatóságát s egy múzeumi tisztviselő kiküldését kérte. Az igazgatóság engem küldött ki, s e kiküldetésem alatt következő tapasztalatokat tettem:

A földmunkálatok az épitendő vasuti vonal idemellékelt építési térképének 0—18 szakaszai közt folytak s háromféle természetű leleteket hoztak napfényre.

A térképen karikával jelzett helyeken oly természetű üregek mutatkoztak, milyeneket Fenichel Paczalkán és Szász-Ujfalun[2] konstatált és katlansíroknak nevezett; magam pedig La Tène-ízlésű mellékletekkel Hatvanban[3] találtam. A szt.-gróthi üregek formáját megállapitani tüzetesen nem lehetett, mert a túlvizenyős talajban teljesen összenyomatva ma már csak vastag, szabálytalan körvonalú rétegekként jelentkeznek, melyeket, minthogy ép úgy, mint a hatvaniak közvetlenül a humus alatt kezdődnek, az eke nagyon is összetúrt, annál is inkább, mert itt a termőréteg alig 10—15 cm.-nyi mély.

Hogy sártapaszos üregek voltak, a felől a nagyszámú tapasztöredék, mely e helyeken előfordult, semmi kétséget nem hagy fenn. Ezek az üregek veszsző-

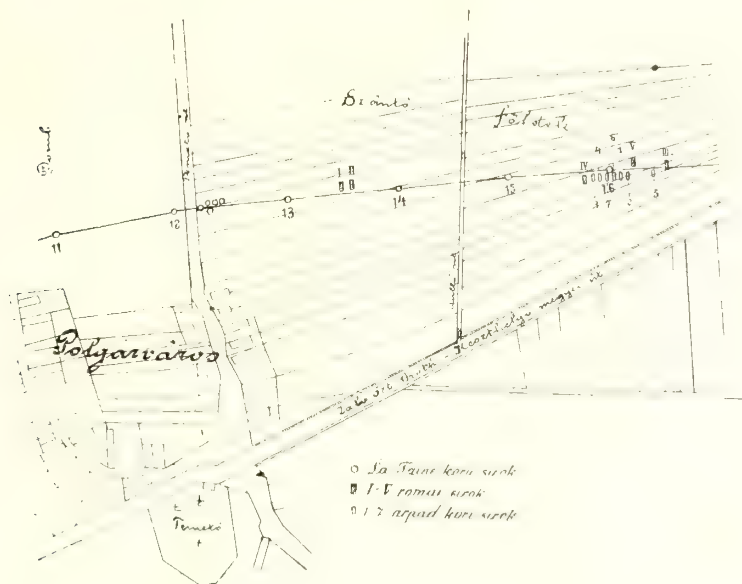
1 Az Augustus jelző nálunk szokatlan, hol kivált a Domesticus és Sylvestris járja. A C · I · L · Vol T. Pars Pr. 302. l. 1911. szám alatt előfordul egy Silv. Aug. Dalmatiában a nemzeti múzeumban van egy Erbarius jelzőjü is.

2 Archæologiai Értesítő Ujfolyam VIII. k. 263. l.

3 Arch. Ért. Ujfolyam XV. k. 1—26. l.

ből fonattak; az előkerült tapasztöredékekben mindenütt ott van a kiégett veszszők nyoma. Egy körülmény, melyet Paczalkán és Szász-Ujfalun épen nem talált (vagy legalább fel nem említett) Fenichel, Hatvanban pedig csak a kőből falazott üreg betetőzésének elkészítésénél állapíthattam meg, míg a többieknél ily eljárás nyoma nem volt található.

A mi az üregek tartalmát illeti, megnehezíti a kiválasztást az a körülmény, hogy a területen az a fajta maradványokon kivül nemcsak *római korbeli*, hanem *árpádkori temetkezés* is fordult elő, s különösen ez utóbbinak maradványai vannak ez üregek maradványaival a sok szántás következtében összekeverve. A sártapasz-töredéken kívül u. i. agyagedény-cserepeket tartalmaznak, melyek többnyire füst nyomait viselik magukon, továbbá csonttöredékeket. Az agyag-

edények töredékei közt a legtöbb vagy oly apró, hogy biztos felvilágosítást nem nyujt, vagy pedig — különösen az építési térkép 12 és 13 szakaszai közt lévőknél — határozottan árpádkori. Ép edény egyáltalán elő nem fordult. Ily körülmények közt érthető, hogy a csonttöredékek kor szerinti elkülönítéséről nem lehet szó.

A mellékelt térképen I—V. római számmal és egy kis derékszögű parallellogrammával jelzett helyeken fordultak elő a római korbeli temetkezések, számszerint öt, négyféle változatát mutatva fel a temetkezésnek.

Az I-ső, melyre Petheő mérnök úr akadt s mely épen alkalmat adott a kutatásra, durva homokkő sarkophag volt. Vályúja két darabból készült. A felső rész körülbelül a törzsökig valamivel szélesebb volt, mint az alsó a lábaknál. Ennek megfelelőleg a felső résznek külön fedele volt, mely a szokásos tető idomot mutatta négy sarkán akroteriumokkal; az alsó részt külön

durva kőlapok fedték, a melyeken lévő befaragások mutatták, hogy eredetileg nem e sarkophag fedeléül készültek, hanem elhasznált architektonikus darabok. E sírláda hossza : 2·20, szélessége a fejnél : 85, a lábnál 71, mélysége 43, az oldallapok vastagsága : 12, a háztető alakú fedőlap hossza : 1·30, szélessége : 90, vastagsága a gerinczen 30 cm. volt, mely széléig 15 cm.-re gyengült, az eltemetett nyugotnak nézett. — Sem felirat, sem dombormű nem ékítette e sírládát, a miért annak a m. n. múzeumba leendő beszállítása — tekintve a tetemes költséget, melybe nagy súlyánál fogva az került volna — nem volt kivánatos, s ennélfogva Harkányi Károly úr állíttatta azt fel zala-szt.-gróthi kastélyának kertjében. E sarkophag, Petheő mérnök úr minden vigyázata daczára is, oda érkeztemkor már fel volt dúlva s tartalma részben Petheő úrnál volt, ki azokat rendelkezésemre is bocsátotta, részben pedig, mint értesültem, Bottka főszolgabirónál, ennél nevezetesen egy vaskés volt, melyet egy vendégének ajándékozott. A Petheő mérnök úr által átadott tárgyak közt volt :

Egy bronz varrótű, melynek fokán régi törés látszik, tehát valószínüleg ily alakban haj-, vagy gombostűképen szolgált, hossza : 10·4 centimeter; egy másik hasonlóan letört fokú bronz varrótű, melynek alsó vége is letört, hossza : 8·3 centimeter ; egy stylusalakú, egészen síma bronztű, melynek hossza : 10·2 cm.; egy lapított gömbalakú, bronzsodronyra fűzött borostyángyöngy, mely minden valószínűség szerint azon sajátos pálczikák töredékét képezi, a melyek bronz sodronypálczára fűzött borostyángyöngyökből, vagy gyöngysormódra tagozott, esztergályozott borostyánpálczikákból készültek és Br. Ritter Ödön véleménye szerint,* — ki azonban maga sem kivánja, hogy e véleménye tudományos szakvélemény számba menjen — arra szolgáltak, hogy a pálczikáról lehúzatván, mint illatszer dobassanak gyöngyönkint a máglya tüzébe. Ritter u. i. mint aquilejai földesúr, aquilejai sírokból nagyszámú borostyánkőtárgyat s azok közt több ily pálczikát gyűjtött öszsze s tett közzé, melyek részben az ő gyűjteményében vannak, részben az udinei városi múzeumba kerültek. Példányunk átmérője : 1·4 cm. ; egy miniature dudor bronzból profilált tagolású és átlyukasztott oromcsővel, melybe vassodrony van rozsdásodva, magassága : 1·6, szélessége : 1·5 cm.; egy külső lapján czikkelyesen tagolt vaspánt töredékei, melynek belső felén bronzrozsda látszik és egy profilált, homorú vaspánt 2·2 cm. hosszú és 1·3 cm. széles töredéke. E két utóbbi valószínűleg a szolgabíró által elvitt késnek felszereléséhez tartozott, ép úgy, mint egy más 4·4 cm. hosszú, 1 cm. széles és 3·0 cm. vastag, faalkatrészek maradványaival borított vastöredék is, melyet a sírnak általam történt utólagos átkutatása alkalmával a jobb kéz táján leltem. Ez alkalommal előkerült még a mell táján egy ezüst fülpiszkáló, hengerded, közepe felé vastagodó sodronyból, közepén esztergált, rovatkás, gombos tagozással, felső végén egy gombbal, melyből félholdalakú áttört lemez nő ki, alsó végén pedig korongalakú kanállal. Hossza : 12 cm. Továbbá egy egyfülű, fehér üvegedény töredéke, melynek koczkaalakú teste, csőalakú nyaka és széles lapos, derékszögbe hajló pántfüle volt. Ezen átkutatás alkalmával a csontváz

* Mittheilungen der k. k. Central-Commission etc Wien, 1889. 15-ik kötet 153. és 250. lap, Tafel zur Seite 254. e.

természetesen már szerteszét volt. Csak azt óhajtom még a pontosság okából felemlíteni, hogy a sarkophag vályújának vánkosa nem volt.

A II-ik sír más fajta temetkezést is mutat. Ennél sírláda nem volt. A sírüreg kőből volt falazva, melynek kövei közt a rezi homokkö volt legerősebben képviselve. — Előfordult azonban a kövek közt egy pár égetett tégla is, melyek közül, bár bélyeg egyiken sem fordult elő, szokatlan alakjuknál fogva mégis kettőt ki kell emelnem. Az egyik a szokott koczka, illetve derékszögű paralellogramm alakot mutatja, illetőleg ilyen tégla töredéke, de egyik sarkában ép négyszögű bevágás van. Ezt a különösséget egy másik sírból kikerült téglatöredéknél is tapasztaltam. A másik fajtának *formája* egészen szokatlan. Zömök derékszögű egyenszárú háromszög alakot mutat, melynek egyik befogója: 16—17·5 cm., átfogója: 23—24 cm. A tégla vastagsága: 9—9·5 cm. Az egyik ily téglán kutyanyomalakú jegy van. — E sír mellékletét egyetlen edény képezte, mely a bal láb fejénél volt elhelyezve. Tojásdadtestű, keskeny kerektalpú, egyfülü, egyenesen felálló, keskeny nyílás peremmel ellátott s a nyílás alatt hornyolt, egyfülű edény a jellemző római élénk vörös mázas művezettel készítve s öblén hat tojásdad horpasztással tagolva. Magassága: 17·3, szélessége: 16 cm. A sír hossza: 2 m.; szélessége fölül: 1·10 m., alul; 90 cm.; belső hossza: 1·60 m. volt: az eltemetett nyugotnak nézett.

E sír fejénél egy égetett urna temetkezés volt, melynek edénye azonban teljesen szétmállott. Csontmaradványoknál egyéb mellékletet az urna nem szolgáltatott.

A III-ik számmal jelzett római kori sír tisztán tégla sír volt, rendkívül nagy tégläny és ép négyszögalakú tégläból építve s ugyanilyen téglákkal fedve, melyek közt egyetlen bélyeges sem fordult elő. A sír már meg volt bolygatva, mert a csontváznak pár darabját leltem benne minden melléklet nélkül, s azokat is szétszórva. A sír hossza: 2·20 m., szélessége alul, fölül: 1 m. volt.

A IV-ik számú sír vályúja faragott homok kőlapokból tégla sír módjára volt kirakva; fedelét asphalthoz hasonló conglomerát kőlapok (kettő) képezték, a melyek közti rést a középen római fedéltéglák takarták be. E téglák közül egyen a kutyanyom-bélyeg négyszer fordul elő, egy másikon négysoros bemélyített félkörbélyeg látszik. Ez utóbbi négy darabra tört. E sír két üvegedényt adott mellékletül, persze csak töredékekben. Mind a kettő átlátszó zöldes fehér üvegből készült. Az egyik tölcséralakú pohár behorpasztott fenékkel; a másik hengeralakú üveg, melynek keskeny nyaka széles, tölcséres nyílással birt s mely egyik oldalán széles pántfüllel volt ellátva. E fül felül a perem aljához, alul az edény testének felső részéhez támaszkodott, felül derékszögben hajlik s külső lapját szétfutó domború vonaldísz ékíti. Az edény feneke horpasztott. — Ez a csontváz bal; a pohár annak jobb keze alatt feküdt oldalt fektetve. A sír hossza: 2·20 m., szélessége a fejnél: 90, a lábnál: 80 cm. volt; az eltemetett keletnek nézett.

Hasonló modoıban volt építve az V. számú sír is, de ez is megbolygatott állapotban volt már akkor, mikor felnyitottam. Szolgáltatott azonban három említést érdemlő téglatöredéket. Ezek közül egyen sarlóalakú háromsoros bemélyítést találunk bélyegül; kettőn pedig szintén háromsoros, két egymásba kap-

csolódó körívalakú benyomott bélyeget. Ez utóbbiak közül egyiknek sarkában ugyanaz a derékszögű bevágás van, a melyet a II-ik sír egyik téglatöredékénél említettem.

1—7 arabs számmal és tojásdad karikával jelzi a térkép azon helyeket, a hol árpádkori temetkezésekre akadtam. Világosan jelzi a térkép, hogy soros temetkezést képeznek s hogy az a sor, a melybe a felbontottak feküdtek, a pályatestbe és pedig annak nyupoti szélébe esik. Az 5-ik számúnak csak a lába érintette a pályatest nyugoti szélét, ez tehát egy másik sorban feküdt. Valamennyi sír keletelve van, koporsónak nyoma nincs, de ez itt nem sokat mond. A talaj u. i. annyira vizenyős, hogy 4-ik ásónyomon talajvízben dolgoztam s magok a csontok is oly teljesen tönkre mentek, hogy legtöbb esetben csak halvány fehéres por jelezte nyomukat, néhol még ez sem. A koponya volt aránylag legjobb állapotban.

Az 1-ső sír egy bronz nyakkarpereczet adott, mely háromszál sodronyból van csavarva s egyik vége hurkot, a másik kampót képez. Átmérője 15—13·6 centimeter.

A 2-ik sír egy ezüst hajkarikát adott, melynek szétkalapált egyik lemezes vége azonban csak egyszerűen befelé van göngyölve s nem képez ∾ alakú kunkorodást. Átmérője : 2·9—2·4 cm. Párja nem került meg.

A 3-ik sír két bronz hajkarikát adott, melyek az elég jól megtartott koponya csecsnyúlványán feküdtek. Formájuk egyezik a 2-ik sírban előfordult hajkarikáéval. Eltérést csak annyiban mutatnak, hogy szétkalapált lemezes végük bemetszések által három ágra van osztva, melyek aztán egymásfölé kalapáltattak. A csontváz nyakán bronz nyakperecz volt, melyet az ásó négy darabra tört s mely formára nézve egyezik az 1-ső sír nyakpereczével. Mindkét karján a kézcsukló felett egy-egy bronzkarperecz hengerded sodronyból, mely végei felé csúcsba fut. Az egyiknek csúcsai letompitvák. Ennek átmérője : 6·5—6·9 cm.; a másiké, mely erősen összenyomatván eredeti alakját kevésbbé őrizte meg : 5·9—8·7 cm. Jobb kezén (hogy melyik ujjon, az megállapítható nem volt) egy bronzgyűrű volt. Belül egy, kívül két lapú öntött síma karika, belső lapjának közepén körülfutó öntési varránynyal. Külső oldalán egy függélyes öntési varrány látszik. Átmérője kívül : 2·3, belül : 1·9 cm.

A 4-ik sír adott egy egyenes vaskést, mely a jobb kéz alatt feküdt. Hossza : 13·8, szélessége : 1·5 cm.

Az 5-ik sírban a csontváz lábainál egy sekély tál feküdt, melyet az ásó megsértett, úgy hogy egy része hiányzik, de a meglévő nagyobb rész is világosan mutatja alakját. Gömbszelet idomú széles, lapos, keskeny talpképződésű fenékkel s félhenger idomú, befelé hajló pálczás peremmel, a mely belül hornyolt is. Csillámszemcsével erősen kevert agyagból korongon készült, érdes felületű, vékonyfalú, feketére égett s át- meg át egyenlően feketített munka. Magassága : 4·1, átmérője : 18 cm.

A 6-ik és 7-ik sírnak melléklete nem volt, ellenben szórványos leletképen előfordult egy síma bronzkarika, hengerded sodronyból, kissé egymásra hajló végekkel, 2—2·3 cm. átmérővel s ennek párjából egy töredék ; továbbá két hasonló bronzkarika töredéke és egy kicsiny vasfokos.

Ez utóbbinak fokát a kalapált nyéllyuknál egyéb nem képezi. Pengéje fölül egyenes, alul egy darabig szintén az, majd a pengeél előtt hirtelen kiszélesedve ívháromszögalakú élet alkot. Hossza: 9·2, a penge szélessége az élnél átmérőben: 5 cm.

Ezeken kívül előfordult még a 12-ik és 13-ik szelvény közt a pálya nyugoti szélében feltüntetett ú. n. katlansír tartalma közt 23 drb. edénycserép, melyek úgy az anyag, mint a művezet tekintetében árpádkori jelleget mutatnak; továbbá a II-ik számú római kori sír táján egy bronzkarika gyűrű öntött hengerded keresztmetszetű pálczából, egyik részén egy kis megvastagodással, 2·5 cm. külső átmérővel, melyet szintén az árpádkori leletek csoportjába kell soroznunk.

Az ú. n. katlansírok nem szolgáltattak ugyan oly jellemző leletet, melyből korukra határozott következtetést lehetne vonni, de azt hiszszük nem tévedünk, ha azokat egy La Tène culturával élő népnek tulajdonítjuk s korukat a római foglalást megelőző századba helyezzük. Feljogosít erre a hatvani hasonló üregek inventáriuma, melyekből csupa ily ízlésű tárgyak kerültek elő.

Hogy a római temetkezi szokásoknak megfelelő sírokból egy katonai táborhelylyel egybekötött telephelyre vonjunk következést, arra elégséges indító okunk nincs. A mi ezt némileg indokolná, egyrészt ama körülmény az, hogy a sírok iránya egybeesik azon nagy római út vonalával, mely a Balkán félszigetet kötötte össze a nyugoti provincziákkal s melynek idevágó része csaknem egyenes vonalban fut Sopianæ, Mogentiana és Savaria közt; másrészt azon sok más helyt tapasztalt dolog, hogy a hódító római telephelyét szerette a bennszülöttek telephelye szomszédságában ütni fel. — Ezzel szemben áll az, hogy a téglák közt egyetlen egy sem fordul elő katonai bélyeggel; ellenben látunk a téglákon oly díszítményszerű jegyeket, melyek élénken emlékeztetnek azon díszítményekre, melyek vaskori agyagedényeken fordulnak elő s a provinczialis téglák különös sajátságait látszanak képezni.

Sokkal nagyobb valószínűséggel tételezhetjük tehát fel, hogy a két különböző temetkezés között folytonosság van, s hogy itt egy a római szokásokat felvett nép sírjaival van dolgunk. Erre utal bennünket azon edény is, melyet a II-ik számú sír szolgáltatott s mely eltekintve attól, hogy ez élénk vörösmázú — igazi római technikával készült — munka, a pátkai[1] szegzárdi[2] és nagy-loóki[3] edényben leli legközelebbi s egy hatvaniban[4] távolabbi analogiáját. — Hasonló edény még 13 drb. van a m. n. múzeumban, de ezeknek lelőhelye közelebbről nem Ismeretes. — Azonban még így is érdekes lelőhelynek kell Zala-Szent-Gróthot tekintenünk, sőt eddigi leleteinek szegénysége mellett is, mert útmenti helyzete annyit mindenesetre megenged, hogy a római idők egyik postaállomását sejthessük benne. — A rendszeres tovább kutatást ugyan meglehetősen kizárja az a körülmény, hogy a pályatest két széle mellett elterülő

1 Arch. Ért. R. f. IX. V. 77. Henszlmann jelentése. Compte Rendu etc. Budapest, II. rész I. kötet 141. s kk. ll. Rómer jelentése, de ezekben ez az edény lerajzolva nincs. A M. N Múzeumban: III. terem, 9. szekrény alsótárlóban van kiállítva.

2 Kubinyi Ágoston, szegzárdi régiségek IV. tábla. e.

3 Arch. Ért. U. f. II. 70—77, de itt az edény lerajzolva nincs. Kiállítva a M. Nemzeti Múzeumban: III. terem 10. szekrény felsőtárló alján

4 M. N. Múzeum, III. terem, 13. szekrény felső tárló, legfelső sor.

földek kisgazdák kezén lévő apró parczellák, de az esetleg előkerülendő leletek figyelemmel kisérését s azok lelőhelyének tüzetesebb megállapítását az eddigiek is érdemessé és kivánatossá teszik.

E római kori temetkezésekből kikerült tárgyak oly általános jellegű római ízlésű iparternıékek, hogy közelebbi analogiájuk felsorolása a mily hosszadalmas, ép oly felesleges lenne. Mindössze azt tartom még szükségesnek felemlíteni, hogy a bronzsodrony töredékre fűzött borostyángyöngyhöz hasonló rendeltetésű gyöngy előfordult a szegzárdi leletben,[1] továbbá számos ily töredék, sőt egész pálcza is van a m. n. múzeumban, hová azok Bittnitz Lajos szombathelyi kanonok gyűjteményéből kerültek.[2] Ezek közt látunk egyet, melynek végén sas ül.

Mint középkori és pedig valószínűleg árpádkori lelőhely is megérdemli Zala-Szt.-Gróth a figyelmet. E korbeli temetkezését a három sodronyból csavart nyakperecz és különösebben a hajkarika jellemzi. Mind a kettő előfordult ugyan a nemes-ócsai és székesfehérvári leletben is,[3] melyekben honfoglaláskori formájú kard is került napfényre, de egyrészt e leletekben sem a kardokkal ugyanegy sírból valók a hajkarikák ; másrészt számos más helyen árpádházi királyainktól származó érmek társaságában találták, a mi indokolttá tette, hogy a kutatások mai álláspontján inkább árpádkori mellékleteknek tartjuk őket.[4] A nyakpereczek semmi oly különös eltérést nem mutatnak, a mi elkülönítené őket, a Nemes-Ócsáról,[5] Gerendásról,[6] az abonyi határban lévő Bolhás-partról,[7] Tömörkényről,[8] Mindszentről,[9] Alpárról[10] s egyéb hasonló fajta hazai lelőhelyről előkerült példányoktól ; ellenben a hajkarikáknak az a sajátsága, hogy egyrészt lemezzé kalapált végük nem képez ∾ alakú hurkot, hanem egyszerűen csak be van göngyölítve, mászrészt pedig a 3-ik számú sír két karikáján még az is, hogy lemezes végük bemetszések által három ágra van osztva, melyek aztán egymásfölé kalapáltattak — oly sajátságok, melyek eddigi leletekből sem nálunk, sem a külföldi leletekben, melyek pedig elég nagy számúak, nem észleltettek.

A karpereczek analogiáit a nemes-ócsai lelet nyujtja,[11] a gyűrűét egy gerendási példány ;[12] a 12. és 13. szelvény közti katlansír mellékletei közt lelt 23 drb. edénycserépre a teljesen hű analogiát a rákospalotai lelet, nagy edénye adja ;[13] az 5-ik számú sír táljára megbízható leletből nem idézhetünk analogiát,

1 Kubinyi Á. id. m. 16. l. h. IV. t. h. de lerajzolva nincs épen az ehez hasonló példány, mely a M. N. Múzeumban III. terem, 24-ik szekrény felsőtárló alján van kiállítva.

2 M. N. Múzeum III terem, 15-ik szekrény középtárló

3 Arch. Ért. R. f. XIV. 352. XL.—XLIV. t. (Nemes-Ócsa) és Arch. Ért. U. f. 1892 XII k. 309. l. (Székesfehérvár.)

4 Nagy Géza nem annyira korbeli, mint ethnikus különbséget lát azon esetekben, midőn pogánykori és hajkarikás mellékletű sirok vegyesen fordulnak elő. Arch. Ért. U. f. 1893. XIII. k. 316—318. l.

5 Arch. Ért. i. h.

6 Arch. Ért. R. f. XIV. 1881 91. l. X—XI. t.

7 M. N. Múzeum Régiségtári növedék-naplója 22/1879.

8 M. N. Múzeum IV. Terem, középtárló C.

9 M. N. Múzeum Régiségtári növedék-naplója 90/1763.

10 Arch. Értesítő. U. f. III. 158.

11 Arch. Értesítő. i. h.

12 Arch. Értesítő. i. h.

13 M. N. Múzeum Régiségtári növedék-naplója 26/1894.

de erősen jellemzett formájával és művezetével, mint megbízható lelet jó vezető lesz a további összehasonlításoknál. A vasfokos inkább népvándorlási forma, bár ezektől a foknyúlvány hiánya, valamint a nyéltok oldalairól hiányzó hosszúkás háromszögalakú nyúlványok hiánya megkülönbözteti.

Ezen árpádkori leletek szempontjából elengedhetetlen végül, hogy a menynyire lehetséges, rámutassunk arra is: viszonyba hozhatók-e ezek valamely árpádkori községgel.

Mint a térkép feltünteti, Zala-Szt.-Gróthnak két egymástól elkülönített része van ma. Ezek közül az egyik Polgárváros nevet visel és ez a városnak régibb része, ebben van a város régi templomának romja is s ennek közvetlen közelében, és pedig a keleti szélén terül el az árpádkori temető. E temető nem ott kezdődik, a hol a térképen az általam felbontott e korbeli temetkezések feltüntetvék; a Polgárvároshoz jóval közelebb a 12—13-ik szelvény közt megjelölt egyik ú. n. katlansír helyén leltem 23 darab árpádkori edénycserepet. Eddig tehát mindenesetre terjedt az. A falu népe pedig több sírleletről beszélt, melyek részben benn a mai Polgárváros területén, részben az annak déli szélén elterülő szántóföldeken a korábbi időkben fordultak elő. Egyáltalán nem látszik tehát erőszakoltnak, ha a temető és a Polgárváros között összeköttetést látunk s ha az előbbiben az árpádkori Szent-Grót temetőjét sejtjük, mely községről több egykorú oklevelünk emlékezik. 1247-ben a Jurle (Türje árpádkori kiejtéssel Gyürle) nemzetség tulajdona volt.[1] Ugyan ez évből I. Béla tanúsítja, hogy szent-gróti Dénes bán vitnyédi és Barláshidai birtokrészeit a türjei egyháznak adományozza,[2] tehát már mint személynév is szerepel s így bízvást feltehetjük, hogy a község sokkal régibb, a nélkül, hogy a historikusok dolgába avatkozva erre nézve több adatot sorolnánk fel. — Érmeket, fájdalom, nem találtunk s így eldöntetlen kell hagynunk a temetkezések korának tüzetesebb meghatározását, de az is, a mit így nyujtottak, elég arra, hogy a szentgróthi leletek e csoportját is érdemesnek tartsuk a további megfigyelésre.

Dr. Pósta Béla.

A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ RÉGISÉGEI.

III.[3]

Ember- és állat-alakokat ábrázoló szobormaradványok.

Az új-szövetségi jelenetekből fönnmaradtak:

1. *Máriát üdvözlő angyal. Képkeretkészlet*, mint ilyen szorosan nem tartozik ide, de mint figuralis domború művet, mivel a képsorok faragója is annyiban a csoportképek sorába igtatta, hogy a kereten megszakítván a madarak és páfrán díszítmény sorát épen, a tulajdonképeni *Angyali üdvözlet* csoportja képe elé tette, itt közlöm. (L. 1. ábra.)

1 Werthner: Magyar nemzetségek I. k. 80

2 Werthner: Magyar nemzetségek I. k. 79.

3 Az I. és II. közleményt lásd Archæol. Ért. 1895. 36—48. és 129—140 ll

E képkeret itt 17 cm. széles, homorú képmezőt alkot, melyet kétfelől 1—1 cm. széles és mély bemetszés határol; a képmezőn a kiterjesztett szárnyú, felhőn lebegő Gábor arkangyal domború képe emelkedik ki. Baljában isteni küldetése jeléül irattekercset tart, föltartott jobbjának mutatóujjával pedig Máriához intézett beszédét kisérve, égre mutat: Máriát természetesen eléje kell képzelnünk, mert annak ábrázolására itt már nem volt hely. Az aránytalan nagy fej, vastag nyak és e mellett a vállak csaknem teljes hiánya, kevés alakító erőre vall; különben e szűk helyen nem kivánhatunk valami különös művészi alkotást. Az angyal testét a szokásos, derékon átkötött, bő és felgyűrt újju ú. n. *alba* fedi, melynek nyakát zsinór közé foglalt nagyszemű gyöngysor szegélyezi. Ruharedőzés, a felhők rajza, s a homlokon apró karikákba szedett hajfürtök egészben modoros, conventionalisnak mondhatók. Ez a domború kőkép bizonyosan csekély kiemelkedésének, s főképen a képmező homorúságának köszöni, hogy ilyen ép állapotban megmaradt. Ezért itt már az egész alaknak csekély méretei mellett is az arczképzést is megfigyelhetjük. A fej alkotása idomtalanul hosszúkás, szeme ferde, s orra feltünően nagy, habár az egész arcztól némi puhaságot nem lehet elvitatni.

2. *Az angyali üdvözlet.* (2. ábra.) E jelenet képe az angyal és Mária alakjából áll, de fájdalom, mind a kettő igen megcsonkítva maradt ránk. Mindazáltal e csonka tábláról is kivehetjük, hogy mindkét alakot még a lábfejet is elfedő, hosszú és bő tunica, Máriát még e fölött, igen bő újju, újja szélén és nyakán gyöngysorok közé foglalt, drágaköves paszománynyal szegélyezett pallium födte. Mindkét alakból tulajdonképen csak a mondatszalagokat tartó két szép kéz és kar, az angyal szárnya és a két fej körvonala marad meg. Az angyal fejénél ezen kívül még egy repülő madarat, a galamb képében jelen levő sz. Lélek némi maradványát ismerjük fel. (Méretei: 79 cm. × 49·5 cm.)

3. *Mária látogatása Erzsébetnél és Jézus születése.* (3. ábra.)

E két jelenet képe is csak gyarló nyomait tünteti fel a hajdani domború műnek, mely itt is csak a jelenetek tárgyának megállapítására szolgálhatott. Mária két alakja, Erzsébet és a gyermek Jézus képei foglalják el a tér nagy részét, de egyikből sem igen maradt fenn több mint elmosódó körvonalaik, ruházatuknak itt-ott némi nyoma és a fejfény. Érdekes azonban itt a szék, melyen Mária ül, a félköríves vak árkádocskákkal díszített jászol, a helyesebben ereklyetartószerű ládácska, melyen, az újszülött fekszik, s főkép a háttér architecturája, mely két íves oszlopos csarnok belsejét engedi magunk elé képzelni. A boltozatról karikával megerősített rudacskán éjjeli lámpa függ alá, az ívek mögötti falat pedig a hagyományos félköríves nyílások törik át, s ezeken a barmok nyújtják be fejeiket, hogy az újszülött Messiásra leheljenek. (Méretei: 78 cm. × 65 cm.)

1. KÉPKERET RÉSZE.

2. AZ ANGYALI ÜDVÖZLET.

3. MÁRIA LÁTOGATÁSA ERZSÉBETNÉL. JÉZUS SZÜLETÉSE.

4. ANGYAL HIRDETI MESSIÁS SZÜLETÉSÉT.

4. *Az angyal a pásztoroknak hirdeti, hogy Messiás született.* (L. 4. ábra.)

Erre a kőlapra került, habár az előbbi jelenethez tartozik, *az ülő sz. József* alakja, ki jobbja mutatóújját ajkára téve, mély gondokba mélyed. A háttéren még két fejfény és néhány alaknak nyoma látszik. Az előbbiek Mária és az Újszülött fejét, az utóbbiak a térdelő három pásztor alakjának helyét jelölik. Fölöttök lebeg félig tölcsérszerű felhőben az angyal, ki mutatóújjával a jászolra mutat, hol a Messiás született. A részletekből csak József tunicájának szűk újján látszik a két sor gyöngyből álló paszomány, alatta a széknek egy-két vak íve, Mária karja, az angyal szárnya, jobb keze, a felső kar, stb. magukban mind csekély jelentőségű részletek, de a kőkép tárgyának meghatározásában jelentékeny szerepet vittek, sőt tisztán stilkritikai tekintetben is figyelemre méltók.

Az éjszaki falnak ezt a második képsorát derékszögben metszi az ajtó fölötti falon levő képmező, s ennek a két síklapnak derékszögű találkozását a kőfaragó egy tömbből faragta ki, melyen

5. A *csillagtól Bethlehembe vezérelt pásztorok* csoportját látjuk juhaik mellett, a mint épen a csillagra mutatva megértik a jelet, s útra indúlnak a kisded imádására. (L. 5. ábra a. és b.)

Ez a kő befejezi az éjszaki képsort és egyszersmind átmenet a keletihez, ezért egy nagyobb, s egy derékszögbe helyezett kisebb lapból áll; mindkettőn egy-egy pásztort látunk, kik az égen megjelent csillagra mutatnak, mely őket Bethlehembe vezeti. Egyiknek lábainál két juh fekszik, s egy kecske kapaszkodik egy fára a zöld gallyakért; a másiknak lábainál pedig kutyája hever; az egyik bal kezében valami gömbölyű tárgyat tart és botját szorítja magához, a másik jobbjában tartja kampós botját, s lábaikat mindketten keretbe teszik. Igen érdekes e pásztorok öltözéke. Bő újju, s nem igen bő ingféle ruha fölött rövid báránybőr bundát viselnek, a melyet vállra vetve a nyakon gomb szorít össze. E fölé akasztotta még mindkettő nyakába szíjból font hálószerű tarisznyáját, melyben élelmi szereik csomagját is láthatjuk. Lábaikon bocskor, vagy kivágott bőrczipő-féle lábbeli van, melyet szíjfonadék erősít lábszáraikhoz, épen úgy, mint ezt a délvidéki szlávoknál látjuk.

A testképzés nem mondható épen aránytalannak; kivéve a nagyobbik pásztor fejét, a melyet vastag nyaka igen mereven tart. Másfelől érdekes e fej, mert itt az arcz és hajzat is teljes épségében megmaradt. Az elég szép, szabályos arczot homlokán ketté váló símára fésült, hátul kerekre nyírt nagy haj, bajusz és szép, göndör körszakál köríti. Az ifjabb pásztor arczából semmi sem maradt meg. Az állatok természetének megfelelő mozdulat, valamint a növénylevelek képzése is, nem szólva a párját ritkító érdekes népviseletről, mely itt előttünk áll, a természetnek és életnek éles megfigyelésére mutat; s alig csodáljuk Eitelberger-

nek jellemző nyilatkozatát, hogy ő ilyet soha sehol nem látott, ezért ezt belföldi faragványnak tartja.* Mi azonban ennél is egyelőre csak a leírásra szorítkozunk, s hogy ez minél szemlélhetőbb legyen, két fényképi felvételt adunk róla, az egyik (5 a.) feltünteti a kiválóan érdekes öreg pásztor fejét, testtartását, s mindkettőnek ruházatát egyik oldalról, a másik pedig (5 b.) az összezsugorodott, gunnyasztó juhászkutyát, s a fára kapaszkodó két kecskét, valamint az öreg pásztor termetét hátulról, az ép állapotban megmaradt szíjtarisznya és juhász-bundával együtt.

5 *a.*, *b.* A CSILLAGTÓL VEZETETT PÁSZTOROK.

Szorosan ehhez a derékszög alatt kiálló képmezőhöz csatlakozik az ajtó fölötti nagy és egy kisebb tábla, melyeken együtt két jelenet képe áll megfordított sorrendben.

6. *A három keleti bölcs a Messiás imádására siet.*

7. *A három keleti bölcs Herodes előtt, kérdezősködik az újszülött Messiás holléte felől;* Herodes őket Bethlehembe küldi, s kéri, ha meg-

* Heider-Eitelberger: Mittelalterliche Kunstdenkmale des Oesterreichischen Kaiserstaates Wien. 1857. I. B. S. 77.

találták, jöjjenek hozzá vissza, hogy elmenvén ő is imádhassa. (L. 6. és 7. ábrákat.) Itt tehát a művész az előbb történő eseményt utóbb ábrázolja, sőt a még erre következő harmadik esemény képe a déli falon talált helyet.

A három keleti bölcs az újszülött Messiás imádására siet. E tábla balfelén látjuk szűz Máriát, s ölében a kis Krisztust, kiknek fejét azonban már régen letördelték. Mária egyenes tartással, Jézuskát térdein tenyerével részben átölelve gyöngéden tartja. Testét szűk újju tunicája fölött, a mely testét lábfejig elfödi, még karján és alsó szélein kettős gyöngysoros drágaköves paszománt fut körül, valamint igen erősen kibővülő újjain is. Derekát vastag zsinór köti át, lábait pedig gyöngyökkel hímzett

6. A HÁROM KELETI BÖLCS JÉZUS ÉS HERÓDES ELŐTT.

harisnya födi, a ládaszerű zsámoly oldalát, melyen ül, két sor, egymás fölé váltakozva elhelyezett vak ív diszíti és négylevelű rosetták, s gyöngyökkel diszített párna fedi. A három keleti bölcs közül az első, ki már a kisded közelébe ért, éppen féltérdre akar bocsátkozni, a második és harmadik többé-kevésbbé meghajolnak, s mint az utolsónak kartartásából következtetni lehet, kezeiket imára emelik. Szorosan ezek mögött, hátat fordítva, sőt a két utolsó alak lábai egymást keresztezve, áll a három bölcs új alakban; de itt már kiegyenesedve, balkezeiket mindhárman övükön, a jobbat pedig mintegy beszédöket kisérve, kinyújtott mutatóújjal kissé fölemelik. Feje itt is, fájdalom, mindháromnak hiányzik. Mondanunk sem kell, hogy e jelenet csak a következő tábla által egészül ki, melyen Herodes ül trónján, kinél e bölcsek az újszülött király felől tudakozódnak. Feltünő és egész sajátszerű a keleti bölcsek-

nek ruházata. Henszlmann ezt már két rendbeli metszeten is bemutatta, s igen tüzetesen fejtegette; hű képét azonban csak fényképi felvétel után lehet adni.

Mind a hat alak gyöngyös, bakancsszerű harisnyában s tricoban van, ezen fölül a három első térdig érő, derékon átkötött tunicat, Herodes előtt pedig még térdig érő köpenyt is viselnek. A két elsőnek tunicája mind a két csoportban síma szövet, a harmadikén négylevelű rosetták domborodnak ki rajta. Éppen így a köpeny szövete is a második csoportban a *két hátsó* alaknál síma, az elsőnél pedig, ki Herodes előtt áll, gyöngyökkel diszített; azonkívül a tunicák kézelőjét és felső karját is gyönyörű paszomány diszíti.

Legfeltünőbb e kőképen a három király nyakában látható, igen díszes három tarisznya; az elsőnek fedelét gyöngysor szegélyezi és elhintett gyöngyök borítják; a másodikon már hatlevelű rosettát is látunk, a harmadikon pedig sűrün elhelyezett gyöngyök között egy nagy, négylevelű rosetta emelkedik ki. Herodes előtt is nyakukban e tarisznya, de baloldalukon lógván, innenfelől csak a szíj látható. Ez és az ezután következő táblák nagy része, valamint a Sámsont ábrázoló domború kőképek is Henszlmann rajzaiból ismeretesek, de meg kell jegyeznem, hogy azok elég lényeges vonásokban eltérnek a valóságtól, nevezetesen a szűz Mária feje mögöl hiányzik rajzain a nimbus; a széket és párnát nem rajzolta szabatosan; a Herodes háta mögött álló első testőr pedig nála szakáltalan, holott az a töredéken nagy szakált visel, stb. (Ez utóbbit Zala sem mintázta szabatosan.)

7. HERODES ÉS TESTŐREI.

A következő táblán (7. ábra) Herodes és háta mögött egy poroszló s két főembere látható, aránylag ép állapotban; kivált Herodesről áll ez, habár feje hiányzik. A király, három sor vak ívvel diszített, hát- és karnélküli trónusán keresztbe tette lábait; a trónra hátul lepel borul. Baljában liliomos királyi alma, jobb kezét pedig kinyújtott mutatóújjával feltartva, taglejtéssel kiséri beszédét, fönn a csillag, mely a bölcseket vezeti. A poroszló erős, marczona alak, körszakálos, durva, igazi barbár arcz; fején, a mennyire kivehető, visszahajlott tetejű phri-

giai sipka, bal kezében nagy, kétélű kard markolatát szorítja, míg jobb keze annak pengéjét válla irányában fogja. A leghátulsó, alighanem fasces-t tart kezében és élénk beszélgetést folytat a középső alakkal. Ez utóbbi bal kezével meglökte hátulról az előbbinek bal könyökét, s valószinűleg hallkan kérdezősködni akar a király előtt álló idegenek felől. Erre az előbbi hátra fordul, s bal keze mutatóját azok felé irányítva válaszol. Olyan természetes, eleven mozdulat, hogy csaknem hallani véljük beszédjöket. Jobb keze mindkettőnek (fölebb vagy alább) a mellén nyugszik. A középső hosszúkás göndör szakált visel, de fejét a hátulsó alakéval együtt a kőműves csákánya elpusztította. E három alak öltözete csupán tunicából áll, melyet csak a nyakon szegélyez, két párhúzamos szalag közé fűzött gyöngysor. Lábaikon azonban mindenütt köröcskékkel diszített bokáig érő hegyes orrú harisnya látható. A tábla méretei: 75×78 cm.

8. ANGYAL INTI AZ ALVÓ BÖLCSEKET.

Itt megtörik a képsík és keletnyugoti irányban a lejárattal párhúzamosan halad. Az egész teret három tábla tölti be, a melyeknek nagysága és alakja szemmel láthatóan döntő hatással volt az ide kifaragott három jelenet alakítására, nevezetesen a csoportosítás, sőt tán, mint a középső tábla mutatja, még az alakok számára is. Feltünő ez kivált az első táblánál, melyen a kőtömb nagysága nem engedte, hogy az alakok arányos nagyságot kapjanak, míg viszont a rákövetkezőn, feltünő tömött csoportosítással, de e mellett egyszersmind fölös bőbeszédűséggel olyan jelenetet is elénk állít, a melyet akár saját értelmébe veszünk, akár symbolikus módon fogunk fel, sehol másutt ábrázolva nem találjuk, s arra, hogy az előkép a teljesülés jelenetei közé kevertessék, még e lejáratokban sincs több példa.

8. *A keleti bölcseket álmukban angyal inti meg, hogy ne térjenek vissza Herodeshez Jeruzsalembe.* (L. 8. ábra.)

A legnaivabb felfogású kőkép az összes között. A három keleti bölcs egy ágyban aluszik, miközben a kardalakúlag lecsüngő mondatszalagról következtetve (habár ezen nincs írás), angyal parancsolja meg nekik álmukban, hogy ne térjenek vissza Herodeshez. Becses ez a tábla, mert mind a három fej épen maradt meg rajta. Az ágy innenső szélén fekszik a legifjabb bölcs, kit a hagyomány Menyhért, Melchior névvel ruházott fel. Mint szakáltalan ifjú már a ravennai S. Apollinare-Nuovo templom VI. százévi mozaik képén megjelenik, hol neve is föléje írva

olvasható. Ravennában azonban közbül áll, és haja nem göndör, tehát a szerecsen király fogalma itt még nem lép fel, legalább a mozaikról nem vehető ki egyéb, minthogy haja rövid, a mi ugyan nem zárja ki, hogy a művész ezzel egyszersmind göndör hajat akart ábrázolni, de ellent mond ennek az arcz, mely sem alkata, sem színéről nem mutat a művész e szándékára; másfelől Gáspár fején a hosszú ősz fürtök párhúzamosságát és Boldizsárén a göndörödést is kitudta a durva mozaik koczkákból rakni, tehát ha akarta volna, Menyhértet is rajzolhatta volna szerecsennek, mint később szokásba jött.

Kőképünkön Gáspár arcza távol áll ugyan attól a typustól, melyet szerecsennek nevezhetnénk: a rövid göndör haj azonban elég világosan bizonyítja, hogy művészünk már ilyet akart benne ábrázolni. A középső fej középkorú férfit állít elénk, kinek fején világosan kivehető a korona, épen mint a következő hosszú szakálú Gáspár fején is, míg az ifjúnál annyira lehorzsolódott, hogy nehéz megállapítani, de semmi okunk kételkedni benne, hogy mind a három, eltérve a bibliától, mint már Ravennában is láthatjuk, bölcs helyett *királyt* ábrázol. Előbbi táblánkon a hat alak egyikéről sem határozható meg, hogy milyen sorban állanak szűz Mária és Herodes előtt. Erre nézve sem kételkedhetünk azonban, hogy a legidősebbnek rajzolt Gáspár, a ki itt legbelől aluszik, mind a két előbbi csoportban legelől áll, éppen úgy, mint Ravennában; habár Béda szerint Melchior a legidősebb, a ki Jézusnak, mint királynak, *aranyat*, Gáspár, a legifjabb, ki neki, mint Istennek, tömjént és Boldizsár, a középső, ki neki, mint embernek, mirhát (a balzsamozásnál használtatván, a keserű halál jelképét) nyujtotta át (Béda Opp. III. 649.).

A helyszűke nem engedte szobrászunknak, hogy a három alvó alak testét is kellő arányokban faraghatta volna ki; megelégedett a díszes paplan gondos kifaragásával. E diszítmény szorosan egymás mellé helyezett kör-medaillonokból áll, melyek belsejét négylevelű rosetta tölti ki, a paplan szegélye párhuzamos szalagok közt hullámvonalban haladó szalagból áll. A korona két sor gyöngygyel rakott homlok-abroncs, melyből háromlevelű liliomok emelkednek ki. A négyszegletű ágyon csak egy redős lepedő, s négyágú csillagocskákkal rakott vánkos látható. (Méretei: 58×46 cm.) Az alvó bölcsek jelenete szintén ismeretes már Henszlmann közléséből, de az ő rajza sokban eltér a valóságtól, melyet hűen csak a fényképi felvétel állít elénk. Igy a két belől alvó bölcs fejét Henszlmann arczélben és fejkendővel rajzolta, holott csak háromnegyed fordulatban állnak előttünk és fejöket korona fedi. Az ágytakaróra is több és apróbb rosettát rajzolt, épen mint Zala a maga másolatán stb.

9. *Herodes megöleti a bethlehemi gyermekeket.* (L. 9. ábra.)

Ez a középső hosszabb tábla, melynek felső részéből, fájdalom,

épen az alakok feje hiányzik. A bontás előtt még meg volt ugyan, de a fejek magok már akkor is le voltak tördelve, s csak a helyök, meg a Herodes előtt álló bakó magasra tartott kardjának volt még némi nyoma.

Herodes bal felől ül trónusán, baljával ölében tartva királysága jelképét, a liliomos almát, melyre jobbja újjával mutat. Kevéssé távolabb, vele szemben áll a hóhér, s felemelt pallóssal épen most metszi el egy gyereknek baljában tartott fejét, míg a közte és Heródes közti tért a már lekaszabolt gyermekek csonka hullái töltik be. Négy fejet s ugyanannyi csonkított testet látunk itt, drasticus módon összehányva. E jelenet mögött ismét a hóhér alakját látjuk, jobb kezében hosszú, széles pallos, melylyel most vágta le egy gyerek fejét. E jelenet tanuja egy nő, a kinek taglejtése, fejtartása nem vehető ki, ennélfogva akár

9. A BETHLEHEMI GYERMEKGYILKOLÁS.

Rachelnek tarthatjuk, kit a biblia illető helyén fölemlít, akár Atalia királynénak, a ki a biblia szerint bátyjának trónra jutandó fiait megöletvén, a symbolica értelmében Herodesnek előképe lett. Arra azonban képsorainkban sehol sincs példa, hogy az előkép mellett mindjárt ott volna a teljesülés is, vagy épen megfordítva az követné emezt. (L. bővebben Gerecze: A pécsi székesegyház, VIII. fej.)

A ruházat itt is ugyanaz: A két hóhér azonban nem visel palástot, szűk újjú tunicájok kézelőjét gyöngysor szegélyezi. A bokáig érő lábbeliket valamennyi alaknál gömbölyű és hosszukás gyöngyök diszítik. A nő ruha újjának bősége itt is térden alól ér, de a gyöngysort csak a kézelőn vélem felfedezhetni. A ruhák redőzése épen olyan antikoskodó, mint a többinél; magában a rajz itt nem hibás, de a kifaragás gépies.

A testek aránya itt minden alaknál jóval szerencsésebb, mint a Sámson-jeleneteinél. (Méretei: 85×33 cm.) Az egész képsorban utolsó tábla.

9. *Mária és József a kisdeddel Egyiptomba menekülnek.* (L. 9. ábra.) Ez is szorosan a megelőzőhez csatlakozik. A legrongáltabb táblák egyike. Mária a nézővel szemben szamáron ül és kisdedét ölében tartja, József pedig elől haladva vezeti a szamarat. A részletekből igen keveset vehetünk ki: Mária két kara, a kisdednek elmosódó tagjai, Józsefnek bal keze, a melylyel vállán egy boton batyuját tartja (de ez meg végkép hiányzik): ez mindössze az, a mit a letördelt és lehorzsolódott töredéken még láthatunk.

10*a*. A SZENT CSALÁD EGYIPTOMBA MENEKÜL.

A szamár testalkata felismerhető ugyan, de azért mégis jobban hasonlít egy nagy kutyához, mely különben is csak akkora, hogy nyaka József csipőjéig sem ér. A ruházatról igen nehéz szólni; annyi áll, hogy Józsefnek a tunicán kívül más öltönydarabja nincs; Máriának van, de hogy mi és milyen, nem igen határozható meg. (Méretei: 65×53 centiméter.)

A harmadik képsor felső kereteivel együtt végkép elpusztult, mivel ez a mellvédnek már a felső templom padlatán is tulemelkedő szaka szára esett, s mint ilyet a mult százév elején az ide rakott lépcső kedvéért lehordták. A törmelék közt a bontáskor még is előkerült két, idetartozó táblának némi csekély része, a melyek épen elegendők voltak arra, hogy Czobor Béla egyiken Jézus bevonulását Jeruzsalembe, a másikon pedig az utolsó vacsorának ábrázolását felismerje. Azért is nagyon becses e töredék, mivel ily módon kétségtelenné vált, hogy az alsó képsorban ábrázolt Sámsonnak, mint a Post legem időbeli egyik kiváló előképnek, a két rákövetkező sorban Jézus élete és *szenvedése* felelt meg mint teljesülés.

10*b*. JÉZUS BEVONULÁSA JERUZSÁLEMBE.

10. *Jézus bevonulása Jeruzsalembe.* (10. ábra.) A legnehezebben felismerhető töredékek közé tartozik. Nem látni rajta egyebet, mint egy

keresztes és két egyszerű fejfényt, három ember- és két állatláb töredéket, nehány szívalakú levelet a képmezőre ragasztva és egy kifeszített s féloldalra támasztott tunicát. Mindez kétségkívül az említett jelenet képének maradványa.

Annyit kell még róla megjegyeznünk, hogy sem a ruhán, melyet az ide képzelendő tisztelgők Jézus elé raknak, a többi táblán látható gyöngysoros paszománynak semmi nyoma, sem pedig a falevelek a Sámson fakitépése jelenetén levőkkel rajz és kidolgozás tekintetében össze sem hasonlíthatók, s alakra a pásztorok képén látható falevelektől szembetünően eltérnek, tehát ezekkel nem egy kézből kerültek ki.

16. *Az utolsó vacsora.* (11. ábra.) Egy abroszszal leterített asztal s a mögötte ülő három alak derekának töredéke az, a mit táblán láthatunk. Ez bizonyosan egy legalább négyszer ilyen hosszú, domború kőképnek maradványa.

11. AZ UTOLSÓ VACSORA.

Az asztalon még egy zsemlye, egy perecz és egy kés, egyik tanítvány tunicájának kézelőjén pedig egy sor gyöngy is látható. Az abrosz és ruhák redőzése, s a kezek alkotása és szép gömbölyded puhasága is épen olyan, mint a képsorok többi alakjainál látható. Az asztal magassága: 33 cm., a töredék szélessége 35 cm. Ezzel végződik a lejárati kőképek töredékeinek sora; a mi ezen felül figuralis szobormaradvány van, ezek közé semmi kép sem illeszthető, s azt kell hinnünk, a templom többi részei is úgyszólván tömve voltak kisebb-nagyobb szobrokkal.

A templom ismeretlen helyein állott szobormaradványok.

12. *Izsák áldása.* (12. ábra.) Így nevezhetjük ezt a különben elég homályos jelentésü kőlap ábrázolását, mely már régen ismeretes a szakférfiak előtt, a mennyiben már Koller írt róla Prolegomenaiban, Henszlmann pedig elég jó rajz kiséretében kimerítően tárgyalta Pécs régiségei-ben. Egészen hű fényképi felvétel után készült reproductiója azonban itt jelenik meg először. A kő, úgy látszik, a mult századévi restauratio alkalmával maradt ki, s mint elég ép figuralis ábrázolás elkerülte azt a sorsot, hogy építő kőnek használták volna; a templom valamely látható helyén való befalazásra azonban még sem tartották érdemesnek, hanem feltették a templom padlására, honnan a 60-as években hozat-

ták el a következő domború művű angyal és Szt. Dávid szobrával együtt, ha jól tudom Henszlmann és Pulszky Ferencz; s ezóta mind a hármat a M. N. Múzeumban őrzik.

A hosszukás négyszögű csíszolt fehér márványlapból a kép és kettős kerete nem domborodik ki, hanem a kép háttere van a síkból kimélyítve s az alak körvonalai, mintha csak síma rajzlap állna előttünk

12. IZSÁK ÁLDÁSA.

a körvonalokon belől bemetszve. A durván mélyített, helyesebben eltávolított háttér tehát mozaik koczkáknak volt egykor ágya, melyből a fehér márványba karczolt körvonalak, s az alakot körülvevő félköríves és a kép keretén négyszögbe futó szalagokról a fekete betük élesen kiváltak.

Erről a technikáról, melyet *relief en creux*-nek neveznek, bőveb

ben szól Henszlmann (Pécs régiségei. II. 267.) s felsorolja e táblának analogiáit külföldön és nálunk.

Az arányos alkotásu testet alba, e fölött tunicella és románkori misemondó ruha fedi, az előbbinek magas feláló gallérа van; Henszlmann azt hiszi, hogy még a vállkendő — humerale — is megkülönböztethető, mely a mise ornatusnak kiegészítő része; ezt azonban magán a kövön — ő csak a rajz után itél — nem láthatni. A tunicellát derekon cingulus köti át, melyre az buggyosan visszahull, de ezt csak két párhuzamos jobb végeiken félköröcskével összekapcsolt vonal jelöli; de ezt azért esetleg lapos övnek venni tévedés volna. A tunicella nyakát négylevelü rozettás paszomány, a szűk kézelőkön pedig párhuzamos szalagok diszitík. Az éppen szembe néző arczot tojásdad körvonal jelöli s ennek keretén belől szintén csak primitiv módon rajzolta bele a kőfaragó a szemet, magas szemöldököt, lapos orrt és biggyedt szájat s a fejét egészen körülvevő hajfürtöket s a síma nimbust. A ruha-redőzés rajza azonban meglepően biztos kézre vall, habár a karok aránya és tartása már csak a helyzetnél fogva is nehéz feladat volt a művészre nézve. A hosszú alba alól kilátszik a paszomántos harisnyával födött láb feje. Az alak két kezét kifelé fordított tenyérrel melle előtt tartja, mely kétség kivül áldásosztást akar jelölni. A rongált lapos szalagon, mely az alapot körül veszi a következő felirás olvasható: *Nullus miretur //// ut huic cur benedictio detur.* Az alak feje fölött a második szalagon: *Jakob*, lábai alatt pedig Esau.

E feliratot már Koller magyarázza, megemlítvén, hogy e szók Pál apostol leveléből vannak véve a rómaiakhoz, a melyben ő Jákobot mint a választottak, Esaut, mint az eltaszítottak előképét tünteti fel, s a mely szerint e megkülönböztetésen csodálkozni megszününk, mihelyt azt az alkotó akaratára vezetjük vissza, ki már az agyag egyik részét tisztességre szemelte ki, melyből az embert alkotá, míg a másikat ennek szolgájává tette. (Inscriptio est Christiana — ezek Koller szavai — uti exepistola S. Pauli ad Romanus sumpta patet, in qua Jacob velut Elextorum, Esau reproborum typus proponitur, et rejecta in solam figuli, qui massam luti pro arbitrio suo aliam ad honoris, aliam ad usum contumeliae finxerat, voluntatem disparis causa conditionis occasio tollitur administrationis.) E szük szavu, s elég homályos helyet jól és bőven kifejti utána Henszlmann. Az illető bibliai helyen (Pál a rómaiakh. IX. 7.) azt fejtegeti az apostol, hogy nemcsak a zsidók vannak hivatva a Messiás tanainak befogadására, hanem a pogányok is. «Mivel a nagyobb szolgál a kisebbnek, mert mint irva van, Jakobot kedvelem Esaut gyülölöm.» Mózes I. első k. (XXV. 23.) pedig ez áll: És monda az Úr neki (Sárának) «Két nemzetség van a te méhedben és két különböző népek származnak a te méhedből, egyik nép a másiknál erősebb lészen

és a nagyobbik szolgál a kisebbiknek». Jakob alatt tehát, kinek neve kőtáblánkon fönn olvasható, az isten országába meghivott népeket, Esau alatt pedig, kinek neve a kép alsó szélén áll, a zsidó népet kell értenünk, mely hivatalos ugyan, de nem választott nép többé, mert eljátszta az isteni kegyelmet. Maga az alak tehát nem más, mint maga az áldást adó Izsák, ki a másodszülött Jakobot Esau elébe helyezte.

Ennek a symbolumnak pedig az az értelme, hogy senki se csodálkozzék, azon miért kapja Jákob az áldást, vagyis hogy miért hivatalosak isten országában a pogányok is.

Van még ennek az ábrázolásnak, mint Henszlmann kifejti, más világosabb alakja is, melyen t. i. Jákob József fiait megáldja s ilyenkép előre jelzi az isteni kegyelem kiáradását minden népre és nemzetre. A mi fő: ezeken az ábrázolásokon Jákob kezeit keresztbe téve osztja áldását olyképen, hogy jobb keze a baloldalán térdeplő Efraim és balja a jobbján térdelő Manasse fején pihen. Így Manasse is a hivatalos pogány nép felsőbbségét jelképezi Efraim az elsőszülött, vagyis Izrael népe fölött. Sőt maga Jákob keresztbe tett két kara a középkori symbolikus felfogás szerint a keresztfának a pogányokra hozott áldását is jelképezi.

Ez az alak itt kétség kivül nem magyarázható sem Krisztus, sem valamely más szent alakjára; Krisztust mindig keresztes nimbussal szokás ábrázolni; a misézö papi ruha pedig, mely rajta látható, igen természetes módon vezette Henszlmannt arra a föltevésre, hogy itt a symbolicum még tovább megy s Izsák alakja itt Krisztusnak, mint főpapnak symboluma, ki a maga véres áldozatát itt a misében ajánlja föl mennyei atyjának. Mint ő Didron (Annales archaeolog. 1850. La divine liturgie czikk) után kifejti, a keleti egyházban gyakran, nyugaton néha előjö annak a jelenetnek képe, midőn Krisztus mint egyházának főpapja készül magát a mise szertartásaiban, angyalok, próféták, apostolok s az Apocalypsis huszonnégy véneitől körülvéve, mint áldozatot bemutatni. Ebben az úgy nevezhető *égi mise* jelenetben Krisztus nemcsak miseruhában áll az oltár mellett, hanem mint az ó- és új-szövetségnek főpapja Aaron rationale-ja mellett szt. Péter tiaraját is viseli. Hat kis angyal mint ministrans tartja mellette a füstölőt, misekönyvet, két kannácskát tányéron, kelyhet, patenát és ostyát; hat más angyal pedig, a kik kezeikben a napot, holdat, az utolsó itélet symbolumát, a mérleget, a királyság jelvényét, a földgömböt és kormánybotot s végre egy a magasra tartott *regnavit a ligno Deus* feliratos keresztet tartják — jelképezik a misézö Krisztus istenségét.

Felsorolja itt Didron ennek az ábrázolásnak nyugati példányait is; Henszlmann pedig megemlíti, a péczöli templom falán látható égi mise képét is, melyet azóta Rómer Flóris a *Régi falképek* közt (I. tábla) kiadott.

Bátran ide vonhatjuk az Utolsó vacsorának is azokat a román-korszakbeli ábrázolásait is, a melyeken Krisztus nem a bibliában említett kenyeret töri szét, vagy mint később szokásba jött e képeken, a kelyhet nyújtja át, hanem ostyával megáldoztatja tanítványait, mint a pap a maga hiveit. (E szerint festette meg ujabban Andrea Károly is *Utolsó vacsoráját* a pécsi székesegyházban.)

13. DÁVID KIRÁLY.

Helyes ennélfogva Henszlmann vélekedése, a ki szerint az *áldó Izsák* alakja ezen a márványtáblán épen úgy lehet az egész világot — zsidót és pogányt — áldó Krisztus előképe, mint azok az ábrázolások, a hol Jákob keresztbe tett karjaival áldja József fiait. Így érthető fején a nimbus és a felirat, mely arra int, hogy ne csodálkozzunk az isteni kegyelemnek minden népekre való kiáradásán, mert maga a szobrász és a nép, melynek számára a symbolikus táblát készíté, nem zsidó, hanem pogány eredetű volt.

Ebből kiindulva Henszlmann, ezt a táblát egy oltár-rakvány harmadrészének tartja. Szerinte Izsák mellett balra magát az Üdvözítőt kereshetjük mint misemondó főpapot, és a kő másik végén Krisztus mellett Melchisedeket, a főpapság másik előképét, a ki midőn a csatából visszatérő Abrahám elé kenyeret és bort visz és áldoz fel, az új-szövetségi eucharistia, azaz Krisztusnak előképe lett. Igaz, hogy e szerint Izsák is, Melchisedek is mind a két előkép a Mózes törvényhozása előtti időből van véve, a mi a rendes typologiai ábrázolástól, mely a teljesülés képéhez egy ante legem- és egy *post legem*-beli typust szokott venni, eltér ugyan, de ilyen eltéréssel számtalanszor találkozunk.

13. *Dávid király* szobra. (13. ábra.) Jelenleg szintén a Nemzeti Múzeumban látható. Ez már nem relief, hanem falnak támasztott vagy a mi még valószinübb, három oldalról nyilt fülkében álló csaknem egészen kidolgozott szobor; relief-szerüségét azonban elárulja az, hogy a test feltünően lapos, habár a háttértől egészen különvált. Ez a székesegyház legérdekesebb szobormaradványai közé tartozik; nemcsak mivel aránylag elég épen maradt fenn, hanem mivel a leggondosabb és mondhatni legdiszesebb valamennyi között. Az egésznek ruházata és alakítása elárulja azonban, hogy a déli lejárat keleti böl-

cseinek reliefjeivel egészen egykorú, sőt alighanem azokkal egy kézből került ki. A szobor mozdulata merev, lábai a levegőben lógnak s mintha a háttérbe tapadnának. Jobb kezében testéhez szorítva hárfát tart; bal kezét pedig mellén tartja. Szörnyű nagy feje magas, keskeny vállai, rövid karjai a lehető legprimitivebb izlésű mesterművét állítják élénk. Az arcz, fájdalom, csaknem egészen letörve, csak szája s füle vehető ki; hosszú hegybe végződő szakálú keresett symmetriával négy tincsre oszlik s szálai külön-külön kifaragva, párhuzamosan haladnak egymás mellett. Fejét gyöngysoros abroncsú, liliomos korona födte; testén az ó-szövetségi főpapi öltöny darabjai; a gyöngygyel szegélyezett alba fölött derékon átkötött buggyosan visszaomló tunicella, melynek alsó szélét széles paszomány és ezen kör medaillonba foglalt 6—7 gyöngyből alakított rózsácskák szegélyezik. Ezt a ruhadarabot az övtől lefelé a két czombon araszos szélességű két gyöngyös himzett sáv födi, melyről nehéz eldönteni, rá van-e varrva vagy csak szabadon lóg; az alsó szegély paszományttal való összefüggése az előbbi föltevés mellett bizonyít. A tunicella nyakát és a fej átdugására szolgáló hasítékot a mellen szintén széles gyöngysorok és drágakövekkel födött paszomány szegélyezi, de ez nincs arra rávarrva, mert a tunicella közt van még a vállkendő, melynek egyik szöglete a jobb kéz irányában világosan látható. Mind ennél feltünőbb azonban a szűk, szorosan a testhez simuló s csak térden alól érő vállköpeny, a melynek szabása nem mondható egyházi ruhadarabnak; különösen annak a mellen való összekapcsolása elüt minden más ismert összefoglalástól; a míg t. i. a legrégibb időktől a legujabbig, az ilyen vállköpenynek minden faját a mellen vagy a vállon egy aggraffe, fibula vagy több gomb tartja össze, vagy épen fel sincs a mellen hasítva, addig itt, mivel olyan szűk, hogy mellét el sem födi, a két szélén lévő lyukakon átfüzött kettős zsinór tartja össze, a mely azonban a mellen még sem feszül meg, de hogy a jobb vállon levő köpeny-lyukból vissza ne csúszszék, egy másik zsinór van itt rajta keresztül dugva, s ennek végei a jobb váll mögött vesznek el. A pallium szövetét nagy kettős karikácskák tarkázzák, de már a bal vállán igen díszes gyöngyös kokárda-szerű diszítményt veszünk észre, s így azt kell hinnünk, hogy az egészet különböző minta szerint rakott gyöngyök födik, s nem a szövet saját mintáját tünteti fel a szobrász, a mi már csak azért sem vehető fel, mert a legapróbb köröcske és gyöngyöcske is rendkivül gondosan ki van domborítva. Nagyon homályos a balkaron levő gyöngysor töredék és az a körülmény, hogy ez a kar nem a tunicella vagy az alatta levő alba újjában van, hanem mindjárt a nyak tájáról lefelé jövő ruhadarabnak öblében nyugszik. Ezt, azt hiszem, úgy magyarázhatjuk, hogy a vállkendő ezen az oldalon karát is beborítja.

Ma senki sem tudja még csak sejteni sem, hogy hol állhatott ez a szobor. A puha, sárgás mészkő elég jó állapotban levén, sőt mivel patina sem vonta be, aligha volt az idő viszontagságainak kitéve. Különben is érthetetlen volna a páratlan lelkiismeretesség, a melylyel mestere ezen annyi gyöngydiszítményt, ennyi gond és fáradsággal kidolgozott volna, ha az eredetileg a templom külseje, mondjuk a portále fölé készült volna. A kapu belletén közel a bejárathoz állhatott, mert itt az idő sem rongálhatta meg nagyon s egyszerű alakításánál fogva (nincs rajta elálló végtag, vagy jelvény, ruhadarab), az emberek durvasága sem tehetett rajta nagy kárt. De az sem lehetetlen, hogy a templom belsejét diszítette.

Korának meghatározására az összes szoborművek kronologiájának fejtegetésénél térek ki.

14., 15. *Egy-egy angyal relief-képe*, melyek hasonlítanak ugyan némileg az éjszaki lejárat keleti faláról közzétett (L. I. közl. Arch. Ért. 1895. 41. l.) két angyalhoz, de ezek sem compositiójuk, sem méreteiknél fogva azokkal egy helyt nem állhattak. Nem lehetetlen, hogy a kar vagy presbyterium arkadjain az ívszögleteket diszítették. Ezek közül a 14. sz. alatti (15. kép) épen mint Izsák és szt. Dávid szobra jelenleg a Nemzeti Múzeumban van, míg a 15. sz. (15. kép) alatti most a bontás alkalmával került elő, s a többi építő anyag közt a pécsi lomtárban hever.

A 14. sz. angyal-reliefnek testét (14. ábra) szintén a szokásos egyházi ruhadarabok alba, tunicella s ezeken felül pallium fedi, ez utóbbit két szélén két széles függélyes, a tunicellát pedig egy haránt sáv szegélyezi. Valamennyi ilyen szegélypaszományt két sor sűrü gyöngy közé foglalt mandula-alakú drágakősor diszíti. Az alak jobb kezében három szirmu liliomban végződő pálczát tart, míg balja, mely tán mellén nyugodott, letörött; épen így feje is, mely mögött síma, tányéralakú fénykör látható, hiányzik. Ez utóbbi része jobban kidomborodott a háttérből, mint maga a test, a mit abból láthatunk, hogy csak kevés téren függött össze a háttérrel s ez is okozta pusztulását. A szárnyakon csak a könyöktollak vannak részletezve, de ezek rajza is igen gépies, egyforma, s nem is födik egymást.

A 15. sz. alatti (15. ábra). *Angyal, kezében keresztes világgolyó.* Mondhatni, egyedüli egészen ép alak. Szép, de keresett symmetriával, redőzött tunicája fölött drágaköves dús szegélyű tunicellat és ugyanilyen palliumot visel, a melyet nyakán hatlevelű rosettás fibula foglal össze. Állása olyan, mint a többié t. i. lábújjhegyen a levegőben lóg. Jobb kezében melle előtt tartja az említett keresztes világgolyót, balját pedig tenyerével kifelé fordítja, mint a pap áldás közben szokta. Két nagy szárnyán csak az apró könyöktollak vannak némileg részletezve, de az egésznek rajza elég szabályos; feje nagy, homlokán a párhuzamos fürtök kétfelé

válva símulnak szét. A két nagy szem, nagy száj, idomtalan orr, kiálló arczcsontok, azonban az egészet barbarszerűvé teszik. (Nagysága 58×36·5 cm.)

16—26. E tiz darab töredék (16—26. ábra) minden kétséget kizáróan az előbbi lejárati kőképekkel egyidőben készült, sőt azokkal egy kéz mintázásai. Fájdalom, mindenik annyira hiányos töredék, hogy nem határozható meg, kit ábrázoltak, egyes domborművek-e vagy csoport-képek részei. Nagyságra is különbözők, s így bizonyosan a templom más és más helyét diszíthették. Ugyanez áll a 27—33. (27—33. ábra) darabok-

14. ANGYAL RELIEFKÉPE.

15. VILÁG-GOLYÓT TARTÓ ANGYAL.

ról is. Ruházat tekintetében érdekes részleteket találunk az 16—22. sz. (16—22. ábrákon) töredékeken. És pedig a 17. sz. (17. ábra) egyetlen alak, melynek tunicáját is valamennyinél díszesebb és szélesebb drágaköves paszomány szegélyezi; tunicelláján pedig meánder-szalagot látunk, a mi szintén nem fordult még elő. A 18. sz. (18. ábra) papi személyt ábrázolhatott, mert az oldalról nézett töredéken a felső ruhadarab nem pallium, hanem csakis casula lehet; itt is a tunicellát eltérő diszítményű paszomány szegélyezi. A 21. sz. (21. ábra) férfi torsón a tunicella nyakszegélye már az egész mellet fedi.

A 23. sz. (23. ábra) koronás, körszakálu, bajuszos fej. (Méretei (21×11 cm.) A homlokon kétfelé váló haj, a korona-abroncsot diszítő

16. FÉRFI-ALAK TÖREDÉKE.

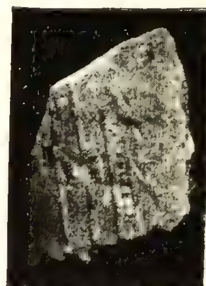
17. FÉRFI-ALAK TÖREDÉKE.

19. RELIEF-TÖREDÉK.

18. SZOBOR-TÖREDÉK.

20. RELIEF-TÖREDÉK.

21. SZOBOR-TÖREDÉK.

22. SZOBOR-TÖREDÉK.

23. PÉTER KIRÁLY (?) FEJE.

24—26. SZOBOR-TÖREDÉKEK.

32. RELIEF-TÖREDÉK.

29. SZOBOR-TÖREDÉK.

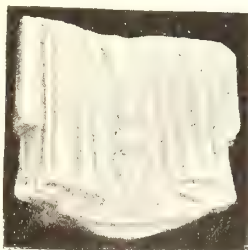
30. SZOBOR-TÖREDÉK.

31. SZOBOR-TÖREDÉK.

27. SZOBOR-TÖREDÉK.

33. RELIEF-TÖREDÉK.

28. SZOBOR-TÖREDÉK.

két sor gyöngy, szakál és bajusznak rajza világosan mutatják, hogy a lejárati kőképekkel egykorú, s azok mesterének kezéből került ki. Első tekintetre azt hinné az ember, hogy a Herodes, vagy valamelyik előtte álló keleti bölcs feje, azonban ezeknél jóval nagyobb és szabadon álló szobornak, nem pedig reliefnek töredéke. Puha mészkő, melyet egykorú kék és vörös festék föd. A korona diademje liliomlevélből állhatott, de jórészben lehorzsolódott. Némelyek Péter király fejének tartják, s mint ilyet, a restaurationál mintának használták az apsis-födél csúcsára tett Péter király fejéhez.

A 25. sz. Egészen ép női fej, a mely fájdalmas áhitattal fölfelé tekintett. Ez azonban nem szabadon álló szobor töredéke, hanem a déli lejárat bethlehemi gyermekgyilkolás jelenetén annak a nőnek a feje, a ki a hóhér mellett áll. Erre mutat a haj stilizálása, és az egyformán barnult egyforma keménységű mészkő is. Az előbbi koronás-fejnél korábbinak nevezhető. Ez is aligha nem ázott, mint a lejárati kőkép mindenike, míg a koronás fej védett helyen maradhatott fön.

A 30. sz. Szobortöredék (30. ábra), melynek, fájdalom, a vállak és azon felüli valamint a térden aluli részei, kezei és balkarja hiányzanak. A mennyire kivehető a karinget vagy vékony gyolcsból készült tunicát, alsó szélén és czombja táján igen dús hímzés ékíti, valamint dús gyöngyszegély veszi körül a vállig felhasított bő újj szélét és nyakból lelógó széles palliumot, melyet jobb vállán rozettás agraffe erősít meg. Hogy a jobb kéz mit tart a testhez szorítva, nem vehető ki. A tunikos vagy karing diszítés nélküli részén merev, gépies rajzu párhuzamos vagy hegyes szögbe futó redők zavarják a hatást, míg az alsó szegély szabálytalan hullám alakjában tova kanyargó, s igen sok leveles ágra oszló hengerindából áll, melyet mindkét szélén apró hullámvonalba szedett két hengeralakú zsinór szegélyez.

A torsó magassága 33, szélessége 22 cm.

A 31. sz. torsón (31. ábra), melynek magassága csak 33 cm., nemcsak a szegély, hanem az egész pallium körbe foglalt gyöngyös medaillonokkal van födve, épen mint szt. Dávid palástja, melyet ugyanezen kéz dolgozhatott ki. Kezében ez is hegedü, vagy guitarre-féle húros hangszert tart.

A 28. és 33. sz. alatti (28. 33. ábrák) két töredék már aligha ide sorolható. A ruhák redőzése s a redők kezdetén levő, három kis mélyedéssel jelölt gyürődés, mely a gyöngyös diszítményű szobrokat itt jellemzi, ezeken is megvan ugyan, mégis látni, hogy biztosabb kéz rajzolta ezeket, a mely már semmiféle szegélyt nem alkalmaz. Miért is ezek az alábbi következő későbbi, de még mindig román ízléskorabeli apostol-szobrok csoportjához tartoznak.

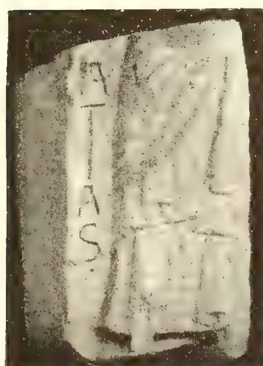
34. sz. Két arkad-ív alá foglalt féldomború szobrocska töredéke

34. KÉT SZENT RELIEFJE.

40. ISMERETLEN APOSTOL TÖREDÉKE.

36. MATHIAS APOSTOL RELIEF-SZOBRA.

35. ANGYAL-RELIEF TÖREDÉKE.

37. MARCUS APOSTOL.

39. LUCAS APOSTOL.

38. SIMON APOSTOL.

(34. ábra). Az egyiknek csak feje és fejfénye hagyott még némi nyomokat, a másikon azonban annyi kivehető, hogy derékon át kötött tunicáju férfi-szent. Vállán nehezen meghatározható köpeny-féle látható, és tán tunicája újja is lelógó hasított újj; de ez világosan nem vehető ki. A két kis ívet igen karcsú, síma törzsü, koczka fejezetü oszlop választja el. Egyik oszlop tengelyétől a másik tengelyig 21·5 cm.; egy ív belvilága 15·5 cm. Töredék nagysága 40×38 cm.

35. *Angyal töredéke* (35. ábra), melynek baljában papirtekercs látható; nagy lelógó palliumán s félszárnyán kivül semmi sem maradt meg. E két utóbbi darab első tekintetre más kor műve, mint az eddig ismertetett gyöngyös diszítményü alakok. Úgy hiszem, későbbi restauratió művei, mert maga a kövek külső szine jóval újabb, s fehérebb mészkő, a kidolgozás és rajz jóval hanyagabb, a redőzés módja más, a ruhaszabás különböző s a szárny tollainak elrendezése s az egész szárny alkotása más.

Méretei: Felső széle 28, legnagyobb szélessége 38, magassága 30 cm.

36—39. *Mathias* (37. ábra), *Máté, Marcus* (38. ábra), *Simon* (39. ábra) *és Lukács apostolok magas dombormüvü álló szobrai* (40. ábra).

Valamennyi igen töredékes; mind a mellett a feliratokról, mely mindeniknél a háttérbe vésve olvasható, mindeniket könnyü meghatározni. Az egyedüli Mathe nevéből nem látunk egyebet, mint a s̄-t az alája tett ponttal s az M betűnek felső felét, de mivel a másik *M*-vel kezdődő apostol *Marcus* felirata világos, az előbbi kődarab csakis Mathe apostol szobrából maradhatott. Mind az öt töredék nemcsak mert tárgyra nézve összetartoznak, hanem az anyag, annak színe és a stilizálás mondja első tekintetre elárulják, hogy egy kéz művei, és pedig jóval későbbi korban készültek, mint az eddig tárgyalt lejárati kőképek, a melyekkel valamennyi gyöngyös, drágaköves diszítményü oda nem tartozó szobortöredék is egy korúnak veendő. Ezek az apostolok, természetesen mind a tizenkettő, aligha nem az apsisban, vagy legalább a presbyteriumban foglalhattak helyet, mindenesetre megfelelő architekturai keret és környezetben; ámbár ez utóbbiból eddig semmi töredéket sem találtam.

A mozdulat, fájdalom, egyiknél sem határozható meg, de annyi mégis látszik, hogy Marcus, Simon és Lukács (37—39. ábrák) jobb karának helyzete egymástól nem sokban különbözhetett; szembetünik továbbá, hogy Mátyás, Markus és Simon tunicáinak és dalmaticáinak alsó széle teljesen egyforma redőket vetnek, sőt még a pallium balfelől lecsüngő széle is ugyanannyi, s ugyanolyan kanyarulatban halad fölfelé. A ruházat többi része azonban fölebb eltér, a mi arra mutat, hogy a kezek állása mégis csak különbözött egymástól valamennyinél. Ez nem is képzelhető máskép, mert bizonyos, hogy mindeniknek saját külön jelvénye volt kezében, a mi különböző mozdulatot tesz szükségessé.

Ezek az apostol-szobrok különböznek a lejárati kőképek s azokkal egykorú többi szobroktól 1. a ruházat feltünő egyszerűsége, 2. a redőzés valamivel szabadabb, természetesebb volta, 3. a helyesebb nyulánk alak, s 4. végre a feliratokra nézve. Mindamellett határozottan hanyagabb kéz, sőt hanyatlottabb kor művei, mert mint láttuk, a ruharedőzésben gépies ismétlések is fordulnak elő, a mi a lejárati kőképekről sehol sem mutatható ki, s a minek fel nem ismerése épen egyik tévedés Zalától is, ki, mint láttuk, az éjszaki lejárat keleti falmezején levő 6 angyalt két töredék után hárman-hármanként egyformára mintázta. Méreteik: Mátyás 35×20 (36. ábra); Simon 37×20 (39. ábra) stb.

40—42. Kevés értékű három torsó, a melyek közül az első (40. ábra) igen gyarló faragásu, egész alakot ábrázolhatott, a második (42. ábra), melynek (méretei 54×18) egy heves mozdulata, fibulás pallumba burkolt alak, négy húros hangszeren, tán guitar-on játszik. Ezen a ruharedőzés és az idomok kidomboritása jobb, mint a más kettőn, de még sem olyan könnyed, szabad mozdulatú, mint a tizenkét apostol; habár azokkal egykorú; talán valamely régebbi jó műnek pótlására készült valamelyik restauratio alkalmával.

42. *Ismeretlen szent álló dombormüvü szobra.* (43. ábra.) Két kezében egy könyvet, s liliomot tart. Palliumán fölül egy tarisznyaszíj is látható nyakában. Egykoru műnek látszik a tizenkét apostol dombormüvű szobraival. A zord arczot hosszu göndör szakál és símán hátra fésült, a nyakon visszagöndörödő haj fedi. Az alak magassága 76 cm. (a kő 80×27 cm.).

43. *SC̃S. Bar͞holo MEVS* félkörív alá foglalt lapos dombormüvű relief (43. ábra). Az apostol tunicája fölött köpenyt visel; arczát szép körszakál köríti, különben feje a szájtól fölfelé hiányzik.

Szélessége 54 cm. Eredeti magassága ismeretlen (e töredék csak 52 cm.). A szent térde tájáig, arcza és koponyája kivételével ép; jobb kezét mellén nyugtatja, köpenye alá rejtett baljával pedig nagy könyvet szorít testéhez. Nagy körszakálu és széles száju, aránytalan keskeny válla s vékony termete idomtalanná teszik; a ruharedőzést is csak nagyjából kifaragott, gépiesen rajzolt merev vonások jelzik. A képtérnek csaknem kétharmadát két széles pálmalevél foglalja el, a mely két felől az alak fejéig felfut.

E gyarló mű XIII. százévi pótlás lehet, a mit a kő állapota is bizonyít.

Még mielőtt a párját ritkító u. n. népoltárt és a tömérdek diszítményt bemutatnám, leirom röviden a templom külsején, jelesen a három apsisfödél párkánya alatt fönmaradt consolok, ember- és állat-maszk alakjait, melyek bizonyosan nem a legrégibb faragványokhoz tartoznak, habár a XIII. százévnél semmi esetre sem fiatalabbak. Van ezek közt nehány,

41. DÁVID (?) TÖREDÉKE.

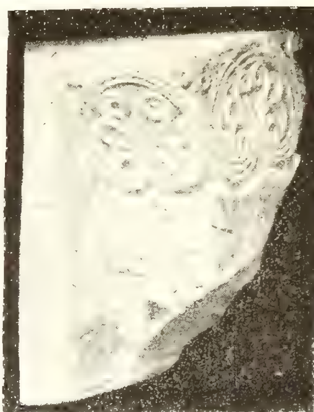
43. SZENT BERTALAN.

42. ISMERETLEN SZENT
RELIEF-SZOBRA.

45. CONSOL-TÖREDÉK.

44. OROSZLÁNFEJ ÁLTAL
TARTOTT CONSOL.

a melyek a templom más helyén állottak, s a melyek kitünő rajzuknál fogva ezekhez nem sorolhatók.

44. sz. Oroszlánfej által tartott consol (45. ábra). Valószinüen az u. n. népoltárnak nevezett mennyezeten állott. Ilyen pl.:

Az oroszlánfejből csak a fül s a száj töve s a megfelelő nyakrész látható. A szőrt feltünő természetességgel s gondosan rendezte el a mintázó. Fölötte mind a három oldalon egy-egy medaillon látható, melyet egy-egy önmagába visszatérő hármas szalag alkot; ezeknek vége két újju pálmalevél és csigavonalba végződik, s egészen betölti a medaillon belsejét. A medaillonok által el nem födött külső szögletecskéket inda tekercske tölti be.

A homlok-medaillon szélessége a felső élen 15·5, magassága 9·5 cm.

45., 46. sz. Ezek is consol töredékei (45., 46. ábra), melyek alatt szintén egy-egy oroszlánfő áll. Az elsőn, épen mint a 44. sz. alattin, magát az abacust minden oldalon egy-egy medaillont ábrázoló, hármas indaszalag diszíti. A 46. sz. ellenben síma párkányu. Ez utóbbi, stilizálás tekintetében is jóval elüt a más kettőtől, a mennyiben az oroszlán kevésbbé eleven, s kevésbbé éles vonású (markans) fej, mint a 44. és 45. sz., melyeken a művészi gyakorlottsággal kifaragott sörény mellett az erősen mélyített szem és szemgödrök szembeszökően elütnek. Mind a mellett, ha nem egy kéz művei is, egykoruak lehetnek.

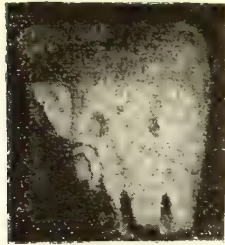

46. CONSOL-TÖREDÉK.

A 46. sz. méretei: az abacus szélessége 16, magassága 10, mélysége 16 cm. Az oroszlán feje 16 cm. magas, orra előre nyulik 17 cm.-re.

47—65. sz. Ez a tizenhat darab (47—62. ábrák) ember- és állatfej nagyrészt, a 50. kivételével, az apsis külső párkánya alatt consol gyanánt szolgált. A fedőlap csak a két elsőről hiányzik; a többinél meglehetős ép. A 48., 49., 51—54., 55. és 61., összesen hat emberarczot, talán egyes szenvedélyeket, vagy lelki állapotot (pl. 49. a rémület, 49. az irigységet stb.) fejezheti ki; az állatok közül a 49. talán viziló, 57—59. tehén, míg a többi alig határozható meg, s csupán szeszélyes képzeleti állatnak vehető. Stilizálásuk s a kövek minősége mind egy korra és egy kézre vallanak, s lényegesen különböznek az előbbi 44—45, sőt még a 46-tól is.

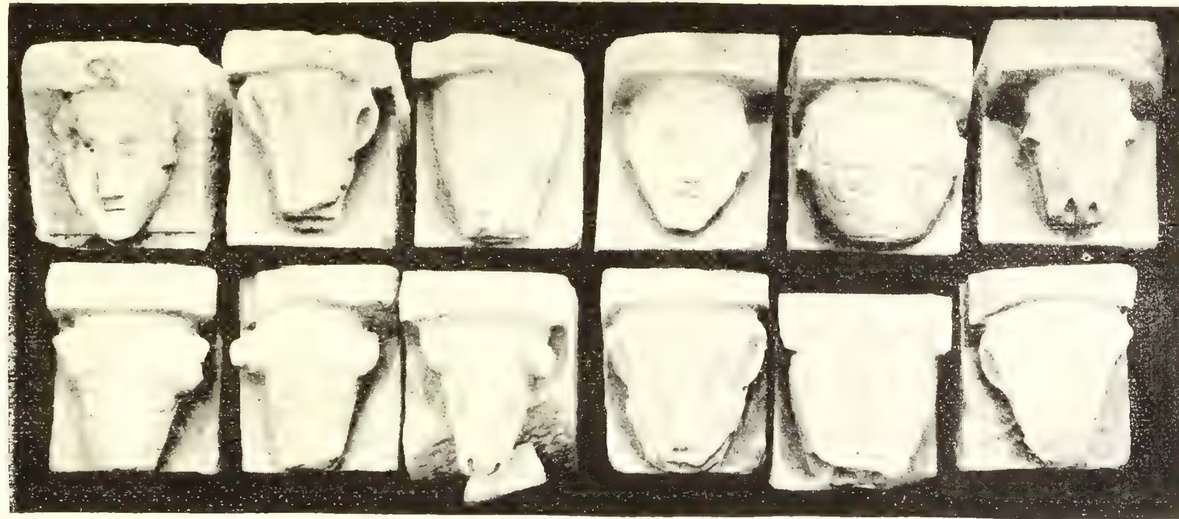
Méreteik: Az abacus szélessége 20—21, mélysége 12 cm.; a fejek magassága, illetőleg azok háttere 17—20 cm. közt váltakozik.

47 CONSOL AZ ASPISRÓL.

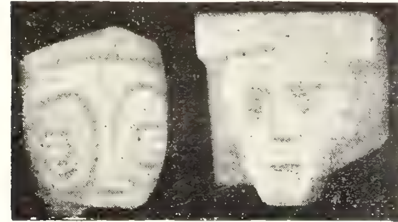
50. CONSOL.

51—62. A FŐAPSISFÖDÉL PÁRKÁNYÁNAK CONSOL-TÖREDÉKEI.

63. EGYMÁST KERGETŐ MADARAK.

48., 49. CONSOL-TÖREDÉKEK.

A 63. sz. a. *Egymást kergető madár-sor* bizonyosan valamely párkányt diszített, talán a népoltárnak nevezett mennyezeten. Ezekhez egészen hasonlót közöl már Koller Prolegomenáiban, s állítólag a püspöki levéltárul szolgáló bástyatorony felső emeleti szobájában is van ilyen töredék. Stilizálás tekintetében egészen elütnek a déli lejárat kőképpárkányain előforduló madaraktól, melyekről alább lesz majd szó.

64. OROSZLÁN-ÖLŐ SÁMSON.

64. Pótlékul itt adom azt a nagyon rongált oroszlán-ölő Sámson-reliefet is, melyről különben fönnebb az Arch. Ért. 1895. 134. l. nem remélve, hogy róla kellő autotypia nyerhető, azt állítottam, hogy közlésre sem érdemes.

A többi előkerült szobormű részint igen töredékes, részint pedig a csúcsíves ízlés korában készült, s így külön tanulmány tárgya lehet. Számos állat- és ember-alak fordul elő még a különféle épület-részleteken u. m. oszlopfejeken, párkányzatokon is, melyeket szintén külön kell bemutatnunk. De előbb hátra vannak még az egykori u. n. *népoltár*nak igen díszes marádványai, melyekről a reconstructióval együtt a jövő füzetben lesz szó.

Gerecze Péter.

A SZEGED-CSORVAI ÁRPÁDKORI FÜSTÖLŐ (THURIBULUM).

Csorva puszta Szeged határának alsó részében, a várostól mintegy 24 kilométernyi távolra esik. A homok pusztaságon a szőlő és szántóföldek közt, a tanyák utóbb már igen elszaporodtak, a honnan a lakosok a városi múzeum részére többször küldtek régi érmeket, különböző cæsaroktól veretett római ezüst denarokat, melyeket építkezések vagy földjeik művelése alkalmával találtak. Egyik kincskereső — Dunai nevű gazda ember — különféle bronz tárgyakat is talált, s ezek közül egy törött bronz kard a városi múzeum birtokába került.*

Csorvai Rieger János, a város egyik tekintélyes polgára, ez évi ápr. hó elején, a múzeum részére egy nagyobb éremgyűjteményt szolgáltatott be, melyeket még elhunyt neje gyűjtögetett a csorvai pusztán, az úgynevezett «kutyaménesi járás»-ban. Az érmek közt 13 drb. római

* Arch. Értesítő. 1891. évf. 357. l.

pénz is volt, melyek Antonius triumvir, Hadrianus, Trajanus, Antoninus, Pius és Faustima gyakrabban előforduló kisebb ezüst érmei voltak. Ezeket még 1863-ik évben, az emlékezetes Lucza-szél után, mely a homokot egyik helyről a másik dülőbe hordta, a buczkák közt szanaszét előfordultan gyűjtögették. Tehát nem egy helyen s egyszerre találták, miből méltán lehet következtetni, hogy Csorva már a II.—III. században egy kiterjedtebb, népesebb telep hely volt.

Ez alkalommal értesültem arról, hogy a csorvai «templomhegyben» már sok mindenféle régiséget találtak, s nemrégiben Csorvai egyik szomszédja ásás közben egy szép templomi füstölőt nyert, melyet Csorvai meg is akart szerezni, de a tulajdonos vonakodik attól megválni.

A legközelebbi alkalommal ennélfogva Csorvára mentem s felkerestem Szücs Tamás gazdát. Gazduram megmutatta a füstölőt, s körülményesen elbeszélte, hogy a tanya udvaron a színállás közelében, legény fiával együtt egy oszlop elhelyezése végett midőn gödröt ástak volna, a talaj felszinétől mintegy 50 czentiméter mélyen akadtak a leletre. A homok talajban a lelet körül nem volt más, mint két vas abroncs, mit hasonlókép félretettek sőt elém is adtak. A rozsda ette vékony, vas lemez-karikák átmérője mintegy 40—45 czentiméter volt, s hihetőleg egy kisebb hordó dongáit foglalták össze. A füstölő az abroncsok körzetén belül volt. E szerint a lelet valamikor hordóba (talán más egyházi tárgyakkal, esetleg ruhaneműekkel, melyek elkorhadtak a hordó dongáival együtt) lehetett befenekelve. Szücs Tamás azután

atyafiságával csaknem az egész udvar területét felásta, átkutatta, de semmi egyébre nem akadtak.

A lelet eredetileg rozsda ette — zöld patinás — volt. De eczetben megmosták s homokkal surolva kitisztították, s miután «megbizonyosodtak» a felől, hogy a fényes tárgy nem arany, attól fogva gombot, gyűszüt és más apróságot tartottak benne. A bronz lassanként oxydálódott s ma teljesen barna, fénynélküli színű.

Miután Szücs Tamás kijelentette, hogy nem válik meg ettől a «régiség emléktől», jelentést tettem a hatóságnak, s Rainer József rendőr főkapitány eredményes közbenjárása után — a találó egyuttal kárpótoltatván — a felettébb ritka, igen szép thuribulum most a városi múzeum tulajdonát képezi. A füstölő két részből, egymásra illő két félgömbből áll. Sajnos azonban, hogy hiányzik róla az alsó félgömböt tartó három lánczfüzér, továbbá a lánczokat egybefogó tartó, valamint ezen tartóból levezető és a felső félgömb felhuzására szolgáló negyedik lánczfüzér.

Ezek tehát már eredetileg is hiányoztak, vagyis a füstölő legutóbbi használati idejében a bronz lánczok ideiglenesen szíjjal vagy zsinórral lehettek pótolva.

De a lánczok és a felső fogantyú híjával is a lelet rendkívüli becsű, régi egyházművészetünk ritka emléke.

A nevezetes és eredeti leleténél fogva páratlan alföldi műemlék, stylje után a XII—XIII. századból származhatik. Az alsó félgömbnek alulról pereme, körbe futó kiálló lábazata van, a melynél fogva az el nem dűlhetett, s a földön vagy máshol könnyen el lehetett helyezni. E szerint úgynevezett «talpas» füstölő volt.

A félgömbök egyenként 8·5 cm. átmérőjűek. A felső félgömb áttört művű, ellenben az alsó telt, minden ékítmény nélkül símára van öntve. E szerint a füstölőnek aligha volt a szokásos külön széntartója, hanem a szén és parázs közvetlenül a bronz félgömbben volt elhelyezve. Úgy ez, valamint a füstölőnek kisebb alakja, aránya és mérete arra engednek következtetni, hogy az valamely szerényebb templom igényeihez mérten készült. Egyébként az ismert román stylű füstölőkkel mindenben megegyezik.* Ugyanis az áttört mivű felső félgömb a lánczfüzérek elhelyezésére szolgáló lyukaktól kiinduló három félkör által ugyanannyi mezőre van elosztva. Ez által a félgömb közepén, hol a felhuzó csücske van, egy háromszögű mező is képződött, melynek minden szögletében a felhuzó csücskéből kiinduló egy-egy áttört tulipán vagy liliom ornamentika szerepel stylizált kivitelben. A félkörívek által képezett három oldalmezőben pedig áttört stylizált ág- és levél-diszít-

* Lásd: Kirchenschmuck. 1867. II. Heft, 3. Beilage és 1870. II. Heft, 5. Beil. — Müller Herm. Illustrirtes Archæologisches Wörterbuch. Leipzig 1878. II. 781. lap

mények közt, szembe néző madarak ismétlődnek. A madarak határozottan pávákat ábrázolnak, melyeknek symbolicus jelentőségük van. A páva, mint a hiuság személyesítője, a füstben, vagyis az enyészet környezetében azt jelképezi, hogy minden mulandó.

A mi a művezetet illeti, az öntvény eléggé csinos és sikerült. Több helyen azonban azt észlelhetjük, hogy az öntő-minta készítésénél a mester technikai ügyessége fogyatékos volt. Különösen a három oldalmezőt befogó félkörívek nem eléggé egyenletesek és nem egészen szabályosan hajlottak.

Az ismert románkori füstölők stylizált virágai és állatai közt többnyire az akanthus levelek, griff, sárkány vagy más szörny-állatok fordulnak elő. A csorvai thuribulumon szereplő tulipán vagy liliom ékítmény, úgy a páva madár, némi magyar vonatkozásuak; s így nem lehetetlen, hogy hazai művezettel van dolgunk.

Még május havában ásatást rendeztem Csorván. Magyar pogánykori sírok után kutattam, s a többi közt megásattam a «kutyaménesi járás»-ban a «Bogárzó» semlyék mellett lévő nagy kerek halmot, mely Szűcs Tamás gazda tanyájától mintegy két kilométernyi távolságra esik.

A halomban sok kőtörmelék fordult elő, s legott tisztában voltam hogy ott pogánykori sírra semmi esetre sem akadok. Az ásatás előhaladása után nagy faragott kőtömbök kerültek felszínre, majd az alapfalakra akadtam. Csakhamar arról győződtem meg, hogy a halmon ép oly templom, illetőleg kápolna létezett, a minőt 1891-ben a szegedi határhoz tartozó Csengelye pusztán kiásattam.*

Itt is, mint ott, a kápolna alapzata a homokra furkózott szikföldből készült; s erre, valami beton rétegre rakták fel a súlyos alapköveket. A kápolna hossztengelye keletnek feküdt. Az apsis az oldalfalaktól félméternyi beugrással négyszögben végződött. Az alapfalak majdnem egy méter szélesek voltak s a kápolna belvilága, az apsist is beletudva, 8 méter hosszú és 3·5 méter széles volt.

Az alapfalak mellett kívülről temérdek összehányt embercsont fordult elő; ezenkívül találtunk egy réz érmet, melyet azelőtt a tatárjárás korából valónak gondoltunk, de Réthy László legújabb vizsgálódásai nyomán IV. Istvánénak kell tekintenünk.** Volt még a törmelék közt igen sok simított veres márványtöredék, szén és hamu, de semmi egyéb.

A kápolna tehát egy kisebb, középkori szentegyház volt. Talán a török hódoltság alatt elpusztult Csorva (?) helység *egyik* temploma. Mert ettől a templomhegynek nevezett dülő, valamint Szücs Tamás tanyája is, jó távolra esik. Pedig ott is templomnak kell lenni, a hol

* Arch. Értesítő. 1892. évfolyam, 235. lap.

** Arch. Értesítő. 1895. évfolyam, 163. lap.

a templomhegy dülő van. Ott mindenfelé régi téglatörmelékek hevernek szanaszét, s idővel még a nagyobb templom alapfalaira is reá akadunk.

Szeged határában tehát ez már a második constatált és feltárt középkori kápolna, s a szegedi pusztáról bekerült kereseti góth-stylű harang után,* a csorvai thuribulum a régi középkori egyházi művészetnek egyik legkiválóbb emléke, s a szegedi muzeum egyik dísze.

Reizner János.

ÉPÜLETI MARADVÁNYOK AZ ÁRPÁDOK KORÁBÓL.

Ez a korszak okmányokban, melyekből építésünk történetére nézve valamit kiolvashatnánk, annyira szegény, hogy azokból még legkiválóbb épületeink alapítása, építése és elpusztulása körülményeire vonatkozólag is vagy semmit, vagy igen keveset olvashatunk ki. Az anyag, a mit e téren már fáradhatatlan kutatóink összehordtak, magában véve elég nagy, de távol sincs még csak nagy része is összehordva. Azonkívül a műtörténetírás eddig nálunk, fajdalom, nagyon sokat ölelt fel, nagyon sokat markolt és keveset szorított. A mi pedig legfőbb: kutatóink a következtetésekben bizonyos előitéletekből indultak ki: nevezetesen Henszlmannak kedvencz eszméje volt sok műemlékünk eredetét Francziaországból származtatni, s egyáltalán a franczia befolyásnak nagyobb súlyt tulajdonítani, mint a valóságban áll. Ideje volna már, ha a mi kormányunk is megkezdené műemlékeink tudományos repertoriumát elkészíttetni és kiadni. Míg ezzel be nem állunk a művelt nemzetek sorába, minduntalan a két véglet közt fog a tudományos világ a Magyarországon folyt művészi élet felől ingadozni: az egyik mindent, a mi e téren létrejött, idegen befolyásnak, és pedig német- vagy francziának, esetleg olasznak fog tulajdonítani, a másik pedig mindent magyarnak fog mondani, még arra a korra nézve is, a mely korra művészi érzés- és művészi tevékenységről csak bizonyos meghatározott értelemben lehet beszélni. Nagy hiánya a műtörténelmi kutatásnak az eddigi szabadkezű ábrázolások megbizhatatlansága. A fényképezés itt is, mint sok más téren, jóval biztosabb alapot szolgáltat a tanulmányozásra, s ezért alighanem összes műemlékeinket, még a már nagy költséggel lerajzoltakat is fényképi felvételek után kell majd összegyűjtenünk! Magánember itt nagyon keveset tehet: mind a mellett arra határoztam magam, hogy egyelőre a pécsi székesegyház legrégibb korát igyekszem meghatározni, helyesebben az erre nézve forgalomban levő állításokat kisértem meg

* Arch. Értesítő. 1891. évfolyam, 173. lap.

bizonyítani, illetve megczáfolni és pedig főképen a fenmaradt különféle figuralis és ornamentalis plasticai vagy architecturai töredékek alapján. Egyelőre elindultam összegyűjteni vagy legalább gyűjteni a magyar keresztény ség három-négy első százévéből fenmaradt minden olyan építési és plasticai töredéket, a mely még elég ép arra, hogy gondos összevetés alapján számbavehető combinatio tárgya legyen. Lehetetlen, gondolám, hogy az a nagyszámú és rendkívül változatos diszítményű és kifejlett stilű plasticai maradvány, a mely Pécsett előkerült, más ilynemű művekkel való gondos összevetés után valami biztosabb adatot ne nyujtson arra nézve, hogy kiket tartsunk e pompás épület legrégibb megteremtőinek! Átkutattam tehát egyelőre 10—15 olyan helyet, hol e plasticai maradványoknak analogiáit véltem feltalálni. Még több százra megy a meg nem vizsgált és irodalmunkban is legfölebb csak névből ismert, olyan XI—XIII. százévi épület vagy rom, mely pusztán a plasticai diszítmények nagy számát és rendkívüli változatosságát tekintve, valóságos kincsesbányának mondható. De azért már e néhány átvizsgált hely is mutatja, hogy az országban szerte-szét heverő, parkokban diszítésül használt, vagy falakba berakott, néhol pinczékben rejtőző régi rom-maradványok és szobor-töredékek vagy diszítményes faragott kövek több figyelmet érdemelnek, mint a milyenben eddig részesültek. Ezredéves kiállításunk történelmi bizottsága e sorok írójának jelentése alapján már meg is tette a kellő lépéseket sok ilyen becses maradványnak megmentésére és kiállítására; még többet lehetne azonban összegyűjteni, ha a művészet történetének kedvelői közül mindazok, a kiknek ilyen építési maradványok- és régi töredékekről tudomásuk van, azokat rövid leírás, még inkább fényképek vagy vázlatok kiséretében és a méretek feljegyzése mellett akár a kiállítás törtenelmi csoportjának, akár e folyóiratnak tudomására hoznák.

E helyen most csak rövid vonásokban említem meg, hol és mit találtam nehány heti kirándulásaim alatt.

Legelőbb is Somogyvár kinálkozott legérdekesebb lelőhelynek, mert az itteni grófi kastély vestibulumába falazott XII. százévi figuralis és ornamentalis töredékekről fényképek alapján is meg lehetett mondani, hogy azok a Kupa-hegyen a hajdani pogányvárban állott Szent-Egidius-monostortemplom romjaiból maradtak fenn, s gyanítani lehetett, hogy e templomnak több maradványa is létezik valahol.

A Kupa somogyi vezér nevéről, vagy tán megfordítva már előbb így nevezett hegyen, mint ismeretes, Szent-László király alapított 1094-ben a Francziaországból hozott Benedictinus-szerzeteseknek kolostort és tán templomot is. Nincs itt helye ennek multja és egykori állapotáról szólani, mert ez alkalommal csak szünidei vándorlásaimról számolok be, de röviden annyit megemlítek, hogy a múlt százévben e

romokat puskaporral levegőbe röpítették; a fenmaradt, még ölnyi magas falakat pedig 1857-ben egy Lejtényi, alias: Tänzer nevű tiszttartó 2000 napszámért a szomszéd falvak lakóinak eladta. Így beszéli ezt a falu öreg plébánosa, ki még jól ismerte e romok jelentékeny részét, holott ma össze-vissza turkált, mély gödrök és földhányásoknál egyebet a puszta legelőn nem találni. E százév elején két ízben is tudományos ásatásokat rendeztek itt, s a fölvett jegyzőkönyv a tulajdonos ifj. Széchényi Imre gróf úr levéltárában ma is látható; de ebben nincs sok köszönet; úgy hogy 1878-ban a Rómer által kiadott franczia nyelvű jelentés, az akkori archæologiai congressus munkálatairól adván a tér helyszíni rajzát is, csak gödröket és felhányt dombokat tud bemutatni. Van azonban e kis mappán egy faldüledék is megjelölve, mely a helyi körülmények figyelembe vételével csakis az egykori apsisok valamelyikének maradványaként volt tekinthető. Kérésemre a gróf úr a legnagyobb dolog-időben is készséggel elvont az aratókból öt napszámost, a kikkel e faldüledék környékét kissé megbolygatva, alig pár órai munka után megtaláltuk fél méter mélységben az egész főapsis kerületét, melynek halgerinczes falazatáról azonban a rétegenként váltakozó vöröstégla és faragott kőburkolatot a rombolók és kincskeresők még mélyebben is kiszedték. A rossz idő és elfoglaltságom ekkor (jun. 24-én) félbe hagyatták ugyan a munkát, de a déli apsoidol is feltárulván, fel lehetett mindkettőnek alaprajzát mérni s ebből a templom többi részének fekvését pontosan meghatározni. Mintegy két méter mélyen találtuk a csúcsíves kor koczka-kőlapokkal kirakott padlóját, melybe egy csinos román oszlopláb volt befalazva, ez alól pedig előjött a régebbi, szintén négyszögű lapokkal kirakott román padló is. Némi szén- és igen elmállott vasdarabokon kívül más régiség azonban itt még nem jött elő. Jun. 27. és 28-án ismét folytattuk azzal a néhány emberrel az ásást, de ekkor is csak a főfalak vonalának feltárására szorítkoztunk, hogy az alaprajzot, bár kerületében, meg lehessen állapítani. De mivel ez is igen sok munkát adott volna, lemértem a főapsis szélességét (melynek fele adta a két mellékapsis szélességét) ötször, s néhány kapavágásra megtaláltuk a templom két nyugati sarkát, melyeken azonban toronynak még semmi nyoma sincs, sőt valószinűleg nem is lesz, mert itt toronyra a legöregebb emberek sem emlékeznek, s nem találunk ilyet a vértes-szt.-kereszti romokon sem, habár ez a pompás kis templom még főrészeiben egészen fennáll.

A somogyvári monostor-templom kiásása e sorok írása közben már folyamatban van; s így annál biztosabb kilátásunk van arra, hogy monographiájához az anyagot sikerül összehordanunk.

Az épen említett vértes-szt.-kereszti romok meglátogatása volt egy második kirándulásom czélja. Alig átgázolható bozót és sűrű fiatal erdő

közepén lehet nagy nehezen e romokra rátalálni. Mórról mintegy két óra járásnyira a Vértes hullámos és erdős hegyei közt egy dombon áll még ma is a fák fölé emelkedő főapsisa és nyugati falainak egy része. A három hajós, lóherlevél-alakú hármas apsisban végződő igen csinos kis templom éjszaki részén terült el a zárda, melynek azonban ma csak egy keresztfala áll fenn. A templom építészeti diszítményei, a sok szép oszlopfej, párkánykő, consol stb. részben még a helyén, részben a törmelék alatt a falak mentén hever. A templomnak egy pillérét fejezete és basisával együtt több más szép oszlopfej és plasticai töredék kiséretében 1796-ban az Eszterházy-grófok csákvári parkjába hordták, s ott egy idomtalan «emléket», a zárda keresztfolyosójának oszlopai- és boltozata egy részéből pedig a parknak nagy éjszaki kapuját rakták. Mindezeket lefényképezvén, e folyóiratban közzé fogom tenni. Mellesleg említem, hogy Csákvár római tekintetben is, mint ismeretes, dús lelőhely. A ref. templomtól nem messze néhány polgár udvarán már több nagy kövekből összerakott sírra bukkantak, melyekből sok érdekes tárgy került elő; nálam csak egy hosszúnyakú üveg, egy szép, egészen ép bronz melltű, cserépedény, üveggyöngy s egy darab beryll, drágakő van.

A székesfehérvári ásatások eredményét közzétette már Henszlmann hasonló czímű nagy művében, de az ő figyelme épen nem terjedt ki arra a sok ornamentalis maradványra is, mely a püspöki parkban hever. Pedig épen ezek váltak most igen értékes műemlékekké az által, hogy több, ezekhez egészen hasonló faragványos kő jött elő a pécsi székesegyház bontásakor és pedig éppen annak a díszes kőmennyezetnek maradványain, a mely eddig népoltár töredéke gyanánt szerepelt. Addig is, míg e szép diszítményeket közzétenném, megemlítem, hogy a székesfehérvári és pécsi romokból ilyképen előkerült sok motivum, sőt mi több: egy és ugyanolyan, nagyobb számú diszítmény is a mellett bizonyít, hogy alighanem ugyanazok a munkások, kőfaragók dolgoztak Pécsett is, mondjuk a Péter király sírhelyéül kiszemelt székesegyházon, a kik, vagy a kiknek tanítómesterei, gazdái 20—30 évvel azelőtt Szt.-István bazilikáját Székesfehérvárt, s bizonyosan néhány más monumentalis épületet is emeltek. Tekintve már most, hogy e diszítmények közül némely a velenczei Márkus-templomnak épen abból a restauratióból eredő diszítményeivel vág össze, a mely restauratiót Orseolo Ottó doge, *Péter királyunk apja* végeztetett: igen közelfekvő a föltevés, hogy Péter király saját apjától kért munkásokat, a kik tán már Szt.-István idejében is dolgoztak Magyarországon. Mind ez az említett pécsi és fehérvári diszítményes faragványoknak egymás mellé állítása alapján több, mint puszta föltevés. A kutatásnak tehát ebben az irányban nagy és szép tere van. Steiner Fülöp püspök úr készséggel igérte meg, hogy az összes birtokában levő faragványos köveket saját költségén fogja ezred-

éves kiállításunkon bemutatni. Itt volna helyén a pécsi kőmennyezet előkerült töredékeit is a lejáratok maradványaival együtt szakértő építőművész által olyképen összerakatni, hogy a legkisebb töredék is a maga egykori valószínű helyére kerüljön, habár a többi hiányzik is belőle. Kirándulásaim egyik czélja Pécsett épen e köveknek ilyen próbaösszerakása volt, hogy a méretekről, melyek az itteni székesegyház bontási naplójában bizonyosan, benne vannak, de ma még hozzá nem férhetők, megközelítő képet nyerjek. E közben arról győződtem meg, hogy e tetőtől talpig aranyozott, számtalan szép indafonadékkal diszített kőmennyezet alatt *nem állhatott oltár.* A mennyezet mélysége erre igen csekély; azonkívül az oltár-asztalnak a felső templom kiemelkedő falát érintenie kellett volna; de ennek itt semmi nyoma, sőt ellenkezőleg e falon, a mennyezet pilléreinek lábától számítva 85 cm. magasságban díszes párkány áll ki, a mely kizárja, hogy ide valaha oltár-asztal támaszkodott volna. Ennek a kérdésnek tisztázására sem térhetek előbb ki, míg az összes maradványokat az Arch. Közlemények valamelyik kötetében közzé nem teszem.

Meglátogattam a *felső-eörsi* román templomot is, melyet elég gondosan megtisztogattak a régi vakolat- és mészrétegtől, s így legalább látni, hogy a főhajó, az apsis és a torony elég jól megtartotta eredeti alakját. Kár, hogy a kövek érintkezési vonala igen erősen van fekete festékkel megvonva. A közeli *Veszprémben* az ismeretes Gizella-kápolnán kívül, melynek falképei, fájdalom, erősen romlanak, semmi régi ide tartozó maradványt nem találtam; pedig aligha nincs egy vagy más eldugott helyen az itteni hajdani fényes templomoknak némi töredéke befalazva, vagy hányódóban. Az ottani állapotokat alaposan ismerők erről bizonyosan tudnának felvilágosítást adni.

Most áll, már ki tudja mióta, restauratio alatt a *harinai* románízlésű templom is. Szánalmas látni, milyen gyarló munkát visz itt végbe az a beszterczei építőmester, ki a régi szép faragású diszítményeket kidobatja és helyükbe falusi kőfaragókkal faragtat újakat. Ez az újjáépítés pedig annyi ideig húzódik, hogy még az épen fentartható régi részletek is, időközben, mivel a fedél végkép lepusztult róla, megsemmisülnek. A lutheranus pap kertjében találni néhány szép építési diszítményt, egy kivájt tetejű díszes oszlopfejezet üregében pedig mészhabarcsot tart a szolgáló a pinczében, a hol alabastrom kötél-díszű párkánykövek. ornamentalis parapetum-darabok stb. hevernek.

Szép XI—XIII. százévi diszítményes faragványok találhatók még az *esztergomi* primási palota udvarán is, a hol gondos felügyelet alatt állanak. De mennyi van még ilyen veszendőben! El sem lehet számlálni! Egyelőre figyelemgerjesztésül legyen ez elég azoknak, a kik ilyen maradványokat ismernek és könnyű szerrel megmenthetik. *Gerecze Péter.*

KASSA VÁROS NAGY PECSÉTJE 1504-BŐL.

A fejlődés többszörös phásisán átment Kassa városi czímernek utolsó bővítése s ezzel végleges megállapítása az 1502. évre esik. Ezen évben öregbíti *II. Ulászló* király a városi czímert saját és neje, *Anna* királyné, családi czímerjelvényeivel. Az általa megbővített czímer a következő: A fejénél egyenes vágású czímer-paizs három mezőre oszlik; a felsőben két alapon három arany liliom, a középsőben vörös mezőben négy ezüst szelemen látható. Ugyanezen mezőnek közepében, az említett négy szelemen között balra egy felében elvágott arany koronás, arany csőrű, arany lábú, nyelvét kiöltő ezüst sas áll. Az alsó mező színe kék és a felső jobb szögletből harántosan az alsó bal szögletbe huzódó, négy helyen aranykoczkás vörös gerenda által van ketté osztva. A gerendán felül egy, a gerenda alatt pedig két arany liliomot találunk. Ezen liliomok az *Anna* királyné czíméréből adományozott jelvények, míg a fél sas *Ulászlóéból* van véve. A czímerpaizsot ametiszt színű aranyos tunikába öltözött kiterjesztett égszínű szárnyú angyal tartja maga előtt két kézzel. Fejét fűzér diszíti, melyből a feje fölött lebegő dícsfény irányában arany kereszt emelkedik. A paizsra jobb s bal felől egy-egy csőrsisak van helyezve, melyek Jaksics Demeter azon párbajára vonatkoznak, melyet ez 1491-ben tatár ellenfelével a királyi sátorok előtt vívott s a melyben győztes is maradt.* A sisak nyilt, leveles arany koronáiból kék-sárga szárnyak emelkednek, melyek közepén egy-egy arany liliom díszlik. A takarók színe mindkét oldalon: zöld és vörös.**

Kassa város tanácsa a megbővített czímert 1504-ben pecsétlőbe véseti. A 60 miliméter átmérővel biró köralakú ezüst pecsétlő, mely tulajdonképen egy fél centiméternyi vastagságú ezüstlapot képez, jelenleg a kassai titkos levéltárban őriztetik. A pecsét közepén szép renaissance stylü paizsot látunk, melyet bő redőzetű tunikás, kiterjesztett szárnyú angyal tart. A czimerpaizs mezőiben a II. Ulászló által megbővített czímerképeket találjuk. A paizson két zárt csőrsisak foglal helyet, melyeknek koronáiból szépen stylizált szárnyak emelkednek, egy-egy liliomot viselvén középső részükön. A pecsét kerületén, többszörösen behajló s az egész pecsét kerületét körülfutó mondat szalagon, e lapidaris legenda:

* *Istvánffy:* Histor. de rebus Hung. Lib. I. 13. l. Coloniæ. 1622.

** A czímer leírása, a Budán, 1502. in festo conceptionis virginis Gloriosæ keltezett adományozó oklevél eredeti szövege szerint ez: . . . hæc arma videlicet: angelum, veste auro in texta, coloris Amethistini sucinctum, flavam, et calamistratam, comam strophio, sive serto gemmato pressam, in cuius fronte ex huiuscemodi corolla capitis diademati crux aurea prominet, utraque ala angeli coloris cœlestini, micis aureis interlucet, tenens ambabus manibus scutum insigne, summum eius in formam metæ eversæ effigiatum, imum vero in modum turbinis fastigiatum, in scuti angelo gemino superiore ex utroque latere galea aureis tibulis locata, ex quarum sumitate flores penduli variorum colorum, veluti vento agitati, sparguntur, utrique galeæ corona aurea, imposita, ex coronis singulis singulæ alæ prominent, quarum plumæ et pinnulæ tenuiores, brachia alarum vestientes sunt coloris cœlestini punctis aureis splendicantes, pennæ vero protensiores, longioresque, et extremæ, in altumque prorumpentes, sunt coloris crocei. In medio vero singularum alarum sunt singula lilia aurea, scuti autem pars superna est coloris cœlestini, continens per longitudinem tria lilia aurea, in medietate autem scuti pene usque ad infimum est campus ruber in quo fluunt, stagnandoque labuntur quatuor flumina nominatissima Danubius, Tibiscus, Dravus, Savus, primaria, specialiaque

SIGIL LVM CIVITA TIS · CASSA ·

A pecsétlő hátlapján hasonló betűkkel bevésve:

† LIBER · AB · OFFICVS · CAVD || ENS · ANTONI9 ·
ARTE · HOC || CELAVIT · MAI9 · QVD · HABET ·
MEA · CASSA · SIGIL · 1 · 5 · 0 · 4.

A pecsét, eltekintve a csőrsisakok góthizáló jellegétől, minden részében tiszta renaissance stylben van tartva. De, bár a renaissance hatása alatt Zsigmond király uralkodása (1387—1437) első évtizedeiben tűnik fel is az oklevelekben Kassa latinizált neve: *Cassovia*, ez esetben pecsétünkön még Kassa régi nevével találkozunk.

Magáról a pecsétről csak elismeréssel szólhatunk. A heraldikailag korrekt elhelyezés, a festői beosztás s maga a technikai kivitel oly objektumot állít elénk, mely művészi szépség tekintetében ritkítja párját hazánkban a városi pecsétek sorában.

Némi hibával azonban itt is találkozunk, ez azonban heraldikai szabálytalanság, nem technikai hiba s így a pecsétlőt metsző művész terhére nem írható.

A pecséten ugyanis a paizsot tartó angyal mellén keresztbe futó szalagokat látunk, melyekről II. Ulászló adományelevelében említés nem tétetvén, nyilvánvaló, hogy itt egészen fölöslegesek. E keresztszalagok még *Zsigmond* király idejéből erednek, a mikor ő 1423-ban Kassa czímerét paizstartó angyallal bővíté. *V. László* 1453-ban az angyal mellszalagjait fekete keresztekkel diszíti, de *II. Ulászló* czímerbővítő, illetve adományozó levelében teljesen mellőzi ezeket, úgy, hogy *azok Kassa czímerében többé*

lusius regni nostri insignia suo colore depicta, quæ ipsis tamquam defensoribus et propugnatoribus eiusdem Regni nostri per nostros Prædecessores Ungariæ Reges gratiose collata existunt, quibus usque in præsentia usi fuerint. In medio autem ipsius campi rubri IV. fluminum præfatorum est aquilla media stans, erectaque collo tamen, et capite integra coronam auream capite gestans, rostro aurato, pedeque sinistro unquicolorum tenus aurato, lingua exerta, vibuanteque a cuius pectore linea aurea ad sinistram alam usque protracta, summitasque eiusdem lineæ figura trifulca terminatur, quæ est insigne nostrum gentilitium et avitum, quo ex singulari favore nostro Regio ornavimus, quam iam tempore felicis nostri Regiminis sibi immortalibus facinoribus peperistis. Scuti autem pars inferior in campo coloris cœlestini, linea satis ampla rubra, quatuor Tescellis aureis intextis sejungata, a primo dextro angulo in imum angulum sinistrum descendens intersecatur. Supra quam Lineam in eodem compo sunt duo lilia aurea, quæ quidem Illustris Domina Anna Regina Consors nostra Charissima ex beneplacitate voluntate sua ex suis propriis armis eisdem fidelitatibus vestris ob perpetuam rerum bene feliciterque pro defensione Regni huius et conservatione istius Civitatis Nostræ Cassoviensis gestorum memoriam benigne favorabiliterque concessit stb. stb. A kassai titkos levéltárban

helyet nem foglalhatnak. Hogy tehát e pecséten ismét találkozunk a mellszalagokkal, az csak a régi, de elavult, hatályát vesztett czímerekből vétethetett át, az előbbiekből beláthatólag: *szabálytalanul.*

Kassa szab. kir. város törvényhatósága a II. Ulászló által adományozott czímert használja — *csak ezt használhatja!* — máig is okmányain. Némely változatban a pecsétek a szóban forgó mellszalagos angyalt ábrázolják czímertartó gyanánt. E helyütt kivánok e szabálytalanságra rámutatni s konstatálni kivánom, hogy ***mindazon czímerek s pecsétek*, *melyek a város által használtatván a paizstartó angyalt mellszalagokkal tüntetik elő*, *heraldikailag inkorrektek*, *tehát használatuk helytelen.***

A pecsétlő hátlapjába vésett lapidaris fölirat megőrizte számunkra a pecsétlőt készítő művész nevét, t. i. *Antonius mestert*, ki mint ötvös 1493-tól 1520-ban bekövetkezett haláláig működött Kassán s a *Series electae Cummunitatis* tagjává, vagyis városi *Seniorrá* 24 éven keresztül, vagyis 1497-től 1520-ig megválasztatott.

Levéltári kutatásaim e mesterre vonatkozólag több adat birtokába juttattak ugyan, e helyütt azonban csak a legfőbb momentumok följegyzését kivánom adni időrendben, a városi jegyzőkönyvek eredeti kifejezéseivel:

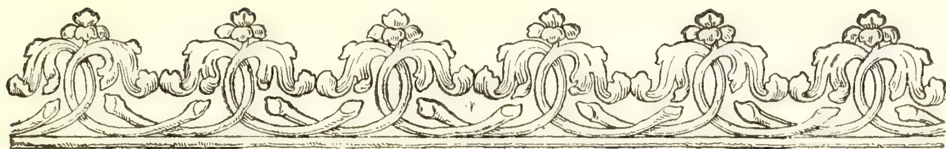
1493. Anthonius Goltschmit hot auch Burgerrecht irfolget am obe schrieben dinstag (t. i. nach Corporis Christi) ond ez sol gebn noch den herrn (t i. a tanácsuraknak) irkentnisz. dt.(=dedit).

1520. Vorbot hern Mathie Greff. Feria quinta In die lucie virginis hatt der Namhafftig her Mathias greff rottman dy czeÿt eyn vorbot gethan off alle gutter *Anthonÿ goltschmydin* von *wegen etlich Sylbers*, *das er noch yrem herren zcwm der Kyrchen Scte Elizabeth zcw arbeyten gegeben hatt.* Bys czw gutter rechnung. Actum hora 9 ante meridie.

1521. Arestum *Johannis Bacchy*, *filÿ Anthonÿ aurificis.* Feria quarta in die sancti Dionisÿ Martiris, discretus Johannes aurificis arcium *baccalaureus* petit arestationen super fl 35 apud volffgangum wÿtwer quos sibi dominus Achatius presbiter olim capellanus Cassoviensis commodato dedit, usque ad juris discussionem stb.

Kitünik ezen három adatból, hogy *Antonius* ötvös 1493-ban nyert Kassán polgárjogot; hogy jeles mester lehetett, mert a kassai Erzsébet-templom számára is készített ötvösműveket a tanács megrendeléséből s végre, hogy fia Johannes baccalaureatus volt, ki valószínüleg egy és ugyanazon egyén, azzal a férfiuval, ki Krakóban mint orvos és író híres nevet vívott ki magának. Miután pedig Kassán a XV. század végén, a XVI. század elején, de egyáltalán sem az előtt, sem az után Antonius nevű ötvössel ezen egyen kívül nem találkozunk: nincs okunk kételkedni, hogy azon *Antonius artista*, ki nevét a pecsétlő hátlapján megörökítette, ugyanazon személy, kiről imént citált adataink szólnak s a ki Kassán 1493-tól 1520-ig mint ötvösmester működött. Ezt constatálva, Antonius kassai ötvösmestert s egyik fenmaradt jeles művét a szakirodalomba elsőnek bevezetni szerencsés lehettem.

Kassa. *Mihalik József.*

IRODALOM.

DIE NEOLITHISCHE STATION VON BUTMIR BEI SARAJEVO IN BOSNIEN. Ausgrabungen im Jahre 1893. Bericht von W. Radimsky, Vorwort von M. Hoernes. Egy alaprajzzal, 20 képes táblával és 85 képpel a szövegben Bécs, 1895. fol. 54. l.

Kevés neolithkori telepről létezik oly díszmunka mint az, melyet az imént a bosnyák kormány pártfogásával a sarajevoi muzeum Butmirról megindított. Az a húsz színes tábla, melyen e rövid idő alatt világhírre emelkedett gazdag lelőhely agyag és kőtárgyait bemutatják, a modern ábrázoló technika oly tökéletes fokán áll, hogy majdnem az eredetiek szemléletét pótolja.

Ismeretes e folyóirat olvasói előtt a butmiri telep, mely az elmúlt évben a Sarajevoban tartott nemzetközi szakértekezlet egyik főtárgya volt.* Egy bécsi tudós a congressuson idő előttinek vélte, hogy már most, mikor a majdnem kimeríthetlennek látszó telepnek csak parányi részét ismerjük, a leletek közzététele meginduljon.** Azt tartjuk, hogy a ki e díszes folios füzetet látja és a szép táblák elé helyezett két értekezést olvassa, mely teljes tárgyilagossággal elhamarkodott magyarázati kísérletektől menten tisztán a tények alapján áll, igazoltnak fogja tartani a követett eljárást, hogy a tudományos világ, mely feszült figyelemmel kiséri az ásatásokat, évről-évre értesüljön az elért eredményekről.

Az első év legérdekesebb leletei közé tartoznak az agyagból mintázott szobrocskatöredékek, minőket eddig a középtenger szigetein, a Cycladokbeli és Cyprusi ősrégi sírokban leltek. A szabadkézből mintázott cseréptöredékek sűrűn mutatják a zigzegmustrát s a tekercsvonalat, soros köröcskéket, dülénysorokat, újjal és bot végével bemélyített pöttyöket s vonalakat ; domború diszítmények ritkábbak s ezek közt ismételten jelentkeznek a sorba helyezett lencseforma vagy gyűrűded díszek. Az edények fülei néha egyszerű bütykök, melyek függélyesen vagy vízszintesen átlyukasztattak. Többször nyélforma edényfogantyúkra akadtak. Agyagból való súlyok, orsók, gömbök, és hálónehezékek nagy számmal és nagy változatosságban fordultak elő.

A kőtárgyak nagy tömegében van sok nyers anyag, vannak félig elkészített holmik, elhányt töredékek, törő és csiszoló kövek, mind a mi egy nagymérvű munkatelep üzeméhez szükséges volt, mely nem csak az egész környék kőfajait vette igénybe, de távolról is szerzett hasznos kőanyagokat. A műhely szerszámok és fegyverek gyártásával foglalkozott, csak egy ékszer akadt a sok ezer másféle tárgy közepette. A kések, vakarók, fúrók, nyílhegyek és hasonlók pat-

* Arch. Ért. 1894. 341—351. és 412—422. l,

** Arch. Ért. 1894. 417. l.

togtatás útján készültek, a miben bámulatos ügyességre emelkedtek. A butmiri munkások nem kevésbé ügyesek voltak vésők és balták előállításában s azok csiszolásában.

A telepről az első évben összegyüjtött kőkészítmények száma 5148 darabra ment, melyekhez óriási tömegű hulladék járul Közben nyolczféle négylábú házi és vadállat csontjai nagy számmal akadtak.

A növénymaradványokból négyféle culturnövény kilencz fajtáját lehetett megállapítani.

Hoernes előszavában néhány főszempontot érint, melyek mutatják, hogy a butmiri leletekre fontos szerep vár a déleurópai cultura legősibb fokainak megitélésében, ugyanő gondozta a táblák előállítását, a miben teljes elismerés illeti. Másrészt Radimsky az ásatás gondos vezetésében és most a leletek hű és világos bemutatásával szerzett kiváló érdemeket ; olvasóink előtt pedig, kik tudják, milyen intéző szerepe van a boszniai archæologiai kutatásokban Kállay miniszter úrnak, talán fölösleges elárulni, hogy ennek a pompás könyvnek a közzétételében is övé a főérdem.

Hazánkban ugyan nem ismerünk még kőkori telepet, mely gazdagságra a butmirivel versenyezhetne, de van két jelentékeny lelőhely, a tordosi és a lengyeli, s ezek mellett több kisebb, melynek leletei sok hasonlatosságot mutatnak a butmiri teleppel, a miért is a hazai kőkorral foglalkozó szaktársaknak a jelen kiadvány gyakori forgatását melegen ajánljuk. *Hpl.*

F. CUMONT. Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra publiés avec une introduction critique. Monuments figurés II. fascicule 185—280. ll. III. fascicule 281—455. ll. qu. Bruxelles, H. Lamertin 1895. 411 ábrával és nyolcz fénynyomatú képes táblával ; a két füzet ára 37 frcs 50 c.

Elismerésre méltó gyorsasággal követte e két vaskos füzet az elsőt, melyet e folyóirat múlt évi deczemberi számában ismertettünk. Abban szerző a Mithrasra vonatkozó antik föliratok teljes gyüjteményét adta, most a föliratokhoz járulnak maguk a figurális emlékek. Szerző egészben 290 hiteles régi emlékről ad szakszerű kritikus leírást s mindegyiknek az irodalmát is fölsorolja ; a 291—332. számok alatt oly emlékeket ismertet, melyek nem egészen hitelesek, vagy nem bizton Mithrasra vonatkoznak avagy végre olyanok, melyek talán Mithrasra vonatkozhatnak ; azután fölsorolja a modern hamisításokat és legvégül a metszett köveket és amuletteket írja le. Hazánkat és irodalmát a jeles szerző jól ismeri, csak az sajnos, hogy a magyarúl idézett czímek nem mindig hibátlanok.

Milyen mély gyökeret vert a Mithrascultus a régi Pannoniában és Daciában, az kitűnik az e két tartományban előkerült emlékek jelentékeny számából. Leggazdagabb Dacia 76 emlékkel, Pannonia inferiorból hét emléket ismer a szerző, Pannonia superiorból pedig tizenegyet. Szaktársaink számára idejegyezzük a lelőhelyeket és Cumont folyó számát. *Dacia* területéről : Orsova (136), Romula (137), Várhelyi mithræum (138—180) és más várhelyi emlékek (181—186), Micia (187) Veczel (188—189), Alsó-Bajom (190), Hosszútelke (191—192), Apulum (192—197 és 199—201), Alvincz (198), Maros-Porto (200—202), Maros-Decse (203), Torda (204—207), Erdély (208—212).

Alsó-Pannonia területéről: Az aquincumi mithræumból (213), Alcsuth (214), Tétény (216), Buda-Örs (218), Magyarország (215, 217, 219).

Felső-Pannoniából: Sziszek (220—221), Golubič (222), Rákos (Sopronym.) (223), Ó-Szőny (224), Német-Óvár (225—228), Petronell (228 bis), Stix Neusiedl (229—230), Schwadorf (231).

A kétes emlékek sorában szerző egy apulumi (303) és egy sisciai emléket (304) idéz és fölhívja a kutatókat (302), hogy a Herculesfürdőtől néhány órányira az Oláhország és a Cserna völgye közti hegyekben létező «Tráján-barlangot» vizsgálják meg, melyről azt beszélték szerzőnek, hogy a barlang táján, mintegy harmincz lépésnyire a barlangtól a szikla falán négyszögű keretben fölirat és dombormű látható. Bokrok borítják ezeket, s azért kikerülik a barlang látogatóinak a figyelmét. Lehet, hogy a fölirat s a dombormű arról tanúskodnak, hogy az üreg valaha Mithras tiszteletére volt szentelve.

E lelkiismeretes anyaggyűjtés után érdekkel várhatjuk az anyag földolgozását a művet befejező negyedik füzetben. *ab.*

A NÉMET CSÁSZÁRI ARCHAEOLOGIAI INTÉZET, a classikai archæologia legfontosabb központja, közzétette évi jelentését, melyet Dr. A. Conze, a főtitkár mutatott be a berlini akadémiának.* Az «Antik emlékek» II. kötetének 2. füzete jelent meg, az évkönyből megjelent a IX. kötet és mint kiegészítő füzet Hadrianus villája Tivoli mellett, Winnefeldtől. S. Ivanoff építészeti tanulmányaiból nyomás alá adták a II. Rész szövegét. Róbert az «antik sírládák» III. Részének 1. füzetéhez a szöveget majdnem teljesen elkészítette és Dalmácziából szerzett be hozzá fényképeket. Kekulé vezetése alatt Winter és Rhoden dolgoztak az antik terracották összegyüjtésén és már két kötetre való anyag várja a közzétételt.

Körte az «etruszk urnák» II. kötetének 2. részét adta sajtó alá. Ugyancsak Körte kiadta az etruszk tükrök 12. és 13. füzetét és előkészítette a további füzeteket. Lœscke a chalkisi edények közzététele végett Londonban, Cornetoban, Gothában és Bécsben kutatta át a gyűjteményeket. Schreiber Aldrovandi «Delle staue atutiche» műve közzétételével foglalkozott. Domaszewski folytatta a római hadügyre vonatkozó domborművek összegyüjtését. Az attikai térképek elkészítését Stengel és Kaupert folytatták és befejezték. Most Attika összefoglaló térképének előállításán fáradoznak és befejezésül Attikáról fali térkép is fog megjelenni.

Az «attikai síremlékek»-ből Conze közzébocsájtotta a 6. füzetet és előkészítette a 7-iket.

A Déloroszországban létező görög síremlékekhez Kieseritzky késziti a szöveget.

Az intézet római osztálya kiadta közleményeinek IX. kötetét. A római intézet első titkára, Petersen megtartotta rendesen tanfolyamát a római muzeumokban, a második titkár, Hülsen római topographiáról és latin fölirattanról értekezett. Mau Pompejiban tartotta meg 11 napig előadási sorozatát és be-

* A múlt évi jelentést ismertettük Arch. Ért. XIV. 370—371.

fejezte a nápolyi muzeumban ; tavaszszal az intézet Ostiába rendezett tudományos kirándulást. Németországi gymnasiumi tanárok számára az intézet október 3-ikától november 8-káig tartó tanfolyamot rendezett, melyben 30 tanár vett részt. A legfontosabb tudományos vállalat volt a Marcus Aurelius oszlopának domborműveiről való gipszmásolatok készítése, mely Petersen és Domaszewski vezetése alatt megindult. Mikor e domborműveket közelebbről megvizsgálták, kitünt, hogy igen rongált az állapotuk és hogy végső ideje volt a másolatokhoz látni. Hülsen a rómavárosi latin föliratok gyűjtését folytatta.

A római intézet épületébe bevezették az elektrikus világítást s ennek következtében a könyvtár este is a tudósok rendelkezésére áll ; a könyvtár gyarapodása 281 műből áll és b. Platner 800 helyirati művel gyarapította a korábban alapított «Bibliotheca Platneriana»-t. A könyvtár czédulalajstromát Mau befejezte és a tud. folyóiratok czédulázását kezdte. Az intézet fényképészeti tára számára elkészült a Museo Chiaramonti gyűjteményről 56 nagyobb kép.

Az athenei intézet közleményeiből megjelent a XIX. kötet. Az intézet két titkára, Dörpfeld és Wolters sűrűn látogatott üléseket tartottak és Wolters tíz napra terjedő tudományos körjáratot tartott az athenei muzeumokban ; 1894. tavaszán megtartották a peloponnesosi és a kisázsiai kirándulást, az előbbiben 45-en, az utóbbiban 63-an vettek részt. Dörpfeld Hissarlikban folytatta ásatásait. Noack az északi görögországi régi várakat és városokat kereste föl, Körte Kis-Ázsia éjszaki részét kutatta át. Az athenei intézet Dörpfeld vezetése alatt az Acropolis nyugoti részén rendezett fontos ásatásokat és Wolters az athenei Acropolison lelt edényeket tanulmányozta, miben Græf és Hartwig voltak segítségére. A könyvtár 331 művel gyarapodott és használhatóságát az elektromos világítás bevezetése jelentékenyen fokozta. Az intézet fényképi készlete 400 számmal gyarapodott.

A központi főtitkár többször utazta be Olasz- és Görögországot. Az intézet folyton gondjaiba vette az archæologiai tanfolyamokat gymnasiumi tanárok számára a német államokban, és hozzájárulásával készült egy hivatalos emlékirat arról, hogy minő eszközökkel lehetne a gymnasiumi tanításban az antik művészet szemléleti oktatását előmozdítani. *Hpl.*

«ARCHAEOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK.» XVIII. k. 1895. 4-° 117. l. A jelen kötet két becses értekezést tartalmaz. Egyik Gerecze Pétertől való, a ki benne Szent-Simeon próféta zárai ezüstkoporsóját a Meyer-féle monographia után újból vizsgálat alá veszi és a fölmerülő nehézségek közül néhánynyal szerencsésen megküzd, a mit úgy ér el, hogy nem csak tekintetbe veszi a körülményeket, melyek alatt a díszes mű létrejött, hanem magát az emléket is a Budapesten meglévő galvanoplastikus másolat alapján legcsekélyebb részleteiben is méltányolja. Így a hazai costumeról és a XIV. századbeli ornamentikáról való ismereteink köre becses adatokkal gyarapodik. A második czikk Jankóé, «a régi hazai lőportartók szarvasagancsból» az első terjedelmes tanulmány e sajátszerű faragmányokról, melyek részben czéhes részben népies műhelyekből kerültek ki és az ismertető szerint nem fűzhetők bizonyos néphez. Mindkét értekezésben számos érdekes ábrát látunk. A kötet ára 3 frt. *X.*

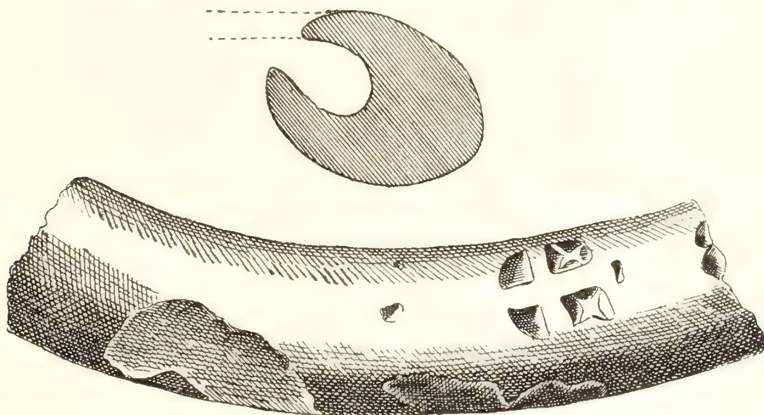

KÜLÖNFÉLÉK.

ZSIGMONDY GUSZTÁV † nagyérdemű munkatársunk, ki az aquincumi régiségeknek harmincz éven át szorgalmas kutatója volt, folyó évi augusztus hó 12-én 72 éves korában örök nyugalomra tért. Áldás emlékére!

EGYETEMI ELŐADÁSOK. A jelen tanév téli felére a budapesti tud. egyetemen a következő archæologiai és műtörténeti előadásokat hirdették. *Hampel József:* A szobrászat Phidias korában; az attikai edényfestés virágzó kora; *Pasteiner Gyula:* Bevezetés a művészetek történetébe; a felső-olaszországi festészeti iskolák a XV. és XVI. században; *Czobor Béla:* az ős kereszténykor emlékei, kiváló tekintettel a hazai leletekre; *Kuzsinszky Bálint* Magyarország a rómaiak korában.

KERESZTES CSERÉPBÉLYEG. Az Archæologiai Ertesítő folyó évi junius havi számában Fövenyről egy szürke agyagú edény öblének a széléből

való töredék rajza közöltetett. Hasonló jegyű és alakú cseréptöredék gyüjteményemben is van. Ez is szürke, csillámkeverékes agyagból való. Rajzát ide mellékelem. E cseréptöredéket Nagy-Szalatnán (Zólyom-m.) egy erdők között levő tisztáson találtam. E tisztást környező erdőségben több helyütt bronz tárgyakra akadtam, s ebből azt következtetem, hogy e cseréptöredék mint ilyen a lelhelyre nem került, hanem az edény melyből e cserép való, eredetileg ott használva volt.

Nagy-Szalatna, 1895. augusztus 31.

Leustách Lajos, főszolgabíró.

RÉGÉSZEK KIRANDULÁSA BOSZNIÁBA. A bécsi anthropologiai társulat szaktársai számára f. évi szeptember elején kirándulást rendezett Boszniába, melynek az a czélja volt, hogy a sarajevói muzeum máris gazdagon fölgyült tudományos kincseit és Bosznia híres ásatási helyeit megszemléljék. A fölszólításnak mintegy harmincz többnyire németországi szakkedvelő engedett. A társaság szeptember 3-ikán tanulmányozta a muzeumot, következő nap fölkereste a butmiri neolithkori telepet, két napot szentelt a glasináczi fensík illyr temetőjének, 7-ikén és 8-kán a travniki s jaicei történeti nevezetességű helyeket kereste föl és kirándult a jezervi tóhoz és a Vrbas völgybe ,azután pedig Mostáron és Spalaton át tért vissza Bécsbe.

ANNA KIRÁLYNÉ ARCZKÉPE. Az «A. Értesítő»-nek 1887-diki folyamában (VII. 91. l.) közöltünk rövid kivonatot Kropf Lajosnak egy a «Századok»-ban (XXI. 73.) megjelent czikkéből Anna magyar királyné I. Ferdinánd nejének különféle arczképeiről, melyeket tévesen Boleyn Annáénak tartottak Angliában. Kropf úr szívességéből most alkalmunk van ezen arczképek egyikének hasonmását olvasóinknak bemutatni. E kép a jelen században élt Scriven E. angol metszőtől származik és úgy látszik a Sir Montague Cholmeley birtokában volt eredeti

festmény után készült. H. B. betük alatt, mint már említettük, Hans Baldung vagy Hans Brosamer lappang, nem pedig Holbein, amint ezt némelyek állítják.

Z.

ÁSATÁS NAGY-MAGYARIBAN. Wosinszky Mór a gr. Zichy Jenő-féle ázsiai expeditió tagja az asztrakáni kerületben fekvő Nagy-Magyariban rég. ásatást rendezett, melynek leletei középkori arabs maradványok voltak. Wosinszky ez útján eltekintve sok érdekes analogiától, melyeket præhistorikus és népvándorláskori leleteink s a keleten még manap is használatban lévő tárgyak között észlelhetett, talált a kaukazusi főgerincz éjszaki részén Wladikawkáz környékén három lelhelyet, mely analog hazai magyar pogánykori leleteinkhez.

ŐSKORI ARANY KARIKA. A rajzban bemutatott 12 gram súlyú arany karpereczet Fodor Istvánné csépai lakosnő a Kun-Szent-Márton felé vezető országúton gyalog mentében, Pa. Istvánhá és a Betekincs csárda közt a kocsiút porában találta a rajzon látható összegyűrött állapotban, a midőn még a másik vékony vége sem hiányzott, melyet róla csak később nézegetés közben letörtek. Azon körülményt pedig, hogy ezen arany karperecz a földszínén, kocsiút porában összgyűrött állapotban találtatott, véleményem szerint csak úgy fejthetem meg, hogy azt valószínüleg a taval épült tisza-kőrös-zugi ármentesítő védgátnál dolgozó kubikosok egyike valószínűleg a t.-sasi határban lévő kéménytetőn — hol már több csontvázra és cserepekre akadtak, találta és azt később véletlenül az úton elvesztette.

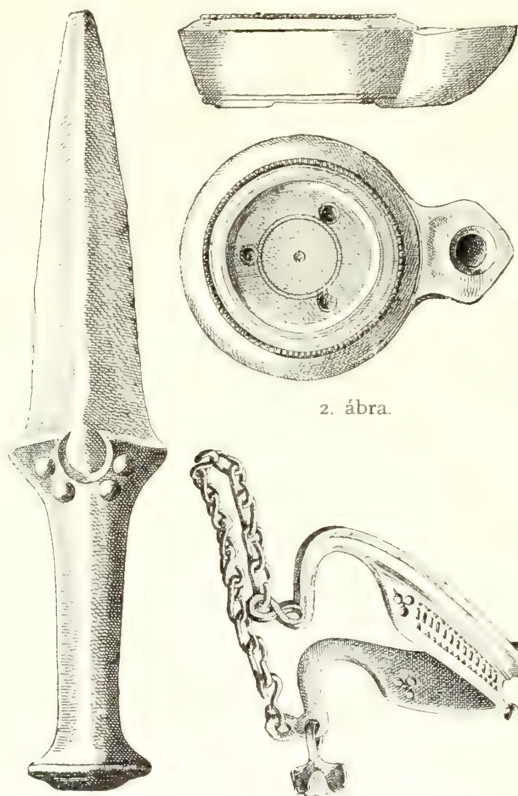
Ezen nyitott, két vége felé vékonyúló kerek sodronyból készült arany karperecz, sodrony-tekercs és fonást utánzó rovás-díszitési motivuma némileg hasonlít a Bronzkor. Lt. I. 3. 8. sz. és CLXXVIII. T. 8. 9. számuakhoz. Eredeti köralakjának átmérete lehetett 5 centimeter, körhossza pedig 15 centimeter.

Csépán, 1895 september 15. *Kovács Albert.*

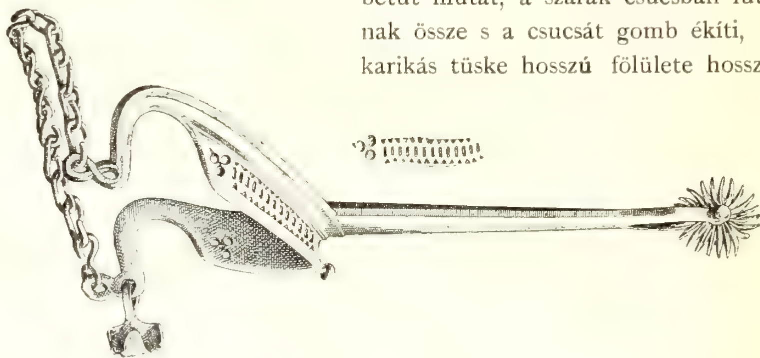
A «BUDAPESTI APHRODITE.» A szép bronzfej, melyet e folyóirat 206—210. lapjain e czímen bemutattunk és melyről azt tartottuk, hogy középszerű római bronzműves jó antik márvány-kópia után másolta, Furtwängler Adolf közlése szerint, valószínüleg modern készítmény. Furtwängler különféle gyűjteményekben több hasonló bronzfőt ismer, melyek mind az általunk is jelzett fogyatkozásokat mutatják. Tapasztalt szaktársunk kételyeit a fej belsejének leggondosabb technikai vizsgálata is igazolja. Több helyen ugyanis, a hol a bronzöntés után a minta agyagmagjának megtartására szolgáló peczkek miatt a bronzban lyukak maradtak, e lyukakat csavarszerű kis pálczákkal töltötték meg, melyeknek külső vége kisimíttatván a körülöttük elterülő síkban alig látszanak; ellenben előtünt a csavarok belső vége, mikor a fej üregéből az ott lerakódott homok-, agyag- és patina-réteget eltávolítottuk, pedig srófoknak a jelzett czélra való használatát a római időben nem lehet kimutatni. *Hpl.*

KISBÉRI (KOMÁROM M.) RÉGISÉGEK. A kisbéri terület minden korbeli régiségeknek gazdag lelőhelye. Ezúttal magánbirtokban lévő három leletet

mutatunk, mélynek mindegyike más kort és más emléksorozatot képvisel. Az őskorból való a $^{1}/_{2}$ nagyságban bemutatott bronz tőr, mely azért érdekes, mert a penge és markolat egy darabban van öntve; a markolatnyújtványokon látható négy gömbölyded domborulat ezúttal csak diszítmény és mintegy a szögecsek fejeire emlékeztet. A markolat síma, a végső gombja tojásdad és laposan kidomborodik, pengéje háromszögű középső tompa gerinczczel. (1. ábra.) 2. ábránk egy római bronzmécsest ábrázol fölülről és oldalt ($^{1}/_{2}$ n.), a mécses egészben egyszerű idomú, fölül csak egy gyöngysor ékíti a középső, mélyebben fekvő mező keretét; e mélyebb tért két központi körvonal ékíti, mely az olaj beöntésére szolgáló három lyukat is érinti. Végül a harmadik tárgy egy XV. századi jellemző vassarkantyú, melynek fölületét vékony bronz lemez borítja; megvan szárainak végén a láncz s a kampó, maguknak a száraknak az oldala át van törve és az áttört mustra egy szakadatlanul ismétlődő minusculas z betüt mutat, a szárak csucsban futnak össze s a csucsát gomb ékíti, a karikás tüske hosszú fölülete hossztengelye irányában futó négy szélesebb s két keskenyebb lapra van tagozva, a «karikán» görbe hajlású hegyek sorakoznak körben. 3 ábránk $^{2}/_{5}$ nagyságban tünteti föl a csinos tárgyat.

2. ábra.

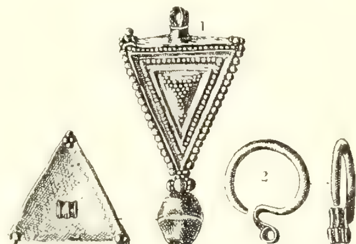
1. ábra.

3. ábra.

A MAJDÁNI ARANYLELET. Torontálmegye török-kanizsai járásában van Majdán kis helység, Oroszlámostól északi irányban, ettől 5 kilometernyi távolra. A helység új temetője körülbelül azon a helyen fekszik, hol a régi oroszlámosi (Uruzlan) monostor állt, melyről a Szt.-Gellért-féle legenda, de ezenkívül régi okleveleink egész sorozata is emlékezik. Az új temető voltaképp egy régi, ősi temetkezési telep, hol az új sírhelyek ásása alkalmával régi temetkezésekre bukannak.

Ez évi május hóban Domokos József és Fekete Pál majdáni lakosok is

sírásás közben egy csontvázra akadtak, mely fejjel keletnek s lábbal nyugatnak feküdt. A fej mellett egy 17 ctm. magas és mint egy 10 ctm. átmérőjű, egészen kezdetleges, egyenetlen, durva mívű, égetett cserépedény fordult elő. Ennek az egyik széle a kiemelésnél lecsorbult. A sírgödör további mélyítése alkalmával, a koponya körül kihányt omlós homokkal két arany ékszert vetettek ki, s ez csak a parton tünt szemeikbe. A találók tovább is kutattak, a gödrözést a csontváz fekvése irányában folytatták, de semmire sem akadtak.

Találók az ékszereket eladásra Szegedre hozták, s ez alkalomból Lázár Béla segédkönyvtáros úr a helyszínére sietett, s a temető azon részében, mely ezentúl kerül temetkezés alá, az ásatást nagy buzgalommal megkezdte, de eredmény nélkül. Az a hely már régen kikutatva lett, mert az ember- s állatcsontok, cserépdarabok elszórtan fordultak elő. Mindössze két orsó karikára akadt. Ez alkalommal Fülöp mihály gazda egy arany halánték gyűrűt mutatott be, mit szántóföldjén talált, mely a városi muzeum részére hasonlókép megvásároltatott. Ez utóbbit a 2. sz. rajz tünteti elénk. A két arany függő pedig az 1. sz. ábrán látható. Súlyuk egyenkint 11·40 gramm. A fülbevaló vékony karika mind kettőről hiányzik. A csüngők hossza 4·5 ctm. s más hasonló leletekkel egybevetve a 3—7. századból való.

Reizner János.

STIN TAMÁS POHARA. Radisics Jenő az 1884. évi ötvös-kiállításon e nagyszebeni mester néhány bélyeges jelzésű művét állapította meg,* melyekből utóbb hármat az Ötvösség remekeiben díszes fénynyomatban közzétett.** Egy kanna van a szendrői ref. templom birtokában, egy fedeles kupa özv. Schul Henriknénél és egy talpas pohár b. Radvánszky Béla tulajdonában. Utóbb a nürnbergi ötvös-műtárlaton még egy fedeles kupája tűnt fel, mely a berekhalmi egyház tulajdonát képezi. A mester bélyegül összefont T és S betűt használt. E bélyeg révén legujabban egy ötödik művét is meg lehetett állapítani, melynek fényképét főt. Ivánfi Ede úr volt szíves bemutatni: a miklósfalvi aggápoldáé és most a győri püspöki seminarium régiségtárában őrzik. A munka, miként az idecsatolt kis rajz mutatja, nagyon szerény ötvösmű. Símafalu födeles ezüstpohár, mely a harangforma serlegek idomát utánozza; talpát és födelét szerény tektonikus tagozás és födelének a tetejét erős bibéjű virág ékíti, teteje és öble szélén párhuzamos vonalak futnak körül. Miért itélte az ötvös e szerény alkotását arra érdemesnek, hogy a pohár oldalára névjegyét nagy betükkel odavésse, nem igen lehet érteni, hacsak nem tételezzük föl, hogy ő ez

* A magyar tört. Ötvösműkiállítás lajstroma negyedik terem 119—120. l.
** Az Ötvösség remekei Magyarországon II. k. 33. és 34. ll.

egyszerű művét önmaga számára mindennapi használatára készítette. A mesterről az Ötvösség remekeiből csak annyit tudunk meg, hogy erdélyi ötvös volt és hogy az 1583—1603. években dolgozott. Reissenberger a nagyszebeni régi épületekről írt tanulmányában * kimutatta hogy Stihn, (Stum vagy Stumer) Tamás nagy-szebeni háztulajdonos volt és háza ajtaja a Reispergasse 7. száma alatt még ma is mutatja a T és S 1570 jelzést, a mi kétségtelenül Stin Tamásra utal. Így tehát a mester már 1570-ben volt Nagyszebenben megtelepedve. *h.*

KOLOZSVÁRI LELETEK. Kolozsvárt a most folyó csatornázás alkalmával, a midőn a város egész területét két-négy méternyi mélységig árkolják, ez árkokban a római korból s itt-ott ujabb időkből való régiségek kerültek elé. Legjelentékenyebb volt a Farkas-utczán előfordult lelet, a hol három kirabolt római sírláda és két föliratos római oltártöredék akadt, a Farkas-utczai egyik koporsóból való egy homlokcsont töredéke, mely azért érdemel említést, mert arany nyomai maradtak meg rajta, talán szövetből. Apróbb leletek majd minden utczában voltak, de nagy részét széjjel hordták a munkások. Néhányat Gaber Antal szerzett meg gyüjteménye számára. Ezek közt van egy 17·5 cmnyi hosszú talapzaton emelkedő kis márványcsoport, melyből mintegy 13 cmnyi magas töredék maradt meg. Sziklán ülő meztelen férfialak szemben ül, megvan a bal lába teljesen, a jobb láb felső czombja és feje, bal czombján lecsüngő kecskeláb mutatja, hogy valószínüleg Bacchus alakja volt ábrázolva, ugyancsak bal czombján egy kiálló töredék, talán balkarjának támaszából való, mellette balra kisebb fiú, melynek feje egészen hiányzik s jobb lába a térden alúl, bal lába pedig az alsó szárban letört, áll és fölemelt baljában chlamysát sinus formájában emelve abban gyümölcsöt tart, míg lecsüngő jobbjában talán pálczafélét fogott. A szikla tövén jobbra az isten állata, a párducz guggol, feje letört.

A *magyar*-utczai boltozott helyen került elé egy 8 cmnyi bronz szobrocska, mely magas taréjú sisakos Marst ábrázol, jobbját fölemeli, kezefeje letört, ebben valószínüleg lándzsát tartott, bal karjából csak egy darab maradt meg, mely mutatja, hogy a kar kissé hátranyult ; az alak jobb lábára nehezült, míg a szabad bal láb kissé hátrább állott ; mindkét lábfeje hiányzik ; középszerű római munka. Állítólag egy Septimius Severus-féle érmecske volt közelében.

A *királyszappan*-utczában többféle római pénz mellett, mely Vespasianus, Caracalla és Severus Alexander korából való, három cserép mécsest leltek, egyik kettős mécses, rajta hosszúhajú női fej domborodik ki, a másiknak a középnyilását sugárszerűen elrendezett hornyolatok ékítik, míg a kanócznak való lyuk táját harántosan álló rovátkos szalagdísz (?) ékíti ; a harmadik dísztelen példány alján kopott gyári bélyeg van. Apró kékes opalizáló üvegyöngy is volt az utcza árkában igen sok csont közepette.

A *görbeszappan*-utczából került elé egy antik arany fülbevaló, melynek korongos középtagja közepét barnás carneol ékíti, míg a szélén kettősfonatú sodronyszegély vonul körül. A korongon fölül két ∾ formára hajlított sodronytekercs s a kettőből két központi körbe rakott sodrony ékíti ; a koron-

* Lásd ismertetését az Arch. Ért. 1888. VIII. 271—272. lapjain.

gon alúl szintén ∾ formára hajlított sodronyékítmény. Tőle jobbra s balra apró karikás fül, melyből négyszeres sodronyfonadékú lánczon egy-egy kő csüngött le, a kő maga hiányzik, de a pálczácska, mely keresztül ment rajta, megvan ; a fülbevaló tűje szokás szerint a korong hátára van forrasztva.

Érdekes a belhíd-utczában előkerült kis olvasztó tégely, melyben apró bronz szobrocska volt, a szobrocskát dr. Enyedi szerezte meg.

A főtér déli oldalán húzott árokban bronz salakok s mindenféle töredékek közepette 14 cmnyi hosszú római bronz tűt találtak, melynek feje kuposan végződik s alatta a szár végét hornyolatok tagozzák.

A belmagyar-utczában rosz ezüstből való karpereczet leltek állítólag csontok mellett boltozat alatt, végei nyíltak és csonkák, egyiken apró lyuk mutatja, hogy záró tag volt rajta, az ellenkező oldalon a karika kiszélesbül s itt három bevert pont és körülötte apró kör ékíti. Egy más hasonló épebb karperecz, melyen még a záró tag is megvolt, elkallódott ; a karperecz a korai középkorból származhatik.

Ugyancsak a belmagyar-utczának más helyén félhold idomú 10·6 cm. átmérőjű elefántcsontlemezt találtak, melynek fölületét egy hármas és két kettős gyűrűbe esztergályozott központi körgyűrű ékíti ; talán római kori.

Egy Árpádkori hegyes csúcsú és hajlított vékony szárú vas sarkantyú töredéke a Thorda-utczában került elé, és ugyancsak ez utcza árkának más helyén csonka középkori vasfejszét leltek. XV. századi tollas érczbuzogány fejét a belközép-utczában találták.

A pósta-utczának 4 méternyi mélységéből előkerült egy sárgás agyagú edényke, füle letört, külön tagozott lapos lába van és haját körülfutó párhuzamos hornyolatok ékítik ; valószínüleg római korbéli.

Különböző árkokból V—III. századbeli római érmek kerültek elé (Vespasianus, Hadrianus, Sept. Severus, Caracalla, Elagabulus, Severus Alexander császároktól.) *A. B.*

A NÓGRÁD-MEGYEI MUZEUMEGYESÜLET gr. Degenfeld Lajos elnöklete alatt f. évi julius 7-ikén tartotta Balassa-Gyarmaton ünnepélyes évi közgyülését. Az ülésen Nagy Iván, a társulat megalapítója és ügybuzgó vezető titkára adott áttekintést a társulat eddigi működéséről és a muzeum állapotáról. Az érdekes jelentésből látjuk, hogy a nógrádmegyei muzeum nemcsak külön épülettel dicsekszik, de a szorgalmas gyűjtések következtében háza már annyira megtelt, hogy ma-holnap bővitéséről kell gondoskodni.

A muzeum érem-gyűjteménye már megnyitásakor meghaladta a kétezer darabszámot őskori és egyptomi régiségei a 360 darabon túl mennek ; van 48 drb római régiség, 48 fegyver, 73 pecsétnyomó, gyűrű és mindennemű egyéb közép és újabbkori emlék van 278. Ezekhez csatlakozik egy 17 darabnyi képgyűjtemény és 400 darabnyi ásványtár. Legjelentékenyebb a könyvtár, mert ez idő szerint állaga a 6000 kötetet és füzetet már túlhaladta.

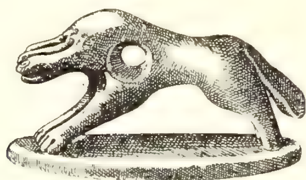
A vármegye a millennium alkalmából 10000 forinttal növeli a társulat alaptőkéjét. Az előadó lelkes jelentését figyelemre méltó intéssel zárta be, óva intette a nógrádmegyei társadalmat a hirtelen felgyúló, de hirtelen el is lobbanó

lelkesedés rémétől és kérte, hogy ne csak aláírással, hanem fizetéssel is járuljanak a nemes czél istápolására, mert van ugyan ház és telek, de van adóssági teher is, melyet törleszteni kell.

Az ülés másik kimagasló tárgya volt Pintér Sándor értekezése «A bronzkorról az Ipoly vidékén.» Olvasóink régóta ismerik a buzgó gyüjtő nevét, a ki több mint 25 éve viseli gondját a Nógrádmegyében föltűnő régiségeknek és azokból oly muzeumot alkotott magának, mely különösen e vidék őskori míveltségére fényt derít. Gyűjteményének zömét a dolányi majorhegyről kapta és azért ez a gazdag temetőhely képezte ezúttal kiindulópontját. A majorhegyen mintegy 80 holdnyi területre terjed a temetkező-helyül használt térség és Pintér úgy véli, hogy a vidék egész népsége hozta el ide hallottait, hogy elhamvaszsza és hamvait urnákban föld alá temesse. Ép urnák nem igen kerülnek fölszínre, de annál több a cserép, ezer számra borítja a föld felületét. Ismertetésében sorra veszi az ékszereket, melyek közt sok volt a tekercs, tű s egyéb bronzékesség, sőt aranyrégiségek is oly nagy számmal kerültek elé a majorhegyen, hogy Pintér azok súlyát, melyeket ő látott, egy kilónál többre teszi.

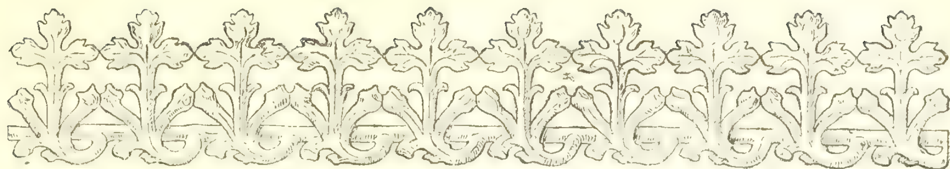
Néhány szerszám is előfordúlt Dolányban ; egyik leletben a csiszolt kőbaltát utánzó két egyforma bronzfejsze volt és legérdekesebb néhány öntőminta. Az ékszerek, sarlók és fejszék kiséretében akadtak nyílak, lándzsák és tőrök, bronzkardból csak töredékek fordúltak elé.

A közgyűlés a pénztárnok jelentését helyeslő tudomásul vette, kiegészítette a választmányát, megválasztott tíz tiszteleti tagot és hálás köszönetet szavazott Nógrádmegyének nagyszerű alapítványáért. (Nógr. Lapok 28—31. sz.)

RÓMAI PECSÉTLŐ BRONZBÓL A PÁPAI MUZEUMBAN.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A POZSONY KÖRNYÉKÉN ELŐFORDULÓ ÁLLÍTÓLAGOS MEGALITHIKUS EMLÉKEKRŐL.

Méltó feltünést keltett az elmult nyáron egy a pozsonyi napilapokból átvett hír, mely arról szólt, hogy végre hazánkban is rábukkantak azokra az emlékekre, melyeket oly nagy számban találtak fel Skandináviában, Németország északi részeiben, Angliában, Francziaország nyugoti és központi részeiben, s melyek megvannak Spanyolországban, Afrikában s Ázsiában is, de melyeket hazánkban mindeddig nem sikerült feltalálnunk. A megalithikus emlékeket, a dolmeneket, cromlecheket és menhireket értem.

A véletlen engemet is Pozsonyba hozott, s így alkalmam nyilt azokat megszemlélni. Ennek az eredményéről akarok itt röviden beszámolni.

Ezek a «kőemlékek» Pozsony városa, Récse meg Szőllős községek határában egyes gránit kúpokon foglalnak helyet, melyek a Kis-Kárpátok főgerinczéből kiágazó mellékgerinczekből emelkednek ki. A nép a legkülönbözőbb nevekkel illette őket: ördög tojásai, az ördög asztala, az ördög ágya.

Mikor megszemléltem őket, konstatálhattam, hogy ezek csakis a természeti erők által létrehozott sziklaalakulások, a melyek létrehozásánál emberi kéz nem működött közre. A sziklacsoportozatok anyaga a helytálló kőzet, tehát gránit s éppen erről a kőzetről tudjuk azt, hogy az elmállásnál a legbizarabb alakulásokat hozza létre. Gümbel Vilmos,* a híres geologus erről a dologról a következőképen nyilatkozik: «Azok a vidékek, a melyeken a gránit az uralkodó kőzet, felületi alakulásukban a gömbölyded kúpok jellegével bírnak; még a magas kúpokká legömbölyített hegyek is szeliden emelkedő lejtőkkel magaslanak ki, de a tetejükön gyakran pittoreszk, romszerű, gyapjúzsákalakú padokból és héjakból felépített sziklák tól, vagy összeomlott sziklatömböktől (kőfolyások) vannak koronázva.»

Ilyen sziklaalakulások, s kőfolyások a pozsonyi kőcsoportok is. Egynémelyiknél igen szépen láthatni az egész folyamatot, a melynek létrejöttét köszöni. Ilyet mutat a pozsonyi Feketehegyen levő sziklákat ábrázoló kép. Ezt áldozó helynek tartották.

Ha oldalt nézzük, azt látjuk, hogy a gránit itt réteges elválást mutat. A rétegek D.-Ny.-i irányban dűlnek. A rétegfelületre merőlegesen is történtek elválások s így azután apróbb szikladarabok keletkeztek. Az *a*-val jelölt ékalakú szikla valaha összefüggött az alatta levő *b* sziklával, később elvált tőle s hátra-

* Dr. W. von Gümbel: Geologie von Bayern, I. B. S. 107.

dűlt annyira, a mennyire a mögötte levő réteg feje engedte. A mellette levő *c* szikla szintén az *a*-tól vált el, mit a törési, illetve elválási felület egybeillősége is mutat s így nyerte az *a* szikla ékalakját.

Szintén az erosio munkájából fejthető meg az ördög tojásainál egy sziklán található két csésze alakú mélyedés, melyeket áldozati csészéknek tartottak. Képzeljünk egy sziklát, mely körülbelül a következő felületet mutatja:

Az esőcseppek *a*-nál és *b*-nél apró mélyedéseket hoznak létre, melyeket a fagy és hó, az eső és szél hatása nagyobbít. A *b*-nél levő mélyedés nagyobb, a mi természetes is, mert az *a*-ból a *b* be lecsepegő víz a hatást nagyobbítja, a mennyiben mintegy kis vízesést alkot Hozzájárulhat ehhez azután az, hogy *b*-nél a kőzet jobban mállik és hogy a mélyedés képződése előbb kezdődött.

Hasonlóképen fejthetjük meg a többi csoportozat képződését is.

SZIKLACSOPORT A POZSONYI FEKETE-HEGYEN.

A legfeltünőbb alakulat egy pyramis alakú szikla, melyen három éket láthatunk egy vízszintes sorban elhelyezve.

A helyszíni szemle arról győz meg, hogy itt is csak egy bizarr alakú gránit sziklával van dolgunk, a milyeneket nagy számmal találhatunk a Fichtelhegységben is. A mi az ékeket illeti, azokról most lesz szó.

A récsei határban levő sziklacsoportoknál első pillanatra szemünkbe tünnek egyes, felülről nézve négyzetalakú, keresztmetszetben ékalakúan végződő mélyedések, melyek vagy egy sorban, vagy két egymásra merőleges sorban vannak elhelyezve.

Már most mi ezeknek a jelentősége? A megalithikus elmélet hívei rúnáknak deklarálták.

Itt közlök egy képet, melyet Dr. Szontagh Tamás osztálygeologus úr szívességének köszönhetek. A Fichtelhegység egyik gránitbányájában dívó fejtési módot állítja elibénk. Itt is egymás mellett, egy sorban elhelyezett ékalakú mélyedéseket látunk, melyek arra szolgálnak, hogy azokba hajtott ékek segélyével a kőzetet megrepeszszék; *a*-nál olyan ékeket látunk, melyek már megtették szolgálatukat. Csak a felük van meg. Ilyen fél ékeket én is láttam vagy két sziklán, a hol világosan látszott, hogy a szikla másik fele az ék felével le volt repesztve.

Ugyanilyen repesztési módról tesz említést Dr. Schafarzik Ferencz* osztálygeologus úr is, görögországi útjáról szóló jelentésében. A Doliána közelében levő régi kőbányákban tett tapasztalatairól szólva, egyebek közt így ír: «Nemsokára

* Dr. Schafarzik Ferencz: Geologiai jegyzetek Görögországból. A m. k. Földtani Intézet évkönyve. 1893. 169. l.

ráakadtam egy olyan sziklára is, a melynek oldalai világos jeleit viselik az egykori megmunkáltatásnak. A szikla oldalába bevésett mélyedések ugyanis a tömb lefeszítésére valók lettek volna. S hogy minő körülményes gonddal történtek e munkálatok, azt legjobban mutatja a mellékelt rajz, a melyből kitünik, hogy először egy csatornaszerű mélyedést s azonfelül még sűrűn 15 cm.-es lyukakat vájtak, a melyekbe ugyanannyi feszítő ék alkalmaztatott volna.»

Hasonló módon dolgoznak a mi parasztjaink is. De nem is kell ily messzire mennünk. Visegrád közelében a loódi hegyen levő Wallenfeld-féle andesitbányában a «ritzerek» hasonló módon készítik — persze mindez kicsinyben — a kövező koczkákat.

Mindezt egybevetve, nem lesz nehéz ezen ékalakú mélyedések valódi értékét megállapítanunk. Ezek is a repesztésre irányuló kisérleteknek köszönik eredetüket.

GRÁNIT-TÖMZS, MELY A FICHTELHEGYSÉGBEN DIVÓ FEJTÉSI MÓDOT MUTATJA WUNSIEDELNÉL A FICHTELHEGYSÉGBEN.

Tegyük hozzá még azt, hogy a pozsonyi határban levő «emlékeken» ezek nem fordulnak elő, mert a parasztoknak, mint értesültem, innét már régóta nem szabad az erdőkből köveket hordaniok, míg a récsei és szőllősi határban ezt szabadon tehették, s a dolog még nyilvánvalóbb lesz.

Legföljebb az az ellenvetés maradhatna, hogy elfogadva az általam adott magyarázatot, ezeknek a mélyedéseknek mégis valami nagyobb kort lehetne tulajdonítani. Ez ellen azonban éleiknek ép volta bizonyít.

A mi egy, a Fekete-hegy oldalában levő sziklán előforduló vésetet illeti, ennek az eredetét megmondani bajos.

Külsejéről ítélve semmi esetre sem régi s semmi archæologiai becscsel nem bir. Hisz úton-útfélen találunk a sziklákba vésett ábrákat, betűket, a nélkül, hogy azoknak bárki is valami különös érdeket tulajdonítana vagy tulajdoníthatna.

Ezenfelül a sziklák között egyes mélyedések fordulnak elő, melyek szintén igen különböző okoknak köszönhetik eredetüket. Egy azonban bizonyos, s ez az, hogy szintén nem régiek. Ugyanis vastag levélréteg borítja őket. Ha régiek volnának, már rég betöltötte volna őket a humus s legföljebb kis horpadás jelölné

helyüket. A beléjük jutott levelek elkorhadtak, s a szél mindig uj leveleket hozott volna tetejükbe. Legvalószínűbb, hogy egyes, kincseket kereső emberek keze munkájának köszönik létüket.

Még sokat szólhatnék az egyes sziklákon előforduló, az elválás és az esőcseppek szülte vonalakról, melyeket szintén runáknak deklarálták. Csak azt akarom megjegyezni, hogy mégis kissé bajos feltételeznünk, hogy egy és ugyanazon nép egyrészt oly szabatos munkát hozott volna létre, mint az említett ékalakú vésetek, másrészt pedig a legprimitivebb munkát nyujtotta volna, a mit ezen a téren eddig csak ismerünk. *Boeckh Hugó.*

A SZENTEGYEDI (SZOLNOK-DOBOKA M.) NEOLITHKORI TELEP.

Szentegyediek elbeszéléséből tudtam meg, hogy a község délnyugoti határában időnként, különösen mezei munkálatok végzése alkalmával, különböző — szerintük az óriások által visszahagyott — kő- és cseréptárgyakra bukkannak; sőt egyikük egy szegénysorsú gazda házához is elvezetett, melynél a benyíló ajtó fordító kilincsét egy pár év előtt talált vékonyfalú s a használat folytán nagyon is elkoptatott kőkalapács képezte.

E naptól kezdve szorgos kutatás tárgyává tettem Szent-Egyed község összes határát s egy pár napon át, a felszínen heverő cserépdarabok után itélve, a præhistorikus régiségekben különösen gazdagnak igérkező «*Fundatura*» nevű dűlőben próbaásatást rendeztem. E dűlő különben a már említett durva és fölötte vastag, nem korongon készült cserépmaradványokon kívül fekvése által is nagy mérvben felhívta figyelmemet. Ugyanis mint középmagaslaton álló, három oldalról, u. m. keletről a La Sorb (500 m.), délről az erdőkoszorúzta Dealu Dosului (515 m.) és nyugotról a Gyilkostető (482 m.) oldalai közé rejtett s csak éjszak felé nyílt, a közepén keresztül folyó patak által vízzel kellően ellátott terrasse a præhistorikus embernek igen alkalmas, állandó települ kinálkozhatott.

Az őstelep, melyre próbaásatásom tényleg rávezetett s honnan Herepei Károly, nagyenyedi tanár — mint később értesültem — már évek előtt nagy mennyiségű cserépmaradványt gyűjtött össze, Szent-Egyed községétől délnyugotra mintegy 200 lépésnyire fekszik. Talajában, melynek széle az ott folydogáló patakkal párhuzamos vonalban mintegy 2·5—3 m. magasságból hirtelen ereszkedik le, az 1 m. magasságú fekete humust hasonló vastagságú sárga, majd kavicsos sárga agyag váltja fel. E két utóbbi réteg szolgáltatta mind a már említett próba—, mind a folyó év nyarán másod ízben eszközölt rendszeres ásatásom alkalmával a neolithkor azon érdekes maradványait, melyek túlnyomó részben kőeszközök és melyeket rokon csoportok szerint az alábbiakban elősorolni megkisérlem. A szentegyedi őstelepből általam napfényre hozott tárgyak a következők:

Kőeszközök: 1. 9 cm. átmérőjű, almaalakú, zöld szerpentinből alakított és

simára csiszolt kőbuzogány $^3/_4$ töredéke. 2. Menilites daczittuffából egyenletesen alakított 12 cm. hosszú, teljesen ép nagy kőfejsze. 3. Zöldes színű quarzitos homokkőből egyenletesen alakított és csiszolt, teljesen ép, 11 cm. hosszú közepes nagyságú kőfejsze. 4. Szürke menilites daczittuffából egyenetlenűl alakított és nem simára csiszolt, közepes nagyságú, 10 cm. hosszú teljesen ép kőfejsze. Nyéllyuka a foktól csak 1·5 cm.-re fekszik. 5. Tömör trachyt vagy andesitből egyenetlenűl alakított, de elég simára csiszolt, 8 cm. hosszú, teljesen ép, kis kőbalta. 6. Fekete quarzit vagy kovapalából (lydit) egyenletesen alakított és simára csiszolt, 9 cm. hosszú, teljesen ép, kis kőbalta. Foka, minthogy szögletei csinosan le vannak simítva, dombordad alakot nyert. Nagyon csinos eszköz. 7. Szürke menilites daczittuffából alakított és csiszolt kőbalta töredéke ; a nyéllyukon át ferdén ketté törve. 8. Ugyancsak szürke menilites daczittuffából alakított és csiszolt, lapos idomú, 10 cm. hosszú kapabalta. 9. Tömör trachyt vagy andesitből szép egyenletesre alakított és csiszolt lyukas eszköz féltöredéke. Ez eszköz alakja után itélve valószinűleg egy kételű kis kőbalta (bipennis) volt. 10. Tömör trachyt vagy andesítből szép szabályos alakra csiszolt, teljesen ép, 8 cm. hosszú kis kőkalapács, melynek egyik vége élben, a másik pedig tompa lapban végződik (baltakalapács). Ezen eszközt kiválóan jellemzi egy nagyon ritkán észlelhető érdekes jelenség, hogy magasságának a nyéllyuk kétfelől való oldalán egy—egy félköridomú diszítés látható. 11. Szürke menilites daczittuffából szabályosan idomított és simára csiszolt, ép, 10 cm. hosszú kőcsákány, köralakú fokkal. Érdekes ez eszköz alakja. Az éltől kezdve ugyanis szélesedik, az él és nyéllyuk között, valamint a nyéllyuk és foka között egy kevés behorpadást mutat, míg a nyéllyuknál ismét a legszélesebben kidomborodik ; szóval fémkori jellegű alakkal bír. 12. Érdekes alakú, hosszukás fekete quarzit kovapalából (lydit) szabályosan idomított és simára csiszolt kőcsákány 9·5 cm. hosszú töredéke. Ezen eszköz alakja hasonlít az előbbihez, csak karcsúbb és nyulánkabb. Alakjából kivehetőleg kételű csákány lehetett, és ez esetben egész hossza 19 cm.-t tehetett ki. 13. A nyéllyuknál ketté tört, zöld trachytból egyenletesen csiszolt kőkalapács 4·5 cm. hosszú töredéke. Ez eszköz, melynek mindkét fele egyenlő alakú lehetett, a nyéllyuktól a fok felé egy kúpalakot mutat. 14. Hosszukás alakú, a nyéllyuknál keresztben ketté tört, meghatározhatlan anyagú kavicsból készített kalapács 5 cm. hosszú töredéke. Az ősember egyszerűen a természet által idomított ezen kavicsot alkalmas alakjánál fogva középen átfurta és minden egyéb technika nélkül eszköznek használta.

Ezen elősorolt kő ütőeszközökhez csatlakoznak : 15. Trachyt vagy andesitből szabályosan alakított és simára csiszolt, teljesen ép, 16 cm. hosszú vésőbalta. Ezen ívalakú éllel biró eszköz fogó része kúposan hengeres. 16. Igen tömör trachytból készített, közepes nagyságú, 12 cm. hosszú vésőbalta. Alsó oldala lapos, felső hengeres. Nagyjában véve négyoldalú hasábalakú idomot mutat. Ele csonkított. Felső oldalán a hosszába húzódó két szöglet le van csiszolva. Felső végén fával eszközölt ütések nyoma látható s épen ezért törőkőnek is használtathatott ezen része. 17. Andesitből egyenetlenűl alakított, de szépen csiszolt, elkopott és lecsíszolt élű, 8·5 cm. hosszú vésőbalta. Négy oldalú hasábalakot mutat. Felső részén ütések nyoma észlelhető. 18. Kovapalából (lydit) egyenet-

lenűl alakított, közepes nagyságú, teljesen ép, 10 cm. hosszú lapos véső. Alsó oldala lapos, felső oldalának eredeti domborúságát azonban lecsiszolták. Szélessége majdnem mindenütt azonos. 19. Tömör trachytból alakított kis, 7·5 cm. hosszú véső töredéke, melynek élét azonban a megtaláló munkás eltörte. Alsó oldala lapos, felső domború és végén ferdén lecsiszolva. 20. Menilites szürke neogen homokkőből egyenletesen alakított és simára csiszolt, 7 cm. hosszú véső. Éle csorbított; alsó oldala lapos, felső domború. 21. Finom szemű szürke homokkőből egyenletesen alakított és simára csiszolt, 5·5 cm. hosszú lapos véső. Törpe eszköz. 22. Zöld habos nemes szerpentinből szabályosan alakított, egész simára csiszolt gyönyörű, 6 cm. hosszú kis vésőcske. Egyik oldala lapos, a másik domború; fogó vége kúpalakú. A legszebb kőszerszám az őstelepről. 23. Amphibolgnaiszból alakított és csiszolt lapos, 4.5 cm. hosszú, 4.5 cm. széles kis véső. Míg az általam eddigelé leírt vésőbalták és vésők egyik közös jellege az eszközök összes szögleteinek gondos lecsiszolása volt; ezen vésőnél, hódolva a rendes szokásnak, szintén a szögleteket lecsíszolni igyekeztek, de épen e csiszolás folytán a csiszolási lapok között még több szöglet keletkezett. Éle és hossza méretei egyenlők s ennek folytán ez eszköz nagyjában négyzetes alakot mutat, a mi a vésőknél fölötte ritka jelenség.

Az ékek sorát megnyítja 24. Menilites daczittuffából szabályosan alakított és csiszolt, alúl lapos, felűl domború, keskeny köríves élű, 10 cm. hosszú kőék. 25. Amphibolitból szabályosan alakított és elég simára csiszolt nagy kőék (celt), 13 cm. hosszú, él felőli töredéke. 26. Kovapalából (lydit) szabályosan alakított és simára csiszolt, alúl lapos, felűl domború, 11 cm. hosszú, teljesen ép kőék, felső végén fával eszközölt ütések nyomaival. 27. Négy oldalú hasábalakú quarzitból alakított és három oldalán elég símára csiszolt, 7 cm. hosszú kőék. 28. Tömör andesitből szabályosan alakított és simára cisszolt, alúl lapos, felűl domború kőéknek fogó részét képező 6·5 cm. hosszú töredéke. 29. Menilites daczittuffából alakított, de nem csíszolt, hasábalakú ütőkő 11 cm. hosszú töredéke, mindkét végén erős ütések nyomaival. 30. Neogen szürke homokkőből alakított és csak nagyjában megcsiszolt teljesen ép vakarókés. Ezen tárgy egyik oldalán élesre van csiszolva, míg a háta félköríves és tompa. Élhossza 10 cm., az él és hát közötti legnagyobb szélessége 3·8 cm. Ritka tárgy az ilyen alakú eszköz az őstelepeken. 31. Kúpalakú, 7·5 cm. hosszú obszidián magkő (nucleus), 10—12 szilánk lehasítási nyomával. Egyik oldala még a nucleus természetes felületét mutatja. 32. Vörös jaszpiszból alakított és simára csiszolt 3·3 cm. hosszú amulett. E teljesen ép példány felső végén van a két oldali furással készített, felfűzésre szánt lyuk. Alakjára nézve, kevéssé íves élét tekintve, egy bárd képét tünteti föl. Alakítása nem épen szabályos, csiszolása sima. 33. Gömbded fekete quarzit parittyakő.

Cseréptárgyak: 1. Finoman iszapolt, homok nélküli agyagból készült, szürkésfeketére égetett, különböző nagyságú 13 darab ép karika; közepén mindenik átfúrva. Ezen karikák fent és lent egyenlően keskenyedők és közép részükön a legkidomborodóbbak úgy, hogy két, alapjával egymásra fektetett csonka kúphoz vagy hagymához hasonlítanak. Használatukra nézve orsógombok avagy hálósúlyok egyaránt lehettek. 2. Agyagból alakított és szürkére kiégetett henger-

alakú, 7 cm. átmérőjű lapos karika. Egyik oldalán egymás mellé helyezett három harántbemetszés látható. Rendeltetése ismeretlen. 3. Szürkés agyagból szabálytalanul idomított hengeres karika, mely még eredeti lágy anyagában ide-oda való nyomásnak volt kitéve, mi által a hengeres agyagszallag itt-ott szögletes torzulást szenvedett. E karika kicsinységénél fogva (1 cm. átmérőjű) csakis nyakdíszűl szolgálhatott. 4. Különös alakú, téglapirosra égetett, szabályosan idomított hengeres agyagtárgy 7 cm. hosszú töredékrészlete, mely különben egy ismeretlen tárgynak felső részét képezi, míg az alsó része, mely már régi időben tört le, hiányzik. Felső homorú lapjának közepén 5 cm. hosszú lyuk halad lefelé. E lyuknak, mely nagyjában háromoldalú hasábhoz hasonlít, egyik éle a másik kettőnél mélyebben hatol az agyagba. E töredék rendeltetését nem ismerem ; azonban a lyuk alakjánál fogva nem lehetetlen, hogy öntőmintával (matrix) állunk szemben. Annyi kétségtelen, hogy e tárgy szélesebb alappal birt, a melyen feküdt. 5. Edények közűl leginkább csak töredék cserepek találhatók, de előkerült egyéb tárgyak és törmelékek közepette egy homok és apró kavicsszemekkel dúsan kevert agyagból sárgára égetett fül nélküli, kifelé hajló peremével bíró 14 cm. magas, ép fazék is. Feneke, mert nem korongon készült, nem köralakú, hanem elipsis. Oldalán, hol legnagyobb kidomborodással bír, 9 sorban zeg-zugos, szabálytalanul haladó bekarczolt diszítések foglalnak helyet, melyek tulajdonképen párhuzamosan haladni igyekeznek, de az őskori rajzoló azt elérni nem volt képes.

A mi az őstelepen talált roppant mennyiségű cserepeket illeti, anyaguk finom homokszemeket tartalmazó téglapiros, sárga, szürke vagy feketére égetett agyag ; valamennyi korong nélkül idomítva s azért falvastagságuk 3—20 mm. között váltakozik. A diszített cserepek is igen nagy számban képviselvék. A diszítések előjönnek a peremen és az edények oldalain egyaránt ; a legsűrűbben ismétlődő diszítések : egyszerű és betűzdelt pont, vessző, egyenes vonal, tört- és szögvonal, ferdén egymást átmetsző párhuzamos vonal, egyenesek, csoport, szallag, megvastagított perem, lánczdísz, újj- és körömbenyomat.

Az őstelepen talált tárgyak között felemlítendő egy ultramarin kék színű, aprón likacsos, tisztátlan anyagú és nem teljesen megolvadt, 1 cm. átmérőjű üveggyöngyöcske, mely, ha nem későbbi kor szülöttje, felfűzve csakis nyak- vagy kardísz lehetett.

A már föntebb említett vakarókésen kívül ásatásom különös eredményeként végül fölemlítem azon erős tűzben sárgásszürkére égetett 6·5 és 9 cm. hosszú, damasz-szivarhoz csalódásig hasonló két tárgyat, mely, mint egyik végén tompára, a másikon hegyesre idomított voltából következtethető, az őskori edénykészítő stylusául szolgált, melylyel az a pont- és vonaldiszítést végezte.

A neolithkor általam feltárt ezen eszközei és maradványai a szentegyedi őstelep gazdagságáról tanúskodnak és épen azért e telepen a további kutatást folytatni feltett szándékom.

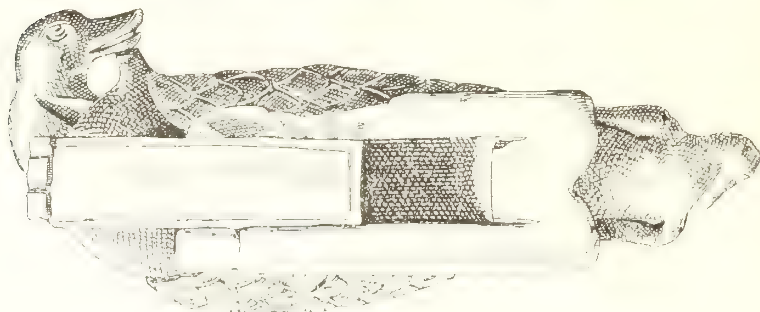
Szamosújvárt, 1895 november hó 4. *Dr. Temesváry János.*

RÓMAI BOROSTYÁNKŐ LELETEK SOPRONBAN.

Az idén Sopronban a Deák-térrel párhuzamos Csengery-utczában folytatott ásatások számos római sír felfödésével jártak, melyek a városi muzeumot sok érdekes lelettel gazdagították. Ezek közt első helyen állanak a borostyánkőből való leletek, melyek mind alakjuk változatosságánál, mind értéköknél fogva megérdemlik a tüzetesb leirást.

1. *a)*

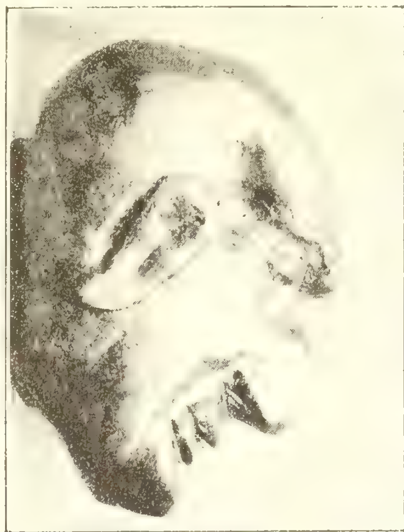

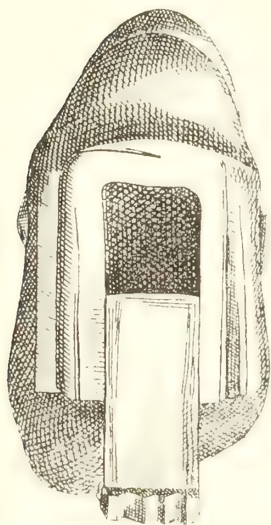
1. *b)*

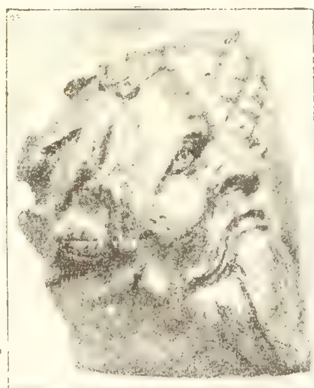
Az itt bemutatott leletek legtöbbje egy 0·40 m.-nyi mélységben fekvő kőládából került elő, melynek hossza 1·10 m., szélessége 0·80 m. és belső mélysége 0·42 m. volt. A kőládát 0·36 m.-nyi vastag, de fölötte porhanyós homokkőből való fedél olyképen takarta, hogy szélei minden oldalon jóval kijebb értek a kőláda párkányánál. Fölemelése közben egyes kisebb darabok minden óvatosság daczára is le-letöre-

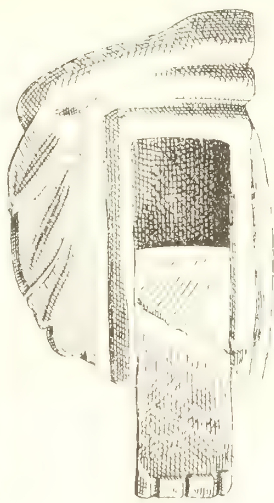
deztek belőle, minek következtében egy-két csinosabb tárgy össze is zúzódott. A kőláda tele levén vízzel, csak ennek kimerése után lehetett a benne levő tárgyak helyzetéről — de az iszap miatt csak fölszines — áttekintést szerezni. E szerint a kőláda éjszaki részében teljesen ép két-

2 a)

2 b)

2 c)

3 a)

3 b)

fülü kis csésze volt, melynek fölülete felső részét apró szőllőfürtök díszítik. Mellette sok cseréptöredék feküdt, ezekből egy belső fenekén három tölgyfalevéllel bélyegesen díszített mélyebb, sárga szinű *tál* és egy szürkés szinű kis füles korsó összeillesztése sikerült. Valamivel odább

a közepe felé egy kis, kékes színbe játszó ép üvegedényke állott, kifelé lehajlított peremmel, továbbá üvegtöredékek, melyekből behorpadt fölületű fehér színű poharat illesztettünk össze; ugyancsak itt egy hordóalakú és körülfutó finom bordákkal diszített sárgás szinű piczi üvegtégelyt találtunk; több kisebb-nagyobb rozsdaette vas szög és nehány égetett csonttöredék egészítette ki a leletet. Odébb egyes lapos alapú borostyánkő gombok következtek, míg végre a kőláda délnyugati sarkában egész sokasága a borostyánkő tárgyaknak feküdt az iszapban. Kétségtelennek tartom, hogy ezeket ide a kőládába beszivárgott víz hordta össze rakásra.

E tárgyakat tüntetik fel *természetes* nagyságban a melléket képek.

Az 1. kép csinos faragott ludat ábrázol fekvő helyzetben; hátán kis zsiba gubbaszkodik, míg egy másik a lúd farka alól kandikál ki. Eredetileg a lúd hátán még egy zsibának kellett lennie; erre mutat a lúd háta közepe táján látható csapszerű mélyedés, melybe ezen hiányzó zsiba bele volt illesztve; ez azonban már jóval a sírba tevés előtt letörhetett, miként ez a csapos mélyedés vásott széléből kitetszik; e körülmény viszont feljogosít arra a feltevésre, hogy a szóban forgó tárgy *huzamosb időn át volt használatban.* Hogy mi czélra szolgált e csecsebecse, könnyen kitaláljuk, ha a talapzat fenekén levő toló lemezt, melyet képünkön a lúd melle alatti kis csorbánál fogva tisztán láthatunk, kihúzzuk; ekkor ugyanis észreveszszük azt, hogy a lúd testének belseje üres és bizonyára valamely összeálló kenőcs befogadására szolgált. Ezen rendeltetés mellett szól a borostyánkőből való kanálka, melynek kissé meggörbített kanalas vége pompásan beleszolgál a nyiláson az üregbe, ígyen tehát tökéletesen alkalmas volt a kenőcs kiemelésére.

A borostyánkő, melyből e tárgy készült, kissé világosvörös szinű. Az üreg mélysége 3 cm., hossza 4·5 cm., szélessége pedig 1·2 cm.

Ugyanilyen czélra szolgált a 2. *a)* és *b)* számú fej, mely hasonlóképen üres és tolóval elzárható. Maga e fej, melyet képünk mindkét oldalról mutat, valóságos torzkép és kétségtelenül atellanust ábrázol. A homlokon levő ránczok, a rengeteg orr, a durva áll, valamint a fej kopaszságából bátran a ludi Osci babonás és fösvény öregjére *Pappus*-ra következtetek, ki a paraszt-szinjátékokban mindig a rászedett vén kapzsinak szerepét játsza. A borostyánkő szine világos vörös, fönt a homlokon sárgás folttal; napnak tartva lángszerűen csillog. Az üreg 3·4 cm. mély, 1·2 cm. széles, belső hossza 4 cm.

Valóságos arczképszerű hűséggel hat a szemlélőre a 3. sz. *a)*-val jelölt fő, melynek kivitele úgy egészében, valamint részleteiben is gyakorlott kézre vall. Eredetileg aranyozott lehetett e fő, legalább a szakáll egyes pontjain tisztán vehető ki az aranyozás nyoma. A mellette levő szőllőfürtből, valamint a homlokot övedző szőllőlevél-koszorúból követ-

keztetve, *Bacchus* fejét ábrázolja. A 3. sz. *b)*-vel jelölt kép e főt alulról tekintve mutatja a félig nyitott tolóval. A benne levő üreg mélysége 1·1 cm., szélessége 1·2 cm., hossza pedig 3 cm. A borostyánkő színe sötétes vörös.

A 4. sz. kép közös síma alapon álló, gyümölcskosárból csipkedő kakast és ezzel szemben kis szárnyas geniust ábrázol, a mint egy kicsit a kosár fölé hajlik. Az a kár, hogy a genius karjai letörtek, minélfogva gestusának értelmezése többféle lehet. A gyümölcsös kosár is csonka. A kakas magassága 2·5 cm., a geniusé 3 cm. A borostyánkő színe vöröses sárga.

Az 5. sz. kép talpát nyaló ebet ábrázol. A tömör borostyánkő színe tűzvörös; kivitele nem igen kiváló. Jóval többet ér finom kidolgozásánál fogva a 6. sz. alatt feltüntetett kutya, mely konczát félteni látszik. Kitünő kiválóan oldalt fordított fejének tartása, mely a morgás gestusát mesterileg ábrázolja. A borostyánkő barnás sárga, vöröses foltokkal és éppen semmit sem áttetsző.

Rendkívüli szép a 7. sz. alatt ábrázolt kagyló, melynek fölületét két mesterileg vésett delphin diszíti. Borostyánköve barnás vörös, de napnak fordítva valóságos lánggal ég. Csüngő csecsebecse gyanánt szolgált a derekán kétszeresen átfúrt halacska (8. sz.) vöröses borostyánkőből.

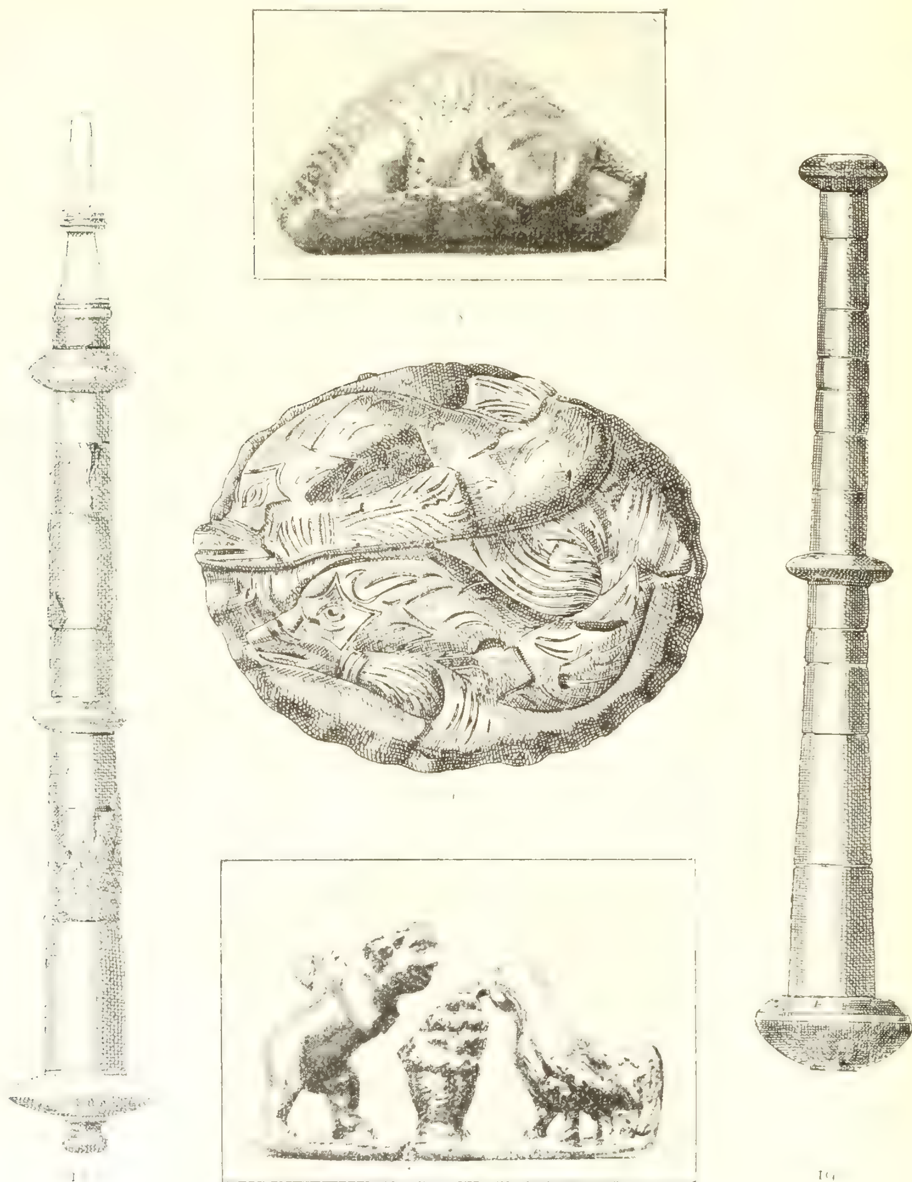
Az itten lelt négy borostyánkő gyűrű közül a 9. sz. egészen síma, felső fölülete kissé lapított, színe sárgás, barnás erekkel. Nagyobbik átmérője 3 cm., kisebbike 1·6 cm. A 10. sz. jelölt gyűrűn fekvő kutya látszik; a borostyánkő színe világos vörös és élénken áttetsző. Nagyobbik átmérője 2·5 cm., a kisebbik 1·5 cm. Igen csinos munka a 11. sz. sárgás vöröses színű gyűrű, melyet fürtökkel pompázó szőllővenyige foglal be; a venyigébe alul jobbról is, balról is egy-egy szárnyas filigrán genius kapaszkodik. Nyilvánvaló, hogy e gyűrű felső részén szintén egy kis rekeszték volt, melyet kis tolóval el lehetett zárni. Ennek hossza 1·5 cm., szélessége 1 cm., mélysége pedig 0·5 cm. volt. Sajnos, hogy a fedőlap egy beomló része kitörte a rekeszték gyönge oldalfalait. A gyűrű nagyobbik átmérője a venyigéket is hozzáadva 4 cm., a kisebbik csak 1·3 cm.

A negyedik gyűrű (12. sz.) tetején meztelen női alak látszik, a mint jobb kezével térdben fölemelt bal lába sarkát érinti; az alak magassága 4 cm., bal karja letörött. A gyűrű nagyobbik átmérője 4 cm., a kisebbik 1·8 cm. Fölülről lefelé mérve a nagyobbik átmérő 4.5 cm.*
A borostyánkő színe vöröses sárga erekkel.

A 13. sz. *a)* és *b)* jelölésű képek sárgás vöröses borostyánkőből

* Az átmérőket mindig jobbról balra határoztam meg

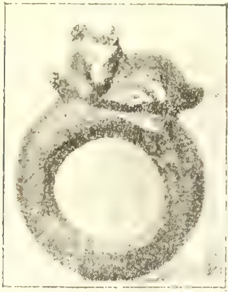
való nyitott diót ábrázolnak. A 14. *a)* és *b)*, valamint a 15. sz. sötét vörös borostyánkőből készült fülönfüggőket mutatnak be. Ezek olyképen készültek, hogy egy teljes gömbből két oldalt egy-egy karéjt vágtak

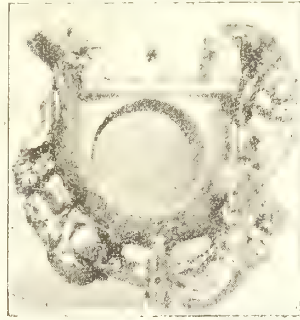
ki; az ígyen megcsonkított gömbön át ezüst drótot vezettek keresztül, melynek fölül kiálló részét hurokra görbítették össze; ebbe szolgált bele a szintén ezüstből való vékonyka kajmó (15. sz.), melynél fogva a fülbe akasztották a gyöngyöt. A 16. sz. a már fentemlített kis kanálka; ilyen

kettő került elő a sírládából; mindkettő vörös szinű borostyánkőből való és fölötte törékeny. A 17. sz. egy gyönyörű tüzű sötét vörös borostyánkőből készült csavart fölületű fogantyúnak képe.

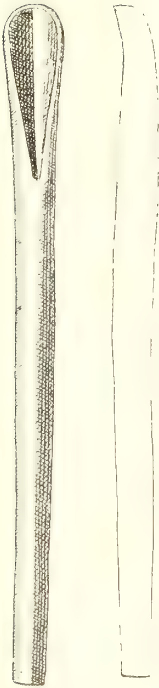
A 18. és 19. sz. alatt hosszúkás hengeralakú tagokból és szélesebb, összelapított gömbökből alkotott pálczákat látunk, melyek vékonyka

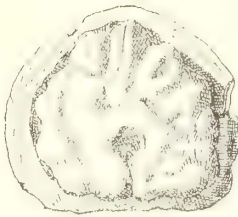

10.

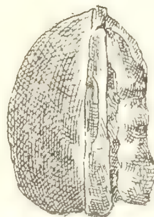

11.

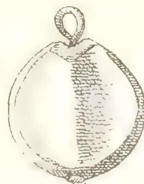
13. a)

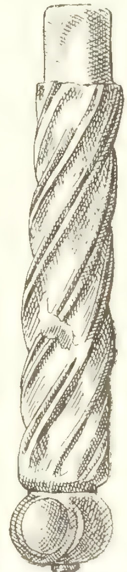

13. b)

16. 14. a) 15. 14. b 17

vasdrótra voltak fűzve. Az egyes tagok részint vörös, részint sárgás, majd vegyes színű eres borostyánkőből valók. A 18. sz. pálczikának utolsó tagja csontból készült, hosszukás vékonyka csúcscsal végződik és középütt hármas kiesztergályozott karikával tagozódott.

Ezen gyöngyös pálczikák értelmezése a különbnél különb magya-

rázatokra szolgáltatott alkalmat. Némely régész jogarnak tartja; mások gyógyitó eszközöknek tekintik, melyekkel a rómaiak a köszvényt akarták kezökből kiűzni; ismét mások hajtűk-, illetőleg hajékszereknek tartják; végre Ritter * füstölő szereknek nézi, olyképen magyarázván e pálczikákat, hogy ezeknek egyes tagjait vagy a lectus (ravatal) mellett felállított füstölő serpenyőkben elégették, vagy pedig a hulla elégetése alkalmával a rogus-ba (máglya) dobták. Hivatkozik ezen nézete támogatására arra a gyakran tett tapasztalatára, hogy némely sírban olyan gyöngyös pálczikákat talált, melyeken a gyöngyök egy része hiányzott, vagy mely pálczikáknak éppen csak a fele volt meg. A hiányzó tagok tehát szerinte máshová nem kerülhettek, mint egyenesen bele a tűzbe. Részemről nem osztozom ezen nézetben, hanem hajékszereknek tartom e pálczikákat, melyek római hölgyek hajfonatainak támaszául szolgálván, egyszersmind a többnyire barna színű hajban gyönyörű díszül is szolgáltak.

Eredetileg Ritter is hajékszernek tartotta e pálczikákat, de erről a nézetéről letett, mert e pálczikáknak nyomát soha sem lelte az aquilejai borostyánkő gyűrűkön sürűen előforduló pompás hajdíszű női fejeken.

Ez nézetem szerint nem elég ok arra nézve, hogy az általam is vallott értelmezést elvessük. Igaz, hogy a római mesterek rendkívül ügyes vésője e csekélységet is tudta vala kifaragni, de nem tette, miként ma sem teszik festőink és szobrászaink, hogy minden hajtűt vagy fésűt feltüntessenek a modern női fejeken. Az a körülmény, hogy hiányos vagy éppen csak feles pálczikák is fordulnak elő női sírokban, másképen is lelheti magyarázatát. A borostyánkő törékeny, nincs kizárva tehát az az eshetőség, hogy egyik-másik gyöngyszem akár földre ejtés, akár más erőszakos behatás folytán összetörhetett; hogy ilyen fogyatékos pálczikát nem vetettek el, hanem továbbra is használtak, annak mássát a mostani nőknél is láthatjuk, kik a többágú tűket avagy fésűket korántsem dobják el, ha azokból egy vagy két fog hiányzik.

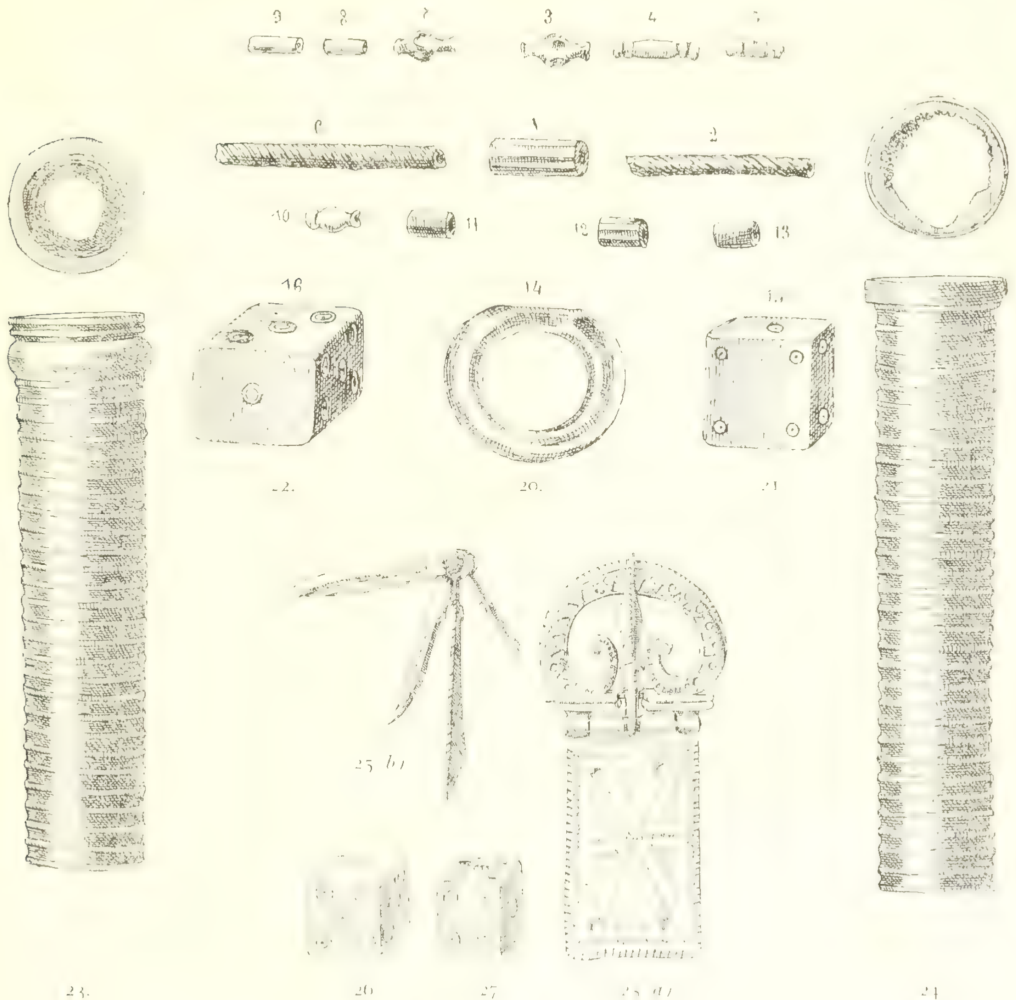
Azt azonban, hogy a rómaiak a borostyánkövet füstölő szer gyanánt *is* használták, nem vonom tagadásba. E czélra használhatták kiváltképen azon lapos aljú, gombalakú borostyánkőszemeket, melyeket sem felfűzni, sem valamihez megerősíteni nem lehetett. Az e fajta gombokból 39 darabot szedtem össze a szóban forgó kőládából.

Ugyan e sírból való még a 20. sz. alatt ábrázolt kis calcedon gyűrű, valamint a 21. és 22. számmal jelölt két koczka. Ezek csontból valók; jellemző, hogy az egyik (a 21. sz.) jóval kisebb, sőt nem is töké-

* «Bernsteinfunde Aquilejas» von Eugen Freiherrn v. Ritter. Mittheilungen der k. Central-Commission, XV. Jahrg. Wien 1889. Pag. 153.

letes koczka. Ugyanezt a körülményt, hogy t. i. az egyik koczka kisebb a másiknál, az alábbi képen közlötteknél is tapasztaljuk. A fentebbi koczkáknál a szemek a nagyobbikon kettős körrel, a kisebbiken csak egyes körrel jelölvék. Valamennyi szem közepén pont látható.

A 23. és 24. számú képek karikásan esztergályozott és belül üres csonthengereket tüntetnek fel. Ezeket orsóknak tartom. Képünk az

egyikhez hozzátartozó, a hengert elzáró kerek véglapot külön adja; ennek átmérője 2·8 cm., míg a hozzá való henger átmérője csak 1·8 cm., tehát a zárólap széle jóval kijebb állott és így a fonál lecsúszását lehetetlenné tette.

E sírnak gazdag tartalmát szemlélve, könnyen vethető fel a kérdés, hogy vajjon a sírba rakott e sokféle tárgynak nem volt-e valami symbolikus jelentése. E kérdés fejtegetésébe nem bocsátkozom, mert

nem akarok a különböző feltevések útvesztőjére rálépni, miként ezt Ritter tevé, ki pl. a kutyát mint a sír hű őrzőjét vagy éppen mint a hűség symbolumát fogja fel, mely a lelket még az alvilágba is követi (id. hely 156. l.). Az e sorokban leírt két külön önállóan faragott ebnek semmi köze akár az egyik, akár a másik feladathoz. A talpát nyalogató kutyára ezt semmiképen sem lehetne ráfogni; a csontját féltő ebre talán még valahogyan rá lehetne erőltetni ilyen szerepet, ámbár ez nézetem szerint nem egyéb, mint a konczát féltő kapzsiság hű képe. Legjobban emlékeztet helyzeténél fogva az őrző ebre a gyűrűn előforduló kutya, de azért ezt sem tudom sírőrző képe gyanánt felfogni. Valamennyi tárgyat csak olyan csecsebecsének tartom, milyen mai napság is nagy számban fordul elő hölgyeink asztalain.

Közel a leírt kőládához egy bustumot tártunk fel, melyben urna helyett egy kis fekete agyagpoharat találtunk. E kis pohárban 23 darab bronzot és két koczkát találtunk. A bronzokból igen csinos alakjáért 25. *a)* és *b)* alatt egy csattot mutatok be, melynek sikerült képe semmi magyarázatra nem szorul; a 25. *b)* alatti rajz oldalról tekintve mutatja be a csattot úgy, a mint az jelenleg van. A csatt lapos része 4 cm. hosszú és 2·5 cm. széles. A rovatos díszű tüskefogó nagyobbik átmérője 3·7 cm., míg a kisebb 3 cm. A koczkák közül a nagyobbiknak (26. sz.) éle 1·5 cm. hosszú; a kisebbik (27. sz.) éppen úgy, mint fentebb láttuk, szintén nem tökéletes koczka, mert egyik éle 1·4 cm., másik éle 1·15 cm. hosszú. Mindkettőn a szemek kettős központi körrel és középponttal jelölvék; csontból készültek, mely a bronzoktól szép zöld patinát nyert.

E bustum tőszomszédságában 60 cm.-nyi mély sírban egy csontváz feküdt, melynek nyaka tájékáról számos gyöngyöt szedtünk össze (lásd 1—13. sz.). Ezek közül a hasábalakúak (1., 11. és 12. sz.) zöld üvegből valók; a 3., 7. és 10. sz. aranyból készült (összesen négy került elő); a 2. és 6. sz. hosszúkás gyöngyök barnás színű üvegből valók és olyképpen készültek, hogy három üvegfonalat sodrottak össze, miből kitetszik, hogy az üvegfonás nem volt ismeretlen a rómaiak előtt. A többi gyöngy klárisból való, melynek színe a földben halványnyá fakult. Még nehány érdekes tárgy került elő a többi sírból, de ezekről majd más alkalommal.

Bella Lajos.

A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ RÉGISÉGEI.

IV.*

Ornamentalis domború müvek és épületrészek maradványai.

E hosszú és változatosságban rendkívül gazdag díszítő természetű domborúmű- és épületrész-maradvány-sor bemutatását azokkal a töredékekkel kezdhetjük leghelyesebben, a melyeknek eredeti helye iránt nem forog fenn semmi kétség, s a melyek ennélfogva az illető helyen talált és már bemutatott figuralis maradványokkal bátran egykoruaknak vehetők. Természetesen itt is a lejáratok ornamentalis faragványai jönnek első sorban figyelembe, mivel a «népoltár» töredékeit úgy is mint többé-kevésbbé reconstruálható egészet kell majd figyelembe vennünk.

A lejárati kőképek ritka szép faragású kereteit, a mennyiben hozzáférhetők voltak, különféle fa- és aczélmetszetekben és igen bő fejtegetés kiséretében már közzé tette Henszlmann, a ki, mint ismeretes, ezekben is mindenütt a franczia eredetűség bizonyítékait vélte feltalálni. Eltekintve azonban a domborúművek eredetének általa még egyáltalán nem tisztázott kérdésétől, e töredékek újból vizsgálat alá veendők, tehát mindenek előtt megbízható reproductióban közzé teendők, mivel most már a bontás után minden darab előkerült, a mit a véletlen számunkra megőrzött, s így a kormeghatározás is, helyesebben a különféle domborúművek egymáshoz való viszonyának megállapítása is könnyebb lesz. Ilyen, eddig ismeretlen dús faragványú töredék az

1. *Pilléres féloszlop*, mely a déli lejárat körfalának elöszökő élét diszítette, mint erről II. közleményünk képéről (Arch. Ert. 1895. 130. l.) meggyőződhetünk. Ez az egész díszes pillér és féloszlop attikai lába és 32 cm. magas kőpadja, sőt a megfelelő padló is mind egy darab kőből van faragva, a mi arra mutat, hogy a nyers kőtömbből ott helyben faragták e homorú lapocskákkal nyolczszögűre tompított pillért, melynek két oldalát és a fél oszlopot egészen elborítja a legfinomabb rajzú és metszetű díszítmény. (L. 1 *a*., *b*., *c*. képünk.)

Ez az összes maradványok egyik legszebb és legépebb töredéke, a melynek diszítésére a mester a déli lejárati kőképek egyik párkányán (l. alább) előjövő gyöngyös leveleket használta, de csak motivum gyanánt, úgy, hogy a levelek egyformaságán kívül nincs köze a két diszítménynek egymáshoz. Nevezetesen e félhenger oszlopos pillér két oldallapját dülény alakra elhelyezett visszahajlott szélű lándzsa-levelek alkotják; s az ilyen dült négyzet alakú medaillonokat s a közöket aztán feltünően szépen stilizált virágocska, illetőleg visszahajló páfrán levelecske tölti be. A fél henger oszlopon pedig gomb által csokorba szorított 5—5 gyöngyös páfrán levél vonul fel három sorban, úgy, kogy az egész teret kiváló izléssel tölti be. Az oszlopláb egy duzzadt párnából, egy homorú tagból és egy gyűrűből áll, de e részek nyulánk arányai miatt tetszetősnek nem mondható, habár szögletein díszes levelek is ékítik. (Méreteit l. 1. *b*. és *c*. vázlaton.)

2. *Lejárati kőkép-keret*. A déli lejárati legfelső képmező kerete. Ritka szép

* Az I., II. és III. közleményt lásd Arch. Ert. 1895. 36—48., 129—140. és 333—361. ll.

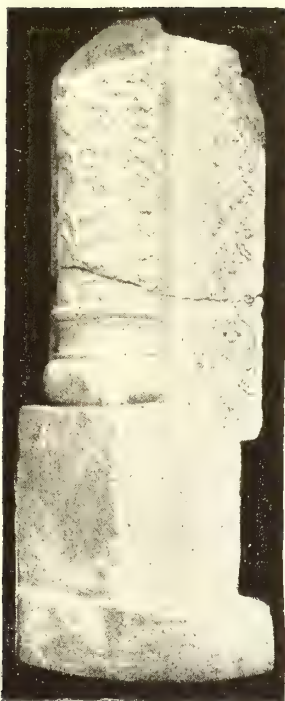
tömött diszítménye épen azokból a motivumokból áll, mint az előbbi. Ebben semmiféle inda vagy szalag a motivumok közt nem található, hanem három-három páfrán levelet olykép szorit össze egy gyűrű, hogy száraik alsó vége vissza hajlik, s két körbe felfutó s két-két szétágazó levéllé alakul, melyek közül az előbbiek medaillont alkotnak, az utóbbiak pedig a két-két medaillon közti teret töltik be. Ez utóbbi levelek találkozása fölött ismét szembehajló levelek emelkednek ki. A mi leginkább jellemzi e diszítményt, az a sok gyöngy, mely minden levél fő erén végigfut, sőt minden kis teret betölt. (2. kép.)

3. *Lejárati kőkép-keret.* Déli lejáratban elválasztja a két felső képmező kereteit egymástól. A legkiválóbb diszítmények egyike. Annyiban elüt valamennyi mástól, hogy itt a ferde négyszögű medaillon sort nem lapos szalag vagy faág, hanem paszományból hajlított keret alkotja. Két ilyen, egyik felén négylevelű hímzett rosetták, másikon pedig két gyöngysor közé foglalt kigyóvonalú hímzéssel diszített paszomány olykép fút a képkeret közepétől a széléhez, hogy ott visszagyűrödvén alsó fele, majd meg ismét az előbbi lesz látható, a művészi s minden ízében naturalistikus elrendezés által minden medaillonnak két-két egymás mellett álló körzete különböző, a mi a szemet kellemesen érinti. A ferde négyszögű medállonok mezejét szigorú symmetriával alkotott pontos méretű páfrán levelekből álló szép csillagkerék vagy rózsa tölti be, a mely, hogy még diszesebb és változatosabb legyen, nyolcz nagy gyöngy is van a levelektől szabadon maradt kis háromszögű mezőcskékbe illesztve. A medaillonok közti háromszögű terecskékeket pedig a nagy kerék rózsák fele foglalja el. A levélzet maga itt nincs gyöngyökkel diszítve, mint a két előbbin s következőn ; a paszomány azonban a feljárati figuralis képek ruházatáéval megegyezik. (3. a. b. kép.) (A szalag szélessége 4·5. A med. hossza, belvilág 22. Csúcstól-csúcsig 29.)

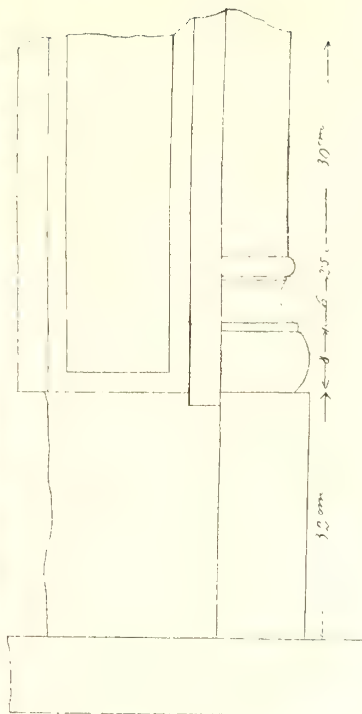
4. *Lejárati kőkép-keret.* (Déli lejárat középső képsorának kerete.) Tulajdonképen mind a két minta egy keretnek más és más része, s csak abban különböznek egymástól, hogy *a)* töredéken két-két visszanéző galamb közelebb levén egymáshoz, a felálló páfrán csira-levelek tömöttebbek s a galambok ezeket csipkedik, míg a *b)* töredéken jóval nagyobb köz van, mind a növényzet egyes levelei és csoportjai, mind pedig a galambok közt.

A galambok hosszú, erős csöre inkább hollóénak mondhatók, a levelek pedig rendetlenűl egyenként emelkednek ki a talajból. (4. *a. b.* kép.)

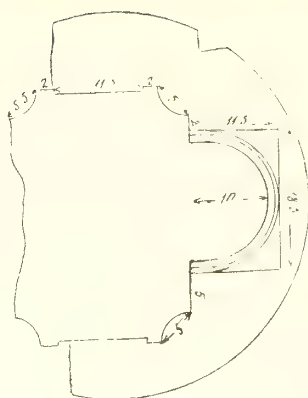
Ez a kép-keret már ismeretes Henszlmann rajzaiból is, ki azt Pécs régiségei II. 55., 56 és 161. fametszetein s VII. és VIII. tábláin közzé tette és Springerből vett hosszú idézetekkel bizonyítgatván, hogy a régibb byzanti és arab szövetek mintái átmentek a román ízlésű szobrászatba, azt mondja, hogy a pécsi kőkép-keretek madarain is könnyen ráismerhetünk a szövet mintára ; «kivált a madarak fásult rajzában, úgymond, és inkább merev halpikkelyhez hasonló, mint hajlékony toll előadási módjában ; igaz ugyan, folytatja, hogy ezen mód általános a román stilben, de épen ezen általánossága arra utal, hogy eredetét a természet szemlélődésén kívül alapultnak tekintsük. A láb és köröm jobb a tollnál, sőt itt már a természet tanulmányozását feltehetjük». «A kettős, egymás felé fordult madár vagy állat, mint szövet szegély vagy keretelés számtalanszor fordul elő a középkorban, úgy byzanti, mint arab kelméken s épen oly gyakran találkozunk azzal kapitelek, friesek,

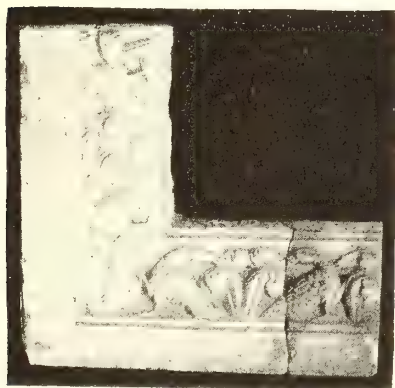
1 a)

1 b)

1. c)

4. a)

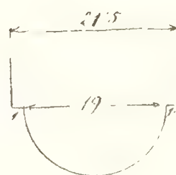
4 c)

3. a)

4. b)

3. b)

párkányzatok, padozat-téglák s más efféle építészeti részleteken.» Felhozza itt pl. a kettős sast, mely kizárólag a császárok czipőin díszlett, és Hefner: «Trachten des christlichen Mittelalters» 26. tábláján látható rajzot, hol két, fejével egymás felé fordított és farkával érintkező sas közt koronás emberi alak áll. A sasok állása tehát hasonló, úgymond Henszlmann, a pécsi madarakéhoz; azonban a tollak előadása Hefner példányában még sokkal inkább eltér a természettől, mert ezek egészen önkényes rajzot mutatnak, midőn a testen sakktáblát képeznek, melynek minden mezejében ötlevelű növény mutatkozik, a szárnyakon pedig párhuzamos fűrész-féle alakban jelennek meg. Láb és köröm szintén önkényesen van rajzolva; a fejek jobbak a többi részletnél s hasonlók a pécsi madarakéhoz. Hefner e kelme készítését a IX. vagy X. századba helyezi; Henszlmann újabbnak véli, mert igen sok hasonlóságot talál e szövött vagy hímzett sasok és a pécsi kőbe faragott madarak közt, csakhogy ez utóbbiak szerinte még fejlettebb művészi korban készülhettek.

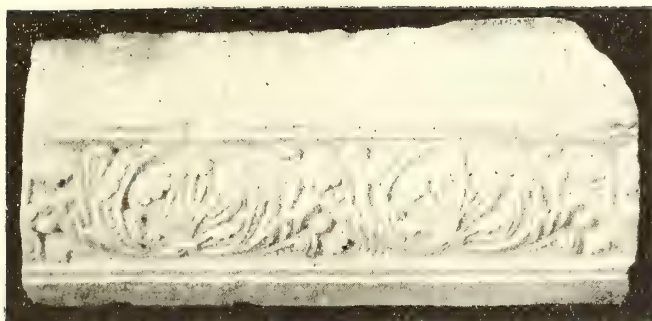
«Hefner középső emberi alakja helyett Pécsett növénynyel találkozunk, mely két-két egymás fölötti képzeletes levélcsomóból van összetéve.» Itt aztán áttér Henszlmann a franczia eredetűség kérdésének fejtegetésére, s hasonlóságot vél látni képkeretünk levélcsomói és a toulous-i múzeum egyik oszlopfején látható (általa 100. ábráján bemutatott) levélcsucsoródás közt; a mi valóban igen erőszakolt rokonságnak nevezhető; eltekintve attól, vajjon az említett oszlopfő nem készült-e a pécsi lejárat kőképei és képkereteinél későbben?

A madarak és más állatok ilyen sorba állítása vagy más helyzetben symbolikus jelentésű, vagy anélküli díszítményként való felhasználása a keresztény művészetnek legrégibb és újabb románízlésű korában és minden müvészeti ágban annyira általános, hogy valóban nehéz eldönteni, a szövetekről jött-e e motivum a kőfaragás és festés terére, vagy innen amoda? Én azt hiszem, ez a kérdés meddő. De még is inkább feltehető, hogy valamely motivumot már nagyon sokszor rajzoltak és festettek könyvbe, falra és faragtak kőbe, fába, mielőtt az a takácsok kezében szövésre alkalmas alakot nyert, mint megfordítva, mert a ki ismeri a szövés céljaira átvitt rajzot, tudja, hogy abból már a testiség, vagyis távlat és kiemelkedésnek utolsó nyoma is eltünt, s mint ilyet plasztikusan ismét átrajzolni, illetőleg kifaragni, nehezebb munka, mint egészen eredetit állítani elé.

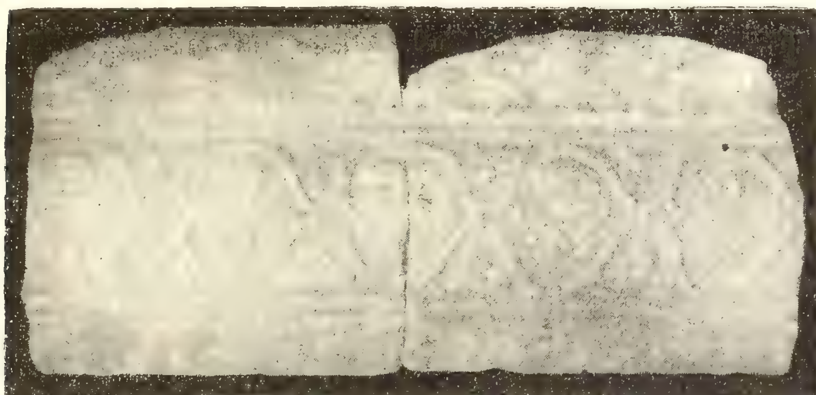
Mindennél azonban jobban érdekelne minket e motivumnak többi szobrászati analogiája, melyből korára vonhatnánk következtetést; de erre csak az összes díszítmények áttekintése után térhetünk ki. (Átmetszete és méretei: 4. *c*. kép.)

E madár-díszítménynyel kapcsolatban említhetjük, hogy e keret által zárt képmező alakjai a talaj helyett egy sor egymás mellé sorozott félköríves visszahajló levélnek hegyén állanak. (L. Arch. Ért. 1895. 338. és 339. lapján álló 6. és 7. kép alsó széleit stb.)

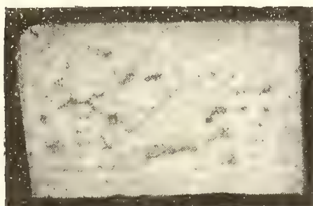
Henszlmann szerint ez a keretelés nem egyéb az antik-építés ökörszem vagy tojás-díszének elkorcsosódásánál; vagy még inkább a hasonló antik-dísz — Hahn éleseszű megjegyzése szerint — sorba rakott tengeri kagylót ábrázol. E kagyló neve «Cyprea livida» (Henszlmann: Pécs régiségei II. 242. l.) Ha e szabályos és elég világosan félkörű metszésű lehajló levélnek nevezhető növénysor az antik-tojásnak elkorcsosódása, akkor azt kell mondanunk, hogy a motivumok

2.

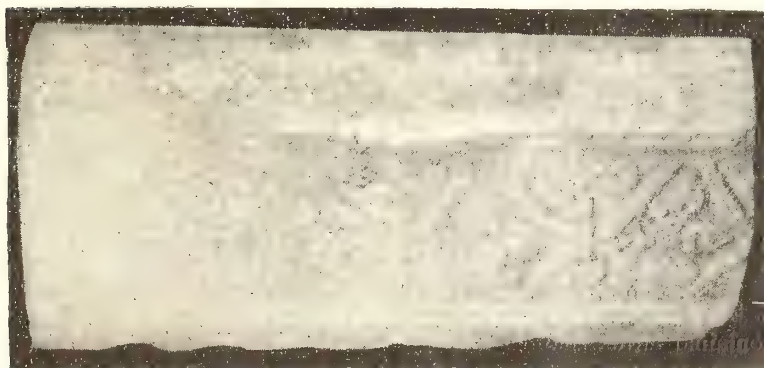
6 (a)

5

6 (b)

7

természetesebb alakúvá is szoktak «*elkorcsulni*», mint az, a miből fejlődtek, mert a pécsi szóban levő díszítmény jóval közelebb áll a természethez, mint az antik tojás-dísz, mely mint tudjuk, levelekből lett az, a mi, t. i. sem levél, sem tojás.

5. *Lejárati kőkép-párkány.* Lényegében az előbbihez hasonló, de feltünően eltér attól abban, hogy itt a két-két visszanéző közti teret két nagy, párosan összenőtt és gyöngysorral díszített páfrán-levél, s az ezek hajlásából fakadó két nagy szőlőfürt egészen betölti, sőt még minden galamb lábai közt is egy bogyótömeg látható; szóval itt a szabályos térfelosztás és a térnek teljes felhasználása, valamint a gyöngy és sok bogyó a legtömöttebbek, de egyszersmind a leggondosabb symmetriával elrendezett díszítmények közé sorolják.

Helye nem bizonyos, s az egész töredék igen rongált, mert már építő anyagnak használták s épebb darab nem is jött belőle elő. Stil és motivumok azonban semmi kétséget sem hagynak az iránt, hogy ez is a lejárati kőképek mestereinek kezéből s a többi gyöngyös és páfránleveles díszítménynyel egykorú.

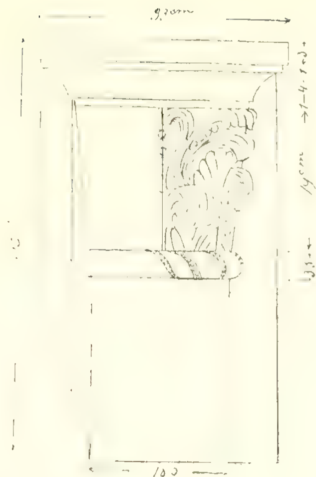
E kis töredéken, fájdalom, csak egy galamb s a másiknak farka látható, mind e mellett bizonyos, hogy két-két galamb itt is visszafelé szembe néz egymással, épen mint a kereten, de az egyes madarak közt álló levélzet már egészen eltérő. E töredéken a két-két madár feje között visszahajló húsos levél s ezek gyöngyös, széles, izmos lapja, valamint a visszahajlás alól egyiken jobb és balra másikon szabálytalanul keresztbe futó összefacsart kendő látható. A madarak háta mögött és lábaik között, ezenkívül még szőlőfürtök is láthatók. Feltünő tehát itt 1. az állat és növénymotivum összekeverése, 2. a növény stilisatiója, mely itt még inkább eltér a természettől, mint az eddigieké. A minta méretei: egyik gyöngysortól a másik 19 cm. A képsík magassága 14 cm.

6. *Lejárati kőkép-keret.* Déli lejárat alsó sor képmezejéről. Ezzel a díszítményeknek külön sora: a természetes kérgű hajlított fainda-díszítmények kezdődnek. Nevezetesen a hármas és kettős lapos szalag, melyet Raffaelo Cattaneo fűzfavesszőnek tart s melyből, mint látni fogjuk, a legtöbb román ízlésű díszítmény áll, alig nevezhető növényi motivumnak, legfölebb a növénykacsból eredhet s már a görögöknél elvesztvén eredetének minden ismertető jelét, a byzanti és román ízlés idején puszta geometriai hajlított vonalat, legfölebb hajfonatot láthattak benne. Nem úgy a mi szóban forgó díszítményeink itt következő csoportjánál! Itt e hajlított és font ágak növényi eredete nemcsak abból világos, hogy leveleket hajtanak ki, mert ezt látni fogjuk a hármas és kettős lapos fonadékoknál is, habár mindig erőszakolva, hanem ezek az indák világosan a fa kérgét utánozzák, annak mélyedéseit, melyekből állítólag a dór-oszlopok csatornácskái lettek, természetes változatosságukban tüntetik fel, valamint a hajlásokból kibocsátott levelek is, távol az ismert gépiesen faragott pálmalevelektől, igen szép hajlású idomokat, Henszlmann szerint a csirázó páfrán leveleit tüntetnék fel. E csoportba tartozik még három alább következő díszítmény, levél tekintetében pedig még sok más, a melyeket külön tárgyalunk.

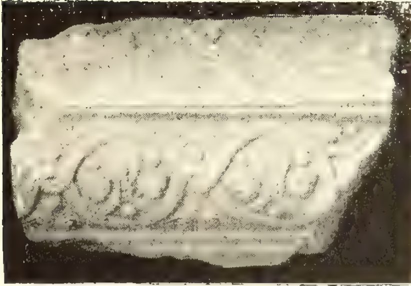
A 6. és 7-nek közös vonása még, hogy a két ág, mely a medaillonokat alkotja, sehol sem fonódik egybe, mint a lapos indáknál, s a 9. sz. képkeret medaillonjainál látjuk, hanem a megfelelő körökben gyűrűk szorítják össze a két ágat s ezekből alól menekülvén, távolodnak el egymástól, úgy hogy ezek, a

9. a)

9 b)

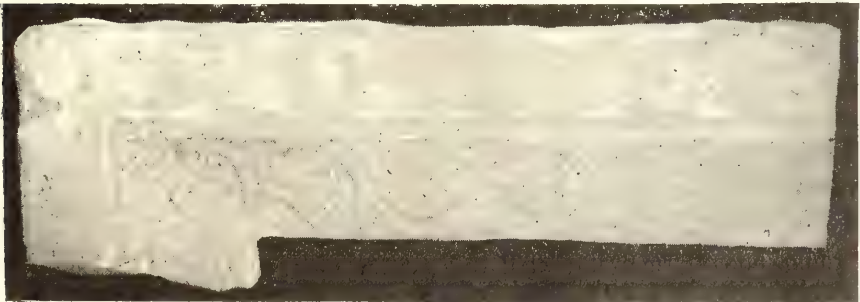
8.

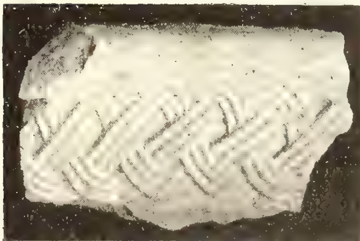
10 b)

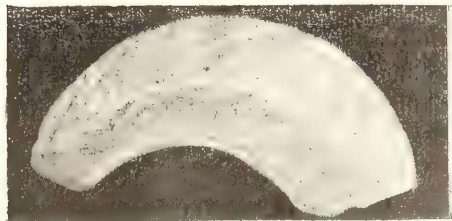
11.

10 a)

15

16

melyek különben is csak egy minta változatai, a körhöz, ferde négyszöghöz hasonló medaíllonokat alkotnak. Igen változatos, mondhatni a keretek egész hosszában minden medaillon mezején különböző a levélzet ; sőt a 8-ikon jobbról a 2. medaillonban helyes távlatban rajzolt harangvirág szirmait is láthatjuk, a mi annál feltünőbb, mivel tulajdonképeni virágkehely e díszítményeken sehol sem fordul elő. Ez már magában az ág-fonattól eltekintve is mutatja, hogy e csoport-díszítmény mestere hasonlíthatatlanul közelebb áll a természethez, söt azt kifejezetten utánozni óhajtja a szár, levél és virágképzésben egyaránt s így nem helyezhető sem egy korba, sem egy művészi rangba a többi gépiesen, hagyományszerűleg dolgozó művészekkel, kiknek keze alól a díszítmények igen tekintélyes része kikerült.

Mind e három 6., 7., 8-nak a páfránlevelek egyformaságán kívül jellemzője, hogy itt gyöngyöt sehol sem látunk ; ellenben 8-on már ez is megjelenik, s mint láttuk a figurális, úgy itt a növényi díszítmények egy csoportjának kiváló jellemzőjévé lesz. A kő 82, a medaillon egyik kötéstől a másikig 15 cm.

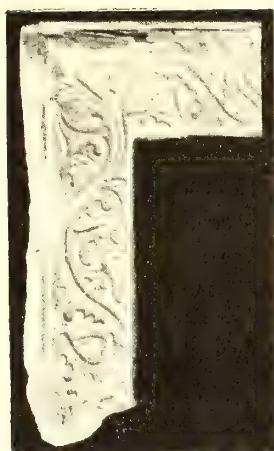
7. Sem az ág, sem a hármas és kettős lapos szalagfonatoknál nincs eset, hogy a medaillonok szögletes idomúak legyenek, mint épen ez egyetlen egynél. Azért is itt minden medaillont tulajdonképen két pár középen gyűrűbe szorított és e gyűrűtől szétágazó faág alkot, melyek végei a képmező párkányba tünnek el. Érdekes a levelek kiválása is, melyek a két ág széthajlásánál fakadó s egymással összenőtt két kis ágon ülnek. Ez alatt néhol egy gömb, néhol pedig egy második kis ág rudimentuma látható, néhol pedig a kis ferdény alakú terecske üres. Itt a 7-en épúgy, mint a többieken a levélzet szintén gyűrűcskéből ágazik szét.

Ez és az előbbeni is ismeretes volt már Henszlmann előtt, ki 6. sz. alattiból négy medaillont már közzé tett és igyekezett franczia eredetét megállapítani.

«Négy medaillon van előttünk, úgymond, melyet elyptikai alakban egy-egy faszárból görbített száraz ág képez ; e száraz ág mesterségesen van tekerve és megkötözve s mindennek daczára, hogy az ág száraz, ugyanezen ággal (közös) kettős szálból kinő egy virág vagy levél : az egész elrendezés tehát nem természetes, (de itt feledi Henszlmann, hogy annál természetesebb az ág kérge és a levelek képzése), itt a valósághoz ragaszkodó utánzást nem látunk, még pedig annál kevésbbé, minél kevésbbé mondhatjuk a medaillonok virágait vagy leveleit a természetből egyenesen másoltaknak, de a stylizálás mégis úgy jelenik meg előttünk, hogy természetes virágra, vagy levélre emlékeztessen, midőn két, a valóságban meglevő forrásra mutat, azaz, midőn két medaillon növényében harasztra, más kettőben pedig stylizált három, vagy több levelű, vagy teljesnek képzelt liliom virágra könnyen és rögtön ráismerünk.»

«A liliom, iris, a franczia bourboni családból eredő királyok jelvénye ; látjuk a liliomot ugyan már byzanti, s később Nagy Károly idejéből származó, carolingi műveken is, hanem más alakban, mint itt. A bourbon liliom kehely nélküli virág levele csak hármas, holott a természetes liliomnak hat levele van, s ezt a három levelű liliomot fogadta el jelvényül a franczia királyi ház, és tette át Magyarországra is e háznak egyik ága, az Anjou-család.»

Azután pedig, mint rendesen, Viollet-le-Duc-ből vett hosszú idézetekben elmondván, miként került a franczia építésbe a díszítő motivumok közé a páfrán,

13. *a)*

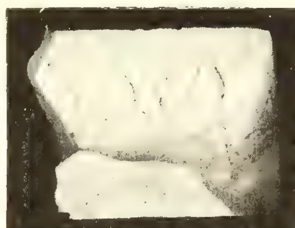
13 *b)*

12

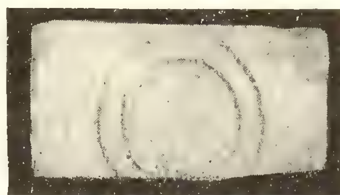
14

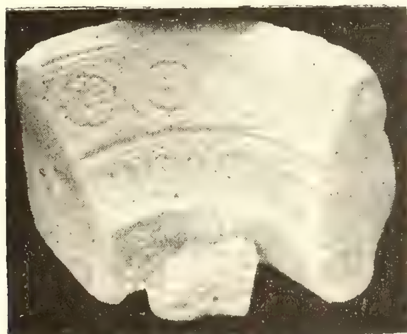
21

18.

19.

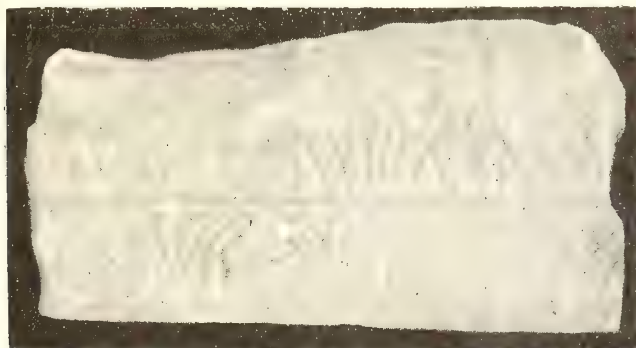
17. *a)*

17. *b)*

20

22.

úgy találja, hogy ennek hasonló stilizálását sem Német-, sem Angolországban nem találjuk s ebből mind a két keret díszítményét Francziaországból és pedig a cluny-iskolából származtatja.

Mondanunk sem kell, hogy ily módon semmiféle ornamentum eredetét kimutatni nem lehet. Az, a mit Henszlmann liliomnak nevez el, ha az is, semmi esetre sem a Bourbon-liliom s mint ilyen, kormeghatározásra nem alkalmas. Azonkívül minden analogia felhozása nélkül vajmi nehéz kimondani, hogy e növények ilyenszerű stilizálása csak Francziaországból jöhetett hozzánk. Végre maga Henszlmann említi, hogy a liliom előbb is ismert motivum volt s itt is találunk a lombozatnak olyan stilizatiójára, mely a román ornamentikában léptennyomon előjő. (V. ö. Pécs régiségei II. 244—245. ll.)

8. *Lejárati kőkép-párkány.* Az ismert ágfonású mintákkal több közös vonása van ; de ezeken kívül itt a két ág egymásba fonódik és a medaillonokat kitöltő, két szembe hajló, s így összeforrt páfráncsirán kívül, mely a medaillonok alsó feléből fakadó két ágacska találkozásán, s itt is egy nagy gyöngyszemen ül ; még jellemző vonása a két nagy szőlőfürt, s a levelek közt felfutó gyöngysor. Ilyen szőlőfürtöt és nagy gyöngyöt látunk még a medaillonok közti háromszögű mezőcskék egyikén is, míg a többit az ismert levélnek más és más alakú változata tölti be. (8. kép.)

9. *Félhengeroszlop és fejezet.* Ez is a legépebb töredékek közé tartozik, s azért érdekes, mivel épen ilyen stilizálással kőkép-keret is maradt fenn, a mi tán kormeghatározásra is vezethet. (?) (Lásd 8. kép. Bogyók nélkül: 6. 7.) Ezeknél t. i. feltünő a stilizálás naturalismusa ; itt a faág nem egyszerű félhenger inda, hanem ha kissé modorosan is, de a fakéreg mélyedéseit is utánzó bevágás, a hajlásban pedig szintén több természetesség vehető észre ; épen így a bogyók és a páfrán-féle levelek hajlása és elhelyezése, sőt maga az ág és levelek számának egymáshoz való viszonya és helye is természetesebb, habár észrevehető, hogy a rajzoló a fa hajlásával szívalakú medaillont akar eleállítani ; épen így a három sor húsos levél is, mely az oszlopfőt alkotja, a természetesebb stilizátiók közé tartozik. A két alsó sor levél kissé modorosan faragott visszahajló, húsos, alatta pedig akanthus-utánzatu levél lapul meg, de a felső sor a már ismert gyöngyös páfrán, a mely szépen símul a három tagból álló abacus alá ; figyelmet érdemel még a gyöngysorral átfont kötélgyűrű, mely a hengernyakot szorítja. (9. *a.* és *b.* kép.)

10. *Kőkép-keret a déli és éjszaki lejáratokból.* Itt a kettős indaszalag kissé erőszakolt kigyóvonalban halad s minden hajlásnál három újjú pálmalevelet bocsát ki, melyek közül a harmadik ismét két levélre oszlik. A képsík 12 cm. széles ; a medaillon méretei igen pontosak : egyik belső levélhegytől a másikig 22 cm. A kő hossza 76 cm.

11—13. *Kisebb-nagyobb részletek különféle képkeretekről,* melyeknek helye ismeretlen. A motivum egészben megegyezik a 8. sz. képen bemutatott kerettel, de közelebbről vizsgálva, valamennyi eltér egymástól rajz és kidolgozás tekintetében egyaránt, s érdekesen bizonyítja, hogy e kor művésze, még ha egy és ugyanazt a motivumot rajzolta is fel a kőre, mivel a gépies átvitelt egyáltalán nem látszik ismerni, sehol két díszítmény ismételve nem jő elő.

14. Ivhomlok részlete, a melyen egy alsó lapos és egy kiebb álló, kissé

homorú szalag fut végig. A felső szalag kettős inda-fonadékból képzett szív-alakú medaillonok sorozata, melyeket három újjú pálmalevél tölt ki. Az alsó lapos szalagot szélesebb négy darab hármas szalagnak lapos összefonása alkotja, épen mint a következő 16. és 17. sz. képeken, nagyban és világosan látható.

A felső szalag 7 cm. széles ; a minta egyik medaillon középvonalától a másik középvonaláig 12 cm. ; az alsó szalagfonadék 6 cm. széles.

15. Pillér-lap töredék, mely küszöbnek használtatván, a díszítmény keretei végkép elpusztultak. A minta négy lapos hármas szalagnak szabályos összefonásából áll, épen mint az u. n. népoltár egyik töredékein látni fogjuk.

A fonadék 14 cm. széles, az egész töredék 34 cm. hosszú ; a szalagmetszés középpontjától a negyedik szalagmetszés középpontjáig 19 cm. Dél-Magyarországon a nép így fonja haját és ezt Rozmaring-fonásnak nevezi.

16. *Szintén kettős szalaggal díszített fülke-béllетnek íve.* Itt a rozmaring-fonás a homloklapon a hármas indaszalagból font medaillonok pedig az alsó ferde sík mezőt díszítik. Itt a két szalag excentrikus körszelvényekből állván, a felső félholdalakúvá keskenyedik. (Legnagyobb szélessége 8 cm.)

17. *Kettős szalaggal díszített fülke-béllet íve.* A belső mezőt gyöngysorral rakott hármas indaszalag-medaillon, a felsőt pedig szintén gyöngyökkel díszített körök alkotják ; az előbbieket váltakozva föl és alá álló palmetták, az utóbbiakat tízlevelű rózsácskák töltik ki. E díszes rajzú és igen gondosan faragott béllet az éjszaki lejárat éjszaki falának legalsó sori nyugati fülkéjét környezte, melynek fenekén az embert teremtő Úrnak domború művű szobrocskája állt ; a két előbbi, rozmaringgal díszített fülke-béllet pedig ugyancsak itt az éjszaki oldal kelet felé következő fülkéiben állott egykor.

Ilyen biztos helyűnek még néhány rosettát lehet nevezni, milyenek a következők :

18—19. *Rosetták.* Az altemplomi éjszaki lejárat valamelyik falának alsó és felső képsora közti sík mezejéről valók. A kissé homorú képmezőn egyiknél tizenegy, a másiknál tizenöt levelű rózsa emelkedik ki, de az előbbinél a szirmok egy központban találkoznak, míg a másodiknál e központot kör alakú dudoródás fedi ; az egészet három mélyen árkolt gyöngysorral födött szalag köríti, s ezek közt kettő finomabb s egy durvább kidolgozású. (19. kép.)

A 19-nek átmérője külső szélén 15·5 cm., a többi kisebb és nagyobb ennél.

A felsorolt díszítményes töredékeken kívül még csak kettő van olyan, a melynek helye az éjszaki lejáratban ismeretes ; ezek

20. *Oszloptörzs és oszlopfejezetecske.* Egy azok közűl, a melyek az éjszaki lejárat alsó képsorán az egyes fülkécskéket egymástól elválasztották.

A karcsú oszloptörzset díszes ornamentum födte, de ez már rég lehorzsolódott, annyira, hogy azt magában nem is érdemes reprodukálni. A hengerded gyűrűből két sorban nyolcz gumószerű visszahajló páfránlevél alkotja a fejezetet, melynek abacusát rosetta díszíti. Erre következett az erősen kiszögellő

21. *Párna,* melyen az ívecskék pihentek. E párnának ferde metszésű oldalait kettős indaszalag darabokból alakult, felül nyitott medaillonok fedik. Minden szalagdarab alsó vége, mely két újjas és kacsós pálmalevélben végződik, szív-alakúan szembe és befelé fordulván, nem tömötten, de szépen tölti be a tért.

Némileg hasonló, de tömöttebb elrendezésű és nehézkesebb faragású több is jő elő a díszítmények közt. Képsík 8·5 cm. széles. Az egész pillér-fejezet homlokszélessége 29 cm., mélysége 18, a kő vastagsága 10 cm.

22. *Ajtópárkány díszítménye.* A két párhuzamos szalag csupán levéldíszt nyert, a melyek közül az alsó hasonlít némileg a már ismert palmettás medaillonos díszítményekhez, a felső pedig, úgy látszik, annak megfordítottja, de igen töredékes. Ez a kő is a lejáratokban állhatott egykor, de rendeltetését nehéz meghatározni. Kemény, erősen megbarnult mészkő, mely egyezik az éjszaki lejárat víztől ázott köveinek külső és belső tulajdonságaival. A levelek szép rajza s a gondosan legömbölyített élek is a lejáratok faragványai közé sorolják.

Gerecze Péter.

A VÁRMIAI PÜSPÖKI SZÉKESEGYHÁZ SODRONYZOMÁNCZOS KELYHE.

Varmia, Báthory Endre bibornok, erdélyi fejedelem révén szerepel történelmünkben, a ki 1589-től 1599-ig püspöke volt; sem azelőtt, sem azután nem fordul elő, sőt neve is olyan idegenül hangzik, hogy szükségesnek tartom néhány sorban ismertetni.

Varmia, németes nevén: *Ermland* (Ermeland) Kelet-Poroszország legnyugatibb tartománya, a Keleti tenger Frisches Haff nevű nagy öblére csúcsban végződő háromszögű országrész, az ú. n. Nalangen, Oberland és délkeleten Masuren tartományok közt. Területe alig 4250 km^2 nagyságú, tehát kisebb, mint pl. Gömör megyénk, de lakossága egy negyedmillió. Nyugati szomszédságában van Marienburg, a német lovagrend híres székhelye, mely a varmiai püspökséget a XIII. század elején alapította és sokáig védnöke volt. De az 1466-iki thorni békével felszabadult a lovagrend alól és a püspökök a lengyel király fenhatósága alatt önállóan kormányozták megyéjüket, míg a piołrkowi 1512-iki szerződés még szorosabban fűzte Lengyelországhoz, melyhez mindvégig tartoztak; s a varmiaiak áldják ezt a viszonyt, mert annak köszönhetik, hogy sértetlenül megmaradtak a régi hitben. Lengyelország első feloszlásakor Nagy Frigyes 1772-ben Poroszországhoz csatolta Varmiát, mely még most is valóságos katholikus sziget protestáns lakosságú szomszédjai közt.

Engem e távoli vidék, egykori magyar fejedelmi püspökeért érdekelt, kinek életrajza megírhatása végett f. év tavaszán közel hat hetet töltöttem Lengyelországban: Krakó- és Varsóban, honnan Varmiába mentem, meglátogatva a püspökség fontosabb helyeit, hogy közvetlen benyomásokat szerezzek a Báthory Endre nevéhez fűződő emlékek és helyek látásán, s egyúttal, hogy átnézzem a püspöki levéltár reá vonatkozó iratait.*

* Történeti kutatásaim részletesebb ismertetését, s a Báthory Endre és Boldizsár wartenburgi kenotaphiuma leírását lásd a «Századok» idei deczemberi füzetében.

A püspökség székhelye fenn északon, Frauenburgban van. A porosz vasút Braunsbergig halad, s innen egy órai kocsizással értem május 23-án Frauenburgba, mely a Frisches Haff partján, egyenlő távolságra fekszik Danzig és Königsberg közt, egy természetes magaslaton, honnan gyönyörű kilátás nyilik a Nehrung magas zátonyfalára, mely a Keleti tengert az édesvizű Hafftól elválasztja.

Maga a falak-, sánczok- és bástyákkal megerősített székesegyház (dóm) a hozzátartozó püspöki palotával, a kanonoki lakásokkal és egyéb épületekkel fenn a hegyen van, magasan az alig 3000 lakosságú városka felett, melytől közigazgatóságilag ma is független. Az egy fő- és két mellékhajóval ellátott templom oklevéli tanuság szerint 1329—1388 közt épült, s nemcsak a legnagyobb és legszebb püspöki a megyében, de valóságos remeke a főleg itt Kelet-Poroszországban dívó téglaépítésű, gótelemekkel vegyült, vakolatlan sajátos építkezésnek. Fennállása ötszázados jubileumára renoválták és ízlésesen kifestették, s a vármiaiak méltán büszkék reá. A székesegyház a háborús századok folyamán sokat szenvedett, mert gyakran feldúlták, kirabolták, felégették: lengyelek, németek egyaránt, s legkiméletlenebbül Gusztáv Adolf svédjei, a 30 éves háborúban, úgy hogy maig megmentett jelentős kincstára csak töredéke, leltáraiban felsorolt gazdagságának.

Engem dr. *Liedtke* Ferencz püspöki titkár és levéltáros kalauzolt a templomban, apróra megmutatván minden nevezetességet, kincsét, s midőn a sekrestyébe értünk, s a szent edényeket nézegettük, az oltáron nagy meglepetésemre *egy magyar, sodronyzománczos kehely* ötlött szemembe. Látásán első pillanatra természetesen Báthory Endrére gondoltam, kinek nehány leltára van gyűjteményemben; de a titkár úr mindjárt felvilágosított, hogy a kehely régibb, Báthory Endre elődjétől származik, s így még inkább érdekelt.

Az aranyozott ezüst kehely az eddig ismertetett sodronyzománczos kelyhek egyik legjellemzőbb példánya, s annyival tanúságosabb, mivel származási és keltezési felirata is van. S e nélkül meg sem értenők eléggé a kehely stilusát, mely tiszta renaissance, de gótikus elemekkel, milyen a talp oldalán levő rácsmű, a mi együtt még az átmeneti korszak tárgyain sem fordul elő. A dolgot a felirat magyarázza meg, mely szerint a kelyhet 1568-ban renoválták, s ekkor került reá a renaissancediszítés. A felirat egy, a talp alsó-belső feléhez illeszkedő keskeny ezüstlemezre római *antiqua*-betűkkel vésve, ez: Mart. Cromerus Can. Crac. et Y emptum refici curavit an̄o Dom̄ X 1568. Az *et* utáni betű nem teljes, mert az ezüstszalag megerősítésére szolgáló egyik sróf lyuka épen ráesik, de kétségtelenül V. betű, s akkor teljes czíme így olvasandó: Mart(inus) Cromerus Can(onicus) Crac(oviensis) et V(armiensis), a mi tényleg volt is. A kehely tehát 1568 előtti, s legalább 40—50 évvel

korábbi, mert a rácsművet a XVI. század elején túl már nem igen alkalmazták kelyheken. Lecsavartuk a feliratos karimát, de alatta semmi jel vagy régibb bevésés nincsen.

A mint a felirat is mondja, Cromer Márton krakói kanonok vette a kelyhet s javíttatta 1568-ban és onnan hozta magával Frauenburgba 1579-ben, mikor vármiai püspökké választották. A kehely az 1598-iki székesegyházi visitatióról szóló ugyanaz évi szeptember 22-iki jelentésben így van felvéve:

*Calices in Sacristia undecim.**

5^{tus} Calix ornatus sex gemmis et totidem in circumferentia superioris partis, habens inscriptionem subtus in pede: Martinus Cromerus Cāncus Oracoviēn. (Lásd a frauenburgi Bischöfliches Archiv B. Nr. 4. sz. kötete 349. lapján.) Itt nem szorosan vett *gemma* értendő, hanem e latin szó másik, ékkövi jelentése, vagyis a nóduson látható kék-lila színű zománczozott rózsa közepébe foglalt hat rubinkő.

A kehely talpa hat karélyos karimájú, ugyanennyi mezővel, melyeknek zománcza váltakozva sötétzöld és kék, fehér, gyöngyszerű virágokkal. E mezőkből emelkedik ki a láb, négy czikkelyével (a mi ritkább, mert rendesen hat szokott lenni), melyek közül egyik zöld, a másik kék zománczú, hasonló kis virágokkal. Megemlítendők még a talp karélyai szögletére boruló, s a rácsműre, valamint a karélyok alsó karimájára illeszkedő levélkék, melyeket már az 1568-iki ötvös forrasztott oda. Hanem a kehely nódusát meghagyta régi nemes egyszerűségében és sem rovátkolt köreire, sem alsó-felső részére nem tett díszt, a mint ezt egyéb renovált kelyheken tapasztaljuk.

Kiválóan szép mívű a kupa zománczos kosara, melyen hat köralakú keretben, tartóból emelkedő három fehér zománczos virág és két levél terjeszkedik szét kék és smaragdzöld alapon, melyeknek színe összeegyezik a talp megfelelő mezeje színével, melyek azonban mintha valamivel sötétebbek lennének. A körök közti alsó háromszögeket zománczos virágok töltik ki, a felső szögletekben meg egy-egy befoglalt rubin (tehát összesen öt) tündököl; a csésze alsó és felső karimáján végül aranyozott gombok vannak. Kiegészíti a kosár díszét az az aranyozott renaissance levélfüzér, mely a kupát körülveszi. A kehely méreteit illetőleg: 231 mm. magas, a harang- (s nem tölcsér-) alakú kupa átmérője 101 mm., s az egésznek a súlya 725 gr.**

* Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy azóta a kelyhek száma *negyvenre* szaporodott, mert minden lelkésznek meg volt a maga sajátja, melyet rendesen a székesegyháznak hagyományozott végrendeletileg; úgy hogy köztük most a góthikustól kezdve, a barokk, rococo és empire-ig valamennyi stílus képviselve van.

** E méretekért, valamint a kehely lefényképeztetéseért a már említett dr. *Liedtke* püspöki titkár úrnak tartozom hálás köszönettel; mivel a kehely maig használtatván a szent misénél, nekem (mint nem papi embernek) *nem volt szabad hozzá nyúlnom*, csak jegyzeteket vennem róla.

Jellemző az ismertetett kelyhen, hogy piros zománcz nincs rajta, s egész színhatását a kék és zöld váltakozása idézi elő, rajtuk a virágok fénylő fehér szirmaival, melyek olyan domborúak, mintha keleti gyöngyök lennének. Az aranyozott finom ezüstsodrony nem rovátkolt, hanem sodrott, mint a régibb példányokon. A renaissance hatása érvényesül a virágok rajzának csinosságán és változatosságán; de az megvolt eredeti alakjában, s azt hiszem, hogy az 1568-iki ötvös csak a zománczot frissítette, s a talpra alkalmazott levélkéket rakta fel.

A VÁRMIAI PÜSPÖKI SZÉKESEGYHÁZ SODRONYZOMÁNCZOS KELYHE.

Hogy ki lehetett ez a renovátor, azt nagy biztossággal megállapíthatjuk *Lepszy* Lénárd lengyel műtörténész ötvös-krónikájából, mely szerint 1568 táján, 1558—1570 közt *Hans Syniler Ungarus*, röviden Joannes Hungarus vagy lengyelesen Węgrzyn működik Krakóban, kinek egy debreczeni s egy késmárki tanoncza is van.* Ugyanez évekre *Szádeczky* Lajos *Magyar Gyurka* ötvöst (Jurek Węgrzyn) említi, de ez — ha csak

* Lásd «A sodronyos zománcz Lengyelországban» czímű közleménye mellékletén; az «Arch. Ért.» 1890. évf. 58. lapján

véletlenül nem testvére — valószinűleg ugyanegy személy vele.* Más ötvösről nincs tudomásunk, s így világos, hogy a kehely renoválása magyar aranymíves munkája.

Szemlét tartva az eddig ismertetett sodronyzománczos kelyheken, azt vettem észre, hogy a Cromer kelyhe, alakjára nézve hasonlít a Lepszy idézett dolgozatában bemutatott két tarnowi kehelyhez, melyek egyszerűbbek (s tán régiebbek is), de a rácsmű, a kúpa és nódus formája ugyan olyan. Szembeszökőbb azonban leírt kelyhünk hasonlatossága *Bakács* Tamás esztergomi érsek kelyhével,** mennyiben a láb ép úgy van czikkelyezve rajta, a nóduson szintén hat virágbimbót látunk, a kosár díszének beosztása is ugyanaz, csakhogy a virágok megfordítva, felülről lefelé csüngő alakban vannak ábrázolva, kupája is harangalakú — úgy, hogy (bár több példányunk, sajnos, nincs hozzá) önkéntelenül is arra gondolunk, hogy vajjon nem egy ugyanazon ötvösmester művével van-e dolgunk?

Veress Endre.

* Lásd «Magyar ötvösök Krakóban» czímű dolgozatát az «Arch. Ért.» 1889. évfolyam 244. lapján.

** Lásd rajzát *Pulszky-Radisics* «Az ötvösség remekei» II. kötet 4. lapjához mellékelve.

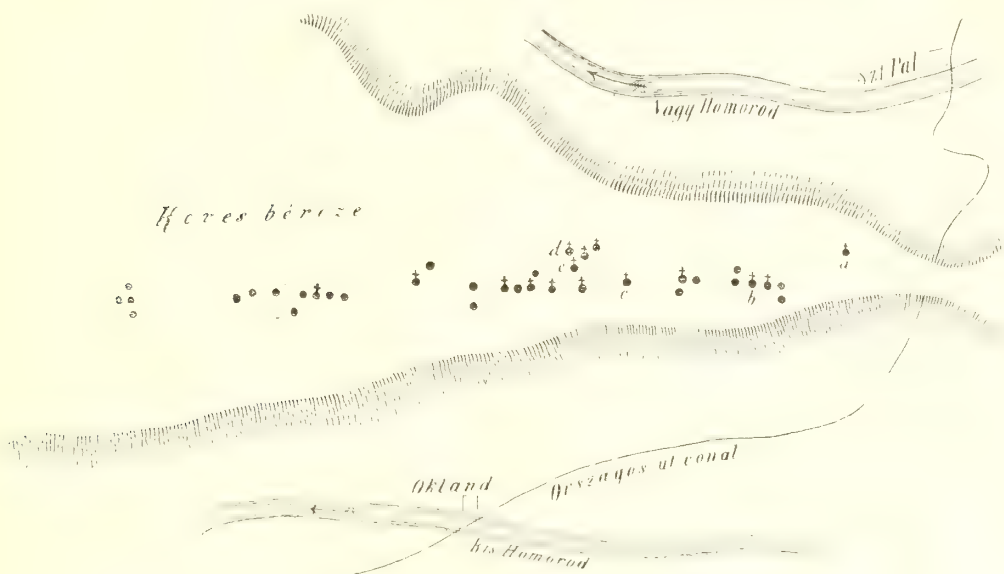

ŐSKORI ARANYLÁNCZ RÉSZLETE
A N. MÚZEUMBAN.

LEVELEZÉS.

I. SOLYMOSSY ENDRE AZ OKLÁNDI KÚNHALMOKRÓL UDVARHELY VÁRMEGYÉBEN. Udvarhely vármegyének «homorodi járásában», a két Homorod vize közt nyúló hegyháton a «Kövesbérczen» (múlt század első évében kelt okmány szerint: Smola köve bércze), hol az országos út a tetőre ér, attól keleti irányban 2 és $^{1}/_{2}$ kilométer hosszúságban 38 kerek halom van, melyeket a környék lakói «Kúnhalmok»-nak nevez.

A halmok egymástól különböző távolságban feküsznek, minden rendszer nélkül; most 6—7 halom csoportosan egymástól 20—100 méter távol, majd a hegyhát hosszában egymásutáni sorban 30—180 méter távolságban. Általában semmi rendszer a halmok elhelyezésében.

A 38 halomból 19 az oklándi, 10 a szentpéteri, 8 a karácsonfalvi és 1 a szent-páli határban van; de azért a nép valamennyit oklándi Kúnhalmoknak mondja.

E 38 halom — a legelőnek használt terepből tisztán — körvonalozva emelkedik ki; minden valószínűség szerint több halom volt ennél, különösen a karácsonfalvi részben, hol a legelőt régóta mívelés alá vették és így az ekevassal lassanként az ott lévő halmokat elegyengették.

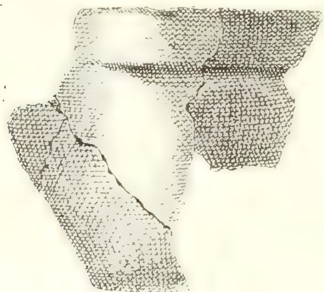
A halmok egymástóli távolsága a mellékelt ábrán látható, melyen a mérje 1 mm. : 30 méterhez. A kereszttel jelzett kis körök a felázott halmokat jelzik. Valamennyi halom teljes köralak, széleiktől a központ felé egyenletesen domborodnak ki a terepből, 0·6 cm. 0·8 cm. magasságig. Nemcsak domborodásuk, de területeik nagysága is csaknem mind egyenlők: 45—50 méter közt váltakoznak. A szentpáli részben lévő halom körül emberfej nagyságú kövekből koszorú volt rakva.

Ezen halmokból — Udvarhely vármegye alispánjának, Ugron Jánosnak megbizása folytán, — 1894-ik év szeptember havában és 1895 év május havában 18-at ásattam fel.

A fölásottak legtöbbjében 110—150 cm. mélyen, csak lisztszerű laza réteg volt, itt-ott csontdarabocskákkal, fogzománczczal kevert porlós föld.

Mellékelt ábrán *c* betűvel jelölt halomban a fölszíntől 150 cm. mélyen feküdt egy csontváz.

E csontváz annyira letakarható volt, (hogy kivéve a bordacsontokat, melyek s már a letakarás alkalmával apró darabokra hullottak szét) a kéz- és lábujjpereczek épen, összefüggésben maradtak. Hátán — arczczal keletnek feküdt; a karok oldalt benyujtva oly módon, hogy a kissé felvont lábkonczok alatt — belül — a kézujjpereczek teljesen látszottak. Balszem fölött a homlok bezúzódása félreismerhetlenül kivehető volt. A fogak mindkét állkapocsban — 8 metsző, 4 szeglet, 8 kis őrlő és 12 nagyőrlő — épen, sorban állottak. Kitakarás után, a mikép a sírgödör fenekén feküdt a skelet, méretei a következők: koponya tetőtől lábujjpereczekig 150 cm. vállszélesség 46 cm., felkarcsont — orsócsont — kézujjpereczekkel 83 cm., czombkonczhossza 42 cm., sípcsonthossza 40 cm. Lemérés után, a mint felvenni próbáltam, az egyes csontrészletek is apró darabokra törtek szét. Mindazáltal ezen részleteket gondosan összeszedtem és jelenleg is birtokomban vannak.

A *d*-betűnél jelölt halom alatt 1 méter mélyen feküdt a skelet arczczal keletnek, karok oldalt lenyujtva, lábszárak fölhúzva és egymáson feküdve, jobb kézperczei a czombkoncz alatt. Mind a 32 fog ép állapotban az állkapcsokban. Alsó állkapocs baloldali részén duzzadt forradás, mi által a balfelőli állkapocs háromszoros vastag. A skelet hossza összevont helyzetben 154 cm. Ennek egyes csont részeiben feltünő eltérés az elébbi skelet részeihez a sípcsont hosszánál volt, melynek hossza 43 cm. Ez a skelet is darabokra tört szét a kiemelésnél.

A *c*-betűvel jelölt halomban a felszíntől 30 cm. mélyen — 6 drb. táblaalakú kőből összeállított — kőszelvény volt, fölül egy drb lapos kővel lefödve.

A sárga homok állományú lapos kövek minden faragásnélküliek; bizonyára Kis-Homorod patakából hozva ide fel, mivel a körletben csak itt van hasonló törésű és állományú kő. A szekrény hossza 150 cm., szélessége 61 cm.

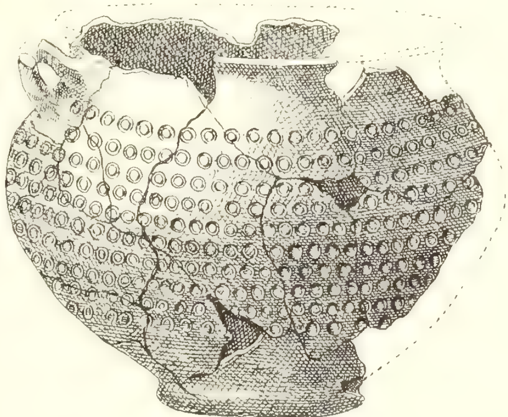
A szekrényben kar-, láb-, borda- és csigolyacsontok egymás fölött-mellett feküdtek; két ép koponya a szelvény két szögletében a csontok fölött.

A *b*-betűvel jelölt halomban 150 cm. mélyen, lisztszerű porlós rétegben szabadkézzel készített, — bárbár kivitelű csupor darabjait találtam, mely darabot összeállítva, a csupor eredeti alakját láthatóvá teszik (ábra).

A homorod-almási határban, a «Várhegy» tetején, az okländi halmokhoz egészen hasonló 3 halom van, melyeket a nép itt is Kúnhalmoknak nevez. E halmok közül kettőnek kerülete 50 m., egynek 25 m. Ezek közül is egyik épúgy van kövekkel körülkoszorúzva, mint a szentpáli határrészben lévő *a*-val jelölt halom. E halmok egymástóli távola 30—30 m. Mindhárom halmot felásattam, de valamennyiben — 150 cm. mélyen, — csak lisztes porlós réteget találtam.

Székely-Udvarhely, 1895. szeptember 20-án. *Solymossy Endre.*

II. DARVAS ORBÁN SOPRONMEGYEI RÉGISÉGEKRŐL. Bella Lajos tanár f. é. augusztus hóban bejárta Sopron megye éjszaki részét és különösen a Lajta hegységet tette megfigyelése tárgyává. Ennek éjszaki nyúlványában, Feketeváros környékén, érdekes földsánczra és sírhalmokra bukkant. Ő a további kutatásokban megakadályozva lévén, figyelmeztetésére én rándultam ki, megtekinteni a sánczot és esetlegesen feltárni egynehány halmot.

Feketevárostól éjszak-nyugoti irányban fél órányi gyalogolás után az ember eléri a Lajta hegység lábát. Az éjszak felé húzódó hegyeket itt nyugoti irányban egy keskeny völgy metszi, a melyből a csekély vizű Pur patak iparkodik Fekete-városon (németűl a patak után Purbachnak nevezve) keresztül a Fertőbe. A völgy nemsokára két részre oszlik ; a déliben az út Mannersdorfba vezet, míg az éjszaki későbben völgykatlant képez. A két völgy között áll egy 300 métert meghaladó hegy, a melyet Burgstallnak neveznek. E hegy képezte kutatásom czélját. Déli, keleti és nyugoti oldala elég meredek, míg éjszaki része egy keskeny, hosszú hegyhátat képez, a mely későbben a Gutberg és Hochleiten nevű dombháttal összeolvad. Innen már látható az éjszak-nyugoti irányban elterülő osztrák síkföld.

A Burgstallra vezető út félkörben kerül fel a hegyre ; délről indul, aztán keletnek és innen éjszak-nyugotnak haladva. Útamban nem sokára értem a «Thor»-hoz, a mint az idevalók hívják, és valóban nevének meg is felel. Egy hatalmas, körben húzódó földsáncz (e helyen valami 10 méter magas) van áttörve és képezi a földvár kapuját. A sáncz kívülről nagyon meredek és magasabb, mint belülről ; alakja nagyjában kört ír le, átmérője körülbelül 400 lépés. Hatalmas táborozási helye lehetett ez valami præhistorikus törzsnek. Mostanában elég sűrű erdő fedi a várhelyet, a miért pontosabb felvételt hamarjában nem is tehettem. A táborhely megtekintése után, a hol cserépdarabok mutatkoztak, folytattam

útamat a hegyháton és egynehány száz lépés után egy hatalmas sánczra akadtam, a mely az éjszak felé futó magaslatot keletről délnyugotnak vágja. E sáncz már nem veszi körül az egész tábort, csak éjszaki oldaláról védelmezi ; valószínüleg elég biztonságot nyujtott a többi oldalról a természetes meredekség. Továbbra haladva, még két sánczot találtam, a mely körülbelül párhuzamosan fut az elsővel, csakhogy ezek már nem oly magasak és azért jobban el is mosódtak. Az egész hegyhátat erdő fedi. Az első és második sáncz közt egy csoport sírhalom fekszik, számra 35—40. Tizennégy sírt bontottam fel és már gazdag zsákmányt láttam lelki szemeim előtt ; de sajnos, ki kellett ábrándulnom a kellemes álomból, mert a sírok legnagyobb része üres volt, noha csaknem mindegyikben mutatkozott cseréptöredék, hamu vagy égetett föld. Mind a mellett nem volt hiába a fáradozás. Előkerült két szárnyas véső bronzból ; alakra nézve teljesen egyformák, de különböző sírból ; az egyikben még látható a régi fanyélből egy darabka. Hosszaságuk 14 cm., élük 4½ cm. Azonkívül találtunk egy karpereczet és gyűrűt, a mely tárgyak a hallstatti ízlésre vallanak. Az edények csak darabokban kerültek elő, porhanyós, mállott állapotban ; belőlök egészet összeállítani nem lehet. Csak az egyik nagyobb darabot, egy halottas urnát és egy négy lábon álló csészét sikerült annyira, a mennyire megmenteni. Az edénytöredékeken előforduló díszítések nagyon egyszerüek, egyenes, czik-czak, törött vonalokból állanak. A sírok tartalma vagy már egészen elporladt, vagy valamikor kirabolva lett. A lelet érdekes része a csésze és a két ritka alakú balta ; de legérdekesebb maga a nagy földvár, a mely éjszak felé kettős sánczczal, a többi oldalokról természetes meredek helyzetével védte meg az itt tanyázó ősnépet, a mely messziről láthatta az ellenséget és nyugodtan készülhetett esetleges támadás ellen.

Soprony, 1895 október havában. *Darvas Orbán.*

III. LEHÓCZKY TIVADAR UNG-, BORSOD- ÉS BEREGMEGYEI RÉGISÉGLELETEKRŐL. Utolsó közlésem óta, részint kutatás folytán, részint vétel útján gyüjteményem következő őskori *bronz tárgyakkal* szaporodott. *Ungmegyéből:* 1. Egy 16 cm. hosszú *hajtű*, mely 7½ cm.-nyi terjedelemben, közepétől fölfelé orsónyélszerűleg hengeres és reczés, a henger a közepén legvastagabb, egy centimeternyi, innen fokonkint vékonyodik ; felső részén fél centimeternyi vastag nyakán egy 1⅔ cm.-nyi gömb áll díszül, mely felül-alul két bevésett körrel diszített, míg e közt függélyes sűrű vonalak töltik be ; alsó síma hengeres tűje félcentimeter vastagságú s végén csonka. Színe a bevésett helyeken zöldes, egyebütt fényes, mivel szironyától illetéktelenül megtisztíttatott. — 2. Egy 8 cm. átméretű összeforrt végű *karika*, sima, kissé lapított, közepe 1 cm. vastagságú, s azontúl mindkét felén vékonyodik egészen 7 mm. vastagságig ; belső részén az öntés varránya nincs leráspolyozva ; színe szennyes zöldes, helyenkint vasrozsdafoltokkal borított. — 3. Egy kétrétbe csavart, 4½ cm. átmérőjű *bronz karperecz*, síma, két nyilt végén alig 5 mm. vékonyságú. Színe világos zöld, szép fényes zománczszerű szironynyal. Ez öntvény még két hasonló példányban van képviselve nálam. — 4. Egy 4½ cm. átmérőjű, 6 mm. vastagságú, hengeres sodronyból készült *karperecz*, melynek egyik hegyes vége 4 cm.-nyire fekszik a

másik csonka végen; színe ennek is szép zöld és zománczszerűen fényes. — 5. Egy $4^1/_2$ cm. átmérőjű 3 mm. vastag hengeres bronz sodronyból készült *karperecz*, melynek összeérő egyik vége hegyes, míg a másik háromrétbe van csavarva, s így 8 mm. átmérőjű, lapos korongot képez. Színe szép zöld. — 6. Egy 17 cm. átmérőjű, nyílt karika, úgynevezett *halántékgyűrű*, melynek 1 cm. vastagságú közepe csavarszerűleg ékített, keskenyedő sima végei pedig hengeresek s alul 9 mm. átméretű karikára behajlítvák; alsó nyilásuk csak 3 cm.-nyi. Színe zöldes, fényes szironyú. — 7. Egy másik ily alakú *halántékgyűrűnek* 13 cm. átméretű töredéke, melynek csavart vésetekkel ékített hengeres sodronya 7 mm. vastag, míg alsó, szintén korongszerűleg behajlított vége csak 4 mm.-nyi. Színe zöld, fényes szironyú. — 8. Egy harmadik *halántékgyűrűnek* 8 cm.-nyi töredéke, ennek szintén csavart vésetekkel ékített hengere 8 mm. vastagságú, míg a csonka síma része 5 mm.-nyire keskenyedik. Színe szennyes zöld. — 9. *Egy vörösrézből öntött csákány*, mely 64 dkgr. súlyú, 22 cm. hosszú, közepén, hol a 3 cm. átmérőjű és $2^1/_2$ cm. mély nyéllyuka van, 4 cm. széles és $2^1/_2$ cm. vastag innen kinyulik egyik $9^1/_2$ cm. hosszú ága, melynek 5 cm. széles vége lapos, éles és vízszintes fekvésű; a másik pedig, mely $8^1/_2$ cm. hosszúra kinyúlik, függőleges élű. Színe, hol a szironya egészen le nem dörzsöltetett, világos zöldes, különben pedig ripacsos helyein vöröses, rézfényű. — 10. *Mármaros-Szigetről* kaptam egy egészen síma füles tokos vésőt veres rézből (?) melynek alakja lapos, fent kissé kihajló peremmel s két oldalán kissé kiálló gerinczczel. Magassága $12^1/_2$ cm.; szélessége a fülnél, 4 a közepén 3 s az éles alján szintén 4 cm. Felső nyílása felhajlik és $3^1/_2$—$4^3/_4$ cm.-nyi; füle 3 cm. hosszú és 1 cm.-nyire kiálló. Színe szennyes zöld. — 11. Ugyanonnan kaptam egy bronz-fokosból alakított *kalapácsot*, melynek nyúlványai letörettek s így most csak $8^1/_2$ cm. hosszú, akép, hogy egyik része $2^1/_2$ cm. hosszú és 1 cm. vastag, a másik pedig 6 cm. hosszú és 1—2 cm. vastag csonkot képez, a mi kalapácsul használtatott; nyéltokjának is csak egyik alsó része van meg, mely $3^1/_2$ cm. magas, $1^3/_4$ cm. átméretű és peremes; a másik le van reszelve, a minthogy az ötvény régi szironya is le van ráspolyozva s így most barnás színű. — 12. Az Arch. Értesítőben már leírt feketepataki (beregmegyei) bronzleletből utólag került még gyűjteményembe: egy füles *tokos véső*, mely síma s felcsucsorodott szájú; magassága 9 cm., fent $2^1/_2$—$3^1/_2$ cm.-nyi a tok nyitja és kerülékes alakú, füle erős, 3 cm. hosszú és $1^1/_2$ cm.-nyire kiálló; a véső dereka 3 cm. széles s éles lapos alja 4 cm.-nyi. Színe egyik oldalán zöld, a másikon barnás szironyú. — 13. Ugyanonnan került elő egy *tokos vésőnek* alsó töredéke, mely 7 cm. hosszú, a vékonyfalú, hengeres, üreges része 2 cm. széles, éles alja pedig 4 cm.-nyi. Szironya levakartatván, most sárgás, fényes, bronzszínű. — 14. *Miskolcz vidékéről* szereztem a következő *bronz tárgyakat:* egy sisakról való oromdísz, mely tölcséralakú öntvény és 9 cm. magas, alsó tölcséralakú kerülékes része $2^1/_2$—$4^1/_2$ cm. terjedelmű és 3 cm. magas; e felett emelkedik egy $1^1/_2$—1 cm.-nyi széles és 6 cm. magas üreges cső, melynek szironya szép sötét zöldes színű. A cső teteje peremes. — 15. Egy bronzból öntött *szög-féle tárgy;* mely 7 cm. hosszú és $1^1/_2$ cm. vastag, lapított hengerből áll, melynek szintén kissé lapított és félgömbű feje $1^1/_2$—3 cm. átméretű. Színe zöld szironyú. — 16. Egy $4^1/_2$ cm. átmérőjű zárt *bronz karika*, mely 6 mm.-nyi vastag hengersodronyból készült.

Színe kopott, sötétzöld. — 17. Egy másik egymásra hajlított végű *bronz karika*, gyűrű alakú, $2^{1}/_{2}$ cm. átmérőjű; egyik vége hegyes, a másik tompa, ez 3 mm. vastag sodronyból készült. Színe sötétzöld. — 18. Egy zárt *bronz karika*, melynek átmérete 4 cm., karimája fél cm.-nyi vastagságú. kissé háromszögűleg kiélesedő s belül síma; külső oldalán 5 mm.-nyi XX alakokkal diszített kidomborodásokkal s közben bekarczolt vonalakkal ékített. Színe sötét zöldes. — 19. Egy *bronz csatocska*, $2^{1}/_{2}$ cm. átméretű és gyűrű alakú; alul hol a peczke volt, $1^{1}/_{2}$ mm. vastagságú és 12 mm. terjedelmű, innen kétoldalt kiszélesedik, úgy hogy közepe 1 cm.-nyi széles, kidomborodó lemezt képez, mely 9 mm.-nyire bemélyített vonalakkal ékített. Színe sötétzöld. — 20. Egy *bronz fűrészlemezkének* $4^{1}/_{4}$ cm. hosszú és $1^{2}/_{3}$ cm. széles töredéke. Szironya sötétzöld színű. — 21. Egy bronz tokos vésőnek felső töredéke. — 22. Egy *bronz lándzsa* tokjának felső töredéke. — 23. Egy bronzból öntött 2 cm. magas *tölcsérke* alakú eszköz, melynek lapított körű tölcsére $1^{1}/_{4}$—$1^{2}/_{4}$ cm. terjedelmű, az abból kiemelkedő csövecske pedig 1 cm. magas és fél cm. vastag. Színe zöldes. Talán játékszerűl használtatott. — 24. Egy bronzból öntött *szíjvég-lemez*, mely $3^{1}/_{2}$ cm. hosszú és $1^{1}/_{2}$—3 cm. széles, tetején volt eredetileg egy $2^{1}/_{4}$ cm. széles és 6 mm. magas keret, a kép befogadására, de ennek most csak egyik fele van meg; a 2 mm. vastagságú lemez egyik oldala harántos vonalakkal akép diszített, hogy azok két szalagot képeznek, melynek közepe alul csipkézett s apró ezüst betét-vonalakkal ékített. Színe helyenkint zöld szironyú. — 25. Egy bronzból öntött díszmű, mely valamely fogantyúul vagy kapuzörgetőül szolgált a középkorban. Ennek 16 cm. hosszú és $2^{1}/_{2}$ cm. széles és 2 cm. vastag zsámoly alakú felső része domború gömbökkel és hegyes hasábokkal ékített s egyik végéről két lábszerű, 8 cm. hosszú és 3 cm. széles ág nyúlik ki, míg a másik vége egy $6^{1}/_{2}$ cm. magas és 2 cm. széles csücsökkel van ellátva, melyen 1—1 cm.-nyi átmérőjű lyuk vonul át. Sulya 90 dekagramm. Színe zöldes. — 26. Egy *kulcsocska alakú* bronz tárgy, mely $3^{1}/_{2}$ cm. magas, fent van egy $1^{3}/_{4}$ cm. átmérőjű karikája, alul pedig félkörű lemeze, mely $1^{1}/_{2}$ cm. átméretű s azon egy 7 mm. mély és 5 mm. széles bevájás által két fog képződik. Színe sötét zöldes. — 27. Egy hatoldalu és $3^{3}/_{4}$ cm. magas, alul $2^{1}/_{2}$ cm. átméretű belül üres henger, alul-felül peremmel s két oldalán egy-egy 2 cm. magas és 6 mm. széles nyílással s ez alatt levő kerek lyukkal. E lakatszerű műnek tetején van egy 2 cm. magas és $2^{3}/_{4}$ cm. széles karika s abból kiemelkedő 1 cm.-nyi magas és fél cm. vastag peczek. Színe feketés színű szironyú; rendeltetése ismeretlen. — 28. *Bronz fibula*, ennek alján van egy $3^{3}/_{4}$ cm. átméretű domború s csillagszerű vonalakkal ékített korong, melyből ferdén kiemelkedik egy $7^{1}/_{2}$ cm. magas, $1^{1}/_{2}$ cm. széles, közepén félkörrel ellátott lapos lemez, melynek tetejéről egy 2 mm. vastagságú 2 cm. hosszú sodronytöredék csüng le. E lemez bekarczolt vonalakkal szintén ékített. Színe világos zöld, lekarczolt szíronynyal. — 29. Egy más, *nyeregalakú bronz fibula* (kapocs), melynek nyeregszerű lemeze 3 cm. hosszú és $^{1}/_{2}$—$1^{1}/_{2}$ cm. széles; abból kiemelkedik kétoldalt 1—1 cm.-nyi hegyes szarv, mely után ismét egy 1 cm. hosszú és $1^{1}/_{2}$ cm. széles lemez következik, melyből egy $3^{1}/_{2}$ cm.-nyi hosszú és 2 mm. vastag hengerke nyúlik ki, melyre rá van tekerve 8—8 fordulatban azon bronz sodrony, mely a kapocs két tűjét képezte, melyek azonban most letörvék. E peczkek vagy tűk

befogadására szolgált elől a nyeregről lelogó 1 cm. magas és $1^1/_2$ cm. széles síma lemezke, melynek széle e czélra behajlított ; ennek végén pedig díszűl 1—1 cm.-nyi dudor látszik. Szironya sötét zöldes. — 30. Érdekes azon három *bronz edény* is, mely Szatmár-megyéből ered s vétel útján birtokomba került. Ezek közűl egy $26^1/_2$ cm. magas öntött füles és lábas fazék, 5 cm. szélesen kihajló, kettős sávval ékített s 3 cm. széles párkánynyal ellátva, felső nyílása 23 cm. átméretű, kissé szűkebb nyaka behajlik $2^1/_2$ cm.-nyire s onnan kezd öble 22 cm.-nyire kitágulni s fokonkint keskenyedik a síma fenekéig, mely 16 cm. átmérőjű; ennek közepén van a $2^1/_2$ cm.-nyi széles öntő varránya, a széle felé pedig három lábbal van ellátva, melyek 2 cm. magasak és 3 cm. szélesek, befelől símák, külső oldalukon pedig félkörűek és 5 körömújjal ellátott állatlábhoz hasonlók. Fent a nyakán a párkány alól oldalt kiáll a két füle, melyek hengerdedek és $1^1/_2$ cm. vastagok, háromszög alakra kinyúlnak, úgy, hogy 5 cm. széles és 8 cm. hosszú helyet elfoglalnak. Az öntény vastagsága felül a párkány szélén 5 mm.-nyi, azon alól az öbölnél csak 2 mm.-nyi. Egyik oldalán keletkezett lyuka mesterségesen van 6—10 cm.-nyi terjedelemben beöntéssel beragasztva, megfoltozva. Színe szennyes, helyenkint zöldes szironynyal bevont. Sulya 5.10 kilogramm. — 31. Egy másik, szintén bronzból *öntött szilke alakú*, gömbölyű fenekű, $22^1/_2$ magas *főzőedény*; fent nyílása 18 cm. átméretű és 2 cm.-nyire kihajló párkánya alatt az edény nyaka $1^1/_2$ cm.-rel keskenyedik, azontúl azonban öble tágulni kezd 25 cm.-nyire, egészen a 18 cm. átmérőjű s közepén 5 cm. terjedelmű öntő varránynyal ellátott gömbölyded fenekéig, minél fogva az edény görögdinnyéhez hasonlít. A párkány alól kiáll a fönnebb leírt edényhez hasonló alakú háromszög idomú két füle, melyek $1^1/_2$ cm.-nyi vastagok s hengerdedek; felső részök ferdén 5 cm.-nyire kinyulik s alsó részökkel 7 cm. hosszúságban az edény öbléhez símulnak. Ennek is három lába van, melyek közűl a két eredeti 6 cm. magas és $1^1/_2$—3 cm. széles, belül síma, kifelé terjedő részein pedig tompított háromszögű, az egyik lába használat közben kitörvén, azt annak idején egy hasonló vastagságú, de hengerded alakú lábbal beöntözés és ráragasztás által kiegészíték. Ennek közelében van egy 1 cm.-nyi lyuk behorpasztva az edényen, mely 3.60 kilogramm súlyú, szíronya pedig szennyes barna, helyenkint zöldes. Ehez hasonló — 32. A harmadik ily alakú edény, mely azonban csak 18 cm. magas és 2.40 kgr. súlyú és helyenként szironyzöldes színű. — 33. Érdekes még az a *bronzrög*, mely kerek lepényalakra van öntve és melyet itt a felvidéken egy ruthén pór szántás közben lelt. Ez 18 cm. átméretű, egyik oldala síma, lapos ; a másika pedig közepe felé 3 cm.-nyire kidomborodik, míg szélei alig 5 mm. vastagok ; súlya 4 kgr. Az öntvény kivülről sötétzöld színű, szironynyal fedett s belül, mint azt egy-két helyen leütögetett szélei mutatják, fényes bronz színű. Szép és teljesen ép példány, mely kétségtelenül igazolja, hogy bronz tárgyak öntésével hazánkban is foglalkoztak azon kor ismeretlen lakói.

A munkácsi határban, *Pálhegy* nevű szőlők aljában, egy elhagyatott régi halastó fenekén, mint meggyőződtem, a vándorlás korából különféle égvényes helyek úgy másfél méter mélyen a földréteg alatt találtatnak s azokban mindenféle alakú durva és igen finom művű, sőt mészbetétes edények tömérdek cserepei is, vegyítve tűzkő és obsidian, bronz és vas eszközökkel együtt fordulnak

elő. E lapokban már többször közöltem e leletekről leírást s így most csak azt említem meg, hogy közelebb ismét következő tárgyakat szedtem itt össze gyűjteményem számára. — 1. Egy háromfelé tört egyélű, közepén behajlott s vége felé kihegyesedő vas kést, csont nyéllel, melyet sikerült összeragasztanom s így eredeti alakját megállapítanom. A kés 19 cm. hosszú, miből esik az $1^1/_4$—$1^3/_4$ cm. széles pengére 11 cm., a többi pedig a félgömbölyű, 1—$1^1/_2$ cm. széles és $^1/_4$ cm. vastag csontnyélre, mely két lapított darabból áll s a kés nyeléhez három szögecscsel volt erősítve. A csontnyél öt-öt bevésett hosszú vonallal ékített s annyira törékeny volt, a késpengével együtt, hogy csupán megenyvezve lehetett összetartani s illeszteni. — 2. Egy vasburokkal borított *zöldüveg-olvadék*, mely lapos levélidomú, 8 cm. hosszú és 5 cm. széles; a rozsdás vasrétegben elő-elő csillamlik egy-egy zöldes üvegfolt. — 3. Egy sárgásbarna kovakőből pattantott *nyílhegy*, mely háromszögalakú, lent $2^1/_2$ cm. és közepén 3 cm.-nyi, két oldala és hegye éles. — 4. Egy más ily alakú nyílhegy szürkés tűzkőből készítve, $3^1/_2$ cm. magas s szélein s hegyén igen éles. — 5. Egy vas szög, rozsdától áthatott s törékeny, 6 cm. hosszú, gömbje $2^1/_2$ cm. hosszú és 3 cm. átméretű, hengeres alsórésze $^2/_3$ cm. vastagságú. — 6. Egy 7 dkgr. súlyú *vas lándzsa*, mely a rozsdától teljesen ellepetett, hossza 10 cm., miből esik 3 cm. a nyéltokra, mely $1^1/_2$ cm. átmérőjű, a többi a kétélű, lent 3 cm. széles pengére; ezt midőn kiástam, a ráragadt agyagtól, melybe gömbszerűen összeforrt, alig tudtam megszabadítani. Úgylátszik, parányi, hajító lándzsáúl szolgálhatott egykor. — 7. Egy agyag edénynek 3 cm. széles és 2 cm. magas füle, vöröses színű. — 8. Egy juh vagy sertés állatfoga s egyéb ily csonttöredékek. — 9. Egy $2^1/_2$ cm. hosszú és ugyanoly széles, fejér opálszerű kőből pattogtatott kétélű késpenge-töredék. — 10. Egy 5 cm. hosszú, $2^1/_2$—$3^1/_2$ cm. széles és 7 mm. vastag, szürke quarcitkőből csiszolt s élben végződő *vésőcske*, oldalt kicsorbúlt. — 11. Egy kovakőből pattantott $3^1/_4$ cm. hosszú s lent 3 cm. széles, háromszögű *nyilcsúcs*. — 12. Egy másik hasonló $2^1/_4$ cm. hosszú és 2 cm. széles. — 13. Egy ily *vasnyil-töredék*, mely 4 cm. hosszú, közepén $2^1/_2$ cm. széles, lapos levélidomú s másik *vasnyil-csúcs*, 4 cm. hosszú, hengeres vége háromszögű élben végződik. — 14. Egy kis fekete színű agyagedény-töredék, $4^1/_2$ cm. hosszú, és 2 cm. széles, rajta kívülről három 2 mm. mélységű vonal húzódik díszletűl, melyek mészszel vannak kitöltve. — 15. Egy $5^1/_2$ cm. átméretű s fél cm. vastagságú lapos homokkő-korong.

Nem különben találtam a *beregszászi gazdaság-egyleti* kertben ismét különféle tárgyakat, melyek a fönnebb leírt munkácsi ereklyékkel teljesen azonosok s így bizonyára egyidő és néptől származnak. Az itt felszedett tárgyak a következők: Számos különféle vastagságú és színű agyag edények töredékei. Agyagtapaszok az ágak benyomatával. Egy 15 cm. hosszú, 2—7 cm. széles és 3 cm. vastag mészkőből csiszolt *ékalakú* eszköz. Egy 12 cm. hosszú, $1^1/_2$ cm. széles egyélű *vaskés-penge*, melynek 1 cm. széles nyél-nyulványa 5 cm. hosszú s rajta még egy $1^1/_2$ cm.-nyire kiálló szögecs van. Egy másik, $12^1/_2$ cm. hosszú, szintén egyélű, 2 cm. széles *vaskés-penge*, melynek hegye hiányzik, $3^1/_2$ cm.-nyi hosszú nyele pedig hengeres és vékony s valószínűen egykor fanyélbe lehetett dugva. Egy $11^1/_2$ cm. hosszú, $2^3/_4$ cm. széles vaskés-penge töredék, melynek háta 7 mm. vastagságú s így egykor erős eszköz lehetett. Egy $9^1/_2$ cm. hosszú és

$3^1/_2$ cm. széles, egyélű vaspenge töredéke, szélesebb hátán 7 mm. mély és 1 cm. átmérőjű csatornával. Ez kétségtelenűl egy azon korban használt *ásó vagy szántóvas* töredéke, melynek szívalakú nyílt közepébe lapos fanyelet alkalmaztak. Egy 13 cm. hosszú és 6 cm. széles vaslemez, melynek egyik vége kissé behajlott. Egy 4 cm. hosszú és 3 cm. széles kovakő nucleus. Egy 7 cm. hosszú és 3 cm. széles négyszögű kalapács-féle ütőeszköz, szürke homokkőből. Egy 4 cm. átméretű kerek idomú agyag edény feneke. Egy nagy durva agyag edénynek, homokkal vegyített agyagból gyurt, oldalain 2, fent 3 cm. vastagságú sárgás színű töredéke. Egy másik ily edénynek 2 cm. vastag, kívül feketére, belől sárgásra égetett töredéke, melynek felrő része 1—$1^1/_2$ cm. vastag kötélszerű peremmel ékített. Egy csontból faragott 5 cm. hosszú, lent háromszögű és 2 cm. széles, fent lapos és 1 cm. széles és fél cm. vastagságú fehér színű késnyél. Egy agyag edénynek $4^1/_2$ cm. széles füllel ellátott darabja, mely fülön át egy $1^1/_2$ cm. átméretű lyuk huzódik, kívül efelül három újjbenyomattal ékített ; színe sárgásbarna. Hét darab *talpas edénynek töredéke*, melyeknek hengeres kerek talpa alól $3^1/_2$ cm-től $5^1/_2$ cm. átmérőig változik ; színük hamvas szürke. Egy agyagedény-töredék, kiálló nagy bütyökkel ellátva ; egy másik ily töredék csipkeszerűleg benyomott diszítéssel ékített. Egy agyag edény 8 cm. hosszú, $2^1/_2$ cm. vastag, félkörű hengeralakú füle. Egy $6^1/_2$ cm. négyszögű kőlapnak töredéke, melyen színes sávolyok vonulnak át. Egy ökölnyi mészkő-mag és két darab vassalak. Egy darab, 11 cm. hosszú, 3 cm. széles és $^1/_3$ cm. vastag háttal ellátott vaskéspenge-töredék ; egy másik ilyen 7 cm. hosszú és $2^1/_2$ cm. széles. Egy $5^1/_2$ cm. hosszú, $1^1/_2$ cm. széles vaslemezből alakított hegyes *nyílvég*. Egy 11 cm. hosszú, vas csákánynak vagy ejszének *nyéltok* része, ez $6^1/_2$ cm. hosszú és $4^1/_2$ cm. széles s abból kinyúlik egy $2^1/_2$—3 cm. vastag négyszögű csonk, mely a vágó vagy ütő eszköz hiányos maradványa. Sok juh, sertés és barom csontja és foga.

A munkácsi Kishegyen levő őskori telepeken e nyáron szintén gyüjtöttem érdekes ereklyéket, melyek közűl kiemelem a következőket : — 1. Egy megkezdett s félig elkészült *kőfokos töredéke*, finom szürke homokkőből, mely $7^1/_2$ cm. hosszú és 4 cm. vastag, ott, hol a közepén elütt ; úgylátszik, hogy midőn három oldalát már élesre kicsiszolták, a negyedik oldal csiszolása közben eltört s így az csiszolatlanúl elhajíttatott. — 2. Egy fekete tűzkőből pattogtatott 6 cm. hosszú *nyílhegy*, melynek fogantyúja 2 cm. hosszú és ugyanoly széles, két éles szárnya pedig $2^1/_2$—$3^1/_2$ cm. széles. — 3. Számos *obsidianból készült* késpenge és szilánk. — 4. Egy agyag edénynek alsó talpas része, mely 3 cm. magas töredek, köralakú talpa $4^1/_2$ cm. átméretű, hengeres része pedig 3 cm. átmérőjű. — 5. Egy durva idomtalan agyag edény fenekének 16 cm. hosszú és 12 cm. széles töredéke, mely $2^1/_2$—3 cm. vastagságú, kívül sárgás, tört részein pedig feketés színű ; rosszúl égetett. — 6. Egy más, szintén durván készített, homokkal sűrűn vegyített agyagból gyurt alacsony edény felső részének töredéke, melynek pereme kihajlott és 2 cm. széles, alatta 1 cm.-nyi mély és ugyanoly széles csatorna vonul körül, melyből kidomborodik az edény öble, mely kívül-belűl sárgásszínű. — 7. Egy szürke színű homokkőből csiszolt henger, mely 9 cm. hosszú és 3 cm. átméretű, a végén $3^1/_2$ cm.-nyi gömbbe vastagodik ; másik végén csonka. — 8. Egy 4 cm. magas és 3 cm. széles *obsidián-kőmag;* egy 4 cm. széles és ugyanoly

magas éles obsidian vakaró és egy 3 cm. hosszú és $1^1/_2$ cm. széles kétélű obsidian késpenge töredéke, melyeket más apróbb szilánkokkal s némi cserepekkel együtt folyó évi május 19-én séta közben kézi csákányommal kiástam. — 9. Egy fekete tűzkőből pattantott, egyélű, $5^1/_2$ cm. hosszú és 3 cm. széles, a hátán 4 mm. vastag késpenge-töredéket vakandok-turásban leltem, úgy egy 3 cm. hosszú, közepén $1^2/_3$ cm. széles s mindkét végén hegyes nyílcsúcsot is, barna kovakőből.

Munkács, 1895 szeptember 5-én.

Lehoczky Tivadar.

IV. HEREPEY KÁROLY A GOMBÁSI NÉPVÁNDORLÁSKORI SÍROKRÓL. Gombás Nagy-Enyedtől éjszak-keleti irányban mintegy öt kilométernyire, egy a Marosra szögellő földnyelvnek keskeny fensíkján, a 370 méteres Maguricza tövében, a jelzett folyó balpartja fölött fekszik.

E fensík lankás emelkedésének déli oldalát báró Zeyk József szőlőtelepe, éjszak-keleti oldalát erdőség borítja. A szőlőtelep és az erdőség között, a földnyelv gerinczén, mintegy 20—25 méter szélességű gyepszalag vonul déli irányban, melynek közepe táján a báró családjának sírkertje tárul elénkbe.

A sírkert környékének szintezése alkalmával, a báró jelenlétében bukkantak az első sírra: melyben egy vitéznek csontváza, a koporsónak legkisebb nyoma nélkül, hosszant, oldalaihoz helyezett karokkal, s keletre tekintő arczczal feküdt

E tetem jobb oldalánál erősen elrozsdásodott egyenes, kétélű s keresztvassal ellátott vas kard; baloldalánál egynehány hegyes nyelű, rhombalakú vas nyílhegy jött napfényre.

A kard pengéjének hossza 76 cm., szélessége a penge tövénél $3^1/_2$, s a szabályosan keskenyedő vége felé $2^1/_2$ cm. És a míg markolatját az oxidátió által teljesen fölemésztve találjuk, addig a pengét magába záró, s két keskeny vaspántból szerkesztett s végükön vas gombbal ellátott s a penge éle felé görbülő keresztvas jól megtartott állapotban maradt fönn.

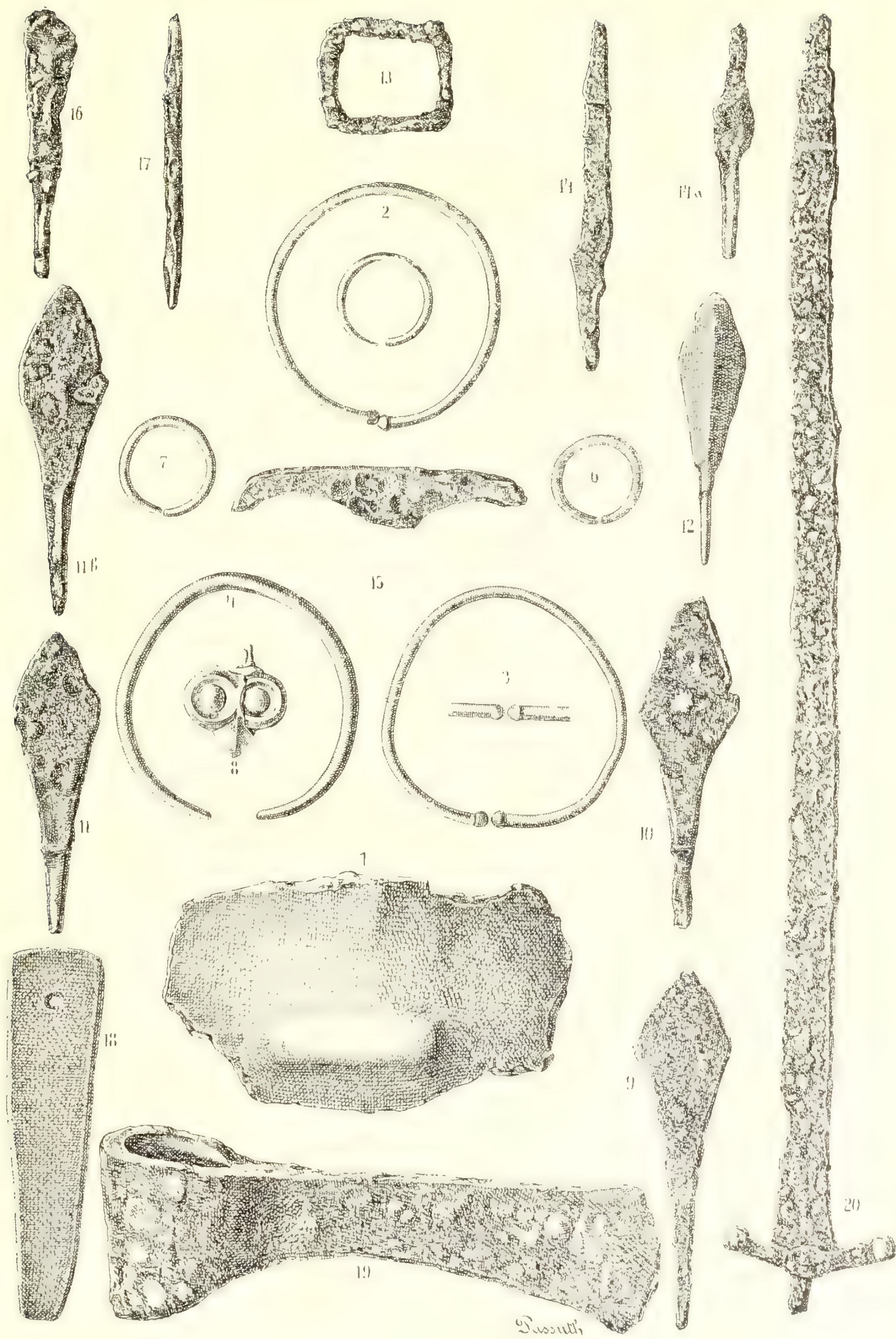
A munkálat folyamában, mintegy két méterre az előbbitől, egy második sír tünt elő, melyben egy nő teteme, hosszant keletnek néző arczczal volt fektetve. Alkarjainak sing-, ulna- és orsó-radius-csontjain három (2., 3. és 4. sz.) erősen megaranyozott (?) karperecz, a nyakcsigolyák és vállak táján egy szívalakú (8. sz.) aranyozott ezüst csüngő, s három darab nyilt ezüst karika (5., 6. és 7. sz.) tünt a szintezők elébe.

A nyilt karpereczek belvilágának átmérője 6 cm., s vastagságuk 4—5 mm. között változik; és míg a 2. és 3. számmal ellátottak végei egy-egy gömböcskével tünnek föl, addig a 4. számú hegybe futó véggel köti le figyelmünket.

A 8. szám alatti csüngő, mint vert mű, két dudoros, egymást érintő gyűrűzet, közepükből kiemelkedő gömbszerű dudoraival, s érintő pontjukból kiinduló s a szív csúcsát képező dudoros levél kelti fel érdeklődésünket.

Nagy kár, hogy ezen érdekes csüngők közül csak egyetlen egy darab került elő.

E második sír után, az előbbiekkel egyközűen ugyanazon irányban egy harmadik is tárult fel, melyben egy férfi teteme, hosszant, keletre tekintő arczczal nyugodott. Bal oldalánál egy vas szekercze (19. sz.), egy lyukkal ellátott

LELETEK A GOMBÁSI SÍROKBÓL.

fenőkő (18. sz.), egynehány vas nyílhegy s egy összerepedezett agyagedény kötötte le figyelmüket a munkásoknak.

A szekercze hossza $15\frac{1}{2}$, nyakának vastagsága 2, s szélessége pedig $2\frac{4}{10}$ cm., de a melynek mindinkább szélesedő, végre $4\frac{5}{10}$ cm. ívelt éle, alul hátracsapó hegygyel, kerekded foka pedig 3 cm. átmérőjű kerek nyéllyukkal van ellátva.

A finom szemcséjű fenőkő, mely kemény homokkőből készült, 10 cm. hosszú, a lyuk táján 3, de a vége felé már csak $1\frac{1}{2}$ cm. szélességet, gyakori használat következményekép tüntet föl.

Maga az edény durva gyurmájú, szabad kézzel gyártott, rosszul égetett, síma, fényezett felületű fogantyús bögre volt, mely a kiemelés alkalmával teljesen összeomlott.

Az előszámlált leleteket a báró másnap meleg érdeklődéssel s egyszersmind felajánlva a nagyenyedi főiskola régiség-muzeumának, hozta hozzám. Magam is átlátva érdekességüket, még aznap este, a báróval együtt, Gombásra mentem.

Másnap a helyszinén legelsőbben is a feltárt síroknak fekvését, alakját s az egymáshozi viszonyukat állapítottam meg. Mindenik négyszögű, keskeny s egymással egyenközű, s a mi leginkább meglepett, aljuk nem vízszintes, hanem gonddal kisimított teknő alakú volt, melybe az elhúnytak mint egy bölcsőbe, hosszant nyújtóztatva, az elmondott módon, t. i. keletnek tekintő arczczal voltak elhelyezve. Sajnos, hogy mire kimentem, a munkások a tetemek csontvázait egy közös gödörbe temették be és így sem koponyáik, sem végtagjaikat a tudomány számára meg nem menthettem.

A szintezés további folyamában az egész nap csak egy sírra találtunk, melybe hosszant a már jelzett módon egy férfiú teteme volt fektetve. A csipő táján alul számos, hegyes nyélbe futó rhombalakú vas nyílhegy, fentebb egy vaskos (14. sz.), egy aczél (15. sz.), egy vas ár (17. sz.) és egy vas csatt (13. sz.) került elő. Ezen sír is, mint a megelőző napon feltárt sírok, négyszögű, keskeny, az alja teknőalakú s gondosan kisikárolt vala, melyben a tetem zavartalanúl nyugodott.

És ezen zavartalan helyzete a tetemnek, arra késztetett, hogy a végtagokon, főleg a czombcsontokon s az egész váz hosszában méréseket hajtsak végre, hogy igy a Humphry-féle, az emberi termetet illető magasság meghatározásának megbizhatóságáról meggyőződést szerezhessek. És ime egészen bevált; mert a tényleges mérés eredményét a számtanival egybevetve, $1\frac{1}{2}$ cm. különbözettel 174 cm.-nek találtam, mely szám Broca-nál a magasabb emberi termetek kifejezésére szolgál.

És ha a koponya főbb jellemeit vizsgáljuk, t. i. hogy a varratok egyszerű vagy bonyolult szerkezetűek-e? a tarkópont — inion — többé vagy kevésbbé fejlődött-e? a szárnypont — pterion — X vagy H alakú-e? és vajjon ama sík fekvése, melyet az öreg lyuktól az arcztáj felé meghosszabbítva képzelünk, az orrcsont falazatának felső felére vagy alább esik-e? akkor aszerint, a mint a varratok egyszerűbbek vagy bonyolultabbak; a mint a tarkópont kevésbbé vagy többé fejlődött; a mikép a szárnypont X vagy H alakjában tünik fel; és a mint a jelzett sík az orr falazatának felső felére vagy tán ép az orrtövisre esik, aszerint iktathatjuk egyedünket az alsóbb vagy felsőbb rangú rásszok vagy fajták sorozatába.

És ha még a physiognomiai jellemeket is tekintetbe vesszük, t. i. hogy vajjon a koponya két oldalfala lapos vagy merőleges irányú, vagy pedig domború-e? vajjon a halántékvonal a koponya középvonalának közelébe vagy távolába esik-e? vajjon a tarhely — glabella — domború vagy völgyületes-e? és vajjon a homlok, melynek dudorait egy többé-kevésbbé tompa szög egy felső és egy alsó részre osztva, bérczesen kiálló, meglapult, vagy pedig kivételesen egy középvonalba egyesülnek-e? és akként a mint a koponyaboltozat görbülete a homlokdomboktól kezdve, túl a koszorúnyílponton (bregma) mintegy 2 cm.-ig terjedve emelkedő és innen lankásan lefelé megyen-e? míg nem végre azon vonalnál, mely a két faldombot egymással egyesíti, vajjon hirtelen lefelé szökken-e? akép a mint a koponya középvonala a két faldomb között keskeny barázda módjára bemélyed-e vagy sem? vagy pedig a nyílpontig — obelion — taraj módra kiemelkedik-e? és így az előadott képződmények szerint a koponyának boltozat-görbülete vagy íve, háztető, góth ív vagy hajófenék alakú-e?

És vajjon a koponya hátsó görbülete, mely a két faldomb közti tájtól hátrafelé a tarkópontig terjed, s mely a Lambda-varrat által egy felső részre, mely lejtősen kerekded, s egy alsóra, mely merőlegesen kiálló s nyakszirtdombnak neveztetik, s mely némely emberi typusoknál laposan, — de a mely lapultság a Lambda-varraton túl ritkán terjed, — minő alakban lép föl? és vajjon a tarkópont alatti táj görbülete oly nagy és annyira befelé terjedett-e, hogyha egy vízszintes lapra fektetjük, a koponyának bütyöknyulványai a lapot nem érintik. És ha még megfigyeljük a csecsnyulványok terjedelmét, mely némelyeknél igen nagy, másoknál pedig igen kicsiny; s nem mellőzzük a csecsnyulványok feletti tarajszerű kiemelkedést, ép azon a helyen, hol a járom-ív hátsó gyöke az alsó félkörös halántékvonal végével összetalálkozik; s nem hanyagoljuk el a pofa- és járomcsontok jellemeit, melyek az európai fajtáknál a pofacsont kicsinységében s karcsúságában, a mongol fajtáknál kiálló otrombaságában nyer kifejezést; s nem kicsinyeljük az arcz felső hosszának (csontvázaknál, hol az alsó állkapocs hiányzik) szélességéhez való arányát; s ha súlyt fektetünk az orrháti csontjának szögére, s az orrgyök kisebb vagy nagyobb mélyedésére; és ha még egy koczkáztatott koponyamérés alapján egyénünk koponyáját dolichocephalnak nyilvánítjuk, akkor kimondhatjuk: hogy egyedünk *a magasabb rangú rásszok typusát látszik inkább megközelíteni.*

És ha mindezek megfigyelése után a temetkezési helyeket, a sírok alakjait, s azoknak egymáshoz való viszonyát, s a tetemek fekvési irányát — tekinteten kívül hagyva a lovas sírokat — a hunn-avar- s pogánykori magyarok temetkezési helyeivel, sírok alakjai- s egymáshoz való viszonyával összehasonlítjuk, némi megegyezést találhatunk ugyan; mert a gombási sírok is magas dombtetőn, szabályosan rendezett sorokban, négyszögben és keskenyen, de azon különbséggel tárulnak előnkbe; miszerint aljuk nem vízszintesen, hanem teknőszerűen van kivive.

De ha mellékleteit, a keszthelyi, ordasi, mártélyi, nemesvölgyi, gerjeni, bölcskei, pilini, puszta-tóti stb. áttört művű stylizált griff- s indaszáras csattjai-, szíjvégei-, övtagjai- s különböző alakú pikkelyei-, boglárai-, csüngői-, kar- és nyakpereczei-, valamint vas kardjai-, vas tőrei-, vas kései- s más vas tárgyaival vetjük

egybe, akkor kötve vagyunk, hogy a mellékletek feltünő nagy különbzete s a csontvázak anthropologiai és physiognomiai jellemeinek alapján, a gombási sírokat, hogy ruganyos kifejezéssel éljek, *germán*, és nem hunn-avar- vagy épen pogány magyar síroknak nyilvánítani.

Nagy-Enyed, 1895 október végén. *Herepey Károly.*

V. CSÉPLŐ PÉTER A NAGYVÁRADI SZOBORLELETRŐL. A nagyváradi várban csaknem minden évben kerül valami napfényre a régen elmult századokból. Ilyenkor rendesen híre terjed a városban, hogy a várban nagy kincsre, Szent László híres szobrára akadtak. E hó elején is ilyen hírek járták be városunkat, belekerültek a vidéki és a fővárosi lapokba. A nagyközönség szeme egy pillanatra megakadt a nagy történeti jelentőségü betűkön, — azután tovább síklik a sorokon. Némelyek azonban ilyenkor kisétálnak a várba, hogy saját szemeikkel győződjenek meg a lelet értékéről. Én is kisétáltam a várba, és megtekintettem a leletet. Első pillanatra meggyőződtem, hogy az nem Szent Lászlónak egykori híres ércz-lovagszobra. Azt azonban körülbelül már előre tudtam, de azért ezen legutóbbi lelet a váradi várban egész figyelmünket megérdemli. A lelet áll egy kőszoborból, egy feliratos kődarabból és egy czímer- vagy virágdiszítmény kőtöredékéből.

A szobor, egy királyi alak, felső része egészen a csipőig, fején a magyar koronával, jobbjával melléhez szorítva, a másik kéz szabadon eresztve. Válláról redős palást függ, melyet nyakán négyszögű csat szorít össze. A palást gallérral van ellátva. Nyitott mellét pánczél takarja, mely alul a szokásos ívformában végződik. A szobor fejéről hátranyomott haj a vállakra hullámzik. Az állat kissé hosszabb körszakál födi ; bajusza mintha kicsit pödörve volna. A szobor nagysága egy erősen kifejlett férfialakot mutat. Míg alsó része is megvolt, két méternél nagyobb lehetett. A fentlévőnek pontos méretei ezek : egész hossza 1.10 méter, a törzs hossza 0.63 méter, a fej hossza 0.23 méter, a derék kerülete 0.84 méter, a mell átmérője 0.31 méter, a váll kerülete 1.02 méter, a koponya kerülete 0.50 méter.

A szobor fejét a magyar korona takarja. A korona pontjai és a vonalak vas, melyeknek aranyozása még most is látható. A koronatetőn lévő lyuk mutatja, hogy egykor a korona kereszttel volt ellátva.

A szobor arczának megvan a maga kifejezése, daczára a megcsonkított orrnak. Anyaga finom, szemcsés homokkő. Egykor egészen be volt festve, a festék nyomai most is látszanak. Egyik lábszára is előkerült, de csak töredékben, ennek hossza 24 centiméter. A szobrot pinczében (mely egykor kaszemata lehetett), találták egy fülke mellett a falba beépítve. Hihetőleg már rég állott ott, de senkinek figyelmét magára nem vonta.

A felfogás és alakítás egyaránt a XVII. századra vall, a mikor azok az erősen kihajló, «lúdhas»-nak nevezett vaspánczélok divatoztak, a melylyel a szent király, palástja daczára vértezve van. A vért, a királyi palást s a korona Szent Istvánt és Szent Lászlót egyaránt illetik, hullámzatosan hátracsüngő hajjal és aránylag rövid szakállal is, a barokk-szobrász mindkét szent királyt egyformán jellemezhette, döntő volna az ő szándéka iránt a bal kézbe adott jogar vagy

harczi bárd, mely azonban nincs meg többé, a miért is egyelőre eldöntetlen marad, melyik szent király szobrát birjuk.*

A szoborral egy időben napfényre került egy feliratos kődarab, valamely emléktáblának vagy sírlapnak maradványa, hossza 90 centiméter, szélessége 22 centiméter. Alsó része az egykori emléktáblának, melynek egyik széléből valami hiányzik. A két soros felirat, amennyiben addig olvasható:

. . . . . XV PRAEPOSITUS CULT
OR . . . . JOHANNIS . . . . . .

Úgy gondolom, hogy János (15-ik) prépostnak sírhelyét jelölte egykor. Magában a várban hajdan két prépostság is volt. A betűk tiszta góth betűk. A kő anyaga halványpiros márvány.

Ezekkel egy időben találtak egy kődarabot czímer- vagy virágdíszítéssel, mely valamely nagyobbszerű épületnek czímerül vagy díszítésül szolgált; hossza 41 centiméter, szélessége 31 centiméter. Anyaga kemény homokkő.

Nagyvárad, 1895 nov. 14. *Cséplő Péter.*

VI. Dr. RÉTHY LÁSZLÓ A TISZA-VEZSÉNYI ÉREMLELETRŐL.

P. Kosztka Károly, ármentesítő társulati műszaki tisztviselő, Szentesről egy vegyeskori magyar éremleletet küldött a n. múzeumba, melyet Pokorny László, kún-szent-mártoni kir. járásbiró, talált egy öcsödi lakosnál (Békés m.), s melyet megszerezvén, azt neki ajándékozta.

A lelet Tisza-Vezsényen, Jász-Nagy-Kún-Szolnok megyében, átellenben Tisza-Földvárral, töltésépités közben bukkant elő egy kis cserépedényben, melyet a kubikos természetesen (!) azonnal összetört, tartalmát pedig, egy csomó apró rézpénzt, mint előtte értéktelent, szétszórta.

A leletnek még megszerezhető része 84 darabból állt, csupa rossz fentartású, többnyire vegyeskori magyar réz és rossz ezüst érem, és pedig: Albert 1 drb, I. Ulászló V., VI., VIII. species 66 drb, Hunyadi János és I. Ulászló 14 drb, Hunyadi János mint kormányzó 1 drb, Hunyadi Mátyás 1 drb, János Albert lengyel király 1 drb.

Az ismert speciesek leírását, melyet P. Kosztka Károly úr eszközölt, a Corpus Nummorum Hungariæ számára, annak idején fel fogjuk használni, jelenleg pedig néhány fajt ismertetünk, melyek Rupp és Weszerle munkáiban hiányzanak. Ilyen a leletben három van, az egyik, melynek rajzát is közöljük, előlapon a magyar pólyás czímerpajzsot mutatja, I. Ulászló, hátlapon pedig kettős keresztet Hunyadi János nevével. Eddig ismeretlen faj.

Bélyegváltozatai:

1.	✠ MWLADISLAI RE	Rev. IOhANE—S · VN	Jegy	—	1
2.	U. a.	« . . . . hE—S DhV	«	O —	1
3.	U. a.	« . . . . VNIA	«	V̄ —	1

* Mihelyt kielégítő fénykép birtokában leszünk, közöljük a szobor képét; a kezünkhöz érkezett fölvételek reproductióra nem alkalmasak. *A szerk.*

A másik két uj faj, még szintén kiadatlan ugyan, de mind a kettő megvan a nemzeti múzeum birtokában a Dobóczky-féle gyűjteményből, melynek leírása a néh. tudós gyűjtőtől, a Corpus egyik nagybecsű fejezetét fogja képezni. E fajok egyike előállítására nézve megfelel a fent közlött ábrának, de a köriratok az elő- és hátlapon fel vannak cserélve. A másik faj előlapján a koronátlan magyar czímer látható (pólyák és kettős kereszt) e körirattal: IOHANES · D · hVNIA vagy HVNEA; a hátlap közepét liliomos nyilt korona foglalja el s körirata: ✠ MWLADISLAI REGIS ·

A lelet, mint e rövid ismertetés mutatja, az érdekesebbek közé tartozik, s köszönet illeti Pokorny László urat, ki azt megszerezte s szakértő kezek közé juttatta, úgy P. Kosztka Károly urat, ki azt rendezte s ismertetését folyóiratunknak engedte át. *R. L.*

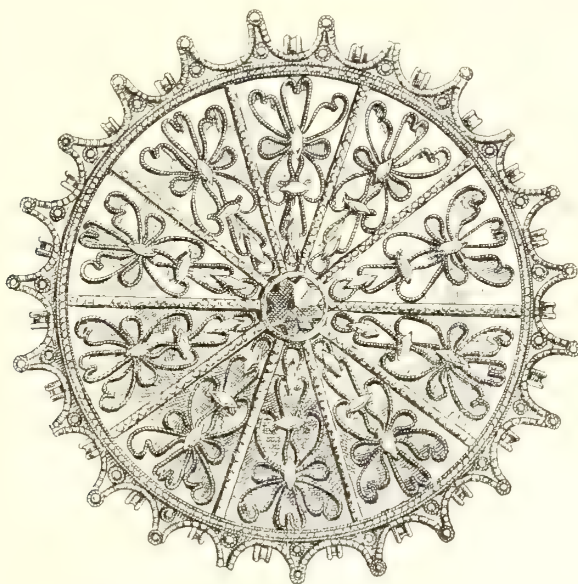

BACCHANSNŐ ; ANTIK TERRACOTTA DOMBORMŰ A FEJÉRVÁRI MÚZEUMBAN.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT november hó 8-án tartotta rendes havi ülését a M. Tud. Akadémia heti üléstermében. Pulszky Ferencz elnöklete alatt jelen voltak: Szumrák Pál, Kunvári Fülöp, Nagy Géza, Dr. Pósta Béla ig. választmányi tagok, továbbá báró Liptay Béla, dr. Küffer Béla, Szontagh Antal, Varju Elemér, dr. Könyöki Alajos, Miletz János, Gohl Ödön, Lipcsey József pénztárnok és 24 más hallgató. Elnök az ülést megnyitván, *Kada Elek* a kecskeméti Árpádkori temetőről értekezett, a leletek bemutatásával. E dolgozatot folyóiratunk jövő száma közli.

Ezután *Böckh Hugó*, a pozsonykörnyéki állítólagos megalithikus emlékekről olvasta fel értekezését, melyet szintén folyóiratunk közöl.

Végül *dr. Szendrei János* titkár tett jelentést újabb konstantinápolyi és kis-ázsiai útjáról. Az ezredéves országos kiállításra, a török császári tulajdonban levő magyar vonatkozású emlékek megnyerése végett Vámbéri Ármin kiséretében küldetvén ki, ezúttal sikerült a top-hanei török császári arsenalba is bejutni, hol több száz régi ágyú között talált egy XV. századbeli magyar ágyút, továbbá öt darab kis ágyút 1592-ből II. Rudolfnak, mint magyar királynak czímerével, végül

egy két és fél méter hosszú sugárágyút, melyen két angyal tartja a Báthory-czímert s rajta a következő fölirat van kiöntve: Sigismund Bathor Princ. Trans. et | Siculo. Come. | P. R. M. F. | Opera Alberti | Aimasi | Tormentorum | Prefecti 1592.

Ezt különösen becsessé teszi reánk nézve, hogy rajta a magyar ágyúöntő mester Aimási, vagy Hajmási Albert nevét is megőrizve találjuk.

Majd xv. és xvi. századbeli perzsa és török kézirati codexeket mutat be, ezek miniature festményeit fejtegetve, különösen azoknak a többi keleti népek, turkománok, arabok, hinduk, egyptomiak és chinaiak művészetével való kapcsolatukat és hadi costume-képeiknek a mi régi hadi viseletünkkel való hasonlóságát, valamint általában ezen miniature-művészetnek a nyugati középkori miniature-művészetre való befolyását illetőleg.

Végül Konstantinápolyban és a Márvány- és Fekete-tenger kisázsiai partvidékén összegyűjtött nagyérdekű arany és ezüst ötvösműveket mutat be, melyek különösen filigrán és zománcz technikája teljesen hasonló a magyarországi sodronyzománczhoz. A filigrán mívü gombok, melyeket ott a nép ma is visel, ugyanazonosak a mi népünk dolmányain előforduló gombokhoz. Árpádkori sírleleteinkben teljesen hasonlók fordulnak elő. Miután pedig akkor még a törökökkel nem érintkeztünk, hozzánk talán honfoglaló őseinkkel Oroszországon át Ázsiából jutottak el ezek a motivumok és ez a technika, a mit az is bizonyít, hogy a Kaspi-tenger mellékéről s a Kaukázusból ugyanily mívű gombokat hozott a gróf Zichy Jenő expeditiója. A most bemutatott török ötvösművek is ugyane forrásból, a távoli Ázsiából erednek, de ezek az útat a Bosporus partjára Turkesztánon és Perzsián tették meg. Innen a nagy hasonlóság, a magyar és török valamint a Balkánfélszigeti ötvös technika és művészi ipar motivumai között.

A török filigrán-készítés fő székhelye századok óta Szaloniki. Ott e művészet még ma is antik reminisczencziák alapján gyakoroltatik. Gyakori a filigrán és zománczos ékszer, melynek fő motivumait a kereszt képezi, zománcz technikája pedig a régi byzanczi művészetre utal.

Titkár jelentése folyamán előadta, hogy a millennium alkalmára az ásatások még folynak s szép sikert eredményeznek, jelenti, hogy a Rómer szobrára 208 frt folyt be és a gyűjtés tovább folyik, továbbá, hogy Zsigmondy Gusztáv, a választ-

mány buzgó tagja, elhunyt. Emlékét a társulat jegyzőkönyvileg örökíti meg. Kada Elek úrnak a honfoglalás korabeli emlékek felkutatása körül kifejtett buzgalmáért a társulat jegyzőkönyvi köszönetet szavaz.

A tagválasztások folyamán a következő rendes tagok választattak meg: Illyés Sándor Tura, ifj. gróf Teleky Domokos Budapest, Sopronmegyei régészeti egylet Sopron, dr. Balics Lajos plébános Nagy-Czenk, Zettl Gusztáv gyáros Sopron, Gohl Ödön múzeumi segéd Budapest, Mihalik Sándor tanár Resiczán, Csallány Gábor Szentes, Varju Elemér Budapest, Kosztka Károly Szentes, Semayer Vilibáld múzeumi assistens Budapest, Steinhaus László kir. főmérnök Budapest, Kada Elek államvasuti titkár Budapest, a m. n. múzeum néprajzi osztálya Budapest és dr. Gyömörey Vincze ny. törvényszéki elnök Ukk.

Végül a pénztárnok havi kimutatása olvastatván föl, tudomásul vétetett. Jelen füzetünk borítékán közöljük. Miután elnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére dr. Pósta Béla és Nagy Géza választmányi tagokat kérte föl, az ülés véget ért. *Dr. Szendrey János*

titkár.

A N. MÚZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA az 1895-ik évi második negyedben. Az őskori gyűjtemény jelentékenyebb szerzeményei közé tartoznak a szentesi határból származó cserép-, csont-, kő- és bronz-készítmények, melyeket dr. Jankó János fölásatott és magánosoktól vétel és ajándék útján szerzett.

Vétel útján szereztünk egy épföntartású, szokatlan nagyságú átfúrt, csiszolt kőbaltát.

Kisebb őskori régiségeket vétel útján szereztünk, nevezetesen két darab kartekercs töredékét, egy bronzkarpereczet, két darab csúcsos korongocskát, két bronzlemeztöredéket, félholdalakú bronzcsüngőt, egy őskori bronztűt, két gyöngyöt, továbbá népvándorlási bronzfüggőt s két karperecztöredéket meg egy üveggyöngyöt.

Puchóról (Trencsén m.) származó korongos bronzkardot, mely igen díszes, vétel útján szereztünk.

Halászhálósúlyt agyagból, melyet a Berettyóban leltek, Herman Ottó közbenjárásával ajándékozott Szabadfi Elek ref. orgonista Turkevén.

Állítólag Sárbogárdról származik egy érdekes őskori bronzlelet, melyet vétel útján szereztünk. A leletben volt egy kard, három szárnyas véső, egy sarló, egy nyers rög töredéke és két korongos fejü tű.

A borsódmegyei aranyosi bronzleletet hivatalos úton szereztük meg.*

Szkujáról való (Krassó-Szörény m.) szívidomú őskori aranylánczszemet vétel útján szereztünk.

Gerjenben (Tolna m.) lelt bronzlándzsacsúcsot küldött ajándékul Széky Gyula ref. lelkész.

Egy ismeretlen ajándéka gyanánt két bronztű töredékét kaptuk a tószegi Lapos halomról.

* Leírását és képét lásd «Arch. Ért.» 1895. 3. füzet.

Szentesről (?) való őskori nagy agyagedényt ajándékul küldött Farkas Sándor gyógyszerész.

Az ördöngös füzesi leletből bronzkarpereczek töredékét ajándékozta Ornstein József nyug. őrnagy.

Keszthely közelében a gáthi dombon sírüregből előkerült cserép-, kő- és csontrégiségeket s egy római érmet az orsz. rég. társulat küldött be hivatalból.

A boldogult Lanfranconi gyűjteményéből szereztünk többrendbeli régiséget, mely az őskorba és római időszakba tartozik; ezek a következők: őskori rézfokos, egy őskori bronzkard, két vaslándsacsúcs, 12 római bronz-, egy római ezüstfibula, római bronzzár fedőlapja, római bronzkulcs, római bronzbélyegző, zománczos római bronzlemez, domborműves idomokkal díszített római bronzlemez, bronzfogantyu vége, aranydiadema síma lemeze, két római bélyeges tégla, egy antik márványszobor, egy antik mellkép és két római cserépedény.

A hőgyészi határból származó vaskori régiségeket: bronzcsüngő töredékét, gombot, pántot, borostyángyöngyöt és agyagedényt ajándékul adott Farkas Sándor. Ugyancsak ajándékul kaptunk Fuchs Ármintól egy hólyagos díszű bronzkarpereczet, melyet sírban leltek koponya mellett.

Számos, ugyane korból való tolnamegyei régiséget szerzett a n. múzeum egy magángyűjteménynyel, mely Alsó-Pélről való és szorgalmas gyüjtés eredménye. E gyűjteményben több római bronz- és agyagrégiség is volt, ugyancsak Tolnamegyéből; legnevezetesebb ezek közt egy kis kincs, mely aranylemezzel és karneolokkal díszített ezüstcsatokból, fibulából és fekete bögréből állott.

A csepelszigeti kőfejtőből való antik fibulákat, bronzcsatot, két üveggyöngyöt és Fenékről való antik bronzedényfület hivatalosan küldött az orsz. rég. társulat.

A római kor emlékeihez San Marco Milesa herczegné ajándékából öt sírhalom leletei járultak, melyek a herczegné vizesdai pusztáján (Torontál m.) 1894. és 1895-ben fölásattak; a leletek, a velök járó érmek tanusága szerint, részben a Kr. u. III. századból valók, egyik lelet pedig népvándorlási korabeli lovas sír volt. Szintén a dunainneni vidék római kori leleteit gazdagítja két kis agyagedény és nyolcz gyöngy, melyeket Puszta-Monostor határából ajándékba küldött Ajtich Horváth Boldizsár.

A szerbszentmiklósi (Torontál m.) téglavetőn véletlenségből a munkások római és népvándorláskori sírokra akadván, e sírmellékletekből a n. múzeum hivatalos úton némelyeket beválthatott; voltak köztük: igen érdekes aranygyűrű, öt fibula, egy Hadrianus-féle denár, bronzkarika és karikatöredékek, egy övdísz bronzból és kagyló, calcedon, borostyán és üveggyöngyök.

Gr. Kreith Béla ajándékul hozott állítólag Kossuth Lajostól Olaszországban gyűjtött antik vas- és cseréprégiségeket.

Halász Zoltán földbirtokos a gyóni és szomszédos alsó-dabasi határon (Pest m.) elterülő birtokán évek során át összegyűjtött őskori római és újabb időbeli régiségeket ajándékozott a n. múzeumnak. Ezek közt legbecsesebb egy sírlelet, melyben apró római régiségek mellett Kr. utáni II. századi denárok fordultak elé.

Szintén a római korból valónak tekinthető néhány cseréprégiség, melyet Gohl Ödön a szabadkai téglagyár területén réteges rakásokból össze-

gyűjtött. Ugyancsak Gohl Ödön ajándéka gyanánt kapott a múzeum egy kis antik griff-fejet.

Vétel útján szereztünk egy római bronztripost, mely Magyar-Igenről való.

Szentgróton vasútépítés alkalmával több korbeli sírok kerülvén elé a n. múzeum megbízásából Dr. Pósta Béla a helyszínén összegyűjtötte a leleteket, melyek között voltak: 22 drb őskori sártapasztöredék és 15 különféle kisebb római régiség bronzból, vasból, üvegből és borostyánból.

Halla János Dunaszekcső határában évek során összegyűjtött régiségeket ajándékozott a n. múzeumnak. A gyűjteményben a La Tène ízléstől s a római kortól kezdve az Árpád- s az újabb kor is képviselve van.

Népvándorláskori gyűjteményünk több rendbeli szerzeménynyel gyarapodott, nevezetesen Regöly vidékéről küldött ajándékba Farkas Sándor vaskengyelt, aranyfüggőt, kilencz darab mindenféle anyagú gyöngyöt, parányi lemezes és sodronyos aranytöredékeket és egy bronzfüggőt. Ugyancsak a regölyi bozótban fölásott tizenhárom sír leleteit vétel útján szereztük. A Lanfranconi-féle gyűjteményből szereztünk egy bronzszíjvéget.

Keszthely közelében a gáthi dombon kőfejtéskor népvándorlási régiségek kerültek elé, melyeket az orsz. rég. társ. küldött be.

Ócskón (Nyitra m.) Árpádkori sírban lelt halántékgyűrűt ajándékul küldött Sándorfy Nándor lopassói plébános. Két halántékgyűrűt szerzett a szentesi vederparti Ficsorhalomról és a Kökényzugból dr. Jankó János.

Szent-Gróton vasútépítéskor Árpádkori temetőre akadtak, melynek néhány sírját dr. Pósta Béla fölásatta.

Állítólag Erdélyből származó, lovat ábrázoló bronz aquamanilét vétel útján szereztünk.

Középkori díszes sarkantyú Lanfranconi régiségeivel került a nemzeti múzeumba.

Három trébelt díszű ezüstkelyhet a XVIII. század első feléből és egy XVII. századi ezüst úrmutatót vétel útján kereskedőtől szereztünk.

XVII. századi préselt ezüstöv 11 tagját szereztük Brassóból.

Érmihályfalván lelt czímeres pecsétlő gyűrűt vétel útján szereztünk.

Herman Ottó középkori vaskulcsot ajándékozott.

Lanfranconi hagyatékából 1707-ből való czímeres bronzmozsarat szereztünk.

A gipszmásolati gyűjtemény számára dr. Bock Ferencztől egy aacheni XI. századi bronzkorsó gipszmásolatát kaptuk ajándékba.

Az orthodox egyház készletéhez tartozó 1701-ből való trébelt idomú nagy pax lapot szerémségi klastromból szereztünk.

Baditz Ferenczné Kömlődről egy pipát, pipaszárhoz tartozó ezüstpántot s egy porczellánkannát ajándékozott; e tárgyak a század elején elhalt ősanyjától szállottak reá.

A n. múzeum régiségtára számára átvettünk Kossuth Lajostól származó némely emléktárgyat 18 tétel alatt és gr. Kreith Bélától a kormány által megvett több kisebb-nagyobb emléktárgyat, többnyire az 1848/49-ik évekből. Utólag ugyancsak gr. Kreith adott által egy ezüstkoszorut, melyet a szegedi függetlenségi párt a szabadságért elvérzett budavári hősök emlékére ajánlott föl

és egy második ezüstkoszorút, melyet ugyanazon alkalommal a gyöngyösi hölgyek kegyeletük jeléül tettek le 1893. május 21-ikén.

Rákos-Keresztúrról Fuchs Ármin küldött ajándékba egy középkorú vaskést, melyet Puszta-Locsodon találtak, özv. Baditz Ferenczné pedig egy Kömlödön lelt XVI. századi vassarkantyút. A n. múzeum részt vett a Rumpelmeyer-féle gyűjtemény árlejtésén Kölnben és ezúttal a XIV—XVII. századokból való fegyverzeti emlékeket, egészben 25 drbot szerzett.

Gr. Kreithnak a kormány által megvett gyűjteményéből egészben 310 drb fegyver és felszerelési tárgy jutott a régiségtárnak, legtöbb az 1848/49-iki időszakból való.

Lópatkókat, sarkantyukat és zablarészeket Szentesről szerzett dr. Jankó János, Halász Zoltán ajándékul adott egy múlt századbeli vadászkést és egy XVII. századi sarkantyut. — Ibics András két Árpádkori sarkantyút ajándékozott; Szendrői Kovács Mihálytól ajándékba kaptunk egy XVII. századi lőportartót szarvasagancsból; Szentmártoni Pottyondy Géza ajándékul küldött egy 1848-iki nemzeti színű selyemzászlót, Sántha Sándor egy bronzzal díszített XVII. századi vassarkantyút, Csallány Gábor újabbkori fokost, zablarészt, sarkantyút és patkótöredéket, Kosztka Károly öt régi lópatkót és egy csizmapatkót, dr. Jankó János egy Tordán lelt XV—XVI. századi bárdot.

Vétel útján kerültek a gyűjteménybe: Tolnamegyéből egy Árpádkori, öt középkori és két újabbkori balta és bárd, három darab XVII. századi csákány, két darab újabbkori fokos, három darab Árpádkori, három darab XV. századi s egy újabbkori kengyel, nyolcz darab közép- és újabbkori zabla, egy buzogányfej, két középkori kard, három darab XVI. századi szablya, hat középkori lándsacsúcs, két nagyobb és négy kisebb vadászkés, öt régi lópatkó, végül a szentesi határból származó XV—XVI. századi bárd. *Hpl.*

AZ ESZTERGOMVIDÉKI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT életjelt ad magáról, a mennyiben czéljának megfelelni törekedik, hogy felkutassa Esztergom és vidékének multját. E czélból először is a «Szent-Királyi földeket» tette tanulmánya tárgyává és ott szorgosan ásat, Némethy Lajos ur, régiségtárőr vezetése mellett. A Szent-Királyi földek a Dunaparton terülnek el, ép szemközt a primási sziget felső csúcsával. E földeken feltünően magas dombféle alakulás van, mely csupa faltörmelékből áll. Itt folyvást régiségeket ástak ki a földmívelők, melyek többnyire elkallódtak. E helynek rendszeres felkutatását határozta el a fentnevezett társulat, hogy a talált régiségeket őrizet alá vehesse, a falakról pedig szakszerű rajzokat készíthessen. Az ásatás eddigi eredményét a következőkben mutathatjuk be: Másfél méter mély törmelékréteg alatt tégla talajburkolatot találtak, mely még nincs teljesen feltárva. E burkolat egy helyen felszedve találtatott. E helyen a mélyebbre történt ásás két csontvázra vezetett, melyek 12—14 éves fiuk csontvázainak bizonyúltak. Feltünő az, hogy a téglaburkolat a domb tetején csak egy és fél méter mélységben találtatott. A miből az következik, hogy az épület a Duna felett jó magasan volt, sőt viszonyítva a domb tövéhez, várszerű magassággal birhatott. A domb eme első keresztmetszetétől délre egy második keresztmetszés létesít-

tetett. Itt szintén másfél méter mélységben, kőtörmelékre öntött faltapaszt (maltert) találtak, mely valamely talajburkolatnak alsó kérgét képezte. Az első keresztmetszés közepe táján szigorúan nyugatról keletfelé irányított 120 ctm. vastag alapfalra találtak, melynek felszine alantabb van a téglaburkolat felszinénél. E falnak kiderítését tovább folytatják. Az a körülmény, hogy a főfal oly mélyen le van bontva és az, hogy a törmelék csupa apróra darabolt kő és porrá zúzott malterből áll, azt teszi bizonyossá, hogy a romok többszörös feldúlással végleg kizsákmányoltattak. Azonban a tudományra nézve mégis érdekes adatokat szolgáltat máris eme ásatás és pedig: 1. A talált *téglák* tanuskodnak arról, hogy itt már a rómaiak építettek, mert találtak szegélyes római téglákat. A római építkezést bizonyítja a nagyszemű kavicscsal készült malter is. A keskeny, hoszszukás, olykor ép oly vastag mint széles téglák a középkori építkezésre vallanak. A későbbi korból valók pedig tanuskodnak, hogy itt utóbb is történt építkezés. 2. A temérdek márvány bizonyítja, hogy nagy költséggel készült, díszes szobrászati művekkel ékesített építmény állhatott itt. Kivált érdekesek a 10 cm. átméretű oszloptöredékek, valamint a habos márványdarabok. 3. A talált régi és újabb lécz- és zsindelyszeg tanuskodik arról, hogy fazsindelylyel volt eme épület fedve. 4. Az elszenesedett famaradékok mutatják, hogy előbb leégett s úgy indult végpusztulásnak eme épület. 5. A tégla- és malterburkolat alatt talált feltöltött föld, a benne talált csontdarabok és kőtörmelékek arról kezeskednek, hogy valamely előbbi épület helyébe készült a vár alaku épület. Ezen korábbi épület falaira, majd még csak későbben jöhetünk reá, de már előbb itt történt ásások alkalmával azt részeiben feltalálták, azonban ismét eltemették. 6. A számos faragott kő bemutatja az épület római styljét különféle korszakában. A faragott kövek között van egy oszlopfő, és az anjou liliom egy részecskéje is, mely valamely czimerből törött le. 7. A falak pedig bemutatják az épület nagyságát és alakját. Tudvalevő dolog, hogy e helyen a rhódusi, vagy János lovagoknak volt társasházuk. Legutóbb a több négyszögméter téglaburkolat mellett ajtóküszöb ajtóragasztóval tünt elő. Ezen túl pedig igen keményre letaposott föld. A téglaburkolatu hely valamely folyosó volt, melynek hullámzó burkolata arról tanuskodik, hogy igen elhanyagolt állapotban volt az épület, mielőtt végpusztulásnak indult. E tégla-folyosó elterjed a szomszéd földek alatt is, a mi még nincs felkutatva. Az említett letaposott föld alatt faragott kőből rakott szilárd falra akadtak, mely a rómaiak idejéből való. A romok között talált sárkánykörmöket ábrázoló bronz láb, valamely triposnak lába lehetett. A letaposott föld felett fekvő törmelék között a keresztes lovagokra emlékeztető tárgyakat találtak. Ugymint csengetyűdarabot, valamely freskó falfestvény és üvegfestvényű ablak darabjait. Igen érdekes a megszenesedett gabona, mely között vasszegek találtattak. Jele, hogy lakva volt még az épület, midőn az leégett és a lakók faládában tartották gabonájukat, mely láda vasszegekkel volt egybeállítva. A talált csontvázak mellett, semmit sem találtak, kivéve némelyik mellett nehány vasszeget. Sajátságos az is, hogy egyes sirokban több csontváz találtatott egymás felett, és pedig rendetlenül, némelyiknek feje a másiknak lábánál. A szanaszét fekvő többnyire törött márványlapok e sírok fedelei lehettek. Faragott kődarabok is kerültek elő, román stylü motivumokkal. Borz András, halászmester, önként

felajánlotta ásatásra szántóföldjét, melyben ő szintén régiségeket talált. Az ott megkisérlett ásatás falakra vezetett. Ezek mellett tűzhelyet találtak, melyen még most is szén és hamu van, körülötte üveg- és cserépedények maradványai és egy darab kőszerszám. *(Esztergomi Közlöny 46. és 47. sz.)*

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT 1894/95. évi közgyűlése. A hunyadmegyei történelmi régészeti társulat 1895. junius 16-án tartotta évi közgyűlését, melyen Dedek Crescens képviselte az országos történelmi társulatot s melyen a megye főispánja, *báró Szentkereszthy György*, *Pogány György* nyug. főispán, *dr. Fekete Gábor*, a kolozsvári kir. tábla elnöke, Torma Zsófia ismert régésznőnk és a megye előkelősége is részt vett.

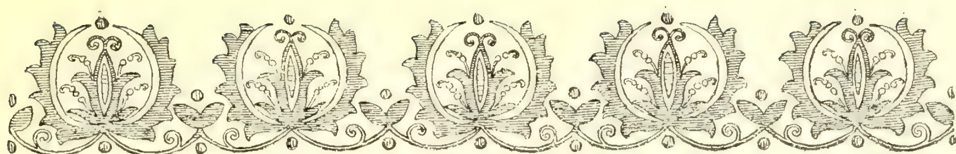
Gróf Kuun Géza megnyitó beszédében a társulat eddigi sikereire utalólag, a megyei közönség lelkesebb támogatását kérte ki, különösebben s igen elismerőleg emelte ki a társulat gyérülő munkásainak lankadatlan buzgalmát. Név szerint megemlékezett *Torma Zsófia* «Ethnologische Studien» czímű könyvéről (Jena Costenobel), *Mailand Oszkár*, rumán népköltészeti és mythologiai, *Téglás Gábor* római régészeti buvárlatairól, méltatva utóbbinak a *Gospodin* szirt hármas feliratáért meghozott áldozatait, *Kolumban Sámuel*-nek a megye eloláhosodott magyarságát tárgyazó tanulmányait; *Szinte Gábor* néprajzi és régészeti felvételeit szintén kiemelte.

Mailand Oszkár előadást tartott a megyei rumán költészet mythologiai vonatkozásainak genesiséről. *Téglás Gábor* ismertette Sarmizegethusa viszonyát a rómaiak aldunai várrendszeréhez.

t. g.

ANTIK ARANYLEMEZ A N. MÚZEUMBAN.

KÜLÖNFÉLÉK.

CSERGHEŐ GÉZA † fólyóiratunk régi buzgó munkatársa, a magyar czímertan leghivatottabb mívelője és újjá alapítója, folyó hó 8-ikán, hosszú súlyos betegség után, 54 éves korában kiszenvedett. Áldás emlékére!

REISSENBERGER LAJOS †, ki az arch. bizottság kiadványaiban a nagyszebeni templomról írt monographiával örökítette meg nevét, f. évi november 29-ikén Nagy-Szebenben 77 éves korában örök nyugalomra tért. Királyföldi szaktársai közül ő ismerte legjobban szülőföldje műemlékeit és a fáradhatlan kutatás élte utolsó pillanatáig foglalkoztatta a nagyszebeni ötvösség története. Nyugodjék békén!

OVERBECK JÁNOS † a világszerte ismeretes lipcsei archæologus és tanár, kinek műve az antik görög szobrászatról két nemzedéket lelkesített a régi művészet szeretetére, nincs többé; súlyos bajtól szabadította meg e hó 8-ikán a halál. M. tud. akadémiánk is, melynek a boldogult 1880 óta tagja volt, gyászolja. Béke lengjen porai fölött!

A BOSZNIAI ARCHÆOLOGIÁT nagy veszteség érte; Radimsky Vilmos halt meg, Bosznia bányakapitánya, a ki másfél évtized óta fáradhatlanul járta be és vizsgálta át a boszniai præhistorikus és római lelőhelyeket, számos értekezésben adván róluk számot. Legutóbb a «Butmiri» telep és a «Jezerinei» temető átkutatásával és közzétételével a præhistorikus archæologiában Európaszerte tisztelt helyet vívott ki magának. Áldás emlékére!

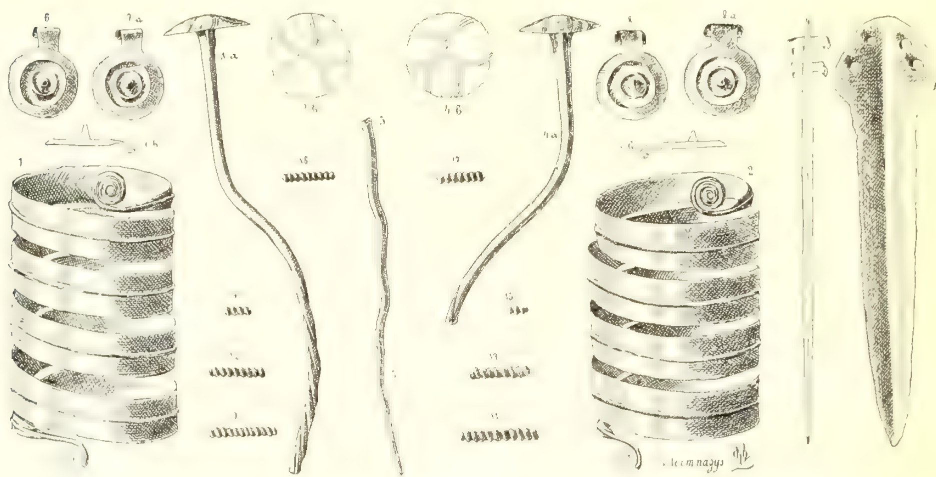
A BÁCSMEGYEI TÖRT. ÉS RÉG. TÁRSULAT érzékeny csapást szenvedett, mert lelkes támaszát veszté Grosschmid Gábor személyében, a ki magas kora daczára fiatalos buzgalommal gyarapította a társulat zombori múzeumát és szerkesztette folyóiratát; folyó évi november 15-ikén 82 éves korában végelgyengülésben húnyt el. Béke hamvaira!

A RÉZKORRÓL értekezett folyó évi november 11-ikén e folyóirat szerkesztője a m. tud. akadémia ülésén; az előadás a II. osztály értekezései között jelenik meg.

SEMSEY PÁLYÁZAT. A M. Tud. Akadémiánál a Semsey-alapból kiirt archæologiai pályakérdésre egy munka érkezett be. A mű bírálatával a M. Tud.

Akadémia Zichy Antal elnöklete alatt Finály Henrik és Czobor Béla l. tagokat bízta meg. A birálat eredménye a M. Tud. Akadémia 1896-ik évi nagygyűlésén fog közzé tétetni.

BRONZKORI HALÁSZÓ HOROG. Hazánk sík területén, különösen a Tisza és Duna közötti rónaságon is, hajdan, évszázadokkal azelőtt bizonyára több vízborította hely volt, mint jelenleg, s így bizton következtethető, hogy úgy az ős kő-, mint a későbbi bronzkorban s a népvándorlások idején a hazánkon átvonuló s itt tanyázó népségek egyik főfoglalkozását képezé a halászat, melyre őket bizonyára a napi élelmi szükség is készteté. Azóta a tömérdek posvány és vízáramlati erek nagyobbára kiszáríttattak, itt-ott csatornázások és földtöltések közben számtalan őskori emlékek, tüzelőhelyek és felszerelések kerültek napfényre,

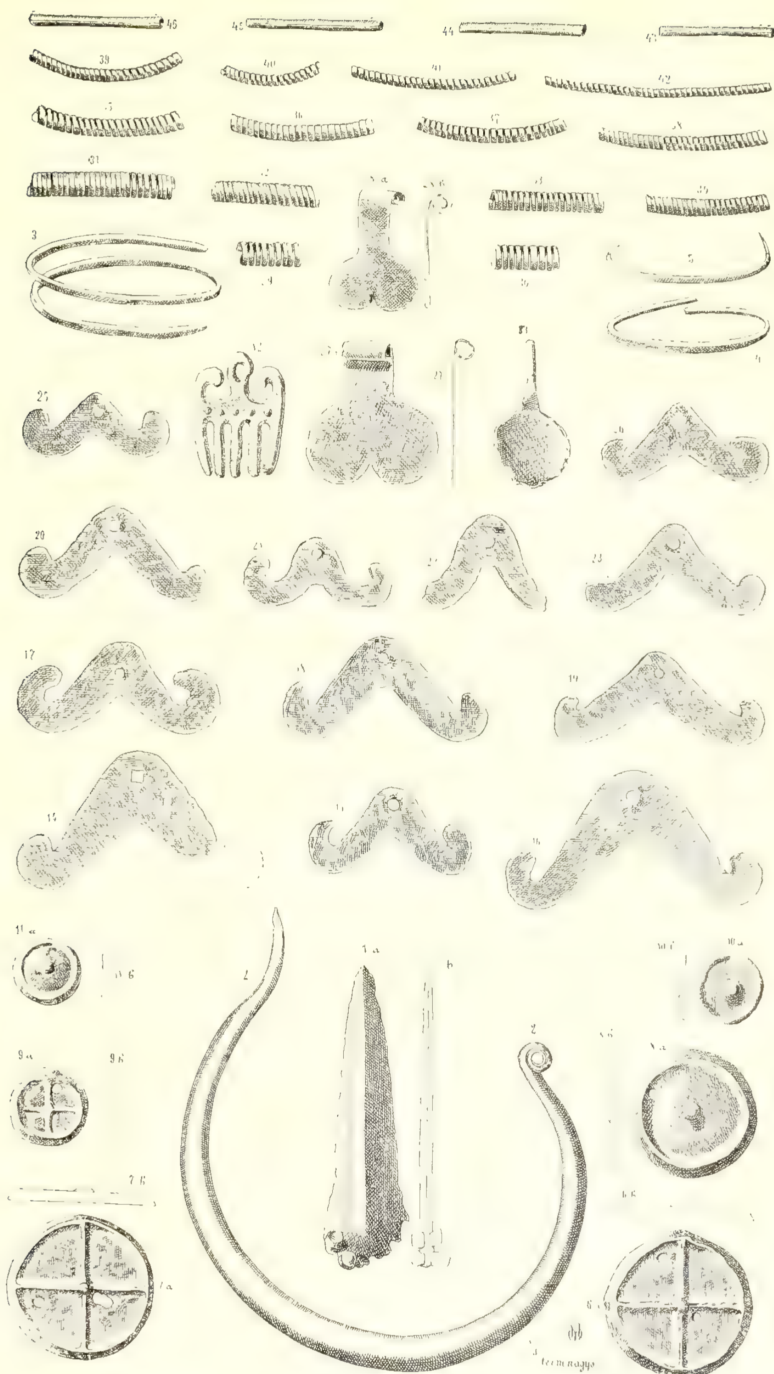

RÁSKI (SOMOGYM.) LELETEK.

de, mi feltünő, halászó eszközök minél kevesebb számmal. S éppen azért kellemetesen lepett meg, midőn minap *Tiszavidékről egy érdekes bronz halászó horgot megszereznem sikerült.* Ez $19^{1}/_{2}$ cm. terjedelmű, fent egy centiméternyi vastagságú bronzhengerből készült, mely a két centiméternyire behajlított vége felé fokonkint vékonyodik, úgy, hogy az igen éles és belső felül 14 milliméternyi nyílszerű horoggal ellátott vége hegyes. Színe szürkezöldes. Súlya $8^{1}/_{2}$ dekagramm, s így a horog valószínűen nagyobb halak fogdosására használtatott.

Lehoczky Tivadar.

SOMOGYMEGYEI RÉGISÉGEK. A ráski és puszta-sárkánytói őskori bronzleleteket, melyeket legutóbb Melhárd Gyula e folyóirat juniusi füzetében leírt, a tulajdonos, főt. Bertalan Alajos úr szivességéből most rajzban is bemutathatjuk. Ugyanezen érdekes magángyüjteményből ismerjük Gesztről egy római tripos két töredékét. Egyik a fejéről való, mely építészeti tagozású talapzatról kiemelkedő virágkelyhet és a kehelyben álló mellképet mutat. A mellkép mintázása a provincialis művészet magaslatán nem emelkedik túl, puha arczú, hosszú

PUSZTA-SÁRKÁNYTÓI (SOMOGYM.) LELETEK

hajú Bacchusféle alakot ábrázol virágokkal hajában, haja hátul kontyban végződik, balvállról köntös csüng le ferdén, mely mintegy fél mellét borítja; a kehelyből hátúl derékszögben kampó áll ki; a talapzat egész magassága 3·1 centimeter, egész szélessége 2·9 centimeter, legnagyobb vastagsága 1·7 cm., a mellkép magassága 8 cm.

Van egy darab az egyik lábából, négyszögű, szélesebb oldalának külsejét négy párhuzamos vonal ékíti, az ellentett oldalon az összekötő pánt megerősítésére szolgáló, egyik végén egyenes metszési lappal, melyhez hozzáillik egy kisebb átmérőjű négyszög peczeg, mely a lábfej hüvelyébe beléillett, míg a másik végén pillérfőszerü tagozást látunk; hossza jelen állapotában 20 cm., szélessége egyik végén 2·1 cm a másikon 1·7 cm., vastagsága 1·2 cm. Ugyanabban a gyűjteményben láttunk öt bronzbuzogány-gombot, négy egyforma idomú, rajtuk négy nagyobb és két sorban közbeeső négy-négy kisebb gúla, lelhelyük Kaposvár, Döröcske, Szt.-Gáloskér és Mernye. Ezektől eltérő idomú egy magyar-egresi példány; fölületét kölönösen szép zöld patina borítja. Hüvelye hengerded, fölülalul síma s csak a közepén vonul körül egy gyűrüs kiemelkedés s abból hat nagyobb tompahegyű négyoldalú gúla áll ki, a nagyobb gúlák közében pedig fönn és lenn kisebb három lapú gúlák domborodnak ki. E buzogányok kora iránt határozott fölvilágosítást nem adhatunk. *X. y.*

A TUGÁRI FÉMKARD. Szilassy Béla földbirtokos úr Losonczon szíves volt egy érdekes kardot, melyet 1880-ban tugári birtokán (Nógrád m.) egy magtár építésénél a puszta földben leltek, lerajzolás és ismertetés végett rendelkezésünkre adni.

Az idecsatolt ábra 1/6 nagyságban tünteti fel a kardot. A csúcsa letört, de legfölebb mintegy 2 cm.-nyi darabka hiányzik belőle, úgy hogy eredetileg 47 cm. volt a hossza, melyből 10 cm. a markolatra esik, mely a pengével egy tagban van öntve. A penge idomát roncsolt éle és fölülete miatt nehéz egész biztosan fölismerni, de valószínű, hogy a nádlevelű formához állott legközelebb, a tövétől a csúcsáig határozottan kiemelkedő gerincz állván ki rajta. Az élek hosszában mindkét felől kettős vonal fut párhuzamosan, mintegy tiz cm.-nyire a penge tövétől, a két vonal közül a belsőt egymás mellé helyezett körszelvényekből alakított ékítmény váltja föl.

A markolatnak a penge tövét átölelő két nyújtványa, a penge tengelyére majdnem derékszög alatt álló egyenessel végződik, a középtag harántos átmetszete tojásdad, hosszában egyenletes szélességű és két gyűrűded díszítmény emelkedik rajta, alul szabálytalan tojásdad éles szélű lemezzel végződik, melynek közepéből gomb áll ki. Jelen állapotában ez a lemez föl van hajtva és miként a pengéről, úgy a markolatról is, a vastagon rajta volt zöldes-kék patinakéreg erőszakkal van eltávolítva úgy hogy a markolaton az öntés óta fönmaradt lyikacsok nagy számmal tüntek elé.

Már a fölület ez érdes volta, valamint az anyagának vöröses színe azt engedte föltételezni, hogy a kard nem a rendes bronzkori fémkeve-

rékből készült, hanem olyanból, melyben sokkal csekélyebb az óntartalom. Loczka József úr szíves volt a tulajdonos engedelmével a penge végéről kimetszett darabkát minőleges vegyi elemzésnek alávetni és azt tapasztalta, hogy a kard állagában van réz és antimonium, de ón nincs benne.

Ismeretes különösen Much és még inkább Montelius kutatásai óta, hogy a rézkorból a bronzkorba való átmenetel lassú phásisokban történt, a melyekben mindinkább megközelítették a bronzkorban állandóan dívó 10 : 90-nyi arányt a bronzállomány előállításában. Ily átmeneti stadiumból származhatik esetleg a tugári kard is. Ez észlelettel összevág a kard kicsi volta is, mely arra látszik utalni, hogy a fémmel takarosan kivántak bánni, végül avval összevág az idoma is, mely a bronzkardok korábban kifejlődött typusaihoz tartozik.

A HEJCZEI HARANG. Az abaujtornamegyei *Hejcze* község szereplését az Árpádházi királyok idejébe lehet visszavezetni. Késői csúcsíves stylben épült, de később átépített templomát lőréses kőfal környezi, melynek körülbelől háromnegyed része még ma is épen fennáll. A templom kisebb dombon emelkedik a 787 méter magas *Gergelyhegy* aljában. Úgy Hejcze, mint a szomszédos *Fony*, a tovább kelet felé fekvő *Korlát* és *Bodókő-Váralja*, valamint *Szántó* a neolithkori kőeszközök valóságos kincses bányája. Maga a hejczei templom oly dombon áll, mely rétegeiben a hajdani emberi kultura emlékeit rejtegeti s a melyből az esővíz koronként egy-egy obsidián- s tűzkő-szilánkot feltárván, mintegy indigitálja a régészt a hely præhistorikus voltára. Néhány percznyi körültekintés után magam is több obsidián késpengének töredékét, egynehány pattogtatott tűzkő-töredéket s agyagtapaszt gyűjthettem a templom körül, ez alkalommal azonban a templom harangjáról kivánok szólni. Az ujonnan felépített toronyban ugyanis a legnagyobb harang az, mely műtörténeti szempontból figyelmet érdemel, miután köriratában megörökítette mesterét s a készítés évét. A koronát hat fölfelé emelkedő csap képezi, melyek kifelé néző, csinosan modellirozott emberfőket példáznak. A harang felső szélén, a korona alatt, párvonalas mezőben fölírás látható, melynek értelme :

IN HONOREM DEI FVDIT ME MATHIAS
VLRICH IN EPERIES ANNO 1668.
STEPHA BAXY FCVRA
ECLE HECENSIS

Kitünik ebből, hogy a harangot *Ulrich Mátyás* eperjesi öntőmester készíté 1668-ban Baksy István rendeletére.

A fölirat alatt, a harang testét minden oldalról környezvén, szép barokkstylű ornament díszlik, melynek szalag- s virágmotivumai között számos angyalfő s egymással szembenálló, hosszúfarkú madarak (pávák ?) láthatók. *Mihalik.*

A KOLOZSVÁRI ÖTVÖSCZÉH PECSÉTJE. Tudtommal a kolozsvári ötvösczéh pecsétje még kiadatlan. E körülmény indokolja e helyütt való bemutatását. A köralakú, féldomborúan kiemelkedő széllel ellátott pecsét átmérője 29 milliméter. A mezőben lebegő s többszörösen megtört szalag között tőkébe vert ülővas előtt *Eligius* püspök alakja ábrázoltatik en face. Fején mitrát visel,

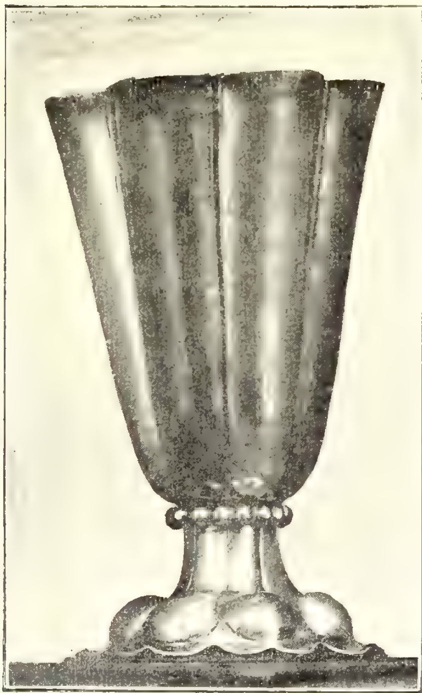
arcza csupasz; testét gazdag redőzetű palást és reverendaszerű tunika födi. Jobb lába előtt a kisebb fajtájú ülőn serleg kuppáját veri a trébelő kalapácscsal. A mondatszalagon, hét tört lapon előállítva, góth minusculák láthatók, de ezek értelme a kezemnél lévő példányon kivehetetlen, valószínű azonban, hogy ez:

S. cehae aurifabrorum de Coloswar.

A pecsét egy, a kassai városi levéltárban 2886. sz. alatt őrzött okmányra van ráütve, mely 1568. in festo Sancti Joannis dátummal *Gregorius Bończiday* kolozsvári ötvösmesternél négy éven át tanult *Laurentius de Zÿlah* ötvöslegény szabadító-levelét képezi. Ugyanekkor Kolozsvárott az ötvösczéh elöljárói («præfecti Magistri Cehae Aurifabrorum»): *Thomas Bwdaÿ* és *Petrus Flÿstÿch* valának

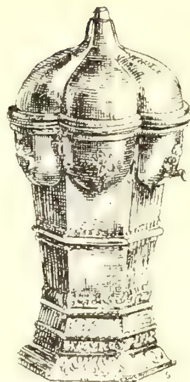
Mihalik.

A BOLDOGASSZONYI POHÁR. A ferencziek boldogasszonyi rendháza több egyéb egyházi szerelvénynyel a $^2/_5$ nagyságú ábrában idecsatolt nyolczöblű ezüstpoharat is küldte az 1884. évi országos ötvöskiállításra,* de az ott sok mindenféle idomú és rendeltetésű pohár közepette nem ébresztette azt az érdeklődést, melyre érdemes.

Már idoma is föltünő. Különválik úgy a világi poharak, mint az egyházi kelyhek formájától. Nem követi a rendes egyházi kehely idomát, pedig már származása, a Szent Ferencziek kincsestára is arra utal, hogy speciális egyházi használatra szolgált. Ezt már Ebenhöch Ferencz is fölismerte, kinek véleményét föt. Ivánfy Ede följegyzése szerint ide csatoljuk. «Ez vala a poculum pro vino communicantium, mikor a protestánsok katholikus hitre térvén, a hívek áldozása két szín alatt történt, a mi Péterffy szerint a XVII. században dívott. Az utasítás így szólt: «ezen ablutiót ne adják ugyanazon kehelyben, melyet a mise alatt a pap használt, nehogy a nép azt higyje, hogy Krisztus vérét veszi magához». Az undor elkerülésére szolgált a pohár nyolcz öble.» A czélnak megfelelőleg tehát a kuppa jóval mélyebb volt, mint a misézö kehelynél. Az öble szélének megfelelő nyolcz öböl idoma mint sajátszerű dísz végig vonul a kupa oldalán a tövéig, a hol gyöngyös gyűrű választja külön a rövid törzstől s a vele egy tagban trébelt nyolcz karélyu hólyagos lábtól.

* Leírását és vázlatos rajzát lásd e kiállítás lajstromában IV. terem, 5. lap, 19. szám.

Ismeretes, hogy a hólyagok alkalmazása a XV. és XVI. századi ötvösségnek kedvencz szokása. A boldogasszonyi poharat is e korból származtatnók, hogyha nem volna rajta a készítő jegye s az augsburgi hitelesítő jegy, mely Mark Rosenberg szerint[1] a XVII. századra vall.

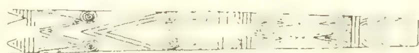

Valamivel régibb időből, 1596-ból való egy más ablutiós pohár a n. múzeumban, melynek kis ábráját az ötvöskiállítási lajstromból itt ismételjük.[2] Ezúttal hat öblű a pohár szája és az öböl fél hólyag idomában lép ki a hat síma lapos oldalból, míg másik fele, mint folytatás, a födeléből ugrik ki. Ez a pohár a kath. egyházban dívó kehelyidomoktól teljesen eltér, mert nem is katholikus, de evangelikus egyház részére készíttette a fölirat tanusága szerint «Remetey Literatus Mihály».

ab.

BRONZKARPERECZ AZ ALDUNAI KOZLA TELEP ILLETŐLEG GOSPODIN-DOJKE ZUHATAG MELLŐL. Az aldunai szabályozás mentén ismertté vált régiséglelőhelyek között a legfontosabbak egyikévé épen a *Kozla* széntelep, illetőleg a Szirinya patak torkolatánál létesített munkásgyarmat vált Berzászka közelében. A szerb parti Bosmann széntelep római erődjén alúl a Gospodin-örvényről elnevezett Gospodin-szirt rejtegeti azt a hármas sziklafeliratot, a melyet Marsigli Lajos óta annyian eredménytelenűl kerestek s a melyek biztos hol- és mibenlétét 1893 nyarán Lukács Béla akkori kereskedelemügyi miniszter nagylelkű segédkezése mellett sikerült tisztába hoznom.[3] Szemben ezzel a vészes sziklával és örvénynyel, épen a Dojke nevű fenékgát által támasztott örvénylés felett a *Muntyana* nevű magaslat hegyi rétjén még Neudeck Gyula[4] által felfedezett s egyik hegyszéltől a másikig 13 m. széles, 5 m. mély sánczolatból és 7 m. magas töltésből álló földvárból a lefolyt nyár alatt ismét egy az előbbihez hasonló bronzkarperecz került napfényre. A lelet becsét a helyi körülmények adják meg. A jobbparti hármas sziklafelirat *Tiberius*, majd *Vespasianus* és *Domitianus* császárok határszéli intézkedéseit hirdeti s oly fontos pontnak tartá ezt a császári kormány, hogy az egyes császárok is hivalkodtak ide vonatkozó alkotásaikkal. Ugy látszik a dákok egyik átkelési és támadási pontja ide esett s Mœsia emez Achilles-sarkával szemben a Muntyén ők is kemény őrállomást tartottak. Valamelyik dák törzsfőnök vagy hadvezér kincstárából öröklődhetett át ez az ujabb karperecz is, melyet díszes kiállítása és

1 Der Goldschmiede Merkzeichen 1890. 62.
2 Harmadik terem, 24. l., 6. szám.
3 Ujabb adalékok az aldunai zuhatagok sziklafeliratAihoz. Arch. Közlemények 1894.
4 Neudeck Gyula. Archæologiai Értesitő 1893. évf. 245. lap.

szép patinája tesz feltünővé. A 90 mm. átmérőjű, 11 dk. sulyú s két végén hüvelykalakuvá formált karpereczen válogatékos geometriai diszítést láthatunk beczizelirozva. A nagy szabatossággal bekarczolt diszítés elkészülte után egyik oldalt mesterségesen lecsiszolták úgy, hogy a concentricus karczolatok fele eltörlődött. A finom kivitelű diszítmény a karperecz rajzán szemlélhető nem lévén, azt külön rajzon kivánjuk szemléltetni. A karperecz jelenleg Bergleitner János tisztviselő úr birtokában van Kozlán s az ő szivessége juttatott az Al-Duna emez érdekes régiségleletének ismeretéhez.

Déva, 1895 október. *Téglás Gábor.*

SZILASI JÁNOS ÖTVÖSMŰVEI. Radisics Jenő Lőcsén és Kassán Szilasi Jánosnak, a XVIII. században Lőcsén élt ötvösnek, több rendbeli művét megállapította s rávezetett arra a zománczozási eljárásra, melyre a mester is büszke volt s a melyet ő maga *«tűzben pikturálás»*-nak nevezett meg. Ezen kifejezés jellemző és találó a zománczfestékekkel legtöbbször fehér zománczczal borított fémalapra festett figurális és tájképes jeleneteket ábrázoló művek előállítására és Szilasi az utolsók egyike volt, kik e technikát szerencsével művelték. Radisics nyomán az *Arch. Ért.* 1892. évfolyama a 447. lapon rajzban be is mutatja a kassai székesegyház úrmutatóját, mint Szilasi művét s megemlíti, hogy Kassán, az apáczák templomában, még egy úrmutatója létezik a mesternek. Az analógiák, legfőképpen azonban a *«tűzben pikturált»* képek rokonsága, illetőleg azonossága alapján, e mesternek több művét sikerült felfedeznem s így azon helyzetben vagyok, hogy a Radisics által citált helyen közölt sorozatot kiegészíthetem, sőt Szilasi mesterjegyét is bemutathatom. Szilasi egyik kelyhét a jászóvári præmontrei rend kassai társházának kincstára őrzi. A kehely talpát s cuppáját 3—3 zománczozott fémalapra festett figurális kép díszíti barokk keretben. A talpra kétszer van beütve Szilasi János mesterjegye: a négyszögbe zárt **I S** betű.

A domonkosok kassai zárdája őrzi Szilasi János másik munkáját. Ez is ugyancsak egy úrmutató, mely mindenben hasonló a székesegyház kincstárában őrzötthöz s világosan tanusítja, hogy a mester ugyanazon minta után dolgozott. Mesterjegy nem lévén rajta, a mester megállapításához az analógiákat kellett venni alapúl, ezek azonban szembetünően rávallnak Szilasi művészetére.

Végül a harmadik tárgy egy ereklyetartó kereszt a sárosmegyei Felső-Torcza község templomában. Ennek előállítása a fentebb említett úrmutatónál még intenzivebb módon tanusítja, hogy Szilasi János művészi keze a legízlésesebb kivitelben tudta érvényesíteni a barokkot. A kereszt szárai s talpa el van borítva apró, a bibliából vett jelenetek figurális képecskéivel, melyek ugyancsak «tűzben való pikturálás» által előállítvák s annyira jellemzők, hogy hiteles példányt látott szakértő azonnal felismeri rajtuk Szilasi János kezét.

Mihalik.

